

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DÖNEMİNDE AYA İRİNİ VE YAKIN ÇEVRESİ

DOKTORA TEZİ

**Bilge AR
(502062102)**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Turgut SANER

HAZİRAN 2013

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502062102 numaralı Doktora Öğrencisi **Bilge AR**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**OSMANLI DÖNEMİNDE AYA İRİNİ VE YAKIN ÇEVRESİ**” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Turgut SANER**
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU**
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Baha TANMAN
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Aygül AĞIR
İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Deniz MAZLUM
İstanbul Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi : **27 Aralık 2012**
Savunma Tarihi : **28 Haziran 2013**

Anneme ve babama,

ÖNSÖZ

Bizans mimarlık tarihi için kuşkusuz ki çok önemli bir yapı olan Aya İrini'nin Osmanlı dönemi boyunca kullanımları da oldukça renkli bir hikaye oluşturmakta. Bu tez çalışmasında yapının ve çevresinin önceki araştırmacılar tarafından ihmal edilmiş olan Osmanlı dönemi tarihi incelendi ve oldukça ilginç ve yoğun sonuçlar elde edildi. Bu hikaye içinde yapıyı komşularından bağımsız olarak ele almak anlatılanların bütünlüğü açısından neredeyse imkansız. Dolayısıyla Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunun Osmanlı dönemi boyunca geçirdiği değişiklikler de doğal olarak araştırmanın bir parçası oldu.

Tezin hazırlanma sürecinde öncelikle beni bu konuyu araştırmaya teşvik eden ve araştırma boyunca beni yönlendiren tez danışmanım Prof. Dr. Turgut SANER'e teşekkürlerim sonsuz.

Araştırmalarıma devam etmek amacıyla Oxford Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Fakültesi'ne (Faculty of Oriental Studies) bağlı Khalili Araştırma Enstitüsü'nde geçirdiğim altı ay boyunca bana danışmanlık yapan Doç. Dr. Zeynep YÜREKLİ GÖRKAY'ın bana desteği büyüktür. Edindiğim bu fırsat ile ona samimi teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca tez çalışması süresince görüş ve önerilerini sunan Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU ve Doç. Dr. Aygöl AĞIR'a, tez danışmanım ile birlikte bu çalışma konusunun belirlenmesinde katkılarından dolayı Doç. Dr. Deniz MAZLUM'a, çalışmamın erken dönemlerinde verdiği doktora destek bursu ile arşiv çalışmalarım için maddi yardım sağlayan Amerikan Araştırma Enstitüsü'ne (American Research Institute – ARIT), Oxford'daki çalışmalarımı yürütebilmem için bana burs sağlayan İTÜ Vakfı'na, Osmanlıca el yazmaları ve kitabeler konusunda katkıları için Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden Fuat RECEP ve Anabilim Dalı'mız üyelerinden Uz. Dr. Aras NEFTÇİ'ye, kaynaklar ile ilgili yardımları ve Aya İrini'yi birlikte gezimizde duvar örgüleri ile ilgili aktardığı bilgiler için değerli hocam Prof. Dr. Metin AHUNBAY'a, yapının Osmanlı dönemi eklerinin rölöve çizimlerinin hazırlanması ile ilgili Yrd. Doç. Dr. Zeynep ERES'e ve İTÜ Mimarlık Bölümü öğrencilerinden Berhan UZEL, Elif Gökçen TEPEKAYA, Figen İNAM, Ayşegül ÖZARMUT ve Barış ARMAN'a, beni bazı kaynaklar konusunda haberdar ettiği için arkadaşım ve meslektaşım Batu BAYÜLGEN'e, çizimlerin hazırlanması ve diğer teknik konulardaki yardım ve desteği için arkadaşım Zelal RAHMANALI'ya, yardım ve anlayışları için Anabilim Dalı'mızın tüm üyelerine, manevi destekleri için Anabilim Dalı'mızda aynı odayı paylaştığım araştırma görevlisi arkadaşlarıma ve de tüm bu dönem boyunca samimi desteği ile yanımda olan Alper Işın DURAN'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Aralık 2012

Bilge AR

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xv
ÖZET.....	xxiii
SUMMARY	xxvii
1. GİRİŞ	1
1.1 Amaç ve Kapsam	1
1.2 Yöntem.....	3
1.3 Araştırma Tarihi	5
2. BİZANS KİLİSESİ	9
2.1 Yapının Bizans Devri Tarihi	9
2.2 Bizans Dönemi Çevresi	14
2.3 Bizans Döneminde Geçirdiği Başlıca Yapısal Değişiklikler	16
2.4 Bezemeleri.....	20
3. OSMANLI DÖNEMİNDE BİZANS YAPILARININ YENİ İŞLEVLERLE KULLANILMASI VE ÖRNEKLER	31
3.1 Fetih Yıllarında ve Sonrasında Bizans Yapılarının ve Şehrin Tanımlanması..	33
3.2 Camiye Dönüştürülen Kiliseler ve Diğer Yapılar	37
3.3 Hizmet Yapısına Dönüştürülen Kiliseler ve Diğer Yapılar	43
4. FETİH SONRASINDAN 1726'YA KADAR İÇ CEBEHANE VE ÇEVRESİ.....	45
4.1 Birinci Avlunun Şekillenmesi	45
4.2 İç Cebahane (15. ve 16. yüzyıllar)	53
4.2.1 Yakın çevreye ilişkin veriler	55
4.2.2 Yapı ile doğrudan ilişkili veriler	81
4.2.3 Vahşi hayvanlar ve arslanhane (15 ve 16. yüzyıllar)	96
4.2.4 Seferlerden önce Aya İrini önüne padişah tuğlarının dikilmesi (16 ve 17. yüzyıllar)	100
4.3 İç Cebahane (17. yüzyıl başı – 1726).....	102
4.3.1 Antika eşyaların törenlerde teşhiri	117
4.3.2 Sarnıçlar	118
5. DAR-ÜL ESLİHA İLE SERGİ İŞLEVİNİN EKLENMESİ.....	121
5.1 Aya İrini'nin Yakın Çevresindeki Değişiklikler	124
5.2 Kitabeler ve Kuzey Revakı	127
5.2.1 1726 tarihli kitabe	127
5.2.2 1744 tarihli kitabe	132
5.2.3 Revak	137
5.3 1766 Depremi ve Aya İrini'de Görülen Hasar	145
5.4 Dar-ül Esliha'nın Ziyaretçileri	152

6. SERGİ İŞLEVİNİN GERİLEMESİ.....	155
6.1 I. Abdülhamid Dönemi Tamirat Belgeleri.....	159
6.2 III. Selim ve IV. Mustafa Dönemleri Tamirat Belgeleri	167
6.3 II. Mahmud Dönemi Tamirat Belgeleri.....	170
6.4 Taht Odası İnşasına Dair Belge	171
7. HARBİYE AMBARI, MÜZE-İ HÜMAYUN VE ASKERİ MÜZE	179
7.1 İlk Düzenlemeler	179
7.2 Fethi Ahmed Paşa ve İcraatları.....	185
7.2.1 Koleksiyonlar için yeni düzen.....	191
7.2.2 Taht odası, Yeniçeri sergisi ve ziyaretçiler	205
7.3 Müze-i Hümayun’a Dönüşüm	215
7.3.1 Kuruluş hazırlıkları ve Efes kazılarının etkileri	216
7.3.2 İlk yıllar.....	225
7.4 Müze-i Hümayun’un Çinili Köşk’e Nakledilmesi	232
7.5 Aya İrini’nin Ziyaretlere Kapanması ve 1894 Depremi	234
7.6 Askeri Müze	255
8. YAPIYA YÜKLENEN ANLAMLAR	277
9. SONUÇLAR	287
KAYNAKLAR.....	297
EKLER.....	311
ÖZGEÇMİŞ	425

KISALTMALAR

A.}MKT	: Sadaret. Mektubî Kalemi Evrakı
A.}MKT.MHM	: Sadaret. Mühimme Kalemi Evrakı
AKND	: Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler Koleksiyonu
Bkz.	: bakınız
BNMV	: Biblioteca Nazionale Marciana Venezia
BOA	: Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri
C. As..	: Muallim Cevdet Tasnifi “Askeriye” alt fonu
C.MF.	: Muallim Cevdet Tasnifi “Maarif” alt fonu
C.SM..	: Muallim Cevdet Tasnifi “Saray” alt fonu
d.	: dosya
D.BŞM.	: Bab-I Defteri Başmuhasebe kalemi
g.	: gömlek
h.	: Hicri
HUJ.	: The Hebrew University of Jerusalem
İ.MBH	: İradeler - Mâbeyn-i Hümayun-ı Mülukâne Başkitâbeti
İ.MSM	: İradeler. Mesail-i Mühimme
İ.ŞD..	: İradeler. İrade Şura-yı Devlet
KK	: Kamil Kepeci tasnifleri
MF.MKT.	: Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi
MM	: Maliyeden Müdevver fonu
MVL	: Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri
s.	: sayfa
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı

Tarihlerde kullanılan hicri ay kısaltmaları

M	: Muharrem
S	: Safer
Ra	: Rebiülevvel
R	: Rebiülahir
Ca	: Cemaziyelevvel
C	: Cemaziyelahir
B	: Recep
Ş	: Şaban
N	: Ramazan
L	: Şevval
Za	: Zilkade
Z	: Zilhicce

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 5.1: 1766 depreminde Aya İrini için öngörülen onarım kalemleri ve masraflar.....	147
Çizelge 6.1: 18 Temmuz 1783 tarihli belgede iş kalemleri ve fiyat listesi.....	160
Çizelge 6.2: 18 Temmuz 1783 tarihli belge ek onarım kalemleri.....	161
Çizelge 7.1 : Wendy Shaw tarafından hazırlanmış müze ve sergi listesinden Osmanlı dönemini içerir detay.....	267

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1	: Albrecht Berger tarafından hazırlanmış Byzantion şehri ve Erken Bizans kentine ait sokakları gösterir rekonstrüksiyon planı.....	15
Şekil 2.2	: Apsisteki mozağin karşı galeriden görünümü.....	21
Şekil 2.3	: Aya İrini'nin apsis mozağında yer alan yazıtları ve yazıt bantlarının çevresindeki bezemeleri içeren detay fotoğrafları.....	22
Şekil 2.4	: Apsisteki mozağin sol alt açıdan görünümü.....	22
Şekil 2.5	: Güney galeriden görüldüğü şekliyle bema mozağıne ait çizim.....	23
Şekil 2.6	: Bema mozağindeki yazıt ve çevresindeki bantlara ait detay çizimi..	24
Şekil 2.7	: Narteks mozaiklerine ait detay çizimi.....	24
Şekil 2.8	: Kuzey yan nefin örtüsünde yer alan duvar resimleri.....	25
Şekil 2.9	: Güney yan nefin ortasındaki beşik tonozun bezemesi.....	26
Şekil 2.10	: Güney yan nefin ortasındaki beşik tonozun dikey yüzü.....	26
Şekil 2.11	: Güney yan nefin küçük yelken tonozlarından birinin içindeki haç....	27
Şekil 2.12	: Güney yan nefin kemerlerinde bezeme detayı.....	28
Şekil 2.13	: Güney yan nefin kemerlerinde bezeme detayı.....	28
Şekil 2.14	: Güney yan nefin kemer ve yelken tonozlarındaki bezemeler.....	28
Şekil 2.15	: Güney yan nefin kemer ve yelken tonozlarındaki bezemeler.....	29
Şekil 2.16	: Güney yan nefin örtüsündeki freskler.....	29
Şekil 2.17	: Güney yan nefin örtüsündeki freskler.....	30
Şekil 3.1	: 15. ve 16. yüzyıllarda İstanbul'da bazı anıtların ve önemli yerlerin konumları.....	33
Şekil 4.1	: Abdurrahman Şeref Bey'in 1910 tarihli makalesinde yer alan Topkapı Sarayı planı.....	47
Şekil 4.2	: Hartmann Schedel'in Nuremberg Chronicle'ında tahta baskı resim..	50
Şekil 4.3	: 19. yüzyılda Topkapı Sarayı'nın varsayımsal rekonstrüksiyonu.....	52
Şekil 4.4	: Claes Râlab tarafından hazırlanmış şematik Topkapı Sarayı planı 1657-1658.....	56
Şekil 4.5	: Erken dönemde Aya İrini çevresindeki işlev hareketleri.....	59
Şekil 4.6	: Cristoforo Buondelmonti'nin 1481 tarihli İstanbul Haritası.....	61
Şekil 4.7	: Avusturya elçi heyetinin Birinci Avlu'dan geçerek Topkapı Sarayı'na ilerleyişini gösteren iki sahne.....	64
Şekil 4.8	: 1537 İstanbul haritasından Topkapı Sarayı ve Atmeydanı'nı kapsayan detay, Matrakçı Nasuh, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn.....	65
Şekil 4.9	: Nâdirî, Dîvân-ı Nâdirî, 1572-73.....	67
Şekil 4.10	: 1582 tarihli İstanbul haritasının Sarayburnu'nu gösteren detayı.....	68
Şekil 4.11	: 1586 tarihli elçi ziyareti resmi.....	70
Şekil 4.12	: Melchior Lorichs'in İstanbul panoramasında Aya İrini, 1559.....	71
Şekil 4.13	: Lokman'ın 1584 tarihli Hünernâme minyatürü.....	72
Şekil 4.14	: Wilhelm Dilich'in Sarayburnu panoraması.....	73

Şekil 4.15 : Habsburg elçilerinden oluşan bir alayın Bâb-ı Hümâyûn'dan girişini gösteren 1582 tarihli bir çizim.....	76
Şekil 4.16 : Habsburg elçilerinden oluşan bir alayın Bâb-ı Hümâyûn'dan girişini gösteren 1586 tarihli bir çizim.....	77
Şekil 4.17 : 1590 tarihli panorama resmi.....	77
Şekil 4.18 : 1590 tarihli panorama resminden detay.....	78
Şekil 4.19 : Birinci avlu, buradaki hizmet binaları, Aya İrini ve yanındaki odun ambarını gösteren çizim.....	81
Şekil 4.20 : Kuzey orta nef arkadı sütun ve kaideleri.....	87
Şekil 4.21 : Güney orta nef arkadı sütun ve kaideleri.....	87
Şekil 4.22 : Grossmann tarafından Aya İrini'nin Iustinianus dönemindeki halini gösteren restitüsyon çizimi.....	90
Şekil 4.23 : Grossman tarafından 1965'te yayınlanan kesit ve 6. yüzyıla ait restitüsyon çizimi.....	92
Şekil 4.24 : Batı cephe.....	95
Şekil 4.25 : Nartekste kuzey yönüne bakışa giren orta kapı ve bu kapının profilli mermer söveleri.....	96
Şekil 4.26 : Sultana ait vahşi hayvanların elçiler tarafından çizilmiş tasvirleri....	98
Şekil 4.27 : 1776 tarihli Kauffer haritasında Aya Sofya, III. Ahmed çeşmesi ve Sultan Ahmed Camisi arasında kalan Arslanhane olarak kullanılan Bizans kilisesi ile Aya Sofya'nın yakınında yer alan Cephanelik binasının yerini gösteren detay.....	99
Şekil 4.28 : Claes Râmb'ın hazırladığı padişah tuğlarını da gösterir tablo.....	101
Şekil 4.29 : George Sandys'in hazırladığı 1610 tarihli panorama resmi.....	103
Şekil 4.30 : Grelot tarafından hazırlanmış 1672 tarihli panorama resmi.....	105
Şekil 4.31 : Francesco Scarella tarafından hazırlanmış 1686 tarihli Topkapı Sarayı çizimi.....	107
Şekil 4.32 : Piri Reis tarafından hazırlanmış 16. yüzyıl İstanbul haritası.....	108
Şekil 4.33 : Piri Reis haritasının Sarayburnu'nu gösteren detayı.....	108
Şekil 4.34 : 1698 tarihli Cornelius de Bryun tarafından hazırlanmış Üsküdar ve Sarayburnu'nu kapsayan panorama resmi.....	109
Şekil 4.35 : Cornelius de Bryun'un panorama resminden Aya İrini ve çevresini gösteren detay.....	109
Şekil 4.36 : Cornelius Loos tarafından hazırlanan 1710-11 tarihli Topkapı Sarayı panorama çizimlerinden detay.....	110
Şekil 4.37 : Matthäus Merian tarafından hazırlanmış 1635 tarihli "Constantinopolis" isimli panorama resmi.....	110
Şekil 4.38 : Matthäus Merian'ın panorama resminden Sarayburnu, Aya İrini, Ayasofya ve tarihi yarımada'nın bir kısmını kapsayan detay.....	111
Şekil 4.39 : Daniel Meisner tarafından 1638'de hazırlanan panorama.....	113
Şekil 4.40 : Daniel Meisner tarafından hazırlanan panoramanın Topkapı Sarayı, Aya İrini ve Ayasofya'yı kapsayan detayı.....	113
Şekil 4.41 : Pierre Van Der Aa tarafından 1729 yılında yayınlanan İstanbul panoraması.....	114
Şekil 4.42 : Pierre Van Der Aa'nın yayınladığı panoramadan Topkapı Sarayı, Aya İrini ve Ayasofya'yı kapsayan detay resmi.....	115
Şekil 4.43 : Christoph Thomas Scheffler tarafından hazırlanmış 1730 tarihli İstanbul panoraması.....	115
Şekil 4.44 : Scheffler'in panoramasından Topkapı Sarayı'nın bir kısmı, saray surları ve Ayasofya'yı da içine alan kısım.....	116

Şekil 4.45	: Matthäus Merian'ın panoramasının açıklamalar kısmından detay...	117
Şekil 4.46	: Sarnıcın örtüsüne ve üst yapısına ait iki fotoğraf.....	119
Şekil 5.1	: Beylik Suyolu Haritasında (1748) Topkapı Sarayı ve Aya İrini	126
Şekil 5.2	: Aya İrini'nin bugünkü giriş kapısının üzerindeki iki kitabe	127
Şekil 5.3	: Aya İrini'nin kuzey giriş kapsı ve üzerindeki iki kitabe	129
Şekil 5.4	: 'Plan de la ville de Constantinople et de ses Faubourgs tant en Europe qu'en Asie levé géométriquement en 1776' Fr. Kauffer haritası	137
Şekil 5.5	: Aya İrini'nin bugünkü giriş kapısı önündeki revak	138
Şekil 5.6	: 1955 yılı onarımları öncesi ve sonrasında giriş revakını gösteren fotoğraflar	138
Şekil 5.7	: 1955 yılı onarımları öncesi ve sonrasında giriş revakını gösteren fotoğraflar	139
Şekil 5.8	: Giriş revakı	140
Şekil 5.9	: Aya İrini'nin giriş revakına ait ölçekli plan krokisi.....	141
Şekil 5.10	: Ebersolt ve Thiers'in Aya İrini kuzey cephe çiziminden giriş revakını gösterir detay	142
Şekil 5.11	: Sermet Muhtar Alus'un hazırladığı Askeri Müze Rehberi'nde galerideki Yeniçeri sergisinin dağılımını gösterir plan.....	150
Şekil 6.1	: Haliç'e gerilen zincirin avluda teşhiri 1909 tarihli fotoğraf.....	156
Şekil 6.2	: Shaw tarafından Andreas David Mordtmann'ın 1858 tarihli yayınından alıntılanmış bir eskiz.....	156
Şekil 6.3	: Aya İrini'de İstanbul'un fethi sırasında Haliç'e gerildiği iddia edilen zincirin sergilenişini gösterir bir fotoğraf.....	157
Şekil 6.4	: Zincir önünden kaldırılmış halde porfir imparator lahdinin Aya İrini'nin avlusunda aynı açıdan çekilmiş bir fotoğrafı.....	157
Şekil 6.5	: 20. Yüzyıl başında çekilmiş güney cepheye ait fotoğraf.....	164
Şekil 6.6	:Taşra veya bahçe kapısı,oda kapısı,cümle kapısının plandaki yerler	166
Şekil 6.7	: Narteksten atrium doğu koridoruna buradan da işaretlenmiş taht odasına geçişi gösteren plan.....	172
Şekil 6.8	: Taht odasının ve önündeki koridorun kesiti.....	176
Şekil 7.1	:Türk müzeciliğinin yüzüncü yılı vesilesiyle hazırlanmış,bir yüzünde Fethi Ahmed Paşa'yı diğer yüzünde Aya İrini'yi gösteren madalyon..	186
Şekil 7.2	: Fethi Ahmed Paşa.....	186
Şekil 7.3	: Viyana sefiryken Fethi Ahmed Paşa'yı tasvir eden bir gravür.....	188
Şekil 7.4	: Fethi Ahmed Paşa tarafından Bizans İmparator lahitlerinin kapaklarının yerini tarif eden kitabe.....	199
Şekil 7.5	: Atriumda sergilerin birbiriyle karşılıklı kapıları.....	199
Şekil 7.6	: Mecmua-i Asar-ı Atika yazılı kitabe.....	200
Şekil 7.7	: Mecmua-i Esliha-i Atika yazılı kitabe.....	200
Şekil 7.8	: Mecmua-i Esliha-i Atika'ya açılan kapının 1940larda Cumhuriyet dönemi restorasyonları öncesinde çekilmiş bir fotoğrafı.....	201
Şekil 7.9	: Atrium kuzey kolunun güney cephesini gösteren kesit detayı.....	202
Şekil 7.10	: Albert Dumont tarafından hazırlanmış katalog.....	205
Şekil 7.11	: Taht odası avlu cephesi ve oval pencere.....	206
Şekil 7.12	: Avlu revaklarının onarımlar sırasında açılması.....	206
Şekil 7.13	: 1955 yılı onarımları sırasında atrium doğu koridoru batı cephesi...	207
Şekil 7.14	: J. T. Wood'un J. Winter Jones'a yazdığı 1868 tarihli mektup	218
Şekil 7.15	: Aydın Valiliğinden gönderilen önerenin Nafia Dairesi tarafından değerlendirilmesi (BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.)).	219

Şekil 7.16	: 1869 tarihli ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi.....	222
Şekil 7.17	: Goold tarafından hazırlanmış 1871 tarihli müze kataloğu	228
Şekil 7.18	: Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle kapatılmadan kısa bir süre önce Aya İrini'ye ait bir çizim	235
Şekil 7.19	: Guillaume Berggren tarafından çekilmiş 1880 tarihli Aya İrini'ye kuzey doğu yönünden bakan fotoğraf	236
Şekil 7.20	: Tulumbalar	239
Şekil 7.21	: Apsis önündeki tulumbadan kalan gövde ve alçak mermer havuz, arkada sintronon	239
Şekil 7.22	: Aya İrini'nin kuzey cephesini gösteren yaklaşık 1890 tarihli fotoğraf	247
Şekil 7.23	: Aya İrini'nin kuzey cephesini gösteren 1903 tarihli fotoğraf.....	247
Şekil 7.24	: Yaklaşık 1890 tarihli Aya İrini'nin iç mekanını gösteren fotoğraf..	250
Şekil 7.25	: Apsis yarım kubbesinin ve pencere kemerleri üzerindeki eklerin 1946 yılına ait bir fotoğrafı.....	250
Şekil 7.26	: Aya İrini'nin iki büyük kubbesinin geçiş elemanı olan pandantiflerdeki yıldız figürü.....	251
Şekil 7.27	: 1955 yılı onarımları öncesi ve sonrasında dekorasyondaki yıldızların durumunu gösteren fotoğraflar.....	251
Şekil 7.28	: Yaklaşık 1890 tarihli Aya İrini'nin atriumunu gösteren fotoğraf...	252
Şekil 7.29	: Yaklaşık 1890 tarihli Aya İrini'nin atriumundaki lahitleri gösteren fotoğraf.....	253
Şekil 7.30	: Yaklaşık 1890 tarihli bir fotoğrafta Aya İrini'nin duvarlarında asılarak sergilenen ortaçağ zırh ve silahlarından örnekler.....	253
Şekil 7.31	: Raimondo D'Aronco'nun tasarladığı İmparatorluk Silah Müzesi projesi, ana cephesi.....	258
Şekil 7.32	: Raimondo D'Aronco'nun tasarladığı İmparatorluk Silah Müzesi projesi için çeşitleme.....	258
Şekil 7.33	: Aya İrini'nin güney doğu ve kuzey cephelerini gösteren Mayıs 1905 tarihli iki fotoğraf.....	259
Şekil 7.34	: Beyaz bantlar eklenmeden önce Aya İrini'nin dış cephesinin durumu – 1905'ten önce.....	259
Şekil 7.35	: Güneydoğudan bakış.....	260
Şekil 7.36	: Orta nefte silah dizileri.....	261
Şekil 7.37	: 1909 yılında güney cephe.....	263
Şekil 7.38	: Sebah ve Joaillier stüdyosunca çekilmiş Aya İrini'nin apsisine doğru sergilerin dizilişine dair fotoğraf.....	265
Şekil 7.39	: 1914 yılında Müze-i Askeri-i Osmani'ye bağlı olarak kurulan mehter takımı, 1914-1923 arası.....	266
Şekil 7.40	: 1938 tarihli Aya İrini fotoğrafı.....	266
Şekil 7.41	: 1938 tarihli Aya İrini fotoğrafından detay.....	267
Şekil 7.42	: 1913-1914 Alman Mavileri Haritalarında Aya İrini.....	268
Şekil 7.43	: 1918 tarihli Necip Bey haritasından Aya İrini ve çevresini gösteren detay.....	269
Şekil 7.44	: Büyük kubbede yer alan ve Askeri Müze'yi temsil eden resim.....	270
Şekil 7.45	: Orta nefte sergiler.....	271
Şekil 7.46	: Orta nefte sergiler.....	271
Şekil 7.47	: Orta neften apsise doğru sergiler.....	272
Şekil 7.48	: Orta neften apsise doğru sergiler.....	272
Şekil 7.49	: Atriumun kuzey dış koridorunda sergi düzeni.....	273

Şekil 7.50 : Aya İrini'nin kırmızı boyalı cephesini gösteren fotoğraf.....	275
Şekil 7.51 : Vaisseau Doillard tarafından yapılmış Aya İrini'yi ve önünde Yeniçeri çınarını içeren resim.....	275
Şekil 7.52 : Birinci avluda Aya İrini.....	275
Şekil C.1 : BOA, C.SM., d. 100, g. 5033 (22 Ş 1175 h.) sayfa 1.....	331
Şekil C.2 : BOA, C.SM., d. 100, g. 5033 (22 Ş 1175 h.) sayfa 2.....	332
Şekil C.3 : BOA, C.SM., d. 100, g. 5033 (22 Ş 1175 h.) sayfa 3.....	333
Şekil C.4 : BOA, C.SM., d. 178, g. 8937 (17 Ş 1197 h.) sayfa 1.....	334
Şekil C.5 : BOA, C.SM., d. 178, g. 8937 (17 Ş 1197 h.) sayfa 2.....	335
Şekil C.6 : BOA, C.SM., d. 178, g. 8937 (17 Ş 1197 h.) sayfa 3.....	336
Şekil C.7 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 1.....	337
Şekil C.8 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 2.....	338
Şekil C.9 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 3.....	339
Şekil C.10 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 4.....	340
Şekil C.11 : BOA, C.SM., d. 140, g. 7049 (29 Z 1222).....	341
Şekil C.12 : BOA, C.As., d. 519, g. 21667 (17 S 1223) sayfa 1.....	342
Şekil C.13 : BOA, C.As., d. 519, g. 21667 (17 S 1223) sayfa 2.....	343
Şekil C.14 : BOA, C.SM., d. 51, g. 2595 (29 S 1231) sayfa 1.....	344
Şekil C.15 : BOA, C.SM., d. 51, g. 2595 (29 S 1231) sayfa 2.....	345
Şekil C.16 : BOA, C.SM., d. 51, g. 2595 (29 S 1231) sayfa 3.....	346
Şekil C.17 : BOA, A.}MKT, d. 51, g. 75, (17 L 1262 h.).....	347
Şekil C.18 : BOA, C.As., d. 936, g. 40558, (12 M 1267 h.).....	348
Şekil C.19 : BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 3.....	349
Şekil C.20 : BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 4.....	350
Şekil C.21 : BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 5.....	350
Şekil C.22 : BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 6.....	351
Şekil C.23 : BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 7.....	351
Şekil C.24 : BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 8.....	352
Şekil C.25 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.) belge 1.....	353
Şekil C.26 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.) belge 2.....	353
Şekil C.27 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.) belge 3.....	354
Şekil C.28 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.) belge 4.....	354
Şekil C.29 : BOA, MF.MKT, d. 46, g. 9 (12 M 1292 h.).....	355
Şekil C.30 : BOA, MF.MKT, d. 39, g. 97 (12 M 1293 h.).....	355
Şekil C.31 : BOA, Y.MTV, d. 56, g. 34 (13 R 1309 h.).....	356
Şekil D.1 : Aya İrini'den taşınmış olan Yeniçeri sergisine ait 1880-1916 arasında çekilmiş fotoğraf.....	357
Şekil D.2 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	357
Şekil D.3 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	358
Şekil D.4 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	358
Şekil D.5 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	359
Şekil D.6 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	359
Şekil D.7 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	360
Şekil D.8 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	360
Şekil D.9 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	360
Şekil D.10 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	361
Şekil D.11 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	361
Şekil D.12 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi.....	361
Şekil E.1 : Apsis önündeki tulumba.....	363
Şekil E.2 : Orta neften batı yönüne bakan fotoğraf.....	363

Şekil E.3	: Orta neften batı yönüne bakan fotoğraf.....	364
Şekil E.4	: Orta neften kuzey yan nef yönüne bakan fotoğraf.....	364
Şekil E.5	: Edwin Grosvenor'un kitabında da yer alan atriumun doğu cephesini gösteren fotoğraf.....	365
Şekil E.6	: Şekil E.5'teki açıdan Abdullah biraderler stüdyosu tarafından çekilmiş fotoğraf.....	365
Şekil E.7	: Abdullah Biraderlerin stüdyosunca çekildiği tahmin edilen apsis yönüne bakan fotoğraf.....	366
Şekil E.8	: Abdullah Biraderlerin stüdyosunca çekildiği tahmin edilen orta nefte kuzey doğu yönüne bakan fotoğraf.....	366
Şekil E.9	: Girişteki eğimli koridor.....	367
Şekil E.10	: Sergideki çan.....	367
Şekil E.11	: Atrium.....	368
Şekil E.12	: Aya İrini'nin kuzey cephesinin görünüşü.....	368
Şekil E.13	: Kuzey yan nefi gösteren fotoğraf.....	369
Şekil E.14	: Apsis yarım kubbesi ve apsisteki pencerelerin üst kemerleri ile aradaki dekorasyon ve sergi öğeleri.....	369
Şekil E.15	: Sergideki davullar.....	370
Şekil E.16	: Çanlar ve eski silahlar.....	370
Şekil E.17	: Abdullah Biraderlerin stüdyosunca çekildiği tahmin edilen Aya İrini'ye girişi gösteren fotoğraf.....	371
Şekil E.18	: Avludaki lahit ve zincir.....	371
Şekil E.19	: Aya İrini'den alınıp Maçka'ya taşınmış ve Abdülhamid Albümleri hazırlanırken burada sergilenen silahlar.....	372
Şekil F.1	: Ana yapıdan atrium doğu koridoruna geçiş yapılan kuzey kapı önündeki dekoratif mermer su ögesi.....	373
Şekil F.2	: Atrium doğu koridorunda taht odasına doğru bakış. Sağdaki ok aynalı tonoz örtüyü soldaki ok taht odası önündeki kubbe örtüyü göstermektedir.....	373
Şekil F.3	: Taht odası giriş cephesi.....	374
Şekil F.4	: Nartekse açılan orta kapının taht odasının önünde ve kubbenin altındaki konumu.....	374
Şekil F.5	: Atriumun doğu koridorunda taht odasının önündeki birimi örten kubbe.....	375
Şekil F.6	: Kubbenin kuzeyindeki birimi örten aynalı tonoz.....	375
Şekil F.7	: Taht odasının giriş kapısı üzerindeki kalemişi bezeme.....	376
Şekil F.8	: Taht odasının iç mekanında avluya bakan genel görünüm.....	376
Şekil F.9	: Taht odası iç mekandan bahçeye ve giriş kapısına doğru bakan genel görünüm.....	377
Şekil F.10	: Taht odası iç mekandan ana yapıya ve giriş kapısına doğru bakan genel görünüm.....	377
Şekil F.11	: Taht odasının tavan bezemeleri.....	378
Şekil F.12	: Taht odasında bulunan iki adet alem.....	378
Şekil F.13	: Taht odası iç mekan ahşap duvar detayı.....	378
Şekil F.14	: Taht odası iç mekan ahşap duvar, bezeme ve kapı detayları.....	379
Şekil F.15	: Taht odası iç mekan ahşap duvar ve bezeme detayları.....	379
Şekil F.16	: Taht odası iç mekan bezeme detayları.....	380
Şekil F.17	: Taht odası giriş bezeme detayları.....	380
Şekil F.18	: Taht odasından atrium doğu koridoruna bakış. Kırmızı ok Şekil F.1'de görülen dekoratif su ögesinin yerini gösteriyor.....	381

Şekil F.19 : Atrium doğu koridorunun zemini, bahçe ile kot farkı ve sütun kaidesi ile birleşim detayı.....	381
Şekil F.20 : Taht odasının ve atrium doğu koridorunun avludan görünümü...	382
Şekil F.21 : Taht odasının avluya bakan cephesi.....	382
Şekil F.22 : Giriş revakında sütun başlığı.....	383
Şekil F.23 : Giriş revakında pilastr başlığı.....	383
Şekil F.24 : Giriş revakını örten aynalı tonozlardan birinin iç bezemesi.....	384
Şekil F.25 : Giriş revakında duvarlarda yer alan kalemşi bezemeler.....	384
Şekil F.26 : Şekil F.25'te yer alan kalemşi bezemeden detay.....	385
Şekil F.27 : Giriş revakında kapının önündeki kubbenin iç bezemesi.....	385
Şekil F.28 : Giriş revakında pilastrlar, duvarda kalemşi bezeme ve kemerlerin boyama düzeni.....	386
Şekil F.29 : Şekil F.28'den duvardaki kalem işi bezeme detayı.....	386
Şekil F.30 : Girişteki Osmanlı eki oda 1.....	387
Şekil F.31 : Girişteki Osmanlı eki oda 2.....	387
Şekil F.32 : Cümle kapısı arkasındaki giriş holü.....	388
Şekil F.33 : Girişteki eğimli koridor, örtüsü ve cepheleri.....	388
Şekil F.34 : Girişteki eğimli koridorun iki yanındaki duvarlarda nişler, farklı duvar örgüleri, ekler ve değişiklikler.....	389
Şekil F.35 : Girişteki eğimli koridor, giriş kapısına doğru bakış.....	389
Şekil F.36 : Girişteki eğimli koridorun zemin kaplaması.....	390
Şekil F.37 : Girişteki eğimli koridorun naos ve nartekse açılan kapılar ile kuzey yan nefle birleştiği açıklık.....	390
Şekil F.38 : Apsisten batıya bakışta orta nefte karşılıklı arkadlar.....	391
Şekil F.39 : Solda orta neften görünen güney, sağda kuzey yan neften görünen kuzey arkad.....	391
Şekil F.40 : Sütun başlığı ve arkada büyük kubbe.....	391
Şekil F.41 : Orta nefteki kuzey arkadın genel görünümü.....	392
Şekil F.42 : Sütun başlıkları.....	392
Şekil F.43 : Kuzey yan nefi orta neften ayıran arkadın en batı sütunu ve başlığı.....	393
Şekil F.44 : Sütun kaidesi olarak kullanılan devşirme öğeler.....	393
Şekil F.45 : Güney cephe, sol altta atriuma girilen alt kottaki kapı.....	394
Şekil F.46 : Atriumdan güneye açılan güney batı köşedeki kapı, dışardan.....	394
Şekil F.47 : Atriumdan güneye açılan güney batı köşedeki kapı, içerden.....	394
Şekil F.48 : Üst sıra oturma sıraları, oturmasızlarının altındaki koridor ve buraya açılan kapıların içten görünümü, alt sıra oturma sıraları.....	395
Şekil F.49 : Sintrononun altındaki koridorlara açılan yarısı ahşap sahne yüzünden kapanmış girişler.....	395
Şekil F.50 : Narteksin batı duvarındaki kuzey kapının atriumdan görünüşü...	396
Şekil G.1 : Ebersolt ve Thiers'in Aya İrini planı.....	397
Şekil G.2 : Walter George'un Aya İrini planı.....	398
Şekil G.3 : Müller Wiener'de yer alan Aya İrini planından detay.....	399
Şekil G.4 : Kuzey cephe.....	400
Şekil G.5 : Kuzey cephe çizimi.....	400
Şekil G.6 : Kesilmiş perspektifle restitüsyon çizimi.....	400
Şekil G.7 : Atriumu da kapsayan kesit.....	401
Şekil G.8 : Batı cephe.....	401
Şekil G.9 : Batı cephe.....	401
Şekil H.1 : Batı cephe.....	403
Şekil H.2 : Giriş revakı ve arkasında Osmanlı eki oda – kuzey cephe.....	404

Şekil H.3	: Giriş revakı ve giriş holu planı.....	405
Şekil H.4	: Taht odasının bulunduğu atrium doğu koridoru planı.....	406
Şekil H.5	: Taht odası planı.....	407
Şekil H.6	: Taht odası giriş (kuzey) cephesi.....	408
Şekil H.7	: Taht odası tavan planı.....	409
Şekil H.8	: Taht odası bezeme detayları.....	410
Şekil H.9	: Taht odası bezeme detayı.....	410
Şekil H.10	: Taht odasından kuzeye atrium duvarına bakış.....	411
Şekil H.11	: Atrium doğu koridorunda taht odasının karşısında su ögesi planı.	411
Şekil H.12	: Giriş revakı ve giriş holü kesiti.....	412
Şekil H.13	: Giriş revakı kesiti ve görünüşte Osmanlı eki oda.....	412
Şekil I.1	: Macaristan ve Bohemya kralı II. Louis (1506-1526) için tahminen 1525'te yapılmış turnuva miğferi.....	413
Şekil I.2	: Cebehane damgasına sahip geç 15. yüzyıl tarihli İran miğferi.....	413
Şekil I.3	: Cebehane damgasına sahip geç 15. yüzyıla ait Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un (1478-1490) asını taşıyan İran miğferi.....	414
Şekil I.4	: Cebehane damgasına sahip geç 15. Yüzyıla ait Akkoyunlu miğferi	414
Şekil I.5	: Cebehane damgasına sahip geç 15. Yüzyıla ait Akkoyunlu miğferi	415
Şekil I.6	: Cebehane damgasına sahip geç 15. Yüzyıla ait Akkoyunlu miğferi	415
Şekil I.7	: Cebehane damgasına sahip 17. yüzyıla ait Türk miğferi.....	416
Şekil I.8	: Cebehane damgasına sahip 16. yüzyıla ait Türk miğferi.....	416
Şekil I.9	: Cebehane damgasına sahip erken 16. yüzyıla ait Rus veya İran miğferi.....	417
Şekil I.10	: Cebehane damgasına sahip İmparator I. Maximilian için Lorenz Helmschmid (Alman, Hapsburg yaklaşık 1445-1516) tarafından yapılmış 1490-95 yıllarına tarihlenebilen miğfer.....	417
Şekil I.11	: Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl tarihli İran veya Anadolu zırhı.....	418
Şekil I.12	: Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl tarihli Türk zırhından dizlik	418
Şekil I.13	: Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl tarihli Türk, at kafası zırhı..	419
Şekil I.14	: Cebehane damgasına sahip 1437-39'a tarihlenebilen Bohemya, muhtemelen Prag merkezli üç adet ok ucu.....	419
Şekil I.15	: Cebehane damgasına sahip 16.yüzyıl Osmanlı zırhına ait göğüslük	420
Şekil I.16	: Cebehane damgasına sahip yaklaşık 1500 tarihli Osmanlı miğferi.	420
Şekil I.17	: Cebehane damgasına sahip yaklaşık 1550 tarihli Almanya Nürnberg yapımı miğfer.....	420
Şekil I.18	: Cebehane damgasına sahip 1450-1508 tarihli Akkoyunlu miğferi	421
Şekil I.19	: Cebehane damgasına sahip yaklaşık 1460 tarihli Avrupa'da Almanca konuşulan bir bölgede yapılmış vizörlü miğfer.....	421
Şekil I.20	: Cebehane damgasına sahip geç 16. yüzyıl Osmanlı, at alın zırhı...	422
Şekil I.21	: Cebehane damgasına sahip geç 15. yüzyıl Akkoyunlu miğferi.....	422
Şekil I.22	: Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl Memlük diz koruması.....	423
Şekil I.23	: Cebehane damgasına sahip iki adet 16. yüzyıl Türk göğüslük.....	423
Şekil I.24	: Cebehane damgasına sahip bir grup 16. yüzyıl Türk zırhı.....	423
Şekil I.25	: Avrupalılarca "Cebehane damgası" olarak da bilinen, Aya İrini'deki eski silah ve zırhların pek çoğunda bulunan Kayı boyuna ait işaretten türemiş damga.....	424
Şekil I.26	: 18 ve 19. yüzyılda Osmanlı ateşli silahlarında kullanılan "imtihan" yazılı, silahın kontrolden geçtiğini belirten damga.....	424

OSMANLI DÖNEMİNDE AYA İRİNİ VE YAKIN ÇEVRESİ

ÖZET

Aya İrini Kilisesi, kendine has bir Bizans mimarlığının oluşmasında önemli bir basamak teşkil etmektedir. Saraçhane'deki Polyeuktos Kilisesi ile devam edip Ayasofya ile en belirgin haline ulaşmış bir Erken Bizans mimari stiline olgunlaşmasının ana basamaklarından biridir. Bir mimari stilin oluşmasında olduğu gibi, Ayasofya'nın inşasına kadar şehrin en önemli kilisesi olması ve Ayasofya'nın inşasından sonra da şehirde en önemli kiliseler arasında yer alması açısından kentin tarihinde öne çıkmaktadır. Osmanlı döneminde, fethin hemen ardından cephaneliğe çevrilmiş sonra da imparatorluk müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kentin tarihinde bu derece önemli yer tutmakla beraber yapıyla ilgili fazla çalışma bulunmamakta, mevcut kaynaklar da yapının sadece Bizans dönemi ile belli bir düzeyde kalacak şekilde ilgilenmekte, Osmanlı dönemindeki varoluşu sadece başlıca tarihlerin ve başlıca işlev değişikliklerinin belirtilmesi ile sınırlı kalmaktadır. Bahsi geçen büyük değişimlerde görüldüğü üzere yapının Osmanlı dönemi tarihi açısından da önemli bir yer tuttuğu göz ardı edilmektedir. Bu doktora çalışması Aya İrini Kilisesi'nin kuruluşu ve Bizans dönemindeki varoluşuyla ilgili genel bir çerçeve çizdikten sonra yapının Osmanlı döneminde geçirdiği değişiklikleri, ekleri, aldığı farklı işlevlere göre işleyişini ve yönetimini, farklı dönemlerde içinde bulunduğu mimari çevrenin nasıl değişikliklere uğradığını belgelemekte ve Aya İrini ve yakın çevresinin Osmanlı dönemi boyunca devam eden tarihini bütüncül bir çerçeve içinde sunmaktadır.

Tez çalışması temel olarak Aya İrini'nin Osmanlı dönemini anlatmaktadır. Ancak yapının gerek bu çağ boyunca geçirdiği değişiklikleri, gerekse taşıdığı anlamları anlayabilmek için Bizans dönemindeki mevcudiyetini de anlamak zorunludur. Dolayısıyla öncelikle kilisenin Bizans dönemindeki tarihinin tanımı yapılmaktadır. Bu ilk kısımda kilisenin ortaya çıkışı, Bizans İmparatorluğu'nun başkentinde en önemli kilise olarak işlev görüşü, Ayasofya'nın yapımından ve Iustinianus dönemindeki yeniden inşasından sonraki önemi ele alınmakta, daha sonraki müdahalelerin anlaşılması için orijinal yapı ve Bizans dönemi boyunca geçirdiği yapısal değişiklikler irdelenmektedir.

Bahsi geçtiği üzere Aya İrini'nin kentin tarihindeki önemi Bizans tarihindeki rolü ile sınırlı değildir. Yapı şehrin Osmanlı hakimiyeti altında bulunduğu yıllar boyunca da işlevi değiştirilerek kullanılmaya devam etmiştir. İstanbul'un fethinin hemen sonrasında Bizans ordusundan alınan savaş ganimetleri Aya İrini'ye yerleştirilerek burası bir depo olarak hizmet görmeye başlamıştır. Yeni Saray'ın (Topkapı Sarayı) inşası ile birlikte saray sınırları içinde kalan kilise cephanelik olarak tahsis edilmiş, sarayın bahçesinde yer almasından dolayı da "Enderun Cebhanesi" veya "İç Cebhane" olarak anılmaya başlanmıştır. Bizans savaş ganimetlerinin yanı sıra hali hazırda kilisede barındırılmakta olan Hristiyan rölikleri burada bırakılmıştır. Bir askeri yapı olarak oldukça sıkı korunan Aya İrini bu içeriğiyle çeşitli değerli nesneler için bir muhafaza kutusu haline gelmiştir. Cephanelik orduda kullanılan yeni silah ve

mühimmatı içerdiği gibi teknolojinin gerisinde kalmış antika silahlara, Osmanlı devletinin önemli fetihlerinde kullanılmış bir takım savaş makinalarına, askeri giysi ve eşyaya da ev sahipliği yapmaktadır.

18. yüzyılın başlarından itibaren batı ile yakınlaşmalar sonucunda temelleri atılan bir takım yaklaşım farklılıklarına bağlı olarak III. Ahmed'in isteğiyle fetihlerden elde edilen savaş ganimetleri ve bahsi geçen antika silahların düzenlenmesiyle Aya İrini'de Dar-ül Esliha (silahlar evi) adı altında bir sergi oluşturulmuştur. Hala cephane deposu olarak hizmet gören yapıya bu gelişme ile birlikte resmen sergi işlevi kazandırılmıştır. Halka ve ziyaretçilere kapalı olmakla birlikte Padişah'tan alınmış özel izinler ile burayı gezip görmeye vakıf olmuş ziyaretçi notlarının bu dönemde özellikle arttığı görülmektedir.

Orduya ait bir yapı olan Aya İrini askeri alandaki hareketlerden, savaşlardan, reform ve ıslahatlardan doğrudan etkilenmektedir. Patrona Halil İsyanı'ndan sonra Humbaracı Ahmed Paşa'nın da katkılarıyla askeri alanda gerçekleştirilen değişiklikler, Yeniçerilerin isyanları, 1826 senesinde gerçekleşen Vaka-i Hayriye ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması gibi olaylar Aya İrini'de saklanan askeri malzeme ve antika silah ve mühimmat topluluğunu da etkilemiş burada kurulmuş olan serginin önemini bir miktar kaybetmesine sebep olmuştur.

Aya İrini'deki sergilerin kaderi Sultan Abdülmecid'in damadı olan Fethi Ahmed Paşa'nın 1845 yılında Tophane-i Amire Müşiri olarak atanmasıyla değişmiştir. Paşa görevleri dolayısıyla Moskova ve Avrupa'nın Viyana, Paris ve Londra gibi büyük merkezlerinde bulunmuş, buralardaki gelişmeleri görmüştür. Bu yolculuklar sırasında Avrupa'da eski eserlere verilen önemi fark etmiş ve bunların toplanıp sergilenmesine yönelik anlayışa tanık olmuştur. Döndüğünde yeni görevi ile birlikte Aya İrini'de zaten var olan askeri koleksiyonun yanı sıra antik eserleri de burada toplayarak 1846 yılında atriumda karşılıklı olarak düzenlediği iki koleksiyon sergiye açılmıştır. Bunlardan biri "Mecmua-i Asar-ı Atika" adı altında antik eserlere diğeri ise "Mecmua-i Esliha-i Atika" adı ile antika silahlara ayrılmıştır. Fethi Ahmed Paşa'nın girişimiyle düzenlenen bu koleksiyonlar bugün Osmanlı müzeciliğinin kuruluşu olarak kabul görmektedir.

Takip eden dönemde savaşlar sebebiyle sergi işlevleri zayıflamış olsa da bu durum arkeolojik eserlerle ilgili oluşan farkındalıkla paralel olarak 1869 yılında buranın Osmanlı imparatorluğunun ilk müzesi "Müze-i Hümayûn" olarak açılmasına ve arkeolojik eser koleksiyonu Çinili Köşk'e taşınana kadar bu işlevle hizmet vermesine engel olmamıştır. Koleksiyonun taşınmasının ardından bir süre daha askeri işlevlerini sürdüren Aya İrini 1913 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun ilk Askeri Müzesi olarak düzenlenmiş ve bu işlevi Cumhuriyet döneminin erken yıllarında da sürdürmüştür.

Tez çalışması, tüm bu dönemler boyunca yapının geçirdiği işlev değişikliklerine, değişikliklerin gerektirdiği ve onarım amacıyla gerçekleşen müdahalelere, yapıya sonradan getirilmiş eklere yer vermektedir. Ayrıca yapı üzerindeki fiziksel eklerin yanı sıra değişen işlevlerle birlikte yapının dönemler içinde yönetimi, yönetimi altındaki diğer kurumlar, içinde bulunduğu çevrede gerçekleştirilen inşaa faaliyetleri ve yine işlevlerle bağlantılı olarak yapılan ekler araştırma kapsamında ele alınmıştır.

Aya İrini'yi konu alan temel yayınlar yoğunlukla yapının Bizans dönemi tarihini ele almaktadır. Yapı ile ilgili ilk incelemelerin F. L. Cassars ve Salzenberg tarafından yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. İncelemeler yapan kişiler arasında 19. yüzyıl sonlarında A. Choisy onun ardından da C. Gurlitt ile W. S. George'un isimlerinden

bahsedilebilir. Bugün U. Peschlow'un incelemelerinden temel başvuru kaynağı olarak söz edildiği görülebilmektedir. Bu yayınlarda yapı genel olarak bir Erken Bizans kilisesi olarak incelenmekte, dönemsel özelliklerinden bahsedilmektedir. Kilise ile ilgili bilgi veren yayınların çoğunluğu İstanbul'daki Bizans kiliselerini veya Erken Bizans dönemi yapılarını ele alan daha geniş kapsamlı genel yayınlardan oluşmaktadır. Bunlar dışında sarayın bahçe sınırları içinde kalan yapı ile ilgili bilgiye Topkapı Sarayı ve çevresi ile ilgili kaynaklarda ve Ayasofya Kilisesi ile ilgili kaynakların karşılaştırmalı bölümlerinde rastlanabilmektedir. Yapının dönemler boyu gelişimine de değinen kaynaklar Bizans dönemine yoğunlaşmakta Osmanlı dönemindeki değişikliklerden sadece başlıca tarih ve işlev değişikliklerini listelemek suretiyle bahsetmektedir. Oysa Aya İrini'nin Osmanlı hakimiyeti altında geçirdiği yaklaşık 450 sene içinde çeşitli işlev değişiklikleri, gerek bunlarla bağlantılı gerekse dış etkenler nedeniyle çok sayıda onarım geçirdiği, yeni yüklenen işlevlere uyarlanmak üzere uygulamalar yapıldığı ve hem yapıya hem de çevresine çeşitli ekler yapıldığı bilinmektedir. Yapının 19. yüzyıl tarihi de hakkında yapılan araştırmalar sırasında göz ardı edilmiş olan önemli adımlar arasındadır.

Çalışmanın bilime olan katkısı yapının tarihinin açığa çıkarılmasındaki bu eksiklik ile ilintili görülebilir. Tez kentin tarihinde bu denli yer kaplayan farklı dönemlerde önemini yitirmeden var olmuş bir anıt hakkındaki yetersiz kalan incelemelerin tamamlanması ve bu anıtın çok bilinmeyen tarihinin aydınlatılması açısından önem taşımaktadır.

Tez araştırması içinde özellikle Osmanlı döneminde gerçekleştirilmiş olan müdahaleler, onarımlar, işlev değişiklikleri, yönetime bağlı uygulamalar ve yapının yakın çevresindeki mimari ortama dair değişiklikler için arşiv çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri'nden edinilen belgelerden yapının farklı dönemlerde kullanımına ilişkin bilgiler edinilebilmektedir. Yapının çeşitli dönemlerde geçirdiği tamiratlar, bu uygulamalar sırasında kullanılan malzeme, dönem dönem İmparatorluk başmimarları tarafından yapılan tetkikler arşivde detaylı olarak işlenmiş bilgiler arasındadır. Belgelerde yapının çevresindeki değişiklikler ve alt yapı uygulamalarına yönelik bulgular da yer almaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri haricinde Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi ile Fotoğraf Arşivi'nde, Atatürk Kitaplığı arşivinde, Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivinde ve Oxford'daki Bodleian kütüphaneleri arşivlerinde çalışılmıştır. Topkapı Sarayı arşivleri ana kaynaklardan biri olarak düşünülmekle birlikte üç yıldan fazla süredir kataloglama çalışmaları nedeniyle kapalı olduğundan ulaşılamamıştır. Arşiv belgelerinden edinilen yapıdaki fiziksel değişimler ile ilgili bulguların izleri yerinde yapılan çalışmalarla da incelenmiş ve belgelenmiştir. Daha geç dönemlerdeki değişiklikler için Anıtlar Kurulu'dan alınan onarım projeleri kaynak sağlamaktadır. Aya İrini'nin Topkapı Sarayı'nın bahçesi içinde yer alıyor olması bazı dönemlerde seyyahlarca görülmesine engel olmuştur. Saray kapılarının yabancı gezginlere her zaman açık olmadığı bilinmektedir. Ancak bazı dönemlerde bu iznin sağlanmış olabileceği göz önünde bulundurularak seyyahların notları ve Avrupalı kartograflardan edinilen görsel dökümanlar da incelenmiştir ve özellikle erken yüzyıllar için çok önemli bir kaynak olarak ortaya çıkmışlardır.

HAGIA EIRENE AND ITS SURROUNDINGS THROUGH OTTOMAN ERA

SUMMARY

Hagia Eirene Church represents an important step in the formation of a unique Byzantine architectural style. It is one of the main stages proceeded with Polyeuktos Church in Saraçhane reaching to the most explicit outcome; Hagia Sophia, for the efflorescence of the Early Byzantine architectural style. Besides its role on the formation of an architectural style it comes forth in the city's history being the most important church of the capital till the construction of Hagia Sophia and keeping among the most important churches even after that. During Ottoman era the building had been used with its original function for a short while and then had been transformed into an ammunition store which had later turned into the museum of the Empire. As standing in this important role in the city's history there are not many works on this building while the existing works depend only on the Byzantine era of it up to some extent, leaving its existence during Ottoman era only to some important dates and major function changes. Considering the so called function changes the Ottoman history and mainly the 19th century history of the building is widely neglected. Besides informing on the formation of Hagia Eirene Church and giving a complete definition of its Byzantine history the dissertation aims to document the function changes, additions, damages and the reparations of the building, the operation and administration of it in accordance with the new functions and the changes in the architectural environment it stands in, in different eras. It is foreseen that the studies on the Ottoman era documents will also take out some missing points and maybe offer some new points of view to the Byzantine history of the building as well. The dissertation will illuminate the missing history of a building with such importance standing at the center of the old city.

Thesis study mainly handles the changes Hagia Eirene has undergone through different eras. First it is aimed to make a complete definition of the Byzantine history of the church. Among this the formation of the church, its functioning as being the most important church of the Byzantine capital, its importance after the construction of Hagia Sophia and after its reconstruction in Iustinianus's time, its role in the formation of a unique Byzantine architectural style as an Early Byzantine monument, the urban environment it is standing and to be able to make the distinction of Ottoman repairs and additions structural changes during Byzantine era are handled.

While handling Hagia Eirene Church, it wasn't thought as a single monument detached from its surroundings. After the description of the Early Byzantine monument the thesis study gives the principles behind the function transformations of the Byzantine building stock during Ottoman era and draws a picture of the lives of these monuments after Ottoman conquest. Study also gives a detailed list of re used Byzantine buildings with their re use functions and major changes they've undergone. Thesis then continues on with the description of the formation of an Ottoman capital over the fallen Byzantine capital and the principles of Mehmed II. Then getting smaller in scale the Topkapı Palace formerly called the New Palace, its

surroundings and its formation is discussed since Hagia Eirene is a natural element belonging to its building programme. Then taking the scale a bit smaller, the formation and development in ages of the first courtyard of the palace is examined handling Hagia Eirene's relations with its close neighbors. And finally the research leads to the changes both constructional and functional of the building itself in the first centuries of Ottoman rule.

Hagia Eirene's importance for the history of the city is not limited to its Byzantine history. The church had been refunctioned and reused throughout the years it had been under Ottoman rule. After 1453 the building had been transformed into an ammunition store. This process started immediately after the conquest when trophies of war had been put inside Hagia Eirene. Its connection with Hagia Sophia was also lost at the early days of the conquest when Hagia Sophia was pronounced the Great Mosque of the city and a courtyard was built around it. Another application that fortified this departure is that Hagia Eirene got enclosed in the courtyard of the Topkapı Palace and thus the palace's fortress like walls separated the church from the outside world.

Hagia Eirene had then been expanded in 1726, during the reign of Ahmed III and had been known by the name Daru'l-esliha which literally meant "the house of weapons". After the title handling the first centuries after Ottoman conquest this function change constitutes a second main title in the course of time for the thesis study. As Dar-ül Esliha, although lacking classification and being open only to the Sultan himself, Hagia Eirene housed the first exhibition inside it as a step of it becoming a museum in late 19th century. After being used with this function for some years enclosed in the outer courtyard of Topkapı Palace, events in Ottoman history caused it to lose its bright exhibition function and be turned back into an armoury depot in time. The abolishment of the Janissaries had great effect on the collections. Any memory of Janissaries including the tomb stones all around Ottoman Empire were being removed and demolished. Old and valuable weapons and armour that was kept in Hagia Eirene also had the same fate.

In 1846 Hagia Eirene's usage had a turning point with Ahmed Fethi Pasa organizing two parallel exhibitions inside it. One had been called the Mecmua-i Asar-ı Atika meaning the magazine of ancient souvenirs and the other called the mecmua-i esliha-i atika, meaning magazine of ancient weapons. These two exhibitions were organized in the atrium and two doors facing each other had the inscriptions depicting these functions.

Not much time later the magazine of ancient souvenirs had been transformed into the first imperial museum (Müze-i Hümayûn) of the Ottoman Empire in 1869. The formation of an Imperial Museum constitutes the wide 19th century base in Hagia Eirene's history. After the removal of the antiquities collection the Çinili Kiosk in 1875, moving the Müze-i Hümayun – Istanbul Archaeological Museums today Hagia Eirene stopped functioning as a museum for a while.

Although the museum function had a break Hagia Eirene still had the antique weapons collection and soon after at the beginning of 1910s another exhibition was arranged inside it and this constituted the first Military Museum of the empire. Military Museum continued serving even after the republic was pronounced in 1923 until 1930s when the collection was transformed to its new place. The Ottoman history of the building hasn't been handled thoroughly in earlier sources. Dissertation aims to handle all the applications for repairing and those realized due to function

changes and the later additions. Besides the physical additions and applications the administration of the building, other establishments functioning together with it, construction activities within the built environment around it and annexes made due to new functions are also among the subjects to be handled in this research. It is planned to document the changes in the architectural environment around the building during ages with different layers.

Major publications handling Hagia Eirene mostly concentrate on the building's Byzantine history. The resources indicate that the first observations on the building had been handled by F.L. Cassars and Salzenberg. Among the observers A. Choisy, after him C. Gurlitt and W.S. George can be mentioned at late 19th century. Today U. Peschlow's surveys are referred as basic reference material. Generally in these publications Hagia Eirene is handled as an Early Byzantine Church and its periodical specifications are brought forth. Most of the sources are composed of publications handling the Byzantine churches in Istanbul or more wide spanned books handling buildings of Early Byzantine era. It is also referred in sources about Topkapi Palace and in comparative studies on Hagia Sophia. Sources referring to the Ottoman era of the building only mention major function changes and their dates. However during the almost 450 years the building had been under Ottoman rule it is known that it had undergone many repairs, additions and other applications on and around. 19th century history of the building is also another stage that is widely neglected.

The scientific contribution of the thesis study can be understood in relation with this lack of documentation in its history. Project plays an important role in fulfilling the lack of information of a building playing such a great role illuminating its now well known history in different ages. Examining its later years will also play a role in bringing out information on it as a Byzantine monument and in the appearance of new points of view.

Archive examinations play a major role among the research methods used for the dissertation work. Prime Ministry Ottoman Archives give information of the different usages of the building. Archive documents provide lists of repair works, lists of materials used and detailed examinations by Empire architects. They also give information on the surroundings of the building and infrastructure works. Archive works were also run in Archaeological Museum Library and Photography Archives, Atatürk Library Archives, German Archaeological Archives and in the archives of the Bodleian Library in Oxford. Topkapi Palace archives had been thought as a major source but unfortunately they couldn't be reached since they have been closed for new arrangements for more than three years now. The hints on physical changes derived from archive documents were examined in situ by the permission taken from the Turkish Republic, Ministry of Culture and Tourism and they are documented in the thesis study. The fact that Hagia Eirene had been enclosed in the courtyard of Topkapi Palace avoided many of the travelers visiting Istanbul at some ages. However considering the exceptional permissions, travelers' notes and visual material from European cartographers had been scanned and examined and appeared to be a major source giving a lot of information especially of the early centuries of Ottoman rule.

1. GİRİŞ

Bu bölümde tez çalışmasının amacı, kapsamı ile araştırmalar ve yorumlamalar sırasında izlenen yöntemler sunulmaktadır. Önceki araştırmalara yönelik kapsamlı bilgi de burada açıklanmaktadır.

1.1 Amaç ve Kapsam

Aya İrini Kilisesi, kendine has bir Bizans mimarlığının oluşmasında önemli bir basamak teşkil etmektedir. Saraçhane'deki Polyeuktos Kilisesi (~524-527) ile devam edip Ayasofya (532-537) ile en belirgin haline ulaşmış anıtsal erken Bizans mimari stilinin olgunlaşmasının ana basamaklarından biri olarak kabul edilir. Ayasofya'nın inşasına kadar şehrin en önemli kilisesi olması ve sonra da şehirde en önemli kiliseler arasında yer alması açısından kentin tarihinde öne çıkmaktadır. Yapı, şehir Osmanlı hakimiyeti altında bulunduğu süre içinde yeni işlevler yüklenerek kullanılmaya devam etmiştir. 1453'te İstanbul'un fethinden sonra cephaneliğe çevrilmiştir. Cephanelikte 1726'da içeriği genişletilerek fetihlerden elde edilen savaş ganimetleri ve antika silahların düzenlenmesi ile "Darü'l-esliha" adıyla bilinen silahlar evi sergisi kurulmuştur. Dar-ül Esliha ile cephanelik olarak hizmet gören yapıya bir de sergi işlevi kazandırılmıştır. Topkapı Sarayı avlusunda uzunca bir süre bu işlevi taşıdıktan sonra 1869'da ilk imparatorluk müzesi, "Müze-i Hümayun" adıyla burada açılmıştır. Yapının imparatorluk müzesi olarak yeniden düzenlendiği dönem, tarihinde baskın bir 19. yüzyıl ayağını teşkil etmektedir.

Aya İrini ile ilgili araştırma tarihinde yapı, hiçbir zaman bir Osmanlı yapısı olarak ele alınmamış, mimarisi hakkında yapılan akademik çalışmalar sadece Bizans dönemiyle ilgilenmiştir. Araştırmacıların, yaptıkları çizimlerde plana, kesite, görünüşe giren oldukça eski tarihli Osmanlı eklerini bile yapının Bizans tarihine kıyasla değersiz sayıp leke şeklinde göstermekle yetindikleri görülmektedir. Aya İrini'nin Osmanlı dönemi tarihi hakkında yapılan önceki araştırmalar ise belli başlı tarihlerin ve başlıca işlev değişikliklerinin belirtilmesiyle sınırlı kalmıştır.

Tez çalışması yapıya Osmanlı döneminde gerek onarım gerekse işlev değiştirme amacıyla yapılan müdahaleler ile sonradan gelen ekleri kapsamaktadır. Fiziksel ek ve müdahalelerin yanı sıra yapının yönetimi, kazandırılan işlevle birlikte çalışan diğer kurumlar, yapıyı çevreleyen mimari ortamın karakteri de çalışma kapsamında ele alınacak başlıklar arasındadır. Yapının çevresindeki mimari ortama ait değişiklikler farklı dönemler için ayrı katmanlar halinde karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Bir Bizans anıtı olan kilise, Osmanlı dönemindeki tarihi ile birlikte ele alınmak suretiyle farklı dönemlerde taşıdığı anlamlar açısından karşılaştırmalı bir çalışma yapılarak yeni bir bakış açısıyla gözden geçirilmektedir. Bizans anıtı olarak varlığının haricinde, Osmanlı kullanımları incelendiğinde de kilise olarak geçirdiği hayatından çok farklı bir yönde olmakla birlikte önemli ve kuvvetli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Yapının Osmanlı dönemi hikayesinde büyük boşluklar bulunmakta, temel değişiklikler nedenleri ve sonuçları tartışılmadan aktarılmaktadır. Oysa süreç içindeki dönüştürme ve ekler, oluştukları dönemler, politik koşullar ve ilgili yüzyıllara göre tercih edilen mimari stiller de göz önünde tutularak incelendiğinde Osmanlı tarihindeki pek çok olaydan nasıl etkilendiği ve işlevsel dönüşümünün Osmanlı tutumları ile nasıl yakından bağlantılı olduğu görülmektedir. Osmanlı dönemindeki konumunun, görevinin ve etkilerinin anlaşılması için yapının da parçası olduğu, fetihle gelen işlevsel dönüşüm programları ile özellikle birinci avlu olmak üzere sarayın oluşum prensiplerini kavramak Osmanlı Aya İrini'sini anlamak için bir önşart olarak tez çalışması programına eklenmiştir. Cephanelik işleviyle, yani bir askeri yapı olarak hizmet veren Aya İrini ordu ve savaşlar ile ilgili gelişmelerden direkt olarak etkilenmiş, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, askeri reformlar, Osmanlı-Rus savaşları (1877-78) gibi başlıca olaylar sonucunda çeşitli değişikliklere maruz kalmıştır. Osmanlı devletinin birçok alanda yüzünü batıya dönmesinden de büyük ölçüde etkilenmiş, bu ilginin başladığı 18. yüzyıl başlarında depo işlevine bir de sergi işlevi eklenmiştir. Padişaha özel Dar-ül Esliha sergisine dönüştürülmüş, 19. yüzyılda yine batı devletlerinde gelişmekte olan arkeoloji ve müze kavramlarının Osmanlı devletindeki merkezi mekanı olmuş bir yandan cephanelik işlevini tutarken bir yandan da Osmanlı'nın ilk müzesi olma yolunda bir dönüşüme girmiştir. Tez çalışması yapıdaki değişiklik kararlarına neden olan Osmanlı devleti ve dünyadaki gelişmeleri de yapıyı etkiledikleri ölçüde ele almaktadır. Yapının kullanıcıları ve

izleyicileri, yeni hakimiyet, işlevler ve konum değişiklikleri ile eş zamanlı olarak şekillenmektedir.

Aya İrini'nin çağlar boyunca varoluşunu anlatan bu hikaye geçmiş ve çağdaş zamanlar arasında bağlantı kuran çok canlı bir etkileşimi içermektedir.

1.2 Yöntem

Bir Bizans yapısı olan Aya İrini'nin Osmanlı dönemi hikayesinin hem strüktürel farklar, müdahaleler ve ekler açısından hem de bir mekan olarak üstlendiği işlevler ve kullanım açısından anlaşılabilmesi için öncelikle yapının Bizans mimarlık tarihi içindeki yerine değinmek gerekmektedir. Örneğin yapının erken dönemlerine ait duvar örgüsüne dair bilgileri ortaya koymadan daha sonraki dönemlerdeki örgünün güvenilir bir incelemesini yapmak mümkün olmayacaktır. Aynı şekilde dekorasyon sistemi, kullanımı, erken ve geç Bizans dönemindeki giriş çıkışları, geç dönemlerde yapının komşuları hakkındaki bilgilerin sindirilmesi özellikle Osmanlı dönemi erken kullanımlarının anlaşılması için gerekli görülmüştür. Bu nedenle tez çalışmasına bir Bizans yapısı olarak Aya İrini kilisesi incelenerek başlanmış, Bizans tarihi araştırılmış, yerinde yapılan çalışmalarda mekan düzeni ve özellikle duvar örgüleri tanınmaya çalışılmıştır. Yapının hikayesinin anlatılmasına Bizans dönemine ayrılmış bir bölüm ile başlanmıştır. Yapı ile ilgili mevcut çalışmalar zaten daha çok Bizans mimarlık tarihi ile ilgilendiği için bu bölümde çok kapsamlı yeni bir çalışma sunulmamış ancak sonra gelen Osmanlı hayatının anlaşılabilmesi için Bizans dönemiyle ilişkili işlevsel tarih, çeşitli olaylar, yapısal tarih, komşular ve dekorasyona dair bir derleme verilmiştir.

Sürekli kullanımda olan başka işlevler yüklense de hep bir yanda askeri bir yapı olarak hizmet veren Aya İrini Osmanlı dönemi boyunca hükümetin devlet politikalarından, gerçekleşen askeri hareketlerden, Batı ile ilişkilerin gerek askeri gerek politik gerekse mimari, sanat ve arkeoloji alanlarındaki etkilerinden ve dönemlerin üslup farklılıklarından direkt olarak etkilenmiştir. Bu sebeple yapı anlaşılmaya çalışılırken hayatındaki dönüm noktalarının anlatımlarına ortamın tanımlanması ile başlanmakta yapıdaki temel değişiklikler açıklanmadan evvel çevresel değişikliklere yer verilmektedir. İçinde bulunduğu farklı ortamlar içinde yapının algılanışı ve taşıdığı görevler anlatılarak devam edilmektedir. Daha sonra yüklendiği işlevlerle ve ortamdaki değişikliklerle ilintili olarak gerçekleşen yapısal

değişiklikler ve kullanım özellikleri, müdahalelerin aktörlerini de içerecek şekilde incelenmektedir.

Yapının Osmanlı tarihinin anlaşılması için yapılan çalışmalar içinde arşiv taramaları öncelikli rol oynamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan belgeler yapının farklı dönemlerdeki kullanımlarıyla ilgili ipuçları sunmaktadır. Buradan elde edilen belgeler onarım çalışmalarının listesini, kullanılan malzemenin dökümünü ve imparatorluk mimarlarınca yapılan detaylı keşifleri içermektedir. Belgeler ayrıca yapının çevresindeki mimari ortama dair değişiklikler ile altyapı sistemi ile ilgili yapılan çalışmalara dair bilgiler de vermektedir. Bu arşiv dışında Bodleian Kütüphanesi Arşivi, Oxford Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü (Oriental Institute) Kütüphanesi, British Museum gazete arşivi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi (İstanbul) ve Fotoğraf Arşivi, ve Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Arşivi de tez çalışması için faydalı kaynaklar sağlamıştır. Topkapı Sarayı Arşivi'nde yürütülmek istenen araştırmalar tez çalışmasının başlaması ile birlikte tasnif çalışmaları yapmak amacıyla kapanan arşivin bugün çalışma sonlandırılırken halen kapalı olması sebebiyle (yaklaşık üç buçuk sene) gerçekleştirilememiştir.

Arşiv belgelerinin yanı sıra yerli ve yabancı gezginlerin notları çalışmanın başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Aya İrini'nin Fetih sonrası ilk Osmanlı dönemlerinin anlaşılması için yapılan çalışmalar kaynak açısından gerçek zorluklar içermiştir. Yapısal değişikliklerle ilgili bilgiler veren arşiv belgeleri 17. ve 18. yüzyıllarda yoğunlaşmaktadır. Fetih sonrasındaki yüzyıllarda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde anlatıldığı üzere yapıya girişler sıkı bir şekilde korunmaktadır. Dolayısıyla bu yüzyıllar için ziyaretçi notları fazla yardımcı olmamaktadır. Ancak Avrupalı kartografların hazırladığı görsel dökümanlar, elçi ziyaretleri sırasında birinci avludan geçen elçi heyetlerinin tasvirleri ve minyatürler bu dönem ile ilgili pek çok değerli bilgi sağlamış ve dönemin tanımlanmasını mümkün kılmıştır. 19. yüzyıl ile birlikte yabancı gazetelerde de özellikle yeni kazandığı müze işlevi ve barındırdığı askeri koleksiyonlar vesilesiyle hakkında pek çok haber yayınlandığı görülmekte bunlardan da faydalı bilgiler edinilmektedir. Topkapı Sarayı'nı ele alan yayınlardan edinilen ipuçlarının yardımı da yadsınamaz.

Tez çalışması yapının Osmanlı dönemini bütüncül ve sürekli bir hikaye içinde anlatmayı hedeflediğinden kronolojik sıra ile gitmektedir. Önce Bizans dönemine ait bir özet verilmekte, sonra Fetih ve bununla birlikte gelen işlevsel dönüşüm ile Aya

İrini'nin de parçası olduğu Bizans'tan devrolan yapıların Osmanlı döneminde nasıl bir süreç içine girdiği anlatılmakta Aya İrini'nin öne çıkan yönleri ortaya konmaktadır. Daha sonra ihtiyaç programı dahilinde bulunduğu Yeni Saray'ın konum ve oluşum prensipleri açısından incelenmesi sayesinde Aya İrini'nin buradaki yeri anlaşılmakta atandığı yeni cephanelik işlevinin ardında yatan nedenler ile bunu nasıl icra ettiği anlatılmaktadır. Anıtsal bir ordu yapısına dönüştükten sonra kazandığı simgesel anlamlar açıklanmakta erken yüzyıllarda ziyaretçiler ve halk tarafından nasıl görüldüğü anlatılmaktadır.

15. ve 16. yüzyıllarda sarayın birinci avlusu da gelişip sonradan fazla değişikliğe uğramayacak olan planına ulaşırken Aya İrini'nin içinde bulunduğu çevre sürekli olarak değişen dinamik bir platform olmuştur. Tez çalışmasının 4. bölümü bu hareketleri de kapsamaktadır. 18. yüzyıl başlarına gelindiğinde Aya İrini'nin, bir sergi düzenine kavuşturulması ve Dar-ül Ešliha'nın anıldığı adlara eklenmesi ile sonuçlanan dönem ile buna neden olan politik ve kültürel değişimler de incelenerek ortaya konmuştur. Bir sonraki bölümde takip eden dönemlerdeki politik çalkantıların, askeri hareketlerin yapıyı nasıl etkilediği tekrar depo işlevinden ibaret kalana kadar nasıl sergi işlevini kaybedip askeri kimliğine itildiğini anlatmaktadır. Bu işlev dönüşmeleri arasında bakım ve onarım faaliyetleri, ordunun ihtiyaçlarına göre yapılan ekleri, deprem gibi dış etkiler dolayısıyla gerçekleşen onarımlar da kronoloji içinde yeri geldikçe anlatılmaktadır. 19. yüzyıl ile birlikte yapının Osmanlı müzecilik tarihini ilgilendiren hikayesi başlamaktadır. Burada önemli bir girişimci olan Fethi Ahmed Paşa ile başlayan dönem ve yapının müzeye dönüşme süreci, ilk sergiler, ilk imparatorluk müzesi ve askeri müze yılları anlatılarak Cumhuriyet dönemi ile sonlandırılmaktadır. 8. bölümde kronolojiden bağımsız olarak yapının Osmanlı döneminde kazandığı yeni kimlik ve tüm bu dönemler boyunca taşıdığı ve kendisine atfedilen anlamlar anlatılmaktadır.

1.3 Araştırma Tarihi

Tarihi kaynaklar içinde Aya İrini'nin konstrüksiyonu ve hakkındaki başlıca tarihi olayları da içeren ilk araştırma du Cange'nin (Charles du Fresne) 1680'de yayınlanan "Historia Byzantina" adlı eseridir. Daha sonra 18. ve 19. yüzyıllarda şehrin Edward Daniel Clarke, James Dallaway gibi ziyaretçilerinin gezi notlarına rastlanmaktadır. Bunlarda yapının içinde muhafaza edilen Bizans rölikleri ile silah ve savaş

ganimetlerinden bahsedilmekte, Osmanlı dönemi tarihine de katkıda bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında şehirdeki Bizans anıtlarının araştırılacak özel bir konu olduğu fikri ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Bu hareket içinde ilk olarak 1854'te Wilhelm Salzenberg'in şehirdeki önemli kiliselerin bir listesini verdiği eserinde ilk defa Aya İrini'ye ait planlar da yayınlanmıştır. 1866'da Henry Heubsch, yayınında Aya İrini ile ilgili kısa bir özete yer vermiştir. 1877'de de Alexandros Georgios Paspates "Konstantinopel" başlığı ile bir Bizans kiliseleri kataloğu yayınlamıştır. Bunları takip eden dönemde şehrin anıtlarından bahseden çeşitli yayınlarda Aya İrini'nin de isminin geçtiği görülmektedir. 19. yüzyılın sonu ile birlikte "tek yapı" üzerine yapılan çalışmalarda artış görülmektedir. 1894 ve 1895'te D. Bjeljaev Aya İrini üzerine iki makale yayınlamış, bunlarda yapının ilk defa iç kısımları tanıtılmıştır. İznik'teki başka bir kilise üzerine araştırma yapan Wulff da kendi çalışmasının yerini belirlemek için Aya İrini dahil yakın dönem kiliselerinin yapı tipolojileri, mimari motifleri ve bunların sınıflandırılması üzerine çalışarak Aya İrini'yi ilk defa olarak mimarlık tarihindeki yerini belirlemek üzere ele almıştır. E. M. Antoniadès'in Ayasofya için hazırladığı üç ciltlik yayında da Aya İrini için bir bölüm ayrıldığı görülmektedir.

Bu yayınların ardından 1913'te Walter S. George tarafından Aya İrini üzerine hazırlanmış ilk monografi yayınlanmıştır. Bu eser yapının tam bir deskripsiyonunu ve belgelemesini içermektedir. Eserde yapının Bizans devri tarihi için ayrılan kısım Alexander van Millingen tarafından hazırlanmıştır. Millingen, bu monografiden bir sene evvel yayınlanan "Byzantine Churches of Constantinople" adlı kitabında Aya İrini için ayırdığı kısımda George'un araştırma sonuçlarını ve çizimlerini kullanmıştır. Yine bu zamanda, 1907 yılında yayınlanan, Cornelius Gurlitt tarafından hazırlanan "Die Baukunst Konstantinopels" adlı kitap şehrin Bizans ve Osmanlı mimarlığı ürünlerini kısa tanım, fotoğraflar ve planlarının özeti şeklinde vermiştir. Aynı yıllarda Millingen'den bağımsız olarak Jean Ebersolt ve mimar Adolphe Thiers de Konstantinopolis kiliselerini çalışmıştır. Ancak 1913'te çıkardıkları kitapları, verdiği bilgiler açısından George'un monografinin gerisinde kalmaktadır. Ebersolt tarafından daha sonradan hazırlanan yayınlarda öne sürülen yorum ve gözlemlerde de fazla bir yenilik görülmemiştir.

1940lar ve erken 50lerde o dönem Ayasofya Müzesi müdürü olan Muzaffer Ramazanoğlu tarafından üç tane rapor yayınlanmıştır. Bunlar Ramazanoğlu

tarafından yapının güney tarafında yapılan kazılara ait raporlardır. Urs Peschlow bunların düzgün belgelemeler olmak yerine “yazarın fantastik teorilerinden” oluştuğunu söylemektedir. Hülya Tezcan da Topkapı Sarayı’nın Bizans devri arkeolojisini konu aldığı kitabında belgeleme konusunda Ramazanoğlu’na benzer bir eleştiri getirmiş pek çok verinin belgeleme eksikliği nedeniyle kaybedildiğini öne sürmüştür. Daha önce de kiliseyle ilgili çalışmalar yapmakta olan Feridun Dirimtekin’in güney tarafta ikinci bir kazı yürüterek buluntuların açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. 1965’te Peter Grossmann atriuma özel bir çalışma gerçekleştirmiş, George’un monografisinde tam belirlenemeyen bir tarihleme çalışması ve 6. yüzyıl Aya İrini’sinin atriumu için bir restitüsyon planı yapmıştır. George’un araştırma yaptığı dönemde sıva ile kaplı olduğundan örgüleri okunamayan bir takım duvarlar Peter Grossmann’ın araştırma döneminde çıplak olduğundan bu eserde yapılan tarihleme görece doğru veriler içermektedir.

Bundan sonra Karl Baedeker, Ernest Mamboury ve Semavi Eyice tarafından şehrin anıtları üzerine çıkarılan yayınlarda adı geçen kilise bu alanda son olarak Richard Krautheimer’in Erken Hristiyanlık ve Bizans dönemi mimarilerini ele alan çalışmasında yer almıştır. Daha yakın tarihlerde ise Henry Mathews tarafından konstrüksiyon detayları ile ilgili ve Christine Strube tarafından litürji ve mimarlık ilişkilerini inceleyen yayınlarda görülmektedir.

1977 yılında Urs Peschlow bugün de Aya İrini Kilisesi için bir referans kitabı niteliğinde olan ikinci monografiyi yayınlamıştır. George’un 1912’de hazırladığı çizimler esas alınmakla birlikte güncel çizimlere de yer verilmiştir. Yapının Bizans devri tarihi içinse yine Milingen’in çalışması esas alınmıştır. Atrium ile ilgili bölümlerde bu zamana kadar yapının bu kısmı ile ilgili en kapsamlı yayın olan Grossmann’ın makalesi ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu kitap daha önceki yayınların verilerini Peschlow’un kendi incelemeleri ile birlikte değerlendiren, Aya İrini’deki farklı dönem parçalar ve duvar örgüleri ile ilgili en detaylı tarihlemeyi içeren, yapıyı bir Bizans yapısı olarak ele alan en kapsamlı yayındır.

Aya İrini’nin Osmanlı dönemi tarihi ile doğrudan ilgilenen bir yayın bulunmamaktadır. İsmi Osmanlı ve İstanbul şehir tarihleri ile Topkapı Sarayı’nı anlatan yayınlarda geçmekte, literatür içinde hakkındaki bilgiler buralardan edinilebilmektedir. Evliya Çelebi (17. yüzyıl) ile Angiolello’nun (15. yüzyıl) notları

yapının Osmanlı dönemi ile ilgili bilgi veren ilk yayınlar arasında sayılabilir. P. Gugios İnciciyan ve Eremya (Çelebi) Kömürciyan'ın notları da fayda sağlamaktadır. Fethi ve sonrasını anlatan Tursun Bey Tarihi Aya İrini'den bahsetmemektedir, ancak Tayyarzade Ata, Naima Tarihi, Silahtar Tarihi gibi bazı diğer resmi tarihlerde çeşitli askeri hareketler, isyanlar ve bazı özel hikayeler gibi olaylarla birlikte anılmaktadır. Topkapı Sarayı üzerine ilk inceleme Osmanlı tarihçisi Abdurrahman Şeref Bey tarafından yapılmıştır. Bu inceleme 1910-1911 yıllarında Târih-i Osmânî Encümeni Mecmû'ası'nda "Topkapu Sarây-ı Hümâyûnı" başlıklı bir yazı dizisi olarak yayınlanmıştır. Burada Aya İrini'nin darphane, odun ambarı gibi komşularına dair değerli bilgiler yer almaktadır. Müze yıllarında Müze-i Hümayun müze müdürü Philip Anton Dethier'nin notları, 1911 yılında Mehmed Vahid tarafından hazırlanmış Müze-i Hümayun'a Mahsus Rehnüma isimli eserdeki tarihçe, 1920'de Aya İrini Askeri Müze olarak hizmet verdiği dönemde Sermet Muhtar Alus tarafından hazırlanan Askeri Müze Rehberi bu yıllarda yapı ile ilgili bilgi veren başlıca yayınlar arasındadır.

1940larda Aziz Ogan çeşitli makalelerinde yapıyı ele almış tarihini ve güncel durumunu tartışmıştır. Birinci avluda yapının çevresindeki değişiklikler için Topkapı Sarayı'nı konu alan 1980lerde yayınlanmış Eldem ve Akozan'ın, Hülya Tezcan'ın ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayınları faydalı olmuştur. Gülru Necipoğlu'nun Topkapı Sarayı ile ilgili yayını da birinci avlunun erken yüzyıllardaki gelişimi ve Aya İrini'nin komşuları ile ilgili bilgi veren başlıca kaynaklardan biri olmuştur. Yapının Osmanlı döneminden bölümleri bir miktar kapsayan üzerine pek çok yayın hazırlanmış diğer konu başlığı da Osmanlı müzeciliğidir. Burada Tahsin Öz, Kamil Su, Mustafa Cezar'ın yayınları Aya İrini'ye ve Fethi Ahmed Paşa'nın buradaki icraatlarına değinmektedir. Wendy Shaw'un 2003 tarihli Osmanlı müzeciliği ile ilgili hazırlanmış en kapsamlı araştırmalar arasında yer alan kitabı ise Aya İrini'nin Osmanlı müzeciliği tarihinde kapladığı yer hakkında oldukça kapsamlı bilgiler vermektedir.

2. BİZANS KİLİSESİ

2.1 Yapının Bizans Devri Tarihi

Bu bölümde, kullanılan kaynaklar arasında Alexander Van Millingen'in "Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture" adlı kitabında Aya İrini Kilisesi üzerine hazırladığı makalesi ağırlıkla öne çıkmaktadır. Millingen'in kitabının içinde bir bölüm olarak yer alan bu yazı, yapının Bizans devri tarihini anlatan mevcut başlıca yayın gibi görünmektedir. Nitekim zaten yapının teknik incelemesinin ötesine gitmediğini önsözünde itiraf eden Walter S. George ve yapı üzerine en detaylı çalışmayı ve ana referans kitabı olacak nitelikteki yayını hazırlayan Peschlow da yapının tarihi ile ilgili aynı yayından faydalanmışlardır. George'un zaten Aya İrini Kilisesi üzerine hazırladığı çalışmada Millingen ile birlikte hareket ettiği bilinmektedir. George'un monografisinde yapının tarihi ile ilgili kısım "A Historical Notice" başlığı ile bizzat Millingen tarafından yazılmıştır.

Bizans kenti, Konstantinopolis kurulmadan önce de bir piskoposluk merkezidir. Erken Bizans tarihçisi Konstantinopolisli Sokrates'e göre Aya İrini'nin yerinde şehir kurulmadan önce de bir dini yapı bulunmaktadır (Socrates, ii, c.16). Kilisenin şehrin erken tarihinde özellikle önemli olması ve çok yerde "Antik", "Eski Kilise" gibi isimlerle anılmasının sebebi de bu olabilir. Orijinal yapı küçük iken, Bizans Doğu'nun başkenti haline geldiğinde Büyük Konstantinus tarafından genişletilip güzelleştirilmiş ve kilise onsekiz yıl süren iç savaş sonrası şehrin kurucusunun Roma dünyasına kazandırdığı sakin dönemin onuruna "barış"a adanarak bu anlama gelen "İrini" adını almıştır (Millingen, 1912, s. 84).

Ayasofya'nın İmparator Konstantinus tarafından ibadete açtırıldığı 360 yılına kadar Aya İrini şehrin katedrali olarak öne çıkmaktadır. Yapıdan bazen "Patrikhane" olarak söz edildiği de görülmektedir (Banduri, ii, s. 52). Ayasofya'nın inşasından sonra da önemini kaybetmediği söylenebilir. Aksine iki kilisenin birleşip tek bir mabet oluşturduğu ve aynı rahipler sınıfı tarafından hizmetleri görüldüğü, ortak bir avlu

içine alınmış olduğu ve “Büyük Kilise” – Μεγάλη Ἐκκλησία - şeklinde aynı isimle anıldıkları görülmektedir (Socrates, ii, c.16).

Patrik Chrysostomos’un sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan olaylar sırasında 404 yılında Ayasofya yanıp harap hale geldiğinde Aya İrini’nin onbir yıl boyunca yine tek başına şehrin katedrali konumuna yükseldiği bilinmektedir.

Aya İrini, tarihte, Yeni Roma’nın kuruluşundan yarım yüzyıl sonra gerçekleşen İznik öğretisinin takipçileri ve Arius destekçilerinin arasındaki çatışma sırasında göz önüne gelmektedir. Barışın korunmasına büyük önem veren İmparator Büyük Konstantinus bu iki dini parti arasındaki çatışmanın temel bir sorundan kaynaklanmayışı ve olaylarda kışkırtma görülmesinden yola çıkarak otoritesini kullanıp anlaşmazlığı bastırmaya çalışmış, bu yolda Patrik Alexandros’a Ariusçu olduğunu toplum önünde ilan etmesi konusunda baskı yapmıştır. İznik öğretisinin önde gelen destekçilerinden olan Alexandros bu emre itaat etmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine Arius’un takipçileri şiddete başvurmuşlardır. Ancak harekete geçecekleri günün arifesinde Arius Konstantinus Forumu’nda aniden hastalanmış ve ölmüştür. Tarihçi Sokrates bu olayı ‘Tanrının işi’ olarak nitelemektedir. Bunun sebebi, patriğin ‘kafirlerin’ planlarını öğrendiğinde kendini Aya İrini’ye kapatıp burada gece gündüz dua edip, ağlayıp büyük acısı içinde yardım dilerken dualarında “Arius’un fikirleri doğruysa ölmeme izin ver, ancak eğer yanlışsa onu yargıla” demesi üzerine Arius’un trajik sonunun gerçekleşmesinin bir cevap olarak yorumlanmasıdır (Millingen, 1912, s. 86).

343 yılında doksanseviz yaşındaki Alexandros’un ölümünden sonra iki parti kimin patrik olarak onun yerine geçeceği konusunda yeniden karşı karşıya gelmiştir. Ölen başrahip yerine geçebileceğini düşündüğü iki kişiyi önermiştir: Bu kişiler yetenekleri dolayısıyla seçilen papaz Paulos ile yaşı ve saygıdeğer duruşu göz önüne alınarak belirlenen diyakoz Macedonius’tur. Ariusçular fikirlerine daha yakın buldukları Macedonius’un tarafında yer almaktadırlar. Ancak Ortodokslar seçimi kazanıp Paulos’u Aya İrini’ye yerleştirdiler. Yenilen parti bu duruma boyun eğmiş gibi görünse de sıkı bir Ariusçu olan dönemin imparatoru Konstantius seçimi iptal edip Arius’un fikirlerinin önde gelen savunucularından Nicomedialı Eusebius’u başkent piskoposu olarak atamıştır. 346’da Eusebius’un ölümü üzerine din savaşçıları güç gösterisi yapmak için yeni bir fırsat elde etmiştir. Ortodokslar Paulos’u geri çağırmış, Ariusçular ise Macedonius’u kutsamıştır. Bu hareketleri duyan ve o sırada

Antakya’da bulunan Konstantius Trakya’daki magister militum Hemogenes’i Konstantinopolis’e gitmesi ve Paulos’u şehirden çıkarması için görevlendirmiştir. Ancak Hemogenes bu talimatları yerine getirmek için harekete geçtiğinde ayaklanma çıkmış, Hemogenes’in evi yakılmış, kendisi de sokaklarda sürüklenerek öldürülmüştür. İmparator çok kızgın olarak Konstantinopolis’e dönüp Paulos’u sürgün etmiş ve halka dağıtılan ekmek miktarını ceza olarak yarıya indirmiştir. Bu şartlar altında Roma’ya kaçan Paulos papanın da desteğini alıp piskoposluk görevinin kendine ait olduğunu savunarak Konstantinopolis’e geri dönmüştür. Bu dönemde de Suriye’de olan imparator yokluğundan faydalanılmasına izin vermeyip daha da kızgın olarak Konstantinopolis valisi (prefect) Philip’e, Paulos’u uzaklaştırıp Macenodius’u tanımasını emretmiştir. Becerikli ayarlamalarla Paulos sessizce sahneden uzaklaştırılabilmiştir. Ancak Macedonius’un yerleştirilmesi daha zor bir görevdir. Vali arabasını (chariot) hazırlatıp yanına Macedonius’u oturtturarak çekilmiş kılıçlarıyla hazır bulunan bir grup askerin eskortluğunda Aya İrini’ye doğru hareket etmiştir. Keskin çekilmiş kılıçlardan bir tehlike işareti alan sokaklardaki kalabalık mezhep ve sınıf ayrılığı olmaksızın kiliseye hücum etmiştir. Kısa sürede binaya tüm giriş imkanları boğulurcasına mekanı dolduran kalabalıkla kapanmıştır ve valinin arabasının ilerleme imkanı kalmamıştır. Askerler kalabalığın dağılması için kılıçlarını boşa savurmuşlardır. Kalabalık belki çekilme niyetinde olabilir ancak kıpırdamak mümkün değildir. Askerler bunun üzerine harekete geçip kiliseye kadar bir yolu insanları keserek açmışlardır. Bu olay bir kısmı kılıçlarla bir kısmı da ezilerek olmak üzere 3150 kişinin hayatına mal olmuştur. Bu şekilde Macedonius “barış” mabedindeki tahtına oturtulmuştur (Socrates, ii, c.16).

İki parti arasındaki çelişkiler hala devam etmektedir. Altı yıl boyunca süren uğraşlardan sonra Paulos, Roma’da papanın, İmparator Konstans’ın ve Sofya (Sardica) Meclisinin desteğini alarak bu pozisyona getirilmiştir ancak bu kısa bir başarı olmuş, 350 yılında Kafkasya’ya¹ ömür boyu sürgüne mahkum edilmiş, yerine yine Macedonius gelmiştir (Socrates, ii, 13, 15, 16). Devam eden otuz yıl boyunca Aya İrini ve başkentten diğer kiliseleri Ariusçuların elinde kalmıştır.

Bu süre boyunca İznik inancı Azize Anastasia’ya adanmış küçük bir şapelde Nazianzoslu Gregorios tarafından öğretilmeye devam etmiştir (Socrates, v, 7).

¹ Kaynakta Cucusus olarak geçiyor.

Büyük Theodosius'un tahta gelişiyle birlikte İznik öğretisinin takipçileri üstün gelmiş ve 381 yılında Konstantinopolis'te toplanan İkinci Genel Konsül öğretiyi Hristiyan kilisesinin asıl inancı olarak kabul etmiştir. Altı evrensel konsülü numaralayan ve çoğunun toplanma yerlerini de not eden, Genç S. Stephen'in (S. Stepheni Junioris) biyografi yazarından öğrenildiği üzere bu çok önemli Konsül Aya İrini kilisesinde toplanmıştır (Vita & Migne, 100, col. 1144). Ancak Theodor Lector konsülün bu olay için toplanan başrahiplerin arasındaki uyuma adanarak adını almış olan Homonia (armoni) kilisesinde yapıldığını iddia etmektedir (Theodore Lector, 1748, s. 533). Millingen, yazarlar arasındaki bu farklılığın sebebinin iki kilisenin adlarının anlamlarının birbirine benzemesinden kaynaklandığını öne sürmektedir.

Anonymus'a göre hileyle tahta gelen Basilius 477'de tahttan indirilip yerine imparator Zeno tahtı tekrar ele geçirdiğinde karısı ve çocuklarıyla birlikte Aya İrini'ye sığınmıştır (Bandurii, ii, s. 25). Paschal Chronicle'a (Ad Annum, 478) göre ise Basilicus Ayasofya'ya sığınmıştır. Ancak Millingen'e göre aralarındaki vaftizhanenin hem Ayasofya hem de Aya İrini'ye hizmet ettiği düşünülürse iki açıklama arasındaki fark önemsizdir.

İki yüzyıl kadar ayakta kalan Konstantinus eseri yapı, 16 Ocak 532 günü Nika ayaklanması sırasında yakılmıştır. Praetorium'dan (Romalı general çadırı) rüzgar ile yayılan alevler olmasa büsbütün yangından sıyrılabilecekken, bu sebeple büyük ölçüde yanmış ancak Ayasofya gibi tümüyle yok olmaktan kurtulmuştur. Praetorium'dan Aya İrini'ye yürüyen yangın yolda Alexander hamamı, Eubulus düşkünler evi ile hastalarıyla birlikte Sampson hastanesini de yok etmiştir.

Kilisenin restorasyonu Iustinianus'un isyancıların yaktıkları yerler üzerinde geliştirdiği geniş yeniden inşa planının içinde yer almaktadır. Bu şekilde Aya İrini, Ayasofya'dan sonra şehrin en büyük mabedi olarak harap halinden yeniden doğmuştur (Procopius, i. c.2 ve Procopius, 1994, s.25, md.8). Atriumun kuzey duvarının önünde inşaatta kullanılan ve üzerlerinde 'Büyük Kilise' işareti bulunan tuğlalar Aya İrini'nin yeniden inşa tarihini kesin olarak belirtmektedir.²

² Millingen bu bilgiyi George'dan edindiğini belirtmektedir. Millingen çalışmaları sırasında yardım ettiği George'un Aya İrini üzerine yaptığı çizim çalışmalarını George'un monografisi yayınlanmadan önce almış ve onun da onayını alarak yardımları karşılığı kendisinden önce Byzantine Churches in Constantinople adlı kitabında yayınlamıştır.

564 yılının Aralık ayında Iustinianus döneminin otuzyedinci senesinde yeni büyük bir yangın Ayasofya'nın yanındaki bölgede imparatorun yeniden inşa etmiş olduğu yapıları tehdit altında bırakmıştır. Sampson hastanesi yeniden yanmış, Büyük Kilisenin garsonostasion adı ile bilinen atriumu ile Aya İrini yakınındaki iki manastır kaybolmuştur. Aya İrini'nin kendisinin ise atriumu ve narteksinin bir kısmı yanıp yok olmuştur (Theophanes, s. 341). Bu hasarların ne zaman onarıldığına dair kayıt yoktur.

Aya İrini Iustinianus tarafından yeniden yaptırılışından sonra 176 yıl kadar tarih metinlerinde yer almamaktadır. İmparator İsaüralı III. Leo'nun hakimiyetinin son yılı 740'ta Konstantinopolis'te gerçekleşen büyük bir deprem Aya İrini'yi de etkilemiştir (Millingen, 1912, s.89).³ Theophanes bu felaketin zamanını çok kesin olarak vermektedir: deprem 26 Ekim'de⁴, bir Çarşamba günü saat 8'de gerçekleşmiştir (Theophanes, s. 634). Hem başkentte hem de Trakya ve Bitinya'da meydana gelen hasar çok büyük boyutlardadır. İznik'te sadece tek bir kilisenin ayakta kaldığı yazılmaktadır. Konstantinopolis'te ise hem karasurlarının bir kısmı hem de pek çok kilise, manastır ve kamu anıtı yerle bir olmuştur. Aya İrini de sallanmış ve George'un incelemelerinde ortaya çıkardığı üzere büyük hasar görmüştür. İmparator Leo felaketin altı ay ardından ölmüştür. Kilisenin onun ölümünden önce mi sonra mı onarıldığı belirsizdir. İnşa faaliyetleri başlarken ilk sıraya muhtemelen şehir surlarını almış olmalı ki bu surların üzerinde ismi yıkılmış savunma duvarlarının banisi sıfatıyla kendinden sonra tahta gelen oğlu Konstantinus Kopronimus'un ki ile birlikte hala durmaktadır. Her ne kadar Aya İrini'nin yıkılan kısımlarının yeniden inşasının kesin tarihine dair bir belge olmasa da tamirata III. Leo'nun zamanında başlanmasa bile Konstantinus Kopronimus'un zamanında muhakkak ele alındığı düşünülebilir. Aya İrini uzun süre harap durumda bırakılamayacak kadar önemlidir ve bugüne izleri ulaşmış bezeme düzeninden ikonoklastik dönemde⁵ yeniden inşası tamamlanmış gibi görünmektedir.

Kilise 857'de Ignatius ve Photius adında iki rahipten hangisinin patrik olacağına dair yaşanan çatışma ile tekrar tarih sahnesinde gündeme gelmiştir. Photius yanlıları

³ Millingen'in Patrik Nicephorus in Breviario'dan alıntısı.

⁴ 9. indiction – Roma'da 15 yıllık süreçler için kullanılan bir zaman birimi.

⁵ Hem III. Leo hem Konstantin Kopronimus ikonoklastik dönem imparatorlarıdır.

Ignatius'a karşı Havariler kilisesinde toplanırken Ignatius yanlıları bunları kınamak için Aya İrini'de toplanmışlardır (Millingen, 1912, s. 90).⁶

Kilisenin adı 907 yılında bilge lakaplı IV. Leo'nun dördüncü evliliği sebebiyle ortaya çıkan tartışmalar vesilesiyle bir kez daha tarih belgelerinde anılır. Bu birleşme kanun dışı olduğundan Patrik Nikolas evliliği kutsayan rahibi görevden almıştır. Üstüne üstlük dördüncü eş Zoe'yi dışlar. Bu davranışlarının sonucu olarak Nikolas işini kaybetmiş ve yerine daha esnek bir din adamı getirilmiştir. Bunun ardından gelen kaçınılmaz son şu şekildedir: din dünyası kilise ve devletin ilişkisini onbeş yıl boyunca zorlayan ayrılıklarla karşılaşmıştır. Sonunda karmaşa I. Romanus'un topladığı bir din adamları konsilinin 921'de dördüncü evliliğin kınanacak bir davranış olduğuna ancak üçüncü evliliğe sıkı kısıtlamalarla izin verilebileceğine karar vermesiyle barış yeniden sağlanmıştır. Bu karar öyle önemlidir ki her yıl Temmuz ayında imparatorun ve patriğin bir arada bulunduğu bir törende okunur. Törenin bitiminde de imparator Aya İrini'den çıkıp Ayasofya üzerinden geçen alaya (prosesyona) katıldıktan sonra buradan Büyük Saray'a gider.

2.2 Bizans Dönemi Çevresi

Albrecht Berger Konstantinopolis'in sokak ve kamusal alan dokusunu incelediği makalesinde Aya İrini'nin inşa edildiği Erken Bizans döneminde bu çevrenin nasıl şekillendiğini ele almıştır. Bizans dönemi sokaklarının asıllarına ait pek kalıntı olmadığından Berger muhtemel bir sokak doğrultusunun tahlili için halen ayakta olan kiliseler, sarnıçlar, su kemeri ve sur duvarları gibi yapıların konumlarından faydalanmıştır. Hayali bir hat üzerinde tek sıra halinde dizilmiş ve aynı yöne bakan yapıların bu hat üzerinde bir yola işaret ettiği varsayılmıştır. Bu varsayımlar yapılırken seçilen yapıların tam muntazam bir hat oluşturmaması soru işaretlerine yol açabilmektedir. Ayasofya ve Aya İrini çevresindeki yolların belirlenmesinde böyle bir zorlukla karşılaşmıştır. 1935 yılında yürütülen kazılarda Ayasofya'nın önünde yapının ana eksenine kesin bir şekilde paralel olarak uzanan bir yolun varlığı ortaya çıkarılmıştır (Berger, 2000, s. 161). Aya İrini bu eksene göre bir miktar daha güneye dönük olduğundan atriumunun batı kolu ile belirlenmiş olan sokak arasında belirsiz bir şekle sahip bir boşluk oluşmuş, bunun doldurulabilmesi için yapıya bu yönde tam

⁶ Millingen'in önerisi ile ayrıca bkz. Mansi, xv.211; xvi. s.18. ve Basile I. Par Albert Vogt, s.206.

dikdörtgen olamayan, biraz yamulmuş bir kanat eklenme zorunluluğu doğmuştur (Berger, 2000, s. 162). Bahsi geçen bu kanat Aya İrini'nin atriumunun bugün de planı anlaşılabilir olarak ayakta kalmış, düzensiz bir şekle sahip batı kanadıdır. Berger bu kanadın günümüze ulaşmaması halinde, yol güzergahı ile yapı arasındaki sadece birkaç derecelik bu uyumsuzluk sebebiyle, güzergahın yönüne dair bugün yapılmış olan varsayımın geçersiz kalacağını belirtmektedir. Yazar bahsi geçen yöntem ile yapılan tahliller sayesinde şehrin Erken Bizans dönemi için yeterince kesinliğe sahip bir planın oluşturulabildiğini iddia etmektedir (Berger, 2000, s. 162) (Şekil 2.1).

Şekil 2.1 : Albrecht Berger tarafından hazırlanmış Byzantion şehri ve Erken Bizans kentine ait sokakları gösterir rekonstrüksiyon planı (Berger, 2000, s.162).

Hem Byzantion şehri hem de Erken Bizans kenti için geçerli olan bu planda özellikle Topkapı Sarayı'nın bugün bulunduğu alanı da kapsayan kısımda sokakların konumlandırılışında kullanılan grid sistemi seçilebilmektedir. Sistem oluşturulurken başlıca tepelerin konumları etkili olmuştur. Tepeleri enine kesen sokaklar eş yükseltileri takip ederek neredeyse düz konumlanmıştır. Bunları dik kesen yollar ise eğimleri takip ederek oldukça dik olarak oluşturulmuştur. Sonuç olarak sokaklar ya rahatça kullanılabilecek kadar düzdür ya da çok dik ve merdivenlidir. Tepelerin konumlarına uyum gözetildiği için sokakların her zaman paralel olamadığı görülmektedir (Berger, 2000, s. 163).

Şekil 2.1’de bu sistemin ana yollarından “E” olarak adlandırılan sokağın erken Bizans dönemlerinde Aya İrini Kilisesi’ne ulaşım için kullanılan yol olduğu görülmektedir. Bu sokak Hipodrom ve Büyük Saray arasındaki sınır üzerinden ilerleyip önce Ayasofya sonra da Aya İrini’nin atriumlarına bitişik olarak geçtikten sonra Akropolis’e doğru ilerlemektedir. Akropolis duvarlarının kesin sınırları bilinmemekle birlikte Topkapı Sarayı’nın iç surlarının bu duvarların temelleri üzerinde inşa edildiği varsayılmaktadır. Bu duvarlar üzerinde kuzeydoğuya açılan, “Fil kapısı” olarak adlandırılan kapı bulunmaktadır; bunun konumu varsayılan E sokağı ile örtüşmektedir. Berger bu kapının akropolisin kullanıldığı dönemlerde bir öncülü bulunabileceğini ve Sarayburnu’ndaki Hagia Barbara kapısına açılan geçit olabileceğini öne sürmektedir. Yine Berger’in belirttiği üzere E Sokağı 10. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir. Bu yolun Pelargoi ya da “leylekler” olarak adlandırılan yer olabileceği varsayılmaktadır (Berger, 2000, s. 163).

2.3 Bizans Döneminde Geçirdiği Başlıca Yapısal Değişiklikler

Bir Bizans kilisesi olarak Aya İrini’yi ele alan çeşitli çalışmalar içinde en kapsamlı olanı Urs Peschlow tarafından 1977 yılında yayınlanmış olan monografidir. Bugün görülen kiliseden önce aynı yerde İmparator I. Konstantinus tarafından yaptırılmış veya genişletilmiş bir 4. yüzyıl kilisesi bulunduğu yukarıda bahsedilmektedir. Bu kilise 532 yılında Nika ayaklanması sırasında yanmış ve Iustinianus tarafından yeniden yaptırılmıştır. Iustinianus’un kilisesi de 563 (564?) yılında gerçekleşen bir yangında avlusunu ve narteksin bir kısmını kaybetmiştir. Son büyük değişim ise tüm strüktürü etkileyen 740 yılı depremidir.

Peschlow’un ve yapı ile ilgili çalışan diğer araştırmacıların karşılaştıkları ana problem zaman içinde gerçekleşen kısmen büyük çaplı ve pek çok küçük ölçekli müdahalenin izlerini taşıyan kilisenin farklı bölümlerinin tarihlendirilmesinin yapılamamasıdır. Peschlow bugünkü kilisede orta nefin altında bulunan mozaik döşemeyi Iustinianus öncesi döneme tarihlemektedir.

Burası dışında bugün mevcut olan yapının iki ana inşa dönemine ait olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi 532’deki ayaklanmadan sonra, yanan kilisenin üzerine Iustinianus’un yaptığı inşaatları, ikincisi ise 740 depreminden sonra büyük ölçüde zarar gören kilisenin yıkılan kısımlarının İsaurialı III. Leo (ya da Konstantinus Kopronimus) döneminde yeniden yaptırılmasını kapsamaktadır.

Atriumun Bizans dönemine ait kısımlarının (atriumda pek çok Osmanlı dönemi değişiklik ve ekleri bulunmaktadır) Iustinianus dönemine ait olduğu hem Peschlow hem de Grossmann (1965) ve Strube (1973) tarafından ileri sürülmektedir. Peschlow 563 yangınının ardından yapılan onarımdan sonra buranın yeniden inşa edildiğine dair hiç bir ipucu bulunmadığını ileri sürmektedir.

Peschlow tarihlendirme için ağırlıkla duvar örgülerindeki farklılaşmalardan faydalanmıştır. Iustinianus döneminde geniş ve düzgün kesilmiş kireç taşı blokların yanı sıra özellikle narteks, batı galeri ve atriumda tuğla ve od taşına rastlanmaktadır. 8. yüzyıla ait kısımlar ise sadece tuğla örgü veya tuğla ve kireç taşı almalı örgü olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapının 6. yüzyıla ait kısımları Aya İrini'yi konu alan ilk monografiyi hazırlamış olan Walter S. George⁷ tarafından nefin alt korniş ile birinci kat pencerelerinden daha alçakta kalan kısım olarak belirlenmiş, daha sonraki çalışmalarda da tarihleme bu şekilde kabul görmüştür (George, 1912). Kilisenin narteksi, atriumun Bizans dönemine ait kısımları, atriumun batısındaki strüktür, narteks galerisinin uç bölümlerinin duvarlarının büyük kısmı, güney galerinin batı tarafındaki kireç taşı ayak ve güneydoğu köşedeki odanın doğusunda bir girişin kalıntıları 6. yüzyıla ait olarak belirlenmektedir. Kilisenin 8. yüzyıla ait olduğu belirtilen üst kısımları ise synthronon, kuzeydoğu ve güneydoğudaki odalar, nef arkadlarının üst kısımları, güneybatı bölümündeki kapı dolgusu, batı taraf bölümlerinin tonozlarının çoğu ve Peschlow tarafından ortaya çıkarılmış olan narteksin kuzeyindeki giriş ve rampadan oluşmaktadır. Osmanlı dönemi ek ve müdahaleleri daha çok atriumda büyük ölçüde görülmektedir. Kilisenin içinde ise fazla müdahale yoktur. Osmanlı inşaatları nef arkadının sütunlarının kaldırılması, kapı ve pencerelerin doldurulması ve dış duvarların tamiri ile çatı örtülerinin zarar gören kısımlarının yeniden inşalarından ibarettir.

⁷ George'un çalışmasından önce Aya İrini ile ilgili uzun süreli çalışmalara izin verilmemektedir. Yapıda uzun süreli çalışma yapmak isteyen Byzantine Research and Publication Fund (Londra) için Profesör Alexander Van Millingen'in de yardımlarıyla 1909 yılında bir izin çıkarılmıştır. Bu dönemde bu fon tarafından desteklenmekte olan Walter George Selanik'teki Bizans kiliselerini incelemek amacıyla yola çıkmak üzeredir. Kendisinden Aya İrini'yi de çalışması dahiline alması istenir. Tam George'un Aya İrini'de çalışmaya başladığı dönemde yapının onarıma girmesi sayesinde sıvaların yenilenmesi için kurulan iskeleleri kullanarak duvar yüzeylerini yakından görüp incelemeye ve belgelemeye olanak bulur. George'un monografisinde yapıyla ilgili somut bilgiler verilmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Kitaba detaylı bir kayıt ve analiz olarak bakılabilir. Yapıyı etkileyen öğeler ve mimarlık tarihi içindeki yeri yazarın açıklamaya çalıştığı konular arasında değildir. Karşılaştırma yaptığı diğer yapıların da sadece kendi gezip gördükleriyle sınırlı olduğunu belirtmektedir.

Peschlow, Aya İrini'nin Iustinianus dönemindeki halini bir kubbeli bazilika olarak kurgulamaktadır. Orta nef bölümlere ayrılmış, bir kubbe ve iki beşik tonoz ile örtülü, iki yanında yan nef ve galeriler bulunmaktadır. Doğuda beşik tonozlu bema vardır. Bunu iki kat boyunca yan hacimler arasında yükselen yarım kubbe örtülü bir apsis çevrelemektedir. Batıda üzerinde galeri olan bir narteks vardır. Atrium arkadla çevrilidir. Peschlow –önceki araştırmacıların önerdiklerinin aksine- orta nefin kubbeli kısmının yan neflerden dörder değil ikişer sütunla ayrıldığını ileri sürmektedir. Bunların üzerindeki tympanon duvarlı galerilerin de benzer şekilde ızgaralı olduğunu söylemektedir. Narteks ve orta nef birbirinden ayaklar üzerinde yükselen bir arkadla ayrılmakta, üzerindeki galeri orta nefe muhtemelen sütunlu bir arkadla açılmaktadır. Peschlow'a göre ikincil mekanlar karınlı sivri tonozlarla örtülmektedir. Grossmann da atriumun üç yönde arkadlarla çevrili olduğunu belirtmektedir. Ancak Peschlow batıdaki kemer dizisinin Grossmann'ın önerdiğinden daha batıda olduğunu ileri sürmektedir. Döşemenin de daha alçak olduğunu söylemektedir. Güney arkadının beşik tonozunun büyük kısmını, buranın Osmanlı eki olduğunu söyleyen Grossmann'ın aksine Iustinianus dönemine tarihlemektedir. Güney arkadının üzerinde muhtemelen ahşap çatı ile örtülü bir teras bulunmaktadır. Diğer kemer dizilerinin üzerinde de çatı örtüsü olmayan ek teraslar olabileceği ileri sürülmektedir. Peschlow atriumun batısındaki bir strüktürün işlevinin belirsiz olduğunu belirtmekle birlikte konumlandırılışına bakılırsa Aya İrini ve Ayasofya'yı sınırlayan düzenleme ile ilişkili olabileceğini belirtmektedir.

740 depreminden sonra yeniden inşa edilen Aya İrini –bugünkü hali- çift kubbeli bazilika olarak nitelendirilmektedir. Nefin ana bölümü pencereli bir kasnak üzerine oturtulmuş büyük bir kubbe ile örtülüdür. Iustinianus döneminin iki batı bölümü bir karınlı sivri tonozla örtülerek birleştirilmiştir. Orta nefin kubbeli kısmını yan neflerden ayıran sütun sayısı ikiden dörde yükselmiş ve bölmenin iki yanına birer sütun eklenmiştir. Yeni strüktürün yan galerileri neften korkuluklar ve kirişlerle ayrılmış ve beşik tonozlarla örtülmüştür. Bema ve apsisin erken dönemdeki halleriyle kaldıkları düşünülmekte ancak zemin katın ve galerinin doğu köşesindeki odaların doğusuna ek yan odalar eklenmiş olduğu söylenmektedir. Narteksin kuzeyindeki giriş ve rampa 8. yüzyılda eklenmiştir. Atriumun da depremden zarar görmüş olabileceği düşünülmektedir ancak burada 740 sonrasında herhangi bir inşaat yapıldığına dair iz yoktur. Grossmann güneydeki kemer dizisinin ayaklarının 8.

yüzyıla ait olduğunu belirtse de Peschlow bunların da atriumdaki ve batısındaki strüktürdeki tüm diğer müdahaleler gibi Osmanlı ekleri olduğunu göstermektedir.

Peschlow'un kitabında da önceki örneklerde olduğu gibi yapının dekorasyonu etraflıca ele alınmamış, yazar sadece kilisenin nasıl görüldüğüne dair ipuçları vermekle yetinmiştir. Buna göre 6. yüzyıl kilisesinde duvarlar mermer kaplamadır. Narteks kemerlerindeki ve tonozlarındaki mozaiklerin de 6. yüzyıla ait olduğu düşünülebilir. 8. yüzyılda büyük tonozlar mozaik kaplıdır. Yan hacimlerin tonozları ise boyanmıştır. Yan neflerde, güney doğu köşe odasında, güney batı yan hacimlerinde dekoratif freskler bulunmaktadır. Bunlardan Peschlow'dan önceki araştırmacılar bahsetmemiştir. Peschlow ise bu izlere sadece değinmekle yetinmiş olduğundan kitabı ile ilgili gelen yorumlar içinde yakın zamanda bu dekorasyon öğeleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma beklendiği söylenmektedir.

Aya İrini'nin çevresindeki yapılarla ilgili olarak Iustinianus döneminde atriumun güneyindeki alan ve narteksin geniş bir avlu tarafından işgal edilmiş olduğu söylenmektedir. Avlunun batısında bir rampa, kuzey ve doğusunda ise koridor ve odalar bulunmaktadır. Bunların muhtemelen ikinci katlarının da olduğu iddia edilmektedir. Bu kompleks, kuzeyinde, üzerinde teras olan geniş bir koridorla atriuma bağlanmaktadır. Doğuda başka bir koridor Ayasofya'ya doğru yönelmektedir. Üçüncü bir koridor ise Aya İrini'nin güney galerisine erişimi sağlayan bir başka rampayla birleşmektedir. Güneydoğu köşe odasının güneyinde bir ek strüktür oluşmuştur. Peschlow atriumun güneyindeki kompleks ve narteksin 563 yangınından zarar görmüş olduğunu ve daha sonraki belirsiz bir dönemde onarıldığını belirtmektedir. Burası güneydoğuda bir sarnıçla birleşmiş. 11. veya 12. yüzyılda bir daha tadilat geçirmiş ve avlunun doğusuna bir şapel eklenmiştir. Kilisenin güney galerisine gelen koridor ve rampa 740 depreminden sonra yeniden inşa edilmiştir. Biraz daha güneye de geniş bir sarnıç eklenmiştir. Kilisenin güneyindeki Iustinianus dönemine ait strüktürler genellikle tuğla ve odtaşı ile örülmüştür. Sonraki inşaatlar daha çeşitli olmakla birlikte 11 ve 12. yüzyıl için gizli derzli tuğla örgünün (recessed brick work) belirgin olduğu gösterilmektedir. Kilisenin kuzey ve doğusundaki kalıntılar daha karmaşıktır. Dört tuğla ayak ve kuzeye doğru uzun bir duvarın parçası Iustinianus dönemine aittir. Narteksin kuzeyindeki giriş ve rampa 8. yüzyıla aittir. Bu alanda daha geç dönemlere ait müdahale izleri ise sınırlıdır.

2.4 Bezemeleri

Aya İrini Kilisesi'nin apsisinde ikonoklastik dönemde sık karşılaşılan bir haç tasviri mozaiği bulunmaktadır. Cyril Mango Bizans sanatını ele aldığı yazısında İkonoklastların 'nötr' motiflerden yararlandıklarını belirtmektedir. İkonoklastların bezeme düzeninin oluşmasında erken bir örneği Blahernai Sarayı'nın kilisesinde uygulanan ağaçlar, sarmaşıklarla kuşatılmış turna, horoz ve tavuskuşlarını içeren çeşitli hayvanların resmedildiği bir düzen teşkil etmektedir. Bu uygulama sonrasında muhalifleri tarafından Tanrı'nın evini bir manava ve bir kuş kafesine döndürmekle suçlanmışlardır. Bu gibi eleştirilerden sonra, bilinçli bir tercih olup olmadığı bilinmemekle birlikte, İkonoklastların 4. yüzyılda kiliselerde uygulanan türden süslemelere döndükleri görülmektedir (Mango, 2007, s. 287). 740 depreminden sonra inşa edilen Aya İrini Kilisesi de bu tür bezemenin örneklerini taşımaktadır. Apsisinde basamaklı bir zemin üzerindeki düz bir haç, yarım daire biçimindeki çıkıntının yarım kubbesini kapladığı görülmektedir. Mango bu tasvirin İkonoklazma yanlısı imparatorların aralıksız bir biçimde sikkeleri üzerinde kullandıkları simgeler olduğunu belirtmekte, benzer haçların Selanik'teki Ayasofya'nın ve Nikaia'daki (İznik; 1922'de tahrip edilen) Koimesis Kilisesi'nin apsisinde bulunduğunu söylemekte, ek olarak verdiği diğer iki örnek için haç figürünün daha sonra Bakire ve Çocuk figürüyle değiştirildiği bilgisini eklemektedir (Mango, 2007, s. 287).

Necdet Sakaoğlu Topkapı Sarayı ile ilgili kitabında Osmanlıların Aya İrini'nin apsisindeki haça "ilişmemesi"ni Cebhane ve Askeri Müze'yken üzerinin bir bayrakla örtülmesine bağlamakta bunun Osmanlı hoşgörüsüne bir örnek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca haçın bulunduğu yarım kubbenin çevresindeki metnin "Mezmurlar kitabı"ndan iki dizeyi içerdiğini söylemektedir (Sakaoğlu, 2002, s. 66) (Şekil 2.2).

Şekil 2.2 : Apsisteki mozağin karşı galeriden görünümü.

Mango, (1951, s. 60) Konstantinopolis'teki anıtlarda yer alan yazıtlar üzerine hazırladığı bibliyografya araştırmasında Aya İrini'nin apsisinde yer alan yazıtlarla ilgili yapılmış önceki araştırmaların bir listesini vermektedir. Bema kemerinde mozaik şeklinde iki yazıtın yer aldığını belirtirken bu yazıtların birinin kaynağını "Psalm 65.5-6" diğerininkini de "Amos 9.6" ve "Psalm 32.21" olarak vermektedir. Şekil 2.3'te görülmekte olan yazıtlarda yer alan birkaç harf renkli alçı ile restore edilmiş durumdadır. Yazıtları inceleyen önceki araştırmalar arasında en erken tarihli olanı Bjeljaev'in 1894 depreminde Aya İrini'nin aldığı hasarları konu alan makalesidir (Bjeljaev, 1894). Burada yayınlanmış olan metin Ebersolt ve Thiers'in (1913, s. 68) Konstantinopolis kiliselerini topluca ele aldıkları yayında düzeltilmiş olarak yayınlanmıştır. Millingen de (1912, s. 95-96) bu yazıtlara yer vermiş olmakla birlikte çalışmalarına yardımcı olduğu Walter George'un hazırladığı monografi bu konudaki en kapsamlı bilgiyi veren yayın olarak öne çıkmaktadır. Ogan (1946, s. 11) ilgili yazısında epigrafik araştırmalar yapan uzmanlara göre Aya İrini'nin yazıtlarının stil açısından Sergius ve Bakkhus Kilisesi (Küçük Ayasofya Camisi) nefi etrafındaki kitabe ile çok benzerlik gösterdiğini söylemektedir.

Şekil 2.3 : Aya İrini'nin apsis mozaiginde yer alan yazıtları ve yazıt bantlarının çevresindeki bezemeleri içeren detay fotoğrafları.

Bema kemeri haricinde Muzaffer Ramazanoğlu'nun kazılarında Aya İrini'nin güney kısımlarında pek çok yazıt parçasının ortaya çıktığı bilinmektedir. Bunlar içinde en uzun olanı dört parçaya sahiptir ve çoğul olarak “İmparatorlar”dan bahsetmektedir. Mango (1951, s. 60) bahsi geçen imparatorların III. Leo ve V. Konstantinus olabileceğini öne sürmektedir. Bir başka yazıt parçasında ise bir takım kelime kısaltmalarının bulunduğu görülmüştür (Mango, 1951, s. 60).

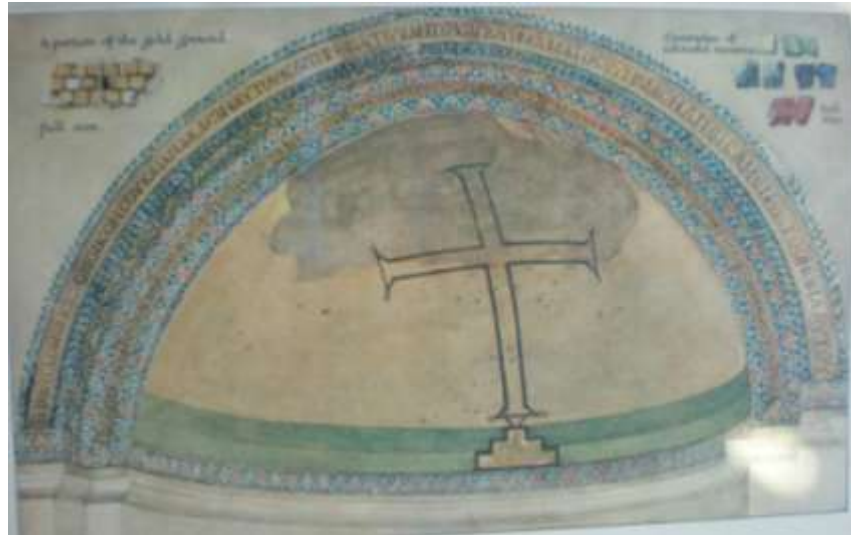
Walter George Aya İrini'de bugün hala mevcut olan mozaikleri incelerken bunları bema mozaiği ve nartekste bulunan mozaikler olarak iki başlığa ayırmıştır. Bema mozaiği bugün yapıda bulunan en geniş mozaikli bezemeyi teşkil etmektedir (Şekil 2.4).

Şekil 2.4 : Apsis ve önündeki bema mozağinin sol alt açıdan görünümü.

George (1912, s. 47) bu mozağin orijinalinde bema kemerine doğru devam ettiğini ileri sürmektedir. George yayınında buradaki bezemelerin suluboya çizimlerine yer vermiştir (Şekil 2.5 ve Şekil 2.6). Apsis mozaği çiziminde görülen geniş karaltı buradan düşmüş mozaik parçalarının boyalı alçı ile onarılmış bir kısmını göstermektedir (Şekil 2.5). Zaman içinde boya ile yapılmış olan kısım kararmış olmalıdır. George bu onarım için bir tarihleme yapmamaktadır. 1894 depremi sırasında yapıyı Bizans mimarlığı tarihi açısından incelemek üzere Aya İrini’de bulunan Bjeljaev (1894) deprem öncesi izlenimleri arasında mozağin o sıralarda yeni boyanmış olduğunu, büyük kısmının sarı yapışkan bir boya ile kaplı olmasından dolayı kafilenin bunun orijinalinde mozaik olduğundan bir an için şüphe duyduğunu belirtmektedir. Bu da onarımın 1894 depreminden önce yapıldığını ya da en azından 1894’ten önce bir defa yenilendiğini göstermektedir.

Bu genel bilgiler haricinde bema mozaği ile ilgili George önce görülen resmin detaylı bir tasvirini yapmakta, altın mozaik teserelerinin diziliş açılarını, yapıştırma ve düzene dair teknikleri incelemektedir. Ayrıca yazıtların detaylı bir restitüsyonunu yapıp kayıp kısımları tamamladıktan sonra yukarıda bahsi geçen önceki araştırmacıların notlarını da değerlendirerek kaynaklarıyla birlikte anlamlı metinler halinde sunmaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için George’un monografına başvurulması önerilir.

Şekil 2.5 : Güney galeriden görüldüğü şekliyle apsis ve bema mozağine ait çizim (George, 1912, levha 17).

Şekil 2.6 : Bema mozaigindeki yazıt ve çevresindeki bantlara ait detay çizimi (George, 1912, levha 18).

George'un araştırmasını yürüttüğü 1909 yılında bema mozaiği hariç diğer alanlarda yoğun mozaik yüzeyler görülmemektedir. Kendisini bu araştırmaya teşvik eden Edwin Freshfield'in daha önceki yıllardaki Aya İrini ziyareti sırasında bazı mozaik parçaları gördüğünü belirtmektedir. George bu gibi parçalara sadece narteks tonozlarının altında rastlamış ve renkli çizimlerle bunları resmetmiştir (Şekil 2.7).

Şekil 2.7 : Narteks mozaiklerine ait detay çizimi (George, 1912, levha 18).

Bu mozaiklerde yer alan geometrik bezemelere benzer bir bezeme düzeni bugün Aya İrini'nin giriş katında yan neflerin tonozlarında silik resimler olarak seçilebilmektedir. Kuzey yan nefin örtüsünde bu duvar resimleri oldukça zor seçilmektedir. Peschlow (1977, s. 37) bunların pek çoğunun 1973'te yapılan çalışmalar sırasında sıvanın kaldırılması sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir.

Yan nef boyunca sıralanan yelken tonozlar içinde bu bezemelerden iz kalmamakla birlikte bunların arasındaki kemerlerden iki tanesinde bezeme izleri görülmüştür (Şekil 2.8). Şekil 2.8'de arkada yer alan kemerin altında ortasında haç şekli işlenmiş daire şeklinde bir madalyon seçilebilmektedir. Bezeme düzeni iki yana doğru üzengi noktaları yönünde dairesel hareketlerle uzayan bir bitkisel motifle devam etmektedir. Kemerin dikey yüzeyinde de buna benzer bir bezeme anlayışı yer almaktadır.

Şekil 2.8 : Kuzey yan nefin örtüsünde yer alan duvar resimleri.

Güney yan nefin örtüsünde kuzeye kıyasla çok daha fazla duvar resmi izine rastlanmaktadır. Bunların bütünü geometrik motiflerden oluşmakta, geometrik figürler kullanılarak bazı bitkisel motifler oluşturulmuş bulunmaktadır. Daire şeklindeki çerçevelerin içinde haç ve çiçek figürlerinin yerleştirildiği görülmektedir. Şekil 2.9 güney yan nefin ortasında yer alan beşik tonozun bezemesini göstermektedir. Burada birbirine birer küçük daire ile bağlı dokuzar büyük daireden oluşan sıralar görülmektedir. Bunların merkezinde içiçe ikişer daire birer motifin merkezini oluşturmakta, çevrelerinde birbirlerinden farklılık gösteren çiçek yapraklarını andıran mavi ağırlıklı çizgiler motifleri büyük çemberlerin sınırladığı alana doğru genişletmektedir. Şekil 2.10 bu beşik tonozun dikey yüzünü

göstermektedir. Burada bir takım serbest bitkisel motifler net olarak seçilebilmektedir.

Şekil 2.9 : Güney yan nefin ortasındaki beşik tonozun bezemesi.

Şekil 2.10 : Güney yan nefin ortasındaki beşik tonozun dikey yüzü.

Duvar resimlerinde kullanılan renkler mozaiklerdeki benzer bitkisel tasvirlerde kullanılan renklerle karşılaştırıldığında renk skalasında büyük bir daralma olduğu, duvar resimlerinde bazı renkler baskın olarak günümüze ulaşmışken bunlarla tasvir

edilen alanların haricindeki kısımlarda belirsiz boşluklar olduğu fark edilmektedir. Dolayısıyla bugün görülen ve yukarıda tasvir edilen figürlerin aralarında bugün kaybolmuş olan farklı renklerle çizilmiş başka figürler olduğu düşünülebilir. Bazı figürlerin yaprak olduğu rahatça anlaşılabilmektedir.

Şekil 2.11 : Güney yan nefin küçük yelken tonozlarından birinin içindeki haç figürü.

Şekil 2.11 güney yan nefteki bu beşik tonozun bitişiğindeki yelken tonozun bezeme düzenini göstermektedir. Örtünün ortasında iki çember içinde paralel dizilmiş kahverengi yapraklar yer alan bir çerçeve içinde konumlanmış mavi arka plana sahip bir haç yer almaktadır. Tonozun geri kalan yüzeyi dört yapraklı çiçeklerle bezenmiştir. Yelken tonozun birleştiği bir sonraki kemerde motiflerde her ne kadar mavi renk daha baskın olsa da diğer renklerin uçarak kaybolduğu kemerin üzerindeki şeklin sağ tarafında görülen izlerden anlaşılmaktadır. Kaybolan boyalarla birlikte bezeme motiflerinin de bir kısmı kaybolmuştur.

Şekil 2.12 ve Şekil 2.13 güney yan nefin kemerlerinden bezeme örnekleri içermektedir. İkisinde de geometrik çizgilerden türetilmiş bitkisel motiflere yer verilmekte Şekil 2.12’de, Şekil 2.7’de altta yer alan narteks mozaigine ait çizimde olduğu gibi dekorasyon çapraz iki diyagonali çizilmiş kareler içinde yer almakta, Şekil 2.13’te ise çiçek motiflerindeki ufak farklar dışında motif kendini düzenli olarak tekrar etmektedir. Şekil 2.14 ve Şekil 2.15 de benzer düzendedir.

Şekil 2.12 : Güney yan nefin kemerlerinde bezeme detayı.

Şekil 2.13 : Güney yan nefin kemerlerinde bezeme detayı.

Şekil 2.14 : Güney yan nefin kemer ve yelken tonozlarındaki bezemeler.

Şekil 2.15 : Güney yan nefin kemer ve yelken tonozlarındaki bezemeler.

Aya İrini ile ilgili bugünkü en kapsamlı yayın olarak bilinen Urs Peschlow'un monografisinde yapının bezeme düzenine yönelik detaylı bilgi bulunmamaktadır. Peschlow yayınında Aya İrini'nin Bizans dönemi bezemelerini ayrı bir inceleme konusu olarak sonraki araştırmacılara önermiş durumdadır. Walter George'un araştırmasında ise sadece apsis ve nartekste günümüze ulaşmış mozaik bezemelere yer verildiğinden bahsedilmişti. Yukarıda yer alan fotoğraflardaki bezemelere herhangi bir yayında rastlanmamıştır. Kitabında yer ayrılmamış olmakla birlikte Peschlow'un çalışmasının Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi'nde yer alan fotoğrafları arasında bu fresklere de rastlanmaktadır.

Şekil 2.16 : Güney yan nefin örtüsündeki freskler (Courtauld Institute of Art, Conway Collections, A74/1287).

Şekil 2.17 : Güney yan nefin örtüsündeki freskler (Courtauld Institute of Art, Conway Collections, A74/1285).

Fresklerle ilgili ayrıca Londra’da bulunan Courtauld Institute of Art kütüphanesinin Conway Koleksiyonunda iki adet fotoğraf bulunmaktadır. Her ikisi de güney yan nefin örtüsü ile ilgili olan bu fotoğraflar Şekil 2.16 ve Şekil 2.17’de verilmiştir. Bu tez çalışması kapsamında Bizans dönemine ait bezeme düzenine yönelik yeni ve detaylı bir araştırmaya tez konusu haricinde kalmasından dolayı yer verilmemiştir. Osmanlı dönemine ait ve daha ziyade zaten yapıya Osmanlı döneminde yapılmış ekler üzerinde yapılmış bezemelere ise tez çalışması içinde kronolojik olarak uygun kısımlarda değinilmektedir.

3. OSMANLI DÖNEMİNDE BİZANS YAPILARININ YENİ İŞLEVLERLE KULLANILMASI VE ÖRNEKLER

Konstantinopolis'in Osmanlı hakimiyetine geçişinden sonra bir Osmanlı başkentine dönüşmesi yolunda büyük bir dönüşüm süreci başlamıştır. Benzer pek çok diğer yapı gibi Aya İrini Kilisesi de bu dönüşüm süreci içinde işlevi değiştirilerek kullanılmak suretiyle yerini almıştır. Aya İrini Kilisesi'nin fethin hemen sonrası ile başlayan yakın çevresinin değişim süreci ve yapının kendi içinde yeni işlevinin kazandırılmasına ve buna bağlı olarak geçirdiği değişikliklere bir sonraki bölümde detaylı olarak yer verilmektedir. Tez çalışmasının bu bölümü konu olan yapının da parçası olduğu şehirdeki büyük dönüşümü geniş bir çerçeve içinde ele almaktadır.

Konstantinopolis'in fethinden önce şehrin nüfusunun yarı yarıya azaldığı bilinmektedir. Şehrin sahip olduğu yapı stokunun büyük kısmı terk edilmiştir ve bakımsızlık sebebiyle harap haldedir. Fethin ertesindeki yıllarda şehirdeki başlıca mevcut Bizans yapıları Şekil 3.1'de gösterilmektedir. II. Mehmed'in burayı başkent ilan ederken yeni merkez için mevcut yapı stokunu kullanmayı hedeflediği açıktır. Ancak yapıların durumu yeni inşaatları zorunlu kılmıştır. Yine de fethin hemen sonrasında yeni başkentin ihtiyaç duyduğu pek çok işlev için mevcut yapıların kullanıldığı görülmektedir. Konutlar benzer işlevleriyle şehrin yeni gelen sakinleri ve nüfusu arttırmak amacıyla geri davet edilen eski sakinler tarafından aynı işlevle kullanılmaktadır. Acilen atanması gereken önemli işlevler içinse nispeten daha iyi durumda kalmış olan kagir ve geniş ibadet yapılarının tahsis edildiği görülmektedir. Şehre yoğun bir Müslüman nüfusun iskanı ile birlikte bir takım yapıların Müslüman ibadetine açılması zorunluluk haline gelmiştir. Bir Türk İslam şehri kuruluyor olması sebebiyle de yönetsel kaygılar içinde her birinin çekirdeğinde bir cami veya mescit yer alan mahalleler kurulmaya başlanmıştır (Kafesçioğlu, 2009).

Konstantinopolis'in fethine katılan komutanların Bizans dini yapılarını cami ve mescide dönüştürmedeki rolleri büyüktür. İstanbul'a gerekli nüfusu getirip yerleştirmekle görevlendirilen bu komutanlar oluşturdukları mahallelerde,

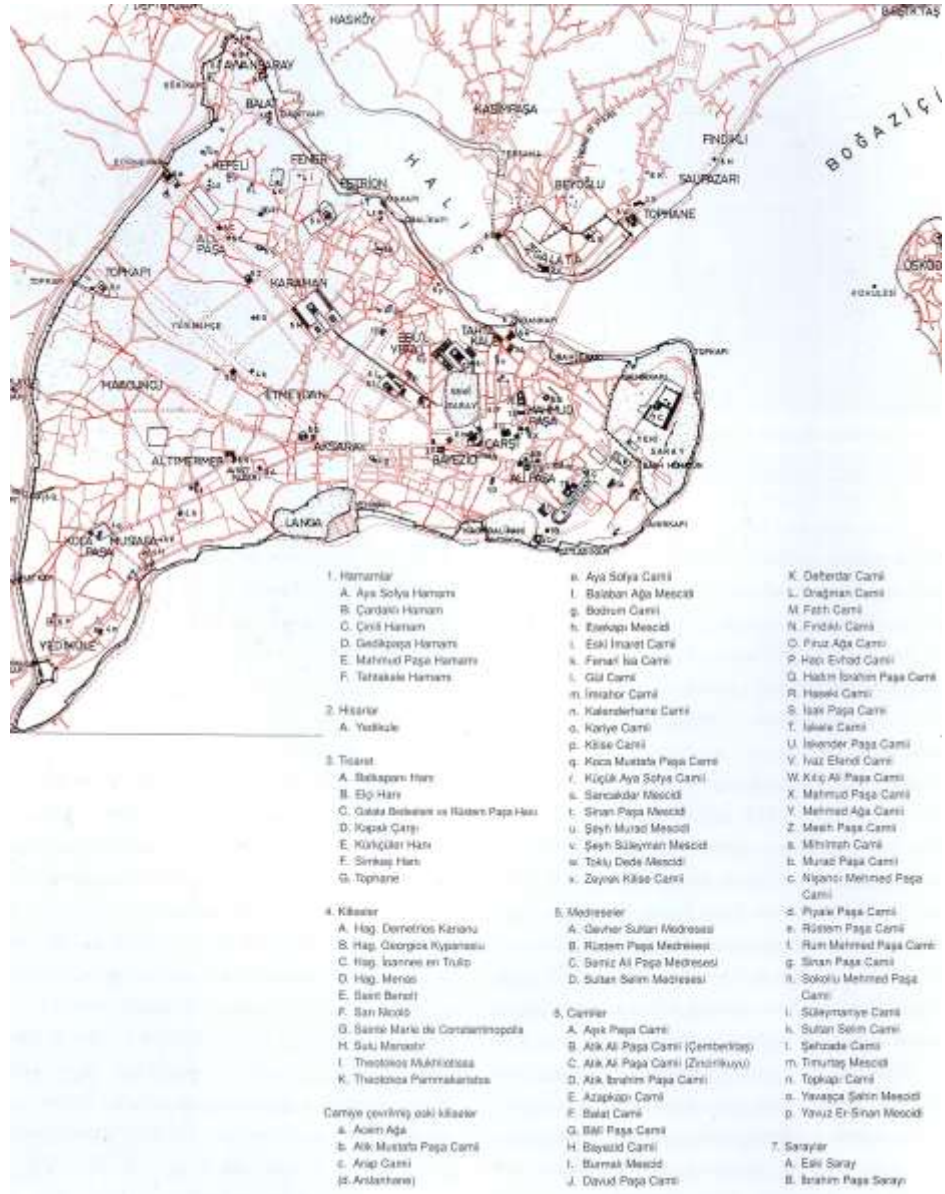
mahallenin çekirdeği kabul edilen mescit ve camileri kurmuşlar ve mevcut olduğu hallerde bölgedeki Bizans kilise veya şapellerini kullanmışlardır.

II. Mehmed döneminde başlayan bu değişim II. Bayezid döneminde bu defa vezirler gibi yüksek rütbeli memurların katkılarıyla devam etmiştir. Yeni mahallelerin kurulması azaldıkça dönüştürme işlemi de azalmış 17. yüzyıla birlikte tamamen sona ermiştir.

Müslüman ibadeti için dönüştürülen yapılar dışında pek çok kilisenin depo olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunlar dışında bazı kiliselerin konut (yüksek rütbeli bazı askerler ve dervişler için), okul (medrese), toplumsal amaçlı yapı (imaret) gibi diğer acilen karşılanması gereken ihtiyaçlar için kullanıldığı da görülmektedir. II. Mehmed'in ardıllarının döneminde hali hazırda farklı bir işlevle kullanılmak üzere dönüştürülmüş olan bazı yapıların yeniden işlevi değiştirilerek ibadet işlevine tahsis edildiği görülebilmektedir.

Tezin bu bölümü bu dönüşüm sürecinin başlangıcını, ardındaki prensipleri, dönüştürülen yapı tipleri ile bunların kazandıkları yeni işlevlere dair örnekleri ve dönüştürmeler sırasında yapılarda meydana getirilen değişiklikleri incelemektedir.

Gerek bu bölüme ait metinde gerekse EK A'da verilen Osmanlı döneminde işlevi değiştirilmiş Bizans yapı stokuna ait listede amaç tam bir liste çıkarmak değil, Aya İrini'nin bu dönüşüm süreci içindeki yerini açığa çıkarmak ve Bizans yapıları için hangi dönemlerde nasıl süreçler gerçekleştiğini ortaya koymaktır.

Şekil 3.1 : 15. ve 16. yüzyıllarda İstanbul'da bazı anıtların ve önemli yerlerin konumları (Müller Wiener, 1988, s.32).

3.1 Fetih Yıllarında ve Sonrasında Bizans Yapılarının ve Şehrin Tanımlanması

29 Mayıs 1453'te Konstantinopolis'in fethinin ertesi günü II. Mehmed kente girdiğinde Konstantinopolis'in nüfusu çok azalmış durumdadır. Alfons Maria Schneider bu sayıyı elli bin olarak vermektedir. 1204'teki Latin istilasından beri şehrin nüfusu gittikçe azalmış ve birkaç köy topluluğundan başka geriye fazla birşey kalmamıştır. 1370lerde şehir, Osmanlı hakimiyeti altındaki bölgeler arasında bir ada olarak kalmış, bağlanabileceği deniz ticareti yolları İtalyan kıyı devletlerinin hakimiyeti altına girmiştir. İpek Yolu kervanları 14. yüzyılın sonlarında Konstantinopolis'e gitmek yerine Bursa'ya yönelmiştir (İnalçık, 1969, s. 231). II.

Mehmed'in Konstantinopolis'i fetih çabası Müslümanlığın yüce tuttuğu bir emrinin sonucu şeklinde ele alınabilir ancak sultanın şehri yağmalanmadan ele geçirmek istediği de belgelerden anlaşılmaktadır. Bizans İmparatoruna bu amaçla savaşız teslim olması için çağrılar yaptığı görülmektedir. Nitekim şehrin cihatla ele geçirilmesi sonucunda kural gereği askerlerin şehri yağmalamalarına izin verilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkacaktır çünkü bu, cihat askerlerine "Allah tarafından verilmiş bir hak"tır. Sonuç olarak şehre hakim olmak isteyen başka kuvvetlerin de bulunması II. Mehmed'i hızlı olmaya zorlamış ve şehrin savaşla alınma kararı verilmiştir (İnalcık, 1969, s. 231).

Şeriat kurallarına göre savaş ile alınan ganimetler içinde taşınabilir değerli mallar beşte biri hükümdara ait olacak şekilde yağmalanmaktadır. Taşınamaz değerli mallar, yani yapılar ise farklı bir ganimet kategorisi teşkil etmektedir. Osmanlı uygulamalarında toprağın ve üzerindeki taşınmaz varlıkların devlete ait olduğu görülmektedir. İnalcık'ın, Tacizade Cafer Çelebi'nin Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda yayınlanan Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi eserinden yaptığı alıntıdan II. Mehmed'in taşların, şehrin topraklarının ve binalarla ilgili şeylerin kendine ait olduğunu söylediği, tüm diğer değerli şeylerin, esirlerin ve yiyecek malzemelerinin ise askerlere ait olduğunu beyan ettiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Sultan'ın yağma için üç günlük izin vermiş olmasına rağmen ilk günün sonunda bunu durdurduğu bilinmektedir. İnalcık hem Bizans hem de Osmanlı kaynaklarında Sultan'ın şehrin yağmalanmış esir halini gördüğünde "derin bir hüznün" içine girdiğinin belirtildiğini söylemektedir. Yapıları tahrip eden askerlere ağır cezalar verilmiştir (İnalcık, 1969, s. 232). Jonathan Harris'in Kritovoulos'tan yaptığı bir alıntı da bu bilgileri doğrulamaktadır. Harris şu bilgileri aktarmaktadır: II. Mehmed Ayasofya'ya girip burayı şehrin Ulu Camisi olarak cami işlevine dönüştürdüğü sırada askerlerinden birinin yerdeki mermer döşemeleri tahrip ettiğini gördüğünde kılıcını çekerek askerini bizzat kendisi öldürmüş ve askerlerin yağma sırasında esir ve ganimet toplayabileceklerini ancak binaların kendisine ait olduğunu duyurmuştur (Harris, 2009, s. 187).

Harris'in yine Kritovoulos'tan aktardığı üzere II. Mehmed şehre girişinin ertesinde pek çok saray, kilise, manastır gibi büyük yapının bakımsızlıktan yıkık halde olduğunu görmüştür (Harris, 2009, s. 187). II. Mehmed Konstantinopolis'in fethi ile birlikte kendisini Roma imparatorlarının halefi olarak kabul etmektedir ve Roma

imparatorluğunun bir zamanlar hakim olduğu tüm topraklar üzerinde hüküm sürme hakkını kendisinde görmektedir. Dolayısıyla II. Mehmed'in dünya çapında bir imparatorluk kurma isteği bulunmaktadır (İnalcık, 1969, s. 234). II. Mehmed'in ardıllarında genel olarak böyle bir kimlik kabulü söz konusu değildir (Raby, 1982, s. 6). Yeni imparatorluğun da başkenti olacak İstanbul'un bir dünya imparatorluğuna yakışacak bir merkez haline getirilmesi başlıca amaçları arasındadır. Bu da şehrin yeniden inşasını, nüfusunun yeniden arttırılmasını ve ekonomik ve politik öneminin geri kazandırılmasını gerektirmektedir (İnalcık, 1969, s. 234).

Şehrin canlandırılması ile ilgili öncelikle nüfusun arttırılmasına ve acil bir grup yapı projesinin başlatılmasına (bir iç kale –Yedikule-, sultan için kent merkezinde bir saray) önem verilmiştir (İnalcık, 2009, s. 237). 1459'da Sultanın şehri geliştirmek ve zenginleştirmek için sıra dışı önlemler aldığı fark edilmekte, mevki sahibi kişilerin yeni yapı kompleksleri kurmaya davet edildiği görülmektedir (Kritovoulos, 1954, s. 140). Devam eden yıllarda Sultanın kendisiyle veziriazam Mahmud Paşa, diğer vezirler ve bazı ileri gelenler belirgin bazı yerlerde bu gibi yapı kompleksleri yaptırmış ve bu kompleksler yeni yerleşim birimlerinin çekirdeklerini oluşturmuştur (Kafesçioğlu, 2009).

Konstantinopolis'in Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra II. Mehmed'in mümkün olduğunca çok kişinin şehre yerleştirilmesine dair emir verdiği Kritovoulos'un yazdıklarından anlaşılmaktadır. 1453 yılının sonbaharında şehirdeki yeni yapılaşma ve nüfus artış sürecini incelemeye gelen II. Mehmed'in Rum halkı buraya çekmek için Patrik Gennadius ile de anlaştığı görülmektedir (İnalcık, 1960, s. 413). Tursun Bey'in yazdığı üzere II. Mehmed Silivri ve Galata'ya çağrılar yapmış ve şehre göçü teşvik etmek için buraya gelenlerin zengin veya fakir olmalarından bağımsız olarak istedikleri terk edilmiş konuta el koyabileceklerini söylemiştir (İnalcık, 1969, s. 236).

En etkili nüfus arttırma yolu olarak “sürgün” görülmektedir. Sultanın başlıca amaçları arasında kentin ve çevresinin yeniden yoğun iskan bölgeleri haline getirilmesi de bulunmaktadır. Bunun için ileriki yıllarda sefer yaptığı ülkelerden (Anadolu, Sırbistan, Makedonya, Mora ve Ege adaları) çok sayıda insanı, savaş esirini İstanbul'a göçe zorlamıştır (Müller-Wiener, 1998, s. 29). II. Mehmed köle olarak alınan Rumların kendi payına düşen beşte birini Haliç kıyılarına, yoğunlukla Fener bölgesine yerleştirmiş, bunlara ev vermiş ve belli bir süreye mahsus olmak

üzere vergiden muaf tutmuştur (İnalcık, 1969, s. 235). Rumlar ve Yahudiler öncelikle kentin kuzeyine yerleştirilmiştir. Sonra Rumların bir kısmının Samatya’da yerleştirildikleri görülmektedir. Bu bölgenin bazı kiliselerinin günümüze kısmen de olsa ulaştığı Müller-Wiener tarafından not edilmiştir (Müller Wiener, 1998, s. 29).

1459’dan itibaren kentin sürülmüş olan yerlilerine dönme izni verilmiştir (Müller Wiener, 1998, s. 29). II. Mehmed’in yeni koyduğu kurallara göre şehirden kaçanlardan belli bir süre içinde şehre dönenler eski evlerini para ödemededen geri alabilecekler ve dinlerinin gereklerini uygulayabileceklerdir. Köle olarak alınan kimselerin de fidye ödeyerek veya belli bir süre içinde fidyeyi ödeyebileceğine dair teminat vererek özgürlüklerini geri almalarına izin verilmiş, bunlara ev verilmiş ve bir süre vergiden muaf tutulmuşlar ayrıca fidyelerini ödeyebilmek için yeni yapı projelerinde çalışarak para biriktirmeye teşvik edilmişlerdir (Kafesçioğlu, 2009).

1480’e doğru kent nüfusu ortalama 65000-80000 kişiye yükselmiştir. Bu nüfusun %58’i Türk, %23’ü Rum, %19’u ise Frenk, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktadır (Müller-Wiener, 1998, s. 29).

Müller-Wiener’in bu dönem ile ilgili aktardığı üzere şehirde erken dönemdeki başlıca hareketler arasında kentte geniş alanların vakıf mülkü olarak Ayasofya Camisi’ne verilmesi, bazı küçük kilise ve manastırların camiye çevrilmesi, Türk yerleşim bölgelerinde ayrıca başka camiler de inşa edilmesi, eski taşra bölgesi olan Kosmidion’da (Eyüp) 1453’teki kuşatma sırasında bulunan Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin mezarının özel bir yer olarak anlam kazanması, kentin merkezinde ve 1453’te hala kalabalık olan Forum Tauri’de II. Mehmed’in Eski Sarayı’nın inşa edilmesi, sarayın hemen güneyinde sonradan “Sırmakeş Hanı” adını alacak olan Darphanenin kurulması, daha batıda eski ana caddenin güneyine Yeniçeri ortalarının ve Acemioğlanlarının kaldıkları yapıların yerleştirilmesi, sarayın doğusunda, Forum Tauri’de ve eski “makros emvolos”un (sonradan “uzun çarşı”) her iki tarafındaki ticaret merkezinin yeni iktidarın hakimiyeti altında işlevini devam ettirmesi, etrafında iki büyük han olan Kürkçüler Hanı’yla daha basit bir çarşı oluşturulması, 1453’te kentin su tesislerinin yenilenmesi (II. Mehmed Halkalı su tesislerini onartmış, bu tesis sayesinde yan borularla külliyelerin, sarayın, hamamların, çeşmelerin su gereksinimini karşılamıştır), harap haldeki Havariyun Kilisesi’nin tam üzerine 1463-1470’te sekiz büyük, sekiz küçük medresesi ve bunlara ait ek vakıf binalarıyla Fatih Camisi külliyesinin inşa edilmesi, başkentin yapılanmasına katkıda

bulunmak durumunda olan vezirler Mahmud Paşa ve Murad Paşa tarafından kendi olanaklarıyla medrese ve hamamlarıyla birlikte camiler inşa edilmesi sayılabilir (Müller-Wiener, 1998, s. 29).

Şehirde yeni oluşturulmakta olan Müslüman mahalleleleri bir mescid veya cami etrafında konumlanmış konutlardan oluşmaktadır. Bir imamın sorumluluğundaki cami mahallenin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu sadece bir ibadet yapısı değil aynı zamanda imamın Sultan veya vezirler tarafından verilen devlet emirlerini duyurduğu yerdir. Kritovoulos'un anlattığı üzere II. Mehmed öncelikle bazı askerlere ve ileri gelen kimselere fetihteki başarılarına ödül olarak güzel evler tahsis etmiştir. Bunların içinde ev olarak tahsis edilen kiliseler de bulunmaktadır (İnalcık, 1969, s. 235). Mahalleler çoğunlukla, bu kişiler, yani fetihde önemli roller üstlenmiş, tanınmış sekbanbaşı, topçubaşı ve sancaktarlar tarafından kurulmaktadır. Bunlar kendilerine verilen evlerin bulunduğu bölgede cami veya mescit kurarak mahalle oluşumunu sağlamaktadır (Kırımtayfı, 1990, s. 5). Yeni bir cami veya mescit kurulurken eğer yakınlarda mevcut, uygun bir Bizans yapısı varsa o kullanılmakta, olmadığı takdirde yeni bir yapı inşa edilmektedir. Bu açıdan İstanbul'un fethine katılan komutanların Bizans dini yapılarını cami ve mescide çevirmedeki rolleri büyüktür. Osmanlıların dervişlere ve şeyhlere verdiği önem neticesinde pek çok mahalle de bir Müslüman azizin adına bu kişinin zaviyesinin veya mezarının etrafında kurulmuştur. 16. yüzyılda surların içinde bulunan mahallelerin %30'u II. Mehmed, %50'si II. Bayezid ve yaklaşık %15 kadarı 1512-1546 arasında kurulmuştur. Bir grup mahallenin birleşmesinden bir nahiye oluşmaktadır. Fetihden yetmiş yıl sonra on üç nahiye oluşmuş ve Osmanlı şehri genel biçimine kavuşmuştur (Kırımtayfı, 1990, s. IV, 5)

3.2 Camiye Dönüştürülen Kiliseler ve Diğer Yapılar

İstanbul'un fethinin hemen öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun merkezindeki kilise ve manastırların çoğunun harap halde olduğu bilinmektedir. Savaş sırasında kara tarafındaki surlarda açılan delikleri kapatmak için dışarıdan taş sağlanamayınca örneğin harap haldeki Mokios Kilisesi'nin yapı taşları surları örmekte kullanılmıştır (Eyice, t.y.).

Fethin hemen sonrasında cami işlevine tahsis edilen kilise sayısı pek fazla değildir. Semavi Eyice, fethedilen şehrin en büyük kilisesinin camiye çevrilmesinin eskilere dayanan bir gelenek olduğunu, daha önceden fethedilen tüm Hristiyan şehirlerinde

de bu şekilde uygulandığını belirtmektedir. Bu şekilde şehirde camiye dönüştürülen ilk kilise Ayasofya'dır. Eyice, Galata tarafında Cenevizlilerden alınan San Domenico ve San Paolo Kilisesi'nin bugün Arap Camii olarak anılan camiye çevrilmesini bu usulün Galata tarafında uygulanışı olarak yorumlamaktadır (Eyice, t.y.).

Eyice ayrıca bu dönüştürmelere örnek olarak Bursa'da bugün mevcut olmayan Hisar'daki Orhan Camisi'ni, İznik'teki Ayasofya'yı, Edirne'de bugüne hiç izi kalmamış olan Ayasofya'yı, Trabzon'da Ortahisar Camisi'ni, Antalya'da Güdük Minare denilen Cuma Camisi'ni (Korkut Camisi), Silivri'de bugün kaybolmuş olan Fatih'i, Enez'de Ayasofya, Amasra'da Fatih, Karadeniz Ereğlisi'nde Orhan, Atina'da Fatih Camisi yapılan Parthenon Tapınağı'nı, Budapeşte'de Budin'in Büyük Katedralini (Kanuni zamanında) vermektedir (Eyice, t.y.).

II. Mehmed Ayasofya için bir vakıf kurmuş ve aynı zamanda şehrin eğitim merkezi olarak da hizmet görmesini sağlamıştır. Fetih'ten sonra Müslümanlara hizmet etmek üzere ilk dönüştürülen birkaç yapı daha bu vakfa bağlanmıştır. II. Mehmed'in kendi adına inşa ettirdiği külliye medrese binaları ile tamamlanana kadar Pantokrator Kilisesi'nin medrese olarak hizmet verdiği görülmektedir. Pantepoptes Kilisesi de aynı şekilde Eski İmaret Medresesi'ne dönüştürülmüştür. Akataleptos Kilisesi, Kalenderi dervişlerine tahsis edilmiş, sonraları da bununla ilişkili olarak Kalenderhane Camisi olarak anılmaya başlamıştır (Kırımtayf, 1990, s. 7). Bu vakıflara ilişkin kayıtlar Fatih Vakfiyelerinde görülmektedir (Eyice, t.y.). II. Mehmed'in doğrudan kendi emriyle işlevi cami olarak dönüştürülen kilise sayısı altı olarak verilmektedir. Ancak ilgili yayında Ayasofya'nın adı geçmekle birlikte diğer kiliseler listelenmemiştir. Ayrıca yine II. Mehmed'in emriyle bir kilisenin okula çevrildiğinden bahsedilmektedir (Zarinebaf, 2010, s. 19). Bu kilise Fatih Külliyesi'nin yapımından sonra camiye dönüştürülmüş olan Pantokrator Kilisesi olmalıdır.

Bu dönemde Ayasofya Vakfı'ndan bağımsız olarak cami yapılan tek kilise II. Mehmed'in hocası Molla Gürani tarafından dönüştürülen Hagios Theodoros Kilisesi'dir. Bağlı olduğu vakıf ile birlikte kurucusunun ismini alarak Molla Gürani Camisi olarak anılmaktadır (Kırımtayf, 1990, s. 7).

Şehrin medrese ve tabhane – imaret bakımından acil ihtiyaçları için tadil edilen bu binalar, zaten harap halde bulunan Havariyun Kilisesi'nin yıktırılarak yerine Fatih

Küliyesi'nin kurulmasına kadar işlev görmüş ve külliye'nin yapılışından sonra mahalle camileri halinde kullanılarak günümüze kadar gelmiştir. Bu arada yanlarındaki manastır yapıları da yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Örneğin Pantokrator Manastırı'nın 50 yataklı hastanesinin de izi kalmamıştır (Eyice, t.y.).

Yukarıda bahsi geçen yapılardan ayrı olarak pek çok başka küçük Bizans yapısının da yeni işlevlerle kullanılmak üzere dönüştürüldüğü görülmektedir. Fatih devrinde devlet yönetiminde yüksek konumlarda yer alan kimselerin mevcut kiliselerden birini cami veya mescit haline getirmeye “heveslenmediği” dikkat çekmektedir (Eyice, t.y.). Bu kiliseler Konstantinopolis'in fethinde önemli görevler üstlenmiş bir takım ileri gelen kimseler tarafından mescitlere dönüştürülmüştür (Kırımtayfı, 1990, s. 6). Eyice bu grubu fethi katılan üçüncü derecedeki askeri şahıslar ve onların namına dönüştürme işlerini yürütenler olarak tanımlamaktadır (Eyice, t.y.). Bu kişilere fetihteki yararlılıklarına birer ödül olarak şehrin çeşitli yerlerinde güzel evler tahsis edilmiş ve kendilerinden yerleştirildikleri bölgelerin nüfuslarını arttırmaları ve buralarda mahalle kurmaları istenmiştir. Balabanağa Mescidi, Etyemez Tekke Mescidi, Hoca Hayreddin Mescidi, Kasım Ağa Mescidi, Manastır veya Mustafa Çavuş Mescidi, Sancaktar Hayreddin Mescidi, Şeyh Süleyman Mescidi, Toklu Dede Mescidi, Yıldız Tekke Mescidi bu gibi kişiler tarafından dönüştürülmüş yapıların başlıca örnekleri sayılabilir (Kırımtayfı, 1990, s. 8). Eyice bu listeden başka ayrıca Sekbanbaşı İbrahim Ağa, Sekbanbaşı Ferhad Ağa ve Kasım Ağa adlarına vakfedilen mescitlerden bahsetmektedir (Eyice, t.y.).

II. Mehmed'in döneminde birçok manastır ve kilise camiye çevrilmeyip Rumların kullanımında bırakılmıştır. Bunlar içinde Lips, Pammakaristos, Peribleptos, Petra, Moukhliotissa ve Khora kiliseleri sayılabilir. Bazı kiliseler de Katoliklere (Santa Maria, San Nikola gibi) verilmiştir (Eyice, t.y.).

Bizans yapılarının dönüştürülmesi açısından II. Bayezid hakimiyetinde II. Mehmed'inkinden farklı bir döneme girildiği görülmektedir. II. Mehmed döneminde Müslüman ibadetine tahsis edilmemiş belli başlı kiliselerin II. Bayezid döneminde, sultan ve devlet ileri gelenleri tarafından dönüştürüldüğü görülmektedir. Muhtemelen şehrin nüfusunun artmasıyla birlikte her biri birer cami veya mescide ihtiyaç duyan mahallelerin sayıları da artmıştır. Bununla birlikte II. Bayezid'in vezirlerinin ve döneminin diğer ileri gelen yüksek rütbeli devlet memurlarının belli başlı Bizans kiliselerini dönüştürdükleri görülmektedir (Kırımtayfı, 1990, s. 8). Bunlar arasında

Koca Mustafa Paşa tarafından kendi adına cami haline getirilen Büyük Andreas Manastırı, Ayvansaray’da aynı paşa tarafından Atik Mustafa Paşa Camisi adıyla dönüştürülen kilise, Laleli’de Mesih Paşa tarafından Bodrum Camisi’ne dönüştürülen Myrelaion Manastır Kilisesi, Yenibahçe’de Fenarizade Ali Efendi tarafından dönüştürölüp Fenari İsa Camisi adını alan Lips Manastır Kilisesi, Kadırğa limanında Kapıağası Hüseyin Ağa tarafından Küçük Ayasofya adıyla dönüştürülen Sergios Bakkhos Kilisesi, Edirnekapı’da Atik Ali Paşa tarafından dönüştürölüp Kariye Camisi olarak anılan Khora Kilisesi, Yedikule’de Mirahur İlyas Bey tarafından İmrahor Camisi’ne dönüştürülen Studios Manastırı Kilisesi Hagios Ioannis sayılabilir (Eyice, t.y.). II. Mehmed döneminde tersane ambarı olarak kullanılan Hagia Theodosia Kilisesi bu dönemde Gül Camisi adıyla bu işleve dönüştürölmüştür. Kırımtayıf’ın ilgili tezi Gül Camisi’ni II. Bayezid dönemine tarihlemekle birlikte Eyice bu dönüşümün II. Selim zamanında gerçekleştirildiğini söylemektedir (Eyice, t.y.). Bunlara ek olarak Khalkoprateia Kilisesi’nin kalıntılarının Lala Hayreddin tarafından Acem Ağa Mescidi olarak yeniden inşa edildiğı bilinmektedir. Sivasi Tekke Mescidi de II. Bayezid tarafından bizzat dönüştürülen yapılardandır (Kırımtayıf, 1990, s. 9).

Eyice, bu dönüşümleri II. Bayezid’e “Veli” lakabının verilmesine yol açan, fethedilen toprakların Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması politikasının açık bir örneğı olarak görmektedir. Ayrıca cami haline getirilen kiliselerin çoğunun, aslında ve başlangıçta dervişlere ve tarikat mensuplarına zaviye olarak tahsis edilmesinin Bayezid devrinin kültür tarihi açısından kayda değer bir özelliğı olduğunu öne sürmektedir (Eyice, t.y.).

Sonraki dönemlerde yeni mahallelerin kurulma hızının yavaşlamasıyla birlikte dönüştürme uygulamasının da yavaşladığı görülür (Kırımtayıf, 1990, s. 9). Bu devirden sonra diğer terk edilmiş veya henüz sağlam olan kiliselerin mescit veya cami haline getirilmeleri içinde bulundukları mahallelerin Türklere iskan edilmesine paralel olarak ilerlemiştir (Eyice, t.y.). Türk mahalleleri tarafından çevrilmiş bazı Bizans yapılarının, çevrelerinde yaşayan halkın değişmesi nedeniyle dönüştüröldüğü görülür. Bunlar arasında I. Süleyman döneminde Cerrahpaşa’da Hadım İbrahim Paşa tarafından vakfedilen Esekapi (İsakapi) Mescidi ve Kaptan-ı Derya Sinan Paşa tarafından Fener’de mescit haline getirilen Sinan Paşa Mescidi’nden bahsedilebilir (Kırımtayıf, 1990, s. 9).

II. Mehmed döneminde Hristiyanların kullanımına bırakılmış olan ve patrikhane işlevi gören Pammakaristos Manastırı 1591 yılında Fethiye Camisi'ne dönüştürülmüş, yanındaki Hagios Ioannis en to Trullo Manastır Kilisesi 1596'da Hırami Ahmed Paşa Mescidi adını almıştır (Eyice, t.y.).

IV. Murad döneminde benzer sebeplerle iki kilisenin daha dönüştürüldüğü görülmektedir. Bunlardan birincisi fethin ardından Kefe'den buraya getirilip yerleştirilen Hristiyanlar tarafından bir müddet kullanılan Manuel Manastırı veya Kefeli Cami, diğeri ise Odalar Camisi'dir. Kurucusunun 1633/34'te öldüğü bilinen Şüheda Mescidi'nin de bu dönemde dönüştürüldüğü düşünülmektedir. IV. Murad döneminden sonra dönüştürme işlemi durmaya yaklaşmıştır. 1682/83'te Mısır valisi olarak atanan Hamza Paşa tarafından dönüştürülen Hamza Paşa Mescidi dönüştürüldüğü bilinen son kilisedir (Kırımtayf, 1990, s. 9-10).

Tüm bu sürecin sonunda bir grup kilisenin hala Hristiyanların kullanımında olduğu bilinmektedir. Eyice adı bilinmeyen bir yapının Boğdan voyvodalarına tahsis edildiğini, Samatya'da Peribleptos Kilisesi'nin Ermenilerin kullanımında olduğunu, Fener'de Moukhliotissa ve Heybeliada'da Panaghia ve Samatya'da Kyparissio kiliselerinin Rumların elinde kaldığını belirtmektedir (Eyice, t.y.).

Bu şekilde 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde kiliselerin camiye dönüştürülme sürecinin sona erdiği fark edilmektedir.

Bir zaman sıralaması içinde listelenen yukarıdaki yapıların yanı sıra Bizans yapılarından dönüştürüldükleri bilinen ancak dönüştürme tarihleri kesin olmayan ve bugün var olmayan Purkuyu Mescidi, Şeyh Murad Mescidi, Sekbanbaşı Ferhad Ağa Mescidi gibi yapılar da bulunmaktadır. Bunlar arasında sadece Sekbanbaşı Ferhad Ağa Mescidi, yukarıda bahsedildiği üzere Eyice'nin de aynı sonuca vardığı gibi, sekbanbaşılardan Bizans yapılarını camiye dönüştürmelerinin genel bir uygulama olduğu II. Mehmed dönemine atfedilebilir (Kırımtayf, 1990, s. 10).

Kırımtayf özetle Bizans kiliselerinin camiye dönüştürülme sebeplerini üç başlık halinde toplamaktadır. Bunlardan birincisi fethedilen şehirdeki en büyük uygun yapının Ulu Cami'ye dönüştürülmesi geleneğidir. İkinci olarak Müslüman mahallelerinin kurulması yeni camilerin oluşturulmasını gerektirmiştir ve bu uygun hallerde mevcut yapıların dönüştürülmeleri ile sağlanmıştır. Son olarak Müslümanların yoğunlukta oldukları mahallelerin genişleyerek bir takım Bizans

kiliselerini içine almaları sonucu Müslüman nüfusla çevrelenen yapıların camiye dönüştürülmesi uygulaması sayılabilir (Kırımtayf, 1990, s. 10). Eyice bu dönüştürmelere bir kalem daha ekleyerek Türklerin fethettikleri topraklarda kalmış olan çeşitli dini yapılara halk tarafından el konulamadığından “şenlendirme” politikasının takip edildiğini belirtmiş, sahipsiz bırakılmış dini yapıların yıkılana kadar orada bırakılamayacağından bu politka gereği vakıf yapılarak cami ve mescide çevrilmesinin uygun görüldüğünü belirtmiştir (Eyice, t.y.).

Dönüştürülen yapılardaki Osmanlı ekleri düşünüldüğünde, başlıca değişikliğin eklenen minare ile gerçekleştiği görülmektedir. Birkaçı hariç hemen hemen hepsinde, çoğunlukla ana yapının batı tarafına bir minare eklenmektedir. Diğer ana müdahale ise iç mekanda mihrap nişinin oluşturulmasıdır. Bunun için bazen apsis mihrap olarak kullanılabildiği gibi çoğu zaman apsis duvarında kible yönünde bir niş kazılması veya eklenmesi yoluna gidilmiştir. Bunların yanı sıra mevcut Bizans mozaik ve fresklerini kapatacak şekilde iç mekanda sıva ve beyaz badana yapıldığı bilinmektedir (Kırımtayf, 1990, s. 11).

Osmanlı dönemine ait daha kapsamlı müdahaleler ise ancak yangın, deprem gibi felaketlerden zarar gören yapıların onarımları sırasında yapılmaktadır. Bunlarla ilgili başlıca müdahaleler de çatıların ve kubbelerin yeniden inşası ile bazı durumlarda kemer ve sütunların yeni kemerler ve ayaklar ile değiştirilmesi olarak sıralanabilir. Ayrıca yapılara yeni pencereler eklenebildiği görülmekte, bazı yapıların yıkık olan narteksleri yerine revaklı bir son cemaat yeri inşa edildiği fark edilmektedir (Kırımtayf, 1990, s. 11).

Ayakta olan bir kilisenin İslam ibadetine adapte edilme süreci yapıda bulunan figürlü mozaiklerin ve diğer figürlü dekorasyonun tahribini veya kaldırılmasını gerektirmektedir. Ancak Osmanlı dönemindeki dönüştürme uygulamalarına bakıldığında mozaiklerin tahrip edilmesine yönelik sistematik bir yöntem uygulanmadığı açıkça görülmektedir. Çoğunlukla figürlü dekorasyon öğelerinin üzerlerinin beyaz badana ile kaplandığı görülmekte, özel olarak bakımları yapılmadığından bir kısmının zaman içinde tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Ayasofya’nın kubbesinde yer alan figürlü mozaiklerin 1597 yılında bir kısmı yüzlerinden arındırılmış ve bir miktar bakımsız olsa da hala açık olarak görülebildiği bilinmektedir. Bazı mozaiklerin de 1718’de hala görünür olduğu bilinmektedir (Harris, 2009, s. 188).

İslami kullanıma yönelik ufak değişiklikler haricinde kiliselerin çoğunlukla orijinal planlarını ve formlarını korudukları görülmektedir (Kırımtayfı, 1990, s. 11).

Osmanlı döneminde cami ve diğer işlevlere dönüştürülerek kullanılan yapıların bir listesi ile bunlara ait özet bilgi EK. A’da yer almaktadır.

3.3 Hizmet Yapısına Dönüştürülen Kiliseler ve Diğer Yapılar

II. Mehmed döneminde pek çok kilisenin de acil ihtiyaçları karşılamak üzere ibadet dışında başka işlevlere dönüştürüldüğü görülmektedir. Bunlar arasında ambar haline getirilenler yoğunluktadır. Saray sınırları içinde kalmış olan Aya İrini Kilisesi silah deposuna dönüştürülmüştür. Haliç kıyısında, Cibali’deki Hagia Theodosia Kilisesi de tersane ambarı olarak kullanılmıştır⁸. Eski Sultanahmet Cezaevi ile Ayasofya arasında bulunan Khalke Kilisesi bodrumu vahşi hayvanları barındırmak için tahsis edilmiş üst katına ise bir nakkaşhane kurulmuştur. Kilise sonraki dönemlerde “Arslanhane” olarak anılmıştır. Arslanhane binası, Ayasofya’nın tamirini üstlenen Fossati’nin burada Abdülmecid’in isteği üzerine büyük Darülfünun binasını inşa etmesiyle 19. yüzyılın ilk yarısında tamamen ortadan kalkmıştır (Eyice, t.y.). Bunların haricinde yine Atmeydanı yakınlarında 1490 yılında bir yıldırımın isabet etmesiyle ortadan kalkan Güngörmez Kilisesi’nin barut deposu olarak kullanıldığı bilinmektedir. Eyice ilgili yazısında bu bölgedeki baruthane olarak Hagia Euphemia Kilisesi’ni vermektedir (Eyice, t.y.).

Harris de manastırlara ait pek çok bina ile bir takım kiliselerin fetih sonrasında çeşitli işlevlerle hizmet vermek üzere dönüştürüldüğünü söylemektedir. Yazar, bu gibi kullanımlara örnek olarak cephaneliğe dönüştürülen Aya İrini’yi vermekte, Hagios Georgios Manganai kilisesinin dervişler için ikametgah olarak kullanıldığını söylemekte ve Pantokrator manastırının yazma kumaş işlerini boyaları tutsun diye deniz suyunda çırpma görevli bir grup “çırpıcı”ya teslim edildiğini iddia etmektedir. Ayrıca pek çok benzer işlevli yapının da şehre yeni gelen Türk ailelere barınak olarak verildiğini öne sürmektedir (Harris, 2009, s. 187). Pantokrator Kilisesi’nin II. Mehmed tarafından medreseye çevrildiği bilinmektedir. Ancak Harris’in iddiası manastıra bağlı başka bir yapıya ait olabilir. Kiliselerin Türk ailelere

⁸ Bu kilisenin daha sonraki dönemlerde camiye çevrildiği ve Gül Camisi adı ile anılmaya başladığına yukarıda yer verilmiştir.

barınak olarak verilmesi konusunda bahsedilen yerler kilise yapılarının kendileri değil bunlara bağılı manastır binaları ve müştemilatlar gibi ek yapılar olmalıdır. Ayrıca İnalçık'ın da öne sürdüğü üzere fetihle yararlıklar göstermiş askerlere tahsis edilen güzel Bizans evleri arasında ev olarak tahsis edilen bazı kiliselerin de bulunduğı öğrenilmektedir (İnalçık, 1969, s. 235). Dolayısıyla Harris'in bu konuda ambarlar ve dervişlere ayrılan çok amaçlı kullanım mekanları dışında bir işlev kaleminin daha bulunduğunu hatırlattığı söylenebilir.

4. FETİH SONRASINDAN 1726'YA KADAR İÇ CEBEHANE VE ÇEVRESİ

4.1 Birinci Avlunun Şekillenmesi

Fetih sonrasında Aya İrini'nin "İç Cebehane" olarak tahsis edilmesinin nedenlerinin ve bunun nasıl yapıldığının anlaşılması için bunu doğuran ortamı tanımak ve gereklerini tanımlamak gerekir. Bu bağlamda bu bölüm Aya İrini'nin içinde bulunduğu ortamı kısmen büyük ölçekte başlayıp yavaş yavaş yapı ölçeğine inerek kademeli bir şekilde incelemektedir. Bu hususta yapının ilk işlev dönüşümünü anlatmadan önce, saray ve çevresini devamında da yapının komşuları ile yakın çevresi olan birinci avludaki hareketleri ele almak uygun görülmektedir.

Aya İrini'nin Osmanlı döneminde kazandığı işlevlerle, yapının ve çevresinin işleyişinin iyi anlaşılabilmesi için Topkapı Sarayı'nın kuruluşunun ardındaki prensiplere değinmek gerekmektedir. Osmanlı devrinde Yeni Saray'a ait ihtiyaç programının bir parçası olarak işleyen kilise, saray ile ortak bir sembolizmin anlamlarını taşımakta, bu sebeple Aya İrini'yi yorumlamaya başlamadan evvel öncelikle Yeni Saray'ın anlaşılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

II. Mehmed, fethin hemen ardından acil olarak inşa edilen Eski Saray'dan sonra, yeni sarayını Bizans döneminde de kentin imparatorluk merkezlerinin toplandığı bir alana inşa etmeye karar vermiştir. Bizans döneminde halkın toplandığı Hipodrom, Osmanlı döneminde "Atmeydanı" adı altında yeni imparatorluk meydanı olmuş, Ayasofya camiye çevrilerek yeni dini merkezi oluşturmuştur. Bizans'ın "Büyük Saray"ı da Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından alınışına dek bunların yanında idari merkezi teşkil etmiştir. Dolayısıyla Yeni Saray, Atmeydanı ve Ayasofya'ya katılarak Eski Saray'a göre daha bütünleyici ve hiyerarşi içinde üstün bir konuma sahip olmuştur. Üstelik Bizans Büyük Sarayı'nın yıkıntılarına bitişik konumu yeni bir hanedanın yönetimini vurgulamakta, saray yapımı için eski Bizantium kentinin akropolünün seçilmesi bu uygarlık üzerine kurulan üstünlüğe dair imgesel bir anlam da taşımaktadır (Necipoğlu, 2007). Sarayın yeni konumu ile yaratılan, bir imparatorluğun, mağlup edilen diğeri üzerindeki üstünlüğü vurgusunun, tezin

ilerleyen bölümlerinde; Konstantinopolis'in fethine ait ganimetleri muhafaza eden kilise tarafından daha küçük ölçekte de yapılmakta olduğu anlatılmaktadır.

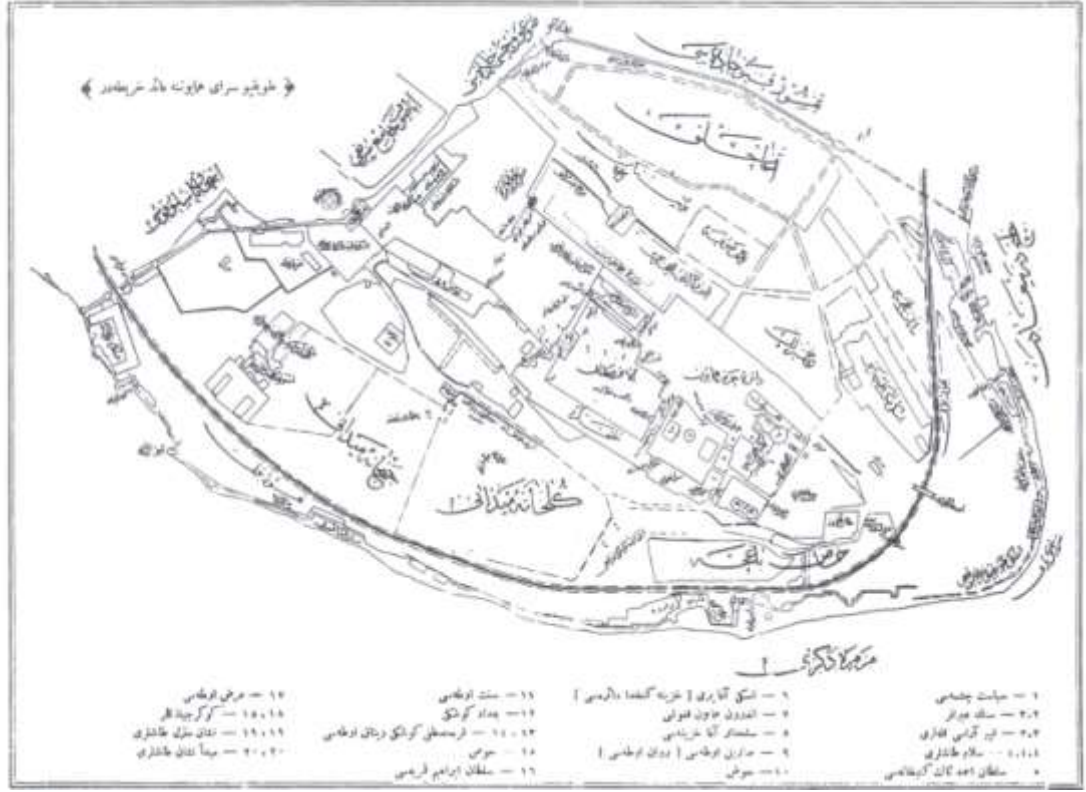
Yeni Saray tek bir anıtsal kütle şeklinde inşa edilmemiş, farklı işlevleri barındıran, birbirleriyle ilişkili olarak işleyen, özelleşme derecesine göre farklı avlularda toplanmış daha küçük ölçekli bir yapılar topluluğundan oluşturulmuştur. Yapıların birbirleriyle ilişkileri ve aldıkları işlevler geleneksel Osmanlı ordugâh-ı hümayûnu düzenini andırmaktadır. Osmanlı ordugâhlarında çadırlar belli bir plana göre dizilmektedir. Sarayın düzeni de bu Otağ-ı hümayûnların özel düzenini örnek almaktadır (Necipoğlu, 2007, s. 59). Necipoğlu bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "...Osmanlı inançlarında imparatorluk gücünü simgeleyen ordugâh ve sarayın aynı anlam alanını paylaştıkları düşünüldüğünde, aralarındaki benzerlik de daha anlaşılır hale gelir. Aslında, seferler sırasında Sultanın yaşadığı ve ülkeyi yönettiği otağ-ı hümayûnlar da Osmanlı başkentlerinde taht-ı hümayûn makamının sürekli mekanları olarak yapılmış saray-ı hümayûnlarının gerektiğinde kurulan geçici örnekleridir (Necipoğlu, 2007, s. 60)".

Sarayı çevreleyen sur inşa edilerek geniş saray arazisini çevreleyip birinci avluyu oluşturmadan önce burada da II. Mehmed'in Edirne'deki sarayında olduğu gibi iki avlu bulunmaktadır. Daha sonra inşa edilen sur Necipoğlu'nun Topkapı Sarayı'nı konu aldığı kitabında kanıtladığı üzere temel olarak savunma işlevi taşımamakla birlikte bir kale görünümünü sergilemektedir. Osmanlı kaynaklarının da duvarların savunmaya yönelik işlevlerinden söz etmeyişi surların aslen bir egemenlik ve güç simgesi olmak üzere tasarlandığı şeklinde yorumlanmaktadır (Necipoğlu, 2007, s. 60). Bu bağlamda surların sarayın çok kuvvetli imgesel anlamlara sahip bahçe duvarları oldukları düşünülebilir.

Ordugâh-ı hümayûn düzenini örnek olarak oluşturulan sarayın mekansal örgütlenmesi saray bahçelerini, bir takım depoları, dış hizmet yapılarını ve saray dahilinde toplanabilecek bazı meydanları kapsayan surun inşası ile birlikte tamamlanmıştır.

Topkapı Sarayı'nın birbiriyle ilişki içindeki farklı işlevlerden oluşan karmaşık organik yapısını tamamen açıklamaya çalışmak tez konusunun dışında kalmaktadır. Ancak bu yapı içinde bu alanda dış hizmet binalarının konumlandırılışı ve ihtiyaç programının gerekliliklerinin sağlanmasıyla ilgili fikirlerin anlaşılması

gerekmektedir. Sonuçta Aya İrini de saraya ait bu ihtiyaç programının bir parçasını teşkil etmekte ve bu organizmanın parçası olma özelliğini taşımaktadır.

Şekil 4.1 : Abdurrahman Şeref Bey’in 1910 tarihli makalesinde yer alan Topkapı Sarayı planı (Şeref, 1910, makale 6).

Bu durumda sarayın işlevsel örgütlenmesi içinde daha ziyade birinci avlu tez çalışmasının konusunu ilgilendirmektedir. Sarayın, surları üzerinde dördü karada üçü de sahil tarafında olmak üzere yedi dış kapısı bulunmaktadır. Saray içindeki duvarlarda da bazı iç kapılar bulunmaktadır. Dış kapılardan Bâb-ı Hümayûn Aya İrini Kilisesi’ni de barındıran birinci avluya açılmaktadır. Bu avlunun sınırları ortadaki meydanı çevreleyen dış hizmet binaları ile bunların bahçe duvarlarını ve işliklerini çevreleyen duvarlar ile çizilmektedir. Bahsi geçen iç kapılardan üçü bu meydana açılır. Bunlardan biri avlunun batı tarafında birinci avluyu dış bahçelere ve Çinili Köşk meydanına bağlayan kapıdır. Bu kapı sonradan inşa edilen Darphane’den dolayı aldığı isimle “Darphane Kapısı” olarak da anılır. Bir diğer iç kapı sarayın ikinci avlusuna açılan Orta Kapı’dır; bahsi geçen son kapı ise Bâb-ı Hümayûn’un doğu tarafında kalan birinci avluyu dış bahçeye bağlayan kapıdır. Bu kapı Abdurrahman Şeref Bey’in çiziminde Cebehane Meydanı’na açılan “Çizme Kapısı”

olarak gösterilmektedir (Şekil 4.1). Bu iç kapılar Şekil 4.3'te sırasıyla 12, 21 ve 16 numaralarında görülmektedir.

Avludaki yapılaşma içinde, sarayın dış hizmet binalarının pek çoğunun burada toplandığı bilinmektedir. Avlu sınırları içinde kalan Aya İrini Kilisesi dışında hizmet binalarının gösterişsiz ve birbirlerinden bağımsız olarak inşa edildikleri görülmektedir. Binaların konumlandırılması için herhangi özel bir düzenleme geliştirilmemiş, hizmet yapıları ortada geniş bir teşrifat alanı bırakacak şekilde avlunun sağ ve sol yanına yerleşmiştir. Bu servis yapıları işlikler, koğuş, mutfak, hamam ve mescit gibi mekanları barındıran kendi kendilerine yeterli küçük avlular etrafında toplanmıştır ve ana avludan sadece kapı açıklıkları bulunan yüksek sağır duvarlarla ayrılmaktadır (Necipoğlu, 2007, s. 68).

Servis yapılarının karakteri sade ve işleve yöneliktir. Necipoğlu birinci avlunun yalın mimarisinin tek istisnası olarak yüksek bir platform üzerinde yapılmış, kurşunla kaplı sivri bir külah ile örtülü, “kulle-i kağıd emini” adlı sekizgen biçimli taş köşkü göstermekte (Necipoğlu, 2007, s. 72) ve avlunun uyandırdığı görsel etkinin, barındırdığı yapıların mimari özellikleri ile değil “mücevherlerle bezeli koşumlar içindeki değerli atlara binmiş gösterişli atlı asker kalabalığı ve sergilenen egzotik hayvanlar” ile sağlandığını ifade etmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 72). Bahsi geçen köşk dışında binaların hepsinin örtüleri, daha pahalı olan ve önemli yapılarda kullanılan kurşunla değil kırmızı kiremit ile kaplıdır ve binaların gövdeleri ahşap ve moloz taş gibi iddiasız malzemelerle yapılmıştır (Necipoğlu, 2007, s. 73).

Avlunun işleyişi çerçevesinde, çeşitli hizmetlerin görüldüğü işliklerin haricinde ortadaki geniş teşrifat alanının bir toplanma mekanı olarak da işlev gördüğü bilinmektedir. Önemli olaylarda kapıkulu askerleri ve devlet erkani bu büyük meydana toplanmaktadır. Necipoğlu bu konuda II. Mehmed'in 1481'deki cenazesini örnek vermekte, bu tören sırasında yaklaşık yirmi beş bin kapıkulu askeri ile saraydan iki yüz içoğlanının bu avluda buluştuğunu ve Fatih külliyesindeki mezara kadar topluca bir alay halinde buradan gittiklerini söylemektedir (Necipoğlu, 2007, s. 68). Yine aynı yayında belirtildiği üzere bu gibi özel durumlar dışındaki zamanlarda avlu divan üyeleri ile ziyaretçilerin at ve uşaklarının bekleme alanı olarak hizmet görmektedir. Necipoğlu bu konuda 1503'te, Venedik elçisi Andrea Gritti'nin kâtibinin, birinci avludan, saray ileri gelenlerinin ikinci avluya girmeden

önce atlarından inmeleri gereken ve yaklaşık dört-beş yüz atın bırakılabildiği, “San Marco kadar uzun” bir meydan olarak bahsettiği betimlemelerine yer vermektedir (Necipoğlu, 2007, s. 68).

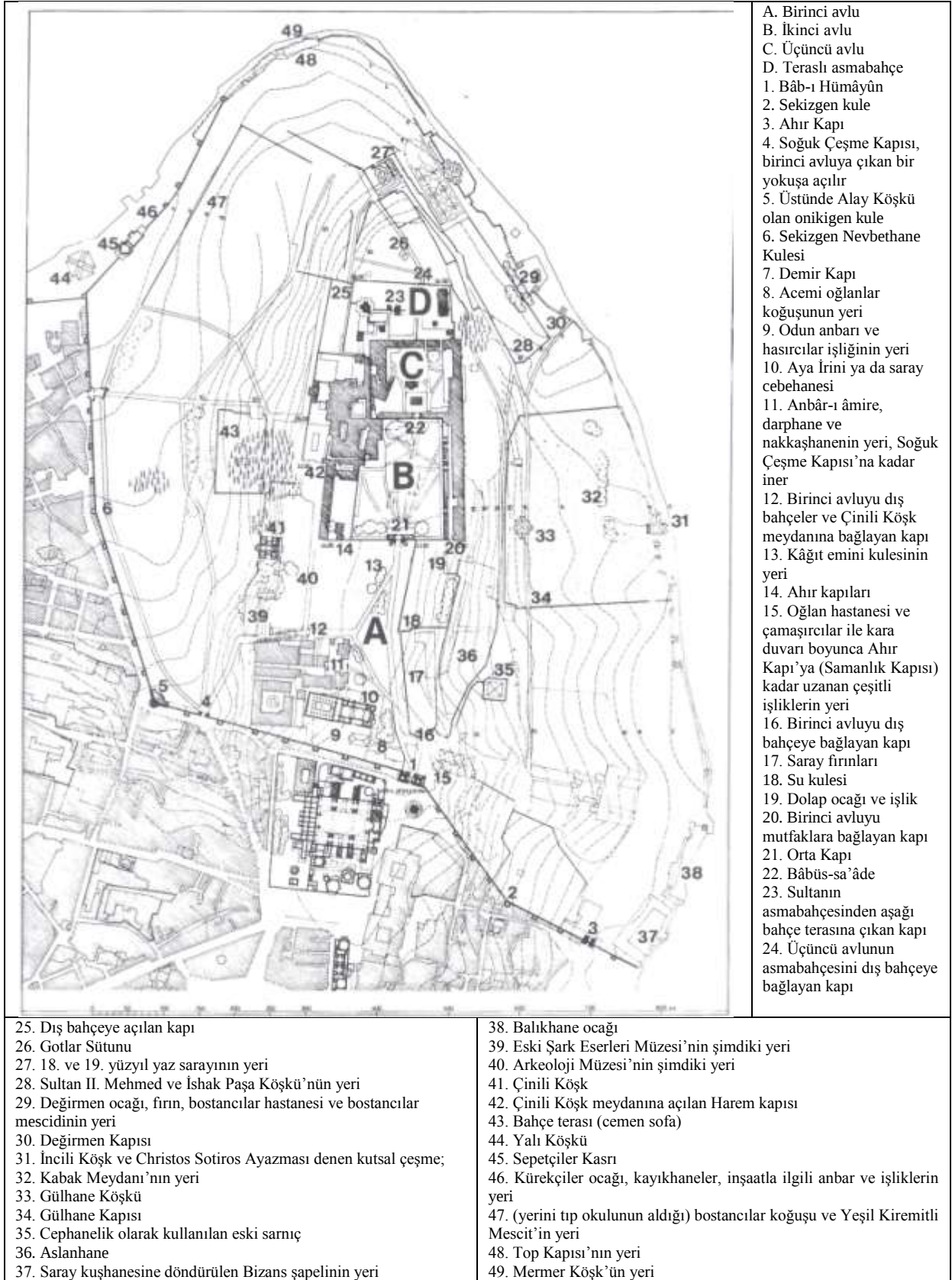
Birinci avlu, her ne kadar kullanıcısının servis işlerine yönelik çeşitliliği açısından sarayın diğer kısımlarına göre halkın erişimine daha yakın olsa da ilk kurulduğu yıllarda sarayın surlarının içinde kalan diğer tüm alanlarla beraber özel bir mülktür ve doğrudan halkın kullanımına açık değildir. Önceleri Bâb-ı Hümâyûn’da bulunan muhafızlar tarafından giriş çıkışların kontrol edilmesi, ve ancak II. Bayezid döneminden başlayarak kapı yapısının halka açık hale gelişi, bu dönemde avlunun da ulaşılabilirliğinin artmış olabileceğini düşündürmektedir. Necipoğlu (2007, s. 67), Bâb-ı Hümâyûn’un bu durumu ile ilgili 16. yüzyıl başında izlenimleri ile ilgili bir yayın yapmış olan Theodore Spandounes’in şu sözlerine yer vermektedir; “yukarıda adı geçen birinci kapıda eskiden muhafızlar olurdu ama şimdi buraya herkes at sırtında giriyor”. Bu ifadeden, II. Bayezid döneminden itibaren avludaki diğer yapılarla birlikte Aya İrini’nin de artık halk tarafından görülebildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda birinci avlunun dış hizmet yapılarının pek çoğunu barındırdığından bahsedilmiş ve avlunun ana hatlarıyla bir resminin çizilmesine çalışılmıştır. Ancak Aya İrini’nin bu örgütlenme içindeki yerini anlamak için sadece birinci avlunun işleyişini anlamak yeterli olmayacaktır. Çünkü sarayın hizmet yapılarının konumlandıkları yerler birinci avlu ile sınırlı değildir. Burası dışında dış bahçeyi, sarayın surlarının çevresini ve Atmeydanı’nı da kapsamaktadır. Atmeydanı alanında yer alan ek hizmet binaları arasında, padişaha ait vahşi hayvanların barındırıldığı bir mekan (arslanhane), ahır, barut deposu, cephanelik, arşiv ve saray zanaatkarları için işlikler bulunmaktadır. Birinci avludaki gerekli görülen mahaller yeni yapılar inşa edilerek sağlanmışken Atmeydanı’ndaki işlikler, tıpkı Aya İrini gibi, mevcut Bizans dönemi yapılarına yeni işlevler yüklenerek elde edilmiştir. II. Mehmed döneminde bir fil evi, bir arslanhane ve bir barut deposu yapılmak üzere bu çevrede bulunan küçük Bizans kiliseleri dönüştürülmüştür (Necipoğlu, 2007, s. 74). Evliya Çelebi de bu durumu şu sözleriyle dile getirmektedir: “Bu senede yine Konstantinus ayaklanıp Ayasofya Kilisesi’nin dört tarafına bin bir büyük kubbeler yapıp her birinde İryâziliye milleti dini âyini olunurdu ki Hz. Mesih dinidir. Önce yapılan büyük kubbeden biri hala Arslanhane ve Nakkaşhane olan kubbedir. Biri de Bâb-ı Hümâyûn içinde hala cephane olan eski kubbedir ki hala Osmanlı cephanesi ile

doludur” (Kahraman & Dağlı, kitap 1, s. 19). Bu yapılara bir başka örnek de “Güngörmez Kilisesi” olarak isimlendirilen kilisedir. Burası Nea Ekklesia Kilisesi olduğu da ileri sürülen İncil yazarı Hagios Loukas’a adanmış kilisedir (Beydilli, 2010, s. 75). Güngörmez Kilisesi fetih sonrasında baruthaneye dönüştürülmüştür. Ancak Şekil 4.2’de de tasvir edildiği üzere 12 Temmuz 1490 tarihinde fırtınalı bir günde buraya isabet eden bir yıldırım sonucunda tamamen yok olmuştur (Beydilli, 2010, s. 75). Necipoğlu bu kiliselerle ilgili ayrıca Giovenni Maria Angiolello’nun (1451-1525) ifadelerini aktararak şu yorumu yapmaktadır: “Bu kiliselerin hepsinin dışındaki mermer, içindeki mozaik işçiliklerinin olağanüstü güzellikte olduğunu belirten sözleri, farklı işlevler kazandırılmış bu Bizans kiliselerinin özgün bezemelerinin Fatih döneminde hala kaldırılmamış olduğunu gösteriyor. (Necipoğlu, 2007, s. 74)”

Şekil 4.2 : Hartmann Schedel'in Nuremberg Chronicle'ında yer alan tahta baskı resim (Necipoğlu, 2007, s. 354).

için örtüsünde diğeri yapılarıdaki gibi kiremit değıil kurşun kullanılması gibi farkları vardır. Sarayın diğeri kısımlarından farklı olarak hizmet yapılarının bulunduğı birinci avluda herhangi bir özel düzenlemeye gerek grlmediğı söylenmişti. Bu halde hizmet yapılarının oldukça basit inşaatlarının fazla zen gösterilmeyen cephelerinin duvarları ardına saklanması sakınca görülmemiştir. İşlevleri n plandadır ve görsel beğeniye hitap etmeleri gerekmemektedir. Bakımları basit ve işlevseldir. Aya İrini de erken dönemlerinde bu tip bakımlardan geçmiş, özellikle bir tahribat olmamakla birlikte i bezemesine fazladan bir zen de gösterilmemiş bakımları sırasında erozyona uğrayan yerleri ve çatlakları doldurulmuş, yüzeyleri defalarca basitçe sıvanmıştır. Süleymaniye Kllyesi'nin inşaatı sırasında binanın kendisinin bir yapı malzemesi kaynağı olarak kullanılmasına bile teşebbüs edilmiştir. Ancak dışarıdan bakıldığıında farklı bir durumu vardır. Gerek anıtsallığı gerekse ileriki bölümlerde anlatılacak olan barındırdığı değıerli nesneler ile hizmet binası olmanın ötesinde çok daha kuvvetli bir anlam yüklenmiştir. Aya İrini'nin bu durumu, bu kısımda çizilmeye çalışılan fiziksel ortamın da verilerinden faydalanılarak tez çalışmasının Aya İrini'nin sahip olduğı ve sonradan yüklenen anlamların tartışıldığı 8. ana başlığı altında anlaşılmaya çalışılmıştır.

Şekil 4.3 : 19. yüzyılda Topkapı Sarayı'nın varsayımsal rekonstrüksiyonu. (Eldem ve Akozan, 1982).

4.2 İç Cebehane (15. ve 16. yüzyıllar)

Bu kısım Aya İrini Kilisesi'nin iç cebehane olarak tahsis edilişinden başlamakta ve 15. ve 16. yüzyıllardaki yapısal ve işlevsel dönüşümünü komşuları ile birlikte ele almaktadır. Yapının ve yakın çevresinin tanımlanmasında; yerli ve yabancı gezgin notlarının, arşiv belgelerinin ve elde edilen görsel dökümanın yorumlanması yöntem olarak benimsenmiştir.

Aya İrini Kilisesi'nin Ayasofya ile ortak bir avluda yer aldığı ve iki kilisenin “Büyük Kilise” – Μεγάλη Ἐκκλησία - adı altında aynı rahipler sınıfı tarafından hizmet gören tek bir mabet oluşturduğu yukarıda söylenmişti. Fethin hemen ardından Ayasofya camiye dönüştürüldükten sonra etrafına bir duvar örülerek (Kahraman & Dağlı, kitap 1, s. 84) özel bir avlu içine alınmıştır. Dolayısıyla iki kilise henüz Yeni Saray'ı çevreleyen sur duvarları inşa edilip Aya İrini'yi içine almadan evvel bu duvarlarla birbirinden ayrılmıştır.

Angiolello, Aya İrini'nin şehrin Osmanlı hakimiyetine geçişinin ilk gününden itibaren yay, ok, zırh ve diğer silahların korunduğu bir depo olarak kullanıldığını belirtmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 74). Buna göre birlikte işlev gördüğü Ayasofya'dan ayrılarak bağlamından bir miktar koparılmış olan Aya İrini'nin, henüz Yeni Saray'ın birinci avlusuna, hatta belki ihtiyaç programına dahil edilmeden önce silah ve fetih/savaş ganimetleri deposu olarak kullanılmaya başlandığı düşünülebilir.

Yeni Saray'ı çevreleyen surların içine alındıktan sonra da yapı depo işlevini muhafaza etmiş, camiye dönüştürülmesi yoluna gidilmemiştir. İçindeki mozaikler ve diğer bezemelere dokunulmayarak bir silah ve mühimmat hazinesi halinde kullanılmasına karar verilmiştir (Alus, 1920).

Şehrin alınışından sonra buraya silah ve askeri malzeme yığılmaya başlandığından yapıya “cebehane” adı verilmiş; Yeni Saray'ın surlarının dahilinde bulunmasından dolayı da “iç cebehane” olarak tanımlanmıştır. Alus, bu dönemden sonra yapının gerçek bir cephanelik şeklini alarak içinde sadece barut ve fişek gibi askeri malzemeyi barındıran bir yer haline gelmiş olduğunu (Alus, 1920) söylese de Konstantinopolis'in fethinden elde edilen savaş hatıralarının ve sonra diğer Osmanlı fetihlerinde toplanan silahların ve değerli savaş ganimetlerinin bu yapıda toplandığı bilinmektedir.

Aya İrini Kilisesi ölçeğindeki bir anıtsal dini mimari örneğinin cephanelik olarak kullanılması ilk bakışta şaşırtıcı görülmektedir. Akla başta Aya İrini'nin yanı başındaki Ayasofya olmak üzere fetih sonrası camiye dönüştürülen pek çok Bizans kilisesi gelmekte bu yapının durumu bir istisnaymış gibi hissedilmektedir. Ancak yukarıda incelendiği üzere saray ve çevresindeki alanlardaki yapı örgütlenmesi ve bu örgütlenmenin gerektirdiği mahallerin sağlanması konusundaki genel tutum Aya İrini'nin durumunu da açıklığa kavuşturmaktadır. Yeni Saray'ın çekirdeğini oluşturan iki avlu oluşturulduktan sonra bu idari merkez için bir takım dış hizmet yapılarına ihtiyaç duyulmuş ve bunların bir kısmı saray surlarının inşası sırasında ve sonrasında yeni olarak inşa edilirken bir kısmı da çevrede mevcut yapıların dönüştürülmesi ile sağlanmıştır. İşte bu süreçte Atmeydanı çevresinde bulunan küçük kiliseler ihtiyaç duyulan yeni hizmet mahalleri ihtiyacını karşılamak üzere dönüştürülmüştür. Tez çalışmasının bir önceki bölümünde bu kiliselere örnekler verilmiştir. Bu uygulamalar içinde bulunduğu çevrenin oluşum prensipleri bağlamında Aya İrini'nin bir hizmet yapısına dönüştürülmesinin istisnai bir durum olmadığını göstermektedir.

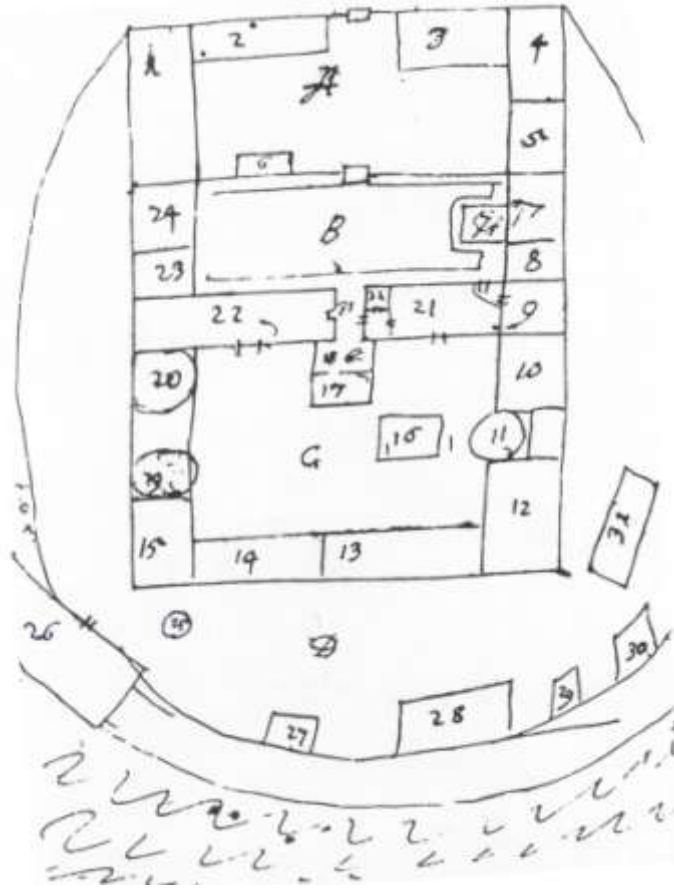
Ancak yine de Aya İrini'yi aynı durumdaki diğer “küçük” Bizans kiliselerinin hikayelerinden ayıran ve basit bir hizmet binası olmanın aksine kuvvetli anlamlar taşımasına sebep olan bir takım nitelikleri bulunmaktadır. Yapının Bizans devri tarihinde anlatıldığı üzere geçmişte belli bir dönem patriklik merkezi olan ve Ayasofya'nın yapımı ile birlikte önemini kaybetmeyip onunla ortak bir mabedin parçası olarak hizmet eden, üstüne üstlük Konstantinopolis'in ebat olarak da en büyük ikinci kilisesi olan Aya İrini'nin Hristiyan halkın belleğindeki yeri çok kuvvetlidir. Ve yine dini atıflarını tamamen kaybetmiş diğer kiliselerin aksine Aya İrini hala önemli Bizans röliklerini barındırmaktadır. Yapının kuvvetli dini anlamları bir sonraki bölümde açıklanacağı üzere başka imgesel anlamlara dönüşerek halkın gözündeki heybet ve gizemini oluşturmuştur. Hatta bu özel gücün farkındalığı Osmanlı devletinin burayı, özellikle diğer devletlerin elçileri ve ziyaretçileri üzerinde, bir zafer ve korku imgesi olarak kullanmasına olanak verecek kadar açığa çıkmıştır.

4.2.1 Yakın çevreye ilişkin veriler

Çağdaş tarihçilerin notlarından anlaşıldığı üzere yapıda çeşitli kıymetli silah ve askeri eşya birikmeye başlamıştır. Aya İrini ve sonradan inşa edilen Darphane arasında kalan alanda bazı eski kagir binalar bulunmaktadır. Alus, bunların tarzlarından Bizans devrine ait olduklarının anlaşıldığını söylemektedir. Bu binalar Ayasofya ve Aya İrini ile ilişkilidir. Bu iki kilisede çalışan rahip ve rahibeler tarafından kullanılmaktadır. Konstantinopolis'in alınışından sonra kilise çalışanları tahliye edilerek cebeci askerlerinin bir kısmı buraya yerleştirilmiş ve Aya İrini cebecilerin muhafazasına bırakılmıştır. Böylece bölge cebeci kışlası haline gelmiştir (Alus 1920).

Antibes'li bir rahip olan Jerome Maurand⁹ fetihten yaklaşık yüz yıl sonra sınırlı da olsa gördüğü iç cebehane ile ilgili bilgi vermektedir. Ayasofya'yı görmek için 23 Mayıs 1544 günü yola çıkıp 10 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşan Maurand bir ay kadar kentte kalıp 9 Eylül 1544'te dönüş yolculuğuna çıkmıştır (Ebersolt, 1999). Sedat Hakkı Eldem, Topkapı Sarayı'nı konu alan kitabında Maurand'ın Bâb-ı Hümâyûn ve birinci avlu ile ilgili anlatımlarından Aya İrini'ye değinen kısımları şu şekilde aktarmıştır: “Kapı [Bâb-ı Hümâyûn], yanı başındaki kışlada bulunan 300 askerin muhafazası altındadır.... Bu birinci kapıdan girdikten sonra güzel bir meydana çıktık ki, bir köşesinde İstanbul patriklerinin eski sarayı [Aya İrini'den bahsediyor], meydanın ortasında beyaz ve siyah küçük taşlarla yapılmış ve sekiz kadem genişliğinde bir kaldırım vardır. Bu kaldırımdan geçtikten sonra yeniçerilerin beklediği ikinci kapıya geldik.” (Eldem ve Akozan, 1982). Bu askerler Alus'un bahsettiği cebeciler, Maurand'ın değindiği kışla da yine Alus'un belirttiği gibi Ayasofya ve Aya İrini'de hizmet veren din adamlarının boşaltılarak cebecilerin yerleştirilmesiyle cebeci kışlası halini almış olan konutları olmalıdır. Ancak Maurand kışlayı Bâb-ı Hümâyûn'un hemen yanında konumlandırmaktadır.

⁹ Maurand'ın gezi notları 1902 yılında Paris'te L. Dorez'in “Itinéraire de Gérome Maurand d'Antibes a Constantinople” adlı kitabında yayınlanmıştır.

Şekil 4.4 : Claes Rålamb tarafından hazırlanmış şematik Topkapı Sarayı planı 1657-1658. (Ådahl, 2006, s. 294). Plan üzerindeki numaraların açıklamaları şu şekildedir: A: Birinci Avlu, B: Orta Avlu, C: Üçüncü Avlu, D: Bahçe, 1. Hastane, 2. Odun anbarı, 3. Cebehane, 4. Koğuş, 5. Değirmen ve fırın, 6. Attan inme yeri, 7. Divanhane ve Defterhane, 8. Baltacılar, 9. Kara hadımlar ve ağaları, 10. Harem, 11. Sultan mescidi, 12. Sultanın Has Odası, 13. Hazinedarbaşı, 14. Kiler koğuşu, 15. Sultanın hazine odası, 16. Doğanlar, 17. Arz divanı, 18. Çeşmeli küçük ön avlu, 19. II. Selim'in hamamı, 20. Oğlanlar mescidi, 21. Oğlanların Küçük Odası, 22. Oğlanların Büyük Odası, 23. Helvahane, 24. Mutfak, 25. Sinan Paşa Mescidi (yıkık), 26. Büyük ahır, 27. Erivan (yani Revan) Köşkü, 28. Bostancıbaşının evi, 29, 39. Özel kabul köşkleri: Sinan Paşa Köşkü ve Mustafa Paşa Köşkü, 31. Küçük ahır, 32. Kapıcıbaşı ve beyaz hadımlar, 33. Kabul odası geçidi, Bâbü's-sa'âde 34. Hayvan ağılı (B'nin yanında).

Kışlanın yeri ile ilgili diğer kaynaklar da Alus'un tasvirinden farklı bilgiler içermektedir. Şekil 4.4'te yer alan şematik mahal planında¹⁰ ve Şekil 4.19'da Bâb-ı Hümâyûn'dan girildiğinde sol tarafta acemi oğlanların koğuşu görülmektedir. Maurand kışlada 300 asker kaldığını söylerken Necipoğlu burada 120 kadar oğlanın kaldığını belirtmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 75). Bu durumda aynı dönemde burada

¹⁰ Necipoğlu bu planın Albert Bobovius'un hazırladığı Topkapı Sarayı planının değişik bir biçimi olduğunu söylemektedir.

acemioğlanlar ve cebeci askerleri için iki ayrı koğuşun bulunduğu düşünülebilir. Ya da burada acemioğlanların koğuşları bulunurken cebeci askerlerinin Alus'un bahsettiği konutlarda kalmış olabilecekleri önerilebilir. Yerasimos da levazım işleriyle görevli acemi oğlanların kaldığı bir koğuşun Bâb-ı Hümâyûn'un hemen solunda surlara yaslanmış olarak konumlandığını belirtmektedir (Yerasimos, 2000, s. 238). Bu koğuşlarla Aya İrini arasında kalan açık avluda da odun yığınları bulunmaktadır. Jean Baptiste Tavernier Birinci avlunun sol tarafında hastanenin karşısına tesadüf eden yerde, sarayın ağır işlerini gören acemioğlanların oturdukları büyük bir bina olduğundan bahsetmektedir. Odun ambarının da bu büyük binanın içinde bulunan geniş bir avluda yer aldığını ifade etmektedir (Tavernier, 1675, s. 65 – Tavernier, 1984, s. 54).

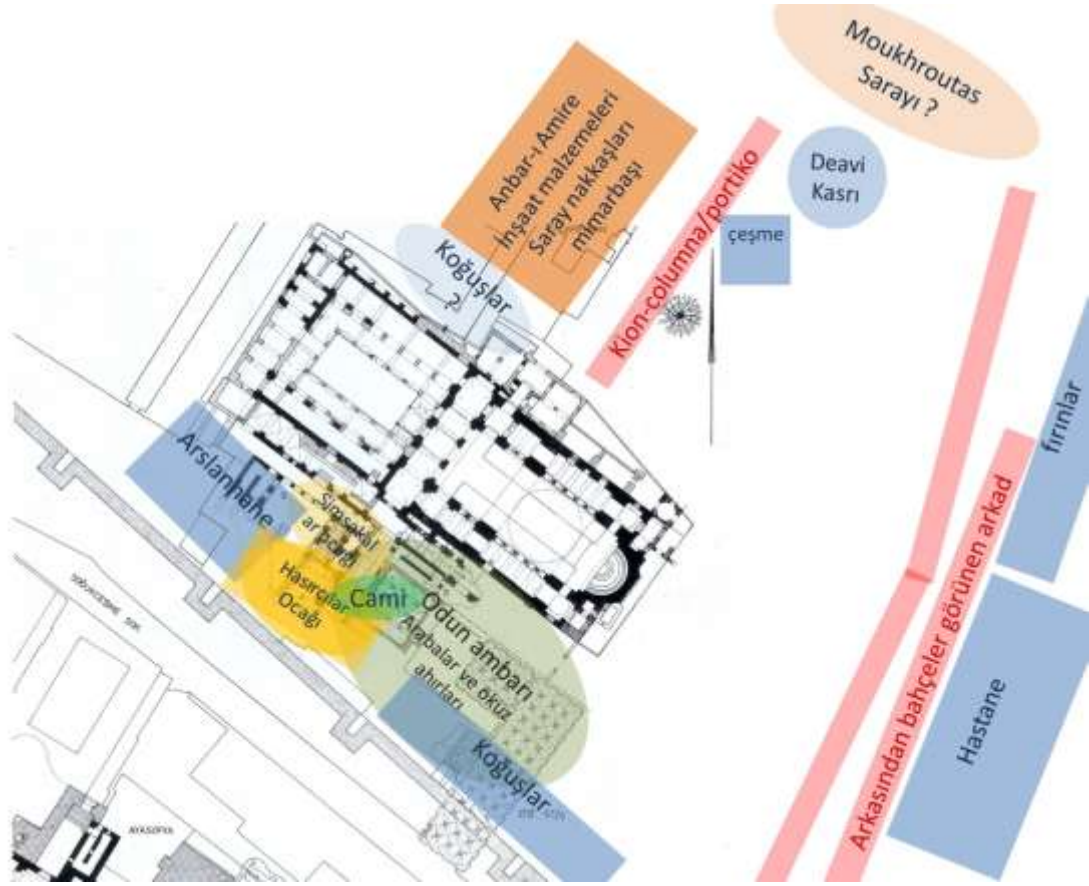
Yine aynı yönde Aya İrini ile surlar arasındaki alanda bir de arslanhane binası bulunmaktadır. Sarayın ilk arslanhane binası olan bu yapı “Cebehane-i Amire binası ile sarayın sur duvarları arasında” bulunmaktadır. Bu ilk arslanhane binasının kullanımı, yıkılışı ve arsanın ilerleyen dönemlerdeki durumu tez çalışmasının “Aya İrini ve vahşi hayvanlar” başlıklı bölümünde anlatılmaktadır.

Abdurrahman Şeref Bey ilgili makalesinde Osmanlı hakimiyetinin ilk yüzyıllarında arslanhane gibi Aya İrini ve sur arasında karakol binasının bulunduğu yerde ve buranın arkalarında sim sakalar ve hasırcılar koğuşlarının bulunduğunu söylemektedir (Şeref, 1910, makale 5, s. 278)¹¹. Sim sakaların koğuşlarının konumları ile ilgili İsmail Hakkı Uzunçarşılı Osmanlı arşivlerinden iki adet belgeye¹² dayanarak farklı bilgi vermekte, belgelerden birinde koğuşların Ayasofya civarında olduğunun anlaşıldığını belirterek birinci avlu dahilinde olmasının olanaksız olduğunu söylemektedir. Yine Uzunçarşılı'nın belirttiği üzere Enderun Tarihi'nde de hangileri olduğu belirtilmeyen bir “sakalar ocağının” Ayasofya'nın “Şekerci Kapısı” olarak anılan büyük kapısının karşısındaki eski cebehane civarında Sakalar Çeşmesi yakınında olduğu yazılmıştır. Buranın yanan Adliye binasının bulunduğu yer olduğu belirtilmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 455). Sim sakalar koğuşları ile ilgili verilen bu

¹¹ Şeref, makale 5, s.278'de burada bu ocakların koğuşlarından şu şekilde bahsedilmektedir: “Askeri müzesiyle sur arasında bugün karakol bulunan mahalde ve arka taraflarında vaktiyle sim-i sakalar ve hasırcılar koğuşları mebni imiş. Sim-i sakalar gümüş kaplar içinde temiz su getirerek hırka-i saadet dairesinin taşılığını yıkarlar ve hasırcılar dahi daire-i fahirenin ve saray-ı hümayunun hasırlarını örerler imiş. Bunların ne ocakları ve ne koğuşları kalmıştır.”

¹² Uzunçarşılı bu konuda şu iki belgeden faydalandığını belirtmektedir: BOA, Dahiliye vesikaları no.8256 ve BOA, Cevdet tasnifi saray vesikaları no.6781 sene 1177.

bilginin yanı sıra Abdurrahman Şeref Bey'in hasırcıların koğuşları için verdiği bilgiyi olumsuzlayan herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Topkapı Sarayı için hazırlanmış 1926 tarihli Mehmed Reşid'e (1926, s.15) ait rehber kitapta da Aya İrini ile surlar arasında odun ambarı ile hasır örme işliğinin yer aldığı belirtilmektedir. Yerasimos bu konu ile ilgili Ayasofya ve Aya İrini arasındaki alanda sarayın odun depoları ve bu odunların taşındığı arabaları çeken öküzlerin ahırlarını konumlandırırken Aya İrini'ye yakın bir yerde de hasırcıların atölyelerinin (hasırhane-i hassa) ve koğuşlarının yer aldığını belirtmektedir (Yerasimos, 2000, s. 238). Necipoğlu da, odun ambarının bitişiğinde saray halılarının altına konan hasırların yapıldığı işlik olduğundan bahsetmekte, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1527-28'de yaptırdığı onarımların masraf defterlerinde büyük bir havuzu olan bu işliğin 'hasırhane-i hassa' olarak geçtiğini ayrıca buranın 1575-76 yıllarında genişletildiğini belirtmektedir. İşliği gösteren herhangi bir görsel belge bulunamamakla birlikte belirtildiği üzere onarım belgelerinden hasırhane-i hassa'da işliğin kendisinin yanında hasırcılar için kiremit çatılı bir koğuş, bir havuz, mermer zeminli bir hamam, bir hastane, bir mescit, bir de mutfak bulunduğu ve bu yapıların tümünün revaklı bir avlunun çevresinde sıralandığı anlaşılmaktadır (Necipoğlu, 2007, s. 75). Bu yüzyıllarda Aya İrini çevresindeki işlev hareketleri Şekil 4.5'de yer alan işlev şemasında lekeler olarak gösterilmekte, yapının çevresindeki Bizans dönemine ait kalıntılar ve sarnıçlara ait izler de geçirgen olan bu lekelerin altından okunabilmektedir.

Şekil 4.5: Erken dönemde Aya İrini çevresindeki işlev hareketleri.¹³

Şekil 4.5'te görüldüğü üzere Aya İrini ile sur duvarı arasında yer alan işlevler sarayının ilk arslanhanesi, kesin olmasa da sim sakalar ocağı, hasırcılar ocağı ve koğuşları, odun ambarı, odunların taşınması ve bazı diğer taşıma işleri ile ambulans olarak hizmet gören öküz arabalarının ve öküzlerin yerleştiği ahırlar, acemioğlanlar ve/veya cebecilere ait koğuşlar olarak sıralanmaktadır. İşlikler ile ilgili bir havuz, işlikleri içine alan avlular, odun ambarına ve/veya hasırcılar ocağına ait bir cami de bu programın bir parçası olarak yer almaktadır. Aya İrini'nin kuzeyinde gösterilen koğuşlar Alus'un bahsettiği eski yapılardan boşaltılanların kullanıldığı yapılar olabileceği gibi bunların yerinin saptanması ile ilgili yukarıda verilen farklı görüşlere dayanarak bir hata olabileceği düşünülmelidir. Planda gösterilen diğer öğeler aşağıda haklarındaki ipuçlarının çıktığı tarihlere göre sırasıyla anlatılmaktadır.

Necipoğlu'nun Angiolello'dan aktardığı üzere efendilerini bekleyen uşaklar avlunun sağ tarafında yerleştirilmiş ve etraftaki bahçelerin seyredilebildiği ahşaptan yapılmış

¹³ İşlevlerin işlendiği şemaya altlık olarak Müller Wiener'in (1988, s. 113) yayınında yer alan plan kullanılmıştır.

sıralarda oturmaktadır. Angiolello ve Menavio'dan aktarılan bilgilere göre avlunun çevresi duvarlarla kapalıdır (Necipoğlu, 2007, s. 68, Angiolello, 1881, s.23). Muhtemelen avlunun iki yanına dizilmiş hizmet yapılarına ait bahçe duvarları olan bu sağır duvarlar Şekil 4.6'da yer alan yaklaşık 1480 tarihli İstanbul haritasında birinci avluyu ayrı bir alan olarak çevrelemiş şekilde gösterilmektedir. Şekil 4.6 Cristoforo Buondelmonti tarafından hazırlanmış olan Liber Insularum adlı eserin kopyalarından Düsseldorf nüshasını teşkil etmektedir.¹⁴ Beydilli (2010, s. 72) Liber Insularum'un çoğu nüshasının fetihten sonra yapılmasına rağmen şehrin geç Bizans dönemindeki haliyle, başta gelen kiliseler, manastırlar ve anıtsal mekanlar ile tasvir edildiğine dikkat çekmekte, bunun 16. yüzyılın ileri zamanlarına kadar Batı dünyasında şehrin eski imajının muhafazasına neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu planda yer verilen mekanlardan Osmanlı dönemine ait olanların sadece II. Mehmed dönemine ait olduğu görüldüğünden ve 15. yüzyılın son yirmi yılına ait hiçbir ize rastlanmadığından plan yaklaşık 1480 olarak tarihlenmektedir (Beydilli, 2010, s. 73). Beydilli bu planı daha eski nüshalarla karşılaştırarak Topkapı Sarayı'na geniş yer ayrıldığından Ayasofya ve Fatih Camisi ile Eski Saray'ın sola kaymış olduğunu, Valens su kemerinin de yerini kaybederek Ayasofya ile Hipodrom arasına geldiğini söylemektedir (Beydilli, 2010, s. 74).

¹⁴ Buondelmonti'nin müellif nüshası mevcut olmadığından onun İstanbul planından yapılmış çok sayıda kopyası olduğu bilinmektedir. Bunlar hem resim tekniği hem de II. Mehmed devri eserlerini gösteren mekan çizimleri itibariyle değişkenlik gösterir (Beydilli, 2010, s. 67). Buondelmonti 1380/85 ile 1431 yılları arasında yaşadığından bu nüshanın ölümünden çok sonra hazırlandığı görülmektedir. Eserinden yapılan kopyalar henüz yazar hayattayken başlamış olmakla birlikte özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısında bunların sayısının önemli ölçüde arttığı görülmektedir ve içlerinde İngilizce, İtalyanca ve Grekçe tercümeleri de bulunmak üzere şimdiye kadar Liber Insularum'dan yetmiş yazma tespit edilmiştir. Bunlar üç grup halinde toplanmaktadır: Açıklamalı nüshalar, özetli nüshalar ve 1418 tarihli tek nüsha (Beydilli, 2010, s. 70). Düsseldorf nüshası resimlerden ve haritalardan oluşan bir yazmadır. Ege Adalarının topografik dökümü ile geniş açıklamalarla birlikte İstanbul'a yer vermektedir. Yazıdan ve kullanılan kağıttan 15. yüzyıl sonlarında hazırlandığı anlaşılmaktadır (Beydilli, 2010, s. 65-66). Buondelmonti'nin arkeolojik eserlerle yakından ilgilenen ilk batılı seyyah olduğu söylenebilir. 1420 ve 1421 sonu – 1422 başlarında olmak üzere iki defa İstanbul'da bulunduğu tespit edilmiştir. İstanbul planını bu tarihlerde yaptığı düşünülmektedir. İstanbul planı Marmara denizinden bakılarak çizilmiş ve “yarımada'nın güneybatıdan dikeyine eğik kuş bakışı diye tabir edilen bir görünüm sergiler”. Beydilli bu halin Ortaçağ'a özgü çizimlerden tamamen farklı olduklarını belirtmektedir (Beydilli, 2010, s. 71). Pek çok Bizans yapısı detaylı olarak resmedildiği gibi eserin metninde de açıklanmaktadır. Liber Insularum'un İstanbul'u anlatan metin kısmında 53 mekan ve anıtsal esere yer verilmiştir. Metin içinde Yedikule'ye yer veren bir Paris nüshası dışında Osmanlı yapıları bulunmamaktadır.

Şekil 4.6 : Cristoforo Buondelmonti'nin 1481 tarihli İstanbul Haritası¹⁵ (Necipoğlu, 2007, s. 355).

Düsseldorf nüshasında birinci avlunun duvarlarla çevrili bir alan olarak tasvir edildiği yukarıda belirtilmişti. Bâb-ı Hümayûn'dan girilince sol tarafta sur duvarlarından başlayıp Aya İrini'nin güney cephesine birleşen duvarlar yapının

¹⁵ Bulunduğu yer: Liber Insularum Archipelagi, Universitäts-und Landsbibliothek, Düsseldorf, MS. G. 13, fol.54a.

birinci avluya bakan apsis cephesini açıkta bırakarak kuzey cephesinden tekrar başlayıp Orta Kapı'ya kadar devam eder şekilde resmedilmiştir. Bu şekilde Aya İrini avlu içinde bırakılıp iki yanından uzayan duvarlarla diğer hizmet yapıları ortadaki teşrifat alanının dışında bırakılmıştır. Ortadaki boş alanda buradaki hareketli hayatı temsilen dört atlinin resmedildiği görülmektedir. Avlunun sol tarafına bakıldığında ise kırılmış bir hat üzerinde devam eden ve Bâb-ı Hümâyûn'un sağ yanından başlayıp Orta Kapı'ya kadar avlunun sağ sınırını çizen duvarlar görülmektedir. Sağ yanda hiçbir hizmet yapısı binası resmedilmemiş olmakla birlikte kapılar dışında avluda resmedilmiş tek yapı Aya İrini'dir.

Şekil 4.2'de gösterilen 1493 tarihli Hardtmann Schedel'e ait tahta baskı resimde Aya İrini'nin yanından ve karşı yönde yine Bâb-ı Hümâyûn'un sağından başlayıp Orta Kapı'ya ulaşan sürekli hatlar resmedilmiş ancak bu defa Buondelmonti'nin çiziminden farklı olarak bunlar kapalı duvarlar yerine açık revaklar şeklinde gösterilmiştir. Fırat Düzgüner (2004, s. 59) Schedel'in gravüründe Aya İrini'nin sağında yuvarlak, üzeri külah şeklinde yüksek çatılı, iki kule arasında oldukça yüksek kemerli bir giriş olan bir yapı bulunduğunu belirtmekte, bu yapının ön ve arka zeminine (edaphos-pavimentum) oturtulmuş, kuzey güney doğrultusunda, bir sıra sütunlu (kion-columna) portiko ardında, bir ön giriş yapı ögesine (oikodomia-paries) sahip, imparatorluk yapılarından biri ile, olasılıkla Moukhroutas Sarayı ile, karşı karşıya olduğu sanısının uyanmakta olduğunu söylemektedir. Tuğladan altın mukarnaslarla bezeli bu yapının sağında üç ya da dört katlı olarak tasvir edilen yapılara, arada yer alan tek katlı bir yapı ve peripatos (portiko) ile bağlanmakta olduğunu belirtmekte ayrıca art arda üç, dört sıra halindeki bu yapıların arkasında, yine "tholos" planındaki yüksek bir kulenin varlığının görülmekte olduğunu söylemektedir. Düzgüner, Orta kapıyı tasvir etmeleri muhtemel olan Schedel gravüründeki iki kulenin Moukhroutas Sarayı'na ait olduğu görüşündedir. Bununla ilgili Aya İrini kilisesi ile Domos Mag Aura'nın arasında kalan, dairesel konik kuleli Moukhroutas Sarayı'nın¹⁶ (Meşruta/Persikos Domos) ön ve ardında yer alan, önlü

¹⁶ Düzgüner (2004, s. 65) Moukhroutas sarayının yeri ile ilgili çeşitli destekleyici bilgiler sunduktan sonra şu yorumları yapmaktadır: "Bizans erken (5. yüzyıl) profan (sivil saray) mimarisine geç örnekler teşkil etseler de, Palatium Communis, Profirogennetos (Tekfur) Sarayı ve Amastrianon'daki İmparatoriçe Eirene Sarayı'na benzer yapıların Akropolis içinde de yer aldığı bilinmektedir. Muhtemelen Forum Constantini II'nin (Forum Circulae, bugünkü Bab-ı Hümayun), Akropolis'e girişle birlikte, yine Constantinus tarafından yaptırıldığı bilinen Domos Mag Aura'ya bir embolos (portiko) ile bağlanma olasılığı oldukça yüksektir. Mag Aura Sarayı ile Hagia Eirene Kilisesi arasındaki

arkalı iki sütun sırasının (portiko) çizimde perspektifin kullanılmamış olması nedeniyle, Ayasofya'nın ön ve arkasından geçip geçmediğinin anlaşılamadığını söylemektedir. Böyle olduğunun düşünülmesi halinde Ayasofya'dan Augustaion yolu ile Propontis'te Sophia Limanına kadar uzandığı bilinen Fanion'un (İmparatorluk Ambulatosu/Portikosu), 1490-1493 yıllarında henüz yıkılmamış olduğunun anlaşıldığını söylemektedir. Akropolis içinde hala devam edip etmediği sorusunun akla geldiğini belirtmektedir (Düzgüner, 2004, s. 61-62). Şekil 4.5'de "kion columna/portiko" ve "arkasından bahçeler görünen arkad" olarak işaretlenen lekeler Fanion olarak adlandırılan bu yola ait olabilir. Bu arkadlar plana gezgin notlarına ve Schedel gravürüne uyarak ancak yaklaşık olarak yerleştirilebilmiştir. Schedel'in resmindeki portikoya bakarak bahsi geçen portikonun Schedel gravüründe yer alan ve erken dönem ziyaretçilerinin bahsettiği birinci avludaki, arkasından bahçelerin görüldüğü anlatılan (Şekil 4.5) revakların bu bahsi geçen portiko olabileceği düşünülmektedir. Bu konudaki ziyaretçi notları bu bölümün ilerleyen kısımlarında ele alınmaktadır.

Bizans döneminin soylu bir ailesine mensup olup şehrin Türkler tarafından alınışından sonra Venedik'e sığınan ailesinin buradaki ikinci neslinde dünyaya gelen Theodore Spandounes (Spandugino) 16. yüzyılın başlarında büyük ilgi duyulan Osmanlı imparatorları ve köklerini konu alan bir kitap hazırlamıştır. 1503'te, Osmanlı Devleti ve Venedik arasında üç yıllık anlaşmazlıktan sonra gelen barış veya ateşkes döneminde Konstantinopolis'e gelmiş olan Spandounes imparatorun evi olarak, ziyaret ettiği Topkapı Sarayı'ndan da bahsetmiştir. Bâb-ı Hümâyûn'dan geçtikten sonra eskiden Ayasofya ile birleşen bir eski kilise gördüğünü söyleyerek Aya İrini'den bahsetmekte ancak bir şekilde yanılarak kendisine buranın mutfak olduğunun söylendiğini belirtmektedir. Meydan olarak nitelediği birinci avlunun sağ tarafında ise "Büyük Efendi"nin bahçelerinin uzandığından bahsetmektedir (Nicol, 1997, s. 123). Uzunçarşılı bu bilgiden 16. yüzyıl başlarında birinci avlunun doğu tarafının açık olduğunun anlaşıldığı yorumunu yapmakta, buna göre de yüzyıl sonlarında burada oldukları bilinen hizmet binalarının henüz inşa edilmemiş olduğunu ortaya koymaktadır (Uzunçarşılı, 1988, s. 17). Spandounes'in metninde bu durumu kanıtlar nitelikte bir başka bilgi daha yer almaktadır. Aya İrini'den

bahçelik alana sıkıştırılarak inşa edilmiş görülen Moukhroutas Sarayı'nın bu durumu, geç dönemde yer darlığından kaynaklanmış olabileceği şeklinde yorumlanabilir."

bahsederken “Sultanın bütün binaları gibi” bunun da kurşunla örtülü olduğunu belirtmektedir (Nicol, 1997, s. 123). Oysa ki kaynaklardan anlaşıldığı üzere birinci avluda sonradan inşa edilen hizmet yapıları sadece işlevleri ön planda tutulduğundan sıkça onarımını ve değişiklikleri mümkün ve ucuz kılacak kiremit ile örtülüdür. Bahçede kiremit örtülü bir yapıya rastlanmaması da hizmet binalarının henüz burada bulunmadığına işarettir.

1574 tarihli Lambert Wyts albümünden alınmış Avusturya elçi heyetinin Topkapı Sarayı’na doğru ilerleyişini ve birinci avluda yürüyüşlerini gösteren iki sahne içeren resim (Şekil 4.7) birinci avluda ortadaki teşrifat alanı ile hizmet yapılarını çevreleyen sağır duvarların ilişkilerini anlatmada yardımcı olabilir. Çizimlerden ortada boş bırakılmış olan açık alanın aksine işlikleri çevreleyen sağır duvarların ardında sadece hizmet yapıları değil, ayrıca çok sayıda ağaç bulunduğu anlaşılmaktadır. Duvarlarda kapı veya herhangi başka bir açıklık resmedilmemiştir.

Şekil 4.7 : Avusturya elçi heyetinin Birinci Avlu’dan geçerek Topkapı Sarayı’na ilerleyişini gösteren iki sahne (Necipoğlu, 2007, s. 72-73).¹⁷

¹⁷ Bulunduğu yer: Lambert Wyts albümü, 1574, El yazması, Viyana, Österreichische National Bibliothek, cod. 3325.

Şekil 4.8 : 1537 civarında yapılmış İstanbul haritasından Topkapı Sarayı ve Atmeydanı'nı kapsayan detay, Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*¹⁸ (And, 1994, s. 27).

Şekil 4.8'de görülen, Matrakçı Nasuh tarafından 1537 civarında hazırlanmış İstanbul haritasından ayrılmış Topkapı Sarayı ve Atmeydanı'nı kapsayan detayda, birinci avluda Buondelmonti haritasındakine benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Matrakçı Nasuh da Buondelmonti gibi avluda kapılar dışında tek bir yapı olarak Aya İrini'yi resmetmiştir. Bâb-ı Hümâyûn'un sağ tarafındaki duvar Buondelmonti ile aynı yerlerden kırılan bir hat üzerinde ilerleyerek Orta Kapı hizasındaki duvara bağlanmaktadır. Bâb-ı Hümâyûn'un sol tarafında ise duvarın Aya İrini'yi tamamen avlu içinde bırakarak yapının bir miktar arkasından geçtiği görülmektedir. Sağ tarafta bu tarihte de herhangi bir hizmet yapısı görülmemekte ve arkada sarayın bahçe düzenlemesi fark edilmekle birlikte resmedilen bölücü duvarın bu manzaraya erişimi ne kadar etkilediği anlaşılamamaktadır. Sağ avlu duvarının Buondelmonti ile neredeyse birebir örtüşüyor olması bu betimlemenin güvenilirliğini kanıtlar niteliktedir. Sol taraftaki duvara gelince, iki resimdeki tasvirlerin bu kadar benzeşiyor olması Buondelmonti'de duvarın Aya İrini'ye ulaştığında kesilip yapının diğer cephesinden tekrar başladığına dair tasvirin bir göz yanılması olduğunu gösteriyor olabilir. Buondelmonti haritasında resmedilen Aya İrini de bu duvarların önünde yer alıyor olmalıdır, nitekim arkadaki sürekli duvarlar kesintiye uğramış gibi gözükmektedir.

¹⁸ Bulunduğu yer: Matrakçı Nasuh, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, İstanbul Üniversitesi, T. 5964, fol. 8b.

İki resim arasındaki Aya İrini binası tasvirleri dikkat çekici derecede birbirine benzemektedir. Her ikisi de yapıyı silindire benzeyen üç kısımlı bir alt yapı üzerinde penceresiz kasnaklı bir tek kubbe ile tasvir etmektedir. Ortak tasvirin sonucu olarak şöyle bir sahne ortaya çıkmaktadır: Aya İrini birinci avluda serbest olarak yer almakta avlunun sınırları sağır duvarlarla çizilmekte, Aya İrini dışında başka bir hizmet yapısı çevrede görülmemekte, sağ taraftaki duvarların hemen ardında saray bahçesi yer almaktadır. Çizimini hazırlarken sarayın halkın erişimine açık olan birinci avlusuna girip çıkması olası görülen Matrakçı Nasuh'un Buondelmonti'nin çizimini esas alarak bir harita hazırlamış olması ihtimali akla yatkın görülmemektedir. Buondelmonti'nin çizimi de zaten Matrakçı Nasuh'ununkinden 56 yıl kadar önceye tarihlenmektedir. Bu durumda iki çizimin de sağladıkları veriler açısından güvenilir oldukları sonucu akla gelmektedir ancak buna karşıt görüşler de bulunmaktadır. Beydilli İstanbul'u ele alan ve 16. yüzyılda hazırlanmış olan Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinde, Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil-i Sefer'inde ve Seyyid Lokman'ın Hünernamesi'nde yer alanların Avrupa'daki daha erken tarihli örneklerden sonra gelmelerinden dolayı mevcut planlar ve Buondelmonti haritaları ile aralarında bağlar olabileceğini bir araştırma konusu olarak öne sürmektedir. Böyle bir kıyaslamada bulunan Hedda Reindl Kiel'in Matrakçı Nasuh'un yazma nüshalarındaki haritaları konu alan incelemesinde, bazı adalara ait çizimlerin Buondelmonti'den alındığını tespit etmiş bulunduğunu belirtmektedir (Reindl, 1974, s. 152).

Bâb-ı Hümâyûn'un sağ tarafından bahçelerle kurulan görsel iletişimin tamamen kesilmesi ile ilgili Yerasimos 1616 tarihini vermektedir. Önceleri bu yönde kemerlerin önüne yerleştirilmiş peykelerden hem bahçelerin hem de denizin görüldüğünü anlatırken 1616'da bu tarafa sarayın ekmek ihtiyacını karşılayacak fırınların yapılmasıyla manzarayı kapatan bir duvar çekmenin zorunlu hale geldiğini söylemektedir (Yerasimos, 2000, s. 238). Eremya Çelebi 17. yüzyılda avludaki yapıları tanımlarken bu fırınlardan Bâb-ı Hümâyûn'dan girilince sağ taraftaki hastanenin ilerisinde "saray ekmeğinin pişirildiği harc fırını, az ilerde de hünkara mahsus has ekmeğin pişirildiği has fırın vardı. Daha ilerde sırasıyla kiler, ıspanakçı, tavukçu ve mutfak amiri, şerbetçi ve buzcubaşı bulunurlar. Bunlar kendi adları ile birer ocak teşkil eder." şeklinde bahsetmektedir (Kömürçüyan, 1988, s. 12). Yazarın bu notları Pamukciyan tarafından değerlendirilirken birinci avluda önceleri sarayın

ekmeğini pişirmek için tek bir fırın bulunduğu, I. Ahmed döneminde 1616 senesinde yalnız padişaha ve saray halkına özel ekmeğin pişirilmesi için daha küçük bir fırın yaptırıldığı belirtilmektedir (Kömürçüyan, 1988, s. 143, not 26). Bu durumda hastane ve fırınlar yapılmış olmasına rağmen bahçelerle görsel iletişimin 1616'da bu küçük fırının yapılışıyla tamamen kesildiği sonucuna varılabilir.

Şekil 4.9 : Nâdirî, Dîvân-ı Nâdirî, 1572-73¹⁹ (Necipoğlu, 2007, s. 52).

Buondelmonti ve Matrakçı Nasuh haritalarındaki Aya İrini tasviri III. Mehmed'in Cuma alayının betimlendiği Dîvân-ı Nâdirî'de yer alan 1572-73 tarihli minyatürde de benzer şekilde yer almaktadır (Şekil 4.9). III. Mehmed'i Bâb-ı Hümayûn'dan çıkıp kalabalık maiyetiyle birlikte Ayasofya'ya doğru giderken gösteren bu minyatürde sahne tamamen Bâb-ı Hümayûn ve Ayasofya arasında saray surlarının dışında kurgulanmış olsa da Aya İrini'nin kubbesinin surların ardından yükselip görüldüğü

¹⁹ III. Mehmed'in maiyetiyle birlikte Bâb-ı Hümayûn'dan çıkıp Ayasofya önünden geçerken gösterildiği Cuma alayı. Ön sırada arzuhallerini sunan halk görülmektedir. Bulunduğu yer: Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 899, fol. 4.

fark edilmektedir. Kilisenin penceresiz bir kasnak üzerindeki tek kubbesi bahsi geçen diğer iki haritada olduğu gibi bir silindire oturmuş olarak resmedilmiştir.

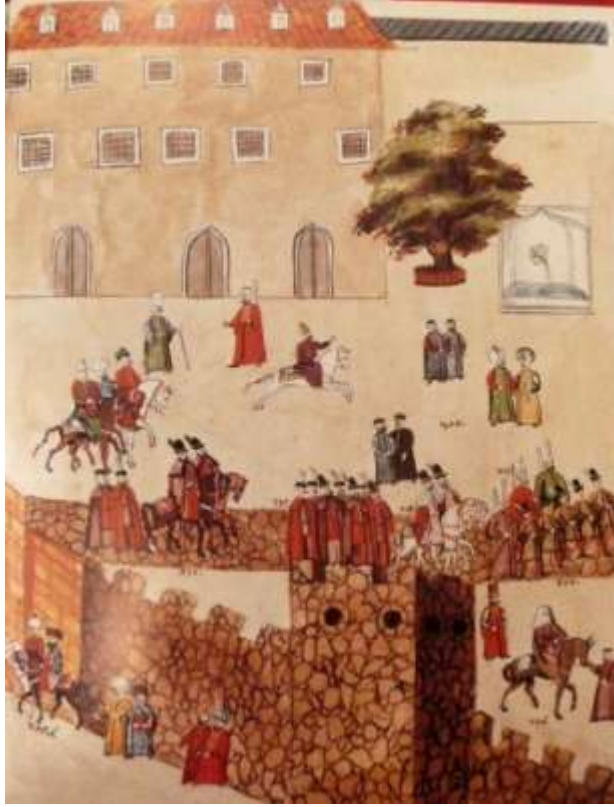

Şekil 4.10 : 1582 tarihli İstanbul haritasının Sarayburnu’nu gösteren detayı²⁰
(Necipoğlu, 2007, s. 352).

Aya İrini, Lokman’ın 1584-85 tarihli Hünernâme’sinde bulunan İstanbul haritasında yer almazken 1582 tarihli Şehinşehnâme’deki haritasında birinci avludaki en büyük ve en fazla göze çarpan bina olarak resmedilmiştir. Artık 16. yüzyılın sonlarına yaklaşılacak bir dönemde resmedilen bu haritada birinci avluda önceki haritalarla birlikte bahsi geçen duvarların yanı sıra artık bir takım hizmet binalarının olduğu da görülmektedir. Bu binalar avluyu çeviren duvarların arkasında kalmaktadır. Resimde Aya İrini Şekil 4.6’da olduğu gibi avluyu çevreleyen duvarı kesmekteymiş gibi bir konuma sahiptir. Necipoğlu birinci avlunun solunda, hasır işliği, odun ambarı ve öküz ahırının yanında 15. yüzyıl sonlarından itibaren sarayda gerekebilecek yapı malzemesini koymak için kullanılan “Anbar-ı Amire” ya da “Anbar-ı Hassa”nın bulunduğunu söylemektedir (Necipoğlu, 2007, s. 75). Yerasimos bahsi geçen diğer yapılar Aya İrini ile sur arasında kalırken bu yapının Aya İrini’nin diğer (kuzeybatı) tarafında yer aldığını belirtmektedir (Yerasimos, 2000, s. 238). Tezin ilerleyen bölümlerinde odun ambarı ile ilgili kısımda odunların taşınması için tutulan öküz ahırından bahsedilmektedir. Odun taşımanın ve üçüncü avludan

²⁰ Bulunduğu yer: Lokman, Şehinşehnâme, İstanbul Üniversitesi, F.1404, fol. 58a.

hastaneye gelen içoğlanlarının aktarılmasının dışında Anbar-ı Amire'deki inşaat malzemelerini taşımak için de bu öküzler kullanılmaktadır. Saray yapılarının sorumlusu olan şehremini ve mimarbaşına bağlı birimler ve Darphane'nin bir bölümü de Anbar-ı Amire ile aynı yerde bulunmaktadır (Yerasimos, 2000, s. 238). Mimar Sinan döneminde yapım etkinliklerinde büyük artış olduğu için Anbar-ı Amire de genişletilmiştir (Necipoğlu, 2007, s. 75). Muhtemelen bu alanın yukarıda listelenen çok işlevliliğinin sebep olduğu bir karışıklık ile Eremya Çelebi Anbar-ı Amire'yi "şehremin" olarak adlandırmış cebehaneden ilerlendiğinde "şehremin denilen büyük bir ambar vardır. Sarayın bütün inşaat levazımı burada bulunur. Doğramacı denilen arap dolapları, gilvi, raf gibi türlü türlü şeyler burada mevcuttur. Biraz ilerde karşımıza Darphane ıkar. Daha ilerde Has Ahır vardır ki burada Mirahur Ağanın nezareti altında atlar hıfzedilir." şeklinde bu alandaki yapıları açıklamıştır (Kömürciyan, 2007, s. 76). Eremya elebi'nin tanımında ikinci avluda bulunan Has Ahır da yanlışlıkla bu avluda anlatılmış olmakla birlikte bahsettiği yer ahır değil saraya gelenlerin Orta Kapı'da atlarından indikten sonra bu hayvanları bırakmaları için düzenlemiş yer olabilir. şekil 4.10'da Aya İrini'nin yanında bir avlu veya iki paralel binayı temsil ediyor gibi görünen dikdörtgen mekanlar bahsi geçen Anbar-ı Amire'yi gösteriyor olabilir. Necipoğlu'nun derlediği "Aya İrini Kilisesi'nin hemen arkasında has bahcelere inen yokuşun yanında" ve "Aya İrini Kilisesi'ne bitişik çok büyük bir bina idi" şeklindeki konuma dair bilgiler bu fikri güçlendirmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 76). Anbar-ı Amire'nin 16. yüzyıl sonlarında nasıl göründüğüne dair bir görsel dökümana 1586 tarihinde Johannes Lewenklaue tarafından hazırlanmış olan ve Viyana'da bulunan bir albümde rastlanmaktadır. Sahne şekil 4.11'de yer almaktadır. Eseri hazırlayan, "Johannes Leunclavius" ve "Hans Lowenklaue" adları ile de bilinen Lewenklaue, Heinrich von Lichtenstein'in elçiliği ile birlikte 1584'te İstanbul'a gelmiş, dönüşünde Frankfurt'ta Türkler ile ilgili bir kitap yayınlamıştır. Türk tarihlerini Avrupa dillerine eviren ilk kişi olarak da bilinmektedir (And, 1994, s. 320).

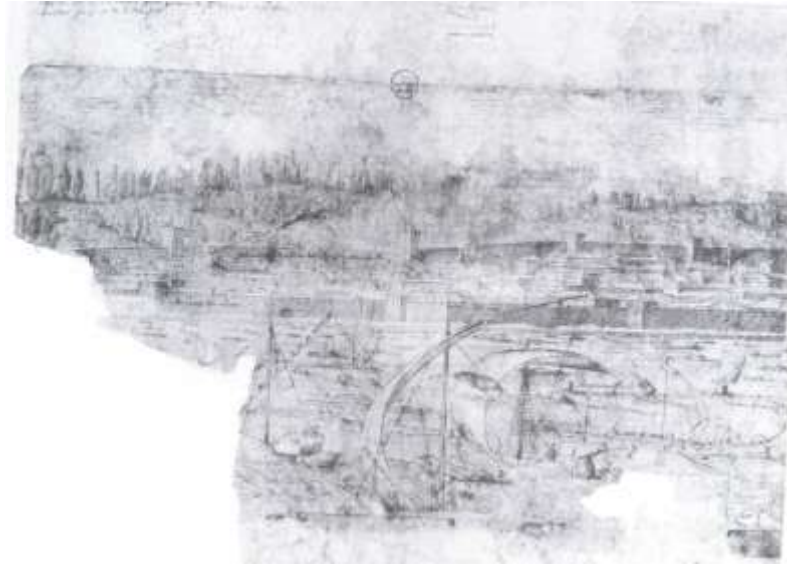

Şekil 4.11 : 1586 tarihli elçi ziyareti resmi (And, 1994, s. 100).

Şekil 4.11’de Bâb-ı Hümâyûn’dan Orta Kapı’ya doğru avlunun ortasındaki taş döşeli yolda ilerlemekte olan elçilik heyeti Anbar-ı Amire’nin ve bir çeşmenin önünden geçmektedir. Çeşme ile yapı arasında da bir ağaç resmedilmiştir. Bu çeşme Şekil 4.13’de avlunun ortasında resmedilmiş olan çeşmedir. Anbar-ı Amire minyatürde resmedilmemiş olmakla birlikte Lokman’ın eserine eklediği notlarda o dönemde avluda bulunup da minyatüre eklenmemiş diğer birkaç yapı ile birlikte adından söz edilmektedir. Aya İrini’nin kuzey tarafındaki bahsi geçen bu yapıların hepsi 1727’de Darphane’ye devredilmiştir (Yerasimos, 2000, s. 238).

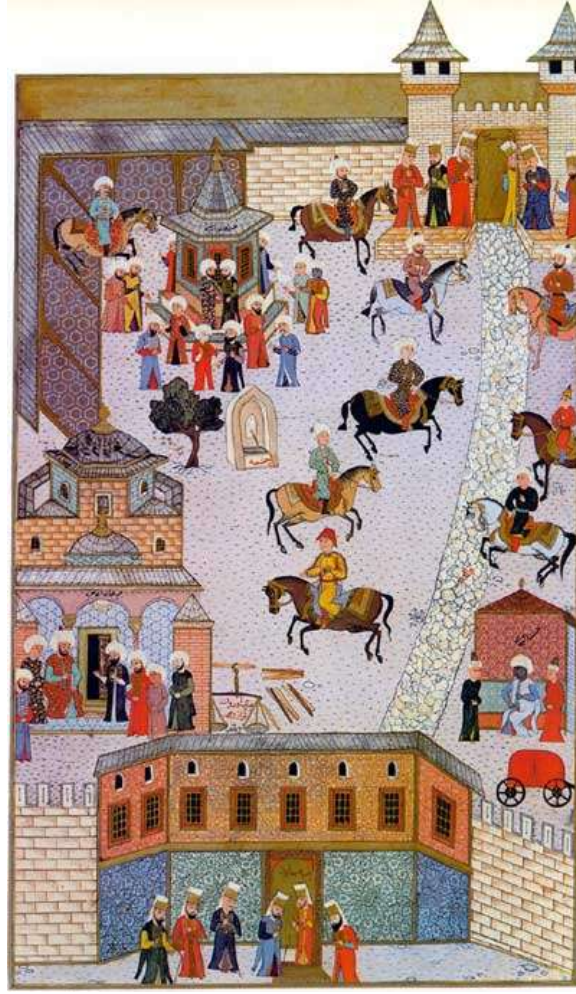
Mimar Sinan’a ait yapıları listeleyen Tezkiretû’l Ebniye isimli eserde Sinan tarafından inşa edilen mahzenleri içeren “onikinci bab”ın yedinci maddesinde “ve Cebahane kurbinde dahi iki kıt’a anbar-ı amire bina olmuştur” (Crane, 2006, s. 110) şeklinde bir ifade yer almaktadır. “Sinan’s Autobiographies” başlıklı bir kitap hazırlayan Howard Crane buradaki cebahanenin Aya İrini’deki Cebahane olduğunu kabul etmiş ve yanına Mimar Sinan tarafından iki adet imparatorluk anbarı (anbar-ı amire) inşa edildiğini öne sürmüştür (Crane, 2006, s. 98). Yukarıda bahsi geçen Anbar-ı Amire binasının bu iki depo binasından biri olabileceği akla gelmekle birlikte Necipoğlu’nun belirttiği üzere bu binanın 15. yüzyılın sonlarından itibaren

burada bulunması bu fikri geçersiz kılmaktadır. Bir başka olasılık da listede bahsi geçen yeni mahzen inşasının buradaki kapsamlı bir tamirat veya değişikliğe işaret edebileceğidir. Aptullah Kuran bu madde ile ilgili farklı bir yorum yapmaktadır. Tezkiretû'l Ebniye'nin onikinci bab'ının yedinci maddesinde listelenen yapı olarak "Cebehane Anbarı"nı vermektedir (Kuran, 1986, s. 253). Mimar Sinan yapıları için aynı eserinde hazırladığı kısa katalogda 399 sıra numarası ve K XIII-2 katalog numarası ile kaydettiği Cebehane Anbarı ile ilgili şu açıklamaya yer vermektedir: "Tuhfet ül-Mi'marin'de bu anbarın Saray-ı Cedid-i Hakani'de Cebehane yakınında bulunduğu açıklanıyor. Topkapı Sarayı Cebehanesi Bâb-ı Hümâyûn'dan girildiğinde sağ tarafta, Has Fırınların arkasında idi. Bâb-ı Hümâyûn ile Bab-üs Selam arasında, Birinci Yer'in Marmara'ya bakan kesimindeki yapılar zamanımıza gelmemiş Cebehane Anbarı da XX. yüzyıldan önce yok olup gitmiştir." (Kuran, 1986, s. 387) Kuran Topkapı Sarayı Cebehanesi olarak sonraları Cebehane Meydanı (Şekil 4.3'te 35 numaranın güneyi) olarak anılan fırınların arkasındaki alanı kabul etmiş ve maddenin yorumunu buna göre yapmıştır. Ne Aya İrini yakınında (yukarıda bahsi geçen Anbar-ı Amire binasından başka) ne de Cebehane Meydanı'nda bu iki anbar-ı amirenin yapımına veya yıkımına dair başka belgeye rastlanmadığından her iki yorum da göz önünde bulundurulmalıdır.

Şekil 4.12 : Melchior Lorichs'in İstanbul panoramasında Aya İrini, 1559²¹.

²¹ Bulunduğu yer: Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Cod. 1758, Oberhummer, Konstantinopel.

Şekil 4.13 : Lokman'ın 1584 tarihli Hünername minyatürü.²²

16. yüzyıl boyunca birinci avlunun hizmet yapıları ile dolduğu bilinmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 69). Atlar ve hizmetkarlar için bir bekleme alanı olarak kullanımı da devam etmektedir. Şekil 4.13'te yer alan, saray tarihçisi Lokman tarafından hazırlanmış Hünername minyatürü birinci avluyu dış hizmet yapıları çalışanları ve devlet büyüklerinin hizmetkarları ile dolu olarak tasvir etmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 69).

Bu dönemde birinci avlu ile ilgili bilgi veren bir başka görsel doküman Melchior Lorichs'in 1559 tarihli İstanbul panorama resmidir (Şekil 4.12). Aya İrini bu panoramada Topkapı Sarayı ile Ayasofya'yı içeren iki pafta arasında ayrı bir paftada bir büyük kubbeye sapanan iki beşik çatılı bir mekan olarak gösterilmiştir. Necipoğlu (2007, s. 69), Lorichs'in panoramasının kenarında yer alan notlardan

²² Bulunduğu yer: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 1523, fol. 15b.

yakın tarihlerde resmedilmiş Hünername minyatüründeki figürler seyis, köpek bakıcısı, şahinci ve devlet erkanının uşakları olarak tanımlamaktadır.

Şekil 4.14 : Wilhelm Dilich tarafından 1606’da yayınlanan Sarayburnu panoraması (Dilich, 1606’dan aktaran: Necipoğlu, 2007, s. 359).

Şekil 4.14 Wilhelm Dilich tarafından 1606’da yayınlanan Sarayburnu panoramasını göstermektedir ancak Necipoğlu, bu panoramayı açıklayan metnin Melchior Lorichs’in 1559 yılına ait panoramasındaki açıklamaları aynen tekrarladığını not etmekte, İstanbul’a hiç gelmemiş olan Dilich’in Lorichs’in tahta baskı resimlerini kullanmış olabileceğini belirtmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 359). Bu özelliği ile bu resim **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.** ile aynı zamana tarihlenebilir. Resim ya İrini’yi birkaç ağaç dışında boş görünen birinci avlunun ucunda ana kubbesi ve buna sapanan bir beşik çatılı mekan ile kısmi olarak göstermektedir.

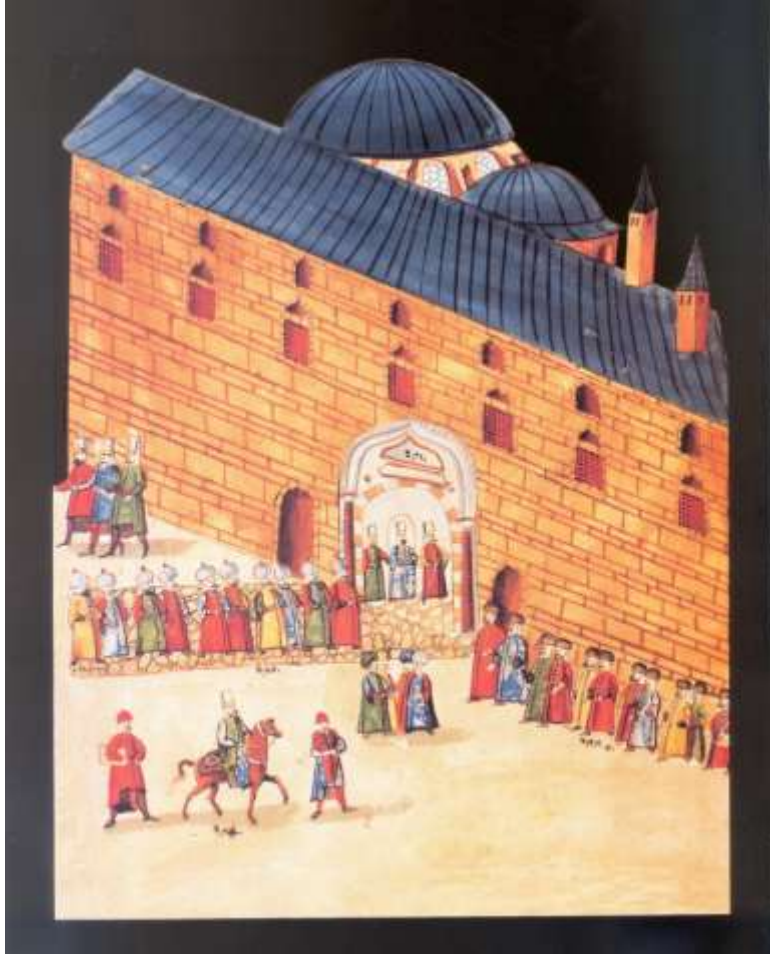
Farklı görevlerine uygun renkli giyim kuşamları ile kişiler, özel günlerde sergilenen şeyler ile bu dönemde burada inşa edilen çok sayıda hizmet yapısının yanı sıra 16. yüzyılda Aya İrini çevresinde yer alıp avlunun görünümünü ve işleyişini etkileyen bir başka bileşen geçici olarak kurulan dükkanlardır. Banu Mahir (2005, s. 19) Osmanlı minyatür sanatı ile ilgili kitabında bu dönemde sanatçıların kullandığı mekanları incelerken yazma eserleri hazırlayan sanatçıların atölyelerinin nerede olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmadığından bahsetmekte ancak kaynakların verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere bazı çok yetenekli nakkaşlara özel atölyeler tahsis edildiğini söylemektedir. Mahir (2005, s. 19) ayrıca Ehl-i Hiref örgütünün oluşumu gereği bu özel atölyelerin sarayın birinci avlusunda yer alması gerektiği sonucuna varırken hassa nakkaşlarından bir bölümünün birinci avludaki Anbar-ı Amire’nin sorumluluğunda saray ve köşk gibi yapıların nakış işlerinde çalıştıklarını ve atölyelerinin de burada bulunduğunu belirtmektedir. Mahir (2005, s. 19), Filiz Çağman’dan (Çağman, 1989) alıntılı olduğu üzere şehnâmecî-hattat-nakkaş işbirliğiyle

hazırlanan tezhipli ve minyatürlü önemli eserlerin genellikle buradaki özel atölyelerde üretilmiş olması gerektiğini söylemektedir. Bahsi geçen atölyelerin yanı sıra gezgin notlarından alınan bilgilerden birinci avluda bir takım dükkanların da kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu dükkanların varlığı hakkında ipuçlarını veren kişi 16. yüzyılda İstanbul'a gelip burada geçirdiği beş seneyi anlatan bir kitap hazırlayan Stephan Gerlach'tır (Gerlach, 1674). Tübingenli bir teolog olan Gerlach, Viyana'da daha sonra İstanbul'a elçi olarak gönderilecek olan David Ungnad ile tanışmış, Ungnad İmparator II. Maximillian tarafından görevlendirildiğinde de onunla birlikte İstanbul'a gelerek elçilik papazı göreviyle 1573-1578 yılları arasında beş yıl süreyle burada kalmıştır (Gerlach, 1674). Gerlach, Tübingen'e döndükten sonra hazırladığı "Tagebuch" adlı kitapta birinci avluyu "sağ tarafında" eski Bizans Kilisesi Aya İrini'nin bulunduğu geniş bir avlu olarak tanımlamaktadır. Aya İrini'nin "karşı sırasında" ise saray zanaatkarlarının ürettikleri eserleri sattıkları dükkanların bulunduğu bahsetmektedir (And, 1994, s. 115). Bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde resmedilmiş birinci avluyu da içeren saraya ait görsel kaynakların hiç birinde bu dükkanlar yer almadığından ve incelenen yazılı belgelerde birinci avluya ait ticari bir işlevden söz edilmeyişinden yola çıkarak bunların geçici olarak, belki belli günlerde kurulan ve kaldırılan strüktürler olduğu sonucuna varılabilir. Gerlach tezgahlardan değil dükkanlardan bahsettiğine göre bunların en azından üstü kapalı barakalar olacağı düşünülebilir. Ancak yazarın "avlunun sağ tarafında" konumlandığı Aya İrini'nin "karşı sırası" olarak nitelediği alanın ne taraf olduğu net olarak anlaşılamamaktadır. Yazar, pek çok diğer çağdaşı gibi karşı taraflar olarak Bâb-ı Hümâyûn ile Orta Kapı arasında uzanan yolun iki yakasından bahsetmekteyse bu dükkanların hastane ve fırınların bulunduğu tarafta yol kenarına dizili olduğu veya yine bu tarafta, biraz daha geride ortadaki teşrifat alanını bölmeyecek şekilde hizmet binalarını çevreleyen sağır duvarlara yaslanmış şekilde konumlandığı ihtimal dahilindedir.

Gerlach Kasım 1575 tarihli notlarında yukarıda, birinci avlunun çevresindeki revaklar, bahçelerle kurulan görsel ilişki ve bunun sonlanıp her yönün sağır duvarlarla kapanma tarihine yönelik tartışmalara da katkıda bulunacak bir bilgi vermektedir. Birinci avluyu çok uzun ve geniş, her tarafı duvarlarla korunmuş bir alan olarak tarif etmekle birlikte bu duvarların arasında bahçelerin uzandığını, iç avlunun hemen hemen dört köşeli olduğunu ve dört tarafının asıl metinde 'porticus

per circuitum' olarak geçen revaklı geçitlerle çevrili olduğunu söylemektedir (Gerlach, 2010, s. 249).

Gerlach gibi yazılı bilgiler verenlerin yanı sıra elçi heyetleri ile ilgili görsel dökümanlar da Aya İrini ve çevresinin tasvirlerine yer vermektedir. Bunlardan Habsburg elçilerinin sarayı ziyaretini anlatan 1582 tarihli, Wehme Zacharias tarafından resimlenen ve Dresden'de Sächsische Landesbibliothek J. 2a'da bulunan albümdeki bir çizim Şekil 4.15'te görülebilmektedir. Şekil 4.9'da yer alan Nadîrî'nin minyatürü ile aynı yaklaşımla Dresden albümünde de Bâb-ı Hümâyûn'un önünde gerçekleşen sahne tasvir edilirken sarayı çevreleyen surların ardından Aya İrini'nin yükseltilerek örtüsünün resmedildiği görülmektedir. Ancak yapının Nadîrî'de ve hatta birbiri ile çok benzeşen Buondelmonti (Şekil 4.6) ve Matrakçı (Şekil 4.8) haritalarında karşılaşılan silindir bir kütle üzerindeki yüksek kasnaklı tek kubbe şeklindeki stilizasyonu yerine bu albümde daha gerçekçi bir tasvire yer verildiği fark edilmektedir. Yapının örtüsü birincil / büyük kubbe ve ikincil kubbe resmedilerek tasvir edilmiş, birincil kubbenin kasnağındaki pencere açıklıklarının şekilleri ve dokuları orijinal formlarının anlaşılabilceği şekilde resmedilmiş, ikincil kubbenin kasnağında ise görünen küçük kısımda bu kasnakta da pencereler olduğunu anlatacak kemerli bir pencere açıklığının üst kısmı eklenmiştir. Resimde yapının iki ana kubbesinin birbirleriyle yer değiştirmiş olarak tasvir edilmiş olması da dikkat çekmektedir.

Şekil 4.15 : Habsburg elçilerinden oluşan bir alayın Bâb-ı Hümâyûn'dan girişini gösteren 1582 tarihli bir çizim (And, 1994, s. 98).

Şekil 4.15'de gösterilen sahne, Anbar-ı Amire anlatılırken bir paftası verilmiş olan 1586 yılında Johannes Lewenklaui tarafından hazırlanmış ve aynı sahneleri içeren bir başka albümde de yer almaktadır. Bu betimleme Şekil 4.16'da gösterilmektedir. Şekil 4.16, Şekil 4.15 ile tıpatıp aynı sahneyi içermekle birlikte Aya İrini'den Orta Kapı yönünde biraz ilerlendiğinde yukarıda bahsi geçen Anbar-ı Amire binasının da görünüşe girdiği fark edilebilmektedir.

Şekil 4.16 : Habsburg elçilerinden oluşan bir alayın Bâb-ı Hümâyûn'dan girişini gösteren 1586 tarihli bir çizim (And, 1994, s. 99).²³

Habsburg elçilerinin 1590 yılında gerçekleşen başka bir ziyareti için hazırlanmış olan ve Viyana'da bulunan bir başka albümde yer alan Şekil 4.17'deki panorama resminde ise Aya İrini'nin manzaraya giren bir yapı olarak ince detaylarla değil daha kabaca yapıyı oluşturan geometrik kütlelerin birleşmesi ile oluşan bir kompleks şeklinde tasvir edildiği görülmektedir.

Şekil 4.17 : 1590 tarihli panorama resmi²⁴ (And, 1994, s. 22).

²³ Bulunduğu yer: Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8615 Vienna circa 1586.

²⁴ Bulunduğu yer: Österreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8626. Circa 1590.

Şekil 4.18 : 1590 tarihli panorama resminden detay (And, 1994, s. 22).

Şekil 4.18’de bahsi geçen panorama resminden Aya İrini ile çevresinde Ayasofya, önündeki bir grup yapı ve saray surlarının bir kısmını kapsayan bir detay gösterilmektedir. Burada Aya İrini’nin silindir üzerinde yükselen tek bir kubbeden, sağında kubbenin bitiş hizasında bu kütleyle bitişik beşik veya kırma çatılı bir dikdörtgen yapıdan ve bu komplekse saplanan üç adet beşik çatı ile örtülmüş kütlelerden oluşacak şekilde resmedildiği görülmektedir. Aya İrini’nin hemen sağ arka tarafında Bâb-ı Hümâyûn’a ait üç adet kule de açıkça seçilebilmektedir.

Avlunun bu yıllardaki tanımı için Hünernâme’ye dönülecek olursa Şekil 4.13’te yer alan minyatürde üst kat köşkü ile birlikte Bâb-ı Hümâyûn, avluda solda Aya İrini, yanında odun deposu, Deavi Kasrı “Kulle-i Kağıt Emini” ve 1866 yangınında zarar gören Enderun Hastanesi “Hastalar Odası” şeklinde notlar eklenerek gösterilmiştir. Eseri kaleme alan Seyyid Lokman diğer yapıları metinde açıklamaktadır. Lokman’ın bu metninden yukarıda bahsi geçen nakkaşlara ve diğer sanatçılara ait atölyelerin burada bulunduğu dair bilgiler edinilebilmektedir. Lokman burada, Cebahane’nin yanında Anbar-ı Amire ile Karhane-i Üstadan (sanatçı atölyeleri) olduğunu söylemektedir. Şehremininin ve mimarbaşının odalarının da burada bulunduğunu “bir köşede şehreminünün yeri ve bir canibe mimarbaşunun neşimeni” şeklinde açıklamıştır. Lokman metinde açıkladığı bu yapıları resmetmemiş ancak karşılarında yer alan çeşmeyi minyatüre eklemiştir (Mahir, 2005, s. 130).

Aya İrini ile sur arasında kalan geniş alanda erken dönemlerden beri var olan ve geç dönemlere kadar aynı işlev ile kullanılan bir odun ambarı yer almaktadır. 16.

yüzyılın ilk yarısındaki görsel tasvirlerde birinci avluda böyle bir oluşum görülmemekle birlikte yüzyılın ikinci yarısında avlu diğer hizmet binaları ile dolarken buranın da odun ambarı olarak tahsis edildiği söylenebilir. Mimar Sinan döneminin yapılarını ve inşaatlarını listeleyen tezkirelerden hem Tezkiretû'l Ebniye'de onikinci bab'ın üçüncü maddesinde hem de Tezkiretû'l Bünyan'ın onbirinci babı'nın üçüncü maddesinde "hatab anbarı" ifadesiyle bu odun ambarının yer aldığı görülmektedir (Kuran, 1986, s. 253). Bu listelerde tarihleme yapılmamakla birlikte bu ambarın kesin olarak Mimar Sinan döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili karşılaşılan ilk görsel belge Şekil 4.13'te yer alan yaklaşık 1584'e tarihlenen Hünername minyatürüdür. Minyatürde Aya İrini'nin doğu tarafında odun yığınları ve bir terazi resmedilmiştir. Terazinin üzerinde "miri odun terazusu" (hazine odunları terazisi) yazısı okunmaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere odun ambarı bu dönemlerden itibaren hizmet vermeye başlamıştır. Necipoğlu'nun belirttiği üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan başka 16. yüzyıl belgelerinde de bu alandan 'hime-i mühime havlısı' (odun avlusu) veya 'anbar-ı hime' (odun ambarı) şeklinde söz edildiği görülmektedir (BOA, MM. 148 fol.96a, MM. 17884, fol.64, KK. 7097, fol.97). Evliya Çelebi de bu dönemde odun ambarının varlığından bahsetmektedir. 'Ümenâ-yı Sultanî' yani çarşı eminleri esnafını konu aldığı bölümde odun ambarı eminliğinde görevli odun emini, odun çorbacısı ve İstanbul ağasından bahsederken ambarın tanımını da "Bâb-ı Hümayûn'un iç yüzünde kale duvarı içinde büyük ambardır ki beş yüz gemi odun alır. Bu ambar acemileri de külahlarını eğip omuzlarında birer meşe odunu ile geçer." şeklinde yapmaktadır. Bunun dışında padişah mutfağının odunlarının da bu ambardan gittiği bilgisini vermektedir (Kahraman ve Dağlı, 2008, kitap 2, s. 548).

17. yüzyıl başında Ottavio Bon bu alanı "Bâb-ı Hümayûn'dan girilince sol tarafta odunların, arabaların ve sarayın hizmetinde kullanılan bazı şeylerin kolaylıkla el altında bulundurulduğu geniş bir yer (Withers, 1996, s. 7)" olarak tarif etmektedir. 17. yüzyılın ilerleyen zamanlarına ait bir tanım da Tavernier'nin notlarında görülmektedir. Tavernier yukarıda da bahsedildiği üzere odun ambarının acemioğlanların oturduğu büyük binaya ait geniş avluda bulunduğunu söylemektedir. Buradan odun avlusunu ve acemioğlanları koğuşlarını çevreleyen ortak bir bahçe duvarı bulunduğu düşünülebilir. Tavernier buranın büyüklüğü ile ilgili de kısmen Karadeniz'den kısmen de Akdeniz'den "her biri manda ile çekilen kırk bin araba

odun” getirildiğinden bahsederek bir fikir vermektedir (Tavernier, 1675, s. 65 ve Tavernier, 1984, s. 54). Odun tedariki ve ambarın işleyişi ile ilgili Baudier de şu bilgileri vermektedir: “Saray mutfaklarında kullanılan odun pek fazla bir miktardadır. Odun, padişahın ormanlarından kesilir ve bu suretle sarayın büyük levazımından en ucuzu olur. Padişahın sayısız gemileri arasından seçilen otuz adet büyük Karamürsel kayığı, bu odunu Boğaz tarikiyle Karadeniz’den getirir. Odun, köleler tarafından kesildiği için, hazine büyük bir masraftan kurtulmuş oluyor” (Baudier, 1632, s. 135-136).

Aya İrini’nin bitişiğinde bu odunları taşıyan öküzler için bir ahır olduğu da bilinmektedir. Bu mekanlar belgelerde ahır-ı gavan-ı himekeşan veya istabl-ı gavan olarak geçmektedir (Barkan, 1979, s. 48, BOA, MM. 17884 fol.61). Necipoğlu buranın işleyişi ile ilgili Yeniçeri birliklerine katılmadan önceki eğitimlerinde acemi oğlanların birinci avlunun hastanesinden sorumlu hadımağanın buyruğu altında odun ambarında ve öküz arabalarında çalıştıklarından bahsetmektedir. Hasta içoğlanlarının üçüncü avludaki koğuşlarından hastaneye taşınmaları da bu odun taşıyıcıların görevleri arasındadır. Bunlardan hastanede ölenlerin naaşları odun ambarındaki caminin imamı tarafından yıkanmaktadır (Necipoğlu, 2007, s. 75). Necipoğlu gibi Uzunçarşılı da aynı bilgiyi aktarmaktadır. Odun ambarının ihtiyaç programında nispeten daha geniş çaplı hizmet yapılarında olduğu gibi bir cami/mescit bulunduğu Uzunçarşılı’nın şu notlarından anlaşılmaktadır: “Hastanede eyi olmayıp vefat edenler Odun anbarı imamı tarafından gasl olunup kendi odası oğlanları tarafından kaldırılıp Kasımpaşa’da yahut Üsküdar’da Karaca Ahmed’de bulunan Enderunlular mezarlığına defn olunurdu.” (Uzunçarşılı, 1988, s. 511).²⁵ Şekil 4.19, Şekil 4.5’de gösterildiği yerlerde odun ambarı ile Bab-ı Hümayûn’un solundaki koğuş binalarını açıkça göstermektedir.

²⁵ Bu tez çalışması her ne kadar odun ambarı ile ilgili tarihi belge ve olayların tam bir dökümünü içermeyi hedeflemese de araştırma sırasında burayı ilgilendiren olaylardan göze çarpanlara değinilebilir. Bunlardan Nâima tarihinde hicri 1044 (miladi 1634) yılına ait kayıtlarda yer alan bir olay şair Nef’î’nin öldürülmesinin burada gerçekleştiğini anlatmaktadır. Tarihte anlatıldığına göre Nef’î tarafından hicvedilen Bayram Paşa padişahın şairin idamı için izni almış bunun üzerine Nef’î “saray odunluğu”na hapsedilmiş ve burada boğdurulduktan sonra denize atılmıştır (Naima Mustafa Efendi, 1967, cilt 3, s. 1284).

Şekil 4.19 : Birinci avlu, buradaki hizmet binaları, Aya İrini ve yanındaki odun ambarını gösteren çizim²⁶ (Necipoğlu, 2007, s. 63).

4.2.2 Yapı ile doğrudan ilişkili veriler

Aya İrini’de Osmanlı döneminde yapılan müdahalelerle ilgili ilk ipucuna Tayyarzade Atâ Bey Tarihi’nin I. cildinde (hicri 1291-miladi 1874) yer alan notlarda rastlanmaktadır. Eserde Aya İrini şu şekilde tanımlanmaktadır: “...bu kapıdan (Bâb-ı Hümâyûn) girilince solda Aya İrini yani Kutsal Sulh, burası eskiden puthane sonra kilise iken, bir zelzele sonucu kilise yıkılmış ve tekrar inşa olunmuş ve yine bir zelzelede yıkılmış ve yapılmıştır. Osmanlı imparatorluğu zamanında cephanelik yapılmıştır” (Eldem ve Akozan, 1981, s. 59). Eldem ve Akozan’ın alıntıladığı bu notlar içinde Yeni Saray’ın inşaatının bitiş tarihini ele alan kısımlarda Yeni Saray’ın inşasına hicri 872’de başlandığı ve hicri 881’de bitirildiği belirtildikten sonra şu ifadelerle yer verilmiştir: “Evvela bu sarayın 1. Kapısı olan bab-ı hümayunu ibkaen tamir ve inşa ve gereğinde kendi istirahatı için kısa bir daire ile sağ tarafına kapı hazinesi denilen (beyt-ül mal hazinesi) ile defterdarlara mahsus daireyi ve bitişğine Enderun ağaları ile akağaların hastalarına mahsus koğuşları ve hamamı, karşısına hatab (odun) anbarı, ve kiliseyi tamir ederek cebehane olarak, civarına darphaneyi...” (Eldem & Akozan, 1981, s. 59). Bu notlarda yazar Aya İrini’nin 1476’yı (hicri 881) izleyen yıllarda bir tamir geçirdiğini belirtmektedir. Ancak bununla ilgili herhangi başka bir belgeye rastlanmamıştır.

²⁶ Necipoğlu bu görseli Fossati’den (1852) aktarmaktadır.

Aya İrini'nin İç Cebehane olarak tahsis edilişinden sonra yukarıda tartışıldığı üzere kışlaları yapının hemen yakınında olan Cebeciler buranın muhafızlığını ve silahların bakımını yapmakla görevlendirilmiştir. Tahta çıkan her padişah sarayı ve işleyişini tanıma gezileri yapmakta ve bu gezi kapsamında İç Cebehane'yi de ziyaret ederek cebecibaşının açıklamalarını dinlemekte ve ganimet silahların özellikleri konusunda bilgilendirilmektedir. Padişahların bu eserlerin korunması konusunda buyruklar verdikleri de görülmektedir (Sakaoğlu, 2002, s. 65). Erken dönemlerde Aya İrini'nin içinde biriktirilen malzeme belli bir düzenden yoksundur. 17. yüzyılda Evliya Çelebi burayı “hesaptan ve kitaptan hariç Efrâsyâb mezarı gibi bir silahhanedir” şeklinde tanımlayarak bu durumu kanıtlamaktadır (Kahraman ve Dağlı, 2008, kitap 1, s. 19).

Aya İrini'nin bir hizmet binasına dönüşümü ve birinci avludaki işlevinin incelendiği yukarıdaki bölümlerde Osmanlı devleti tarafından bu yapıya da diğer hizmet yapılarından farklı yaklaşılmadığından ve hatta devletin kiliseyi bir yapı malzemesi kaynağı olarak kullanmaya bile teşebbüs ettiğinden bahsedilmişti. 16. yüzyılda bu konu ile ilgili olarak, Süleymaniye Camisi ve imaretinin inşaatına dair bir takım belgelerde Aya İrini'den söz edilmektedir. Bu inşaat için eski anıtların harabelerinden çıkarılan kaliteli ve işlenmiş taşların yapı malzemesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bunların elde edilebilmesi için pek çoğu eski eser harabeleri bakımından zengin ve nakliyat kolaylığı da düşünülerek seçilmiş bölgelere genelgeler gönderilmiş ve İstanbul'da Eski Saray'ın bulunduğu yerde inşa edilmekte olan “imaret-i âmire” için gerekli taşları arayıp bulmak ve sevk etmek üzere talimatlar verilmiş, mimarlar görevlendirilmiştir. Askeri ve idari amirlerle diğer yerel kurumlar bu mimarların işlerini kolaylaştıracak yardımları yapmakla yükümlüdür. Gönderilen mimarlar gerekli gördükleri taşları bulundukları yerlerde inceleyecek, uygun bulduklarına nişan koyup boyut ve diğer özellikleriyle sevk edilmesine karar verildiği halde hangi yollardan ve ne şekilde nakledilebileceklerini ve nakil masraflarını, o civarda iskele olup olmadığını, yeni bir iskele inşa etmek gerekiyorsa malzemenin miktar ve cinsine ait bir keşif raporu ile taşlardan koparılmış ufak örnekleri İstanbul'a gönderecek ve oradan gelen emirlere göre hareket edecektir (Barkan, 1972, cilt 1, s. 346).

Bu mimarlar sadece harabe durumundaki yapıları değil bu harabelerden çıkarılmış yapı taşlarını devşirme olarak kullandığı bilinen özel şahıslara ait binalarla, bahçe duvarlarını da teftiş etmektedir. Devletin bu gibi “antika” değerine sahip taşlara

nerede bulunursa bulunsun “el koyma” hakkı vardır. Aslında konu ile ilgili emirlerde medrese ve cami gibi dini yapılar ile sahibinin rızası olmadan özel şahısların mülklerinden malzeme alınmamasına dair maddeler bulunsa da “mesâcid’den gayri vâki’ olan yerlerde eğer harâb ve eğer ma’murdur, döşeme için münasib mermer ihrac ittirilüb” gönderilmesini emreden ve “eğer a’lâ mermer direklidir, eğer kapu ve pencere süveleridir ihrac ittirüb gönderesin, harâb olacak ma’mur yerleri sonra imâret mâlinden tâmir iderler” ifadesini taşıyan hükümde olduğu gibi, çok defa üstünkörü tedbirler alınmış olduğu da görülmektedir²⁷ (Barkan, 1972, cilt 1, s. 347 ve cilt 2 belge no 61). Hatta bazen, İznik’teki Hayrettin Paşa Mescidi’nden alınan “şemse döşeme somaki mermer” örneğinde olduğu gibi bazı istisnai hallerde, taşın bulunduğu yerden sökülüp alınması işinin sebep olacağı tahriplere karşı gerekli tamirler yapılmak şartıyla, mescit gibi ibadet yerlerinden bile taş çıkartıldığı görülmektedir (Barkan, 1972, s. 347). Vaktiyle harabelerden alınmış değerli taşların kullanılmış olduğu inşaatlar ile harabeler üzerinde inşa edilerek bu gibi taşları örtmüş olan binalardan, bu taşlara el konularak çıkartılması halinde bu işin sebep olacağı tahriplerin binanın tamir veya eski şekliyle inşası suretiyle tazmini prensibi özel şahıslara ait mülklerde de geçerlidir (Barkan, 1972, cilt 1, s. 347).

Bu faaliyetler sırasında özel şahıslara ait mülkler yanında devlete ait önemli bazı binalardan da mermer sütun ve döşeme taşlarının çıkarıldığı görülmektedir.

Barkan, Süleymaniye Camisi ve İmaretinin inşaatlarını konu alan iki ciltlik yayınında bu durum için rastladığı bir belge üzerinden Aya İrini’nin de yapı malzemesi kaynağı olarak kullanıldığını söylemektedir. 10 Mayıs 1552 tarihli belge; cebecibaşının çavuşu vasıtasıyla İmare-i Âmire mimarı Süleyman bin Süleyman’a gönderilmiş olan bir emri içermektedir. Bu belgede “İçeru cebehanenin gün doğusu” tarafında olan on altı direk ve döşemenin çıkarılmasından bahsetmekte, bunun yanında büyük

²⁷ Bu konudaki belge şu şekildedir:

...Aydıncık kadısı ve civarında olan kadılar zîde fazluhum tevkî-i refî-i hümayûn vâsıl olıcak ma’lûm ola ki:

Hâliya ‘imâret-i ‘âmire-i cedîdenin binâsıyçün ve döşemesiyçün mermer lâzım olduğın binâ-emîni kıldetü’l-emâcid ve’l-ekârim Hüzeyin dâme mecduhu ‘arz eylemeğın buyurdum ki, her birinizün taht-ı kazasında mesâcidden gayri vâki’ olan yerlerde eğer harâb ve eğer ma’murdur, döşeme için münasib mermer ihrac ittirüb gönderesin. Şöyle ki taht-ı kazanızda mesâcidden gayri vâki’ olan yerlerün döşeme için münasib olan mermeri alınmayub ihmâl olına ‘azl ve red olmak mukarrerdir. Ana göre mukayyed olub, eğer a’lâ mermer direklidir, eğer kapu ve pencere süveleridir ihrac itdürüb gönderesin. Harâb olıcak ma’mûr yerleri sonra ‘imâret mâlinden ta’mir ideler. Şöyle bilesin ‘alâmet-i şerife i’timâd kılasın (Yp. 25/b). Tahfîren fî evâili Ş. S. 960.

Be-makam-ı Kostantiniyye

kubbenin iki yanında yük altında bulunan on kıt'a direğin de alınmaya başlanması üzerine çatlak ve yarıklar oluştuğundan ve sıvaların dökülmüş olduğundan, sütunların hepsinin alınması halinde meydana çıkacak tehlike hatırlatılmaktadır (Barkan, 1972, cilt 1, s. 348).

Barkan'ın kitabının ikinci cildinde 46 numara ile yayınlanmış olan belgenin tam içeriği şu şekildedir:

Yazıldı
Cebeci Başı'nın Çavuşı olan İsa Çavuş'a virildi
Fl 16 Ca. 959

İMÂRET-İ ÂMİRE MÎ'MARİ OLAN SÜLEYMAN BİN SÜLEYMAN (?) BEĞ'E
HÜKÜM Kİ
Hâliyâ Dergâh-ı Mu'allâma mektub gönderüb *taşra-cebehane'de yarar mermerler ve içeru-cebehâne'de a'la birkaç direkler olub* zarar itmeyen yerlerden alınması için emr-i şerîf vârid olub
Taşra-cebehâne'de yarar olan mermerler alınub ve *içeru-cebehâne'de gün-doğusu tarafında olan on altı direkler ve döşeme alınub* ve büyük kubbenin iki cânibinde *yük altında on kıt'a direk* alınmağa mübâşeret olundukta kubbenin tarafeyninde çatlak ve yarık yerleri var idi. Ba'zı sıvaları kopub, cümlesini alurlar ise küllî zarar müstevlî ola, deyu ihtiyât olundığı 'arz eylemişsin.
Buyurdum ki hükmi-i şerîf-i vâcibü'l-ittiba'ım varıcak zarar ihtimâli olan direkleri almyasın.
Es-sülâsâ 16 Ca. 959 (10.05.1552)

Topkapı Sarayı. Koğuşlar Kitaplığı., No. 888,
Ahkâm Defteri, Yp. 217/b

“Gün doğusu tarafında” bulunduğu söylenen on altı direk ve döşeme parçası yapıdan sökülen değil yapıda depolanan bir takım yapı malzemesidir. Barkan bunlardan bir adet sütunun 1552-53 yılından önce (hicri 960 olarak geçiyor) bina emini görevinde bulunan Hüseyin Çelebi zamanında hazırlanmış bir “anbar mevcudu eşya” listesinde kayıtlı bulunduğunu not etmektedir. Aya İrini'de yapı malzemesi depolanması konusu aşağıda ayrıca incelenmektedir. Ancak burada asıl dikkati çeken, yapıdan çıkarılmaya başlanmış olan yük altındaki on sütundur. “Büyük kubbenin iki canibinde yük altında 10 kıt'a direk” ifadesiyle kastedilen, bugün Aya İrini'nin naosunda halen mevcut olan ve orta nefi yan neflerden ayıran arkadlara ait sütunlardır. Belge bu sütunların yerlerinden sökülme işlemleri henüz başlamışken Aya İrini'nin durumunun incelenmesine dayanarak böyle bir uygulamanın sonucunda yapının kubbesinin veya tüm üst yapısının çökebileceğini anlayıp durumu bildirmekte, konu ile ilgili mimara uygulamanın durdurulmasını, yapıya zarar verecek sütunların alınmamasını buyurmaktadır. Başlıklarının Bizans dönemine ait orijinal başlıklar olduğu açık olan bu sütunların gövde ve kaidelerinin çeşitlilik

gösterdiği fark edilmekte, kaidelerde yer yer farklı boyutlarda niteliksiz taşlar ve başka yerlerden alınmış sütun başlıklarının kullanıldığı görülmektedir. Bizans dönemine ait oldukları açık olsa da sütun başlıklarında da tutarsızlıklar gözlemlenmektedir. Walter George (1912, s. 20), 1909 yılında Aya İrini’de incelemeler yaparken sütunların kaidelerini, bunların ahşap kasalar ardında saklanmış olmasından dolayı görememiş, açık olan kasalardan ancak bir tanesinden bir kaideyi görerek düzgün yontulmamış kaba bir taş olduğunu farketmiş, taşın orijinal yerinde olduğunu varsayarak, ya kötü bir şekilde hasar gördüğüne ya da Bizans dönemi kullanımı sırasında mermerle kaplı olduğuna kanaat getirmiştir. Elbette bu sonuçlara varmasında diğer sütunlarla bir karşılaştırma yapamamasının da etkisi olmuştur. Aya İrini’nin yapısal değişiklikleri ile ilgili araştırmalarda bu sütunların yerlerinde olup olmadıkları ve eğer değiştiyse bunun ne zaman yapıldığı bu zamana kadar henüz açıklığa kavuşturulamamış bir tartışma konusu olmuştur. Deichmann (1956, s. 86) Osmanlı döneminde buralara müdahale edildiğini ve başlıkların da bu dönem içinde bir zamanda değiştiğini öne sürmektedir. Peschlow (1977, s. 102) Deichmann’ın önerisini olası kabul etmekle birlikte fazla zahmet getirdiği gerekçesiyle zayıf bir ihtimal olarak görmektedir. Sütunların boylarındaki farklılıklar ve kaidelerin muhtemelen kısa kalan sütunların eksiklerini tamamlamaktan başka bir amaç güdülmeden yerleştirilmiş olan kaidelere bakılarak sütun başlıklarının uğraşılıp buralara yerleştirilmiş olması pek akla yatkın değildir. Peschlow’un Deichmann’ın önerisine eleştirisinin sebebi bu olmalıdır. Peschlow (1977, s. 102) da orta nef arkadlarında zamanında büyük bir müdahale olduğunu kabul etmekte ancak bunun için başka bir süreç öne sürmektedir. Sütun başlıklarının bir kısmı üzerlerindeki monogramlardan anlaşıldığı üzere bunlar Iustinianus dönemine tarihlenebilmektedir. Bundan başka George’un (1912, s. 20) “Bizans İyon başlığı” olarak tanımladığı türdeki başlıklar görülmektedir. Peschlow (1977, s. 103) yapının orijinal durumunda Iustinianus dönemi tarihlemesine olanak veren başlıkların burada asıl bulunması gereken başlıklar olduğunu söylemekte, başlıklar arasındaki bu karışıklığın 740 yılındaki depremin ardından yapının üst kısımlarının yeniden inşa edilmesi sürecinde gerçekleştiğini öne sürmektedir. Yapı yeniden inşa edilirken mevcut başlıklar yerlerine konmaya çalışılmış ancak yapının üst strüktürünü tamamen yıkacak kuvvette bir depremin ardından bu başlıkların bir kısmı da böylesine önemli bir yapının orta nefinde yer alamayacak derecede hasar görmüş olabileceğinden belki kullanılamaz olmuş, belki de başka yerlerde

kullanılarak değerlendirilmiş ancak buraya konmamıştır. Burada nispeten kaba örnekleriyle karşı karşıya olunan Bizans İyon başlığı tipine gelince, Peschlow bunların yerlerinde olmadıklarını iddia etmektedir. Gerekçe olarak bu detayda yontulmuş bu tip başlıkların 6. yüzyıl Aya İrini Kilisesi'nin önem ve anıtsallığı göz önünde bulundurulduğunda ancak galerisi veya atriumunda kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Böylece bunların bugün bulundukları orta nef arkadlarındaki yerlerine yine 740 depremi sonrası kaybedilen başlıkların yerine konmak suretiyle yerleştirildiğini söylemektedir (Peschlow, 1977, s. 103-104).

Belirtildiği üzere sütun ve kaidelerinin bir müdahale görmüş ve değiştirilmiş olduğu konusunda Peschlow da Deichmann'la hemfikir. Bizans döneminde böyle bir değişiklik yapılmış olma olasılığını göz ardı edemeyerek Peschlow da bu müdahalenin Osmanlı döneminde yapılmış olmasını akla daha yatkın bulmakta ancak bunun için herhangi bir tarih verememektedir. Ancak bu müdahale sırasında sütun başlıklarının etkilenmediğini sadece sütun gövdeleri ve kaidelerinde değişiklik yapıldığını vurgulamaktadır (Peschlow, 1977, s. 102). Yukarıda Süleymaniye Camii İmareti için mevcut antik yapı stokunun nasıl kullanıldığına dair örnekler verilmiş, ayakta olan yapılardan da bir takım sütun, döşeme ve diğer yapı parçalarının yapılar ayakta tutulup gerekli önlemler alınarak alındığı anlatılmıştı. Peschlow da bu değişimi Osmanlı dönemine atfetmesinin ardındaki başlıca neden olarak bunun Osmanlı dönemi için olağan bir uygulama olduğunu öne sürmektedir. Osmanlıların yeni yapılar için kullanılacak devşirme malzemenin ayakta olan yapıları yıkmadan elde etme hususunda ne kadar başarılı olduklarının aşikar olduğunu da not etmekte bu konuda “gerçek şampiyonluk” elde ettikleri şeklinde bir yakıştırma yapmaktadır. Osmanlıların mevcut yapı stokundan çeşitli yapı malzemeleri çıkarıp yapılarda çatlak bile oluşturmadan bu parçaları başka kemer, sütun veya örgü ayaklarla değiştirdikleri çok örnek olduğunu da eklemektedir (Peschlow, 1977, s. 104). İşte tüm bu tartışmalar içinde Osmanlı dönemi boyunca herhangi bir zamanda yapılmış olması muhtemel görülen bu müdahaleye ait asli kanıt yukarıdaki belge ile ortaya çıkmakta, müdahalenin amacı, tarihi, boyutları ve müdahaleyi yapanlara dair kesin bilgiler açıklığa kavuşmaktadır. Bahsi geçen Osmanlı döneminde bu özensiz kaideleri kapatan ahşap kasalar 1955 yılı onarımları sırasında kaldırılmıştır. Şekil 4.20 bu onarımların sonrasında kuzey arkadı Şekil 4.21 de günümüzdeki haliyle güney arkadı farklı boyutlardaki sütunları ve açığa çıkan birbirine benzemeyen kaideleri ile

göstermektedir. Şekil F.38 - Şekil F.44 nefteki arkadlara dair genel görünümüleri, sütun başlıklarını ve kaidelerde kullanılan devşirme yapı malzemelerini göstermektedir.

Şekil 4.20 : Kuzey orta nef arkadı sütun ve kaideleri (Tamer, 2003, s. 196).

Şekil 4.21 : Güney orta nef arkadı sütun ve kaideleri.

Belge aynı zamanda 1552 yılında yapının durumu ile ilgili ipuçları barındırmaktadır. Bu dönemde kubbenin etrafında çatlak ve yarıkların bulunduğu buradan anlaşılmaktadır. Aynı zamanda iç kubbe yüzeyi o dönemde sıva ile kaplı olmalı ki, sıvanın bir kısmının dökülmüş olduğu söylenmektedir. Oysa Angiolello'nun aktarımlarında Fetih sonrasında bir süre Aya İrini ve çeşitli amaçlarla kullanılan

yakın muhitteki diğer kiliselerin mozaikli yüzeylerinin sıvanmadığı belirtilmişti. Buradan bu durumun 16. yüzyıl başlarında değiştiği anlaşılmaktadır. Ancak yine de bunun anlaşılır bir durum olduğu söylenebilir; aradan geçen bir yüzyıllık zamanda yapı daha da yıpranmış ve Osmanlı döneminde mozaiklerin onarımı söz konusu olmadığına göre bozulan yüzeylerin sıvanması icap etmiş olmalıdır.

Belgede geçen ve Barkan tarafından ambarda bulunan eşyaların listesi içinde yer aldığı söylenen sütunun bulunduğu kayıt Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 43 numara ile kayıtlı olan Mufassal Muhasebe Defterleri arasında 168.'yi teşkil eden defterdir. Barkan (1972, cilt 1, s. 33-35) diğer 165 defterin içerdikleri hesaplara dayanarak belgenin eski bina emini Hüseyin Çelebi zamanına denk geldiği sonucuna varmıştır. Bu şekilde 1553 tarihinden daha yeni olamayacağı saptanmış olan defterin içeriği Aya İrini'nin o dönemki işlevi hakkında da çeşitli ipuçları sunmaktadır.

Aya İrini çevresindeki yapılardan ve birinci avludan bahsederken avludaki ve saray çevresindeki bir takım hizmet binalarının inşaat ve onarımları için kullanılacak yapı malzemelerinin Aya İrini'nin kuzeybatısında, bugünkü Darphane binasının yerinde İç Darphaneyi de içerecek şekilde inşa edilmiş olan Anbar-ı Amire binasında depolandığı anlatılmıştı. Bu binada bahsi geçen inşaat işlerinin yapılabilmesi için her an kullanılması gerekebilecek ve kaba halleriyle bulunan ahşap, kiremit gibi çok pahalı olmayan yapı malzemeleri büyük miktarlar halinde depolanmaktadır. Aya İrini'ye gelince, ilk olarak yukarıdaki belgede geçen burada depolanmış 16 parça sütun ve döşeme taşının gösterdiği gibi burada silah ve savaş ganimetlerinin yanı sıra yapı malzemelerinin de toplandığı anlaşılmaktadır. Bu 16 parça arasından bir sütunu da içeren yukarıda söz edilen defterdeki liste Ek.B'de yer alan icmal cetvelinde verilmiştir.

Defterdeki listede Aya İrini'de bulunan inşaatta kullanılabilecek malzeme içinde metal eşyanın ve değerli yapı taşlarının çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar dışında kürek, keser, külüng (taşçı kazması) gibi aletlere, bunlarla kullanılacak ince ahşap sopalara (çûb), en incesine kadar mevcut olmak üzere çeşitli kalınlıklarda ip ve sicimlere (resen), gerekli yağlara (revgan-ı nef - nef yağı gibi), horasan harcı ve kireç gibi bağlayıcı malzemelere, pedavra gibi işlenmiş ince ahşap ile arabalar için gerekli dingil, parmaklık gibi işlenmiş malzemelere ve kubbe tuğlası ve çarşı tuğlası gibi bir miktar tuğlaya rastlanmaktadır.

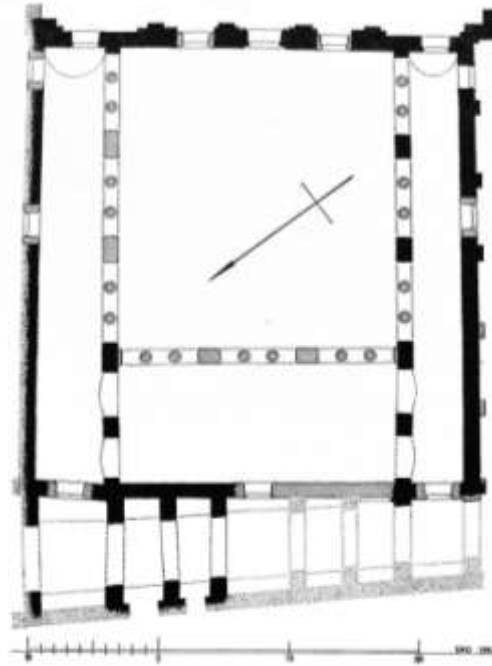
Metal eşyadan bahsedilecek olursa burada çok miktarda demir (ahen), kurşun (sürb), bakır (nuhas) gibi maddelerden yapılmış malzeme ile camiye kandil yapımı için kullanılacak bakır zincir gibi geri dönüşümlü olarak kullanılan malzemenin depolandığı görülmektedir. Tezin sonraki bölümlerinde görüleceği üzere ilerleyen yüzyıllara ait Osmanlı Arşivi belgelerinde Aya İrini'nin atriumunda bir demir mahzeninden sıkça söz edildiğine rastlanmaktadır. Dolayısıyla burada metal eşyanın biriktiriliyor olması çok şaşırtıcı değildir.

Aya İrini'de depolanan bir başka büyük eşya kaleminin işlenmiş ve değerli yapı taşları (mermer, küfeki taşı, od taşı gibi) olduğu yukarıda not edilmişti. Listedeki taşların çoğunun kullanılacakları yerlere göre özelleşmiş oldukları dikkat çekmektedir. Bunlara söve taşı, harpuşa taşı, kemer taşı ve temel taşı gibi örnekler verilebilir. Taşlar işlevleri dışında ayrıca beyaz taş, siyah taş, beyaz sütun gibi renklerine ve şekillerine göre ayrılmaktadır. Örneğin Aydıncık mermerinden ve Mihaliç mermerinden kemer taşları gibi geldikleri yerlere göre ayrıldıkları da görülmektedir. Süleymaniye İmareti inşaatında gereken taşların sağlanması için antik harabelerin ve eski binaların sütun ve döşeme taşı gibi malzemeler için bir kaynak kalemi olduğu yukarıda açıklanmıştı. Bu gibi inşaatlar sırasında bu malzemelerin özellikle uzak yerlerden getirilmesinin yanı sıra inşaat malzemesi tedarik mantığında devşirme malzeme kullanımı zaten bulunmaktadır. Henüz bu malzemenin tarihi eser olarak ayrılması gibi bir düşünce o dönemde geçerli olmadığı için, yakın çevrede bulunan ve pek çoğu bu gibi eski harabelerden edinilen yapı parçasının Aya İrini'de daha sonraki inşaatlarda yapı malzemesi olarak kullanılmak üzere toplanmaya başlanmış olması anlaşılır bir durumdur. Böyle olmakla birlikte buradan alınan sütun ve döşeme taşlarından bahseden yukarıdaki belge ve bu defter sayesinde bugün antik eser statüsündeki bir takım malzemenin sadece tesadüfen yakın çevrede bulunarak değil, şehir dışından da nakledilerek Aya İrini'de biriktirmeye başladığına dair yeterli veri edinilmektedir. Bu durum tezin ilerleyen dönemlerinde bahsi geçecek olan Osmanlı müzeciliğini konu alan yayınlarda Aya İrini'de ilk olarak ne zaman tarihi eser biriktirmeye başlandığına dair tartışmalara (ki bunlar 19. yüzyıl başlarından erkene gitmemektedir) beklenmedik bir boyut getirmektedir.

Aya İrini'de ana yapıda ve iç kısımlarda Osmanlı dönemindeki kullanım ve onarım izleri haricinde çok büyük bir müdahaleye rastlanmamakla birlikte atriumda büyük ölçüde değişiklikler yapıldığı görülmektedir.

Şekil 4.13'te görülen Hünername minyatürü detaylı bir Aya İrini tasviri içermektedir. Bu minyatürde Aya İrini kapısında “Cebehane-i Amire” yazısı ile resmedilmiştir²⁸. Kubbesi uçan payandalarla desteklenmiş olarak resmedilmiş, yapının gövdesi kesme taş olarak gösterilmiş, örtüsü kurşun kaplı ve parmaklıklı pencerelere sahip biçimde tasviri yapılmıştır.

Yapının girişinde üç kemere sahip bir revak görülmektedir. Arkada Aya İrini'nin görünüş açısı göz önünde bulundurularak bu bakışın atriumdan kuzey güney doğrultusunda alınan bir kesitten doğuya bakılıyormuş gibi bir sahneyi ifade ettiği söylenebilir (Şekil 4.24). Yapının Iustinianus dönemine ait orijinal planında atrium kuzey, güney ve batı yönlerinde tonozlu koridorlarla çevriliyken nartekse geçiş yapılan cephenin önünde böyle bir yapı bulunduğuna dair herhangi bir işaret yoktur (Şekil 4.22).

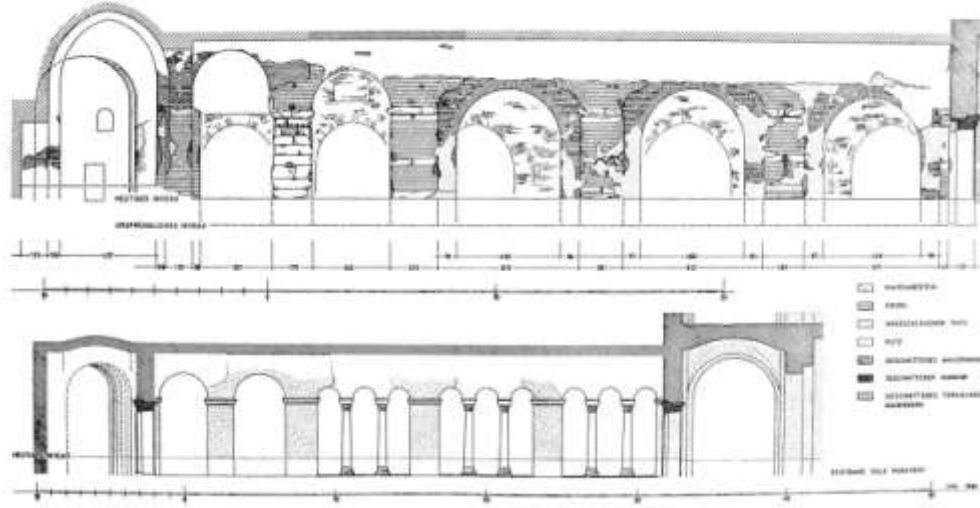
Şekil 4.22 : Grossmann tarafından Aya İrini'nin atriumunun Iustinianus dönemindeki halini gösteren restitüsyon çizimi.

1965'te Aya İrini'nin atriumu ile ilgili detaylı bir çalışma yayınlayan Grossmann buradaki mahallerin ve duvar örgülerinin detaylı bir tarihlemesini yapmaya çalışmıştır. Grossmann Osmanlı dönemine ait üç adet inşa aşaması tanımlamıştır.

²⁸ Minyatürde kubbe üzerinde de bir yazı var gibi görünse de dikkatli bakıldığında bunun buraya başka bir yerden iz olarak çıkmış olması muhtemel bir yazı olduğu, harflerin ters olduğu fark edilmektedir.

Atriumdaki uyarlama izlerinden buranın zemininin zaman içinde yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır. Grossmann'ın tarihlemesindeki ilk iki inşa aşaması herhangi belli bir zaman dilimi verilmemekle birlikte zemin seviyesinin yükselmesinden önceki ekler ve zemin seviyesinin yükselmesinden sonraki ekler olarak ayrılmaktadır. Bu inşa aşamalarından en eskisi zeminin bugünkü seviyesine yükselmeden önceki uygulamalardır. Bunlar batı tarafta harap olmuş kısmın onarımı dışında orijinal yapının ortaya doğru uzatılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönem ilk iç sıra revakın eklenmesini içerir. Bu revak sadece arka kısımdan orijinal yapıya ait eski ayaklara bağlanmakta bahçeye bakan ön kısımlarında üst yapıları kare kesitli ayaklar tarafından taşınmaktadır. Kuzey tarafta eski ayaklar kaybolmuş olduğundan bu destekler arka tarafa bağlı değil serbest olarak durmaktadır. Bunlar iç hattı üç yönde çevreleyen bir arkad/revak oluşturmaktadır. İnşa edilen sivri kemerlerin başlangıçları ahşap gergilerle birleştirilmiştir. Güney tarafta tek bir kirişin kalıntıları bulunurken ana yapıya bağlanmayıp serbest dikmeler üzerinde taşınan ve strüktürel açıdan daha zayıf kalan kuzey sırada çift kiriş ile güçlendirme/sabitleme yapılmıştır. Zeminin yükselmesi ile birlikte bunlar aşınıp kaybolmuştur. Kalıntılarına yer seviyesinden ortalama 1.20 m yukarıda rastlanmaktadır (Grossmann, 1965, s. 196).

Revak tek eğimli ahşap bir çatı ile örtülüdür. Grossmann'ın araştırmasını yaptığı yıllarda hala bunlara ait testere ile kesilmiş bazı merteklerin arkad üzerinde kullanıldığı görülmüştür. Grossmann avludaki strüktürün basit ahşap dikmelerle desteklenme/taşınma durumunu muhtemel görmektedir. Aynı şekilde kuzey dış koridor örtüsünde tonoz bulunmamakta sadece ahşap bir örtü yer almaktadır. Yeni inşa edilen kısımlarda kare değil de dikdörtgen kesite sahip ve düzgün bir sıra halinde bile yerleşememiş olan dikmelerin bir beşik tonozu taşıyacak yeterli dirence sahip olmadıkları kabul edilebilir (Grossmann, 1965, s. 196).

Şekil 4.23 : Grossman tarafından 1965'te yayınlanan kesit ve 6. yüzyıla ait restitüsyon çizimi. Resmin içinde yer alan lejanttaki öğeler sırasıyla 1.kireç/kum taşı, 2.tuğla, 3.kaldırılmış/kazınmış sıva, 4.sıva, 5.kesme taş duvar, 6.kesme mermer duvar, 7.kesme taş Osmanlı dönemi duvarı.

İç sırayı oluşturan Osmanlı dönemi eklerinin duvar işçiliği, arkada kısmen üstüne bindiği Bizans dönemi strüktürü ile aynı karakterde, iki sıra tuğla ve taş düzenindedir. Bu duvar örgüsü düzenleri Grossmann tarafından hazırlanmış kuzeye bakan kesitte gösterilmektedir (Şekil 4.23). Ancak Bizans dönemine ait örgüye göre Osmanlı duvar örgüsü çok daha düzenlidir ve eski duvara kıyasla farklı boyda tuğlalar kullanılarak örülmüştür. Bunların yüksekliği 2.6 ila 2.9 cm. arasında değişmektedir ve aralarında 12 ila 14 cm. arasında değişen iki harç tabakası bulunmakta, böylece karma bir dizinin yüksekliği toplamda 28-29 cm.'yi bulmaktadır. Düzensizlikler sadece tuğla dizilerinin sayılarında bulunmakta, biri diğerinin üzerinde bulunan diziler bazen iki katmanın üzerine çıkmakta, beş katmana kadar ulaşabilmektedir. Bunun dışında kuzey tarafın ilk üç kolonunun örme tekniklerinde yer alan “sürekli düzensizlik” kolaylıkla fark edilebilmektedir. Burada taş sıraları yerine iki sıra tuğla bir sıra kesme taş alması örgü görülmektedir (Grossmann, 1965, s. 196).

Atriumdaki zemin seviyesinin yükselmesi ile birlikte Osmanlı döneminde ikinci bir inşa aşamasının oluşması kaçınılmaz olmuştur, çünkü ilk inşa dönemine ait ahşap iskeletli kısmın düzeni zeminin yükselmesinden direkt olarak etkilenmiş, artık alçak kalan çatı ve kemerler arasındaki bağ kirişler mekanı kullanılamaz hale getirmiştir. Bu ikinci inşa döneminde program geliştirilerek narteksin önündeki duvarı takip eden bir koridor da iç sırada üç yönde inşa edilen revakın devamı olarak programa

dahil edilmiştir. Grossmann bu kolun önceki dönemde de burada olduğunu belirtmektedir. Yazarın verdiği bilgilerden Osmanlı dönemi eki olan üç ahşap iskeletli koldan ayrılarak buranın kagir olarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Grossmann, 1965, s. 197). Ancak atriumun narteks önünde devam eden bu arkadlı kolunun inşa dönemi ile ilgili bir ipucu bulunamamıştır. Grossmann'ın Osmanlı dönemine ait birinci aşama olarak belirlediği bu partiye dahil olmadığı açıktır. Eğer ki bu Bizans İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde yapılmış bir ek değilse ve Osmanlı döneminde eklendiyse Hünername minyatüründe görüldüğü üzere 16. yüzyılın ikinci yarısında çoktan yerinde, inşa edilmiş haldedir. Dolayısıyla atriumun nartekse bitişik olan bu koridorunun bugün yerinde olan şeklinden önceki halinin 16. yüzyılın ikinci yarısında yerinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Koridoru oluşturan revakın orta bölümü yüksek olmayan ve bezemeli bir kasnak üzerinde yükselmiş bir kubbe ile örtülü olarak resmedilmiştir. Ortadaki bu kubbenin kasnağında zengin bitkisel ve kıvrımlı bezemeler bulunmaktadır. Revakın diğer iki açıklığı düz çatı ile örtülmüştür. Minyatürlerde yer alan tasvirlerin anlattıkları her ne kadar kesin doğrular olarak kabul edilemeyecek olsa da bunlardan edinilen bilgiler göz ardı edilemeyecek derecede yüksek detay ve doğruluk derecesinde de olabilmektedir.

Hünername minyatüründe görülen kısımların hepsinin örtüleri kurşun kaplama olarak gösterilmektedir. Üç kemerin görünüşe giren yüzeylerinde kemerlerin üst hizasını takip eden bezemeler fark edilmektedir. Bu yüzeyin yapı malzemesi Lokman tarafından belli edilmemiş, alan düz renk olarak gösterilmiştir. Buradan yüzeyin sıvanmış olduğu, bezemelerin de bu sıva katmanının üstüne uygulandığı sonucuna varılabilir. Aynı yüzeyde çatının yatay çizgisi boyunca da bir desen hattı işaretlenmiştir. Bu hat kirpi saçağı oluşturan tuğla dizilerini andırmaktadır. Bugünkü yapı ile kıyaslayınca özellikle örtü kısmının zaman içinde yıkılıp yeniden inşa edilmiş olduğu söylenebilir. Minyatürde görülenden farklı olarak bugün sadece orta kısım değil üç bölme de ortada kubbe iki yanda aynalı tonoz şeklinde özelleşmiş örtülere sahip olup hiçbir örtü strüktürünün böylesine özenli bir kasnağı bulunmamaktadır.²⁹

²⁹ Narteks önündeki revakın bugüne de ulaşan halinin inşaatı daha sonraki bölümlerde tartışılmaktadır.

Üç kemerden ortadakinin hizasında bugün orada bulunan çift kanatlı kapıdan (Şekil F.4) farklı olarak tek kanatlı, ahşap olduğu ve oymalarla süslendiği anlaşılan bir kapı görülmektedir. Yapının Bizans döneminde atriumu nartekse bağlayan beş adet açıklık bulunmaktadır. En kuzey, en güney ve ortadaki kapılar bugün de orijinal yerlerinde söveleri ile birlikte görünmekte ve varlıklarını sürdürmektedir. Diğer iki açıklık korniş yüksekliğine kadar duvar ile örülmüş üst kısımları ise atrium tarafında Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan tonozların arkasında kalmaktadır. Bunlardan bu minyatürde de görülen orta kapı diğer kapılara göre biraz daha yüksek ve geniştir. Orta kapının eşiği ve mermer söveleri bugün hala yerindedir. Ancak profilli yüzleri atrium tarafında kazınmıştır. Narteks tarafında ise hala görülebilmektedir (Şekil 4.25). Minyatürde orta kapı mermer söveleri ile birlikte resmedilmiştir. Söveler üzerinde profili andıran herhangi bir çizgi görülmemektedir. Buradaki tasvirde anlaşıldığı üzere orta kapının iki yanındaki, narteksi atriuma bağlayan açıklıklar 16. yüzyılın ikinci yarısında çoktan duvar örülerek kapatılmış, üzerlerine özenli bir kaplama yapılmış ve yeni bir mekan olarak düzenlenmiştir. Orta kapının yukarısında yer alan dikdörtgen şeklindeki ışıklık da bu resimde bir kısmı yeni eklenmiş olan tonozların arkasında kalmış şekilde resmedilmiştir. Peschlow (1977, s. 49), narteks duvarındaki güneydeki son kapının da Osmanlı dönemi boyunca bir duvar örgüsüyle kapalı olduğunu, kendi çalışmalarından bir süre önce Cumhuriyet döneminde açıldığını not etmektedir.

Arkadaki kapının yüksekliğine erişmek için atriumun bahçe seviyesinden iki basamak kadar yükselindiği görülmektedir. Osmanlı'nın geç dönemlerinde atrium zemini revaklar altındaki zemin seviyesinden daha yüksek olacak şekilde düzensiz bir taş döşeme ile değiştirilmiştir (George, 1912, s. 18). Zemin seviyesindeki bu yükselme Grossmann'ın Şekil 4.23'te verilen kesitinde işaretlenmiştir.

Zeminin ve kapının da parçası olduğu duvarın kaplaması aynıdır. Bu alanların altıgen şeklinde mavi (çini?) levhalarla kaplanmış olduğu görülmektedir. Bu levhalar bazı sorular ortaya çıkarmaktadır; Bunların üzerlerindeki işaretlerin desen mi yoksa birleşme yeri mi olduğu anlaşılamamaktadır. Ayrıca bu kısmın Bizans döneminden orijinal haliyle kalmış olabileceği düşünülürse çini değil mermer kaplama olduğu akla gelmektedir. Peschlow (1977, s. 46) narteksin duvarlarının orijinal halinde mermer plakalarla kaplı olduğunu söylemektedir. Bu durum bu erken dönemde burası için de geçerli olabilir.

Şekil 4.24 : Batı cephesi.

Minyatürde üç kemer açıklığının iki yanında örtüleri kurşun kaplı, renk ve dokularından tuğladan örülmüş olduğu anlaşılan iki adet masif kule göze çarpmaktadır. Bunların külah şeklindeki örtüleri masif kütlelerinden bir miktar yukarıda çizilmiştir. Minyatürdeki diğer yapılarda böyle bir uygulama görülmediğinden örtü ve yapı kütlesi arasında boşluk bırakılması çizimde bu kısımların kesite girdiğine işaret ediyor olmalıdır. Resimde Cebehane çalışanları ve işleyişiyle ilgili bir sahne sergilenmektedir. Aya İrini'nin önünde bir takım kişilerin oturmuş olduğu görülmektedir. Necipoğlu bu sahneyi divan günlerinde Aya İrini'nin önünde oturan cebecibaşı ve yardımcıları olarak tasvir etmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 74).

Şekil 4.25 : Nartekste kuzey yönüne bakışa giren orta kapı ve bu kapının profilli mermer söveleri (George, 1912, s. 17).

Sonraki dönemlerdeki onarımlarda çeşitli sebeplerle farklı malzeme ve inşaat teknikleri kullanıldığından aynı plan şeması üzerinde atrium revaklarının bambaşka bir görünüme kavuştuğuna tezin ilerleyen bölümlerinde şahit olunacaktır.

4.2.3 Vahşi hayvanlar ve arslanhane (15 ve 16. yüzyıllar)

Tez çalışmasının 8. anabashiğı altında Aya İrini'nin Osmanlı devleti tarafından bir heybet, korku ve üstünlük unsuru olarak kullanıldığından bahsedilecektir. Osmanlı tarihinde bu etkinin kuvvetlendirilmesini sağlayacak bir sahnenin kapının önüne başta arslanlar olmak üzere vahşi hayvanların bağlanarak kurgulandığı görülmektedir.

Örneğin padişah tarafından elçiler kabul edilirken bu heyetlerin birinci avludan geçişleri sırasında görmeleri için cebehanenin önüne arslanlar ve fillerin bağlandığı bu ziyaretçiler tarafından belirtilmektedir. 1530 tarihinde Avusturya elçilik heyetinin huzura kabul edilmek üzere saraya giderken burada arslanlar ve filler gördüğünden bahsedilmektedir (Konyalı, 1951, s. 257).

Necipoğlu Aya İrini'nin önüne vahşi ve egzotik hayvanların zincirlenip sergilenmesinin, sonradan Bizans ve Osmanlı sarayları tarafından da benimsenmiş olan eski bir Yakın Doğu geleneği olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Yukarıda bahsi

geçen elçi heyeti ziyaretleri dışında da burada vahşi hayvanların sergilendiği 1520’de Sultan I. Süleyman’ın cülus töreninde atlılar ve bir askeri bando ile dolu olan birinci avluda ön sırada filler ve zürafaların bulunmasından anlaşılmaktadır. Yine Necipoğlu’nun aynı yayında Lokman’dan alıntılacağı üzere filler ve zürafaların Aya İrini’nin yanında, Bâb-ı Hümâyûn’dan girilince sol tarafa dizilmiş halde bayram günlerinde bir “izhâr-ı şevket” olarak sergilendiği öğrenilmektedir (Necipoğlu, 2007, s. 70 ve Lokman, 1584, 1:fol. 15a-b; 2:fol. 25a). Yukarıda bahsi geçen Aya İrini ve sur duvarı arasındaki arslanhanenin de yapının sol tarafında yer alması ile hayvanların konumu için bu alıntıda verilen bilgi örtüşmektedir.

Metin And özellikle 16. yüzyılda Avrupalı elçilerin sergilenen bu hayvanlara büyük ilgi gösterdiklerini, fil ve zürafa gibi hayvanları pek çok elçinin ilk defa burada gördüğünü belirtmekte ve kitabında elçi notları içinde doğrudan Sultanın vahşi hayvanlarına yer ayıran notlara yer vermektedir. Elçilerin notları içinde bahsi geçen bu hayvanların bazı Avrupalı ziyaretçilerin hazırladıkları albümlerde görsel olarak da tanımlandığı görülmektedir. Şekil 4.26 bu albümlerden üç örneği göstermektedir. Solda ve ortada yer alan, bir fil ve zürafayı tasvir eden resimler 1587 yılında hazırlanmış bir albümde yer almaktadır (And, 1994, s. 149, 153).³⁰ Sağdaki resimde yer alan gergedan figürü ise Cambridge’deki Trinity College kütüphanesine Edwin Hanson Freshfield tarafından bağışlanan 1574 tarihli bir albümde yer almaktadır (And, 1994, s.150)³¹.

Necipoğlu da elçi heyetleri sırasında burada sergilenen hayvanlardan bahsetmiş; 1529’da Avusturya kralı I. Ferdinand’ın Kanuni Sultan Süleyman’a yolladığı elçi Johann Hoberdanacz’ın birinci avluda üzerine değerli kumaşlar örtülmüş iki fil gördüğünü belirtmiş, bir yıl sonra başka bir Habsburg elçisinin süvarilerle dolu bu avlunun sol yanındaki filleri ve bir zürafayı anlattığını not etmiştir (Necipoğlu, 2007, s.70).³²

³⁰ Picture Album. L. A. Mayer Memorial, Jerusalem Inv. 7930 1587’den bahsediliyor.

³¹ Album in the library of Trinity College, Cambridge Ms. O. 17.2 1574’den bahsediliyor.

³² Necipoğlu, bu bilgiler için şu kaynakları kullanmıştır:

- Hoberdanacz, Johann, “Bericht Johann Hoberdanacz’s an König Ferdinand I. Innsbruck, 19 Februar 1529”, Gévay’da cilt. 1, s. 3.
- Jurischitsch, Nikolaus ve Lamberg, Joseph von. “Bericht Joseph von Lamberg und Nikolaus Jurischitsch’s an König Ferdinand I, überreicht in Linz, 23 Februar 1531”, Gévay’da, cilt 1, s. 39.

Şekil 4.26 : Sultana ait vahşi hayvanların elçiler tarafından çizilmiş tasvirleri (And, 1994).

Sarayın 15. ve 16. yüzyıl çevresinin anlatıldığı bölümde saraydaki ilk arslanhane Aya İrini ile sur arasında kalan kısımda olduğundan bahsedilmişti. Bu bilgi Tezcan'ın yayınında alıntılanan Muallim Cevdet tasnifi 4422 saray numarası ile kayıtlı bir belgeden öğrenilmektedir. 1802 yılında yanmış olan bu bina tamir edilemez halde olduğuna kanaat getirildiğinden tamamen yıktırılmış yeri cephanelik arsasına eklenmiştir. Bu arslanhane alanının hemen altında Ramazanoğlu tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Bizans dönemine ait düşkünler evi ve sarnıç kalıntılarının bulunması akla Osmanlı döneminde bu gömülü odaların arslanların muhafazası amacıyla kullanılıp kullanılmadığı sorusunu getirmektedir (Tezcan, 1989, s. 144). Böyle bir durumun söz konusu olması halinde Samson Hastanesi ve düşkünler evi ile yakınındaki Bizans kalıntılarının bu dönemde arslanhane enkazının yıkılıp düzleştirilmesi ile toprak altında kaldığı sonucuna varılabilir.

Bu yapı kaybedildikten sonra hazineye ait olan arslanları yerleştirmek için eskiden “Damat Frenk İbrahim Paşa”ya ait olan ve daha sonra Fazlı Paşa’ya geçip “Fazlı Paşa Sarayı” olarak anılan sarayın altındaki “Binbirdirek’te Hassa ser mimarı İbrahim Kâmi tarafından özel yerler düzenlenmiştir”. Aynı belgeden öğrenildiği üzere yapı için 1494 kuruş harcanmış ve 1803 tarihinde hayvanlar buraya nakledilmiştir. Tezcan bir dönem hazineye ait arslanların Yedikule’de muhafaza edildiklerini de not düşmektedir (Tezcan, 1989, s. 144).

Şehirdeki erken döneme ait bir başka arslanhane at meydanı yakınlarında bir kilisenin dönüştürülmesi ile sağlandığı da bilinmektedir. Şekil 4.27’de arslanhane (Aslan Hané) ve eski kilise (eglise ancienne) olarak işaretlenmiş olan ve ayrıca

- Curipeschitz, Benedict, “Wegraysz Keyserlicher Maiestat Legation im 32. Jar zu dem Türcken geschickt ...” 5. Bölüme ek, Gévay’da, 1. Cilt, s. 45-48.

nakkaşhane olarak da kullanılan bu yapıdan tez çalışmasının Topkapı Sarayı ve çevresindeki hizmet yapılarının konumlandırılışının ele alındığı bölümde bahsedilmişti. 1825-1828 yılları arasında İstanbul ve Topkapı Sarayı ziyaretlerini de kapsayan bir gezi yapan İngiliz gezgin James Webster 1830'da yayınlanan gezi notlarında, saray ziyaretinden sonra Hipodromdan geçtikleri sırada “Hipodromun sol tarafında vahşi hayvanların barındırıldığı bazı tonozlu mekanlara” girdiklerinden bahsetmektedir. Burada yedi arslanın, iki panterin, iki kurt ve bir tilkinin barındırıldığını not etmekte hepsinin boyunlarından zincirlendiğini söylemektedir. Ek olarak bu hazinenin devlete ait olduğunu belirtmektedir (Webster, 1830, cilt 1, s. 143).

Şekil 4.27 : 1776 tarihli Kauffer haritasında Aya Sofya, III. Ahmed çeşmesi ve Sultan Ahmed Camisi arasında kalan Arslanhane olarak kullanılan Bizans kilisesi ile Aya Sofya'nın yakınında yer alan Cephanelik binasının yerini gösteren detay (BNMV arşivi).

Saray sınırları içinde bir diğer arslanhane de 1616 tarihinde inşa edilip 1880'e kadar faaliyet göstermiş ve bugün sadece bazı duvar parçaları kalmış “has harcı ve fodla fırınları”nın bulunduğu alanın altındaki sarnıçlar kompleksinin (Hülya Tezcan'ın kitabında 21 numaralı sarnıç olarak geçiyor) teşkil ettiği setin altında yer alan arslanhane'dir (Tezcan, 1989, s. 230). Bu arslanhane'nin yeri Şekil 4.3'te 36 numara ile gösterilmiştir. Tezcan bu mekanı yan yana kemerlerle girilen beşik tonozlu birkaç basit mekan olarak tanımlamakta iç kısımların Osmanlı devrinde gördüğü onarımlarla çok değiştiğini belirtmekte, Millingen'in burasını Bizans ahırları olarak niteleyip Osmanlı döneminde benzer amaçla kullanılmasını doğal karşılamış olduğunu not etmektedir (Tezcan, 1989, s. 230).

Bahsi geçen arslanhanelerle ilgili (İnciciyan'ın Aya İrini ile sur arasındaki arslanhanein yanış ve yıktırılış tarihini Atmeydanı yakınında bulunan Şekil 4.27'de görölen arslanhane için vermesi gibi) belgelerde rastlanan bir takım çelişkilere rağmen Aya İrini yakınlarında erken dönemlerde biri hemen yanında sur ile arasında kalan bölgede, biri karşı sırasındaki fırınların altında ve biri de Atmeydanı'nda olmak üzere üç adet arslanhane bulunduğu anlaşılmakta (Tezcan, 1989, s. 144), yukarıda Webster'ın yorumlarından anlaşıldığı üzere Atmeydanı yakınındaki bir harabede başka vahş hayvanların da barındırıldığı görölmektedir.

4.2.4 Seferlerden önce Aya İrini önüne padişah tuğlarının dikilmesi (16 ve 17. yüzyıllar)

Osmanlı padişahlarının 16. yüzyılda yedi adet olduğuna dair yayınlar olmakla birlikte daha sonraki yüzyıllar için altı adet olduğu belgelenen tuğları bulunmaktadır. Osmanlı padişahları sefere gittiklerinde önlerinde dört tuğ taşındığı bilinmektedir. Sefer sırasında diğeri (en az) iki tuğ padişahın bir sonraki konaklama yerine önceden götürölüp dikilmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 262-263). Sefer başlamadan önce ise tuğlardan ikisi enderunda muhafaza edildiğı yerden çıkarılıp bazen iç cebehanenin yani Aya İrini'nin bazen de Orta Kapı'nın önüne dikilmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s. 264). Bu işlem padişahın sefere çıkacağının haberini vermektedir.

Tuğların bir yerden bir yere nakli "sertuğciyan" olarak anılan, tuğcubaşının emri altındaki kapı kulu askerlerinin silahtar bölüklerine mensup tuğciyan-ı hassa memurları tarafından yapılmaktadır (Uzunçarşılı, 1988, s. 265).

Savaş sırasında kapıkulu ocaklarının İstanbul'dan çıkışlarından bir buçuk, iki ay kadar önce padişah tuğlarından ikisi merasim-i mahsusa ile çıkarılarak erken yüzyıllarda Aya İrini'nin önüne, daha geç dönemlerde ise Orta Kapı'nın önüne dikilmektedir. Bu işlem kanunla düzenlemiş bir zorunluluktur. Padişah tuğu çıktıktan sonra vezir-i azam gibi sefere katılacak olan diğeri tuğ sahibi nüfuzlu devlet adamları da kendi evlerinin önüne tuğlarını dikmektedir, ancak bunların yaptığı işlem kanunda belirtilmemiştir ve Uzunçarşılı'nın ilgili yazısında belirtildiğı üzere usul gereğidir (Uzunçarşılı, 1988, s. 265).

Şekil 4.28 : Claes Rålamb’ın hazırladığı padişah tuğlarını da gösterir tablo (Ådahl, 2006, s. 151).

Aya İrini’nin önüne dikilen bu tuğların bir tasviri Claes Rålamb’ın hazırladığı Şekil 4.28’de görülen Tablo P olarak numaralanmış resimde yer almaktadır. Betimlenen sahnede önde at kuyruğundan yapılma kırmızı boyalı padişah tuğlarının taşındığı görülmektedir. Resmin altındaki açıklamalar şu şekildedir: “1. Padişahın hünkar altı tuğu denen at kuyruğundan yapılma sancakları altı taneydi, 2. Her türlü tarikattan dervişlere şeyhler denir, 3. Muhammed’in soyundan gelene emir denir, 4. Padişahın ahırlarını yöneten kimseye imrahor denir, 5. İçine Kuran’ın konulduğu ve padişahın seferdeyken namaz kıl ...³³ küçük bir mabet taşıyan deve” (Ådahl, 2006, s. 150).

Silahdar Tarihi ve Nimeti Efendi, Vekayiname (Abdi Paşa), 16. yüzyıl sonlarıyla 17. yüzyılda tuğ-ı hümayûnun Bâb-ı Hümayûn veya saray cebehaneliği önüne dikildiğini göstermektedir. III. Mehmed Eğri seferine gideceği zaman tuğ-ı hümayûn hicri 1004 senesi Ramazanının onbeşinci günü cebehane önüne dikilmiştir. (Vekayi-i tarihiye, varak 15). IV. Mehmed 1657 senesinde Edirne’ye hareket etmeden önce tuğları Orta Kapı önüne dikilmiştir.

Naima Tarihi’nde hicri 1044 senesinin kayıtlarında (1634 senesi), “Sultan Murad’ın Revân tarafına sefer-i hümayûnu” başlığı altında Aya İrini’nin önüne padişah

³³ Orijinal metinde silinmiş

tuğunun dikildiği haberi verilmektedir. Tarihin üçüncü cildinde yer alan kayıt şu şekildedir: “Ülkeler açan şehriyâr, Edirne’den geldikten sonra ilkbaharda doğu diyarında gitmek için mühimmat hazırlanmasını tenbih buyurup, Recep ayının birinci günü Cebehane önüne tuğlar dikildi. Bayram Paşa, İstanbul muhafazasında kalıp Murtaza Paşa sefer kaymakamı tayin buyuruldu. Rumeli ve Anadolu’ya asker sevki için sürücüler gidip, vezir Kenan Paşa ve Musa Paşa ve Kapudan Paşa ve Şeyhülislam ve kazaskerler, kanun üzere sefere memur oldular.” (Naima Mustafa Efendi, cilt 3, s. 1282).

Aynı tarihin 6. cildinde yer alan başka bir bilgi 19. yüzyıl başlarında tuğ-ı hümâyûnun artık sarayın Orta Kapısı önüne dikildiğini söylemektedir.

4.3 İç Cebehane (17. yüzyıl başı – 1726)

17. yüzyılda halen İç Cebehane olarak kullanılmakta olan Aya İrini’yi ziyaret etmek oldukça güç bir iştir. İşlevi gereği ziyaretçilerin buraya girmesi yasak olup ancak imtiyazlı bazı kimselerin içeriye girebildiği görülmektedir. Buna karşılık bazı ziyaretçilerin birinci avluyu konu alan notları Aya İrini’nin görünümü ve o yıllardaki komşuları ile ilgili değerli bilgiler vermekle beraber Aya İrini’yi de tasvir eden pek çok panorama resmi ile figüratif harita çalışmalarının üretiminde bu dönemde bir artış fark edilmektedir.

17. yüzyılın başında İstanbul’da yaşayan ve bu çevre ile ilgili izlenimlerini paylaşan bir Avrupalı, I. Ahmed döneminde, 1604 yılında büyükelçi olarak buraya gönderilip üç yıl süreyle görev yapan Ottavio Bon’dur.³⁴ Bon İstanbul’da bulunduğu sürede bostancıbaşı ile ahabplık kurarak Osmanlı Sarayı üstüne ayrıntılı bilgiler edinmiş ve bunları büyük bir rapor haline getirmiştir. Venedik’teki Marciana Kütüphanesi’nde bulunan “Il seraglio del gran signore descritto a Costantinopoli nel 1608” başlıklı rapor niteliğindeki bu araştırma 1865 tarihinde Venedik’te yayınlanmıştır. Bon da

³⁴ “1551 yılında Venedik’te doğan Bon, Padua Üniversitesi’nde felsefe ve hukuk tahsili yaptıktan sonra Candia’da müfettiş olarak görev yapmış, Friuli ve Treviso’da elçi olarak çalışmış ve 1601 yılında İspanya Kralı III.Philip’in sarayında büyükelçi olarak görev yapmıştır. Ertesi yıl geri dönmüş, 1604 yılında yine aynı görevle I. Ahmet döneminde İstanbul’a gönderilmiş ve üç yıl süreyle ülkesini temsil etmiştir. Venedik’e dönüşünde senatoya üye yapılmış ve başarılı çalışmaları ile göze batmıştır. 1616 yılında Paris’e giderek bir tarafta Savoy ve Venedik diğer yanda Avusturya ve İspanya arasında süregelen anlaşmazlıklara Fransız kralının aracılık yapmasını sağlamaya çalışmıştır. Takibeden karışıklıklar sonucu geriye çağırılmış ve haklılığı ispat edilmiş; yaşı ilerlemiş olmasına rağmen Padua’ya elçi olarak atanmıştır. 1622 yılında ölmüştür” (Atalay, 2003, s. 69).

Maurand gibi Bab-ı Hümayun'da bekleyen çok sayıda asker bulunduğunu “sarayın ilk girişinde büyük ve görkemli bir kapı ve bir revak vardır ki burada her zaman silahlı, yani ok ve yayları, kılıçları üstlerinde elli adam bulunur” şeklinde belirtmektedir. Birinci avluyu ve iç cephaneliği ise şöyle tarif etmektedir: “Sağ yanda ise saraydaki hastalar için içinde gerekli herşey bulunan bir hastane vardır. Burası, maiyetinde hastalara bakacak birçok hizmetli olan bir hadım tarafından yönetilir. Keza, sol tarafta odunların ve arabaların ve sarayın hizmetinde kullanılan bazı şeylerin kolaylıkla el altında bulundurulduğu geniş bir yer vardır; onun üstünde, içinde pek çok eski (antika) silahların, mızrakların, yayların, zırhların bulunduğu büyük bir salona geçilir. Bu silahlar padişah ya da veziriazam İstanbul kentine gittikleri zaman onlara refakat edecek olan askerlere ve öteki görevlilere (geri alınmak üzere) verilmektedir.” (Withers, 1996)

17. yüzyıl başlarında İstanbul'da bulunan İngiliz gezgin George Sandys (1578-1644) 1610 yılının sonbaharında şehre gelmiş, Sir Thomas Glover'ın Galata'daki evinde bir süre ikamet edip daha çok Bizans yapılarıyla ilgilenerek geziler yapmıştır (Harris, 2009, s. 190-191). Bu geziler arasında Aya İrini'nin içine girebilmiş nadir imtiyazlı kimseler arasındadır. Sandys'in bu gezisi sırasında hazırladığı panorama resmi Şekil 4.29'da görülebilmektedir. Sandys'in panoramasında tasvir edilen Aya İrini'nin temel ögesi yüksek bir karnak üzerinde yükselmiş kubbesidir. Diğer tasvirlerden farklı olarak atriumun batı duvarı da yapının önünde resmedilmiştir. Atrium duvarının ardında üç adet beşik çatılı kütlenin yapının ana kütesinin kuzey yerine batı cephesine saplandığı görülmektedir.

Şekil 4.29 : George Sandys'in hazırladığı 1610 tarihli panorama resmi (Sandys, 1615, s. 33).

Gezgin olarak değil de İstanbul’da bir süre yaşayıp izlenimlerini aktarmış olan bir başka yabancı Albertus Bobovius’tur.³⁵ 22-29 yaşları arasında Topkapı Sarayı’na giren ve burada on dokuz yıl kalan Bobovius Aya İrini’nin bulunduğu birinci avlu ile ilgili şunları söylemektedir: “Yine de birinci avlunun yaklaşık yedi veya sekiz yüz adım uzunluğunda ve herhalde iki yüz adım genişliğinde olduğunu bilin, yerleri taş döşeli değildir ve herkes oraya atlı olarak serbestçe girebilir.” (Bobovius, 2002, s. 30).

Yerli sayılabilecek bir kaynak olan Bobovius’un notları dışında bir takım yerel kimselerin notlarında Aya İrini’ye yer verdiklerine rastlanmaktadır. Eremya Çelebi 17. yüzyıl İstanbul’unu anlattığı eserinde Aya İrini’den bahsederken “cebecibaşların oturdukları cebehane” tanımını kullanmıştır (Kömürçüyan, 1988, s. 12). Buradan Aya İrini’de cebecibaşların kalabilmesi için yatılabilecek oda/odalar olduğu akla gelmektedir. Kömürçüyan bunun dışında yapının depo işlevine de değinerek “burada silah, zırh, bayraklı mızrak ve harba ile diğer her türlü harp malzemesi mevcuttur” demektedir ve ek olarak şu bilgileri vermektedir: “Vaktiyle bir imparatorluk kilisesi olan bu binanın kubbe ve mihrabına bak. Mihrabın sağ ve sol taraflarında ‘Aysmavur’³⁶ okunduğu yerler henüz mevcuttur.” (Kömürçüyan, 1988, s. 12).

Fransız gezgin Jean Thevenot da 1655-1656 yıllarında Topkapı Sarayı’nı ziyaret etmiş Avrupalılar arasındadır. Thevenot’nun seyahatnamesinde Aya İrini üstü kurşun kaplı bir “cebehane veya zırh deposu” olarak ortaya konmaktadır: “...Sarayın esas kapısı Ayasofya tarafında ve oraya yakın bir yerdedir. Bu kapı kapıcılar tarafından korunmaktadır ve oldukça geniş bir avluya açılır, önce sağ kolda sarayın hastanesi görülür. Hasta olan saray mensupları buraya küçük bir araba ile giderlerdi. Biraz ilerde solda üstü kurşunla kaplı Cebane yani silah deposu bulunmaktadır, bu bina vaktiyle Ayasofya’nın ayin eşyalarının saklandığı yerd, bu sebeple de kilisenin zamanında fevkalade büyük olduğu düşünülebilir” (Thevenot, 1978).

³⁵ (1610-1671’den sonra)Ukrayna’da soylu bir Leh ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, iyi bir eğitim almış, 18 yaşına doğru Kırım Tatarları tarafından tutsak edilip İstanbul’a getirilmiş ve Müslüman olup burada kalmıştır. Batıda Albert Bobowski, Albertus Bobovius, Alberto Bobovio isimleriyle Türklerde ise Ali Bey, Hali Bey, Alli veya Hulis Bey ve Ali Ufki Bey olarak birçok isimle tanınmıştır. 22-29 yaş arası bir dönemde Topkapı Sarayı’na girmiş ve burada 19 yıl kalmıştır. Sarayda musiki hocalığı yapmıştır. (Atalay, 2003, s. 80)

³⁶Pamukçüyan’ın bu konu hakkındaki dip notu: “Hristiyan dininde takvimin bütün günleri bir azize tahsis edilmiştir. Kilisede her azize ait günde onun menakıbı okunur. Buna Ermenice ‘Aysmavur’ denir ki ‘bugün’ tercüme edebiliriz.” (Kömürçüyan, 1988, s. 12).

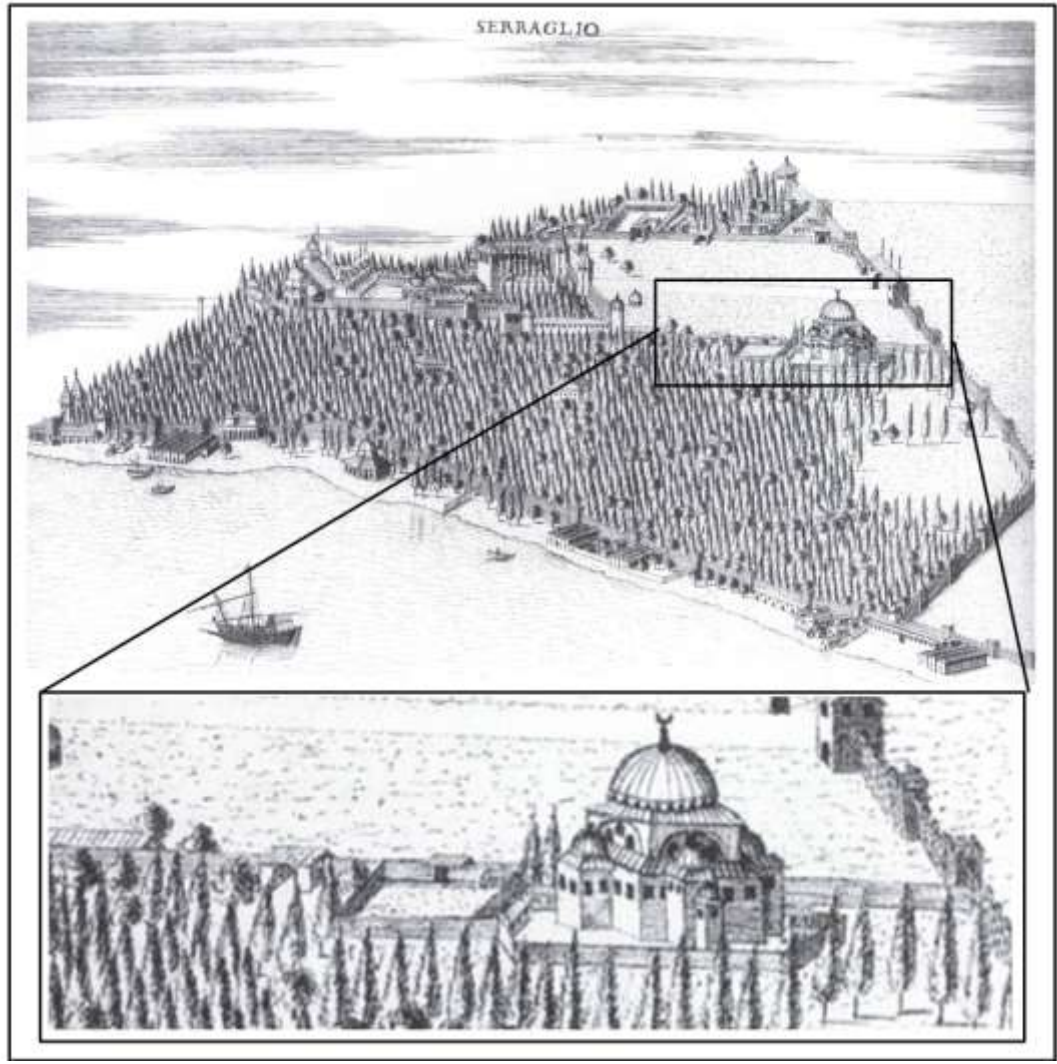
Josephus Grelot notlarında Aya İrini'ye yer vermemektedir. Ancak Şekil 4.30'da görülen, 1672 tarihli panoramada Aya İrini'nin de tasvir edildiği görülmektedir. Sandys'in tasvirine kıyasla burada daha gerçekçi bir Aya İrini çizimine rastlanmaktadır. Aya İrini'nin üzerinde, arkasında kalan ve kütlesi ile üç bacası görünüşe giren Bâb-ı Hümâyûn'u işaret etmek üzere "saray girişi" (Entree du Serail) ifadesi okunabilmektedir.

Şekil 4.30 : Grelot tarafından hazırlanmış 1672 tarihli panorama (Grelot, 1680).

Şekil 4.31'de gösterilen, Francesco Scarella tarafından hazırlanmış 1686 tarihli Topkapı Sarayı çizimi ise bu yüzyılda bahsi geçen panoramalardan daha farklı bir anlatım dili sergilemektedir. Resimsel bir saray planı çizimi olarak nitelenebilecek bu çizim Aya İrini'nin detaylı bir tasvirine yer vermekle birlikte bu dönemde birinci avlu çevresinde bulunan diğer yapılar çoğunlukla beşik çatılı basit kütleler olarak gösterilmektedir. Scarella'nın çiziminden Aya İrini'nin diğer hizmet binaları gibi etrafına bir duvar örülerek özelleşmiş bir avlu içine alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Biçimsel olarak benzerlik göstermese de konumu açısından bu duvarın Aya İrini'nin atriumuna ait bir tasvir olabileceği de akla gelmektedir. Aya İrini'yi çevreleyen veya doğu cephesini açıkta bırakacak şekilde yapının ana kütlesi ile birleşen avlu duvarlarının avlunun iç tarafı yönünde biraz ilerisinde, Aya İrini'nin kuzeyinde yer alan avlunun duvarı ile de birleşerek devam eden ve birinci avlunun batı sınırını çizmekte olan ayrı bir duvar yer almaktadır. Grelot'un panoramasında olduğu gibi üç bacası ile birlikte tasvir edilen Bâb-ı Hümâyûn'un dikdörtgen kütlesinin ortasında Scarella anıtsal büyüklükte bir giriş kemeri tasvir etmiştir. Bâb-ı Hümâyûn'dan girilince sol tarafta hiçbir yapı görülmemektedir. Oysa bu dönemde burada cebeci askerlerine ve acemioğlanlara ait koğuşlar ile odun ambarının ve sarayın ilk

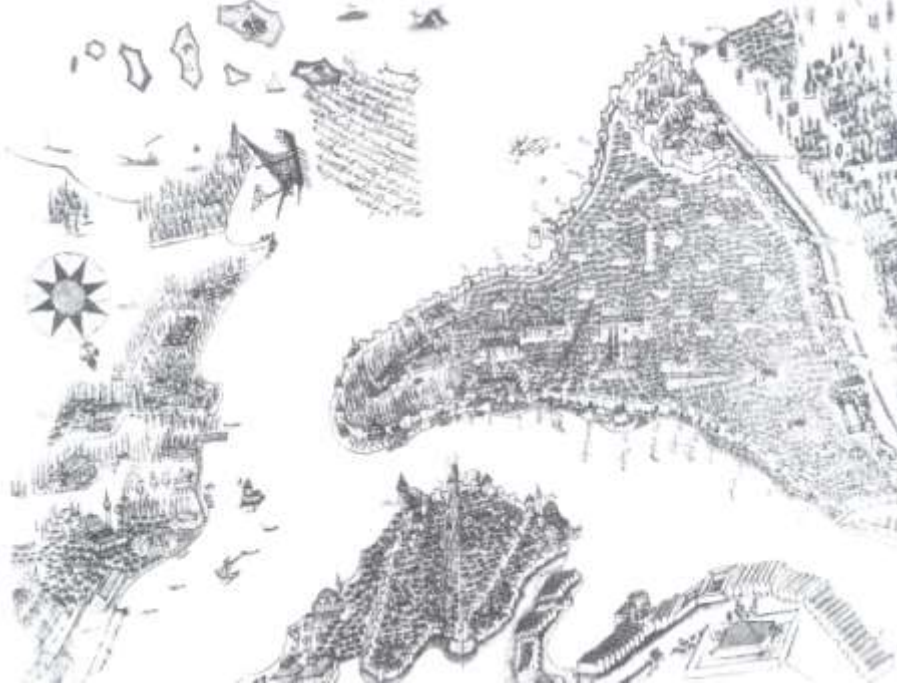
arslanhanesinin bulunduğu bilinmektedir. Scarella bunları tasvir etmemiş Aya İrini'nin güney tarafını boş bırakmıştır. Yine de sarayın surları bu yönde takip edildiğinde diğer alanlardan farklı olarak burada ağaçlara yer verilmediğı, avlu duvarından sonraki ikinci burcun önünde bir yapı bulunduğu görölmektedir. Aya İrini'nin kuzey tarafında da burada bulunması beklenen Anbar-ı Amire binasına rastlanmamakla birlikte Aya İrini avlusuna bitişik ve belirgin bir giriş yapısına sahip ayrıca bir avlu bu alanda yer almaktadır. Avlunun Aya İrini'ninkiyle ortak kullanılan duvarı boyunca yaslanmış bir yapının varlığı da söz konusudur. Buradan biraz ilerleyince sonraları darphane kapısı adını alacak olan, birinci avluyu batı taraftaki bahçelere bağlayan kapıya ulaşılmaktadır. Tamamen boşaltılmış birinci avlunun ortasında dikkati çeken tek yapı yalnız başına ayakta duran Deavi Kasrı'dır. Avlunun erken dönemlerdeki tasvirlerinde Aya İrini'nin de (Matrakçı Nasuh ve Buondelmonti tasvirleri gibi) bu şekilde tek başına birinci avlu ortasında ayakta durduğu görölmüştür. Bu durumda eğer çevresindeki duvar atriumuna ait duvar değilse yapının 17. yüzyılda duvarların sardığı bir avlunun içine alındığı düşünölebilir.

Şekil 4.31 : Francesco Scarella tarafından hazırlanmış 1686 tarihli Topkapı Sarayı çizimi³⁷ (Necipoğlu, 2007, s. 362).

Scarella'ninkine benzer bir resimsel İstanbul planı, Piri Reis tarafından hazırlanmış 16. yüzyıl İstanbul haritasında görülmektedir (Şekil 4.32). Şekil 4.33'te bu haritanın Topkapı Sarayı'nı içeren bölümünün detayı yer almaktadır. Piri Reis haritasında da birinci avlu, çevresindeki hizmet yapıları ve arkalarındaki bahçelerden belirgin bir şekilde duvarlarla ayrılmış boşaltılmış ve özelleşmiş bir mahal olarak görülmektedir. Avlunun batı tarafını çevreleyen duvarlar üzerinde sadece Aya İrini'nin doğu yani apsis cephesinin birinci avluya açılmasına olanak verecek şekilde bir boşluk bırakılmış, Aya İrini bu aralığın içine yerleştirilmiştir.

³⁷ Bulunduğu yer: Albüm, MS. Viyana, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8627, 3. Fol.

Şekil 4.32 : Piri Reis tarafından hazırlanmış 16. yüzyıl İstanbul haritası³⁸ (Necipoğlu, 2007, s. 353).

Şekil 4.33 : Piri Reis haritasının Sarayburnu'nu gösteren detayı (Necipoğlu, 2007, s.353).

Şekil 4.34'te gösterilen Cornelius de Bryun tarafından hazırlanmış 1698 tarihli Üsküdar ve Sarayburnu'nu kapsayan panorama, yukarıda bahsi geçen panoramalar ile benzer üslupta kütleli bir Aya İrini tasvirine yer vermektedir. Yapıya ait bu tasvir Şekil 4.35'de açık olarak görülebilmektedir. Önceki tasvirlerin aksine burada Aya İrini'nin büyük kubbesi haricinde batı taraftaki ikincil kubbesine de yer verildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca büyük beşik tonozlu kütlelerden biri kuzey cepheye

³⁸ Bulunduğu yer: Berlin Königlische Bibliothek'te bulunan Piri Reis, Kitab-ı Bahriye elyazmasından İstanbul haritası.

saplanır haliyle tasvir edilirken atrium duvarının batı cephesi de çizime doğru yerinde eklenmiştir.

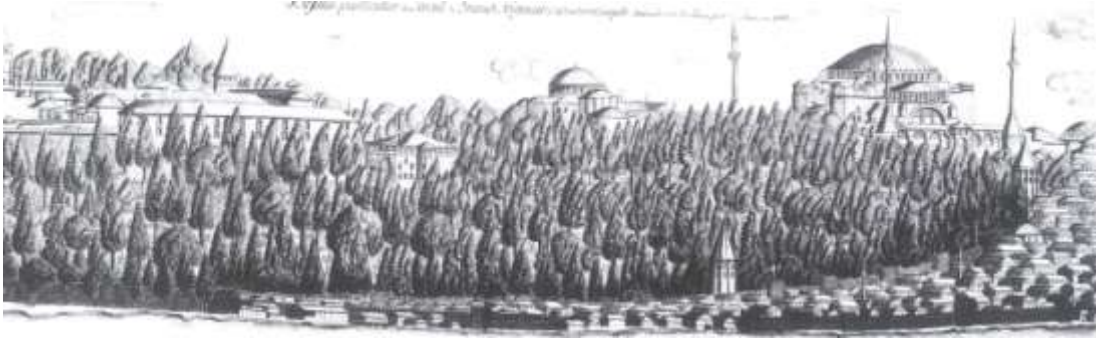
Şekil 4.34 : 1698 tarihli Cornelius de Bryun tarafından hazırlanmış Üsküdar ve Sarayburnu'nu kapsayan panorama resmi (HUY arşivi).

Şekil 4.35 : Cornelius de Bryun'un panorama resminden Aya İrini ve çevresini gösteren detay (HUY arşivi).

Aya İrini'yi İç Cebahane olarak işlev gördüğü dönemde tasvir eden ele alınacak son resim Cornelius Loos'a aittir. 1710-11 tarihli panorama çiziminden Topkapı Sarayı'nın Aya İrini'nin de bulunduğu kısmını içeren detay Şekil 4.36'da görülmektedir. Yapının arkasında Bâb-ı Hümayûn yine üç bacası ile resmedilmiştir. Bâb-ı Hümayûn'a bitişik olarak başlayıp devam eden sarayın surları ağaçlar ardına kısmen gizlenmiş, burçları ve yapı taşlarıyla ifade edilmiştir. Aya İrini'nin alçak

kubbesi bu çizimde de yansıtılmakla beraber sanatçının yapının diğer tarafında bulunan apsisi batı cephesine taşıdığı fark edilmektedir. Beşik tonozlu iki büyük kütle ise kuzey cephede doğru yerlerinde resmedilmiştir. Apsisle ilgili bu karar konum olarak doğru bir çizimden çok yapıyı en iyi anlatacak cephe ile tasvir etmeyi amaçlayan bir anlayışın sonucu olmalıdır.

Şekil 4.36 : Cornelius Loos tarafından hazırlanan 1710-11 tarihli Topkapı Sarayı panorama çizimlerinden detay (HUY arşivi).³⁹

17. yüzyılda hazırlanmış ve oldukça ün kazanarak daha sonra pek çok kişi tarafından bazı değişiklikler ile birlikte taklit edilmiş bir panorama Matthäus Merian tarafından hazırlanmış 1635 tarihli “Constantinopolis” isimli panoramadır (Şekil 4.37).

Şekil 4.37 : Matthäus Merian tarafından hazırlanmış 1635 tarihli “Constantinopolis” isimli panorama (HUY arşivi).

Merian panoramasında minareleri ve önemli yapıların boylarını uzatmış, minareleri göğe ulaşmak istercesine yükseklerle uzanmış olarak resmetmiştir. Ayrıca önemli yapıları yerden yükselterek önlerinde yer alıp algılanmalarını engelleyecek her türlü şeyden (ağaç ve daha niteliksiz diğer yapı grupları gibi) kurtaran bir yaklaşım

³⁹ Bulunduğu yer: Stockholm National Museum. Alfred Westholm, Cornelius Loos, Stockholm, 1985.

göstermektedir. Tarihi yarımada panoraması düşünüldüğünde bir kısmı arazinin genel yönlendirmesiyle bir kısmı ise kasti bir şekilde topoğrafya ve şehre Boğaz tarafından geliştiki algının zenginleştirilmesi düşünülerek konumlandırılmış olan pek çok cami ve bunlara ait minareler akla gelmektedir. Mimari tarzları açısından İslam dünyasındaki diğer örneklerden, ince, uzun, yalın ve başlıca mesajı göğe, yükseklerle ulaşmak olarak ayrılan Osmanlı camilerindeki minarelerin bu panoramada hissedilen yükseklerle ulaşma çabası ile resmedilişi Merian'ın bu manzaranın etkisiyle bu şekilde bir ifadeye yönelmiş olmasına yorulabilir. Minarelerin ve kulelerin panoramanın abartılı baskın yapı öğelerini oluşturmaları resmin ilk bakışta masalsı bir tabloyu andırmasına yol açsa da panoramadaki numaralar ve bunların açıklamaları takip edildiğinde önemli yapıların çoğunlukla doğru ve yerinde resmedildiği görülmektedir.

Şekil 4.38 : Matthäus Merian'ın panoramasından Sarayburnu, Aya İrini, Ayasofya ve tarihi yarımada'nın bir kısmını kapsayan detay (HUY arşivi).

Merian'ın panoramasında “2” numara ile gösterilen Aya İrini “Zeughauß” yani bir “eşyalar evi” olarak tanıtılmaktadır. Bu kelime Almanca'da da “cephanelik” olarak kullanılmaktadır. O yıllarda ağırlıkla cephanelik ve savaş ganimetleri deposu olan yapı için doğru bir işlev tanımı yapılmıştır. Ayasofya ile aynı hizada, aynı topografik platform üzerinde yer almaktadır.

Yapı bir tepede sarayı çevreleyen surların uzantısı gibi duran kemerli bir strüktür üzerinde resmedilmiştir. Bir su kemeri gibi görünen ve 12 kemeri görünüşe giren bu yapının resmedildiği haliyle tıpkı üzerinde Zeyrek Kilise Camii bulunan sarnıcın görülen cephesine benzemesi Aya İrini civarındaki sarnıçlardan birinin açıkta kalan

cephesi olabileceğini akla getirse de, yapı çevresinde bu boyutta sadece bir sarnıç olması ve bunun da bu açıdan bakıldığında yapının diğer tarafında kalmakta olup açıkta herhangi bir cephesinin bulunma ihtimali olmaması bu fikri desteklememektedir. Bu varsayımlar açıklama notlarında da görece doğru işlevlendirme yapılmış olması göz önünde bulundurularak sanatçının Aya İrini'yi doğru yerinde, saray surları içinde resmetmiş olduğu kabulüyle yapılmıştır. Aslında sağ tarafta, iç tarafları görünen surların iç yüzlerinin zaten kemerli olarak resmedilen kısımla aynı olduğu görülmektedir. Sanatçının surları Aya İrini'nin önünden doğru kapatıp yapıyı bunların arkasında resmetmiş olması muhtemeldir.

Bahsi geçen kemerli yapının üzerinde veya daha yüksekte, gerisinde bir başka platform veya duvar görülmektedir. Bu duvar Aya İrini'nin batı cephesini bütünüyle kaplayıp buradan geçerek arkada bacalarıyla resmedilmiş olarak görünüşe giren Bâb-ı Hümâyûn'un panorama bakış açısından önünü kapatacak şekilde devam etmektedir. Aya İrini'nin kuzey tarafında ise duvar sanki alçalıyor gibi görünüp kaybolmaktadır. Bu daha iyi anlaşılması için Aya İrini'yi yükseltmek amacıyla Merian'ın seçimi olarak eklenmiş bir platform olabilir, ancak bir hizmet binası olarak işlev gören yapının bahçe duvarı olması ihtimali daha kuvvetlidir.

Fırat Düzgüner, "İustinianus Dönemi'nde İstanbul'da Yapılar" başlıklı Procopius'un birinci kitabının bir analizini yaptığı kitabında, 2 numara ile gösterilen "Zeughauß" (baruthane, silah deposu) olarak nitelenen yapının çok belirgin bir şekilde ve yaklaşık olarak Ayasofya'nın tam güneyinde ve karşısında olacak şekilde gösterilmiş olmasının dikkat çekici bir unsur olduğunu söylemekte, her iki yapı arasındaki boşluğun Augustaion'a işaret ettiğini düşünmektedir. Bunun üzerinden gerek sur içi imparatorluk sarayı, gerek sur tasviri gerekse Ayasofya'nın ana yapılar olarak tasvirlerindeki yerlerin doğruluğuna dayanarak 2 numaranın Zeus Hippios'un yerinde bulunduğunu iddia etmektedir (Düzgüner, 2004, s. 55). Düzgüner (2004, s. 55) daha sonra Merian'ın gravürünü Şekil 4.2'de görülen Schedel'in taş baskı resmindeki tasvir ile karşılaştırarak Schedel'in gravüründe yer alan ve "Iohis Baptista" olarak kayıtlı yapı ile Merian'ın Zeughauß'u arasındaki yakın benzerliğin gözardı edilmemesi gerektiğine dair kanısını ifade etmektedir. Düzgüner (2004, s. 79) bu iddiasını yapının Aya İrini olarak kabul edilmesine yönelik bir şüphe olarak ortaya koymaktadır. Yapıda öne sürdüğü bu benzerlik sebebiyle cebehane işlevini Zeus Hippios'a yakıştırmaktaysa da (Düzgüner, 2004, s. 76) Zeus Hippios'un bu

işlevle kullanılmış olabileceğine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Düzgüner (2004, s. 80) de Aya İrini'nin çevresinin çok ağaçlık olması sebebiyle tasvirler sırasında kütle biçiminin tasvir edenler tarafından Zeus Hippios ile karıştırılmış olabileceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla verilen işlevi ve panorama sırası içindeki konumunun uygunluğu nedeniyle yapının Aya İrini olması daha muhtemel görülmektedir.

Şekil 4.39 : Daniel Meisner tarafından 1638’de hazırlanan panorama (HUI arşivi).

Şekil 4.40 : Daniel Meisner tarafından hazırlanan panoramanın Topkapı Sarayı, Aya İrini ve Ayasofya’yı kapsayan detayı (HUI arşivi).

Matthäus Merian tarafından hazırlanan panoramanın 17. yüzyılda Avrupa çapında çok popüler olduğu ve çeşitli kopyalarının yapıldığı bilinmektedir. Daniel Meisner tarafından bu çizimin detaylandırılması sonucu oluşturulmuş olan bir panorama resmi Şekil 4.39’da görülmektedir. Meisner’in çiziminde de Aya İrini surların üstüne yerleştirilmiş veya dışında bırakılmıştır. Altında ayrıca bir platform veya önünde ayrıca bir duvar görülmemektedir.

Şekil 4.41 : Pierre Van Der Aa tarafından 1729 yılında yayınlanan İstanbul panoraması (HUI arşivi).

1729 yılında Pierre Van Der Aa tarafından Leiden’da yayınlanan Şekil 4.41’deki panorama Matthäus Merian’ın 1635 tarihli resmine ve bu resmin 1638’de Daniel Meisner tarafından yeniden detaylandırılarak hazırlanmış versiyonuna benzerlik göstermekte, Merian’ın panoramasında duman çıkan yer bile aynı resmedilmiş olmakla birlikte günlük hayat sahnelerinde değişiklikler bulunmakta, Merian panoramasında av köpekleri ile avcılarının resmedildiği köşede Van Der Aa’da develer ve bunlarla ilgilenen kimseler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra binaların karakteri Meisner’in çizimindekilere benzemektedir. Şekil 4.42’de görüldüğü üzere Aya İrini ve bulunduğu alanın tarifi Meisner’in çiziminin detayları biraz özensizleşmiş haline benzemektedir (Şekil 4.39). Meisner’in çizimindeki kemerli yapının kemer açıklıkları Van Der Aa’nın çizimini hazırlayan sanatçı tarafından ağaçlar olarak

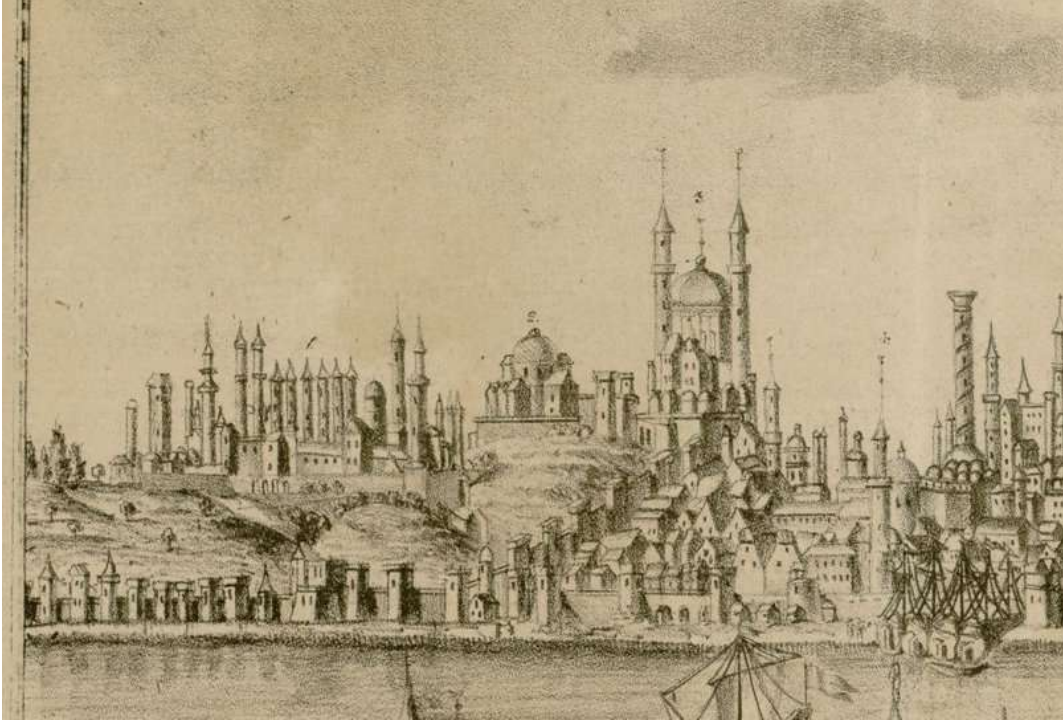
düşünülmüş olmalı ki bu kemer açıklıklarının bulundukları yerlere ağaçlar dizilmiş ve bunlar sarayın iç kısımlarına doğru devam ettirilmiştir. Merian'ın çiziminde yer alan ve Aya İrini'yi çevreleyen duvar da bu çizimde Aya İrini'nin sol kenarına kondurulmuş olduğu eğrisel bir duvar veya platform olarak görülmektedir. Yapı beşik çatılı dikdörtgen bir kütle üzerinde yükselen küçük bir kubbe şeklinde resmedilmiş eğrisel platformun diğer ucuna da daha alçak başka bir yapı veya yıkıntılar eklenmiştir.

Şekil 4.42 : Pierre Van Der Aa'nın yayınladığı panoramadan Topkapı Sarayı, Aya İrini ve Ayasofya'yı kapsayan detay resmi (HÜJ arşivi).

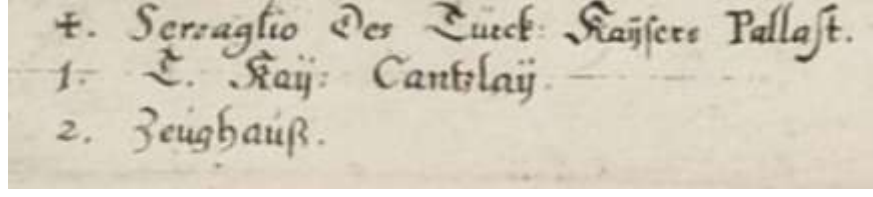

Şekil 4.43 : Christoph Thomas Scheffler tarafından hazırlanmış 1730 tarihli İstanbul panoraması (HÜJ arşivi).

Şekil 4.44 : Scheffler’in panoramasından Topkapı Sarayı’nın bir kısmı, saray surları ve Ayasofya’yı da içine alan kısım (HÜJ arşivi).

Christoph Thomas Scheffler’in 1730’da hazırladığı panoramadan seçilmiş Şekil 4.44’te yer alan kısımda “2” numara ile gösterilen yapı Aya İrini’dir. Yanında “3” numara ile gösterilmiş iki minaresi ile resmedilmiş Ayasofya bulunmaktadır. Resmin altındaki açıklamalarda Aya İrini için “Keiserliche Canzelei” ifadesi verilmiştir. Scheffler’in çizimi de Pierre Van Der Aa’nın yayınladığı panorama gibi Matthäus Merian’ın panoramasına benzerlik göstermektedir. Matthäus Merian’ın çiziminde ilk madde olarak Scheffler’inki gibi Topkapı Sarayı yer almakta ve sonra “1” numara ile gösterilen yine sur içinde kalan bir başka yapı için “T. Sraij: Cantzlaij” ifadesi kullanılmaktadır. Scheffler çizimini hazırlarken “+” (haç) şekliyle gösterilen ilk maddeyi “1” numara sayıp “2” numaradaki Aya İrini kilisesi için ikinci madde olarak gördüğü bu ifadeyi hatalı olarak kopyalamış olmalıdır (Şekil 4.45). Merian’ın çiziminde yukarıda da belirtildiği üzere Aya İrini yine “2” numarada “Zeughauß” yani bir “eşyalar evi” olarak tanıtılmaktadır (Şekil 4.38). Merian panoramasında “1” numara ile gösterilen yer ise Scheffler’in çiziminde bulunmamaktadır. Büyük ölçüde Merian’ın panoraması esas alınarak hazırlandığı anlaşılan Scheffler panoramasında da Merian’da olduğu gibi Aya İrini yükseltilmiş olarak resmedilmiştir. Merian’daki kemerli yapıdan farklı olarak Scheffler Soğukçeşme kapıdan birinci avluya yükselen tepe üzerine oturttuğu yüksek bir platform üzerine Aya İrini’yi yerleştirmiştir.

Şekil 4.45 : Matthäus Merian'ın panoramasının açıklamalar kısmından detay (HUI arşivi).

Surlar ile ilgili karışıklık haricinde Aya İrini'nin Matthäus Merian'ın çizimindeki görünümü şu şekildedir: Yapıyı kuzeybatıdan görmekte olan sanatçı kuzey cepheye saplanan iki adet beşik çatı örtülü mekanı sembolik birer pencere açıklığı ile resmetmiş, yüksek bir kasnak üzerinde yükseltilmiş kubbeyi bunların üzerinde göstermiş ve batıya doğru uzayan belki de atriuma ait bir kütle yerleştirmiştir. Ardılların reproduksiyonlarında detayların gittikçe gerçeklikten uzaklaştığı görülmektedir. Bahsi geçen karışıklıklara rağmen yukarıdakilerden sadece Merian'ın panoramasının dönemi için görece güvenilir veriler sunduğu söylenebilir.

4.3.1 Antika eşyaların törenlerde teşhiri

İstanbul ile ilgili izlenimlerini 1608'de hazırlanan araştırmasında paylaşan Ottavio Bon, Aya İrini'de pek çok antika silah, mızrak, yay ve zırhları barındıran büyük bir salon olduğunu ve bu silahların padişah ya da vezir-i azam İstanbul kentine gittikleri zaman onlara refakat edecek olan askerlere ve öteki görevlilere (geri alınmak üzere) verilmekte olduğunu söylemektedir (Withers, 1996).

19. yüzyılda ise Aya İrini'de bulunan eserlerin teşhiri ile ilgili İngiliz gezgin ve yazar Edward Daniel Clarke'ın bir takım notlarına rastlanmaktadır. Aya İrini gezisi bostancının kabileyi geri dönüşe zorlaması sonucu erken kesilen Clarke kısa görüşünden edindiği izlenimle Büyük Saray'dan diğer bir takım enteresan eserlerin de burada saklanmış olacağı ihtimalini aklına getirmektedir. Bu varsayımının temelsiz olmadığını savunan Clarke, Roma gücünü simgeleyen röliklerin farkındalığının oluşmasının ancak VI. Henry'nin zırhının Tower of London'a koyulmasından bir süre sonra gerçekleşebildiğini; Konstantinopolis gibi öne çıkan bir şehre yönelik araştırmalarda da bu gibi kalıntıların çok uzun süre fark edilmemiş olabileceğini söylemektedir. Ziyaretleri sırasında birkaç dakikaya daha müsamaha gösterilmesi için yoğun ısrarlarda bulunduklarını söyleyen Clarke'a eğer eski zırhlara çok merakları varsa Padişah'ın bayram başlangıcındaki büyük alayında bu zırhlar yük atları üzerinde gezdirilip gösterilirken istedikleri kadar bakabilecekleri

söylenmiştir. Nitekim Clarke Aya İrini ziyaretinden kısa bir süre sonra gerçekleşen kutlamalara katılıp bu zırhların alay sırasında sergilendiğini gördüğünü belirtmektedir (Clarke, 1817, s. 11). Robert Burford da bayram alaylarında Aya İrini’de depolanmış olan silahların gezdirilip teşhir edildiğini doğrulamaktadır. Ancak Burford’un, yayını İstanbul’u ziyaret etmeden hazırlaması ve kullandığı kelimelerin Clarke’ın yayınında kullandığı ifadelerle benzerlik göstermesi açısından bu konuda söylediklerini zaten Clarke’dan alıntılamış olduğu düşünülebilir (Burford, 1830, s. 6).

Ottavio Bon’un 1600lerin başlarında bahsettiği fethi anımsatan silahların teşhir edilmesi geleneğinin, iki yüzyıldan fazla zaman sonraki ziyaretçi notlarından 19. yüzyıla kadar sürdüğü görülmektedir. Ancak 19. yüzyıl bayram alaylarında gerçekleşen teşhirlerde 17. yüzyılda Bon’un tarif ettiğinden farklı olarak askerlere zaferlerle dolu yakın geçmişi hatırlatacak Osmanlı’nın kendi antika silahlarının kuşandırılması ve teşhir edilmesi yerine Cephanelik’te bulunan Konstantinopolis’in fethi ile elde edilen Bizans ganimetlerinin yük beygirleri üzerinde dolaştırılarak teşhir edilmesi yoluna gidilmektedir. Erken dönemde böyle bir uygulama olduğuna dair bir kaynağa rastlanmadığından belki de Osmanlı İmparatorluğu’nun yavaş yavaş savaşlardaki yenilgilerinin arttığı bu dönemde artık uzak geçmişte kalan fethin ve 17. yüzyılın büyük zaferlerinin alaylar sırasında hatırlatılması uygun görülmüştür.

4.3.2 Sarnıçlar

Aya İrini’nin çevresinde Bizans döneminden kalma üç adet sarnıç bulunmaktadır. Evliya Çelebi 17. yüzyılda bu sarnıçlardan birinin Ayasofya’nın sarnıcı ve diğer birkaç daha küçük ölçekli sarnıçla bağlantılı olduğunu söylemektedir. Sarnıçlardan “Büyük Ayasofya Camii” başlığı altında şu şekilde bahsetmektedir: “Sarnıcını kırk çeşmenin suyuyla doldurdular. Sarnıcın bazı yerlerini tamir için kayıklar peyda ettiler. Hala anılan kayıklar durur ve Ayşe Sultan Sarayı’na, Hasan Paşazadeler, Kudde Mehmed Kethüda, Arslanhane, Saray Meydanı, Enderun Cephanesi ve Soğukçeşmelere varınca anılan sarayların altı baştan başa boş olup tatlı su ile dopdoludur” (Kahraman ve Dağlı, 2008, kitap 1, s. 83). İnciciyan da “kilisenin bir yanında acı su ile dolu bir sarnıç” diyerek bu sarnıçtan bahsetmektedir (İnciciyan, 1956, s. 45-46). Bu sarnıç Topkapı Sarayı arazisi içinde kayıkla dolaşılabilir büyükte bir su haznesidir ve Evliya Çelebi’nin tasvir ettiği gibi hala bütünlük

içinde surun altından Ayasofya'ya doğru devam etmektedir (Tezcan, 1989, s. 232)⁴⁰. Sarnıç Aya İrini'nin Askeri Müze olarak hizmet verdiği yıllarda ziyarete açıktır; içine ahşap bir sahanlık kurulmuştur ve elektrikle aydınlatılmıştır. Sonradan bakımsızlık sebebiyle ahşap gezi yeri ve merdiveni çürüyünce ziyarete kapatılmıştır. Uzun süre üzeri açık bırakılmış⁴¹ daha sonra üzeri bir demir kapak ile örtülmüştür (Tezcan, 1989, s. 232). Sarnıca ait iki fotoğraf Şekil 4.46'da verilmektedir⁴².

Şekil 4.46 : Sarnıcin örtüsüne ve üst yapısına ait iki fotoğraf
(Tezcan, 1989, res. 239 ve 333).

Bu büyük sarnıç dışında yapının yakınlarında; güneydoğusunda sütunsuz, dikdörtgen boş bir mekan olan ve başka bir amaçla yapıp sonradan bu işleve döndürülmüş olan oda⁴³ ile Ayasofya ve Aya İrini arasında Dirimtekin tarafından yürütülen kazılarda görülen çok sıra destekli hazne⁴⁴ olmak üzere iki sarnıç daha bulunmaktadır.

⁴⁰ Sarnıç hakkında Tezcan'ın (1989, s.232) aktardığı bir hikaye Soğukçeşme Sokağı'ndaki bazı evlerden buraya erişim olduğunu göstermektedir. Hikaye şu şekilde aktarılmaktadır: "Soğukçeşme Sokağının başlangıcında Bâb-ı Hümayûn yanında surun dibindeki ahşap evlerden ilkinde saray memurlarından Safiye Özışık oturuyormuş. Yaşlı annesinden naklen anlattığına göre: Bahçelerindeki kuyunun suyunu ev işlerinde kullanırlar, aynı zamanda sepet içinde meyve ve et sarkıtarak soğuturlarmış. Bir keresinde sepet içinde indirilen karpuz, sarnıçta kayıkla dolaşmakta olan bir grup tarafından alınmış."

⁴¹ Tezcan'ın (1989, s.232) aktardığı bilgiye göre eski karakol binası lojman olarak kullanılırken burada oturan bir çocuğun sarnıca düşüp boğulması sonucu kapağın üzerinin kapatılmasına karar verilmiştir. 1978 yılında Sarayın birinci avlusunda çalışan S. Batur lojmanları çay bahçesine çevirmek istediği proje ile bağlantılı olarak sarnıcin kapağını değiştirmiş, yerden yüksek tonoz şeklinde bir demir kafes koydurmuştur (Tezcan, 1989, s. 233).

⁴² Sarnıç ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.:

Tezcan, H. (1989). s.231-233.

Casson, S. (1928).

Erden, A. (1960).

⁴³ Sarnıçla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Tezcan, H. 1989. s.204-205 ve Peschlow, U. 1977, s.152, tablo 41, 4.

⁴⁴ Sarnıçla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Tezcan, H. 1989. s.235-236 ve Peschlow, U. 1977, s.159.

5. DAR-ÜL ESİİHA İLE SERGİ İŞLEVİNİN EKLENMESİ

İstanbul'un fethinin ardından cephanelik olarak kullanılmaya başlanan Aya İrini, çok eski tarihlerden beri bu görevine paralel olarak bir de sergi işlevi barındırmaktadır. III. Ahmed döneminde fetihlerden elde edilen savaş ganimetleri ve antika silahların düzenlenmesiyle yapının içinde Dar-ül Esliha (silahlar evi) adı altında bir sergi oluşturulmuştur. Aya İrini III. Ahmed döneminde gerek bu işleyiş programı ve gerekse bununla bağlantılı olarak yapılan ek ve tamiratlar açısından büyük değişiklikler geçirmiştir. Yapıda 18. yüzyılın ilerleyen yıllarında pek çok tamirat ve bezeme düzeninde değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Bu dönem gerçekleşen işlevsel çeşitlenmenin ve yeni eklenen kısımlara ait bezeme üsluplarının anlaşılabilmesi için bunların içinde oluştukları ortamın da incelenmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla bu bölümde öncelikle Aya İrini'deki bu değişikliklerin gerçekleştiği III. Ahmed dönemi ve 18. yüzyılın genel tutumlarını kısaca tartışmak yerinde görülmüştür. Daha sonra paylaşılan bu temel bilgiler ışığında önce Aya İrini çevresindeki değişimler sonra da yapıya "Dar-ül Esliha" adı altında kazandırılan sergi işlevlendirmesi süreci incelenmiştir.

III. Ahmed dönemi ile başlayan 18. yüzyılda farklılaşan yaklaşımlar ve mimari tutumlar Aya İrini'de bu dönemde yaşanan değişikliklere açıklık getirebilecek anlayışların üzerinde durularak ana hatlarıyla bu bölümde incelenmektedir. Dönemin politik, ekonomik ve sosyal durumuyla da ilgili burada sadece ortamın tanımlanmasını amaçlayan kısa bir özet verilmektedir.

Osmanlı devleti 1683'teki Viyana bozgunundan sonra ardı ardına savaş ve yenilgiler yaşadığı bir döneme girmiştir. 1703'te III. Ahmed'in tahta çıkışından Pasarofça Antlaşması'nın (1718) imzalanmasına kadar geçen devrin halen savaşlarla geçen bir dönem olduğu bilinmektedir. Padişahın, damadı İbrahim Paşa'nın sadarete gelmesi ile birlikte III. Ahmed'in saltanatı ikinci ve tanımlı bir devreye girmiştir. Damat İbrahim Paşa Pasarofça antlaşmasından sonraki dönemde mümkün olduğu kadar

savaşlardan uzak durmaya çalışmış ve on iki sene süren yönetim devri boyunca bir barış ortamını korumayı başarmıştır. İbrahim Paşa'nın devri “zevk ve sükun içinde, etrafına topladığı şairler, alimler arasında, İstanbul'u saraylar ve köşklerle süsleyerek” geçen bir süreç olarak nitelenmektedir (Koral, 1978, cilt 1, s. 167). III. Ahmed'in padişahlığının bu evresi daha sonraki araştırmacıların lale bahçelerinde yapılan şenliklerden esinlenerek atadığı isimle, “Lale Devri” olarak bilinmektedir.

Bu on iki yıllık (1718-1730) barış ortamında Osmanlı devletinde şiir, müzik ve mimarlık alanlarında dikkat çekici boyutlarda geniş çaplı bir değişiklik ve Avrupa'ya yönelim görülmüştür (Bowen, 1960, s. 269). Sultan III. Ahmed'in ve Damat İbrahim Paşa'nın politikaları “laik bir topluma yönelen ciddi adımlar” olarak nitelenecek kadar büyük bir farklılaşma şeklinde de değerlendirilmektedir (Melikoff, 1986, s. 641).

III. Ahmed'in padişahlığının 1718'e kadarki ilk evresinde önemli bir başarı kaydedilmemiş, bu tarihten sonraki evre İstanbul için bir “aydınlanma ve açılma dönemi” olmuştur; bu III. Ahmed'in İstanbul'u kendi yaşam anlayışına uygun bir atmosfere kavuşturmak istemesi ile yakından ilişkilidir. Bu yaklaşım İstanbul'a tarihinin en önemli imar hareketlerinden birini yaşatmıştır (Sakaoğlu, 1993a, s. 114).

Döneme damgasını vuran eğlenceler yaygınlaşırken kent ölçeğinde birkaç yönlü imar çalışmaları başlatılmıştır. Dönemin büyük ölçekli imar hareketlerine kısaca değinilecek olursa Damat İbrahim Paşa'nın Şehzadebaşı'nda bulunan külliyesinden, 1721'den itibaren sürdürülen Eyüp, Alibeyköy, Beylik Bahçe bölgelerindeki imar çalışmalarından, su sorunu ile ilgili yapılan iyileştirmelerden, 1725'te Tekfur Sarayı'nın “Karhane-i Kaşı” adı ile bir çini fabrikasına dönüştürülmesinden ve 1727'de Aya İrini'nin bitişiğinde yer alan yeni Darphane-i Amire'nin faaliyete geçirilmesinden bahsedilebilir (Sakaoğlu, 1993a, s. 112). 18. yüzyılın başlarında Boğaz kıyılarında az sayıdaki kasaba ve köyler dışında bir yerleşme yoktur ve buralar doğal yeşil alan halindedir. III. Ahmed döneminde elverişli görülen koylara çeşme ve mescitler yapılarak buraların iskana açılması öngörülmüş, rical ve ulema için yalı arsaları ayrılmış ve Boğaz'da yeni bir gelişme alanı sağlanmıştır. Sur içinde yangından tahrip olmuş alanların ve eski hayır kurumlarının onarılmasında vakıf bütçeleri yeterli olmadığından kent zenginlerinden ve rical sınıfı mensuplarından para toplanarak onarım kampanyası başlatılmıştır. Yangın geçiren Kız Kulesi yeniden inşa edilmiş, harap durumdaki Yalı köşkü ile Demir kapı kesimindeki saray

surları onarılmış, akmayan çeşmeler, işlevini yitirmiş imaretler, Hocapaşa'daki eski eserler, Baltacılar Ocağı yenilenmiş, depremlerde yer yer yıkılmış olan Yedikule – Eğrikapı arası kara surları onarılmıştır. Beşiktaş – Kabataş arasına rıhtım inşa edilmiştir. Bir başka köklü değişiklik su yapıları ile ilgili olmuş, İstanbul'a özgü su mimarisi iki yeni bent, bir su yolu, anıt çeşmeler, Haliç ve Kağıthane havzalarında cetveller, havuzlar, yapay çağlayanlar yapılarak geliştirilmiştir (Sakaoğlu, 1993b, s. 183).

Bahsi geçen bu inşaat etkinlikleri bir yandan da padişahın lüks ve değişiklik isteklerini karşılamaya ve Lale Devri'ni simgeleyen eğlence düşkünlüğüne uygun bir dekor hazırlamaya yönelik kurgulanmıştır. Kenti ilgilendiren “bayındırma” çabaları ise yeni yapılan kasır ve sarayların çevrelerinin düzenlenmesiyle sınırlı kalmıştır (Arel, 1975, s. 35). Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris'ten getirdiği XIV. ve XV. Louis üsluplarında park, bahçe, köşk ve saray resimleri ve krokileri yeni üsluplara karşı bir hayranlık uyandırmıştır (Sakaoğlu, 1993b, s. 184-185). Arel, Osmanlı mimarisinin Avrupa etkilerine açılmasının Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin 1720-21 yıllarındaki Fransa ziyaretiyle başlayan bir girişimin dolaylı ürünü olduğunu söylemektedir. Osmanlı elçisinin döndükten sonra kaleme aldığı takrimnamede Fransa krallık çevrelerinin yaşayış biçimine, imar işlerine büyük yer ayırdığı, görüp beğendiği sarayları, bahçeleri, eğlence ve törenleri övgülü ve ayrıntılı bir biçimde anlattığı görülmektedir. Bu açıklamalar III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa için uyarıcı niteliktedir (Arel, 1975, s. 21). Bu dönemde Versailles'ı ve Fontainebleau'yu örnek alan projeler uygulanmıştır; sarayların mermer kaplama ve yaldızlı ahşaplar kullanma dışında yeni kalemişi bezemeler ile donanmaya başlaması da aynı yıllara rast gelmektedir (Sakaoğlu, 1993b, s. 184-185). Lale Devri III. Ahmed'in Patrona Halil isyanı ile tahttan indirildiği 1730 yılında sonlanmış kabul edilir. Ancak bu yıllarda başlayan ve bugün Osmanlı'nın “Batılılaşma dönemi” olarak nitelenen dönem 18. yüzyılın özel gelişmeleri ile devam etmiştir.

III. Ahmed döneminde Batı sanatına ve stillerine duyulan ilgi açıktır. Önceki dönemlerde de padişah sarayında bir takım eğlenceler gerçekleştirilmekle birlikte artık farklı olarak eğlenceler halkın haberdar olabileceği, bazı durumlarda da katılabileceği şekilde düzenlenmeye başlamıştır. Bu dönemin daha sonraki dönemlerde daha büyük boyutlara ulaşan batılılaşma eğilimlerinin oluşmasındaki etkisinin temellerinde yatan başlıca sebeplerden biri Avrupa ile diplomatik ve ticari

ilişkilerdeki hızlı artıştır. Özellikle Fransa'nın 18. yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarında yaptığı ithalat ve ihracat yatırımlarının muazzam bir şekilde arttığı görülmektedir.

Diplomatik ilişkiler bağlamında da büyük değişiklikler olmakta, Fransız sarayı Osmanlı padişahı ve devlet ileri gelenlerine büyük cömertlik içinde, Avrupa üsluplarında çok sayıda pahalı hediyeler göndermektedir. Arel (1975, s. 10) Fransızların yaptıkları bu cömertliklerden çifte yarar umduğunu, bir yandan Bab-ı Ali'nin teveccühünü kazanırken bir yandan da Doğu'da Fransız ürünlerine düşkünlük yaratmaya istekli olduklarını belirtmektedir. Bahsedilen bu yeni beğeni gerçekten de kısa sürede kendisini mimari alanında da göstermeye başlamış, ancak hediye edilen mobilya, ayna gibi objelerin de esinlendirmesiyle mimariye alınan barok/rokoko üslup özellikleri uzun süre yapının kendisinden çok süslenmesinde kullanılmış, kapı, pencere ve yazıt çerçeveleri gibi yapısal olmayan kısımlarda görülmüştür (Arel, 1975, s. 10).

III. Mustafa zamanında Avrupa'yla ilişkiler sıklaşmış, askeri yardımlaşma ve askeri reform alanında ortak girişimler başlamıştır. Macar asıllı Fransız François de Tott Osmanlı devletinde görev almış, Süratçi Ocağı'nı ve mühendishaneyi kurup Tophane'yi yenilemiştir. Eğitim için çağırılan yabancı subay heyetlerinin içinde mühendis ve mimarlar da bulunmaktadır (Arel, 1975, s. 12). Tott Aya İrini Dar-ül Esliha'sını da ziyaret edebilmiş imtiyazlı kimseler arasındadır.

Bu dönemdeki yeni anlayışların bir takım yeni yapıların ve de eski yapılar için yeni işleyiş programlarının oluşmasına sebep olduğu görülmektedir. Aya İrini ve yakın çevresi de bu değişikliklerden etkilenmekte ve müdahalelere maruz kalmaktadır. Yeni talepler ve askeri alanda yapılan reformlar da fetihten o zamana kadar cephanelik olarak kullanılan Aya İrini'de yeni bir işleyiş programının oluşabilmesine zemin hazırlamıştır.

5.1 Aya İrini'nin Yakın Çevresindeki Değişiklikler

III. Ahmed dönemi imar hareketleri çerçevesinde Aya İrini'nin de yakın çevresindeki komşuları ile birlikte bir işlevsel dönüşüm sürecine sokulduğu görülmektedir.

Fethin sonrasında önceleri Yeni Saray'ın (Topkapı Sarayı) birinci avlusundaki tek yapı olarak hizmet gören Aya İrini'nin çevresi 16. yüzyıl boyunca servis yapılarıyla

dolmuş ve birinci avlu kabaca daha sonraki yüzyıllarda da koruyacağı şeklini almıştır. Bu şekil ortada serbest bırakılmış bir teşrifat alanının etrafında konumlanmış, sarayın diğer kısımlarına kıyasla daha ucuz malzemeden üretilmiş, hizmet yapılarının basit konstrüksiyonları ile bunları çevreleyen bahçe duvarlarının sağır cephelerinden oluşmaktadır.

1726 yılında Aya İrini’de bir işlev çeşitlenmesi yaşandığı hatırlanarak bu dönem öncesinde yakın komşuları ele alındığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Aya İrini’nin güneyinde yapıdan bir istinat duvarı ile ayrılmış olan odun ambarı, atriumunun batısında demir mahzeni ve bazı depolar, kuzeyinde ise ana işlev olarak inşaat malzemelerinin depolandığı ayrıca nakkaş atölyeleri, şehremini ve mimarbaşının ofislerine de ev sahipliği yapan Anbar-ı Amire binası olduğu görülmektedir. Yapının doğu yani apsis cephesi birinci avluya dönüktür. Hakkında 16. yüzyıl çağdaşı yazılı ve görsel belgelerde söz edilen ve çok katlı, nispeten büyük ölçekli bir yapı olan Anbar-ı Amire binasının ne zaman ortadan kalktığı bilinmemektedir.

Böyle bir ortamda Aya İrini’deki değişiklikler 1726’da gerçekleştirildikten sonra komşusu Anbar-ı Amire’nin bulunması gereken yerde Darphane-i Amire’nin 1727 yılında faaliyete başladığı görülmektedir (Sakaoğlu, 1993a, s. 112). Aslen Anbar-ı Amire bünyesinde veya ona bitişik olarak, saray sınırları içerisinde yer alması nedeniyle “iç darphane” olarak anılan bir birim hali hazırda bulunmaktadır. Sırmakeş Han’da bulunan Darphane-i Amire’nin buraya taşınmasıyla bu yapı genişletilmiş veya o tarihte halen durmakta ise Anbar-ı Amire’yi de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiş olmalıdır.

Aya İrini ve çevresinin bu dönemlerdeki bir tasviri 1748 tarihli Beylik Suyolu Haritasında yer almaktadır (Şekil 5.1). Topkapı Sarayı’na gelen su isale hattı birinci avlunun kuzeydoğu köşesinde, hemen fırınlardan sonra yer alan sarayın suyunun dağıtıldığı bölüme ulaşmakta, su Bâb-ı Hümâyûn’un solundaki bir kuleden Orta Kapı’nın solundaki bir diğer kuleye akarak ikinci avlunun kuzeydoğu köşesinde gümüş adlı bir dağıtım haznesinde toplanmaktadır. Daha küçük kanallar bu hazneye erişmeden birinci ve ikinci avluda farklı birimlere ve çeşmelere giden dallara ayrılmaktadır (Necipoğlu, 2007, s. 78).

Şekil 5.1 : Beylik Suyolu Haritasında (1748) Topkapı Sarayı ve Aya İrini⁴⁵ (Çeçen ve Kolay, 1997, harita no: 4).

Şekil 5.1’de haritanın Topkapı Sarayı avlularını içeren kısmı verilmektedir. Burada Sarayda su hatlarının ulaştığı yapılar dışında, su isalesi yapılmamasına rağmen sadece birinci avluda solda çevresinden bağımsız olarak Aya İrini’nin verildiği göze çarpmaktadır. Yapı uzun cephesinde üç, kısa cephesinde dört pencere bulunan bir dikdörtgenler prizması ile bunu örten yüksek kasnaklı ve kasnak hattı boyunca pencereler bulunan iki kubbeyle ifade edilmiştir. Kubbelerin oturduğu çatı kubbe kasnaklarının tabanlarına doğru yükseliyor gibi görünmektedir. Alttaki kütle üzerindeki pencereler kare birimler oluşturacak şekilde parmaklıklıdır (Ar, 2010, s. 23).

⁴⁵ Bulunduğu yer: 1748 tarihli Beylik Suyolu Haritası, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmet Kütüphanesi, No. H. 1815. 75 x 1098 cm, 6 pafta.

5.2 Kitabeler ve Kuzey Revakı

Aya İrini II. Mehmed döneminden III. Ahmed dönemine kadar “cebehane” veya “iç cebehane” olarak adlandırılarak cebecilerin koruması altında silah ve mühimmat deposu olarak kullanılmıştır. III. Ahmed dönemiyle birlikte Batı kültürünün katkısı artmıştır. Bu bağlamda III. Ahmed döneminin askeri reformları sonucu orduya ait pek çok silahın hükmü kalmadığından bunları barındıran Aya İrini de cephanelik olmaktan çıkmıştır. Bu durumda İç Cebehane zaten içindeki malzeme ve düzeniyle bir sergi kurulması için uygundur. Böylece yapıda bir takım tamirat ve değişiklikler yapılarak iç mekanı Alus’un deyimiyle bir “silah müzesi” şekline getirilmiş ve 1726 yılında Dar-ül Esliha (silahlar evi) adını almıştır. Cümle kapısı yani büyük kapının üzerine de hicri 1139 tarihli bir kitabe konmuştur (Şekil 5.2) (Alus, 1920, s. 22). Alus’un müze olarak nitelediği yeni düzenleme bugünkü anlamda gerçek bir müze olmasa da ilk defa bu gibi objelerin sergiye açılması açısından önemli bir adımdır. Ayrıca Dar-ül Esliha’nın politik mesaj veren sembolik öneme sahip objelerin toplandığı bir merkez yaratması açısından modern müzelere benzediği de yadsınamaz.

Şekil 5.2 : Aya İrini’nin bugünkü giriş kapısının üzerindeki iki kitabe.

5.2.1 1726 tarihli kitabe

Hicri 1139 (1726) tarihli kitabe ile hicri 1157 (1744/45) tarihli bir başka kitabe bugün hala Aya İrini’nin kuzey kapısı üzerinde durmaktadır (Şekil 5.3). Bu kitabeler ilk olarak Abdurrahman Şeref Bey’in 1910 tarihli makalesinde Osmanlıca aslı kopya edilerek yayınlanmıştır. Kitabelerin transkripsiyonu Necdet Sakaoğlu’nun Topkapı Sarayı’nı konu aldığı kitabında birkaç mısrası eksik olarak yayınlanmış

bulunmaktadır. Günümüz Türkçesine tercümesine ise herhangi bir yayında rastlanmamıştır. Şekil 5.2 altta 1726 tarihli kitabeyi, üstte ise 1744'te sonradan eklenen kitabeyi göstermektedir. 1726 tarihli Dar-ül Esliha'nın açılışını belgeleyen kitabenin transkripsiyonu önceki yayındaki eksikleri tamamlanmış ve bir takım düzeltmeler yapılmış olarak şu şekildedir:

1. satır:

Şehinşah-ı mağazi-pîşe Sultan Ahmed-i Sâlis
Kâvurlar zinde Behram eylese tığ-ı cihadın bâd
O Rüstem-himmet dâsitan-ı şecaat kahraman-ı savlet
Kâvlur bir sadmesi bir hemzden sâd nirem keşvad
O İskender menş-kim zât-ı Zîşan-ı hümayûnu

2. satır:

Sedâd-ı rüşd ile mümtaz-ı âlem mefhar-ı emced
Sipah-ı şevketi gayret-fezâyı hâl-i İskender
Mühimmat-ı cihadı maverây-ı hıta-i i'dâd
Olub İran-zeminin sürh-i serden seyf-i k..ale
Kimin katl ve kimin din-i mübinle eyledi irşad

3. satır:

Feridun-menzelet Cem-menkabet hakan-ı heft iklim
Şeh-i âlem-i yegâne Hüsrev-i Zîşan kesr-i dad
Vücut-ı pâki tabân olalı burc-ı hılâfetde
Cihanın her günü oldı meserret-bahş sad i'yad
Hudâya hamd ü şükrolsun ki ol hakan-ı zîşânın

4. satır:

Zaman-ı devletinde oldı heb viraneler abâd
Hususa-kim bu Dârü'l-Esliha lûtf-ı amiminden
Olub ta'mir olmuşdur heman güyâ ki nev-bünyad
Muhakkar kalmak ancak nâsezâ idi iderlerken
Gürûh-ı gâziyân-ı din ü devlet andan istimdâd

5. satır:

Şehinşah-ı cihânın lûtfu ol pejmürde endâmı
Kılub ihyâ yeniden oldu ziyb ü ziyneti müzdad
Hele el-hak 'aceb müstahkem ve 'âli eser oldu
'Aceb pâk ü metin tarh eyledi bünyadını üstad
Firaz-ı kubbede fânus-ı zibâ-yı zer-endudu

6. satır:

Kıbab-ı asumân üstünde güya mihr-i nûr ikad
Hemîşe Hak kılub ol şehriyârın şevketin efzun
Cihana daimâ hükm eylesün bervec-i isti'dad
Düşürdüm Şehriyâ itmamına bir bî-bedel târih
Bu Dâr-ı Esliha revnak-ı nümûn oldu mübârek-bâd

1139 resme'd-da'i
Veliyeddin gaferele

Şekil 5.3 : Aya İrini'nin kuzey giriş kapısı ve üzerinde iki kitabe.

Kitabe Aya İrini ile ilgili olarak yapıda III. Ahmed zamanında yapılan kapsamlı tamirleri ve yapıda Dar-ül Esliha adı ile bir sergi düzenlenip açıldığına dair bilgiler içermektedir. Bu düzenlemeler yapıldığı sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun İran ile savaşı devam etmektedir. Manzumenin ilk dizeleri III. Ahmed'e övgüler içermekte onu kahramanlıkta önde giden kişi olarak nitelemektedir. Beşer dize içeren ikinci ve üçüncü satırlarda padişaha övgülerin yanı sıra devam eden savaşın da etkisiyle güncel siyasi durumu konu alan ifadelerle yer verilmiştir. Bu bölümlerde İran'ın destan kahramanları küçük görülmekte, savaşın kazanılacağı öne sürülmektedir. İkinci satırda padişahın İran'dan kılıç yoluyla elde ettiği bir takım savaş aletlerini düşmandan korumak için duvarlar arkasına sakladığını belirten ifade, savaş ganimeti olarak elde edilen silahların bir kısmının Aya İrini'ye getirildiğini anlatıyor olabilir. Satır, savaş ile padişahın düşmanlarını ya öldürdüğü ya da İslam dinine yönlendirdiği şeklindeki bir ifadeyle devam etmektedir. Üçüncü satır İran üzerine kurulacak üstünlüğe dayanarak “yedi iklimin sultanı” olarak nitelenen padişahın üstünlüğüne övgüler içermektedir. Bu satırdaki dizeler ayrıca eski İran Şahı, gibi hilafetin merkezinde olan padişahın hükümdarlığının daim olması ve her günün yüz bayram gününe eşit olması gibi temenniler içermektedir.

Dördüncü satır ile birlikte inşa faaliyetlerinden ve Aya İrini'den bahsedilmektedir. III. Ahmed döneminde yapılan mimari hareketlere değinen bu satırda bir önceki bölümde anlatıldığı gibi onun devletinin zamanında “bütün viranlar mamur oldu” sözleriyle harap durumda olan pek çok yapının tamirinin onun hükümdarlığı döneminde yapıldığı anlatılmaktadır. Daha sonra ilk defa ismi Dar-ül Esliha olarak geçen ve o dönemde harap halde olarak nitelenen Aya İrini'nin de onun lütfunda yeni inşa edilmiş bir bina gibi tamir edildiğinden bahsedilmektedir. Beşinci satırda III. Ahmed'in Aya İrini'yi tekrar müstahkem (sağlam) yaptığı ve değerli bir eser haline getirdiği belirtilmektedir.

Kitabenin son satırında Dar-ül Esliha'nın açılışı müjdelenmekte, manzume ‘bu yeni Dar-ül Esliha mübarek olsun’ dizesiyle bitirilmektedir.

Kitabenin sonunda, yerine yerleştirilme tarihi ile birlikte metni taş işleyen ustanın adı, ‘Veliyeddin’ yer almaktadır. Altıncı satırın beşinci dizesinden de kitabenin şairinin ‘Şehrî’ olduğu anlaşılmaktadır.

Aya İrini’de Dar-ül Esliha sergisinin açıldığı dönemde Avrupa usullerine duyulan ilginin hayat tarzına yansması sadece padişah ve çevresi etrafında gerçekleşen eğlenceler ile sınırlı değildir. Yine Sultanın kendi memnuniyeti için başlatılmış olsa da Osmanlı devletinin “müze” kavramından henüz yoksun olduğu bu dönemde Aya İrini’de bir sergi düzeni oluşturulması fikri bu dönemin anlayışından doğan kayda değer bir adımdır.

Yapı sadece işlevsel yenilikler değil bezeme düzeniyle de bu dönem temelleri atılan yeni üslupların özelliklerini taşımaktadır. Mimariye küçük sanatlar ve el kitapları üzerinden giren Avrupa üsluplarının etkileri henüz bu dönemde yapıların plan düzenine yansımaya da mimaride kendini bezeme üzerinden göstermektedir. Aya İrini'nin de yeni eklenen kısımlarının dekorasyonunda bu anlayışı yansıttığı görülmektedir.

Osmanlı'nın Batılılaşma dönemi olarak tanımlanan dönemin oluşmasının temellerinde Avrupa ile diplomatik ve ticari ilişkilerdeki hızlı artış olduğu, sultan ve devlet ileri gelenlerine Avrupa üsluplarında çok sayıda pahalı hediye gönderildiği ortamın tanımlandığı yukarıdaki metinde açıklanmıştı. Arel'in (1975) de önerdiği üzere bu tavır Osmanlı ileri gelenlerinde bu tarz objelere karşı ilginin artmasına neden olmuştur. Bu durum daha ziyade ticari ilişkiler ve mimari üsluba yönelik etkiler açısından ele alınmakla birlikte bir başka boyutu daha olduğu düşünülebilir. Göze hoş gelen objelere sahip olma ve biriktirme eylemleri ile birlikte bunların sahiplerini hoşnut edecek şekilde

özel alanlarda sergilenmesi de olağan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sergiler sadece değerli objelerin sahiplerinin ve onların değer verdikleri veya etkilemek istedikleri konuklarının gözlemlerine açıktır. Aya İrini’de gerçekleştirilen silahlar evi düzenlenmesinin temelinde aynı yaklaşım okunmaktadır. Düzenlemenin asıl izleyicisi padişah’tır ve sadece onun izniyle bazı imtiyazlı kişiler, sahip olduğu bu hazineleri görme hakkına vakıf olmaktadır.

Dar-ül Esliha bu özellikleri ile Avrupa’da o dönemde yaygınlaşmakta olan “merak odası” oluşumlarını andırmaktadır. Rönesans Avrupası’nda klasifikasyondan, hatta kategorilere ayırmak için gerekli sınırlardan yoksun olarak doğa tarihi, jeoloji, etnoğrafya, arkeoloji, dini ve tarihi eserler gibi çok farklı alanlardaki pek çok nesnenin toplandığı bu odalar tıpkı Sultan için düzenlenen Aya İrini’deki sergi gibi biriktirilmiş pek çok objenin sahibinin memnuniyetine sunulduğu karmaşık bir düzen içindedir. Yerlerine ve içeriğine göre az çok değişen isimlerle anılmakla birlikte en çok rastlanan isimleri arasında “cabinet of curiosities”, “cabinet of wonder”, Almanca olarak “Kunstammer”, “Wunderkammer”, “Kunstkabinett” gibi çeşitlemeler bulunmaktadır. Avrupa’daki pek çok müzenin tarihinde bu gibi oluşumların önyak olduğu dikkat çekmektedir. Hükümdarlar, aristokratlar, tüccar sınıfının zenginleri gibi ekonomik olarak bu gibi oluşumları karşılayabilecek kişilerin yanı sıra erken dönemdeki bazı bilim adamlarının da oluşturduğu merak odaları bulunmaktadır. Gelişmiş koleksiyonların pek çoğu ya daha sonra gelen müzelerin temellerini oluşturmuş ya da bunlar içindeki farklı alanlardaki eserlerin yeni oluşturulan müzelere ayrıştırılıp yerleştirilmesiyle koleksiyonlara büyük katkılarda bulunmuşlardır. 17. yüzyılda örneklerine rastlanmakla birlikte özellikle İngiltere’de 18. yüzyıl başında yaygınlaştığı görülmektedir. İngiltere’deki önemli örnekleri arasında Oxford’daki Ashmolean ve Pitt Rivers müzeleri ile Londra’daki British Museum sayılabilir. Avusturya’da bugün Ambras Kalesi’nde yer alan müzenin farklı koleksiyonlarından oluşan bölümlerinden biri de Arşidük II. Ferdinand’ın koleksiyonu ile başlayan merak odasıdır. Rusya’daki doğa ve insana ait merak uyandırıcı nesnelerin toplanmasıyla oluşturulmuş Kunstkamera, Dar-ül Esliha’dan sadece bir sene sonra 1727’de açılmıştır. Bu koleksiyonun resmi bir müze oluşumu ve bu müzenin ilgili alanlarına dağıtılması ise 1830lu yılları bulmuştur. Görüldüğü üzere merak odaları kavramsal açıdan benzerliğinin yanı sıra yaygınlaşma tarihleri açısından Dar-ül Esliha ile çok yakın tarihi paralellik içermektedir. Dar-ül Esliha

kapsamında düzenlenen serginin askeri eserleri ele alıyor olması ise bu konudaki koleksiyonlara dair örneklerin daha geç tarihlerde ortaya çıkmaları nedeniyle dikkat çekicidir.

5.2.2 1744 tarihli kitabe

Osmanlı devletinin askeri tarihindeki değişiklikler ordu ile ilgili reformlar, silah teknolojilerindeki ilerlemeler askeri bir yapı olarak işlev gören Aya İrini'yi de doğrudan etkilemektedir. Bourbon hanedanından bir Prens olan ve Fransa ve Avusturya ordularında görev almış Claude Alexandre Comte de Bonneval'in 1729'da Osmanlı topraklarına sığınıp burada ordu ile ilgili görevler almaya başlaması ile birlikte ordudaki ıslahat hareketi hız kazanmıştır. Osmanlı devletine sığındıktan sonra Müslüman olup Ahmed adını alan Bonneval Patrona Halil Ayaklanması yatıştıktan sonra Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından İstanbul'a getirilmiş ve Osmanlı kapıkulu ocaklarını yeniden düzenlemek amacıyla 1731'de humbaracıbaşı olarak atanmıştır. Müslüman olan üç Fransız subayı ve Bosna'dan getirttiği üç yüz humbaracı ile Üsküdar Ayazma Sarayı'nda modern Humbaracı Ocağı'nı kurmuştur. Üsküdar'daki Topçu Ocağı'nda teknik ve askeri dersler vermiş, iki yıl içinde alaybaşı olarak eğittiği humbaracıları disiplinli bir birlik haline getirmiş ve 1733'ten sonra Humbaracı Ahmed Paşa olarak anılmaya başlamıştır. Lale Devri sonrasında Osmanlı başkentinin askeri, siyasal ve sosyal çevrelerinin en etkili kişilerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Sakaoğlu, 1993c, s. 129). Sultan I. Mahmud döneminde orduda Humbaracı Ahmet Paşa'nın da çabalarıyla topçu ocakları, humbaracı ocakları gibi birçok birimde ıslahat yapılmakta, yeni tarzda toplar döktürülmekte, yeni silahlar ve askeri techizat edinilmektedir. Bu durumdan Aya İrini'deki sergi etkilenmiştir (Alus, 1920, s. 25).

Biri Dar-ül Esliha olarak açılışını, diğeri onarımları anlatan kitabe olmak üzere Aya İrini'nin cümle kapısı üzerinde iki adet kitabe bulunduğu bahsedilmiştir. Yapıda Dar-ül Esliha sergisinin düzenlenişinin anlatıldığı bölümde altta yer alan birinci kitabenin transkripsiyonu ve özeti verilmiştir. Esas olarak bu yeni işlevin duyurusu açısından önemli olan 1726 tarihli kitabeden, Aya İrini'nin 'Silahlar evi' olarak düzenlenmesi sırasında, yani III. Ahmed döneminde esaslı bir onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır. Bu onarımlardan bahseden kitabenin üzerinde yer alan 1744 tarihli kitabe de yapının 18. yüzyılda geçirdiği onarımlarla ilgili başka değerli bilgiler

vermekte, onarımların yanı sıra yapıya kazandırılan yeni işlevle ilgili bir takım soru işaretleri uyandırmaktadır. İkinci kitabe de Abdurrahman Şeref Bey'in 1910 tarihli makaleler dizisinde Osmanlıca asılları kopya edilerek yayınlanmıştır. Ancak kitabe metninde hicri 1157 olduğu görülen üstteki kitabenin tarihi makalede hatalı olarak "1175" şeklinde basılmıştır. Şekil 5.2'de üstte görülen kitabenin Latin harflerine çevirisi şu şekildedir:

1. Satır:

Mazhar-ı feth ü zafer kutb-ı mağaz-ı pîrâ
Hüsrev-i kal'a-küşâ Hazret-i Sultan Mahmud
Sa'yi bisyâr ile sarf eylemede evkatın
Cem'i alât- cihada o şeh-i dad-nümûd
Döndü altun topa devrinde anın Tophâne

2. Satır:

Ziyb ü ziverle olub tarh-ı metün ü meşdud
Ne kadar cay-i mühimmatı gaza kim vardır
Ba hasıl oldu zamanında cedit ve beyhud
İşte ez-cümle bu beytü'ş-şerif-i eslihâyı
Kıldı terfi' idüb eyvan-ı sipihre mahsûd

3. Satır:

Kalb-ı a'da gibi olmuşdu haraba müşrif
Kerdeş dehr ile ahşabu olub hâk-ı âlud
Didi-kim kullarımın cây-ı mühimmatından
Ne revâdır ki ola revnak u 'umran nâbud
Eyleyüb hâsılı tecdidine ferman itdi

4. Satır:

Kargir olmağiyçün emri Hümayunu vurûd
Ol Süleyman-ı zaman âhında gark etti ânın
Der ü divarını manende-i zırh-ı Davud
Cebe sata nola gerdüne mübahat iderek
Rıf'at-ı şân ile bu beyt-i mühimmat-cünud

5. Satır:

Olmada zirve-i bâmında o fânus-ı lâtif
Hemçü hurşid-i ziya-bahş felek şevk-efzud
Sende insaf kıl ey Zal-ı sipihr-i fertut
Kangı kişverde bu haletleri etdin meşhud
Böyle Şahinşeh-i zişânın ederse şâyan

6. Satır:

Ruz ü şeb medh ü senâsıyla cihan küft ü şünud
Düşmenin kahr edüb Allah livâsın mansur
Ömrün efzun ide devletle Hudâ-yı ma'bud
Oldu tecdidine târih-i Behin ey Rahmî
Kıldı bünyad Cebe Haneyi Sultan Mahmud 1157

Bu kitabe III. Ahmed'den sonraki padişah I. Mahmud'un emriyle yapılan kapsamlı bir onarımı anlatmaktadır. Diğer kitabede manzumenin başlarında III. Ahmed'in bir takım silahları duvarlar ardında sakladığını anlatan ifadeler bulunmaktaydı. Bu kitabede de ilk satırda I. Mahmud büyük gazi ve kale fatihi olarak övüldükten sonra, bir takım savaş aletlerini topladığından bahsedilmektedir. Satır 'onun zamanında

Tophane'nin altın topa' döndüğü şeklindeki bir ifade ile bitmektedir. Burada bahsi geçen "Tophane" ile Aya İrini'nin kastediliyor olması muhtemeldir.

İkinci satırdaki dizelerde Aya İrini'den bahsedilmektedir. Kitabe III. Ahmed dönemi kitabesinden sadece onsekiz sene sonra hazırlanmış olmasına rağmen Aya İrini harap durumda olarak yansıtılmaktadır. İkinci satırda adeta yeniden inşa edilen bir binadan bahsedilmişcesine metanetli ve sağlam bir binanın, yani silahlar için bu şerefli silah evinin yapıldığından bahsedilmektedir. Üçüncü satırda ise Aya İrini'nin düşmanların kalbi gibi harap olduğu söylenmektedir. Ahşaplarının çürüdüğünden bahsedilmektedir. Bu ahşap kısım atriumun fetih sonrasında ahşap olarak inşa edilen iç sıra revakı olabilir. I. Mahmud'un bu onarımı önemli gördüğü ve yapının yeniden canlandırılması için ferman verdiği söylenmektedir. III. Ahmed tahttan indirildikten sonra döneminde yapılan yapılara artık özen gösterilmediği hatta bazı köşk ve kasırlar ile bahçe düzenlemelerinin özellikle tahrip edildiği bilinmektedir. Aya İrini ve içeriğinin kasti olarak tahrip edilmesi gerek saray sınırları içindeki konumu gerek yeni işlevinin zaten yüzyıllardır hizmet verdiği mevcut işlevinin devamı niteliğinde oluşu açısından pek akla yatkın görünmemektedir. Yeni ve kapsamlı onarım görmüş bir yapı olarak onsekiz yıl içinde bu derece hasar görmesine neden olabilecek bir yangın veya deprem felaketi de kaynaklarda yer almamaktadır. Nitekim manzumeden anlaşılan asıl sebep bakımsızlık gibi görünmektedir. Bu durumda belki III. Ahmed tarafından kazandırıldığı yeni işleviyle onun icraatlarını anımsatan yapı rutin bakımından mahrum bırakılmış olabilir. I. Mahmud tarafından yaptırılan ihyanın boyutlarını yücelterek tasvir etmek amacıyla da yapının onarım öncesi bakımsız halinin anlatılırken abartılmış olması muhtemeldir.

Dördüncü satır padişahın yapının kagir olması için emir verdiğini söyleyen dizeler ile önemli bir yapısal değişikliği işaret etmektedir. Bir güç simgesi olarak 'devrin Süleymanı' olarak nitelenen padişahın yapıyı "demire boğduğu", dört duvarının Davud'un zırhı gibi yapıldığı söylenmektedir. Yapının demire boğulması ile çelik gergilerle yapılan güçlendirmelerden bahsediliyor olabileceği akla gelmektedir.

Yapının kagir olması için verilen emirde, zaten kagir olan Aya İrini'nin ancak belli bazı kısımlarından ya da Osmanlı döneminde yapılmış bir takım ahşap eklerin kagir eklerle yenilenmesinden bahsediliyor olmalıdır. Bunlar içinde ilk akla gelen atriumdaki Osmanlı dönemi ekleri arasındaki iç sıra revaktır. Grossmann Aya İrini'nin atriumunu ele aldığı makalesinde burada gerçekleşen strüktürel değişimleri

üç dönem altında ele almaktadır. Bunlardan birincisinden yapının İç Cebahane olarak kullanıldığı ilk yüzyıllarda bahsedilmiştir. Atriumdaki zemin seviyesinin yükselmesi ile birlikte Osmanlı döneminde ikinci bir inşa aşamasının gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Grossmann'ın da belirttiği üzere ilk inşa dönemine ait ahşap iskeletli kısmın düzeni zeminin yükselmesinden direkt olarak etkilenmiş, artık alçak kalan çatı ve kemerler arasındaki bağ kirişler mekanı kullanılamaz hale getirmiştir (Grossmann, 1965, s. 196). Zemin seviyesindeki bu yükselme Şekil 4.23'te (üstteki çizim) gösterilmektedir. Bu ikinci inşa dönemi ile ilgili kesin bir tarihlendirme yapılamamıştır. Gerek III. Ahmed döneminde yapılan onarım ve düzenlemeler gerekse I. Mahmud'un koydurduğu kitabede geçen büyük onarım atriumdaki bu büyük yapısal değişikliği kısmen veya tamamen kapsıyor olabilir. Özellikle 1744 tarihli kitabenin yapının bir bölümünde ahşaptan kagire geçiş olduğu bilgisini veren kısımlar bu onarımların I. Mahmud döneminde yapılmış olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Grossmann, belirlediği bu ikinci inşa dönemine ilişkin şu değişiklikleri listelemektedir: Bu dönemde programın geliştirildiği görülmektedir. Narteksin önündeki duvarı takip eden bir koridor da iç sırada üç yönde inşa edilen revakın devamı olarak programa dahil edilmiştir. Bu kol önceki dönemde de burada olmakla birlikte (Şekil 4.13'te görüldüğü gibi) diğer üç koldan farklı olarak örtüsü sütunlar üzerinde taşınmaktadır. Yeni dönemde yapılan bu revak ahşap değil revakın arka tarafının dayandığı Bizans dönemi düzeni ile örtülecek şekilde inşa edilen kare kesitli kesme taştan örülmüş ayaklar üzerinde oturmaktadır. Grossmann bu örtüşmenin bu iki sıranın eş zamanlı inşa edildiğine yorulamayacağını da not düşmektedir (Grossmann, 1965, s. 196).

Revak her iki dikmede bir, enine kemerlerle kesilen bir sivri beşik tonoz ile örtülmüştür. Aşağı yukarı aynı dönemde kuzey tarafın dış koridorunun enine kemerlerle desteklenmiş, gerekli yerlerinde dıştan destekler yapılmış yeni tonoz örtüsü de inşa edilmiştir. İki ucu birbirine bağlayan narteks önündeki kolun örtüsü için orta açıklıkta bir kubbe ve iki yan açıklıkta aynalı tonoz kullanılmıştır (Grossmann, 1965, s. 196).

Kemerlerin başlangıç noktalarına kadar tüm yeni ayaklar 26 ila 32 cm. yüksekliğe sahip katmanlar halinde küçük taşlı bir örgü ile oluşturulmuştur. Bunların üst kısımları kaba birer impost blok ile bitmektedir. Grossmann önceleri bu bloklar

üzerinde muhtemelen bir kornişin yer almakta olduğuna dair bir varsayım öne sürmekte ancak bunların savaş sonrası yapılan temizlemeler sırasında kaldırılmış olabileceğini belirtmektedir. Sivri kemerlerin üstündeki dolgu duvarların hem malzeme hem teknik açısından Osmanlı döneminde eklenmiş duvarlarla aynı karakterde olduğu görülmektedir (Grossmann, 1965, s. 196).

Kitabenin son satırı padişaha övgülere yer verdikten sonra beşinci dizede manzumenin şairinin adı verilmektedir. Sakaoğlu şair Rahmî'yi dönemin ünlü şairlerinden biri olarak tanıtmaktadır (Sakaoğlu, 2002, s. 68). Son dize ise Cebehanenin Sultan Mahmud tarafından yeniden yapıldığını söylemektedir.

Bu kitabede Aya İrini'den “Dar-ül Esliha” olarak değil son dizede görüldüğü şekilde “Cebe Hane” olarak bahsedilmektedir. Yapının sergi işlevi I Mahmud döneminden itibaren geri planda kalmıştır. Bazı ziyaretçi notları da bu fikri güçlendirmektedir. Örneğin askeri reformlarda rol alan François de Tott'un notlarından, içinde bir takım değerli eşya bulunsa da buranın düzensiz bir depo olduğu izlenimi uyanmaktadır. Ancak bu bilgilere dayanarak yapının sergi işlevinden bu kadar kısa sürede tamamen sıyrıldığını düşünmek yanılgı olacaktır. Nitekim 1744 sonrasında hem bazı gezgin notlarında hem de 1776 tarihli Fransız mühendis Fr. Kauffer tarafından hazırlanan haritada⁴⁶ (Şekil 5.4) olduğu gibi Avrupalı kartografların hazırladığı görsel

⁴⁶ Şekil 5.3'da görülen Fransız mühendis Fr. Kauffer tarafından hazırlanmış olan harita şehrin Avrupalı kartograflar tarafından haritalanması süreçleri içinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Yukarıda incelenmiş olan Matthäus Merian'ın oyma baskı resminde tezde ele alınan daha eski tarihli örneklerde de görülen ve 16. ve 17. yüzyıllarda popüler olan resimsel haritalama yöntemine başvurulduğu görülmektedir. Bu yöntem ile hem bir miktar mekansal algı oluşturmaya çalışılmakta hem de perspektif ve şehre ait panoramik bir görünüm verilmesi amaçlanmaktadır (Manners, 2007, s. 78). Mesafelerin ve mekansal ilişkilerin ölçekli ve tam doğru olarak gösterildiği bir zemin planının hazırlanması için gerekli matematik temel bilgi ile bu ölçümün yapılması için gerekli aletler 16. yüzyılın sonlarında olgun hallerine ulaşmış olsalar da bu yöntemleri İstanbul için uygulayan ilk kişi Fransız Elçiliği görevlisi olarak şehre gelen mühendis Kauffer olmuştur. Hazırladığı plan 1784 – 1791 tarihleri arasında Fransız elçisi olarak görev yapan Fransız Akademisi üyesi Kont Choiseul Gouffier tarafından “Voyage pittoresque de la Grece” adlı eserde çoğaltılmıştır (Manners, 2007, s.118).

Şehirselsel topoğrafyanın bu daha somut ve kesin bilgiler içeren tasviri Aydınlanma dönemi kartografyasının bilimsel ruhuna uyum göstermektedir. Bu dönemde şehirdeki gelişmeleri doğru olarak belgelemek ve mülklerin sınırlarının belgelenme isteği resimsel tasvir ile verilebilecek bilgilerin önüne geçmiştir. John Pinto “Origins of Development” adlı eserinde teknik gereksinimler çok önceden sağlanmış olmasına rağmen 18. yüzyılın ortalarına kadar bu tarz planlara rastlanmamasının nedenini o dönem gezginlerin notlarından faydalanarak bu uzak yerleri tanımak isteyen kimseler açısından önemli yapıların tanınabilirliği için resimsel tasvirlerin daha kullanışlı olmasına bağlamaktadır. Ancak 18. yüzyılın ortalarından itibaren, İstanbul içinse bu dönem Kauffer haritası ile birlikte başlamaktadır, dikkatle ölçülmüş ve konumlandırılmış sokakların ve binaların ana hatlarıyla resmedildiği haritalar Batı haritacılık anlayışında kabul edilebilir yegane bilimsel ölçütler haline gelmiştir (Manners, 2007, s. 78).

dökümanlarda yapının “Salle d’Armes” yani doğrudan çevirisi ile “Silahlar Evi” olarak işaretlendiği dikkat çekmektedir.

Şekil 5.4 : ‘Plan de la ville de Constantinople et de ses Faubourgs tant en Europe qu’en Asie levé géométriquement en 1776’ Fr. Kauffer haritası (BNMV arşivi).

Bu durumda Aya İrini’nin ‘Harbiye Anbarı’ adını aldığı bilinen 1839 yılına kadar ‘Dar-ül Esliha’ adını taşıdığını söyleyen Wendy Shaw’ın (Shaw, 2003, s. 45) iddiası tam olarak yanlış değildir. Osmanlı devleti açısından resmi belgelerde bu isim kullanılmıyor olsa bile bu ilk sergi işlevinin geri planda uzunca bir süre daha devam ettiği Avrupalı gezginlerin yazılarından ve kartografların hazırladığı görsel belgeler üzerindeki notlardan anlaşılmaktadır.

5.2.3 Revak

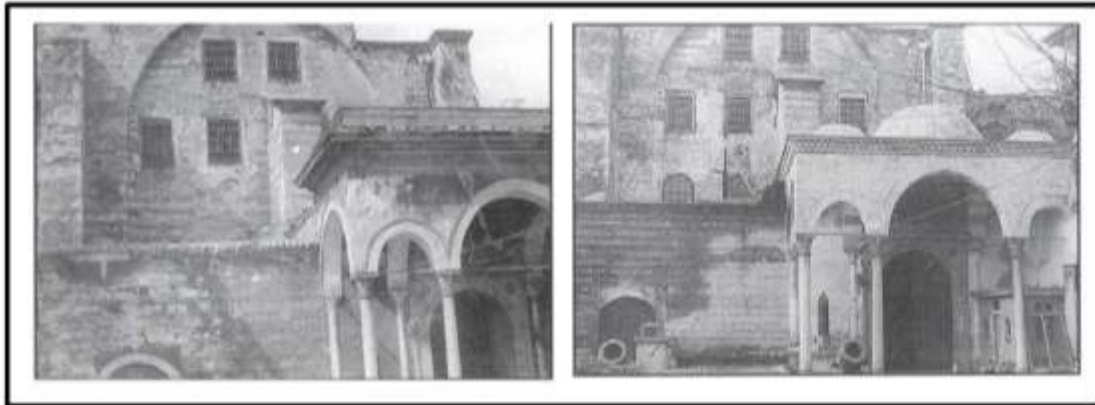
Dar-ül Esliha sergi işlevinin kazandırılmasının ardından Aya İrini’nin içeriğinin yeniden düzenlenmesi haricinde bu işlevle kullanıldığı yıllar boyunca yapıya bir takım ekler de yapılmıştır. Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivlerindeki Dar-ül

Haritalama anlayışı bu şekilde değişmekle birlikte bazı topografik resimler ile özellikle 19. yüzyılda yaygınlaşan manzara resimleri eski resimsel tasvir geleneğini devam ettirmektedir.

Esliha'nın çağdaşı belgelerde “cümle kapısı” olarak geçen ve kitabeyi taşıyan kapının önündeki giriş revakı (Şekil 5.5) yeni düzenlemeyi izleyen yıllarda buraya eklenmiştir. 1726 tarihli kitabe buraya eklenirken cümle kapısının önünde henüz bir giriş revakı bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. III. Ahmed dönemi onarım ve değişikliklerinin ardından kapının önünde ayrıca bir eleman bulunmuyor veya ahşap bir giriş revakı bulunuyor olabilir. Ancak gerek üslup özellikleri gerekse 1744 tarihli onarımlardan bahseden kitabeden edinilen, ahşapları çürüten yapının kagir olarak yeniden inşa edilmesi” gibi ipuçlarına dayanarak bugüne ulaşan giriş revakının bu onarım döneminde eklendiği anlaşılmaktadır.

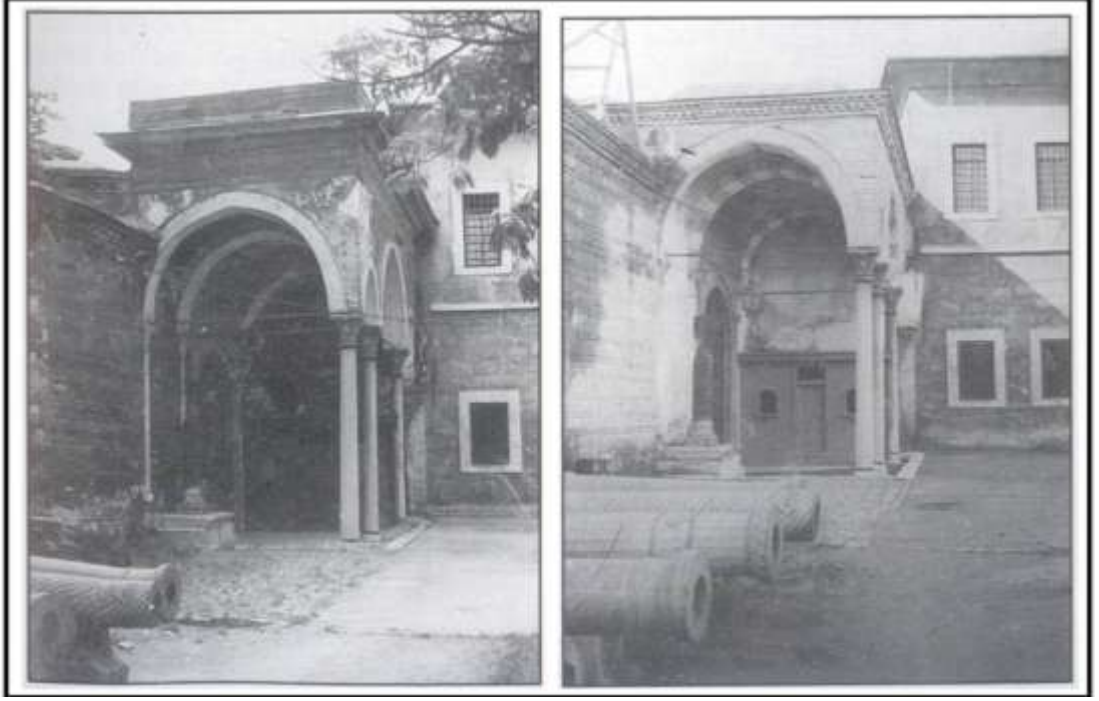

Şekil 5.5 : Aya İrini'nin bugünkü giriş kapısı önündeki revak.

Şekil 5.6 : 1955 yılı onarımları öncesi ve sonrasında giriş revakını gösteren fotoğraflar (Tamer, 2003, s. 194).

Revak örtüsü 1955 restorasyonları sırasında daha önceki dönemlerdeki haline uygun olarak değiştirilmiştir. Şekil 5.6 ve Şekil 5.7 örtüde yapılan değişiklikleri sonradan eklenen kirpi saçak ve örtü içine eklenen boyalı bezemelerin bir kısmını göstermektedir.

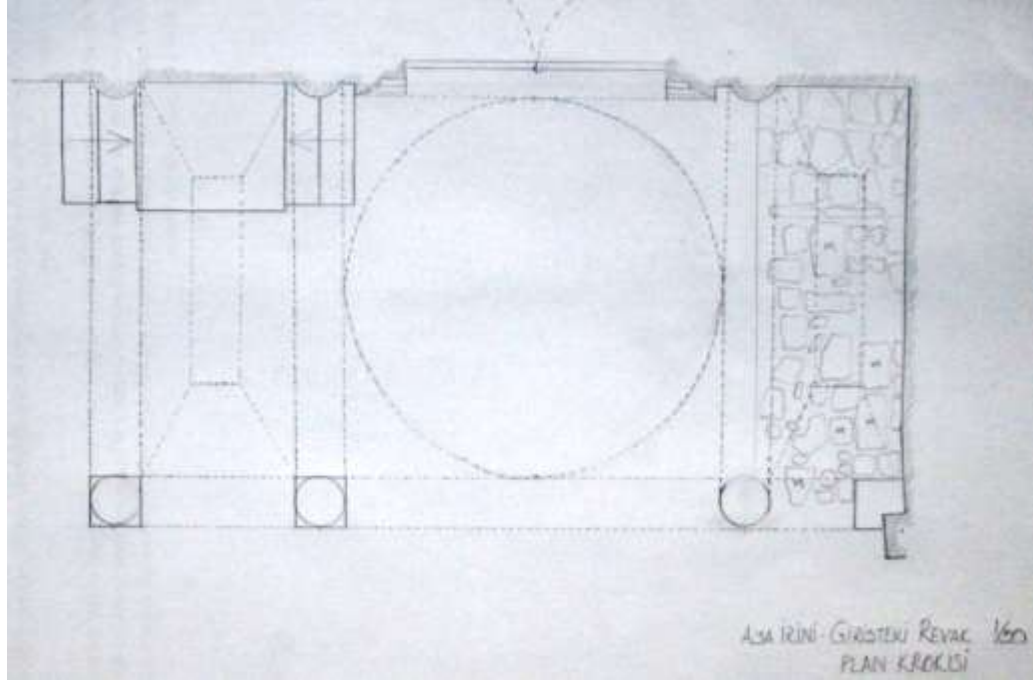
Şekil 5.7 : 1955 yılı onarımları öncesi ve sonrasında giriş revakını gösteren fotoğraflar (Tamer, 2003, s. 194).

1955 yılı onarımları öncesindeki fotoğraflardan giriş revakının örtüsünün çevresinde, sonradan kirpi saçığın eklendiği şeridin olduğu yerde neoklasik üslupta bir düzenleme olduğu görülmektedir (Şekil 5.7 ve Şekil 5.8). Tarihi belirsiz olan bu ek restorasyon çalışmaları sırasında kaldırılmış ve aslına uygun olduğu düşünülen kirpi saçaklı bir düzenleme ile değiştirilmiştir. Aya İrini'nin giriş revakı kapıdan girdikten sonra karşılaşılan giriş holü ile bileşik bir örtüye sahiptir. Revak örtüsünün bu şekilde değiştirilmesinin sebebi bu olmalıdır. Şekil 5.8 1909 yılında revakın örtüsü ile bunun devamı olan arka kısımdaki örtünün kirpi saçakla çevrili tonozlu örtüsünü göstermektedir.

Şekil 5.8 : Giriş revakı (George, 1912, pl. 19'dan detay).

Aya İrini ile doğrudan ilgilenen önceki araştırma ve yayınlar yapının Bizans dönemi tarihine odaklandığı için girişteki revak bunların inceleme konuları arasında girmemiştir. Özellikle atriumdakiler başta olmak üzere atrium ve ana yapıdaki bir takım Osmanlı dönemi değişiklikleri ve ekleri plan, kesit ve görünüş çizimlerine eklenmiştir. Ancak yapıya zaten Osmanlı döneminde eklenmiş olan bugünkü girişteki odaların önüne ilâştirilerek inşa edilen girişteki revak Bizans yapısına temas etmediğinden çizim programlarının dışında bırakılmıştır. Sırasıyla Ebersolt ve Thiers, Walter George ve Müller-Wiener'in yayınlarında yer alan Şekil G.1, Şekil G.2 ve Şekil G.3'te verilen planlarda bu durum açıkça görülebilmektedir. Çeşitli dönemlerde yapılan araştırmalarda yapı ile ilgili ölçüm ve çizim çalışmaları yapılırken Bizans araştırmacıları için giriş revakı bağlam dışı görülmüş olmalıdır. Şekil G.1 ve Şekil G.2'de bugünkü girişin iki yanındaki yapıya direkt olarak temas eden Osmanlı eki odaların çizilmesi ile planın sonlandırıldığı görülmektedir. Şekil G.3'te yer alan Müller-Wiener'in yayınladığı planda ise yapı çevresiyle birlikte ele alındığından buraya temas eden bir mimari öğenin varlığı göz ardı edilmemiş ancak içi boş çokgen planlı, yapının darphane ile arasındaki dolgunun da bir kısmını içeren bir leke şeklinde ifade edilmiştir. Giriş revakının tez çalışması kapsamında hazırlanmış ölçekli bir plan krokisi Şekil 5.9'da görülmektedir. Önceki yıllarda ihmal edilmiş olan revak ve çevresinin belgelenmesi çalışma kapsamına alınmıştır. Şekil H.1 giriş revakının da Aya İrini'nin planına işlendiği bir çizimi içermektedir. Revak ve giriş holünün planı ise Şekil H.3'te yer almaktadır. Şekil H.2 revakın kuzey cephesini arkasındaki Osmanlı eki oda ile birlikte göstermektedir.

Şekil 5.9 : Aya İrini'nin giriş revakına ait ölçekli plan krokisi.

Çizimde “M” harfi ile gösterilen taşlar döşemedeki mermer blokları ifade etmektedir. Döşemenin düz zemin şeklinde görülen kısmı ise betonla kaplıdır. Döşeme taşlarının mevcut olan kısmının 20. yüzyıl başında çekilmiş fotoğraflarda görüldüğü üzere üzerlerinde uzun yıllar bir ahşap kulübe bulunması sebebiyle korunmuş olduğu düşünülebilir. Revak Aya İrini'nin kuzey cephesinde yer aldığından yapıya ait cephe çizimlerinde buraya yer verilmiş olması gerektiği akla gelse de George tarafından hazırlanmış olan Şekil G.4'te görülen kuzey cephe çiziminde revak ve yanındaki odalar, üzerlerine “Türk dönemi dış ekleri” şeklinde bir not konup kütle izi olarak verilmiştir. Şekil G.5'te yer alan Ebersolt ve Thiers'in 1913 tarihli ilgili yayınlarında ise revakın kuzey cephe görünüşüne alındığı görülmektedir. Bu çizimde revak ve yanındaki Osmanlı dönemi eki odayı kapsayan bir detay Şekil 5.10'de görülmektedir.

Revakın dekorasyon programı ile ilgili fazla bilgi vermese de Askeri Müze yılları anlatılırken görülecek olan içeride uygulanan beyaz bantlı boya düzeninin 20. yüzyıl başında revakta da uygulandığı bu çizimden anlaşılmaktadır. Kapı da bugün mevcut olan düz kemerli kapıdan farklı bir biçimde çizilmiş olsa da bunun o dönem fotoğraflarından farklı olduğu, dolayısıyla buradaki farkın Bizans tarihçisi için detaylarında doğruluk beklenmeyen bir Osmanlı ekinin tasvirinde yapılmış yüzeysel bir dokunuştan ibaret olduğu düşünülebilir.

Şekil 5.10 : Ebersolt ve Thiers'in Aya İrini kuzey cephe çiziminden giriş revakını gösterir detay (Ebersolt ve Thiers, 1913).

Revaklı girişten yapıya girildikten sonra giriş koridorunun her iki yanında tonozlu odalar yer almaktadır. George (1912, s. 12) malzeme ve tonozların yapılışına bakarak Osmanlı dönemine tarihlediği odaların duvar yüzeylerinde çok sayıda değişiklikten yola çıkarak buranın tek bir seferde yapılmadığını, muhtemelen önceden var olan bir takım strüktürler üzerine zaman içinde yapılan bir takım ek ve müdahalelerden oluştuğunu belirtmektedir. Şekil F.30'da bugün güvenlik görevlilerinin dinlenme odası olarak işlev gören⁴⁷ odanın güncel fotoğrafları ile bunların çekildikleri yerleri gösteren bir plan yer almaktadır. Odanın büyük kısmı duvar ve örtünün örgüsü görülemeyecek şekilde sıvalıdır. Şekil F.31 bugün bir kısmına tuvaletlerin yerleştirildiği, yangın söndürücülerin ve yapıda özel bir etkinlik olmadıkça boş duran bir bölüm olan odanın güncel fotoğrafları ile odanın yerinin işaretlendiği bir planı içermektedir. Burada odanın bazı kısımları sıvalıdır, ıslak hacme ayrılmış bölmeler ise fayans kaplı olmakla birlikte karmaşık duvar örgüsünün izlenebildiği bazı açıklıkların bırakılmış olduğu fark edilmektedir. 18. yüzyılda bu odalardan birinde sergilenen nesneler İnciciyan tarafından şu şekilde değerlendirilmektedir:

“Kilisenin şimal tarafında bulunan kemerli odaların birisinde miğferler, baltalar, gürzler, harplerde alınmış diğer silahlar ve kırmızı kadife kaplı bir zırh ile aynı kumaştan ve sırmalı, taca benzeyen bir başlık vardır. Mevcut muhtelif bayraklar meyanında, etrafı yeşil saçaklı, ortasında İsa'nın adı sırma ile yazılmış kırmızı bir

⁴⁷ Aya İrini Askeri Müze olarak işlev görürken giriş tabelası bu odanın kapısının üstüne asılmıştır ve müzeye girişler buradan yapılmaktadır.

bayrak da bulunuyor. Buradan kilisenin büyük kapısına kadar yokuş aşağı bir yol vardır.” (İnciciyan, 1956, s. 45-46).

Şekil F.30’daki odadan cümle kapısının hemen arkasına geçildiğinde eğimli bir koridorla karşılaşılmaktadır. Cümle kapısının hemen arkasındaki Şekil F.30 ve Şekil F.31’deki odalar ile bu koridora açılan holün güncel fotoğrafları Şekil F.32’de görülmektedir. Şekil F.33-Şekil F.37’de yer alan fotoğraflar girişteki eğimli koridoru göstermektedir. Buradan yapının ana gövdesine doğru inilirken iki yanda duvar örgüsünde, katmanlarının açıklanması oldukça zor olan pek çok değişiklik yapıldığı görülmektedir. Bu duvarlardaki nişler, farklı duvar örgüleri, ekler ve değişikliklerden örnekler Şekil F.34’te görülmektedir. George (1912, s. 12) bu giriş koridorunu örten eğimli beşik tonozun büyük olasılıkla Bizans döneminden kalan bir örtüyü sürdürdüğünü, bir ihtimalle de Osmanlı döneminde yapılmış olup ardında orijinal Bizans örtüsünü sakladığını ileri sürmektedir. Yapıya kuzey cephesinin bu batı ucundan giriş yapılmasının Bizans kullanımının bir devamı olduğunu düşünmek mümkündür. Çünkü yapının güney tarafında da aynı eksende eskiden var olan şimdi kapatılmış bir açıklığın izlerine rastlanmaktadır. Bu da Bizans döneminde bu aks üzerinden girişlerin yapıldığını kanıtlamaktadır. Şekil G.6 Ebersolt ve Thiers tarafından yapılan bir restitüsyon çizimi yapının güney cephesinde bu kapıyı göstermektedir.

Bu dönemde ayrıca serginin asıl izleyicisi sultan için yapıya bir taht odası eklendiği bilinmektedir. 19. yüzyılda Aya İrini’nin müzeye dönüşüm sürecinin en önemli adımlarından birini 1846 yılında Fethi Ahmed Paşa tarafından atriumun iki yanında karşılıklı olarak düzenlenen iki sergi⁴⁸ teşkil etmektedir. Bu sergiler yapılırken atriuma bakacak şekilde narteks duvarına bitişik bir taht odasının oluşturulduğu da bilinmektedir. Aya İrini Dar-ül Esliha’sı kurulurken inşa edilen taht odasının bugün hala atriumda mevcut olan 1846 tarihli taht odası ile aynı yere tekabül etmesi muhtemeldir. Yapılış süreci ve Dar-ül Esliha yıllarına ait belgelerde buna dair ipuçları bulunamamakla birlikte tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde bu durumu netleştiren belgeler incelenmektedir. Ancak Dar-ül Esliha ile ilgili yayınlanmış olan yabancı ziyaretçilerin notlarında kendilerine gösterilen değerli eserlerin hep ana iç

⁴⁸ Biri daha sonra Müze-i Hümayun’un temellerini oluşturacak antik eserler, diğeri 1910larda kurulan Askeri Müze’nin çekirdeği olan antika silahlardan oluşan iki koleksiyon. Tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak incelenecektir.

mekanda tasvir edilmiş olması 1726 tarihli taht odasının da yapının içinde bulunduğunu düşündürmektedir. Buradan atriumdaki odanın yer aldığı nartekse bitişik doğu koridorunun revakının açıklıklarının daha o dönemden duvar örülerek iç mekana katıldığı anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde rastlanan II. Mahmud döneminde bu “zat-ı hümayûna mahsus taht-ı hümayûn mahali”nin kısmen yeniden inşasını konu alan bir belge (BOA, C.SM., d. 51, g. 2595) de mevcut taht odasını yine yapının iç kısmında tanımlamaktadır. 30 Ocak 1816 tarihli bu belgeden 1726 tarihli odanın yaldızlı bezemelere sahip olduğu “mevcud taht-ı hümayûnun tezhip ve nakışlarının tecdidi” şeklindeki iş kaleminden anlaşılmakta ancak bu bezemelerin biçimlerine dair bilgi edinilememektedir.

Giriş revakının bezeme düzeni de bunun 1744 onarımları ile eklendiğini ya da yenilendiğini kanıtlamaktadır. Giriş revakının, sütun ve pilaster başlıkları (Şekil F.22 ve Şekil F.23) revakın 1740larda eklenmiş olduğunu düşündürmektedir. Bir kısmı sonradan eklenmiş olmakla birlikte örtü (Şekil F.24) ve duvarlardaki kalemişi (Şekil F.25) bezemeler de daha ileri tarihlerde bu ögenin bezeme düzenine eklenmiştir.

Kubbe ve tonoz örtüsü ile kemerlerde bugün görülen bezemeler (Şekil F.27) atriumun nartekse bitişik doğu koridorunun örtüsündeki bezemeler (Şekil F.5) ile aynı döneme aittir. Aynı durum kubbelerin iki yanındaki tonozlar için de geçerlidir. Bu durum atriumdaki aynalı tonozun iç bezemesi ile (Şekil F.6) giriş revakındaki aynalı tonozların iç bezemesi (Şekil F.24) karşılaştırılarak açıkça görülebilir. Atriumdaki kubbenin de iki yanındaki birimler aynalı tonozlarla örtülmekle birlikte bunlardan taht odasının üzerinde kalan daha küçüktür ve taht odasının iç mekanından bakıldığında altı ahşap kabartmalı düz bir tavan ile karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla giriş revakındaki aynalı tonoz ile sadece kubbenin kuzeyindeki aynalı tonozun karşılaştırması yapılabilir. Kemerlerde ve yer yer duvarlardaki kemer resimleri içinde yeşil beyaz taş dizilerini taklit eden boyalar da (Şekil F.28’de bunun giriş revakındaki örneği görülebilir) Osmanlı dönemi eki olan iki alanda aynı şekilde tekrarlanmaktadır. Kemerlerdeki bu farklı renkli taş dizisi görünümünün 1955 onarımları sonrası (yeniden) uygulanmış olduğu görülmektedir (Şekil 5.6 ve Şekil 5.7). Onarım öncesi fotoğraflar kemerleri beyaz sıvalı şekilde göstermektedir. Şekil F.28 ve Şekil F.29’da görülen kalemişi bezemelerin 1955 onarımları öncesi ve sonrasında görülmediği Şekil 5.6’ten anlaşılmaktadır. 1955 onarımları sırasında giriş kapısının sağ tarafında bir kulübenin bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 5.6 ve Şekil

5.7). Şekil F.25 ve Şekil F.26’da görülen kalemişlerinin izleri bu kulübenin ardında kalmış olabileceği gibi kısmen daha sonra restorasyon sırasında (Şekil F.28 ve Şekil F.29’la birlikte) yinelenmiş olabilir.

5.3 1766 Depremi ve Aya İrini’de Görülen Hasar

Aya İrini’nin 1766 depreminde ağır hasar gördüğü belgelerden anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Muallim Cevdet tasnifleri “Saray” alt fonu altında 100/5033 numarası ile yer alan 18 Mart 1762 (hicri 22 Ş 1175) tarihli bir belgeden (BOA, C.SM., d. 100, g. 5033) Aya İrini’nin depremden dört yıl gibi kısa bir süre önce bir onarım geçirdiği öğrenilmektedir. (Şekil C.1)

Üç sayfadan oluşan belgenin birinci sayfası yapılacak işi özet olarak tanımlamaktadır. Buna göre Yeni Saray’da bulunan “Enderun-ı Hümayun Cebahanesi”nin büyük kubbe ve bazı başka mahalleri üzerindeki kapatma kurşunları rüzgar şiddeti ile zaman içinde soyulmuş ve bozulmuştur. Bazı yerlerde çatı strüktürünün de tamire ihtiyaç duyduğu görülmüştür. Buraların kurşuncubaşı tarafından tamir edilmesi öngörülmektedir. Bu işlemlere hicri 1174 senesinde, yani bir önceki sene, görevlendirilen mimar tarafından yapılan keşif doğrultusunda karar verilmiştir. Mimar Ağa tarafından yapılan keşfe dayanarak Başmuhasabeden bu onarım için üç yüz kuruş hazine tezkiresi verildiği belirtilmekte, bunun üzerine yeni bir keşif yapılarak ek masrafların belirlenmesine karar verilmektedir. Bu ve daha sonra incelenen diğer belgelerde de görüleceği üzere Aya İrini’de görevlendirilen “mimar ağa” tarafından yapılan keşif çalışmalarına “cebecibaşı ağa” da gözetmen olarak eşlik etmektedir.

Belge dosyasında yer alan ikinci sayfa onarımın detaylarını içermektedir. Bu sayfa 18 Mart 1762 tarihli aynı dosya içinde bulunmakla birlikte üzerinde tamir ve yenilemeye başlanma kararının verildiği 5 Mayıs 1762 (11 L 1175 h.) ile onarım öncesi keşfin tamamlandığı 18 Ağustos 1762 (17 M 1176 h.) tarihleri okunmaktadır. Yeni keşfe göre ek masraflar ve yapılan indirimlerle birlikte toplam masraf üç yüz altmış sekiz kuruş olarak belirlenmiştir. Keşif belgesi Hassa Sermimarı Ahmed’in mührünü taşımaktadır. Onarım detayları içinde şu kalemler yer almaktadır: Cebahanenin büyük kubbesi etrafında hatıl yerlerinde bulunan bazı eğrilerin yer yer yenilemeye ihtiyaç duyduğu görülmüştür. Bunun üzerindeki kapatma kurşunlarının bir kısmının bozulduğu bir kısmının ise kaybolduğu görülmüş ve yeniden döşenmesi

gereğinden bahsedilmiştir. Pervazlarda gerekli olan yeni kurşun ve çiviler ile yine çatının bazı yerlerinde gereken tamir konuları da eklenmiştir. Tüm bu kalemler için hesap edilen masraflar toplanarak 44250 akçelik masraf belirlenmiştir. Bu miktar kuruş hesabı ile sayfanın başında belirtildiği gibi 368 kuruş, 30 paraya tekabül etmektedir.

Yine aynı defterde yer alıp 27 Ağustos 1762 (6 S 1176 h.) tezkire verilme isteği ve 1 Eylül 1762 (11 S 1176) tezkire verilme tarihlerinin okunduğu üçüncü sayfa tamamlanan keşif ve onarım işlemini bildirmektedir.

Belgenin içeriğine bakıldığında bunun kapsamlı yapısal bir onarımdan çok rutin bir bakım işi olduğu anlaşılmaktadır. 1174 h. yılında gerçekleştiği belirtilen ilk keşiften sonra 1176 h. yılına kadar süren çeşitli keşif ve incelemeler içeren uzun süreç ve onarıma geçmek için bunca zaman beklenmesi onarımın çok acil görülmediğini göstermektedir. Onarım ile ilgili defterin Mart ayına ait olması ve onarımın tamamlandığına dair tezkirenin Eylül’de verilmiş olması inşaat işleri için daha uygun ve yağışsız olan bahar ve yaz aylarının beklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu onarımdan yalnızca dört yıl sonra Aya İrini’nin 1766 depreminde de büyük hasar görüp yeniden bir onarıma ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Pamukciyan (2002, s. 63 ve 1966, s. 2335-2338) Osmanlı döneminde İstanbul depremlerini tartıştığı bir yazısında 1766 depreminde meydana gelen hasarlardan bahsederken Aya İrini Kilisesi’nde bulunan cebehanenin de harap olduğunu not etmektedir. İlgili bir başka makalesinde de cebehanenin bu depremde yıkıldığını söyleyen bir kaynaktan bahsetmekte, bu sırada Ioannes Khrysostomos’un mezarının açıldığını, binanın onarımının da Avak isminde Kayserili bir Ermeni mimara verildiğini kaydetmektedir (Pamukciyan, 1987, s. 12-16). Bundan başka Pamukciyan; Eremya Çelebi’nin 17. yüzyılda İstanbul’u anlatan eserine eklediği notlarda bu konudan şu şekilde bahsetmektedir: “Kumkapı Patrikhane Kilisesi papazı Der Mesrop tarafından kaleme alınan 17 Şubat 1808 tarihli bir yazıda, o zamanlar cebehane olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi’nin avlusunda bulunan Aziz Ioannis Khrisostomos’un mezarının, 11 Mayıs 1766 tarihinde vuku bulan büyük depremde açıldığı ve büyük hasar gören binanın Ermeni asıllı Hassa mimarı Kayserili Avak tarafından yapılan, onarımı esnasında, azizin kolunun oradan gizlice alınarak, Kumkapı Ermeni Kilisesi’nin

papazı, Erzurumlu Der Harutyan’a teslim edildiği işar olunmuştur” (Kömürçiyen, 1988, s.141-142, dipnot 203a)⁴⁹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî tasnifi altında 4990 dosya ve 100 gömlek numarası ile kayıtlı, 1766 depreminden zarar gören Aya İrini’nin onarımının keşfi ile ilgili masrafları içeren bir hesap defteri bulunmaktadır (BOA, D.BŞM, d. 4990, g. 100). Bu defter Aya İrini’nin depremde zarar gören kısımlarının bir listesine ulaşılmasını sağlamaktadır. Defterden yapının büyük kubbesi ile ikincil kubbesinin bu depremde zarar gördüğü, pek çok tonoz ve kemerin onarıma ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Deniz Mazlum (2011, s. 52) da 1766 İstanbul Depremi’ni konu aldığı kitabında hasar görmüş yapıları içeren tabloda Aya İrini’nin hasar derecesini “ağır” olarak vermektedir.

Belgede yer alan hasarlı bölgeler, tamir için öngörülen müdahale ve her kalem için verilen toplam masraf Çizelge 5.1’de gösterilmektedir.

Çizelge 5.1: 1766 depreminde Aya İrini için öngörülen onarım kalemleri ve masraflar

Madde No	İş Kalemî	Masraf
1	Yapının sağ tarafında bulunduğu belirtilen ve “Mehter odası” olarak adlandırılan mekanda çivileme derz ve iki kat sıva yenilemesi yapılması	14040 akçe
2	Mehter odasının çevre duvarlarının iki kat horasanlı sıva ile sıvanması	2772 akçe
3	Mehter odasının dışındaki kubbenin çevresinde çivileme çatlak doldurması ve sıva yenilemesi	6300 akçe
4	Yine bu kubbeye yay hesabı olan penç, üstte tonozda çivileme yara doldurması [çatlakların doldurulmasından bahsediliyor] beyaz sıva yenilemesi. Bu kalem aynı belgenin 14. maddesinde “Büyük kubbe tahtında yay mahalline penç üzere tonozun çivileme yara doldurması ve sıva yenilemesi” olarak ikinci bir defa daha geçiyor	18900 akçe
5	Çevre duvarlarının sıva yenilemesi. Bu kalem 15. madde ile aynı	4320 akçe

⁴⁹ Bu bilgi Kömürçiyen’in eserine Kevork Pamukciyan’ın yaptığı yorumlar arasında geçmektedir. Tirazark adlı Ermenice bir salnameden edinilmiştir.

Çizelge 5.1 (devam): 1766 depreminde Aya İrini için öngörülen onarım kalemleri ve masraflar

6	İkinci büyük kubbenin sağ tarafında penç(?) Üzere fûlû'-şekli [şekli bozulan] olan tonozun çivileme yara doldurması beyaz sıva yenilemesi. Bu kalem 16. maddede "ikinci büyük kubbenin kuzey tarafında kavis hesabı penç üzere olan tonozun çivileme sıva yenilemesi" şeklinde yeniden geçiyor	14400 akçe
7	Çevre duvarlarının sıva yenilemesi. 17. madde ile aynı.	4095 akçe
8	İçindeki [muhtemelen önceki maddede geçen ikinci büyük kubbenin altındaki] küçük kemerde çivileme sıva yenilemesi	840 akçe
9	Kapı üzerindeki beş adet istavrozda [istavroz bu dönem belgelerde "istavroz kubbe" şeklinde "çapraz tonoz"u ifade etmekle birlikte burada narteksi örten beş yelken tonozdan bahsediliyor olmalı. Ancak kapı üzeri dediğine göre galeri katı da olabilir] ve tonozlarda bulunan çatlakların doldurulması ve çivileme derz ve beyaz sıva yenilemesi	36000 akçe
10	Çevre duvarlarında sıva yenilemesi	7020 akçe
11	Hazine odası içinde çivileme derz ve çatlak doldurması ve pencere kemerlerinde tonoz kilit yenilemesi ve beyaz sıva	21060 akçe
12	Çevre duvarlarının sıva yenilemesi	2772 akçe
13	Dışında [muhtemelen önceki maddede geçen hazine odası dışında] bulunan tonozun çatlak doldurması ve sıva yenilemesi	9450 akçe
14	Bkz.4.madde	
15	Bkz.5.madde	
16	Bkz.6.madde	
17	Bkz.7.madde	
18	Büyük kubbe etrafında bulunan pencerelerin kagir kilitlerinin [kilit taşı] yenilenmesi ve çivileme derzi ve beyaz sıva yenilemesi	75600 akçe
19	Büyük kubbede kusûr dökme çam yenilemesi (6 adet)	7920 akçe
20	İki adet kubbe yaylarında [büyük ve ikinci kubbe] meremmât [ince onarım] ve çivileme derz ve beyaz sıva yenilemesi	24000 akçe
21	İkinci büyük kubbede bunun gibi çivileme çatlak doldurulması ve beyaz sıva yenilemesi	53040 akçe

Çizelge 5.1 (devam): 1766 depreminde Aya İrini için öngörülen onarım kalemleri ve masraflar

22	İkinci büyük kubbenin kapı tarafında bulunan yıkılmış yay tahtına battal çarşu tuğladan güçlendirme amaçlı kavis yenilemesi	37800 akçe
23	Bu mahal tahtına [altında] üzengiden aşağı zemine varınca ayak inşa etmek	39960 akçe
24	Bahsi geçen ayak tahtına kagir temel duvarı inşası	3600 akçe
25	Zîrinin [zemin katın] sağ ve solunda bulunan on bir adet istavroz kubbenin [yan nefleri örten tonozlar] kırk iki adet yay kemerlerinin çivileme derz ve beyaz sıva yenilemesi	186810 akçe
26	Bu mahalde bulunan on bir adet ayağın üç kat badana yenilemesi	23760 akçe
27	Sırtları mevcut fomaları büyük kapuluktan merdiven yenilemesi (2 adet)	9600 akçe
28	Kundaklar üzerinde [kundak askeri malzeme, tüfek gibi bazı ateşli silahlarda bunları çeşitli yönlerle çevirmeye yarayan namlunun altında bulunan ağaç veya metal bölüm] olan sundurmada [atriumdaki revakta bir kısım] kiremit aktarması ve çatının ince onarımı	480 akçe
29	Bahçe tarafında bulunan iki kapı medhalinde [girişinde/antre] kiremit aktarması ve çatının detaylı onarımı [atriumun iki yanında birbirine bakan kapılardan bahsediliyor]	480 akçe
30	Dışarıda olan kagir dört adet mühimmat şirvanlarında [çatı arası basık oda anlamında, burada bahçede ayrı inşa edilmiş hafif ve geçici yapılardan bahsediliyor] ve ecza odası ve duvarlarda beyaz sıva yenilemesi	74880 akçe
31	Hedmiye ve hammaliye eşya ve diğer masraflar	77722 akçe

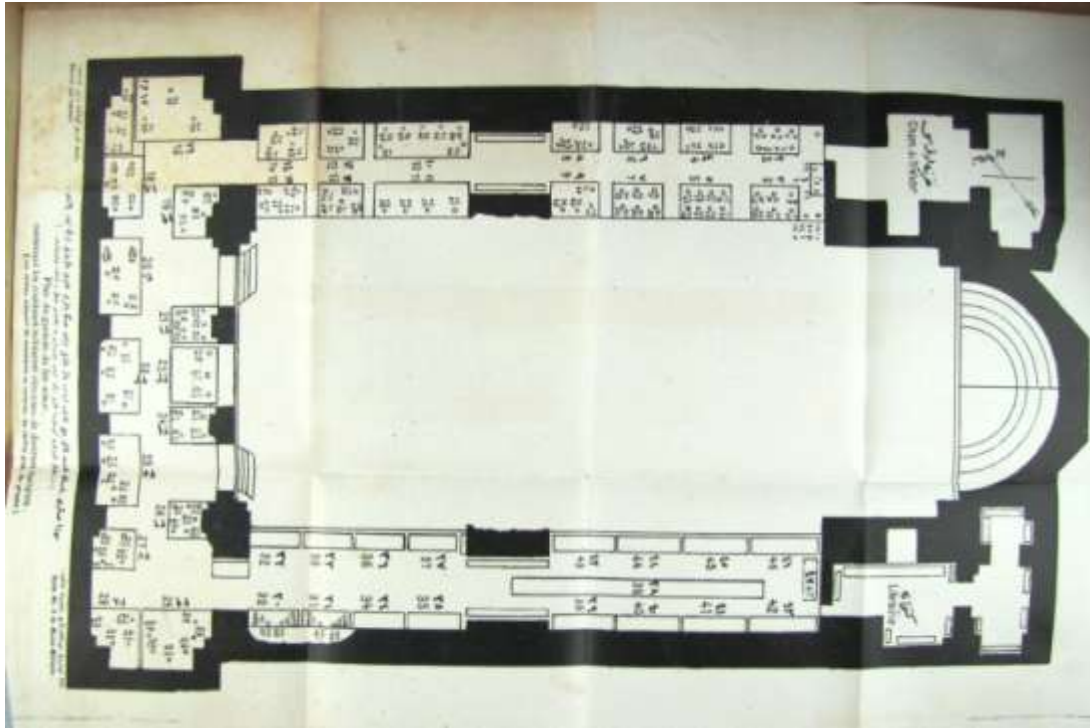
Masraflar bu şekilde belirlendikten sonra toplam 777944 akçelik bir hesap çıkarılmıştır. Kuruş hesabı ile 6482,5 kuruş 44 akçe şeklinde de bir not düşülmüştür.

Bu kalemden sonra bu keşifle Cebecibaşı Ağa gözetiminde Mimar Ağa tarafından yukarıdaki kalemlerin tamirine girişilmesine karar verildiğine dair bir not bulunmaktadır. Notun sonunda 4 Haziran 1766 tarihi (hicri 25 Z 1179 olarak verilmiş) verilmiştir.

Asıl metinde bu kalemler numaralanmış değildir. İnceleme kolaylığı açısından burada bu şekilde ele alınmıştır. 4, 5, 6 ve 7'nci kalemlerin ilerleyen maddelerde

yinelendiği görülmektedir. Bunun sebebi bir dikkatsizlik olabilir. Ancak 6. maddede “sağ taraf” olarak geçen ifadenin 16. maddede kuzey (asıl metinde “şimal”) olarak yazılmış olması defterde sağ taraf olarak nitelenen kısımların kuzey, solun ise güney olduğunu açığa kavuşturmaktadır.

11. maddede bahsi geçen hazine odası Alus’un hazırladığı Askeri Müze Rehberi’nin üçüncü cildinde, yeniçeri sergi düzenini anlatmak üzere işaretlemiş olduğu galeri planında (Şekil 5.11) kuzey galerinin doğu ucundaki iki odadan batıdaki olarak gösterilen, ‘Chambre de Trésor’ (ve Osmanlıca ‘hazine odası’) şeklinde işaretlenmiş oda olmalıdır. Bu odanın yerinin 1726’daki Dar-ül Esliha düzenlemeleri sırasında belirlenmiş olması muhtemeldir. Ancak Alus’un planı 1920’lerdeki sergi düzenine aittir ve Dar-ül Esliha döneminden bu zamana kadar yapı içindeki düzen değişiklikleri sırasında bu odanın yerinin de değişmiş olma ihtimali tamamen göz ardı edilemez.

Şekil 5.11 : Sermet Muhtar Alus’un hazırladığı Askeri Müze Rehberi’nde galerideki Yeniçeri sergisinin dağılımını gösterir plan.

Belgede pek çok maddede geçtiği görülen “yara doldurması”, özellikle 22 Mayıs ve 5 Ağustos 1766 depremlerini izleyen onarımlar sırasında en çok uygulanan işlemlerin başında gelmektedir (Mazlum, 2011, s.71). Bu işlem duvar, kubbe ve diğer yapı elemanlarında meydana gelen çatlak ve yarıkların onarımını tarif

etmektedir. Mazlum çatlakların onarılmasında en sık başvuru uygulama olarak yukarıda verilen listenin bu işlemle ilgili tüm kalemlerinde de yer aldığı görülen “çivileme” tekniğini vermektedir. Bu teknikte çatlak nedeniyle oluşan boşluğa, çivi gibi uzun taş ya da tuğla parçaları, bazı durumlarda da demir çiviler sokulmakta ve üstlerine vurularak sıkışmaları sağlanmaktadır. Mazlum bu tekniğin kullanım alanlarını derz onarımları ile duvar, kemer, pendentif ya da tromplar, kubbeler ve kafa tahtalarının (saçak kornişleri) onarımı olarak belirtmiştir. Bazı durumlarda doldurma işlemi alçıyla yapılmakta çiviler çatlakla çakılmadan önce boşluğa alçı harcı akıtılmaktadır (Mazlum, 2011, s. 71). Bu tekniğin kullanıldığı derz onarımlarından belgelerde “çivileme derz” olarak bahsedildiği görülmektedir.

Hassa sermimarı Mehmed Tahir Ağa tarafından hazırlanan bu onarım keşfinin haricinde Mazlum (2011, s. 43) bu keşiften bir sene sonra hassa sermimarı İbrahim Ağa tarafından yapılan ve çıkan toplam 500 kuruşluk masrafa bakılarak daha küçük ölçekli bir onarımı içerdiği anlaşılan bir onarım keşfini (BOA, C.As.. no: 38302) de not etmektedir.

Aya İrini'nin şehirdeki öncelikli olarak tamir edilecek yapılar arasında yer aldığı Mazlum'un (2011, s. 42-46, tablo 2) yayınında, deprem ertesinde onarıldıkları bilinen yapıları kronolojik sıra ile gösteren tablodan ve ilgili yorumlardan anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmede önceliğin yönetim, sanayi, ticaret ve hizmet yapılarına verildiği belirtilmekte, depremi izleyen yıl içinde Cebehane-i Amire, Defterhane-i Amire, Top Arabacıları Kârhanesi, Mehterhane-i Amire, Beykoz su değirmeni, Otluk Ambarı, Yerebatan Ahırları, yeniçeri kışlaları, Mastgerân-ı Hassa Ocağı (Saray mutfağına yoğurt yapan ocak), kışlak-ı zabitan-ı hassa gibi yapılarla birlikte Kapalıçarşı ve Örücüler çarşısının onarım programına alındığı söylenmektedir. Ayrıca depremin hemen ardından çeşitli camiler için keşifler hazırlanmış ve onarımlarına başlanmış olsa da sistemli bir biçimde cami onarımına öncelik verilmediği yapıların simgesel değil işlevsel değerlerinin ana ölçüt olarak alındığı yorumu yapılmaktadır (Mazlum, 2011, s. 40-41). Böyle bir değerlendirmeye paralel olarak Aya İrini'nin gerek taşıdığı işlev gerekse saray içindeki konumu açısından öncelikli olarak ilgilenilmesi gereken yapılar içinde yer aldığı ve önemli dini yapılardan da önce onarım programına dahil edildiği görülmektedir.

5.4 Dar-ül Esliha'nın Ziyaretçileri

Aya İrini'nin bir silah sergisi şeklinde düzenlenmesi burada saklanmakta olan kutsal emanetlerin de sergiye açılması anlamına gelmektedir. Bu dönemde Aya İrini'nin çeşitli ziyaretçileri olmuştur.

İnciciyan, 18. yüzyılda Aya İrini'yi şu şekilde tarif etmektedir: “Bina dört köşe şeklindedir, kubbesi dört tuğla sütuna oturtulmuştur. İçi sütunlarla üç kısma ayrılmıştır ve mermer sütunlara oturtulmuş iki üst katı, yani galerisi vardır. Binanın sıvası halen dökülmüştür ve Ayasofya gibi mozaikli olduğu bazı kalıntılardan anlaşılmaktadır” (İnciciyan, 1956, s. 45-46).

Alus, Baron de Tott olarak da bilinen ve Sultan I. Abdülhamid döneminde Osmanlı devleti hizmetinde bulunan François Tott'un Fransa'ya gittikten sonra yayınladığı hatıratından yararlanarak bir takım bilgiler vermektedir. Tott'un Aya İrini Dar-ül Esliha'sından da bahsettiğini iddia eden Alus, yazarın burada birçok kıymetli silah ve askeri eşya gördüğünü, özellikle “....hüdavendigâr gaziye şehit eden Miloş’nın” kılıcının burada bulunduğunu söylediğini, Osmanlı davulları ve köslerini etkileyici bulunduğunu ve Aya İrini'deki bir takım tarihi ve nadir silahların Avrupa müzelerinde benzerlerinin olmadığını söylediğini belirtmektedir (Alus, 1920, s. 23). Shaw gibi Alus da 1744 sonrası dönemde Aya İrini'nin hala Dar-ül Esliha olarak anıldığını varsaymış olsa da Baron de Tott'un eserinde yapının cephanelik olarak anıldığı görülmektedir. Tott birinci avluya girdikten sonra sol tarafında rastladığı “büyük cephanelik”te gerçekten merak uyandıracak nitelikte bir takım antik silahların barındırıldığından bahsetmiş, bu binayı “eski Yunan kilisesi” olarak tanıtmıştır. Bu koleksiyon içinde en etkileyici bulunduğu parça yüksek ihtimalle dünyada başka bir örneğinin kalmadığına inandığı bir mancınıktır. Cephaneliğin içlerine yaptığı keşif yürüyüşü sırasında tesadüfen rastladığı bu eserin bir kısmının bir çöp yığını altında gömülü olduğunu da belirten Tott, Türklerin bu değerli antikaya hak ettiği önemi göstermedikleri görüşündedir⁵⁰ (Tott, 2007, s. 173).

⁵⁰ Alus'un Tott'tan yaptığı alıntı, Tott'un kitabından biraz farklı. Onun notlarında Baron de Tott'un Dar-ül Esliha'nın içinde değil önünde açıkta kalmış ve buz tutmuş olan harap haldeki büyük bir mancınığı gördüğünden, bunun çok değerli bir eser olduğundan ve bakımı konusunda gerekli kişilerin uyarıldığından bahsediliyor.

İstanbul ve Sarayla ilgili pek çok belge bırakan bir başka Avrupalı 1784 yılında Rusya elçisi Bulgakov'un himayesinde İstanbul'a gelip onsekiz yıl kadar burada kalan Antoine Ignace Melling'dir. Melling'in Aya İrini ile ilgili yazdıkları şu şekildedir: "Bu avlunun her iki yanında iki bina vardı; bunlardan biri eski surlarla çevrilmişti. Bizans İmparatorluğu döneminin Sainte Helene kilisesi. II. Mehmet Bizans İmparatorluğu'na karşı kazandığı zaferden sonra İmparator Konstantinus'un askerlerinden arta kalan silahları bu kilisenin içine koydurmuştu. Böylece Sainte Helene kilisesi Osmanlıların fetihlerinin anısına düşmanlarının paslı ve kullanılmaz silahlarını muhafaza ettikleri bir depoya dönüşmüş oldu" (Atalay, 2003, s. 159).

James Dallaway Aya İrini'nin Bizans İmparatoru Konstantinus tarafından inşa ettirildiğini not etmekte, Theodosius'un ikinci genel konsilinin burada toplandığını söylemektedir. Aya İrini'yi mermer ve mozaiklerle süslü, Ayasofya'nın biraz daha küçük bir kopyası şeklinde tanımlamaktadır (Dallaway, 1797, s. 21).

Yeni kurgusuyla Avrupa'da eş zamanlı olarak yaygınlaşmakta olan "merak odası" oluşumlarını andıran Dar-ül Esliha'nın farklı ilgi alanlarına sahip pek çok ziyaretçinin ilgisini çekmesi şaşırtıcı değildir. Dar-ül Esliha sergisinin yanı sıra Aya İrini hala cephanelik olarak da kullanılmaya devam etmektedir. Yapı bu ismi ilerleyen yıllarda çeşitli politik ve askeri hareketler sonucunda ancak kısmen koruyabilmiştir. Ancak buna rağmen bu zamanda oluşturulan serginin çekiciliğinin sonraki dönemlerde de kaybolmadığı, yapıyı ziyaretin en zor olduğu dönemlerde bile gezginlerin ısrarla buradaki koleksiyonu ziyaret edebilmek için uğraştığı görülmektedir.

6. SERGİ İŞLEVİNİN GERİLEMESİ

Patrona Halil İsyanı'ndan sonra Humbaracı Ahmed Paşa'nın da katkılarıyla askeri alanda gerçekleştirilen değişiklikler Aya İrini'deki Dar-ül Esliha'yı da doğrudan etkilemiştir. Sultan III. Selim döneminde askeriye teşkilatında büyük ıslahatların icrasına zaten başlanmış durumdadır. Bu dönemde isyan eden yeniçeriler büyük karışıklık yaratırken Aya İrini de birkaç defa yağmalanarak muhteviyatının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Alemdar ordusunun İstanbul'a gelişi ve takip eden olaylarda da sarayın korunması için iç cebehaneden faydalanılmıştır (Alus, 1920, s. 25).

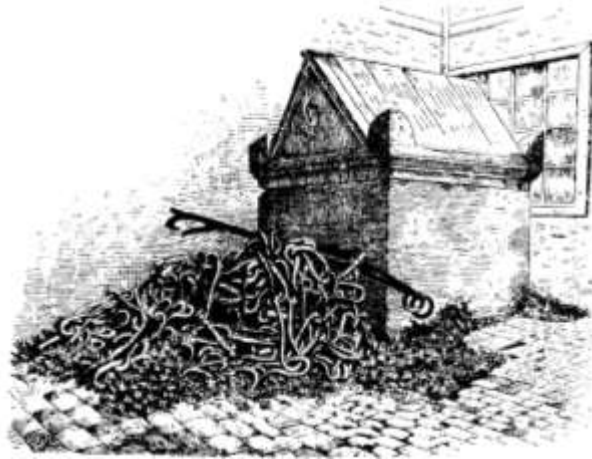
Sultan II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesine kadar geçen bekleme döneminde iç cebehane, sarayın surları içinde korunduğundan o dönem başıboş kalan yeniçerilerin saldırılarından mümkün olduğunca az etkilenmiştir. 1826 senesinde gerçekleşen Vaka-i Hayriye olayı ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra mezar taşlarındaki kavuklara kadar yeniçerilere ait her türlü eser ve eşyanın yok edilmesine başlanmıştır. Bu karışık dönemle ilgili bazı kaynaklar Aya İrini'de yeniçerilere ait eşyaların tümünün tahrip edilmiş olduğunu söylemekte kıymetli eşyaların bir kısmının hazine-i hümayuna ve başka muhtelif yerlere dağılmış olup, bir kısmının da yabancılara hediye olarak verilmiş olduğunu iddia etmektedir (Atıl, 1987, s. 113-114, 147). Bu kaynaklara göre önemli görülmeyen bazı eşyalar ve bir takım silahlar da Aya İrini'de terk edilmiştir. Bunların içinde bazı zırh takımları, davul ve kösler, ordu kantarları, miğferler gibi donanımlar ile İstanbul'un fethi sırasında Haliç'i kapatan Bizans zinciri bulunmaktadır (Alus, 1920, s. 26)⁵¹. Diğer

⁵¹ Hasluck bu zinciri ele aldığı 1923 tarihli yazısında Aya İrini'nin ziyarete yeni, yani son birkaç sene içinde açıldığını belirtmektedir. Zincirin 1853'te Théophile Gautier'nin hatıratında yer almadığını ve zamanında İstanbul hakkındaki bilgileri yansıtamaz olan Paspates'in bunun varlığından haberdar olmadığını söylemektedir. Zincirin Bizans İstanbul'unun korunmasında rol almadığını ancak buna yakın derecede "onurlu bir görev yaparak" Rodos'un savunmasında kullanıldığını, Rodos'tan İstanbul'a 1843 ve 1854 seneleri arasında taşınıp Aya İrini'ye yerleştirildiğini belirtmektedir (Hasluck, 1923, s. 163, 165). 1910ların başlarında zincirin avluda sergilenen imparator lahitlerinin arasında açık alanda bulunduğu bu tarihlerdeki yayınlarda yer alan imajlardan anlaşılmaktadır. Şekil

pek çok kaynaktan ise Yeniçerilere ait kullanılmayan eşyaların takip eden yıllarda Aya İrini'ye depolanmasıyla deponun aslında tüm bu eşya ile fazlaca bir yoğunlukla dolduğu öğrenilmektedir.

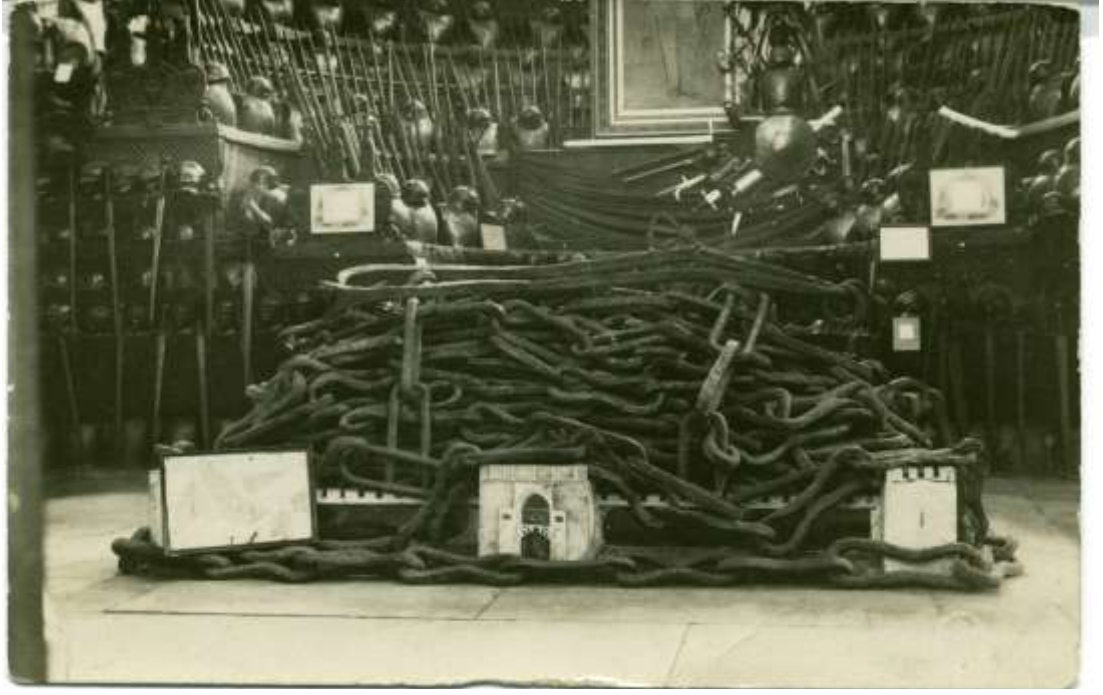

Şekil 6.1 : Haliç'e gerilen zincirin avluda teşhirini gösteren 1909 tarihli fotoğraf (George, 1912, s. vi).

Şekil 6.2 : Shaw tarafından Andreas David Mordtmann'ın 1858 tarihli yayınından alıntılanmış bir eskiz (Mordtmann, 1858 - Shaw, 2003, s. 80).

6.1 Walter George (1912, s. vi) 1909'da yürüttüğü araştırmasında avluda bulunan bir imparator lahdini ve önünde yer alan zinciri göstermektedir. Fotoğraf George'un yayınında bulunan diğer fotoğraflar gibi 1909'daki araştırmalar sırasında çekilmiş olmalıdır. Şekil 6.2 Mordtmann'ın yayınında aynı açıdan bir sahneyi göstermektedir. 1858 tarihli yayından alınmış bu resmin fotoğrafı tekrar ettiği görülmektedir. Zemindeki bitkilerin bile yeri aynıdır: 1858'den 1909'a kadar geçen yaklaşık 50 senede zincir 1875'te antik eserlerin yeni arkeoloji binasına taşınmasından sonra da olasılıkla atriumda kalmış ve yeri hiç değiştirilmemiştir. Şekil 6.3'te ise zincirin iç mekanda, apsisin önünde kendine ait bir düzenleme ile birlikte sergilendiğini gösteren bir fotoğraf yer almaktadır. Buna göre sonraları Aya İrini'nin daha teşkilatlı bir askeri müze olarak düzenlenmesi ile birlikte zincir de iç mekana yerleştirilmiş olmalıdır. Jean Ebersolt'un 1921 tarihli "Mission Archeologique de Constantinople" adlı kitabında Şekil 6.4'te görülen zincir kaldırıldıktan sonra aynı porfir imparator lahdinin aynı açıdan çekilmiş bir fotoğrafı yayınlanmıştır.

Şekil 6.3 : Aya İrini’de İstanbul’un fethi sırasında Haliç’e gerildiği iddia edilen zincirin sergilenişini gösterir bir fotoğraf (AKND, Krt_006888).

Şekil 6.4 : Zincir önünden kaldırılmış halde porfir imparator lahdinin Aya İrini’nin avlusunda aynı açıdan çekilmiş bir fotoğrafı (Ebersolt, 1921, levha XVI).

Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri’nde I. Abdülhamid dönemine (1774-1789) ait 1783, 1784, 1785 tarihli belgeler ile 1787 tarihli daha kapsamlı bir onarım çalışmasını içeren belge olmak üzere başlıca tamiratları gösteren dört adet deftere ulaşılabilmektedir. Bu belgeler yapıda o dönemde gerçekleştirilmiş onarım çalışmalarına ışık tutmanın yanı sıra onarılan, yenilenen ve yapıya yeni eklenen kısımları tanımlarken yapının iç düzeni ve işleyişi ile ilgili de bilgi vermektedir.

Yapının içinde farklı işlevler için ayrıştırılmış çeşitli mekanlar vardır. Ancak bunlarla ilgili herhangi bir bilgiye yapı ile ilgili yayınlarda rastlanmamaktadır. Cebehane

ambarı olarak hizmet eden Aya İrini'nin silahhane olarak işleyişine yönelik herhangi bir ipucunun gezgin notlarında yer almaması olağan bir durumdur. Aya İrini'yi ve içinde sergilenen hazineleri/ganimetleri ve kutsal emanetleri ziyaret etme imtiyazına sahip olan gezginlerin görevlilerin nezaretinde sadece kısa bir süre için yapının içinde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Yabancıların saklanan silahlar ile ilgili bilgi edinmesi tercih edilmeyen bir durumdur. Hatta yapının ziyaret olanaklarındaki kısıtlamanın başlıca sebeplerinden biri bu yöndeki güvenlik koşullarıdır. Dolayısıyla gezginler direkt olarak sergi nesnelerinin bulunduğu alana götürülüp burada kısaca vakit geçirdikten sonra yapıda geri kalan malzemeyi ve savaş mühimmatını incelemeye vakit bulamadan dışarı çıkartılmaktadır.

Yapıyı çeşitli açılardan ele alan önceki araştırmalarda da bu özelleşmiş işleyiş sistemi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Osmanlı dönemindeki “anbar” işlevinin sonucu olan bu işleyiş şeması Aya İrini'nin Bizans dönemini ele alan yayınlarda, doğal olarak konu edilmemiştir. Topkapı Sarayı ile ilgili yayınlarda ise yapı ile ilgili verilen bilgiler başlıca işlevlerin ötesine geçmemektedir. Yapının iç düzeni ile az da olsa ilgilenen yayınlar da daha sonraki yıllarda aldığı müze işlevi veya müzeye dönüşüm sürecine odaklıdır. Ancak bunlarda yer alan bilgiler en fazla sergi düzenleri ile sınırlıdır. Örneğin müzeye dönüşüm sürecinde yapının bir kısmı halen silah deposu olarak kullanılmaktadır. Oysa bunu konu alan yayınlarda sergi dışındaki işlevlerin yer aldığı alanlara dair hiçbir bilgiye ulaşılamamaktadır. Müze dönemlerinde yayınlanan rehberler de yapıdaki objelere yer vermekte bunların düzeni ile ilgili verileri içermemektedir. Sergi düzenleri ile ilgili az miktarda bilgi ziyaretçilerin hangi objeleri nerelerde gördüklerine dair notlardan edinilmektedir. Ayrıca Sermed Muhtar Alus tarafından hazırlanmış Askeri Müze Rehberi'nde verilen galeri planı (Şekil 5.11) o dönem burada bulunan Yeniçeri sergisinin düzenini göstermektedir.

Özetle, yapının iç cebehane olarak işleyişine yönelik iç mekanındaki işlev düzeni, burada yer alan çeşitli amaçlara yönelik ayrıışmış mahaller, yapı ile ilgili yayınlarda yer almamaktadır. Bunlarla, ilgili bilgi kaynakları olarak Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri'nde bulunan, Aya İrini'ye ait onarım ve ihtiyaç duyulan bir takım yeni kısımların inşasına ait belgeler öne çıkmaktadır. Amaçlanan bilgi aktarımı onarım maliyetlerinin hesaplanması olsa da I. Abdülhamid döneminden başlayarak sayıları giderek artan belgeler yapının iç düzeni ile ilgili değerli bilgiler vermektedir.

Tez çalışmasının bu ve ilerleyen kısımlarında yer verilen bu gibi belgeler öncelikle içerdikleri onarım veya yeni inşa kısımları ve maliyet, malzeme miktarı ve dolayısıyla onarımın kapsamına yönelik bilgileri açısından tartışılmaktadır. Belgeler ayrıca yeni tanıtılan veya yeri belirlenebilen mekanlar da düşünülerek yeniden değerlendirilecektir.

6.1 I. Abdülhamid Dönemi Tamirat Belgeleri

Bu bölümde ele alınacak olan ilk belge Muallim Cevdet tasnifleri Saray alt fonunda 178/8937 numara ile bulunan 18 Temmuz 1783 (17 Ş 1197 h.) tarihli defter (BOA, C.SM., d. 178, g. 8937) içinde üç sayfa halinde yer almaktadır. Belgenin aslı Şekil C.4, Şekil C.5 ve Şekil C.6’da verilmiştir. “Mimar ağa”ya giden görevlendirmede kurşun örtülerinin tamir gerektiren yerlerini incelemek ve canib-i mîrîyi muhafaza ederek keşif yapması istenmektedir. Buradan keşif yapılırken ayrıca devlet hazinesinin korunmasına, yani yapılacak harcamaların ölçüsüz olmaması gereğine işaret edildiği anlaşılmaktadır. Rutin, basit bir onarım yapılacağı için yapılacak uygulamalar esnasında içerideki malzemenin başka bir yere taşınmasına gerek duyulmamıştır. Keşfin başlatılmasını gerekli kılacak sebep ise şu şekilde anlatılmıştır: Büyük kubbe ile örtünün bazı başka yerlerinde, şiddetli rüzgar nedeniyle harap olmuş kurşun levhaların açıkta bıraktığı alanlardan yağmur nüfuz etmekte ve bu su yapının ana duvarlarını ıslatmaktadır. Bu durumun ilerde daha büyük hasarlara yol açmasının önlenmesi amaçlanmaktadır. Bu keşif ve onarımdan sorumlu olan kişinin hassa sermimarı Mehmed Tahir olduğu belgede yer alan mühründen anlaşılmaktadır.

Mehmed Tahir Ağa tarafından aşamalar halinde yapılan ilk keşiflerde hesaplanan toplam miktar yaklaşık 1900 kuruş olarak verilmektedir. Yapılacak iş ana hatlarıyla büyük kubbeyi taşıyan kemerler üzerindeki, rüzgar ve yağmur nedeniyle hasar görmüş, kaybolmuş veya bozulmuş olan kurşunların ve horasan sıvalarının yenilenmesi, daha küçük kubbelerin etrafında hatıl tamiri ve horasan derz yenilemesi ve koğuşların keşfi şeklinde tarif edilmiştir. Belgede bulunan malzeme, iş kalemi ve fiyat listesi Çizelge 6.1’de verilmektedir.

Çizelge 6.1: 18 Temmuz 1783 tarihli belgede iş kalemleri ve fiyat listesi

İş kalemi	Miktar ve birim fiyat	Toplam fiyat
Büyük kubbeyi taşıyan kemerlerin üzerinde tamiri gereken kurşun levhalar	her biri 18 kıyye ve birim fiyat 3 akçe olmak üzere 500 adet levha, toplam 9000 kıyye ağırlıkta	27000 akçe
Aynı yerlerde kaybolmuş olan kurşun levha miktarı	her biri 18 kıyye ağırlığında, birim fiyatı 42 akçe olmak üzere 40 adet levha, toplam 720 kıyye ağırlıkta	30240 akçe
Büyük kubbe etrafında ve kemerlerde bozulmuş olan halis horasan kireç ve sıvaların yenilenmesi	devren 200 zirâ, kadden 6 zirâ, Terbî-î 1200 zirâ, fiyat 15	18000 akçe
Küçük kubbeler ve diğer mahallerde “hatıl için cam yollaması”	tanesi 120 akçeden 50 adet	6000 akçe
Tüm kubbelerin etrafında ve eteklerinde horasan derz yenilemesi	devren 2500 zirâ, fiyat 10	25000 akçe
Bu mahallerde gereken “cam depe” ve derz	tanesi 60 akçeden 40 adet	2400 akçe
Kapı arası ve oda üzerinde değiştirilmesi gereken kurşun levhalar	her biri 18 kıyye ve birim fiyat 3 akçe olmak üzere toplam 1620 kıyye ağırlığında	4860 akçe
Eksik kurşun levhalar	her biri 18 kıyye ağırlığında, birim fiyatı 42 akçe olmak üzere 10 adet levha, toplam 180 kıyye ağırlıkta	7560 akçe
Bu mahalde koğuşlar üzerinde kiremit kalem yenilemesi	tûlen 100 zirâ, arzan 8 zirâ, terbî-î 800 zirâ, fiyat 75	60000 akçe
Derelerinde horasan sıva yenilemesi	tûlen 100 zirâ, arzan 3 zirâ, terbî-î 300 zirâ, fiyat 15	4500 akçe
Adı geçen dereler ve diğer mahallerde kurşun levhaların tamiri	her biri 18 kıyye ve birim fiyat 3 akçe olmak üzere 100 adet levha, toplam 1800 kıyye ağırlıkta	5400 akçe
Eksik kurşun levha	her biri 18 kıyye ağırlığında, birim fiyatı 42 akçe olmak üzere 15 adet levha, toplam 270 kıyye ağırlıkta	11340 akçe
Tüm tamirat için gereken kurşun çivisi	kıyyesi 70 akçeden 30 kıyye	2100 akçe
Tarîkler ve koğuşlarda iki kat beyaz sıva yenilemesi	terbî-î 200 zirâ, fiyat 15	3000 akçe
Hammaliye, nakliye ücretleri, kurşuncuya ödenecek miktar ve diğer masraflar		20820 akçe

Tüm bu kalemlerin toplamı 228420 akçe olarak hesaplanmış, kuruş hesabıyla yukarıda da belirtildiği gibi 1903,5 kuruş olarak verilmiştir. Listede anılan “kapı arası ve oda”nın hangi kapı ve odaya karşılık geldiği anlaşılamamıştır. Liste boyunca

koğuş olarak adlandırılan yerler çeşitli işlevli odaları, “târikler”, yani yollar ise geçitleri ve koridorları ifade etmektedir.

Defterde yer alan bir sonraki sayfa önceki keşifte eksik olduğu belirtilen kalemleri (Çizelge 6.2) içermektedir.

Çizelge 6.2: 18 Temmuz 1783 tarihli belge ek onarım kalemleri

İş kalemi	Miktar ve birim fiyat	Toplam fiyat
Kagir üzerine çifte mana mikraslı kara sağır (ufak/ikincil) mertekli kestane tahtası kaplı sıvalı kurşun örtü yenilemesi	tûlen 9 zirâ, arzan 7 zirâ, terbi'î 64 zirâ, fiyat 150	9450 akçe
Bu mahalde mevcut örtü tamiri	tûlen 9 zirâ, arzan 7 zirâ, terbi'î 63 zirâ, fiyat 30	1890 akçe
Bahsedilen kemerler üzerinde kurşun levhaların tamiri	her biri 18 kıyye ve birim fiyat 3 akçe olmak üzere 150 adet levha, toplam 2700 kıyye ağırlıkta	8100 akçe
Eksik kurşun levha	her biri 18 kıyye ağırlığında, birim fiyatı 42 akçe olmak üzere 15 adet levha, toplam 270 kıyye ağırlıkta	11340 akçe
Bu mahalde derelerde gereken yeni kurşun levha	birim fiyatı 42 akçe olmak üzere 10 adet levha toplam 180 kıyye ağırlığında	7560 akçe
Odun anbarı tarafındaki ⁵² kemerler üzerinde mahlûten [karışık] kiremit örtü yenilemesi	tûlen 9 zirâ, arzan 7 zirâ, terbi'î 63 zirâ, fiyat 60	3780 akçe
Cebahane kapısı bitişiğinde eksik kurşun levhalar	Her biri 18 kıyye ağırlığında, birim fiyatı 42 akçe olmak üzere toplam 144 kıyye ağırlıkta	6048 akçe
Derelerden suyun akması için battal künk yerleştirilmesi	3 adet her biri kadden 8 zirâ, terbi'î 24 zirâ, fiyat 150	3600 akçe
Hammaliye ve diğer masraflar		5412 akçe

Bu ek keşif hesaplarının toplamı 57180 akçe, kuruş hesabıyla 476,5 kuruş olarak verilmektedir. Belge içeriği itibarıyla daha önce incelenmiş olan 1762 tarihli tamir belgesi gibi rutin bir onarıma ait olmakla birlikte, ayrılan bütçeye bakılırsa bahsi geçenden çok daha kapsamlı bir çalışma olduğu belirtilmelidir. 1762 tarihli onarımda 368 kuruş gibi bir masraf çıkarılmışken 1783 tarihli bu onarımda ek keşif bedeliyle birlikte 2380 kuruşa yaklaşılmaktadır.

⁵² Yapının güney tarafından bahsedilmektedir.

Yine Muallim Cevdet tasnifleri içinde aynı alt fonda yer alan 77/3852 numaralı, 29 Aralık 1784 (16 S 1199 h.) tarihli defter (BOA, C.SM., d. 77, g. 3852), fiyat karşılaştırması yapıldığında daha küçük ölçekli olan ancak yapının mahal listesi ile ilgili daha fazla bilgi içeren onarım belgelerini barındırmaktadır. Hassa sermimarı Hafız İbrahim tarafından yapılan keşfe göre toplam masraf 77404 akçe, kuruş hesabıyla ise 645 kuruş 4 para olarak çıkarılmıştır. Keşfe ve onarıma gerek duyulma sebepleri önceki belge ile benzer gerekçelerle, yani büyük kubbe ve örtünün diğer bazı yerlerindeki kapatma kurşunlarının hasar görmüş olması şeklinde verilmiştir. Belgeden, mimar ağının keşfine ihtiyaç duyulan bu gibi nispeten daha kapsamlı onarımlar haricinde yapının bakımından Cebhane-i Amire Ocağı'nın sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

İş tanımında yer alan başlıca maddeler büyük kubbe çevresinde bulunan kurşunların ve altındaki hatılın değiştirilmesi, çevredeki horasanlı derzlerin ve örtü üzerinde kiremitlerin aktarılmasıdır.

İş kalemlerinin fiyat hesapları ile detaylı olarak yer aldığı liste, büyük kubbe etrafında kurşun “tahtında istefan omurgasından hatıl” yenilemesi ile başlamaktadır. Listede büyük kubbenin üzerinde bir “fener” olduğundan bahsedilmektedir. Bu fenerin kubbe üzerinde duran bir ışıklığı mı, yoksa kemerin üzerinde yükseldiği kasnakdaki pencereleri mi ifade ettiği anlaşılamamıştır. Fenerde kırılmış olduğu belirtilen altı rub (çeyrek?) ayna cama ihtiyaç duyulduğu belirtilmekte, fiyat hesabında her biri 180 akçeden 9 adet listelenmektedir. Hem büyük kubbede hem de ikincil kubbede⁵³, eteklerde, derelerde ve gerektiği hallerde pervazlarda kurşun levhaların yenilenmesi gerektiği görülmektedir. Kubbe etrafındaki derelerin tamamı için derz yenilemesi yapılacaktır. Mevcut pencerelere gerekli yerlerde tel çerçeve kafes yenilemesi de onarım kalemleri arasındadır. Belgede yer alan bu maddeden pencerelerin bu dönemde de hali hazırda birer kafes ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun en azından 16. yüzyıldan beri bu şekilde olduğu pencerelerin önlerinde birer parmaklıkla resmedildiği minyatürden anlaşılmaktadır (Şekil 4.13).

⁵³ Bu belgede “sahan kubbe” yani “basık kubbe” olarak geçiyor.

Büyük kubbenin içine üç kat horasanlı beyaz sıva uygulanması için, minare ustası anlamına da gelen ve yüksek yerlerdeki işlerle ilgilenen ustaya, yani hezarfene ödenmek üzere 2800 akçe ayrıldığı not edilmiştir.

Belge 7000 ila 8000 akçe civarında masraf belirlenen “derun-ı cebehane”de yani cebehane içinde farklı amaçlar için düzenlenmiş alanlara ait bir dizi ince onarıma yer vermektedir. Buralar özelleşmiş isimlerle değil “... vaz’ olunan mahal” şeklinde tanımlanmaktadır. Sırasıyla kürek, saka takımı ve bakır konan yerler olarak geçen bu mekanlardan saka takımı ile bakır konan alanların bitişik olduğu anlaşılmaktadır. Kürek konan mekana ait onarımda aktarma kiremitlerinden ve örtü yenilemesinden bahsedildiğinden buranın hava koşullarından fazlaca etkilenen bir yerde bulunduğu görülmekte, “cebehane içinde” yer aldığı özellikle belirtildiğinden de bu yerin atrium olduğu anlaşılmaktadır.

Hassa sermimarı Hafız İbrahim tarafından bu onarımın devamı niteliğinde yapılan bir başka keşif arşivde 18 Mart 1785 (15 Ca 1199 h.) tarihi ile yer almaktadır. Bu keşfi içeren belgelerden Aya İrini ile odun ambarı arasında ayırıcı bir duvar bulunduğu anlaşılmakta, bunun onarımına da özen gösterildiği görülmektedir. “cebehane-i merkumun hatab anbarı tarafında mevcut kebir duvar” şeklinde tarif edilen strüktürün “büyük duvar” olarak nitelendirildiği fark edilmektedir. Belgenin bir başka sayfasında harap olmuş ve yenileme gerektirdiği belirtilen duvar “taş mahlut ve derzli moloz duvar” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu duvar atriumun bugün de açık olan güneydoğu köşesinde yer alan, Aya İrini’nin Osmanlı dönemindeki üç girişinden biri olan “Oda kapısı”nın önündeki istinat duvarıdır. Duvarın o dönemki büyüklüğünü, zemin seviyesinin üstüne çıktıktan sonra devam edip etmediğini, yapının güney cephesine bitişik olarak alt kottan uzayıp uzamadığını bilmek mümkün değildir. 20. yüzyıl başında çekilmiş olan Şekil 6.5’te yer alan fotoğrafta (1909’dan sonra) sol alt köşede zemin seviyesindeki kapının üzerinde bir sokak lambası seçilmekte, fotoğrafın soluna doğru devam eden aşağı inen merdivenleri yukarı zemin seviyesinden ayıran korkuluklar görülmektedir. Bu duvar atriumun bu köşesindeki kapıya inen merdivenleri ve kapı önündeki boşluğu yükselmiş olan toprak alandan ayıran, yukarıda sözü geçen istinat duvarı olmalıdır. Şekil F.45, Şekil F.46 ve Şekil F.47 sırasıyla buradaki kapının yerini, dıştan ve içten güncel fotoğraflarını içermektedir. Aya İrini çevresindeki zeminin seviyesinin Bizans dönemi boyunca da yükselmiş olduğu bilindiğinden bu kapının bir istinat duvarı

yardımla açılışının geç Bizans döneminde mi yoksa erken Osmanlı döneminde mi gerçekleştiği anlaşılamamaktadır.

Şekil 6.5 : 20. Yüzyıl başında çekilmiş güney cepheysine ait fotoğraf (AKND, Krt_011093).

Arşivde bulunan 3 Aralık 1787 (22 S 1202 h.) tarihli bir defter (BOA, C.SM., d.94, g. 4743) “Enderun-ı Hümayun Cebahanesi” olarak geçen Aya İrini ile cebahanenin “bahçe kapısı”nın hemen dışında bulunan “demir mahzeni”nin onarımlarını içermektedir. Tamir işlemlerini üstlenen kişi hassa sermimarı Elhâc Ebubekir olarak not edilmiştir.

Belgede iş kalemlerinin fiyat ve malzeme hesaplarıyla birlikte daha detaylı olarak ele alındığı listede demir mahzeninin yanı sıra cebahanenin bahçe kapısının da onarıldığı söylenmektedir. Cebahanede bulunan mekanların onarımı için 76335 akçe, demir mahzeni ve bahçe kapısı için 21554 akçe fiyat biçilmiş, toplam 96889 akçe olarak verilen bu miktar kuruş hesabıyla 807 kuruş 49 para olarak not edilmiştir.

Demir mahzeni “demir ve mismar [çivi] vaz’ olunan mahal” olarak da geçmektedir. Aynı zamanda cebahanenin bahçe kapısı olan hemen yanındaki kapının parmaklıklı olduğu anlaşılmaktadır. Kapının iki yanı kagirdir. Kapının iki yanı veya üstü örtülü olduğundan buraları örten kurşun levhaların yenilenmesinden bahsedilmektedir.

Cebahanenin içindeki mekanlara gelinecek olursa, bahsi geçen ilk yer “güherçile konan mahal”dir. Buranın cebehane içinde iki tarafta [“tarafeyn döşemeleri” olarak geçiyor] sonradan eklenen bir takım ahşap döşemeler üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Tamir kaleminde bu döşemenin “tahta takoz sütunlu çifte mana tabanlı ay manası kirişli ağa tahtası” kullanılarak yenilenmesi öngörülmekte bunun için toplam 21600 akçe fiyat verilmektedir.

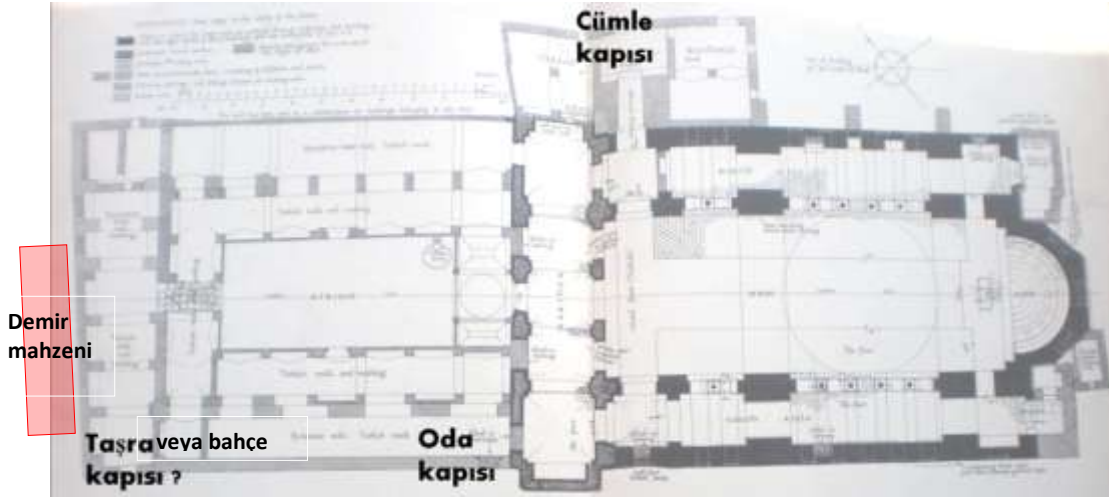
Belgeden tabancaların ahşap dolaplarda muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Bu dolaplar için hazırlanması istenen kapı kanadı çerçevesi “mevcud ıhlamurdan biçilecek kafes” şeklinde belirtilmekte ve “şatrancı kapı kanadı” şeklinde damalı yani kafesli kapı kanadı olarak tanımlanmaktadır.

Cebahanenin kapısının “yesarında kargir tonoz üzerinde” yani cümle kapısının sol tarafında bulunan sonradan eklenen odalar ile “ittisalinde sundurma üzerinde” yani giriş revakı örtüsünde eksilen kiremitler tamamlanmış ve aktarma kiremitleri eklenmiştir.

“Derun ve birun kapısının aralığı” yani iç ve dış kapı arası diye tanımlanan bir kısımda kurşun mahzeni ve kahve ocağı bulunduğu söylenmektedir. Buranın cümle kapısından girildikten sonra yapının ana gövdesine geçilen kısımla arada kalan alan ve onun sağ yani batı yanındaki ek kısımlar olduğu düşünülebilir.

Demir mahzeninin bitişiğinde bulunduğu kapı “bahçe kapısı” olarak nitelenmektedir. Aya İrini’nin atriumunun biri güneyde biri batıda olmak üzere dışarıya açılan iki kapısı bulunmaktadır. Bunlardan birinin “oda kapısı” olarak adlandırıldığı yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden anlaşılmaktadır. Bahçe kapısı ile kastedilenin narteksten atriuma açılan kapılardan biri olabileceği akla gelse de önceki belgelerde görüldüğü üzere çatılı ve aktarma kiremitli yani dışarıda bulunan bazı mekanların belgelerde “cebehane derununda” olarak tasvir edilmesi nedeniyle atriumda bulunan yerlerin “içeride” olarak tasvir edildiği öğrenilmiştir. Bahçe kapısının saray bahçelerine açılan kapı olarak yorumlanması ise diğer belge ve kaynaklarda aksini düşündürecek hiçbir veri olmaması da göz önünde bulundurularak akla en yatkın sonuç olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla belgede geçen “bahçe kapısı”nın atriumun batı kolunda yer alan kapı olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Bahçe kapısının bazı diğer onarım belgelerinde geçen “taşra

kapısı” ile aynı kapı olması muhtemeldir. Bu durumda Oda kapısı da atriumun güneyinde odun ambarı yönüne açılan kapı olmaktadır (Şekil 6.6).

Şekil 6.6 : Taşra veya bahçe kapısı, oda kapısı ve cümle kapısının plandaki yerleri⁵⁴.

Demir mahzeni olarak tarif edilen odanın demir depolamak için kullanılan kısmı, kapısından içeri girildiğinde sağ taraftaki alandır. Sol tarafı ise yine depo amaçlı başka bir mahal teşkil etmektedir. Yapının iki kısmı iki ayrı ahşap çatı ile örtülüdür. Bu belgelerde kiremit aktarması ve mertek ve diğer strüktür elemanlarının yenilenmesi ile ilgili iş kalemlerinin iki çatı için ayrı ayrı hesaplanmasından anlaşılmaktadır. İkisi için verilen fiyatlara göre boyutlarının yaklaşık veya eşit olduğu söylenebilir. Yapı sağır duvarlarla kapalı değil pencerelidir. Pencere açıklıkları cam ile kapatılmıştır. Pencerelerinde ayrıca koğuş tahtasından kanatlar/panjurlar bulunmaktadır. Kapısının içindeki çökmeye yüz tutmuş olduğu belirtilen tavan “kirişli elvan türbeli basma tavan” olarak nitelenmiştir. Kapının “yeminine” [sağ tarafına] denk gelen mahzen duvarı da yıkılmaya yüz tutmuştur ve enkazı da kullanılarak “hatıl ve peştuvanlı duvar” şeklinde yenilenmesine karar verilmiştir. Kapının iç kısmının karşısına “altı dokuz sütunlu kirişli kanatlı döşemeli etrafi bir musluklu nişimen” şeklinde tanımlanan bir oturma elemanının yenilenmesi de listelenen kalemler arasındadır.

Atriumun batı kolunun dışına açılan kapıya bitişik olduğu görülen demir mahzeni ile ilgili tariflerden yapının mahzen olarak kullanılan ve ahşap iskeletli kiremit örtüleri bulunan simetrik iki geniş alana sahip olduğu görülmektedir. Bu iki depo alanının

⁵⁴ Bu şema George’un (1912) yayınında yer alan plan üzerine işlenmiştir.

ortasından girilen, kendine ait bir örtüsü olan özelleşmiş bir kapısının bulunduğu, iç kısmında da kapının karşısında bir oturma alanının düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer hizmet yapılarına ait tasvirlerden farklı olarak camlı pencereleri bulunmaktadır. Bu özelliğinden atölye olarak da kullanıldığı veya içerideki malzeme ile ilgilenen kimselerin ofislerinin burada yer aldığı düşünülebilir.

6.2 III. Selim ve IV. Mustafa Dönemleri Tamirat Belgeleri

III. Selim (1789-1807) ve IV. Mustafa'nın (1807-1808) hükümdarlık dönemlerinde de Aya İrini'de büyük bir yapısal değişikliğin gerçekleşmediği, ancak "cebebane" işlevi nedeniyle ihtiyaç duyulan bir takım mahallerin bu dönemlerde eklendiği öğrenilmektedir. I. Abdülhamid döneminde gözlemlenen rutin bakım ve tamir işlerine bu hükümdarların dönemlerinde de devam edildiği Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivlerinde rastlanan belgelerden anlaşılmaktadır.

Muallim Cevdet tasnifleri Saray altfonunda yer alan 26 Aralık 1790 (19 Ra 1205 h.) tarihli bir defter (BOA, C.SM., d.4, g.198) Aya İrini ve cebebaneye bağlı bir takım başka mahallerin onarım işleri ile ilgili belgeler içermektedir. Belgenin aslı Şekil C.7, Şekil C.8, Şekil C.9 ve Şekil C.10'da verilmiştir. Onarım zorunluluğunun, yine örtüdeki bozulmalar sebebiyle bu defa iç mekana nüfuz eden yağmur suyunun burada saklanmakta olan askeri mühimmata ve diğer eşyaya zarar vermesi şeklinde belirtildiği belgede hassa sermimarı Ebubekir'in mührü bulunmaktadır. Sermimar Ebubekir tarafından yapılan bu keşif uyarınca onarım maliye tezkirecisi Mustafa Kamil Efendi tarafından uygulanmaktadır. Belgede bakım ve onarım gerektiren başlıca kısımlar olarak cebebanenin ana yapısının haricinde "birun-ı cebebanede vaki kargir kubbeler"den bahsedilmektedir. Bunların muhtemelen ana yapıdan ayrı düşünülmüş atriumdaki kargir kubbe ile örtülü alanlar oldukları kabul edilmiştir.

Örtülerde yapılacak onarım çalışması, buralarda birikmiş su aktarım yollarını tıkayan yaprak ve diğer yabancı maddelerin temizliği, hasar görmüş malzemenin değiştirilmesi ve künklerin tıkanan boşluklarının açılması şeklinde detaylı olarak tanımlanmıştır.

Belgede verilen detaylı onarım listesinin başında büyük kubbe, bunun etrafındaki kubbeler, kapı aralığı ve kurşun mahzeni ile derz mahallerinde yenilenmesi gereken tüm kurşun levhalar yer almaktadır. Kapı aralığı olarak geçen kısım cümle kapısı ve arkasındaki Osmanlı dönemi ekleri olan odalardan oluşan kısım olmalıdır.

Yukarıda açıklandığı üzere cebehane dışındaki kubbeler, yani atriumdaki kubbeler üzerinde birikmiş yaprak ve diğer yabancı maddelerin temizlenmesi, sonrasında da kiremit kalemelerinin tamiri ile eksik olanların giderilmesi gereği de listede yer almaktadır.

Tamir edilecek yerler arasında bahçede bulunan kürek anbarından da bahsedilmektedir (buranın atriumda yer aldığı daha erken tarihli onarım belgeleri incelenirken belirtilmiştir). EK B'deki icmal cetvelinde yer alan listeden, zaten çok erken tarihlerden itibaren cebehanenin içeriğinde küreklerin de bulunduğu görülmektedir.

Yapısal sorunlara işaret eden bir onarım kalemi yine büyük kubbe ile ilgilidir. Hezarfen tarafından büyük kubbeye bitişik tonoz yüzeyinde “yara doldurması” yapıldığı hezarfene verilecek ücretin hesap edildiği maddeden öğrenilmektedir. Bu da büyük kubbeyi destekleyen tonozlarda çatlaklar olduğuna işaret etmektedir. Buraların ayrıca yeniden sıvanması ve badanalanması da iş kalemleri arasında yer almaktadır. Sıva yenilemesinin esaslı bir onarımdan geçmekte olan atriumdaki mekanlarda da yapıldığı görülmektedir.

Bahçede “sağır kasr” üzerinde örtü ve içinde döşeme tamiri şeklindeki maddeden atriumda özelleşmiş ve “kasır” olarak adlandırılan küçük bir odanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu oda Dar-ül Esliha döneminde bahsi geçen taht odası olabilir.

Kapı saçağında bağdadi sıva yenilemesi şeklindeki maddeden ise kapılardan birinin saçağının örtüsü hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Onarım belgeleri haricinde arşivde cebehaneye getirilen ve buradan alınan malzeme ve savaş mühimmatı, bu mühimmatın bakımı ile ilgili işlemler ve kişiler, bunlara ödenecek paralar, bu işlemler için kullanılacak malzemeler ile ilgili pek çok kayda ve zaman zaman hazırlanmış cebehane içeriğine dair listelere rastlanmaktadır. Savaş mühimmatı içinde sadece silahların yer almadığı bilinmekte, ordunun hareket halinde olduğu seferlerde kullanılacak kilimler, çadırlar gibi malzeme ile eşyaların taşınması için kullanılan çuvallar, malzemenin temizlenmesi için kullanılan zeytinyağı gibi maddelerin de savaş mühimmatı içinde sayılmaktadır. Bu bilgi cebehanenin içeriğini anlamak için faydalı olacaktır. Örneğin 29 Mart 1800 tarihli bir belge (BOA, C.SM., d. 150, g. 7518) Divan-ı hümayûndan Mühimmat Nazırı Hasan Efendi tarafından liva-i şerif takımına ait, savaş mühimmatından olan kilim ve çuval isteğini, “yüz

aded kilim-i şütür ve iki bin aded kilim-i sayisane, dört bin çift çuval-ı dakikin” şeklinde ifade etmektedir. Cebahanede depo edilmesi kararlaştırılan kilimlerin Kütahya ve Uşak’tan getirilmesi istenmektedir.

Daha erken tarihli onarım belgelerinden Aya İrini ile odun ambarını ayıran bir duvarın varlığı öğrenilmişti. Arşivde bulunan 20 Mart 1806 (29 Z 1220 h.) tarihli bir defter (BOA, C.SM., d. 80, g. 4033) cebahanenin odun anbarı bitişiğindeki muhafaza duvarı olarak tanımladığı bu duvarın yeniden onarımı ve niteliği ile ilgili detaylı bilgiler içermekte, cebahanenin ana yapısının duvarında da onarım gerektiğini belirtmektedir. İnşa edilmesi gereken duvar kısmı şu şekilde ifade edilmektedir: “on iki arşın kebirden hatıllı ve saray manasından peştuvanlı halis harcla memzuc tarafeyni horasan derzli üzeri tuğladan hurpeşteli nısf derece cedid taş ilavesiyle mahluten kargir duvar inşası”. Farklı taş örgüleri içeren tuğla harpuştalı yığma bir duvar resmi çizilmektedir.

Şekil C.11’de verilen 27 Şubat 1808 (29 Z 1222 h.) tarihli bir defter (BOA, C. SM., d. 140, g. 7049) Aya İrini’deki cephanelik ile Ayasofya yakınındaki bir başka cephanelikte yapılan bir takım onarımları ortak bir inşa aşaması içinde vermektedir. Ayasofya yakınındaki diğer cebehane “Cebehane-i Amire Kışlası” olarak verilmiştir. Her ne kadar bazı belgelerde Aya İrini “Cebehane-i Amire” olarak da geçiyor olsa da “Cebehane-i Amire Kışlası” dendiğinde kast edilen Ayasofya yakınındaki diğer cephaneliktir. Şekil 4.27’deki 1726 Kauffer haritasında bu “Gebhane” olarak işaretlenmiş olan yapıdır. Belgenin Aya İrini’deki tamiratları ele alan kısmında büyük kubbe ve ikincil kubbede örtüdeki hava şartlarının yol açtığı bir takım hasarın giderilmesinden ve gerekli görülen yerlerde horasan harcı ve karışık sıva uygulamasından bahsedilmiştir. Belgenin diğer cephanelik ile ilgili olan kısmında Cebehane-i Amire Kışlası kapısı üzerindeki “Kasr-ı hümayun”un onarımlarından bahsedilmektedir.

14 Nisan 1808 (17 S 1223 h.) tarihli bir defter (BOA, C.As., d. 519, g. 21667) Aya İrini’de bir tamiratın yanı sıra yukarıda bahsi geçen farklı içeriğe göre özelleşmiş bazı mekanların inşasını konu almaktadır (Şekil C.12 ve Şekil C.13). İnşaatların mühimmat nazırı ve reisülküttab tarafından yaptırıldığını aktaran belgede mühimmat nazırının adı Ahmed Şakir Efendi olarak verilmekte, reisülküttab tanıtılmamaktadır. Burada bahsi geçen ek kısımların tanımlanması için ipuçları sunan belge aslen keşif ile ilgili bir hesap hatası üzerine hazırlanmıştır. Belge yeni inşa edilen kısımlar olarak

bir kürek mahzeni, bir tüfenkhane ve bazı diğer yapıları listelemektedir. Diğer yapılar tanımlanmamıştır. Yapıda ayrıca hasar görmüş olan saçakların tamir edileceği yazılmaktadır. Belgenin içeriğinden bu inşa faaliyetine girilmesinin asıl sebebinin bakım ve onarım değil, bu dönemlerde burada depolanan tüfeklerin artması ve mevcut tüfenkhanenin yetersiz gelmeye başlaması olduğu öğrenilmektedir. Yeni ve büyük bir tüfenkhane inşası gerekli görülmüş, başlamış olan inşa faaliyetine bir takım küçük onarımlarla birlikte eklenmiştir.

6.3 II. Mahmud Dönemi Tamirat Belgeleri

II. Mahmud döneminde (1808-1839) Aya İrini'deki bakım, onarım ve çeşitli kısımların inşasına dair belgelerin sayıca arttığı, önceki belgelerden öğrenilenlerin yanı sıra pek çok yeni özelleşmiş alanın adının geçmeye başladığı görülmektedir. 8 Nisan 1810 tarihli bir belge hassa sermimarı Hafız Mehmed Emin kontrolünde yapılan bir onarımın dökümünü vermekte, örtüdeki kurşunların onarımını ve eksilenlerin giderilmesini, demir mahzeninin penceresinin tamirini (penceresine koğuş tahtasından kapılı demir peştüvan ve karga burnu neccarkârî kanat yenilemesi), mahzenin kapı eşiğinin tamirini ve kiremit tamamlamasını anlatmanın yanı sıra kapı arasında bulunduğunu belirttiği bir kahve odasının içinde koğuş tahtasından, “neşimen” tamirinden bahsetmektedir. Burada kapı arasında ayrı bir oda olduğu anlaşılan kahve odasının yeri ile ilgili başka ipucuna rastlanmamaktadır. Cümle kapısından girildikten sonra girişin iki yanında Osmanlı döneminde eklenmiş odalarla karşılaşılmaktadır. Kahve odasının burada olduğu akla gelebileceği gibi, narteksten atriuma açılan kapılardan kuzeydeki kapının yanında da bir alanın bu iş için ayrılmış olabileceği düşünülmüştür. 3 Aralık 1810 (6 Za 1225 h.) tarihli bir başka belge (BOA, C.SM., d. 50, g. 2537) yine örtü ve demir mahzeni ile ilgili onarımlara yer vermektedir. Belgede büyük kubbe ve tonozlar üzerindeki kurşun levhaların eritilip yeniden yerlerine konmalarından, bazı eksik camların tamamlanmasından ve demir mahzeninin pencerelerinden birinin kanadının tamir edilmesinden bahsedilmektedir.

12 Kasım (BOA, C.As., d. 387, g. 15976) ve 14 Kasım (BOA, C.SM., d. 38, g. 1901) 1816 tarihli iki belge Aya İrini'nin büyük kubbesi ve bazı ikincil kubbeler üzerindeki rüzgardan hasar gören kurşun levhaların değiştirilmesi ile ilgili genel bir

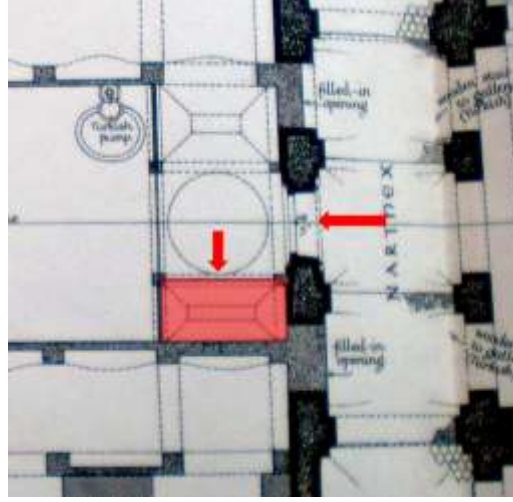
bakımı içerirken yapıya yeni bir ahşap merdiven eklendiğinden söz etmektedir.⁵⁵ Merdivenin inşası için yer olarak büyük kubbenin odun ambarı tarafından bahsedilmiş, bu amaçla merdiven altındaki kiremitlerin aktarılması iş kalemleri arasına eklenmiştir. Bu bilgilerden eklenen merdivenin örtü üzerindeki geçişlere yardımcı olacak basit bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. “Mahall-i merkuma suud için dolabdan sütunlu meşe yollamasından kademeli merdivan inşası” şeklinde tarif edilen iş kaleminden merdivenin kubbedeki onarım işlerinde kullanılmak üzere inşa edildiği anlaşılmaktadır. “Mahall-i merkum” olarak bahsedilen yer büyük kubbenin odun ambarı tarafındaki saçak mahalidir. Belge ayrıca üzerlerindeki kurşun levhaların yenilenmesi gereken mekanlar olarak kethüda odası ve kapı içindeki kahve odası şeklinde iki mekandan bahsetmektedir. Onarım toplamda 46720 akçeye, kuruş hesabıyla 389 kuruş 40 paraya malolmuştur. İkinci belgeden keşfi yapan görevlinin hassa sermimarı Ali Rıza Efendi olduğu öğrenilmektedir.

6.4 Taht Odası İnşasına Dair Belge

1726’da Aya İrini’nin Dar-ül Esliha olarak yeniden işlevlendirilişi sırasında yapının iç kısmında olması dışında konumu hakkında herhangi başka bir veri bulunamamış olan “altın yaldızlı, bezemeli bir taht odası” eklendiği tezin bu dönemi ele alan bölümünde tartışılmıştı. 30 Ocak 1816 tarihli bir Osmanlı Arşivi belgesi (BOA, C.SM., d. 51, g. 1231), II. Mahmud döneminde bu taht odasından kalanın da kullanıldığı yeni bir taht odasının inşasını, bunun ve çevresinin bezemelerinin yapılmasını konu almaktadır. Eski taht odasının yaldızlı boyalı bezemelerinin olduğu, bu belgede bunların yenilenmesine ait bir iş kaleminden anlaşılabilmektedir. Bugün Aya İrini’nin atriumunda nartekse bitişik doğu koridorunda yer alan 1846 yılında Fethi Ahmed Paşa’nın icraatları ile birlikte tekrar bahsi geçecek olan taht odasının ahşap kapı, pencere, duvar ve tavanına bakıldığında buralardaki bezemelerin anahatlarıyla II. Mahmud dönemi özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla bugün de hala mevcut olan bezeme düzenine dayanarak 1816 tarihli bu belgenin, yeri Şekil 6.7’de işaretlenmiş olan daha sonraki taht odası ile aynı yerde olduğu, bu belgenin mevcut bir odanın üzerine yenileme yapıldığını söylemesinden

⁵⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler ufak farklarla aynı onarım keşfini içermektedir. İkisi de Cevdet Tasnifleri altında bulunan belgelerden biri askeriye biri saray alt fonunda listelenmiştir.

yola çıkarak da Dar-ül Esliha düzenlemesi ile birlikte inşa edilen taht odasının hep aynı yerde bulunduğu sonucuna ulaşılabilir.

Şekil 6.7 : Narteksten atrium doğu koridoruna buradan da işaretlenmiş taht odasına geçişi gösteren plan.

1816’da inşasına karar verilen taht-ı hümayunun da çevresi ile birlikte ele alınıp dekorasyonuna, bezeme ayrıntılarına önem verildiği ilgili belgeden anlaşılabilmektedir (Belgenin aslı Şekil C.14, Şekil C.15 ve Şekil C.16). Belgenin iş tanımını içeren ilk sayfasında mevcut bezemelerin onarımı haricinde cebehanenin iç kısmında bir taht-ı hümayun inşası ve müceddeden musanna [sanatlı yapılmış] sandalye konmasından bahsedilmiştir. Ayrıca daha önceden yapılmış bir keşfe ek olarak müzeyyen [süslü] ve müzehhep [tezhip ile süslenmiş] olması ve cam sürme çerçevelere sahip olmasına karar kılınmıştır. Bahsi geçen mekanın önündeki kagir kubbe ve duvarların da sıvaları ve nakışları ile buralarda bulunan oturma elemanları [nişimenler], kapılar ile oda gibi mahaller yenilenecektir. Bu alanda hasarlı görülen yerlerin de bu vesileyle onarımının yapılmasına karar verilmiştir.

Belgeleri hazırlayan kişi Seyyid Hayrullah olarak imzasını atmıştır. Taht-ı hümayun mahali, kagir kubbeler ve duvarların sıva, nakış, süsleme ve elvan boyası (çok renkli boya) yenilenmesi gibi tüm süsleme ile onarım gereken yerlerdeki inşaatlar kapsamında sıralanan işler için asıl görevlendirilen kişi ise konusunda uzman bazı yardımcılar ile birlikte adı geçen Krikor Kalfa’dır. Bu isim 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığında etkin bir yeri olan Balyan ailesinden Krikor Amira Balyan’dır (1764-1831). III. Selim döneminde başladığı kariyerini II. Mahmud döneminde sürdüren Krikor kalfanın Ermenice kaynaklarda II. Mahmud ile kişisel dostluğunun da bulunduğu söylenmektedir (Batur, 1994, cilt 2, s. 37). 1816’da II. Mahmud için Aya

İrini'deki taht-ı hümayun mahali inşa edildiği sırada bu dostluğun söz konusu olup olmadığını bilmek mümkün değildir. Ancak III. Ahmed dönemi 1726 Dar-ül Esliha düzenlemesinden sonra yapı içindeki Sultana ait mekanın neden ilk defa II. Mahmud döneminde yeniden ele alındığı tahmin edilebilir. Krikor Kalfa'nın pek çok sivil ve kamu yapısı da inşa ettiği bilinmekle birlikte III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde ordunun yeniden örgütlenmesi kapsamında inşa ettiği pek çok kışla yapısı mimari üretimleri arasında öne çıkmaktadır. Önceki yıllara ait incelenen Osmanlı arşiv belgelerinde bu değişikliklerle alakalı olarak tüfek sayısının artması sonucu yeni tüfenkhane inşası gibi Aya İrini'nin iç düzeninde işlevsel değişiklikler yapıldığı görülmüştü. 1726'daki sergi işlevine dair 1744 tarihli kitabenin vurguladığı önem kaybı düşünülürse Aya İrini'nin içeriği, II. Mahmud döneminde askeri alandaki değişiklikler ile birlikte belki de yeniden Sultanın izlemeyi arzulayacağı bir koleksiyon haline gelmiştir.

Belgelerde verilen iş listesi şu şekildedir: Tavan, kaplama, kitabe ve bel tahtalarına (duvarın orta kotundaki profilli silmeler) oymacı tarafından kabartmalar yapılması, pervazlara ve mevcut yerlerdeki yenilenmek suretiyle som tezhip yapılması (altın süsleme), nakkaş yapımı işlemlerin yenilenmesi, ayna camlı çerçeve konması, sanatlı yapılmış sandalye konması, taht-ı hümayunun süslenmesi, kagir kubbe ve duvarlara sıva, nakış diğer mahallere badana yapılması, nişimen (oturma elemanı) yenilemesi, kapısı dahilinde bulunan zabitan mahali ve hademe odalarının tamir edilip yenilenmesi.

Verilen iş listesinden taht-ı hümayunda bir kitabe olduğu anlaşılmaktadır. Kitabeye müdahalenin oymacı tarafından yapıldığı belirtildiğinden ahşap olduğu anlaşılmakta, hemen ardından som tezhip yapılacağı söylendiğinden harflerin yaygın olduğu üzere altın yaldızla boyandığı tahmin edilebilmektedir. İş listesinin mekanlar açısından verdiği bilgi ise “kapısı dahilinde” bir zabitan odası ve hademe odalarının bulunduğu.

Belgenin taht-ı hümayun mahali inşası ile ilgili verdiği tanım şu şekildedir:

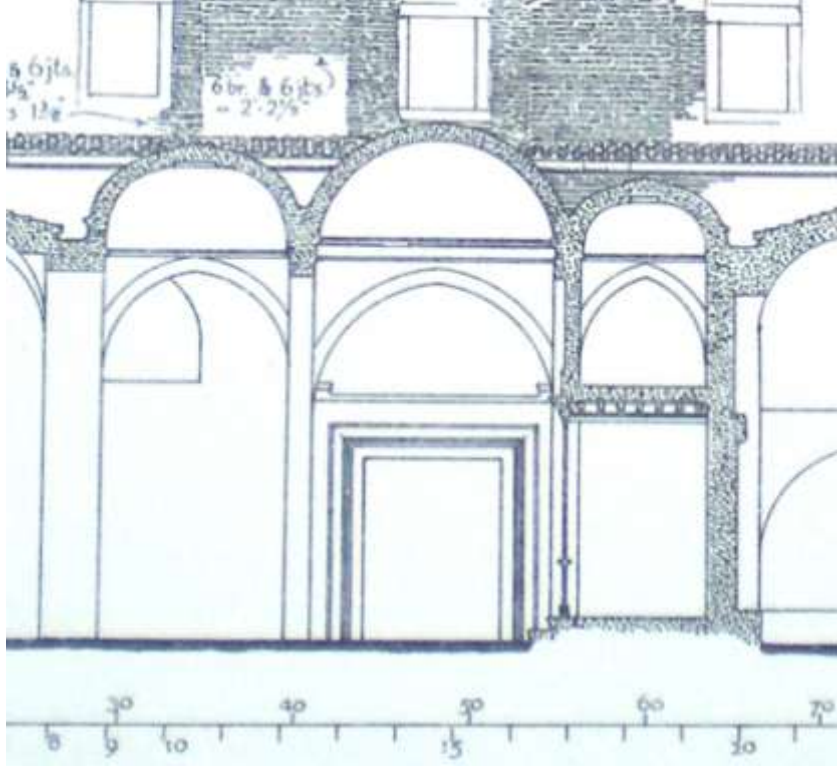
“Cebehane-i mezkur derununda zat-ı hümayuna mahsus taht-ı hümayun mahalli derununa on iki arşın tek battaldan tabanlı çifte manadan kirişli sadun tahtasından döşeme ve minder kerevit ve tarafeyninde kagir duvarları vechine dolabdan bütün omurgadan kuşaklamalı üzeri ıhlamur elvahından kaplı silici ve oymacıkârî kabartma pervaz ve kurunde ile kitabe ve sütun tarhlı ve musanna oyma takuz ve pervazlı üzeri

meşe yollamasından kiriş üzerine kanatlıktan kaplı keزالık oymacıkârî şişe ve yıldız yollu musanna çökertme tavanlı ve harici furuş ve kafa tahtalı bilcümle a’la elvan boya ve nakkaşkârî mücessem ve şukufe işlemeli avadanlık ve oyma mahalleri som tezhibli taht-ı hümayun mahalli inşası” / “Salifü’z zıkr taht-ı hümayunun koltuklarının mevcut pirinç babaların ve kapının Semerkandî dökmeci marifetiyle ağartması ve mahalline vaz’i”.

Aynı yerde olmakla birlikte tarife de bakarak bugüne duvarları, kapısı ve tavanı ulaşmış olan taht odasının bu dönem inşa edilen oda ile aynı olduğu görülmektedir. George 1909’da yaptığı çalışmalar sırasında Aya İrini’nin batı cephesinin çizimini hazırlarken kesiti atriumun nartekse bitişik doğu koridorundan geçirmiş, dolayısıyla taht odası da kesite girmiştir. George’un cephe çizimi Şekil G.8’de yer almaktadır. Şekil 6.8 bu çizimden taht odasının ve önünde uzanan koridorun kesitini içeren detaya yer vermektedir. Resimde ortada nartekse açılan orta kapı (Şekil F.4), sağında taht odasının solunda da aynalı tonozla örtülmüş diğer kompartmanın kesiti yer almaktadır (Şekil F.2). Taht odasını örten kagir aynalı tonoz, simetriğindeki diğer tonozla göre daha küçük bir mekanı örtmektedir. Taht odasının ahşap kaplama tavanına ait kirişler, odanın ortadaki kubbeye bakan camlı kapısının kesiti ve kapının üzerindeki kagir silme çizimde okunabilmektedir. Şekil F.11 ve Şekil F.8 ahşap tavan plakasının ve bezemelerinin günümüzdeki durumunu göstermektedir. Şekil F.7’de görülen kalemişi resim burada kapının üzerindeki silmenin yukarısındaki duvarda içe çekilmiş yüzeyde bulunmaktadır. Duvarlar genel olarak iç içe geçmiş altın yaldızlı oyma çerçevelerle bezenmiştir (Şekil F.14, Şekil F.15). Ahşap duvar panoları arasında, kapının bölmeleri arasında ve çevresinde ise zengin bitkisel motiflerin oyulmuş olduğu görülmektedir (Şekil F.15, Şekil F.16, Şekil F.17). Şekil F.9 ve Şekil F.10 odanın içinden bu ahşap panoların durumunu gösteren iki genel görünüş içermektedir.⁵⁶ Odada bulunan bu dönemden kalma oturma elemanı, dolap, taht gibi öğeler artık yerinde değildir. Kesitte taht odasının koridorun geri kalanından daha yüksek olduğu görülmektedir. Belgede taht-ı hümayun mahalinin önünde koğuş tahtasından basamak yapılmış olduğu söylenmektedir. Kesitte basamaklar kagir olarak gösterilmiştir. Oysa taht odasının bugünkü halini gösteren Şekil F.3’te bu basamakların ahşap olduğu görülmektedir. Taht odası koridorun diğer kısımlarından yüksek olmakla birlikte bugün atrium zemini taht odasınınki ile hemzemin olacak

⁵⁶ Şekil F.12’de bugün odanın içine bırakılmış olan iki adet alem görülmektedir. Bunların yapı ile ilgili bir yerde kullanılmış olması veya burada depoda saklanmış olması olasıdır.

şekilde yükselmiş olduğundan (Şekil F.20, Şekil F.21) önündeki kubbeli mekandan hem atriuma geçişte, hem de taht odasına girişte basamaklar yerleştirildiği görülmektedir (Şekil F.19). Ebersolt ve Thiers tarafından yayınlanmış 1913 tarihli batı cephesi çizimi için kesit taht odasının bulunduğu koridorun önünden geçecek şekilde alınmış, kuzey ve güney atrium koridorlarını kesecek şekilde biçimlenmiştir. Buna göre Ebersolt ve Thiers'in çiziminde taht odasının o zamanki cephesinin yer alması beklenir. Ancak Aya İrini'nin Bizans dönemi ile ilgilenen diğer Bizans tarihçileri gibi onlar da bir Osmanlı eki olan taht odasını ihmal ederek odanın bulunması gereken revak açıklığının içini boş bırakmışlardır. Çizimde taht odasının parçası olduğu revak tam simetrik olarak ele alınmış kubbenin iki yanındaki revak açıklıkları ile bunların ardındaki kompartmanları örten aynalı tonozlar aslından farklı olarak eşit boyutta gösterilmiştir. Bunun sebebi George kadar detaylı bir çalışma yapmalarının verilen izin ve yapının durumu sebebiyle mümkün olmamasıdır. Taht odasının herhangi bir detaylı çizimine daha önceki çalışmalarda yer verilmediği fark edildiğinden buranın yakın çevresi ile birlikte belgelenmesi çalışma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda taht odasının bulunduğu atriumun doğu koridoru (Şekil H.4) ve taht odasının planları (Şekil H.5) hazırlanmıştır. Odanın üzerinde yukarıda bahsi geçen kalemişi bezemenin de yer aldığı giriş (kuzey) cephesi Şekil H.6'da bezemeli tavanın planı ve bezemelerden detaylar Şekil H.7, Şekil H.8 ve Şekil H.9'da verilmiştir.

Şekil 6.8 : Taht odasının ve önündeki koridorun kesiti.

Etrafında “tek battaldan silme” beş adet sütun bulunduğu söylenmektedir. Bunların üzerinde kemerler bulunmaktadır. Kitabe ise “altı ve üstü çifte kalas koğuşundan iki yüzlü kaplama kitabe” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu alanda bir kısımda kalemişi bezeme yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bu kısmın tanımı belgede şu şekilde verilmektedir:

“Mahall-i mezkurun etrafına tek battaldan silme beş aded sütun ve üzerleri devr kemerli ve oymacıkârî kabartma ve işleme pervaz ve kornizeli oyma başlık ve kürsülü zîr ve bâlâsı çifte kalas koğuşundan iki yüzlü kaplama kitabe ve bel tahtalı ve oyma ve avadanlık mahalleri som tezhibi ve a'lâ elvan boya ve nakkaşkârî ince kalem nakş ve şukufe işlemeli ve gözeke meşe boylamasından doğramacı karı iki yüzlü kabartma sürme çerçeve ve kırklık ayna camlı dehliz mahalli inşası” / “Doğramacıkârî mevcut taht-ı hümayunun ayna ve tarafeyninde koltukların derun ve birununa nakkaş karı işlemeli elvan boyası ve bilcümle tezhibleri tecdidi ma'a üstadiyesi” / “taht-ı hümayunun üzerinde kalkan mahalline on iki arşın orta çapadan tabanlı omurgadan kirişli cam tahtasından kaplı tahtı horasanlı mermer sıva üzerine sıvacıkârî elvan boyadan mücessem ve şukufe işleme duvar inşası”

Belge buradan sonra cebehane kapısı üzerinde yapılan bir takım bezeme işlerini şu şekilde sıralamaktadır:

“Cebehane kapısı üzerinde kalkan mahalline mermer sıva üzerine sıvacıkârî mücessem ve şukufe işleme tecdidi” / “Bâb-ı mezkurun tarafeyninde söve ve kemerine mermer badana ve tel çekme ve kanadına sarı boya tecdidi” / “Bâb-ı mezkur üzerinde devr kubbe ve kavisler ve fakulya mahallerine tahtı horasanlı mermer sıva ve elvan boyadan arma şukufe işleme tecdidi” / “Bu mahalde iki aded diğer kubbeler ve kavisler ve fakulyalar derununa tahtı horasanlı mermer sıva ve elvan boyadan sıvacıkârî tel çekme ve pervaz işleme tecdidi”

Taht-ı hümayun mahali inşası yapının diğer kısımları ile bütüncül olarak ele alınmış yapının dışındaki bazı kısımlar da bu vesileyle düzenlenmiştir. Örneğin cebehane kapısından Orta Kapı'ya doğru uzanan duvarlarda horasanlı beyaz mermer sıva yenilemesi bu inşa faaliyetinin kapsamına alınmıştır. Ayrıca bu duvara bitişik olarak “kazaklıktan kirişli üzeri koğuş tahtasından döşemeli” olarak tanımlanan, önünde bir kitabe bulunan koltuklu ve elvan boyalı bir nişimen (oturma elemanı) inşa edilmektedir. Yapının geri kalanı ile ilgili de pek çok güzelleştirme uygulamasına yer verilmektedir. Kubbeleri taşıyan mevcut mermer sütunların ve başlıklarının taşçı tarafından ağartılması ve bileziklerine boya uygulanmasına karar verilmiştir. Mühimmat konulan alanlar çevresindeki kubbelerde, duvarlarda, düz boyalı yerlerde ve kapı arasındaki duvarlarda bozulmuş yerlere beyaz sıva, diğer yerlere horasan derz ve badana yenilemesi yapılmıştır. Yine mühimmat konulan yerler için “dolma önünde taş döşemenin kenarı” olarak belirtilen yere “seng-i beyaz kapağından” horasan derzli döşeme yenilemesi yapılmıştır. Cebehanenin taşra kapısı içinde bir zabitan mahali bulunduğu, buranın duvarlarının, kubbesinin yüzüne mermer sıva ve elvan boyadan sıvacı yapımı nakış yapılmasına ve döşemesinin tamir edilmesine dair iş kaleminden anlaşılmaktadır. Bu mahalde ayrıca “nazır efendi”, “soma odaları” ve içindeki oturma elemanı ve dolabın tamirinden bahsedilen bir kethüda odasının bulunduğu öğrenilmektedir.

Hammaliye, nakliye, inşaat aletleri, araba ve beygir ücretleri ve ustalara ödenen paralar da eklenerek toplam masraf 846291 akçe, kuruş hesabıyla 7059,5 kuruş 51 para olarak verilmiştir.

Bu belge başlıca Osmanlı ekleri olan giriş revakı ve taht odasının bezeme düzenlerine dair verdiği tanımlar açısından bunların anlaşılmasında önemli yer tutmaktadır.

7. HARBİYE AMBARI, MÜZE-İ HÜMAYUN VE ASKERİ MÜZE

7.1 İlk Düzenlemeler

1839 yılında Aya İrini Dar-ül Esliha yerine “Harbiye Anbarı” olarak anılmaya başlamıştır (Shaw, 2003, s. 45). Bu devirde Avrupa’dan alınan askeri techizat ve silahlar buraya getirilmiş ve orduların çeşitli birimlerine buradan dağıtılmaya başlanmıştır. Sergi işlevi kaybolmuş ve askeri amaçla kullanılamayacak sergi nesneleri açısından koleksiyon zayıflamış olmakla birlikte önemli parçalar yine Aya İrini’de barındırılmaktadır. Eserlerin bu binada kalması koleksiyonların imparatorluğa aidiyetini ve esas izleyicisini (padişah ve saray erkânı) vurgulaması açısından önem taşımaktadır (Shaw, 2003, s. 45).

Frédéric Lacroix (1839, s. 28) 1839’da yayınladığı İstanbul rehberinde bu yıllarda Aya İrini’ye girmenin kesinlikle yasak olduğunu belirtmektedir. Kilisenin silah deposuna dönüştürüldüğünü söylemektedir. Ancak içindeki çok eski ve değerli antika zırh ve silahlar düşünüldüğünde buranın cephanelikten çok bir müze olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. Osmanlıların bu silahlara kutsal emanetlere gösterdikleri saygıyı gösterdiklerini iddia etmektedir. Hiçbir Frenk’in kiliseye girmesine müsaade edilmediğinden bu tanımı bazı diplomatların notları sayesinde yapabildiğini eklemektedir. Alexandre Timoni (Timoni, 1841, s. 9) de 1841 tarihli rehber kitabında Aya İrini’den cephanelik olarak değil duvarlarında hala farklı silahların, miğfer ve kalkanların asılı olduğu bir silah sergisi (magasin d’armes) olarak bahsetmektedir.

Vaka-i Hayriye’den bir süre sonra ocağın kaldırılması ile idam edilen Yeniçeri askerlerinden kalan bir çok tüfek, tabanca, kılıç, yatağan ve benzeri silah ile diğer askeri donanım bir depolama yeri olarak Aya İrini’ye hibe edilmiştir. Bu sıralarda binanın “kubbelerine kadar silahla dolduğu” rivayet edilmektedir. Bina bir süre bu şekilde depo olarak kullanıldıktan sonra silahların Aya İrini’de tutulmasında faydadan çok zarar görülmeye başlanmıştır. Bu fikrin ardında herhangi bir isyan

halinde kullanımda olmayan bu silahların isyancılar tarafından ele geçirilme ihtimali yatmakta, işe yaramadığı düşünülen yığınların saklanması için böyle bir risk gereksiz görülmektedir. Eski silahların yeni ordu için de bir işe yaramayacağı düşünülmüş ve depodaki askeri eşyanın parça parça dağıtılmasına başlanmıştır. Aya İrini'yi dolduran binlerce silah depodan çıkarılıp “hurda demir fiyatına” Avrupalılara satılmıştır. Vapurlar dolusu Yeniçeri silahları Avrupa'ya nakledilmiş, bir şekilde önemli görülen bir takım silah ve eşya (bir kısmı da bunları müzeye kazandıranların çabalarıyla) elden çıkarılmadan kalabilmiştir. Bu uygulamaların sonunda III. Ahmet döneminin parlak Dar-ül Esliha binası yeniden bir silah ambarına dönüşmüştür (Alus, 1920, s. 27). Bu dönem, Metropolitan Museum of Art'ın silah ve zırhlar bölümü kuratörü Stuart Phyrr (1989, s. 87) tarafından Aya İrini'deki koleksiyonun geçirdiği en büyük kayıp olarak nitelendirilmektedir. Phyrr'in makalesi 1919-1920 yıllarında aynı bölümün kuratörlüğünde olan Dr. Bashford Dean'in müze ve kendi kişisel koleksiyonu için eser bulmak amacıyla İstanbul'u da kapsayan bir Avrupa gezisinin Osmanlı Harbiye Anbarı'nın Avrupa zırhları ile ilgili kısmını ele almaktadır. Alus bu elden çıkarma dönemini II. Mahmut dönemine (1808-1839) yerleştirirken Phyrr gezgin Robert Curzon'un notlarına dayanarak 1839-40 yıllarında Sultan Abdülmecid'in tahta geçişinin hemen ardına tarihlemektedir. Gros Malo'nun 1902 tarihli raporu (Malo, 1902, col. 64) bu boşaltma işlemini Alus gibi 1823 yılına tarihlemektedir. Yine de Phyrr olaydan sadece bir veya iki yıl sonra İstanbul'da bulunan Curzon'un açıklamalarının daha güvenilir olduğunu iddia etmektedir (Phyrr, 1989, s. 113). Bu yıllarda Aya İrini'den büyük miktarda Avrupa ve Osmanlı silahlarının hurda gibi atıldığını, bunların birçoğunun bugün üzerlerindeki Harbiye Anbarı işaretiyle tanınabildiğini ve pek çok parçanın dünyanın çeşitli müze ve özel koleksiyonlarında bulunduğunu belirtmektedir. Sadece Metropolitan Museum of Art'ta bu işareti taşıyan yüzden fazla parçanın bulunmasını ne kadar büyük miktarda malzemenin çıkarıldığına bir kanıt olarak öne sürmektedir (Phyrr, 1989, s. 87).

Phyrr'in Curzon üzerinden öne sürdüğü tarih bu eserlerin bir kısmının açık arttırma ile satışına dair bir gazete haberi ile de desteklenmektedir. İngiliz gazetesi Morning Chronicle 20 Haziran 1842 tarihli sayısında Konstantinopolis'teki büyük cephanelikten getirilmiş insan ve atlar için zırhlarla bazı başka eşyadan oluşan koleksiyonun iki gün sürecek açık arttırma öncesinde Oxenham Rooms'da sergilenmekte olduğu haberini vermektedir. Eserlerin bir önceki sene Sultan'ın

emriyle cephanelikten çıkarılıp dağıtıldığı belirtilmektedir. Koleksiyon içindeki erken Haçlı Seferleri dönemi İslam ordusu zırhları (Saracen) ve Türk zırhları çok nadir eserler kabul edildiğinden İngiliz hükümetinin de bunları inceleyip Tower of London'daki milli koleksiyon için parçalar almak niyetinde olduğu bildirilmektedir. Arttırmanın ikinci gününde başka yerlerden getirilen eserler de satışa sunulacaktır. Koleksiyonda özellikle değerli görülen bir parça Sultan Beyazıt tarafından giyildiği iddia edilen mükemmel ve çok pahalı olduğu söylenen zincir ve plakalardan oluşan zırhtır. Zırhın altın ve gümüş kakmalı olduğu ve Arap harfleriyle değerlendirildiği söylenmektedir (Morning Chronicle, 20.06.1842).

Bu olay İstanbul'da konsolosluk ataşeliği yapmış Robert Curzon (1810-73, Parhamlı Baron Zouche) tarafından şu şekilde kaydedilmiştir:

“Sultan Abdülmecid tahta geldiğinde gelenek olduğu üzere kamu binaları ve hazineler gibi çeşitli yerlere takdim edildi. ...Burada girdiği ilk bina II. Mehmet tarafından cephaneliğe dönüştürülmüş ve hem onun döneminin, hem sonraki dönemlerin padişahlarının silahlarıyla İstanbul'un alındığı Hristiyanlardan gelen ganimetlerle dolu olan antik Aya İrini Kilisesi idi. Yeni sultan tüm bu koleksiyonun boşaltılıp duvarların badanalanmasını emretti ve emri yerine getirildi. Ancak bazı devlet adamları Ebubekir'in kılıcı gibi bazı önemli kişilere ait olan silahlarla altın işlemeli ve zengin bezemeli bazı zırhları muhafaza ettiler. O yıllarda Konstantinopolis'te salgın hastalık vardı ve hastalıklı bir kargoyu yüklemekten çekinen diğer gemilerin aksine bir Cenova gemisi bu silahlara talip olarak bunlardan gemilerinin aldığı bir miktarı hurda fiyatına aldı. Cenova'ya vardıklarında yükü rıhtıma boşalttılar ve bunlara kimse talip olmadı. Büyük bir kısım çocuklar tarafından oyun eşyası olarak götürüldü. Pek çok eski miğfer de çevrede yaşayan fakir yaşlı insanlar tarafından tencere ve çaydanlık olarak kullanılmak üzere toplandı. Kalanlar denizin tuzlu suyu ve kırılmalarla yıpranmaya devam ederken bir Cenova beyefendisi tarafından satın alınmıştır. Ben de bunları bu kişide buldum ve izin verdiği kadarını satın aldım ancak kısa bir süre sonra kendisi zırhları dönemlerine uygun olarak düzenleme konusundaki başarısız girişimlerinden öyle bezdi ki satmayı düşündüğünden çok daha fazlasını elden çıkarmaya karar verdi. Bazı parçalar Milano'daki bazı kişiler tarafından alındı, diğerleri İtalya'nın değişik bölgelerinden alıcı buldu. Geri kalanlar ise İngiltere'ye getirildi.” (Hewitt, 1859, s. 116-117).

Curzon'un aldığı bu zırhlardan biri 1920 yılında oldukça yüksek bir fiyata İngiltere'de Permain adında birine satılmıştır. İlgili haber Curzon'un notlarını doğrulamaktadır. Western Daily Press adlı gazetenin 11 Kasım 1920 tarihli sayısında yer alan haber başlığı “Bir Zırh İçin 4600 Pound” şeklindedir. Sotheby'de satışı

gerçekleşen Gotik zırhın Konstantinopolis'teki Aya İrini Kilisesi'nden çıktığı ve Cenova'ya bir gemide balast – denge ağırlığı olarak kullanılmak suretiyle ulaşmış olup burada 14. Baron Zouche, yani Robert Curzon tarafından alındığı haberde iletilen bilgiler arasındadır.

Phyrr, Curzon'un raporundan Aya İrini'deki neredeyse herşeyin dağıtıldığı izlenimi uyandığını belirtmekte ancak yapının iç mekanına ait 1900 tarihli fotoğraflardan aslında geniş bir koleksiyonun hala müzede olduğunun anlaşıldığını da eklemektedir. Fotoğraflarda yapının duvarlarının sıkça yerleştirilmiş askeri silahlar ile, zeminin ise Doğulu zırh ve silahların korunduğu camlı vitrinlerle ve etnik kostümler giydirilmiş mankenlerle dolu olduğu görülmektedir. Dekoratif savaş ganimetleri duvarların yüksek kısımlarına yerleştirilmiştir ve yukardaki galerilerden aşağıya çeşitli bayraklar sarmaktadır (Phyrr, 1989, s. 88). Ancak yine de Curzon'un söyledikleri ile 1900 yılı fotoğraflarını karşılaştırdığında müzede kalanların çoğunlukla Osmanlı silah ve zırhları olduğunu, Avrupa kökenli birkaç kılıç dışında Avrupa silahlarının artık müzede kalmamış gibi görüldüğünü belirtmektedir. Ancak Dean'ın 1920 yılında çektiği bir dizi fotoğrafta çok sayıda Avrupa silah ve zırh parçaları bulunmaktadır (Phyrr, 1989, s. 89). Aya İrini'nin atriumunda çekilmiş birkaç fotoğraf Dean'ın incelemesi için depolardan çıkarılmış gibi görünen içinde paslı, kırık, parçalara ayrılmış ve kötü durumda birçok silah ve zırh parçasının bulunduğu kutuları göstermektedir. Bunlar içinde 16. yüzyıla ait İtalyan zırh parçaları ve Avrupa kökenli çok sayıda parça görülmüştür. Önemsiz bulunan pek çok parça da bir duvarın dibine yığılmış durumdadır. Aya İrini'den boşaltılıp Cenova'ya hurda gibi satılıp giden malzemenin de bunlar gibi yığınlardan oluştuğu düşünülebilir (Phyrr, 1989, s. 90). Dean'ın bu yolculukta Aya İrini'de çektiği fotoğraflardan kalanlar içinde görülen miğferlerin pek çoğu bugün Askeri Müze'de bulunmaktadır (Phyrr, 1989, s. 91).

Bashford Dean'ın defterlerinde 1919-20 yılındaki ziyaretinde Konstantinopolis'teki Askeri Müze'de erken dönem doğu Akdeniz kökenli beş adet miğfer bulduğu ve bunları doğrudan Askeri Müze yöneticilerinden satın aldığı bilgisi yer almaktadır. Askeri Müze, Osmanlı cephaneliğinin çekirdeğini oluşturduğuna göre burada bulunan Avrupa kökenli silah ve zırhların Türklerle Akdeniz'de, Ege bölgesinde ve Doğu Avrupa'da savaşa giren Hristiyan şövalyelerden alınmış olduğu düşünülebilir.

Dean'in satın aldığı miğferlerden dördü Metropolitan Museum of Art'ta, beşincisi ise Philadelphia Museum of Art'ta bulunmaktadır (Phyrr, 1989, s. 86).

1839'da Harbiye Anbarı olarak anılmakla birlikte bu dönemde yabancıların Aya İrini'deki sergileri ziyaret edebildikleri ziyaretçi notlarından anlaşılmaktadır. Metodist rahip ve akademisyen Amerikalı Stephen Olin⁵⁷ bu ziyaretçilerden biridir (Snyder, 2002, s. 1). Anlattıklarına göre memurların ihlalleri sayesinde gerçekte giriş izinleri olmamasına rağmen bir grupta birlikte yapıyı ziyaret edebilmiştir. Olin, onu Pera'daki evlerinde misafir eden misyonerler Bay ve Bayan Hamlin ve Konstantinopolis'te yaşayan birkaç Amerikalı ile Ayasofya ve diğer başlıca camilere giriş için Amerikan elçiliği sekreteri Bay Brown'ın çabaları sayesinde izin alabilmiştir. Olin bu ayrıcalığın yabancılara sadece adlarına Türk hükümetinin dış ilişkiler sekreterliğine bir büyükelçilikten başvuru yapıldığında elde edilebildiğini belirtmektedir (Olin, 1854, s. 312). Olin ayrıca hükümetin, yabancıların meraklarını gidermek üzere bu camilere girmelerine karşı çıkmamakla birlikte camilerin yol geçen hanına dönmesini engellemek için bu izinleri nispeten pahalı ve zor elde edilir hale getirdiğinin söylendiğini belirtmektedir.⁵⁸ Olin, 29 Haziran 1840 tarihinde gerçekleşen bu ziyarette gördüğü birinci avluyu yaklaşık iki dönümlük geniş bir alan olarak tanımlamakta, solda cephanelik ve darphaneden sağda ise hizmetlilerin koğuşlarından bahsetmektedir. Burada Olin'in dikkatini çeken avlu ortasındaki büyük çınar ağacıdır. Çınarı (Yeniçeri çınarından bahsediyor olmalı) çevresi yaklaşık onüç buçuk metre (44 feet) ve içi boş olarak tanımlamış, içindeki boşluğun uzunca bir süre kahvehane olarak kullanıldığını ancak ziyaretleri sırasında plakalarla kapalı olduğunu söylemiştir (Olin, 1854, s. 318).

Grubun saray ziyareti cephanelikte sonlanmaktadır. İçeriye giriş için yapılan görüşmeleri ve bekleyişi Olin ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Olin cephaneliğin kapısına

⁵⁷ Olin'in notları 1851 tarihinde ölümünden sonra eşi tarafından 1854'te kitap haline getirilip yayınlanmıştır.

⁵⁸ Olin'in deneyimleri o dönem yapıya giriş prosedürleri ile ilgili bilgi vermektedir: Kırk dolara mal olan fermana kamu ofislerinden eklenen iki üç kişi, Türkçe bildiği için Bay Brown, burada yaşayan Amerikalı arkadaşlarından oluşan grup kısa sürede değişik milletlerden bir yabancı kalabalığının katılımıyla şişmiştir. Olin (1854, s. 317), herkesin giriş izni çok zor alınan bu yapıları görmek için kendilerinin fermanlarından faydalanmak istediğini belirtmektedir. Olin'in grubu Ayasofya'dan sonra bir sokak genişliği ötedeki saraya geçmiştir. Saray fermanlarının giriş izni sağladığı alanlar arasında olmamakla beraber Olin (1854, s. 317) kendilerinininki kadar kuvvetli pasaportlara sahip gruplara girişte genelde zorluk çıkarılmadığı bilgisini vermektedir. Bu durumdan bazı kimselerin pasaportlarının sağladığı ayrıcalıkla hiç izin almadan saraya girebildiği öğrenilmektedir.

geldiklerinde giriş izinlerinin reddedildiğini söyleyip anlatmaya şu şekilde devam etmektedir:

“Önce giriş iznimiz reddedildi ve yetkili memurun gelmesi için yaklaşık bir saat kadar beklemek zorunda kaldık. Bu mantıksız bekleyiş konusundaki rahatsızlığımız oradaki bir beyin, bir defasında gümrükte sandıklarının uygun bir memur tarafından incelenmesi için tam dört saat beklemiş olduğuna dair hikayesi ile biraz dağıldı. Bizimle ilgilenmesi gereken görevli uyuyordu ve çalışanları onu uyandıracaklarına sessiz konuşup adımlarına dikkat ediyorlardı. En sonunda uyandığında yardımcıları merdivenden inmesine yardım edip divanının yumuşak minderleri üzerine oturtular ve kendisine kahve ve çubuk ikram ettiler. Tüm bu seremoniden sonra ofisinde yüzlerce kişinin sırada beklemekte olduğu işlerinin başına geçti. Bu gibi suistimaller aşırı oldukları durumlarda, daha az maruz kalınan durumlara göre daha hoşgörülü karşılanıyor, çünkü bir yerden sonra olay saçma bir hal alıyor ve eziyeti çeken kişi acılarını gülererek atmaya başlıyor. Sonunda büyük adamın huzuruna çıkılabildiğinde aslında sarayın dış kapısından girişimize bile izin vermeyen fermanımızı görmek istedi. Dikkatlice baktıktan sonra cephaneliğe girebileceğimizi söyledi.” (Olin, 1854, s. 321-322).

Bahsi geçen görevlinin dinlendiği yerin galeride olması gerektiği merdivenlerden inerek çalıştığı alana gelişinden anlaşılmaktadır. Görevlinin merdivenden inişini görebilecek bir yerde bekleyen grup girişteki rampada biraz ilerlemiş olabilir. Olin’in yüzlerce kişinin sırada beklediğini söylemesi biraz abartılı bir ifade olsa gerek. Muhtemelen kalabalık bulduğu gruptan bahsetmektedir. Yapıya en sonunda girebildiklerinde yazar biraz hayal kırıklığına uğramıştır. Gördüğü eserlerin bakımsız olduğundan yakınmaktadır. Ayrıca silah deposu olan Aya İrini içinde gördüğü silahların pek çoğunun zaten aşına olduğu bir takım aletler olduğunu söylemektedir. Bir din adamı ve teolog olan Olin’in “Ölüm araçları” olarak tanımladığı silahlara karşı ilgisi fazla değildir. Ancak duvarlardaki ahşap panolara güneş, yıldız, hilal gibi kompozisyonlarla yerleştirilmiş silahların sergi düzenini beğendiği anlaşılmaktadır. Olin’in içeride sergilenen ve depolanan eserlerle ilgili kendi sözleri şu şekildedir:

“Buranın görülmeye değer bir yer olmadığı ortaya çıktı. Alışıldık şekilde çerçeveler içine yerleştirilmiş birkaç bin misket tüfeği bakımsız durumda. Ayrıca birkaç antika zırh ve posta muhafazası bulunuyor. Farklı çağlara ait ateşli silahlardan, güçlü bir adam için bile fazlaca ağır olan çok büyük ve hantal silahlardan fitilli tüfeklere sonra da bugün yaygın olarak kullanılan misket tüfeklere açılan oldukça geniş bir ürün yelpazesi bu ölüm araçlarının üretiminde Türklerin de diğer milletlerden geri kalmadığını gösteriyor. Zengin altın kakmalı, farklı modalara uygun tasarlanmış pek çok kılıç ve tabanca duvarlara zevkli bir şekilde güneşler, yıldızlar ve hilaller biçiminde dizilmiş. Buradaki en ilgi çekici nesneler, vaktiyle ters çevrilmeleri hükümette ciddi değişiklikler olmasıyla

sonlanan korkunç isyanların habercisi, kaldırılan Yeniçeri ocağına ait kazanlar. Bugün silah ve savaş mühimmatı depolanmış olan bu yapı Bizanslılar tarafından Azize Irene'ye adanmış bir Hristiyan mabedi" (Olin, 1854, s. 322).

Buradan anlaşıldığı üzere Dar-ül Esliha düzenlemesi sırasında daha sonraki sergilerde ve müzede görülen düzenleme şeklinin temelleri çoktan atılmış durumdadır. Olin'in notları Dar-ül Esliha'daki sergi biçimleri ile ilgili bilgi vermesi açısından önem taşır.

İşte bu dönemde Fethi Ahmed Paşa'nın çabalarıyla ambar tekrar öncelikli işlevi sergi olmak üzere dönüştürülmektedir. Tophane-i Amire müşirliğinde bulunan Fethi Ahmed Paşa Harbiye Anbarı'nı teftiş ederken Bizans imparatorlarından birinin adını taşıyan bir tuğla parçasına rast gelmiş ve bu gibi parçalara Avrupalılarca ne kadar önem verildiğini ve bunların korunması gerektiğini Sultan Abdülmecid'e bildirmiştir. Bunun üzerine padişah bu gibi önemli eserlerin korunması için derhal hususi mahaller oluşturulmasını ferman buyurmuş ve kendisinin bizzat gelip yapılan işleri göreceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Fethi Paşa, Aya İrini'de, bugünkü Askeri Müze ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin temellerini oluşturacak, bir inşaat ve düzenlemeler dizisine girişmiştir.

7.2 Fethi Ahmed Paşa ve İcraatları

Aya İrini'nin içinde sergiler düzenlenerek bir müze olma yolunda ilk adımların atıldığı ve daha sonra Müze-i Hümayun'un kurulmasıyla devam eden girişimlerin en önemli ismi Fethi Ahmed Paşa⁵⁹ dır (Şekil 7.2). Osmanlı müzeciliği üzerine yapılan araştırmalarda yaygın olarak Türk müzeciliğinin kurucusu olarak anılmaktadır. Şekil 7.1'de görülen madalyon Fethi Ahmed Paşa'yı "Türkiye müzelerinin kurucusu" olarak adlandırmaktadır. Madalyonun bir yüzünde Fethi Ahmed Paşa tasvir edilmiş diğer yüzüne de "Türkiye Müzelerinin Kuruluşunun Yüzüncü Yılı Hatırası 1946" yazısıyla birlikte Aya İrini'nin kuzey cephesi işlenmiştir. Paşa'nın Aya İrini'de düzenlediği sergilerin açılış tarihi Türk müzeciliğinin resmi başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir.

⁵⁹ Osmanlı tarihinde anılan pek çok önemli kişinin biyografilerine yer veren temel referans kaynaklarından Sicill-i Osmani'de "Fethi Ahmed Paşa – Rodosizade" olarak geçmektedir. (Süreyya, 1996, cilt 2, s. 522-523). Farklı yayınlarda adı "Ahmed Fethi" olarak da geçse de mezar taşıdaki kitabede "Fethi Ahmed" şeklinde yazılmış olduğundan tez çalışmasında da ismi bu şekilde anılmaktadır. Mezarı Divan yolu üzerinde Sultan Mahmud türbesinin bahçesinde bulunmaktadır (Ogan, 1946, s. 7).

Şekil 7.1 : Türk müzeciliğinin yüzüncü yılı vesilesiyle hazırlanmış, bir yüzünde Fethi Ahmed Paşa’yı diğer yüzünde Aya İrini’yi tasvir eden madalyon (Pasinli, 2003, s. 12).

Şekil 7.2 : Fethi Ahmed Paşa (tsk-askeri müze web sitesi).

Fethi Ahmed Paşa’nın hayatı ve kişiliği ile ilgili detaylı bilgiye Tahsin Öz’ün “Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler” başlıklı yazısından ulaşılabilmektedir. Öz (1948, s.2-3), Fethi Ahmed Paşa’yı anlatmaya dedesi Ramazan Ağa’dan başlamakta, bu kişinin Kanuni’nin Rodos’u fethi sırasında hizmette bulunduğunu, bundan sonra kendisi ve çocuklarının her hükümdarın maiyetinde görev aldıklarını söylemektedir. Fethi Ahmed Paşa’nın babası Ahmed Ağa da I. Abdülhamid döneminde Rikâbdar olarak

tayin edilmiş ve III. Selim zamanında aynı görevde kalmıştır. Yaşı sebebiyle emekli olduktan sonra “Kaftan Ağalığı” ile Hicaz’a gitmiş, dönüşünde Cezzar Ahmet Paşa tarafından öldürülmüş ve Maan’da gömülmüştür (Öz, 1948, s. 3).

Fethi Ahmed Paşa, babasının ölümünden sonra 1801 yılında İstanbul’da Eyüp İskelesi civarında Abdullah Paşa Sarayı olarak anılan yalıda doğmuştur (Öz, 1948, s. 3). 1809’da Enderun’a alınmış 1826’da Asakiri Mansure-i Muhammediye’ye girerek subaylığa yükselmiştir⁶⁰ (Süreyya, 1996, cilt 2, s. 522). Bu yıllarda gerçekleşen Rus Harbine katılıp Aydos Muharebesi’nde sol ayağından yaralanmış⁶¹, gerek burada gerek İslimye’de gösterdiği başarılar ve askeri yetenekleri üzerine on ikinci alay kaymakamlığına tayin edilmiş ve barıştan sonra Miralaylığa terfi edilerek cephane kışlasına memur olarak atanmış ve padişahın maiyetinde yaver makamında bir görev edinmiştir (Öz, 1948, s. 3).

1834 yılında büyükelçilikle Viyana’ya gittiği burada altı ay kalıp döndüğü, 1835’te de I. Ferdinand’ın cülusunu tebrik töreninde bulunmak üzere tekrar Viyana’ya gönderildiği bilinmektedir (Şekil 7.3) (Öz, 1948, s. 3). 1836 yılı sonlarında elçilikten ayrılmış⁶², dönüşünde vezaret ve müşirlik rütbeleri verilerek Moskova’ya gönderilmiştir.

1837’de Paris Elçiliği görevine getirilmiş ve İngiliz Kraliçesi Viktorya’nın taç giyme töreninde Osmanlı hükümetini temsilen bulunmak üzere görevlendirilmiştir (Öz, 1948, s. 4). Çağdaş kaynaklarda törene katıldığı söylenen Paşa’nın görevlendirilmesi ile ilgili Osmanlı arşiv belgeleri takip edildiğinde aslında Londra’ya vaktinde yetişemediği için taç giyme törenine de katılamadığı öğrenilmektedir. Paris Elçiliği görevinden 1839’da Abdülmecid tahta çıktığında ayrılıp İstanbul’a dönmüştür (Öz, 1948, s. 5).

⁶⁰ Öz, Fethi Ahmed Paşa’nın Enderunda o yıllarda kurulan Enderun bölümünde neferliğini yaptığını, 1827 yılında kolağası rütbesiyle Asakiri Mansurei Şahane taburuna zabıt tayin edildiğini ve bir süre sonra binbaşılığa terfi olduğunu söylemektedir (Öz, 1948, s. 3).

⁶¹ Öz (1948, s. 3, not 1), burada şu bilgiyi eklemektedir: “Ahmet Fethi Bey yaralı olarak İstanbul’a geldiği sırada, Şemsi Nur Hanımla evlenmiştir. Şemsi Nur Hanıma gelince; ufak yaşta iken Sakız ihtilalinde İstanbul’a getirilmiş ve Ahmet Fethi Bey tarafından satın alınmış ve annesi tarafından bu isim verilerek büyütülmüştür. Ahmet Fethi Bey’in Şemsi Nur Hanımdan Ferdane, Saliha Yegâne, Emine Güzide isminde üç kızı, Besim (Paşa) ve Mahmut (Paşa) isminde iki oğlu olmuş, bunlardan Mahmut Paşa Sultan Mecid’in kızı Cemile Sultanla evlenmiştir. Biraz sonra yazacağımız veçhile Ahmet Fethi Paşa’da Sultan Mahmud’un kızı ve Abdülmecid’in kardeşi Atiye Sultanla evlenmiştir.”

⁶² Öz (1948, s. 4, not 1) Paşa’nın Viyana Sefaretinde verdiği ziyafetler ile ilgili şöyle bir bilgi eklemektedir: “... verdiği ziyafetler pek mutantan olur ve bilhassa gümüş takımlarının zenginliği dikkat çekermiş, hatta gümüş tabaklarda gelen balıkların gözlerine zümrüt koydurduğu rivayet edilir.”

Şekil 7.3 :Viyana sefiri Fethi Ahmed Paşa'yı tasvir eden gravür (Öz, 1948, s. 4)⁶³.

1840'ta Sultan Abdülmecid'in kız kardeşi Atiye Sultan ile evliliği dolayısıyla “damat” olarak da anılmaktadır⁶⁴ (Süreyya, 1996, cilt 2, s. 523). Serasker Kaymakamlığında, Meclisi Vala Başkanlığında, Mühimmatı Harbiye ve Ticaret nazırlıklarında ve 1845'te atanarak Tophane Müşirliğinde bulunmuştur (Süreyya, 1996, cilt 2, s. 523 ve Öz, 1948, s. 5). Sicil-i Osmani'de 1858'de öldüğünde Sultan II. Mahmud Türbesi yakınlarında gömüldüğü belirtilmekte Rodos'ta bir kitaplık, bir okul ve saat kulesi yaptırdığı yapılar arasında sıralanmaktadır⁶⁵ (Süreyya, 1996, cilt 2, s. 523). Öz (1948, s. 5) ise ölüm tarihini 1854 olarak vermektedir. Yurtdışı görevlerinden İstanbul'a dönüşünden sonra yeni çelik fabrikaları⁶⁶ kurarak endüstri

⁶³ Bulunduğu yer: Topkapı Sarayı Müzesi, No. 427.

⁶⁴ Öz (1949, s. 5, not 1) Paşa'nın Atiye Sultanla evliliği ile ilgili şu bilgileri eklemektedir: “Atiye Sultan'ın Sarayı, Eyüp'te şimdiki Feshane fabrikasının bulunduğu yerde imiş, düğün pek mutantan bir surette yapılmıştır. Paşanın Sultandan Feride ve Seniye isminde iki kızı olmuş bunlar da Hüsnü ve Mahmut Paşalarla evlenmişlerdir. Atiye Sultan, izdivaçlarından sonra Paşanın evli olduğunu öğrenmiş olduğundan büyük kıskançlık göstererek saraydan ayrılmamasına çalışmış, paşanın vazife bahanesi ile gelmediği akşamlar, Kuzguncuk'taki yalısına adamlar göndererek arattırırılmış, Atiye Sultan on sene kadar yaşamıştır. Bundan sonra Sultan Mecit Şemsinur Hanıma kadın efendi ünvanını vermiştir.”

⁶⁵ Öz (1948, s. 2-3), Fethi Ahmed Paşa'nın yaptırdığı yapılar ile ilgili Ata tarihinden şu alıntıyı yapmaktadır: “Müşarüalileyh pederlerinin inşasına muvaffak olduğu ve kendilerinin mütevellisi bulunduğu Rodos'ta kâin kütüphanesi vakfına ilaveten orada bir mektebi Rüşdiye ve bir muvakkithane ve bir saat kulesi inşa ve bunları irat ve akarı müstevfa ile mamur ve ihya idüb Üsküdar'da Karaca Ahmet Sultan türbesi karşusunda pederlerinin vakfından olan ahşap camii şerif harap olmakla kârgir olarak inşasına muvaffak olmuşlardır. Müşarüalileyh Hacı Hafız Ahmet Ağa peder ile birader ve akrabalarının Rodosta bağlar pişigâhında olan makberei müfrezi pesti rahmeti rahman oldukları Cezairi Bahri Sefid Eyaleti mutasarrıflığında iken manzuru acizi olmuş ve kütüphane muvakkithane ahaliye mucibi menfaat olmakta” bulunmaktadır.

⁶⁶ Öz (1948, s. 6-7, not 3) çelik fabrikaları ile ilgili Takvim-i Vekayi 1261, No. 294'ten şu alıntıyı yapmaktadır: “... İstanbul Baruthaneleri civarında müceddeden inşa ve bina olvakit keyfiyeti takvimi

çağına geçişte büyük adımlar atılmasına önayak olmuştur. Çelik fabrikaları gibi Beykoz'da da yine modern kurum olarak bir porselen fabrikası⁶⁷ kurmuştur (Süreyya, 1996, cilt 2, s 523).

Hisar (2010, s. 25) “pek münevver bir asker” olarak tanımladığı Paşa'nın Avrupalı özelliklerini ayrıca şu örnekle övmektedir: “Lamartine, Sultan Mahmud zamanında, İstanbul'a gelince padişahın etrafında bulunan ve teceddüt hareketine iştirak eden genç Türklere meclup olmuştu. Voyage en Orient kitabının ikinci cildinde 20 Haziran 1833'te gördüğü Ahmed Paşa'yı halis bir Avrupalının bütün eşgaliyle kaydediyor.”⁶⁸

vekaya dahi derc ile neşir ve ibna olunan Demir İzabesine mahsus küçük fabrikanın müteferruat mabiha ve Zeytinburnu mevkiinde bir müddetten beri inşasına ihtimam buyurulmakta olan kebir demir fabrikası edevatı lazımesinin mahalli ikmal ve itmamı olmak üzere Tophane-i Amire Müşiri ve Mühimmat-ı Harbiye Nazırı Devletlü Fethi Paşa Hazretlerinin ikdam ve hizmetleri ve Barutçubaşı hoca Avans'ın sayü gayreti ile zikrolunan küçük fabrika civarında ve Baruthanesi mezkur silindirhanesi ittisalinde müceddeden tanzim ve tetmim olunmuş olan vapur ile idare olunur. Demirhane ve çilingir hanelerin rü'yet ve temaşa...”

⁶⁷ “Eser-i İstanbul” damgalı ürünleri üreten fabrika ile ilgili Öz (1948, s. 7, not 1) şu notu eklemektedir: “Fethi Paşanın bu fabrikayı Beykoz civarında İncir köyünde ba imtiyaz kurduğu tabak ve porselen fabrikası ismi verildiği Paşanın vefatı zamanına kadar çalıştığı Mülga Hazine-i Hassa Arşivinden anlaşıyor.”

⁶⁸ Fethi Ahmed Paşa ile ilgili çok da olumlu olmayan görüşler de vardır. Paşa ile ilgili bir takım yorumlar yapan bir başka kişi Charles MacFarlane (1799-1858?) adlı İngiliz gezgindir. İstanbul'a ilk yolculuğunu 1827-28'de yapan MacFarlane gözlemlerini ertesi yıl Londra'da “Constantinople 1828” adlı bir kitapta topladıktan sonra tarihçi ve yazar olarak ün kazanmış (Yerasimos, 1993, cilt 5, s. 233) 1847-48 yıllarında tekrar bir İstanbul ziyareti gerçekleştirmiş ve bu ziyaretinde Fethi Ahmed Paşa ile yakınlığı olmuştur. Bu ikinci yolculuğa ait gözlemlerini anlattığı “Turkey and his Destiny” adıyla iki cilt halinde 1850'de yayınlanan kitabında Fethi Ahmed Paşa ile ilişkisinden biraz da olumsuz bir tavırla bahsetmektedir. Kitabında gezi gözlemleri oldukça ayrıntılı ve ilginç olmakla birlikte MacFarlane'in yaklaşımının son derece olumsuz olduğu sadece Osmanlılara karşı değil kendi memleketinden burada işler yapan kimseleri bile yerdiği fark edilmektedir. Kitabında çeşitli yerlerde bazı özelliklerinden küçümseyerek bahsettiği paşadan bazı yerlerde “Arkadaşım Ahmet Fethi Paşa” olarak bahsetmektedir (MacFarlane, 1850, s. 627).

Paşa'yı anlatmaya “Sultanın damatlarından biri olan Tophane-i Amire Müşiri Ahmet Fethi Paşa ile tanıştırıldım” diye başlayan MacFarlane, Paşa'nın burada yaşayan bazı İngilizler tarafından Fethi yerine şişman anlamına gelen “Fatty” adıyla anıldığını söylemektedir. Paşa'yı ağır ve şişman olarak tanımlamaktadır. Kırkbeşten daha yaşlı olmadığına inanmakla birlikte çok daha yaşlı göründüğünü söylemektedir. Bir zamanlar zayıf olmakla birlikte devlet görevlerinde politik büyüklüğü ile orantılı olarak şişmanlamış olduğu şeklinde bir yorum yapmaktadır. Yedi-sekiz yıl kadar evvel, önceki padişah Sultan Mahmud'un kızlarından biri ile evlendiğini eklemektedir. Bu olumsuz yorumlarından sonra çok yükselmiş olmakla beraber kendisinin iyi huylu, iyi niyetli ve barışçıl biri olduğunu düşündüğünü söylemektedir. Arkadaşlarına ve bakımını üstlendiği kimselere oldukça cömert olduğu söylenmektedir. Lüksten hoşlanmaktadır ve pahalı zevleri vardır. Ancak bununla birlikte Ermeni sarraflara fena halde borçlu olduğu da bilinmektedir (MacFarlane, 1850, s. 161). Paşa'nın daha önceki yurt dışı gezileri vesilesiyle biraz Fransızca bildiğini söylemektedir. Tanışma anı ile ilgili kendi sözleri şu şekildedir:

“Tanıştığımda onu da alışıldık sahne içinde piposunu (pipe smoking: pipo / nargile?) içerken gördüm. Her yerde olduğu gibi o da bana çubuk ve kahve ikram etti ve çalışanlardan birine Pera'nın yukarısındaki büyük kışlaya gideceğimizi söyledi. Ziraat ile ilgili görünmekle birlikte bu konuda pek bir şey bilmiyordu. Üretimin

1845 yılında Tophane-i Amire müşirliğine getirildikten sonra Aya İrini’de antika eser toplamaya başlayıp Sultan Abdülmecid’i ikna ederek daha sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk müzelerinin temellerini oluşturacak olan biri eski silahlar biri de antik eserler olmak üzere iki adet sergi düzenlemiştir. Bu sergilerin oluşum süreçleri bir sonraki bölümde detaylı olarak incelenmektedir.

Fethi Ahmed Paşa’nın Tanzimat Devri’nde de uzun bir dönemi kapsayan devlet görevleri sonucunda tanıştığı ve birlikte çalıştığı önemli isimlerden Büyük Reşit Paşa ve Ali Paşa ile yakınlığı, girişimlerinin başarı sebepleri arasında gösterilmektedir (Öz, 1948, s. 6). İyi eğitim görmüş, ailesinin kendinden önceki üyeleri gibi yüksek rütbelerde görev alacak bir hükümet memuru olmak üzere yetiştirilmiştir. Görevleri dolayısıyla Moskova ve Avrupa’nın Viyana, Paris ve Londra gibi büyük merkezlerinde bulunmuş, buralardaki gelişmeleri görmüştür. Bu yolculukların Avrupa’da eski eserlere verilen önemi görmesi ve bunların toplanıp sergilenmesine yönelik anlayışa tanık olması açısından önemi kuşkusuz büyüktür. Aya İrini’de eski eser toplanması ve sergiler düzenlenmesine yönelik fikirlerin ardında Fethi Paşa’nın bu yolculukları sırasında gördükleri başlıca sebepler arasındadır. Özellikle eski silahların sergisi için Fethi Ahmed Paşanın, 1837’de kendi ziyareti sırasında yeni onarılmış olan “Tower of London” silah sergisinden etkilenmiş olmalıdır (Shaw,

imparatorluğun zenginleşmesinde temel olduğunu söylüyordu. Kendisinin de muhtelif fabrikaları vardı. ‘Eğer Müslümanlar kendi üretimlerini yaparlarsa satın alıp durmak zorunda kalmazlar’ vb sözler söylemekle birlikte bu laflara pek yeni bir şey katmamakta, alışıldık kalıpları tekrarlamaktaydı. Huzurunda bulunulduğunda nazikti. Birkaç hafta sonra Sultan’ın örnek çiftliğine ve bu konuyla ilgilenen arkadaşım Dr. Davis’e yardımlarımı sunmak için kendisini tekrar ziyaret ettim.” (MacFarlane, 1850, s. 162).

Yerasimos (1993, cilt 5, s. 234) MacFarlane’in düşünceleri ile ilgili şu özelliklere dikkat çekmektedir: Türklerin Tanzimat reformlarını yürütebileceklerine inanmamakta, Ermeni ve Rumların bu konuda katkıda bulunacağından şüphe etmektedir ve genellikle Osmanlı politikaları ile ilgili gözlemlerde II. Dünya Savaşı ertesine kadar görülecek bir yorumun ilk temsilcilerinden biridir. Ona göre Osmanlılar ziraatlerini geliştirmeli sanayi kurma fantazilerine girmemelidir. Başta Dadyan ailesininkiler olmak üzere çeşitli yeni kurulan fabrikalar ile ilgili detaylı bilgi vermekle birlikte bunların Osmanlı maliyesini dolandırmak için uydurulmuş girişimler olduğunu söylemektedir (Yerasimos, 1993, cilt 5, s. 234). Ziraat girişimlerini samimi olarak destekleyen MacFarlane ile Fethi Paşa’nın üzerinde konuştukları başlıca konulardan biri yukarıdaki alıntıda adı geçen Sultana ait örnek çiftliktir. MacFarlane, o dönem ülkedeki tek örnek olduğunu söylediği üretilen şeyleri alandan deniz kıyısına taşıyan yarım millik demiryolu hattına sahip olan Paşa’nın tuğla ve porselen fabrikasını başta Paşa’nın kendi bütçesine zarar veren ekonomik bir kayıp olarak gördüğünü söylemekte örnek çiftlik ile ilgili girişimi gerçekleştiremeyen tek iyi başlangıç olarak nitelemektedir (MacFarlane, 1850, s. 627).

Bu tanışıklık tam da Fethi Ahmed Paşa’nın düzenlediği sergilerin açıldığı yıllarda gerçekleşmiş olsa da MacFarlane’in kitabında Aya İrini’deki sergileri gördüğüne dair herhangi bir ipucu bulunmamaktadır.

2004). Yurtdışı görevlerinde benimsediği sanat ve kültür hareketlerini Osmanlı sınırları içinde de uygulamak istemiş ve Sanat Müsteşarı unvanını almıştır (Öz, 1948, s. 6). Bu unvanın da yardımıyla zaten damadı olması dolayısıyla akrabalık ve dostluk ilişkilerinin olduğu bilinen Sultan Abdülmecid’e fikirlerini kolayca kabul ettirebilmiştir.

7.2.1 Koleksiyonlar için yeni düzen

Fethi Ahmed Paşa padişahın buyruğu üzerine Aya İrini’de muhafaza edilen değerli eşyaları sergi düzenine sokmak amacıyla çalışmalara başlamıştır. Bunlar için Paşa, binayı bir taraftan silah müzesi düzenine getirmiş, silahları yaptırdığı armalı silahlıklara dizmiş, eşyaları teşhir edilebilecekleri bir düzene koymuş, Sultan Mahmut devrindeki müze malzemeleriyle, ihtilallerden kalan malzemeleri ve hediye olarak Avrupa’dan muhafazalarla gelmiş eserleri, bazı kıymetli miğferleri sergiye koymuş, yapıyı sadece bir depo, ambar olmaktan çıkarmıştır. Diğer taraftan da antik eserleri bir tarafta toplayarak bir müzenin daha temellerinin atılmasına vesile olmuştur (Alus, 1920, s. 28).

Alus’un Fethi Ahmet Paşa için anlattığı antika eserlerin farkına varma hikayesine benzer, dönemin padişahı Abdülmecid için de 1910 yılında kaleme alınmış bir hikaye bulunmaktadır. Bu hikayede müzenin kuruluşuna Sultan Abdülmecid’in Yalova’ya yaptığı bir gezinin yol açtığı kaydedilmektedir. Servet-i Fünun dergisinde yer alan hikaye şu şekildedir:

“Sultan Abdülmecid Yalova’ya yaptığı bir gezide, yerde bir takım yaldızlı taşlar görür. Bunların ne olduğunu sorduğu zaman taşlarda kral Konstantin’in isminin yazılı bulunduğu kendisine söylenir. Bunun üzerine, böyle bir hükümdarın namını taşıyan şeylerin yerlerde yatması doğru değildir, diyerek taşları toplatıp İstanbul’a gönderir. O zaman Tophane Nazırı olan Damat Fethi Ahmet Paşa bu taşları muhafaza ederek eskiden beri silah deposu olan “Sent İren” kilisesine gönderir. Ve daha bir takım eski eser toplamaya da başlar. O sırada, Abdülmecid’in diğer bir damadı olan Rıza Paşa tunçtan bir Herkül heykeli hediye eder. Bu binada zaten eskiden beri At meydanı’ndaki yılanların başları, İstanbul’un fethinde Haliç’i kapatan zincirin bir parçası, araba idaresiyle şöhret bulan Porfirios’un bir heykeli mevcuttur. İşte bunlar müzenin ilk eşyalarını meydana getirirler. Böylece müzenin de kurulmasına başlanmış olur.” (... , 1910, s. 347).

Aya İrini’de Fethi Ahmet Paşa çalışmalara başlamadan önce de eski eserlerin biriktirildiği bilinmektedir (BOA, İ. DH.. 6662). Fethi Ahmet Paşa’nın bu konudaki

abaları da aşıkardır. Geçmiş eğitimi ve müzecilik konusunda farkındalıklar sağlayacak işleri (Viyana, Paris, Londra’daki) göz önünde bulundurulursa Alus’un anlatımındaki gibi padişahı antika eserler konusunda uyarmış ve onun dikkatini çekmiş olması muhtemeldir. Abdülmecid’in Yalova ziyareti ile ilgili yazılmış olan bu yazı da padişahın katkısını ortaya koymak ve onu övmek amacıyla belki ufak bir gerçeklik payı da barındırarak uydurulmuş veya abartılmış olabilir. Öz (1948, s. 7, not 2) bu hikayenin kaynağını Berlin Müzeleri Müdürü Veygand’ın [Wiegand(?)] Osmanlı müzelerinin kuruluşu üzerine hazırladığı bir yazı olarak vermektedir.

Fethi Ahmet Paşa’nın Aya İrini’de çalışmalara başlaması ve Aya İrini’de tarihi eser toplanmaya başlanması ile ilgili Osmanlı müzeciliğı konusunda çalışan uzmanların çeşitli görüşleri bulunmaktadır. Fethi Ahmet Paşa’nın bu göreve başlayışında çoğı araştırmacı 1846 yılı konusunda hemfikirdir. Ziyaretçilerin belgelerinden anlaşıldığı üzere Paşa, Harbiye Anbarı’nda göreve geldiğinde burada eski silahlar ve bazı figürlü antik yapı parçaları zaten toplanmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin eski müdürlerinden Aziz Ogan 1946 yılında Aya İrini Kilisesi üzerine yazdığı bir makalede eski eser toplanmaya başlanma tarihi olarak arkeolog Maxim du Camp’ın anlattıklarına dayanarak 1850 yılını vermektedir. Ogan (1946, s. 6) ilgili yazısında bu arkeoloğun Aydın’da Tralles harabelerinde görmüş olduğı bir heykelin aynı senenin kasım ayında cephane ambarına nakledilmiş olduğunu söylediğini ve heykelin müzede 560 No.da kayıtlı olduğunu belirtmektedir. Ogan, Türk müzeciliğinin yüzüncü yılı vesilesiyle kaleme aldığı yazıda bu tarihi daha geriye çekerek: Fethi Ahmet Paşa’nın Aya İrini’de antika eşya toplamaya başlamasının 1845’ten sonraya rastladığını, silah ambarına konan eserlerin buraya giriş tarihlerinin pek iyi zapt edilemediklerinin anlaşıldığını, depoya giren eserlerin ne vakit ve nereden çıktığını gösteren bir müfredat defterinin tutulmadığını, Başbakanlık Arşivi’nde de bilinenlerden başka açık ve kesin inanç verecek bir belgeye rastlanmadığını, yeni belgeler ele geçinceye kadar Aya İrini’de eski eser toplanmaya başlamasının 1846 ile 1850 yılları arasında olması gerektiğı kanaatinde bulunduğunu kaydetmektedir (Ogan, 1947, no.61-62). Bu çalışmadan sonra yayınlanmış diğeri yazılarda Türkiye’de müzeciliğın başlangıcı için çoğunlukla 1847 yılının esas alındığı görölmektedir. Kamil Su’nun “Osman Hamdi Bey’e Kadar Türk Müzesi” adlı eserinde ise bu tarihin 1846 olarak kabul edildiğı görölmektedir (Su, 1965, s. 7).

Ogan'ın bahsettiği kesin bir tarih için ihtiyaç duyulan belgeye tez çalışması sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde rastlanmıştır. Aya İrini binası içinde bir kısmın müze olarak tahsis edilmesine ve bu amaçla düzenlenmesine dair kararın yer aldığı belge arşivde bulunan İradeler arasında Mesail-i Mühimme alt fonunda yer alan 15 Şubat 1846 tarihli defterde yer alan belgelerdir (BOA, İ.MSM, d. 17, g. 387). Üç sayfadan oluşan defterin ilk sayfası Avrupa devletlerinde eski eserlere verilen önemi vurgulayarak başlamakta, bu devletlerde şekillendirilmiş suretler ve benzeri eserin sergilenmesi için özel alanlar oluşturulduğundan bahsedilmektedir. Bundan sonra Darphane-i Amire yakınında bulunan Harbiye Anbarı'nın arka tarafında bulunan mahalin (atrium) müze olarak tahsis edilmesi ve bu amaçla düzenlenmesi kararı belgede yer almaktadır. Belge ayrıca bu tarihlerde hali hazırda Aya İrini'de çoktan eski eserlerin birikmeye başladığı şeklinde önemli bir bilgiye de yer vermek suretiyle Osmanlı müzeciliği araştırmalarına bu konudaki tartışmalara önemli bir katkıda bulunmaktadır. Defterin ikinci sayfası yine Harbiye Anbarı'nın belirlenen kısımlarının müze olarak tahsis edilmesinden bahsetmekte bunun padişahın emri olduğunu söylemekte ve işlemlerin Tophane-i Amire Müşiri devletli paşa hazretlerinin izin istediği yazı üzerine gerçekleşmeye başladığı bilgisini vermektedir. Yani Fethi Ahmed Paşa'nın girişiminden bahsedilmekte ve 1846 yılının Şubat ayında bu girişime olumlu cevap verildiği ve Aya İrini'de bir "müze" kurmasına izin verilmiş olduğu bu belgeden kesin tarihi ile birlikte öğrenilmektedir. Bu sayfada ayrıca bazı yabancı uyruklu uzmanların (ecnebi memurlar) da incelemeler yapmak üzere görevlendirildiğinden bahsedilmektedir. Osmanlı devletinde gerek müze gerekse kazılar ve antika eserlerle ilgili diğer alanlarda daha uzunca bir süre yabancıların söz sahibi olduğu ve bu gibi görevlere getirildikleri görülecektir. Üçüncü sayfa gereken işlemlerin yerine getirilmesine yönelik kararı yinelemektedir. Belgenin transkripsiyonu şu şekildedir:

Sayfa 1: Hâk-i pay-ı âlîlerine ma'rûz-ı bende-i kemineleridir ki

Malum-ı âlîleri buyurulduğu üzre bi'l-cümle Avrupa devletlerinde antika yani tesâvîr-i mücesseme ve temasil-i saireden ibaret olan âsâr-ı atîka cihân-ı malumeye mebni pek muteber ve müstesna tutularak bunlar için bi't-tekellûf müze namıyla mahall-i mahsus tertib ve tayin olunmuş ve el-hâletü hazihî Darbhâne-i amire civarında vaki Harbiye anbarında zikr olunan âsâr-ı atîkadan çend adet mevcud olup ara sıra memâlik-i mahrûsa-i şahanede dahi zuhur etmekde bulunmuş olduğuna binâen anbar-ı mezkurun vera tarafında kain mahall müze ittihaz olunarak icabına göre tanzim ve tesviye ve şimdilik mevcud-ı mezkurun vazıyla bundan böyle o makule âsâr-ı atîka zuhurunda celb

ve mahall-i mezburda cem ve ta'biye olunması akdemce şeref sudur buyurulan emr u fermân hazret-i şehinşâhî icab-ı âlîsinden olmakla mucebince mahall-i mezburun tanzim ve tesviyesiyle masarîfının icmaline idhalen ifası muvâfık-ı irade-i aliyyeleri buyurulur ise icrâ-yı iktizâsı babında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 14 S sene [12]62

Sayfa 2: Seniyyü'l-himemâ devletli inayetli atufetli efendim hazretleri

Malum-ı âlî buyurulduğu üzere bazı âsâr-ı atıkanın derkâr olan itibârâtına mebnî iktizâ-yı şân-ı âlî-i saltanat-ı seniyyeden ve muhassenât-ı asriyeden olarak Harbiye anbarında kain mahal müze ittihâz olunup icâbına göre tanzim ve tesviye ve şimdilik mevcut bulunan bazı âsar-ı atıkanın vaz'ıyla bundan böyle zuhur edenlerin dahi celb ve cem kılınıp mahall-i mezkurda muhafaza olunması mukaddemce şeref-sunuh buyurulan emr u ferman-ı isabet nişan-ı cenab-ı cihanbânî mantuk-ı münifinden bulunduğu mebnî mahall-i mezbûrun ol vechle tanzim ve tesviyesiyle masarîfının icmale idhalen ifası Tophanei amire Müşiri devletli paşa hazretleri taraflarından bâ-tezkire inhâ ve istizan olunmuş ve vâkıa bu misillü âsâr-ı atıkanın zuhur eyledikce celb olunarak böyle bir mahalle vaz' ve ta'biye ve bazı ecnebî memurlarına irâe ve muayene ettirilmesi muhassenâtından ve evvel ve ahir tasmîm ve tezekkür olunan keyfiyâtından olmak hasebiyle ber-muceb-i tezkire tesviye-i iktizâsı yolunda görünmüş olmakla muvafık-ı irade-i seniyye-i hazret-i şehriyârî buyurulduğu halde mahall-i mezbur müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri taraflarından tesviye ve tanzim olunmak üzere muamelât-ı lazimenin icrası Maliye Nezaret-i celîlesine havale olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkîm kılındı efendim.

Fî 15 S sene [12]62

Sayfa 3: Ma'rûz-ı çâker-i musâdakat küsterileridir ki

Resîde-i dest-i tefhim olan işbu tezkire-i Sadaret-penahileri zikr olunan tezkire manzûr-ı âlî-i hazret-i padişahi buyurulmuştur işar ve istizân olunduğu vechle mahall-i mezkur müşîr-i müşârün-ileyh hazretleri taraflarından tesviye ve tanzim olunmak üzere muamelât-ı lâzimesinin icrası nezâret-i müşârün-ileyha canibine havale olunması şeref efzâ-yı sunuh ve sudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı şehriyârî iktizâ-yı celilinden bulunmuş ve tezkire-i mezkure yine savb-ı savab-nümâ-yı âsifanelerine iade ve tisyar kılınmış olmakla ol babda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 18 S sene [12]62

9 Ekim 1846 tarihli bir belge bahsi geçen müze için eski eserlerin yerleştirilmesi amacıyla yapının bir kısmının artık tahsis edilmiş olduğunu bildirmekte ve buraya bazı yerlerden eserlerin nakledilmesi ile ilgili emirleri içermektedir (Şekil C.17) (BOA, A.}MKT, d. 51, g. 75). Belge Avrupa devletlerinde olduğu gibi bazı eski eserlerin yerleştirilmesi için Harbiye Anbarı'nda uygun yerlerde düzenlenen sergiye

Trablus'a bağılı yerlerde bulunduğı öğrenilen bir takım taş ve tunç objelerin, yerin altında bulunan kapak, etrafı yazılı mezar ve küp, taş ve tunçtan⁶⁹ insan ve hayvan heykellerinin getirilmesi ile ilgili emirnameyi içermektedir. Belgenin transkripsiyonu şu şekildedir:

Hâk-i pay-ı ihsan peymâ-yı daverilerine maruz-ı kullarıdır ki

Avrupa devletlerinde olduğı misillü bazı asar-ı atika vaz' olunmak üzere sahife arâ-yı sunuh olan irade-i seniyye icab-ı âlisince Harbiye anbarının münasib mahalli müze ittihaziyla lazım gelen mahalleri tanzim buyurulup Mısırata ile Trablus beyninde olan Livada ve Bingazi ve sair mahallerde antika bulunmakda olduğı rivayet kılınmış olmakla mahall-i mezbure taharrî olunarak ezmine-i kadime asarından taş ve nühâsdan mamul bazı zîr-i zeminde bulunan kapak ve etrafı yazılı mezar ve küp ve kezâlik taş ve nühâsdan masnu büyücek kutulu suver-i insaniye ve hayvanat misillü asar-ı atika bulunduğı suretde irsaline mübaderet olunmak babında 13 Ş sene [12]62 tarihiyle sutûr arâ-yı sudur olan emirnâme-i sâmi-i asifaneleri şeref res-i enamil tazim olmuş ve derhal icab-ı alisi mahall-i mezkure ve o gûne asar-ı atika zuhuru maznun olan sair mahallerin kaymakamları bendeleri ve müdiranı kullarına bi't-tekid iş'ar kılınmış olmakla zuhur ettikçe irsal ve takdime müsâra'at olunacağı muhat-ı ilm-i cihan arâ-yı hidivileri buyuruldukda bâkî emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsânındır.

Fî 17 L [Şevval] sene [12]62

Bende

Müşir-i Trablus Mehmed

Her iki belgede de Aya İrini'nin asıl işlevinin değişmediğı ve Harbiye Anbarı adıyla anıldığı görülmektedir. Burada sözü edilen görevlendirme ile Fethi Ahmed Paşa atriumun iki yanında Padişaha ait iki koleksiyonu sergilemek üzere müzeye benzer iki serginin düzenleme çalışmalarına başlamıştır. Bu iki koleksiyon için “müze” olarak ayrılmış olan alanları atriumun sağında mermer bir kapıyla girilen Mecmua-i Esliha-i Antika (Eski Silahlar Sergisi) ve bunun tam karşısında benzer bir kapının ardında yer alan Mecmua-i Asar-i Atika (Eski Eserler Sergisi) olarak iki kısma ayırmıştır. Müzenin izleyicileri temel olarak Padişah ve seçilmiş misafirlerden oluşmaktadır. Aya İrini bu dönemde bir çok imtiyazlı yerli ve yabancı çevreler tarafından ziyaret edilmiş olsa da başlıca izleyici Padişah olduğundan, müzenin kurulmasından bir süre sonra yapının atriumuna, iki serginin ortasında

⁶⁹ Belgede “nûhas” yani “bakır” olarak geçmekle birlikte burada tunç heykellerden bahsedildiğı düşünülmüştür.

dinlenebilmesi için bir oda eklenmiştir. Yukarıdaki belgelerde her ne kadar “müze” olarak anılmış olsa da bu düzenlemeler aslen müze vasıflarını taşımadığı için (sınıflandırmanın bulunmaması ve tek izleyicisinin padişah olması sebebiyle) birer koleksiyon veya özel sergi olarak görülmelidir. Fethi Ahmed Paşa tarafından düzenlenen iki serginin bu özellikleri açısından Dar-ül Esliha ile hem kavramsal hem de tarihsel anlamda paralellik gösteren “merak odaları” ile benzer oluşumlar oldukları söylenebilir⁷⁰.

Aya İrini’de, antik eserlere Avrupa devletlerinde verilen önem vurgulanarak bilinçli bir şekilde eser toplanmaya başlanması bu dönemlere tarihlenebilir. Ancak daha önceki tarihlerde de burada bir takım tarihi eserlerin toplanmış olduğu belirtilmişti.⁷¹ Burada Fethi Ahmed Paşa’nın girişimlerinden önce Aya İrini’de eski eser toplanmaya başlamasının nedenleri ve kökeni düşünülecek olursa, tez çalışmasının önceki bölümlerinde başka bir amaçla değerlendirilmiş olan EK B’de yer alan İcmal Cetveli’ne yeniden dönmek faydalı olacaktır.

İcmal cetvelinde verilen anbarda mevcut eşya listesi; yeni inşaatlarda kullanılmak üzere değerli bulunan bir takım mermer ve başka nitelikli taşlardan yapılmış sütun ve diğer yapı malzemesinin Aya İrini’de toplanmakta olduğunu göstermektedir. Nitelikli oyma yapı parçalarının biriktirilmesine ve seyre değer olmalarına yönelik herhangi bir anlam yüklenmemiştir. Ancak Aya İrini’nin en başından beri sadece bir depo olmadığı, fetih ganimetleri ve kutsal emanetler gibi bir takım değerli eşya için bir muhafaza alanı da olduğu düşünüldüğünde ve antik harabelerden zaten buraya yapı malzemesi olarak bir takım eşyanın getirilmeye başlandığı buna eklendiğinde, bazı yerlerde bulunup da açıkta bırakılamayacak kadar özellikli, göze hoş gelen veya değerli görülen ve ne yapılacağına karar verilemeyen eski eserlerin buraya konmasına karar verilmiş olması şaşırtıcı değildir. Bu noktada insan ve hayvan figürlerini de içeren bir takım antik eserlerin Müslümanlık dininde kabul edilmemekle birlikte her bulundukları yerde sistematik olarak tahrip edilmediği, eğitim düzeyi, ilgi ve sanatsal eğilimleri ile bağlantılı olarak bazı kimseler tarafından

⁷⁰ Bu dönemde Rusya’daki Kustkamera gibi merak odaları ile başlayan bir takım oluşumların artık yavaş yavaş müze işlevini ve adını aldıkları görülmektedir. Ancak Aya İrini’deki koleksiyonların bu dönüşümünün yaşanması için bir takım olayların tetikleyiciliğine ihtiyaç duyulacaktır.

⁷¹ Bazı eski eserlerin 1846’dan da önce burada bulunduğu ziyaretçi notlarından anlaşıldığı belirtilmişti. Ayrıca bahsi geçen, Aya İrini’nin atriumunda bir kısmın müze olarak tahsis edilmesine dair belgede de zaten eski eser toplanmaya başlanmış olan Aya İrini’nin bu amaçla seçildiği şeklinde bir bilginin yer aldığı söylenmişti.

bulunduklarında yer yer korunduğu ve saklandığı ve de bu tutumun geneli kapsamasa da azımsanamayacak kadar yaygın bir eğilim olduğu akılda tutulmalıdır. Avrupa'daki çağdaşlarına benzer bir müze oluşturulması fikri oldukça ilerici bir yaklaşım olmakla birlikte antik eserlere değer verilebileceği görüşü şüphesiz ki yoktan var olmamıştır.

Aya İrini'de 1846'daki sergiler için eski eser toplanması ile ilgili tartışmalar bir yana 1847 yılında Avrupa gazetelerinde Mecmua-i Asar-ı Atika'nın açılışının resmen duyurulduğu görülmektedir. Journal de Constantinople gazetesinden alıntılanan haberler her ne kadar bir süre daha Osmanlı devleti içinde müze ismiyle bilinmeyecek olsa da Mecmua-i Asar-ı Atika'yı "Konstantinopolis'te açılan yeni Arkeoloji Müzesi" olarak okuyucularına sunmaktadır. Journal de Constantinople gazetesi Sultan'ın emri ve Fethi Ahmed Paşa'nın gayretleriyle İstanbul'da açılan yeni arkeoloji müzesinden umut vadeden bir girişim olarak söz etmektedir. Morning Post, Lincolshire Chronicle, Reading Mercury gibi İngiliz gazeteleri, haberde Topkapı Sarayı içindeki cephanelikte (Djib hane olarak geçiyor) açılan yeni arkeoloji müzesi için imparatorluk dahilindeki valilere buldukları tüm değerli antik nesneleri başkente göndermelerine dair çağrılar yapıldığını duyurmaktadır. Gazeteler bu çağrılarının meyvalarını vermeye başlayıp Kudüs valisi Zarif Mustafa Paşa tarafından hayranlık uyandırıcı bir alçak kabartmanın müzeye gönderildiğini belirtmektedir. Haber, gönderilen parçanın detaylı bir tasvirini yaparak devam etmektedir (Morning Post, 31.12.1847, Reading Mercury, 01.01.1848, Lincolshire Chronicle, 07.01.1848)⁷².

Fethi Ahmed Paşa Aya İrini'nin bir kısmını sergiler için ayırdığında işlev açısından yapıda bölünmeye yol açmış, depolama işlevine ayrılan yerin bir miktar daralmasına

⁷² Morning Post, 31.12.1847'de yer alan "Archaeological Museum at Constantinople" başlıklı haberde yer alan tasvir metni şu şekildedir: "... Zarif Mustafa Paşa, Governor of Jerusalem, had sent an admirably executed bas relief, found not far from Escalon. Some antiquarian remains here being investigated, this mythological marble, in perfect condition, was discovered, representing a Sphynx on the summit of a rock, with the form and breasts of a woman, the wings of an eagle and the paws of a lion. It seems as if about to throw itself from the rock. Two nude figures of men are on the left, and on the same plain, the one nearest the sphynx appearing to menace her. He holds in his right hand an instrument which has not been ascertained, and the index of the left is pointed towards the monster. The other has his right hand upon his breast, and in his left a cincture or band, of which the other end is rolled round a female sketched in the attitude of sleep at the bottom of the rock. The figures of the men are somewhat defaced, but the female is perfect in every part, the outlines of the remarkable purity, the arms, hands, and form, altogether displaying the genius of a great master. There is no inscription, but on the other portions of the design are inured vestiges of a horse, a ram or sheep, and a serpent in a ring."

sebepler olmuştur. Bunun sonucunda saray sınırları içinde depolama işlevine yardımcı bir mekana ihtiyaç duyulmuş, 17 Kasım 1850 tarihli bir Osmanlı arşiv belgesinde (BOA, C..As., d. 936, g. 40558) görüldüğü gibi Fethi Paşa o dönem Sırça Saray olarak bilinen Çinili Köşk'ü de Harbiye Anbarı işlevine atamıştır (Şekil C.18). İlgili belge Harbiye Anbarı'na tahsis edilen Çinili Köşk'te Fethi Paşa'nın gözetimi ve bilgisi dahilinde gerçekleşen tamirata yer vermektedir. Daha sonraki yıllara ait Osmanlı arşiv belgelerinde de Çinili Köşk'ün zaman zaman Aya İrini ile aynı rutin onarım programı kapsamına alındığı görülmektedir. 22 Mart 1857 tarihli bir belgede (BOA, MVL, d. 353, g. 41) saray sınırları içinde artık iki Harbiye Anbarı bulunduğundan, Aya İrini'den "Darphane-i Amire civarında kain harbiye anbarı" olarak bahsedilmektedir. Hem Aya İrini'nin hem Çinili Köşk'ün onarımlarından bahseden bu belge Çinili Köşk'ün Aya İrini'deki Harbiye Anbarı'na bağlı bir yan tesis olduğunu burayı "anbar-ı mezkur müteferriatından Sırça Saray nam mahal" olarak tanımlamak suretiyle ortaya koymaktadır. Her iki anbarın onarım işleri için görevlendirilen isim olarak İstrati Kalfa verilmektedir.

Osmanlı müzeciliği ile ilgili çalışan araştırmacılar arasında özellikle erken Cumhuriyet döneminde ürün vermiş Türk araştırmacılar başta olmak üzere Fethi Ahmed Paşa'nın sergiler düzenleme konusundaki girişiminin ne kadar ilerici bir tutum olduğu konusu üzerinde durulmakta ve Paşa övülmektedir. Öz (1948, s. 2) bu konuda o tarihte "Mekatib-i Umumiye Nazırlığı" makamı bulunmasına rağmen girişimin Tophane Müşiri tarafından yapılmış olmasını Fethi Ahmed Paşa'nın görüş ve anlayışının üstünlüğüne bağlamaktadır.

Hisar (2010, s. 25-26) da Öz gibi Paşa'nın zamanının çok ilerisinde bir adam olduğunu söyleyip şu örneği vermektedir: "Topkapı Sarayı'nın methali olan orta kapının etrafında, açıkta bulunan Bizans imparatorlarının kırmızı porfir taşından lahitlerini, harbiye anbarına naklettirdiği sırada, bunun ikisinin kapağının bir büyük çınar ağacının altına isabet eden bir noktada gömülü olduğunu tespit etmiş fakat çıkartmaya muvaffak olamadığından, bunu gelecek nesillere bildirmek için 1847'de, o noktanın karşısına isabet eden bir revak direğinin üstüne talik ettirdiği bir kitabede, Harbiye Anbarı'na naklolan lahitlerin kapakları şu kadar adım ilerideki çınarın altında gömülü bulunduğunu hakkettirmiştir." Fethi Ahmed Paşa'nın kendinden sonra gelecek ilgililer için yazdırdığı bu kitabe Şekil 7.4'te görülmektedir.

Şekil 7.4 : Fethi Ahmed Paşa tarafından hazırlanan Bizans İmparator lahitlerinin kapaklarının yerini tarif eden kitabe (Ebersolt, 1921, Pl. VI).

Bu lahitler ikinci avluda bir yerden Aya İrini'ye taşınmıştır. Bunları ortaya çıkaran Fethi Ahmed Paşa, yaptırdığı Şekil 7.4'te görülen yazıta şunları yazdırmıştır: Buradan çıkarılıp Harbiye Anbarı'na taşınmış olan iki adet lahitin kapakları bu sütundan yaklaşık on arşın uzaktaki çınar ağacının altında gömülüdür. Bunları daha önceki çalışmada çıkarmak mümkün olmamıştır. Yazıtta hicri Recep'in ilk günü 1263 yani 15 Haziran 1847 tarihi işlenmiştir (Vasiliev, 1948, s. 12).

Şekil 7.5 : Atriumda sergilerin birbiriyle karşılıklı kapıları.

Fethi Ahmed Paşa atriumun iki tarafındaki sergilerin birbirine bakan mermer söveli kapılarının üzerine sergilerin adının işlenmiş olduğu iki kitabe yerleştirmiştir. Şekil 7.5 atriumda birbirine bakan bu iki kapı görülebilmekte, Şekil 7.6 “Mecmua-i Asar-ı Atika” yazılı kitabeyi, Şekil 7.7 “Mecmua-i Esliha-i Atika” yazılı kitabeyi göstermektedir.

Şekil 7.6 : Mecmua-i Asar-ı Atika yazılı kitabe.

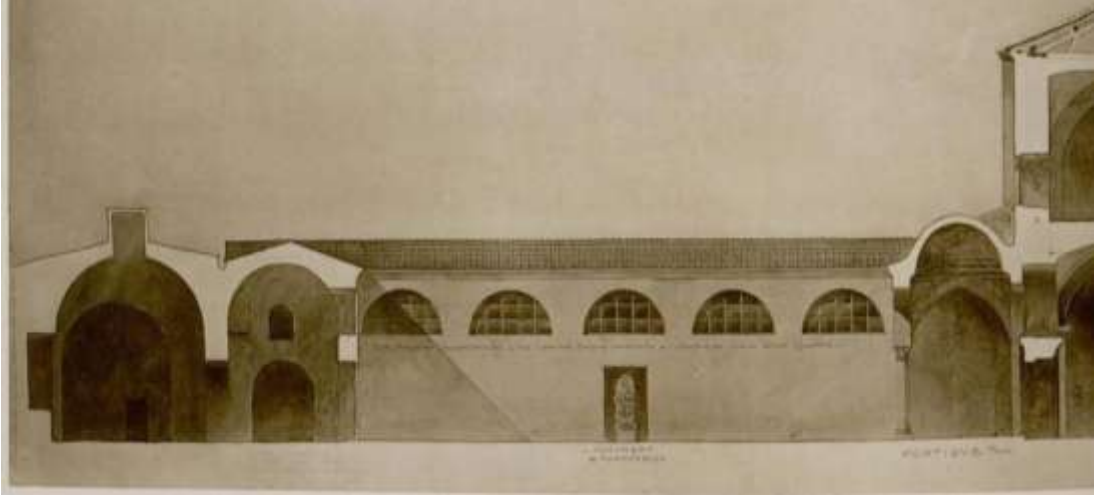
Şekil 7.7 : Mecmua-i Esliha-i Atika yazılı kitabe.

Şekil 7.8 : Mecmua-i Esliha-i Atika'ya açılan kapının 1940larda Cumhuriyet dönemi restorasyonları öncesinde çekilmiş bir fotoğrafı (Ogan, 1946, s. 10).

Grossmann (1965, s. 196) Fethi Ahmed Paşa'nın bahsi geçen sergileri düzenlediği yıllarda Aya İrini'nin atriumunda yapılan değişiklikleri atriumun üçüncü ve son inşa aşaması olarak tanımlamaktadır. Bahçede karşılıklı olarak duran iki kapının lentolarında hicri 1263, miladi takvime göre 1847 yılı okunmaktadır. Kapıların iç revakın birer açıklığında yer aldığı görülmekte atriumu bugünkü haliyle gösteren fotoğrafta diğer açıklıkların camla kapandığı fark edilmektedir. Bu kapıların yapıldığı yıllarda revakların kapatıldığı ve kapıların gerçekten kapalı birer sergi mekanına giriş için kullanıldığı düşünülmelidir. Grossmann (1965, s. 196) üçüncü inşa aşamasına revakların örülerek kapatılmasını da katmakta kapıların hizasında atriumun iki uzun revakının iki duvar örülerek kapatıldığını, başlangıç hizalarından itibaren kemer kısımlarının ışıklık olarak kullanılmak üzere boş bırakıldığını belirtmektedir. Kapılar revak açıklıklarındaki duvarlar 1955'teki restorasyonlarda kaldırıldığından bugün serbest olarak birer kemerin içinde bulunmaktadır. Şekil 7.9 1890 yılında bu revakların arasının yer yer pencere açıklıkları bırakılarak örülmüş halini göstermektedir. Ebersolt ve Thiers'in atriumu da kapsayan uzunlamasına Aya İrini kesiti çizimi Fethi Paşa'nın icraatlarıyla yerleştirilmiş olan kapının sövelerini göstermemekle birlikte cephenin bu yıllardan itibaren Osmanlı hakimiyetinin geri kalanı boyunca kullanıldığı haline dair bir cephe belgelemesi sağlamaktadır (Şekil

G.7 ve çizimden detay Şekil 7.9). 1913 yılında yayınlanan bu çizimde o yıllarda avlunun ortasında duran Porphyrios Anıtı da yapının bir parçasıymış gibi gösterilmiş, oysa 1846 dönüşümü ile eklenmiş kapının çizimi detaylandırılmamıştır. Avlunun bu şekilde kullanımı 1955 yılı onarımlarına kadar sürmüştür. Takip eden dönemlerde bu duvarlar yerinde bırakılmakla birlikte yer yer yeni pencereler açılmıştır.

Şekil 7.9 : Atrium kuzey kolunun güney cephesini gösteren kesit detayı (Ebersolt ve Thiers, 1913).

Şekil 7.8 silah sergisi tarafında açılan kapının 1940larda yapının Cumhuriyet dönemi boyunca geçirdiği çeşitli restorasyonlar öncesine ait halini göstermektedir. Kapının solunda kemer başlangıç hizasına kadar örülerek kapatılmış olan revak açıklığı ve bunun içinde ve üstünde yer alan camlı kısımlar kısmen görülebilmektedir. Arkadaki destekler küçük karma bir duvarın arkasında gizli kalmakta ve doğu taraftaki kesit ile bağlantısı görülememektedir⁷³. Bu yeni desteklerin tuğlaları oldukça farklı düzenlere sahiptir ve düzenli sıralı örülmüş, dar derzlerle birleşmiştir. Yükseklikler 6.4 ila 6.7 cm arasında değişmekte, beş katmanın yüksekliği 42.5 ila 43.0 cm olmaktadır. Buna ek olarak kagir alanda ve kapı çerçevelerinde değişiklikler görülmektedir. Güneyde, tuğla örgünün yer yüksekliğinde küçük taşlardan oluşan bir grup fark edilmekte, kuzey tarafta bunlara zemin hizasından itibaren rastlanmaktadır. Yatay derzler ihmal edilmiştir. Sadece lentoların üzerindeki son kısımlardan tepeye kadar olan alan iki tarafta da tuğladandır. Kuzeyde eski tip çok ince tuğlalar kullanılmıştır. Bunlar muhtemelen ya önceki inşaatların üretim artığı ya da yeniden kullanılmış malzeme olabilir. Dış duvarlardaki açıklıklar parçalı ve genellikle kaba örülmüştür. Bunları

⁷³ Ayrıca bkz. Grossmann, 1965, s. 190 fig.1 ve 2.

yukarıda bahsi geçen herhangi bir döneme tarihlemek mümkün olamamıştır (Grossmann, 1965, s. 196).

Mecmua-i Ešliha-ı Atika olarak anılan kısma eski zırh takımları, miğferler, kudümler, davullar ve kösler, ordu kantarları, çanlar, el baltaları, çok çeşitli kılıçlar, düşmandan ganimet olarak alınan zırh takımları ve benzeri yerleştirilmiştir. Mehmed Raif Bey (2010, s. 32-33) buradaki eşyaları şu şekilde listelemektedir:

“İşbu mevki çoktan beri esliha depoluğu hizmetini ifa etmektedir. İşte bu sebepten buraya kimse giremez idi. Mütenazıran müretteb esliha-i hazıranın bir tarafında esliha-i tarihiye koleksiyonu hıfz olunmaktadır. Bunların içinde hazret-i Fatih’in kılıcı, Timurlenk’in bazu-bendi, İskender Beğ’in kılıcı ve bir çok bilad-ı meftuha anahtarları bulunur. Dehliz altında yeniçerilerin kazganları, kudümleri, kadim harbe çatkıları, ma’deni bir Acem oku, kadim toplar, garibü’ş-şekl demir toplar ve Alemdar’ın Horasani kavuğu, Sultan Gavri ve Salahaddin Eyyübi’ye ait mineli kamalar, selatin-i Osmaniyye’nin süyuf-i mücellaları, şehid-i Mübeccel Ya’kub Çelebi’nin kalkanı, Tiryaki Hasan Paşa’nın çakısı ve bargirinin haşesi, Sokollu Mehmed Paşa’nın barutluğu ve bargirinin haşesi, düvel-i ecnebiye ve İslamiyye sancak ve bayrakları, selatin-i Osmaniyye’nin isti’mal ettikleri ok ve cirid koleksiyonu, Abdülhamid’e İtalya Kralı tarafından ihda olunan mızrak, hazret-i Fatih’in İstanbul’u muhasara ettiği esnada endaht olunan taş gülleler, İstanbul ile Galata arasında gerilen zencir, muhtelif edvara aid top, tüfenk ve revolver, kılıç ve teberler, zırh ve kalkan ve kasketler koleksiyonları ve Sigetvar muzafferiyetinde hazret-i padişahın Tuna nehri içinde rakib bulunduğu saltanat kayığı enkazı parçaları, muhtelif çapda muhtelif edvara aid top, tüfenk koleksiyonları, ehl-i salib muharebatında ve Girid’de Venediklilerden iğtinam olunan kılıçlar ile kasketler, bir camekan içerisinde Sultan Aziz’in kılıç ve av tüfenkleri, nişan, eskrim ve elektrikli ziyalı bastonları, Mahmud Paşa-yı Veli’nin kalkanı, yatağan ve kasatura koleksiyonları, çakmaklı tüfenk koleksiyonu ile eski Osmanlı eslihalarından usturpa ve edvar-ı muhtelifeye aid tabanca koleksiyonları ve Marmara, Çanakkale, Narda, Edirne, Plevne havalisi, Rumeli, Kafkasya, Karadeniz kabartma haritaları ve daha sair bir çok asar-ı kıymetdar ile arastedir.” (Mehmed Raif, 2010, s. 32-33).

Mecmua-i Asar-ı Atika kısmına ise Mısır’dan bir takım eserler, üzerleri markalı ve yazılı tuğlalar, bazı antik küpler, İstanbul’un ve imparatorluğun çeşitli yerlerinden getirilmiş, Ayasofya’dan sökülen Medusa başı gibi binalardan sökülmüş parçalar yerleştirilmiştir (Alus, 1920, s. 28). İki koleksiyon birbirlerine bakmakta, görsel açıdan aralarında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. 1880’e kadar birlikte sergilenen bu koleksiyonların konsept olarak çok ayrı olsalar da fiziksel olarak ilişkili olduğu fark edilmektedir. Bu tarihten sonra Mecmua-i Asar-ı Atika’da bulunan eşyalar Sultan II.

Abdülhamid döneminde Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey tarafından Çinili Köşk'e nakledilecektir. Yeni düzenlemeyle bu koleksiyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk müze benzeri sergisini oluşturmaktadır. Bu andan itibaren Osmanlı müzesi kapsamında ele alınabilecek her sergi ve kuruluşun ithal edilmiş bir sergi formatıyla ulusal içeriği bir araya getirmeye çalıştığı görülecektir.

Fethi Ahmed Paşa, Mecmua-i Asar-ı Atika için toplattığı parçaların çeşit ve miktarına dair bir kataloğunu Fransa Akademisi üyelerinden arkeolog Albert Dumont'a yaptırmıştır. Paris'te 1868 yılında Revue Archéologique'de basılan bu katalog o tarihlerde Aya İrini'de toplanmış olan eserleri belgelemesi açısından önemlidir (Hisar, 1956, s. 280 ve Hisar, 1933, s. 133). Shaw'ın (2003, s. 77), Dumont'un kataloğundan yaptığı alıntı kendisinin müzedeki eserlerin sergilenişi ve haklarında verilen bilgilerin eksikliği ile ilgili düşüncelerini yansıtmaktadır:

“Aya İrini'nin salonlarında bulunan heykeller, yazıtlar ve kabartmalar hiç bir düzeni olmayan bir şekilde sergilenmekte, arkeoloji ile ilgisi olmayan pek çok obje gizli kaldıklarından tatmin edici bir şekilde incelenememektedir. Eserlerle ilgili, yerleri kolayca değiştirilebilen (mobil) etiketler İstanbul dışından getirilen objelerle ilgili çok muğlak bilgiler vermektedir. İnsan sadece Osmanlı otoritelerinin bir Avrupalı arkeolog bulup bu eserleri sınıflandırmasını dileyebiliyor.”

Dumont'un kataloğu sınıflandırma ile ilgili detaylı bilgi vermese de eserlerin müze içindeki dizilişleri için bir fikir oluşturabilmektedir (Şekil 7.10). Aya İrini'deki arkeolojik eserleri barındıran sergi hala “Mecmua” olarak adlandırılmakla birlikte katalog yapıyı “Aya İrini Müzesi” olarak tanımlamaktadır.

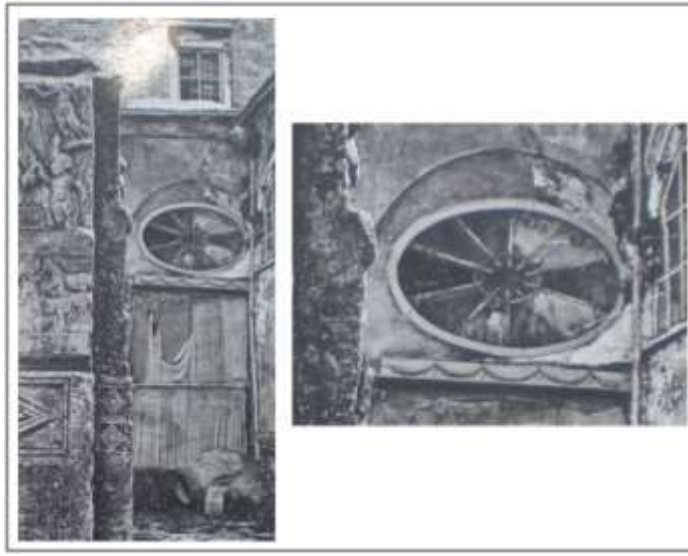
Şekil 7.10 : Albert Dumont tarafından hazırlanmış katalog.

7.2.2 Taht odası, Yeniçeri sergisi ve ziyaretçiler

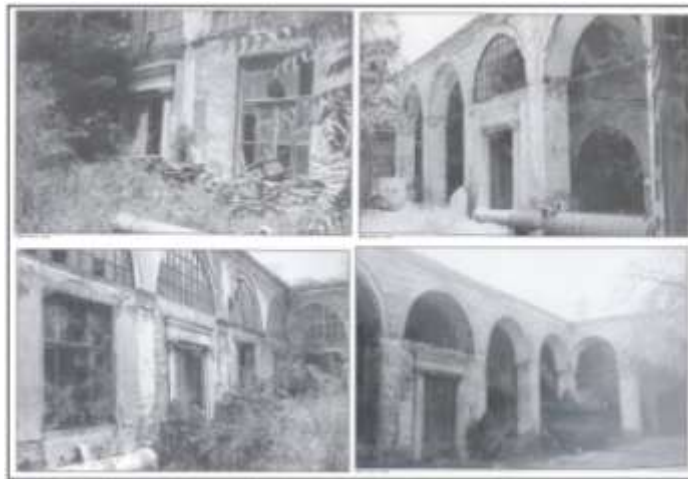
Fethi Ahmed Paşa'nın, Harbiye Anbarı'na bir sergi düzeni getirdikten sonra atriumun bahçesine bakacak şekilde padişaha mahsus bir oda (hücre-i padişah) inşa ettirdiği söylenmektedir. Alus (1920, s. 29) bu odanın 16. Louis tarzında bezendiğini belirtmektedir.⁷⁴ Ancak tez çalışmasının önceki bölümlerinde ortaya çıktığı üzere bu, yeni inşa edilen bir oda değil Dar-ül Esliha işlevi yüklendiğinde yapıya eklenen ve II. Mahmud döneminde 1816'da iç bezeme düzeni ve mobilyaları tamamen yenilenen odadır. Fethi Ahmed Paşa atıl durumdaki bu odayı yeniden düzenlemiştir. Odanın ismi de önceki belgelerde "Taht-ı hümayun" olarak yer alırken artık "hücre-i padişah" şeklinde nitelenmeye başlamıştır (Şekil F.2 – Şekil F.21). Taht odasının kapısının bulunduğu cephesi (Şekil F.3) günümüze ulaşırken fazla değişiklik ve müdahale geçirmemiştir. Ancak odanın atriuma bakan cephesinin (Şekil F.20 ve Şekil F.21) Cumhuriyet döneminde yapılan restorasyonlar sırasında büyük ölçüde değiştiği görülmektedir. Şekil 7.11 taht odası cephesinin 1909'daki durumunu ve üzerinde bugün artık bulunmayan ışınsal oklarla bezeli oval penceresini göstermektedir. Atrium kuzey ve güney koridorlarının avluya bakan taraflarındaki

⁷⁴ Shaw bunu Takvim-i Vakayi gazetesinin 292 (1261) sayı ve tarihli bölümünde yayınlanan Rehber, Müze-i Askeriye-i Osmani, 78. Adli yayınından alarak kendi kitabı; Shaw, 2003, s.49'da "14.Louis" olarak yazmıştır. Burada Alus'un Askeri Müze Rehberinden yapılan alıntı ise 16. Louis şeklindedir. Gazetede bir dizgi hatası olması muhtemeldir.

duvarların kaldırılıp revakların açık hale getirildiği görülmektedir (Şekil 7.12). 1955 yılı onarımları öncesinde ve sonrasında çekilen fotoğraflar bu yıllarda kötü durumda olmakla birlikte odanın avluya bakan cephesinin korunduğunu göstermektedir (Şekil 7.13). Şekil 7.13'te yer alan fotoğraflar sadece taht odasının değil ayrıca önündeki kubbeli ve diğer aynalı tonozlu mekanın avluya açılan cephelerinin geç Osmanlı dönemindeki durumunu göstermeleri açısından aydınlatıcıdır. Daha sonraki yıllarda yapılan restorasyonlarda taht odasının avlu cephesi kemer açıklığındaki oval pencerenin kaldırılması suretiyle sadeleştiği gibi diğer iki revak açıklığındaki doğramalar da tamamen boşaltılmış ve buralar da cam ile kapatılmıştır (Şekil F.20).

Şekil 7.11 : Taht odası avlu cephesi ve oval pencere (George, 1912, pl. 27).

Şekil 7.12 : Avlu revaklarının onarımlar sırasında açılması (Tamer, 2003, s. 205-206).

Şekil 7.13 : 1955 yılı onarımları sırasında atrium doğu koridoru batı cephesi (Tamer, 2003, s. 207).

Taht odasının hazır edilmesinin ardından Fethi Ahmed Paşa, Sultan Abdülmecid'i davet ederek mekanları gezdirmiştir. Fethi Paşa'nın büyük fedakarlıklar ve masraflarla oluşturup Aya İrini'nin üst katına yerleştirdiği Yeniçeri devrindeki devlet memuru ve asker kıyafetlerinin giydirilmiş olduğu mankenlerden oluşan sergi padişah tarafından çok beğenilmiştir (Alus, 1920, s. 29). EK.D'de Yeniçeri sergisinin çeşitli defalar farklı yerlere taşınmasının ardından tekrar Aya İrini'ye yerleştirildikten sonraki fotoğrafları yer almaktadır. Şekil 5.11 de Yeniçeri sergisinin bu sonraki dönemdeki dağılım düzenini gösteren Alus tarafından hazırlanmış galeri planını göstermektedir. Sergi, elbiseleri Viyana'da dikilmiş, ancak silahları gerçek yeniçeri silahları olan yüz kırk mankenden oluşmaktadır (Shaw, 2003, s. 55). Ancak takip eden dönemde savaşlar sebebiyle yine Avrupa'dan alınan silah ve eşyaların Aya İrini'ye getirilip buradan dağıtılması söz konusu olmuştur. Alus (1920, s. 29), 1920'de yayınladığı Askeri Müze Rehberi'nde Aya İrini'nin o dönem Maçka Silahhanesi ve Tophane Anbarlarının yaptığı işi yaparak müzelikten çıktığını, Harbiye Anbarı ismini almaya yeniden meyl ettiğini belirtmektedir. Yeni koleksiyonların izleyicisi padişaktır. Her ne kadar çok önemli yerli ve yabancı bazı kişilere koleksiyonların gezdirildiği görülse de bu dönemde bunların asıl seyircisi Abdülmecid olmaktadır.

Koleksiyonların ilk düzenlendiği yıllara ait fazla ziyaretçi kaydı bulunmamaktadır. Bab-ı Ali'deki Osmanlı üst düzey görevlilerinin koleksiyona katkıda bulunmalarının beklendiği bilinmektedir. Bunların bazı hediyelerinden de bahsedildiğine rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu kişiler de sergilerin başlıca izleyicileri arasında sayılmalıdır. Ancak bu kişiler ziyaretleri hakkında hiçbirşey yazmamış, bugüne kalan

burayla ilgili izlenimler sadece yabancı ziyaretçiler tarafından kaleme alınmıştır. New York Times’da 30 Eylül 1851’de yayınlanmış aynı yılın Mayıs ayına tarihli İstanbul ve sarayla ilgili tanıtıcı bir gezi yazısında, Sultan’dan alınan bir fermanla Saray’ın, Ayasofya’nın, diğer büyük camilerin ve o güne dek yabancıların gözlerinden sakınılmış olan diğer bazı yerlerin dolaşılabilirdiği söylenmektedir. Stephen Olin’in 1840 yılındaki gezisiyle ilgili anlattıklarının aksine 1851 tarihli bu yazıda fermanın kolayca alındığı belirtilmektedir. Bu yazıyı hazırlayan kişi Aya İrini’de arkeolojik eserlerle değil sergilenen silah ve kostümlerle ilgilenmiş, yapıdan cephanelik olarak bahsetmiştir. Aya İrini’yi “böyle merak uyandırıcı yerlerin sahip olduğu şeylerden daha fazla merak uyandıran şeyler barındıran” bir yer olarak tanımlamış, kostümlerin ilginçlikte sergilenen silahlardan geri kalmadığını söylemiştir.

Sunbury American adlı gazetede Konstantinopolis çarşılarını konu alan ve şehri tanıtan 13 Mart 1852 tarihli bir yazı da Aya İrini’den cephanelik olarak bahsetmekle birlikte burayı “antik silahlar cephaneliği” (arsenal of ancient armor) olarak tanımlamaktadır. Ayrıca önünde tarihi bilinmeyen bir takım kırmızı mezarlar olduğunu söyleyerek porfir imparator lahitlerinden bahsetmiş bunların buraya Türkler tarafından korunmak için konduğundan söz etmiştir.

1851’de Gustave Flaubert’in ve 1852’de Theophile Gautier’nin hatıratlarında yer alan izlenimler incelenen gezi notları arasında bu sergilerin ziyaretlerini konu alan, ilk örneklerdendir. Bunlara göre eski silah koleksiyonunun giriş, orta nef ve apsisin içine yayıldığı, galeride giydirilmiş yeniçeri mankenleri ile bir kısım antik eserin bulunduğu anlaşılmaktadır.

1851’de İstanbul’u ziyaret eden Gustave Flaubert Aya İrini’nin iç mekanında gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

“Kubbeli ve tonozlu, basit neflere sahip hoş bir silah salonu. Üst katında antik silahlar ve değeri tahmin edilemez olan kakmalı Pers miğferleri ve zırhları, çok büyük Normandiya kökenli iki elle kullanılan mızraklar var... Muhammed’in kılıcı bir balina kemiği gibi büyük ve esnek, kını yeşil deri ile kaplı, benim dışımda herkes bu kılıcı eline aldı ve savurmayı denedi. Bize ayrıca cam vitrinlerin altında sultanlar tarafından

alınmış şehirlerin anahtarlarını da gösterdiler... Geçmişin fantastik ve ağır silahları.” (Shaw, 2003, s. 49).⁷⁵

Bu dönemde İstanbul’u ziyaret eden bir başka gezgin Theophile Gautier, hatıratında: “...Sonunda vardığımız alanın bir köşesinde şimdi silah deposu olarak kullanılan St. İrene eski kilisesi bulunuyordu. Kilisenin yanında harap durumda, çok pencereli, küçük bir ev elçiliklere ayrılmıştı ve kortejin geçişi bir ön locada bulunuyormuş gibi burada pek güzel görünebilmekteydi.” diyerek Aya İrini’nin çevresi ile ilgili bilgi vermektedir. Gautier’nin hatıratından Topkapı Sarayı ve Aya İrini’nin o dönemki giriş prosedürleriyle de ilgili bilgi alınabilmektedir:

“Padişah yazlık saraylarından birinde kaldığı zamanlar bir fermanla Sarayın içini gezmek mümkündür. Saray sözcüğünü duyunca aklınıza Muhammed’in cenneti gelmesin. Saray sözcüğü genel anlamda “huri”leri bulunmasa bile hiç bir yabancıyı giremeyeceği esrarlı bir barınak olan harem kısmından çok ayrıdır. Sarayı gezmek için genel olarak on kişilik kadar bir grup toplanır; tutarı bizim paramızla yüz elli, iki yüz frankı bulan hayli bahşış dağıtmak gerekir bunun için; size önderlik eden dragoman bu sıkıcı ayrıntıları kapı gardiyanıyla çözümler. Kuşkusuz bu dragoman sizi aldatır ama Türkçe bilmediğiniz için buna katlanmak gerekir. Bir de beraberinizde terlik getirmeniz doğru olur. Fransa’da saygıdeğer bir yere girilince nasıl şapka çıkarılırsa Türkiye’de ayakkabı çıkarılır ve belki bu, daha rasyonel bir harekettir çünkü ayak tozunun eşikte bırakılması gerekir...” (Gautier, 1990, s. 256-258).

Gautier’nin Aya İrini ve içinde sergilenenler ile ilgili sözleri ise şu şekildedir:

“Bir ilerlemeye işaret eden, ilgi çekici bir tedbir olarak, silah deposu haline getirilen ve saray müstemilatından olan antik Sainte Irene kilisesinin bahçesinde çeşitli eski eserler toplanmış; başlar, gövdeler, kabartmalar, kitabe ve mezarlar; bir Bizans Müzesi’nin temeli sayılabilecek bu eserler her gün zenginleşirse hayli ilginç bir topluluk olabilir⁷⁶. Kilisenin yanında, Rum haçlarıyla süslü porfir taşından her halde imparator ve imparatoriçelere ait olan iki ya da üç lahit bulunuyordu; kapaksız olan bu lahitlere dolan yağmur sularını sevinçli ötüşlerle kuşlar toplanıp içerler. Sainte İrene kilisesinin içi, bizim silah müzemizde görülen askeri bir simetri ile modern tüfekler, kılıç ve tabancalarla doludur; ama Türklerin çok sevdiği ve gururlandıkları bu pırıltılı düzen bir Avrupalı seyyahı şaşırtamaz. Asıl ilginç olan koleksiyon, galeri haline getirilen eski apsisindeki tarihi silahlardır. Orada bize, Sultan II. Mehmed’in kılıcını gösterdiler; mavimsi çelikten bu düz kılıç üstünde altın harflerle Arap yazıları vardı; altın işli,

⁷⁵ Shaw’ın alıntısının bulunduğu yer: Flaubert, 1948, 2:331.

⁷⁶ Aynı yer ile ilgili Flaubert’in antik eserler koleksiyonunu tanımlayışı: “Saray müzesinde aynı zamanda bir antik eserler müzesi var: maskeli bir komedyen heykelciği, birkaç büst, üzerinde Mısır harfleri bulunan iki taş.” Shaw, 2003, s. 76’da aktarıldığı gibi.

pırlantalı iki çemberle bezemeli bir kolçak, Timurlenk'e aitti. Kabzası haç biçiminde, demiri kırık başka bir kılıç, kahraman (Scanderbeg) İskender Bey'indi. Vitrinlerde, zaptedilen şehirlerin anahtarları görölüyordu. Bu sembolik anahtarlar birer mücevher gibi işlenmiş, altın ve gümüş kakmalıydı. Yeniçerilerin kazan ve çanakları koridora sıralanmıştı; o kazanlar ki, devrildikleri zaman haremin içindeki padişahı bile titretirdi. Eski mızrak çatıları, silah dolu kasalar, garip biçimli eski uzun toplar, Sultan Mahmut'tan önceki Türk stratejisinin örnekleriydi" (Gautier, 1990, s. 256-258).

1852'de Aya İrini'yi gezip arkeolojik eserlerin sergilendiği kısımları anlatan bir başka kişi, resmi görevle Midilli Adası'na gönderilmiş ve aynı zamanda Osmanlı devletinde kaldığı süre boyunca British Museum için eser toplama görevi de verilmiş olan Charles Newton'dur. Osmanlı devletinde geçirdiği yedi yıllık sürenin ilk yılında yaptığı gezilerde İstanbul'a da gelmiş burada kendisine gezileri için gerekli fermanları almasına yardım etme teminatı veren Lord Stratford de Redcliffe tarafından karşılanmış, alan gezilerinin bir kısmını o sıralarda İstanbul'daki anıtlar hakkında bir yayın hazırlamakta olan Mordtmann ile birlikte yapmıştır (Newton, 1865, cilt1, s. 38-39). Newton yakın zamanda kurulmuş olduğunu söylediği Aya İrini'deki müzenin herhangi bir düzenleme kaygısı güdülmeden dizilmiş heykel ve yazıtlardan oluştuğunu söylemektedir. Bunların içinde, elindeki savaş baltasını atmak üzere olan bir Amazon'un üst kısmını tanıyabildiği bir parça Newton'ın ayrıca ilgisini çekmiştir. Yazar bu parçanın Lord Stratford de Redcliffe tarafından Bodrum kalesindeki Maussolleion'dan çıkarılıp on iki tanesi British Museum'a yerleştirilen friz parçalarından biri olduğunu iddia etmekte, eserin İstanbul'daki müzeye nasıl geldiği konusundaki şaşkınlığını belirtmektedir. 1869 yılından önce Osmanlı devleti sınırları içinde çalışmak isteyen yabancılara verilen kazı ruhsatlarında aynı eserden iki tane çıkarılması halinde bir tanesinin müzeye bağışlanması şartı bulunmaktadır. Newton'u şaşırtan durumun sebebi muhtemelen bu kuraldır. Newton'un ilgilendiği bir başka parça Hipodrom'daki yılanlı sütuna ait olduğunu duyduğu bronz yılan başıdır (Newton, 1865, cilt 1, s. 43-45). Parçanın 1848'de M. Fossati tarafından bulunup Aya İrini'deki müzeye verildiği gazete haberlerinden öğrenilmektedir (The Sydney Morning Herald, 23.10.1863)⁷⁷.

⁷⁷ The Sydney Morning Herald gazetesinin 23 Ekim 1863 tarihli bu haberi aslında daha sonra Aya İrini Müze-i Hümayun adını aldığı anda buranın müdürlüğüne getirilecek olan Dethier'nin "National Exhibition" için hazırlayıp gönderdiği yılanlı sütuna ait aslına uygun bir modeli konu almaktadır. Haber anıtın Osmanlı dönemi tarihini kısaca anlatmakta, 1453'te II. Mehmed tarafından kılıçla yılan başlarından birinin alt çenesinin uçurulduğunu, kalanların da 1696 yılında Polonya büyükelçisinin

Anlaşıldığı kadarıyla II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde padişah ve ailesi tarafından terk edilen Topkapı Sarayı yüklü rüşvetler ödeyen yabancılar tarafından gezilebilmektedir ve mahremiyetini nispeten kaybetmiştir. Tümüyle terkedilen sarayın yeni sahipleri ise Enderun ağaları olmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde üst düzey batılıların sarayı gezebilmeleri için “irade-i şehiye” diye adlandırılan özel bir izin çıkartılmıştır. Ayrıca bazı değerli parçaların sergilenmesi için özel teşhir vitrinleri de yaptırılmıştır (Atalay, 2003, s. 17). Newton’un gezilerinin bir kısmını birlikte yapabildiğini söylediği Andreas David Mordtmann’ın da kısa tarihçe eklediği Fransızca bir rehber kitap, ortak bir izinle Ayasofya, Sultan Ahmet Camisi, Süleymaniye Camisi ile Eski Saray (=Yeni Saray) ve bunun içindeki İmparatorluk Hazinesi ve Antik Eşyalar Müzesi’nin gezilebildiğini yazmaktadır. Rehber kitabın söylediğine göre biletler konsolosluklar aracılığıyla “törenler başkanlığı ofisinden” (“bureau de la grande maîtrise des cérémonies”) yazları on Frank karşılığında edinilebilmektedir. Kışları ise İmparatorluk Hazinesi ve Topkapı Sarayı kapalı olduğundan, izin sadece üç caminin gezilmesiyle sınırlıdır ve 30 Piastre ödenerek alınabilmektedir. İmparatorluk hazinesi ve Ayasofya Camisi sadece Çarşamba ve Cumartesi gezilebilmektedir (... , t.y., s. 11-12). Ziyaretçi notları bu fiyatlar haricinde gezginlerin ayrıca turları organize edenlere (çevirmenler) ve gezilen yerlerin görevlilerine bahşişler bırakmak durumunda kaldıklarını göstermektedir.

Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde Aya İrini’de bulunan kıymetli silah ve eşyanın bir kısmı bazı Avrupa hükümdarlarına hediye edilmiş, muhtelif yerlere nakledilmiş ve bu yapıldıkça binanın müzelik özelliği sönmeye başlamıştır. Yine bu dönemde yeni olarak Fransız zırhlı süvari alaylarının ikisinden kalma içleri gömlekli çelik zırhlar ve çelik miğferler, uzun ve ağır zırhlı süvari kılıçları Aya İrini’ye getirilmiş ve bunların bina içinde çeşitli yerlerde teşhir edilmesi sergiye görünür bir parlaklık getirmiştir (Alus, 1920, s. 29). 1853’te padişah ve ailesinin Dolmabahçe Sarayı’na taşınmasından sonra bile kutsal emanetler Topkapı Sarayı’nda bırakıldığından Padişah her Ramazan ayında burayı ziyaret etmekte, gelirken müzeye uğramakta, burayla ilgili istekleri, bakımı ve gelişmesiyle ilgili durumları dinlemektedir (Shaw, 2003, s. 45).

yardımcıları tarafından kesildiğini ve 1848 yılında M. Fossati tarafından bir bina için yapılan hafriyat sırasında bulunup Aya İrini’deki müzeye teslim edildiğini yazmaktadır.

Sultan Abdülaziz döneminde Harbiye Anbarı devletin en büyük ve önemli savaş deposunu teşkil etmektedir. Terk edilen çakmaklı tüfeklerin yerine alınan yeni tüfeklerin dağıtımı buradan yapılmaktadır. –Kapıkulu şnaydır tüfekleri de buradan dağıtılmaktadır.- Aynı zamanda Amerika’ya sipariş edilmiş olan çok sayıda Henry Martini tüfek Harbiye Anbarı’nda toplanmaktadır (Alus, 1920, s. 30). Dolayısıyla bu dönemde Aya İrini’nin adının yabancı kaynaklarda sadece tanıtım amaçlı gezi yazılarında değil yer yer politika ve ordu ile ilgili haberlerde de geçtiği görülmektedir. Hampshire Telegraph (01.10.1853) adlı İngiliz gazetesinde yayınlanan 15 Eylül 1853 tarihli, Rusya ile ilişkiler ve alınan önlemler sonucu sakin geçen Bayram alayını konu alan bir haber Aya İrini’deki cephanelikten 15000 ila 20000 misket tüfeğinin alınarak Varna’ya gönderildiğini bildirmektedir.

Bu sıralarda Sultan Abdülaziz’in yaptırmakta olduğu Maçka Silahhanesi tamamlanmıştır. Bununla birlikte Amerika’dan parça parça gelmeye devam eden Henry Martini tüfekleri, Mısır yapımı ateşli tüfek ve filintalar, Fransız yapımı mitralyözler ve benzeri silahların yenileri geldikçe Maçka Silahhanesi’ne de gönderilmeye başlanmıştır. Alus (1920, s. 30) bu dönemde Aya İrini’deki yeni silahlar ve askeri teçhizatın tamamının da sonunda Maçka’ya nakledilmiş olduğunu bunlardan boşalan yerlere Sultan Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz devirlerinin eski silahları yerleştirilerek burasının tekrar bir antik silah ambarı görünümünü aldığını söylemektedir (Alus, 1920, s. 30).

Elbise-i Atika olarak da anılan Yeniçeri kıyafetleri sergisi, belirsiz bir sebeple 1852’de Aya İrini’den kaldırılarak Sultan Ahmet Camisi karşısında Mehterhane olarak da bilinen İbrahim Paşa Sarayı’na nakledilmiştir. Yerli ve yabancı kıyafetlerin bu yeni Yeniçeri müzesine nakledilmesiyle Aya İrini tamamen boşalmış bir halde kalmıştır (Alus, 1920, s. 31). New York Times’da (7 Mayıs 1853) yayınlanan 4 Nisan 1853 tarihli Yeniçeri kıyafetleri sergisini temel alarak Yeniçeri Ocağı’nı ve kıyafetlerin ardındaki felsefeyi tartışan bir yazı, Elbise-i Atika sergisinden “Museum of Ancient Turkish Costumes” (Eski Türk Kıyafetleri Müzesi) olarak bahsetmektedir. Türkiye’nin modern Avrupa uygarlığını takip etme zorunluluğu hissettiğini belirterek başlayan yazı imparatorluk tekstil fabrikası, İmparatorluk Üniversitesi (tuğla duvarlı), İmparatorluk Tıp Okulu, İmparatorluk tabakhane gibi yeni girişimleri sıralamaktadır. Tower of London’dakine benzetilen Aya İrini’deki silah sergisi ise daha erken tarihlerde kurulduğu için bu girişimlerden ayrı

tutulmaktadır. Yazının bu silah sergisini Konstantinopolis'in tüm ziyaretçilerinin uğrak yerlerinden olarak tanımlaması ilginçtir. Sergilenenler, antika ve modern silahlardan oluşan, "zevkli bir şekilde dizilmiş muazzam bir koleksiyon" olarak tanımlanmaktadır. Silahlar haricinde merak uyandıran başka nesnelerin de bulunduğu, İmparatorluğun bütün kalelerine ait bazıları üzeri yazıtlı, masif altın veya gümüşten yapılma anahtarlarının cam muhafazalarda sergilendiği söylenmektedir. Bu anahtarların sembolik olarak İmparatorluğun büyüklüğünü anlattığı yorumu yapılmıştır. Mecmua-i Asar-ı Atika'dan ise beş altı yıllık geçmişi olan, kiliseye bitişik oluşturulmuş galerilere yerleştirilmiş antik eserler içeren bir sergi olarak bahsedilmekte, içeriğine genel olarak değinilmektedir. Yazar daha sonra Elbise-i Atika'yı anlatmaya başlamaktadır. Ayrı bir müze olarak tanıttığı bu serginin bir önceki sene özel bir şirket ile devletin işbirliği ile açıldığını söylemektedir. Son yirmibeş yıl içinde Sultan'ın emirleriyle çok büyük bir değişiklik geçirmiş olan Türk sivil ve askeri hayatının bu değişim öncesindeki görünümünü gösteren sergiyi Aya İrini'deki koleksiyonlardan çok daha ilginç bulmuştur. Elbise-i Atika'da sergilenen ahşap oyma veya balmumundan yapılmış heykellerin Londra'daki Madame Tussaud sergisinden eksik kalmadığı belirtilmektedir. Bu durum Londra'ya özellikle Tower of London'daki yeni düzenlemenin yapıldığı sıralarda giden Fethi Paşa'nın Madame Tussaud sergisini de görüp bundan etkilenerek Yeniçeri sergisini oluşturduğuna dair yorumlara eklenebilir. Yazının geri kalanı Elbise-i Atika sergi binasına, Hipodrom'daki yerine, binanın içinde serginin dağılımına, sergideki kıyafetlerin detaylı tanımına, Yeniçeri Ocağı ve II. Mahmud'un reformları nedeniyle kıyafetlerin ne kadar değişmiş olduğu ve kıyafetler ile ilgili anlamların değerlendirilmesine ayrılmıştır.

Yeniçeri Müzesi koleksiyonu burada bırakılmayarak tamiratının yapılabilmesi için Sanayi Mektebi'ne götürülmüştür. Bir süre adı geçen okulun orta kısmında kaldıktan sonra II. Abdülhamid devrinde çeşitli yerlerde dolaştırılıp en sonunda Sanayi Mektebi içindeki Ziraat ve Ticaret Nezareti salonlarından birine nakledilmiştir. Bu kadar çok yer değiştirme elbiselerin eskimesine ve kıymetli teçhizatın bir kısmının el değiştirerek kısmen dağılmasına sebep olmuştur. Yeniçeri sergisi pek çok kere eksile eksile yer değiştirdikten sonra kalanlardan hiç değilse Aya İrini'ye ulaşabilenlerin harap olmaktan kurtulması mümkün olmuştur (Alus, 1920, s. 31). Shaw (2003, s. 57)

Yeniçeri sergisinin⁷⁸ Aya İrini'ye dönüşünü 1868'den önceki bir zamana tarihlemekte ve nedeninin yine belirsiz olduğunu söylemektedir.

İngiliz yazar George Walter Thornbury (1860, cilt2, s. 174) İstanbul'u 1859'daki ziyaretinin ardından yayınladığı "Turkish Life and Character" adlı kitabında Aya İrini'nin o sırada Yeniçeri müzesi olarak anıldığını söylemektedir. Thornbury'nin önsözünde İmparatorluğun yıkılması gerektiğini söyleyerek başlayan yayını oldukça taraflı ve olumsuzdur. Bu durum gördüklerine bakışına ve tasvirlerine de yansımaktadır. Saray müzesinin üçüncü sınıf bir balmumu heykel koleksiyonundan ibaret olduğunu söylemekte Aya İrini'ye gelindiğinde bir antika meraklısı olduğundan buranın kendisini daha çok ilgilendirdiğini söylese de gördükleriyle ilgili hatalı yorumlar yapmakta, kendisine bir eğri kılıç gösterilmediğinden yakınmaktadır. Yine de uzun uzun bahsettiği Yeniçeri sergisi ve cephanelik ziyareti Aya İrini'de o yıllardaki sergi düzeni ile ilgili ipuçları içermektedir. Galeride olması gereken Yeniçeri sergisi ile cephanelik kısmından birbiriyle hiçbir bağlantısı olmayan iki ayrı kısım olarak bahsetmektedir. Anlatımını kendine özgü betimlemelerle zenginleştirmektedir. Yeniçeri ağacının altında gezi grubuyla beklerken ilk kez gördüğü yapının önünde porfir imparator lahitlerini "mor giyenlerin anıtları" olarak tanımlamaktadır. Yeniçeri sergisine yaklaşırken "vahşi imparatorluk muhafızları (praetorian)" olarak tanımladığı yeniçerilere çok büyük ilgisi olduğunu belirttikten sonra Yeniçeri Ocağı'ndan, kıyafetlerinden, politika ve sultanlar üzerindeki etkilerinden ve ocağın kaldırılmasından bahsetmiştir. Sonra da galeride gördüğü müzeyle anlattığı görkemli sahneleri kıyaslayarak sergiyi çok sönük bulduğunu ifade etmiştir. Loş bir ortamdaki sergide bulunma hissini öğleden sonrayı otuz yıl önce ölmüş bir aile ile geçirmeye benzetmiştir. Yerine göre (yıldız şeklinde dizilmiş tüfekler gibi) farklı biçimlere sokularak sergilenen savaş aletlerinin geçmişleri ile ilgili ufak hikayeler anlatmaktadır. Daha sonra eğri kılıç görmediği için en nadide parçaların bile bir miktar alelade kaldığını söylemektedir. Bu kılıçları kullanmakla ilgili senaryolar hayal ederken gruba İmparatorluğun hakimiyet kurduğu çeşitli Asya ve Avrupa şehirlerinin anahtarlarının bulunduğu bir muhafaza gösterilmiş Thornbury bunları Mavisakal'ın anahtarlarına benzetmiştir. Anlatımından bazı nadir parçaların ve kılıçların özel kadife muhafazalarda saklandığı anlaşılmaktadır (Thornbury, 1860,

⁷⁸ Sergi bu dönemlerde 1873'de Chicago'da gerçekleşen Columbian Exposition'da ve 1900'de Paris Dünya Sergisi'nde sergilenmek üzere taşınıyor (Shaw, 2003, s.57-58).

cilt II, s. 173-179)⁷⁹. Yazarın silah sergisi ile ilgili yorumları metnin geri kalanından ve kişisel yorumlarından arındırılarak Hull Packet adlı İngiliz gazetesinin 28 Aralık 1860 tarihli sayısında “Turkish Armoury” başlığı altında alıntılanmıştır.

Aya İrini’deki koleksiyonları etkileyen bir olay da Galata surlarının büyük kısmının 1864 yılında yıktırılmasıdır. Harrison Griswald Dwight ilgili yayınında Galata surlarının yıkımından önce, yıkılacak kısımlarda yer alan kitabelerin ve armaların yerlerinden sökülerek yakın zamanda alacağı “imparatorluk müzesi” adını kullanarak Aya İrini’ye taşındığını bildirmektedir (Dwight, 1915, s. 157).

7.3 Müze-i Hümayun’a Dönüşüm

Fethi Ahmet Paşa’nın 1857’de ölümünden sonra Aya İrini bir süre buranın temizlik ve korumasıyla görevli kimselerin gözetiminde kalmıştır. Tanzimat döneminin iyi eğitilmiş devlet adamlarından Safvet Paşa’nın, Maarif Nazırlığı sırasında Aya

⁷⁹ Thornbury’nin (1860, cilt II, s. 173-179) Aya İrini’nin silah sergisi olarak kullanılan kısımları ile ilgili yorumlarının orijinal metni şu şekildedir: “From this curious room, to enter which is like spending an afternoon with a ghost family of thirty years ago, we passed into the actual church of St. Irene, now an arsenal, the walls starred with sabres and muskets, according to the conventions of such places. There are firework figures in Catherine-wheels, rushing out into all sorts of crystal angles, constructed war-axes, and spears, and pistols. Some may have been as far as the Danube; others have spoken angrily, with gushes of red flame, to the Viennese looking from their ramparts. But we soon forget them in the more antiquarian delight of a wall tapestried with shirts of ring mail, that Christian swords have tested maybe a thousand times. Here, like old veterans, no more to do their wicked work, no more to drink blood, thirsting no more to split skulls and let out brains, hew flesh, and lop limbs, are stacks of halberds, sheaves of swords, and cartfuls of butchering muskets; - no more to do Mahomet proselytizing - but laid here to rust and rot ignominiously, instead of being shattered, or burnt, or chopped in pieces, or broken to atoms, as noble weapons delight to be. To me they seemed the welcome symptoms of an effete and crumbling power. Indeed, to a thoughtful eye, every object in this armoury was typical; even the magnificent sabre blades of the rarest temper that were brought us from velvet cradles to see. But nowhere did we observe the ancient scimitar, though we were shown weapons as old as Mahmoud the conqueror. The swords were all of the thin, cushion-slicing, Saladin kind, and were more fit to reap-hook human heads than to sever iron bars or slice sheep in two. They were of thin, bending steel, with circular inside edge, to be used with sleight of hand and a drawing motion, with a sharp heavy drag, and not with mere brute dragoon force. Up, too, in the same sort of organ-loft, were swords which I longed to try experiments with, to have a slice at that indolent kawass’s head, to run out and shear off a halberd stem, to try if I could let daylight into those netted hauberks, to aim a slash at those thin steel cups of helmets that have been brimful of Turkish gore, I dare say, many a time and oft. But from these vain longings I was soon drawn away by the kawass with his usual insolent spontaneity, exhibiting to us a case which contained the keys of many Asiatic and European cities, which had once been in the possession of the Turk. They were keys of steel and gold, of enormous Bluebeard size, and richly traced in intricate and beautiful patterns. I thought of Bluebeard and his mysterious chambers as I looked at them, and thought how long since the keys had opened those gates they were specially made to open. They no longer hang bright with using at the Sultan’s girdle; they no longer lie on the Council Divan, emblems of power and rule, swaying with little rods of steel the lives and fortunes of tens of thousands; but they are now mere little fragments of useless metal, with legends attached to them, that only the Frank cares to remember. The Turk held them firm as he thought, but God gave the word, and lo ! the city passed into other hands, and the useless key alone was left to the Turk. Over the ill-fortune of a nation, or of an individual, how could I rejoice? but as a Christian I gloried in the discomfiture of a false, intolerant religion.”

İrini'deki eserlerle ilgilendiği görülmektedir. Aya İrini'de bulunan eserlerle Müze-i Hümayun (Müze-i Osmani, Müzehane-i Osmani) kurulmuştur. Böylece resmi yazışmalarda ve gazetelerde bazen Numunehane-i Osmani, bazen de Müze-i Hümayun veya Müzehane-i Osmani adlarıyla anılan ilk Türk müzesini meydana getiren kurum resmen doğmuş olur (Cezar, 1995, s. 231). Osmanlı müzesi, 'Doğu imparatorluğu' ile hızlı Batılılaşma süreci arasında bir geçiş kuşağında yer alıyor gibidir. Kurucuları ve ilk müdürleri ya Avrupalı ya da Avrupa deneyimli Osmanlı vatandaşları olmuştur (Shaw, 2003, s. 46).

7.3.1 Kuruluş hazırlıkları ve Efes kazılarının etkileri

Aya İrini'de Fethi Ahmed Paşa tarafından kurulan iki serginin de erken dönemde büyük gelişme kaydettiği ve bağışlanan eserlerle yavaş yavaş genişlediği bilinmektedir. Ancak zaman içinde zaten yapı içinde zengin bir koleksiyon oluşturmaya yetecek kadar birikmiş olan malzemenin kullanıldığı antika silahlar koleksiyonunun önemini kaybettiği, arkeolojik eserlere yer veren Mecmua-i Asar-ı Atika sergisinin ise öne çıkmaya başladığı görülmektedir. Tarihi eserlere verilen önem Avrupa ile ilişkilerin yoğunlaştığı bu dönemlerde Avrupa ülkeleri ile yakın ilişki içinde olan ve buralardaki kültürel gelişmelerden haberdar olan bazı yüksek rütbeli kimselerin önderliğinde yaygınlaşmaktadır.

Aya İrini'deki antik eserler koleksiyonunun müzeye dönüştürülmesi ve kazılarla çıkarılan antik eserleri konu alan ilk nizamnamenin yayınlanması Sultan Abdülaziz'in 1867 tarihli Avrupa seyahatinden kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Shaw (2004, s.102) Sultan Abdülaziz'in bu seyahatte Viyana'daki Abrams Galerisinde bulunan büyük bir tarihi eser koleksiyonunu gezisinin Müze-i Hümayun'un kuruluşunu ve koleksiyonların zenginleşmesini desteklemesine yol açmış olabileceğini söylemektedir. Shaw'ın bahsettiği Viyana'daki Abrams Galerisi, Innsbruck yakınlarındaki Ambras kalesinde başlayan merak odasından getirilmiş eserlerden oluşturulmuş bir sergidir. Ambras kalesinde yer alan sergi Dar-ül Esliha tartışılırken bahsi geçen "merak odası" oluşumlarından birinin devamı olarak ortaya çıkmış bir müzedir. Sergi hem tarihi eserleri hem de Aya İrini'de olduğu gibi askeri malzeme ve zırhları içeren farklı koleksiyonlar içermektedir.

Tanzimat (1839-1876) reformları büyük anlayış değişikliklerine yol açmıştır. Aydınlanma, Osmanlı devletinde de etkili olmuş, Avrupa'daki çağdaş politik

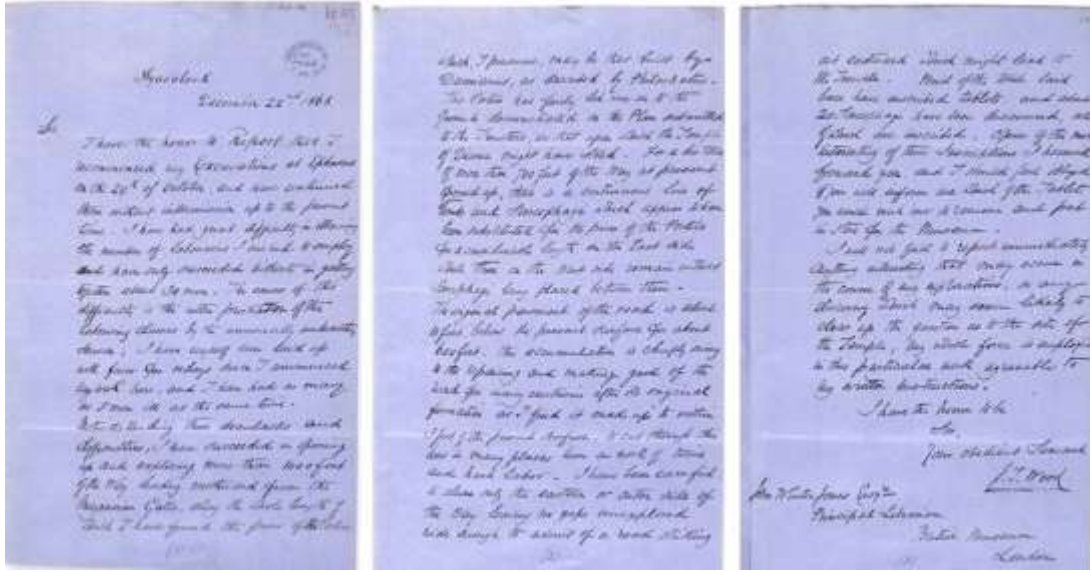
hareketlerden, özellikle Fransa’da çıkan yeni kanunlardan etkilenen, bazıları yabancı yasalardan doğrudan çevrilmiş yasalar yürürlüğe girmiştir (Donkow, 2004, s. 112)⁸⁰. Önceleri İslam öncesi mirasın değerlendirilmesi konusuyla ilgilenmeyen Osmanlı hükümeti, yabancı fikirlerle ilişkiler sonucunda ülke sınırları içinde pek çok yabancı kurumun arkeolojik arayışlarına duyarlı hale gelmiştir. İlk Asar-ı Atika Nizamnamesinin temellerini atan belge ile başlayan süreçte hükümet antik eserlerin tanımlanması, kazı ruhsatlarının incelenerek verilmesi, yabancıların kazılarında eserlere zarar verilmemesi ve eserlerin yurt dışına nakillerini kontrol amaçlı bir devlet görevlisinin bulundurulması gibi konularla ilgilenmeye başlamıştır (Donkow, 2004, s. 112).

Arkeolojik eserlere yönelik ilgi de yabancılar tarafından yapılan kazılarda, özellikle İngiliz mimar, mühendis ve arkeolog John Turtle Wood (1821-1890) tarafından yürütülen Efes kazılarındaki bir takım ihlallerin büyük bir itici güç olduğu söylenebilir.

Efes kazılarından önce İzmir - Aydın demiryolu hattının döşenmesi projesinde çalışan Wood daha sonra kendi girişimiyle masrafları British Museum tarafından karşılanmak üzere 1863 yılında Efes harabelerinde kazılar yapmaya başlamış, kazı çalışmaları 1874 yılına kadar sürmüştür. Kazılarının 1869-70 döneminde Efes Artemis Tapınağı’nı keşfetmiş 1874’e kadar süren son beş kazı döneminde tapınak kazıları üzerine yoğunlaşmıştır (Wood, 1877, s. xiii-xiv).⁸¹

⁸⁰ Donkow bu bilgiler için Coulson 1964, s. 151 ve Schacht, 1966, s. 92 kaynaklarını kullanmıştır.

⁸¹ Kazı çalışmaları boyunca müze kütüphanesi müdürü John Winter Jones ile irtibat halinde bulunmuştur. British Museum arşivinde bu yazışmalara ait yaklaşık beş yüz kadar mektup ve rapor bulunmaktadır. Bu mektuplardan 1868-69 kazı sezonuna başlarken Wood tarafından yazılmış ve karısıyla birlikte İngiltere’den kazı alanına yolculuklarını anlatan bir mektup Şekil 7.14’te verilmektedir. Bazı kaynaklar Wood’un geçirdiği zor zamanlar ve hastalıklar sebebiyle kazıları noktaladığını iddia ederken Izabella Donkow ilgili makalesinde bunun sebebinin 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin kazı yapan yabancıların kazı ruhsatı almalarını çok zorlaştırmasına bağlamaktadır (Donkow, 2004, s. 109).

Şekil 7.14 : J. T. Wood'un J. Winter Jones'a yazdığı 27 Ekim 1868 tarihli mektup (British Museum arşivleri sayfalar sırayla CE32/9, AN3152001 - CE32/9, AN32280001 - CE32/9, AN31521001).

Türk müzecilik tarihi araştırmalarında ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi olarak 1874 tarihli nizamnamenin adı geçmektedir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan 18 Ocak 1869 tarihli bir defterde (BOA, İ.Ş.D., d.11, g.547) metin içinde “nizamname” olarak da anılarak Osmanlı devleti sınırları içindeki antik eserlerle ilgili bir düzenlemeler bütünüün yer aldığı görülmektedir⁸². Defter içindeki belgeler bir nizamnamenin temelini oluşturacak ilk değerlendirmeler ile bunlarla ilişkili eklerden oluşmaktadır. Bunlar içinde emsal olarak kabul edilebilecek John Turtle Wood'un⁸³ senelik ruhsat taleplerine verilen cevapların kopyaları, Aydın vilayetinde bir kurulca hazırlanmış görüş yazısı ve başkentte ilgili makamlarca hazırlanmış değerlendirme ve kararlar yer almaktadır.

Defterde sekiz adet belge bulunmaktadır. Burada öncelikle asıl hükümlerin yer aldığı belgelerin özet ve değerlendirmelerine yer verilmekte sonra da eklerinden bahsedilmektedir. Sonuncu belge yapılan değerlendirmeleri toparlayan ve son hükümleri sunan bir metni içermektedir. Şekil 7.15'de ve Şekil 7.16'da yer alan iki belge Aydın Vilayeti'nden gönderilen, kazılarla ilgili önlemler alınması gerektiğine

⁸² Hüseyin Karaduman'ın da bu belgeleri fark edip ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi olarak kabul ettiği ilgili yazısında belirtilmiştir (2004).

⁸³ Osmanlı arşivindeki belgelerde yabancı isimlerin yazılışında ve sonra transkripsiyonlarında isimleri tanımayacak hale getirecek farklılıklar yaşanmaktadır. 1869 tarihli bu belgelerde John Turtle Wood “İngiltere devleti tebasından Mösyö Con Portla Vödök” olarak geçmektedir. Belgelerde bahsi geçen kişinin kazı yaptığı yerler ve kazı süresi göz önünde bulundurularak bu kişinin Wood olduğu anlaşılmıştır.

dair önergenin değerlendirmelerini içermektedir. İkinci belge daha kapsamlı hükümler sunmakla birlikte her biri Şura-yı Devlet azalarının mühürleriyle resmi kimlik kazanan belgeler genelde aynı konulardan bahsetmektedir.

Şekil 7.15 : Aydın Valiliğinden gönderilen önergenin Nafia Dairesi tarafından değerlendirilmesi (BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.)).

John Turtle Wood kazı iznini dördüncü defa yenilemek istediğinde bir takım olumsuzluklar başgöstermiştir. Aydın Vilayeti'nce Wood'un kazı süreci ve bu konuda verilen izinler ve sonuçlar değerlendirilip kazı yapılarak antik eser aranması ile ilgili bir takım düzenlemeler getirilmesi gerektiği görüşü ortaya çıkmış ve Şura-yı Devlete 11 Ekim 1868 tarihinde Nafia Dairesi'nde (Bayındırlık) okunmak üzere bir rapor gönderilmiştir.

Defterde yer alan bu belgeden ve bahsi geçen hükümler ve olaylarla ilgili eklerden de anlaşılacağı üzere Wood'un önceki yıllarda aldığı ruhsatın zaten pek de zorlayıcı olmayan hükümlerine bile uymadığı yönünde bir durum tespit edilmiştir.⁸⁴

Aydın Sancağı yabancıların sıkça arkeolojik kazılar yürüttüğü bir bölgedir. Bu örnekte olduğu gibi diğer kazı yapan yabancıların da çıkardıkları tarihi eserlerden

⁸⁴ Belge Wood'un 1868'e kadar çıkardığı eski eser miktarının bilinemediğini söyleyerek başlamakta, bu tarihten sonra da 51 adet taş, 2 sandık ve 6 şimendifer arabası dolusu antika çıkardığının bilindiğini belirtmektedir. Ruhsat iznine göre birbirinin aynı olan eserlerden birini müzeye vermekle yükümlü olmakla beraber dört yıldır çalışmasına rağmen müzeye tek bir eser bile teslim etmeyip üstelik tüm buluntuları İngiltere'ye naklettirdiği söylenmektedir.

herhangi birşey alınamayacağı düşünülmektedir. Aydın Vilayetinde bir kurul bundan sonra antika eser çıkaracak olan kişilerin hükümet tarafından tayin edilmiş ve masraflarını kendilerinin karşılayacağı bir memur bulundurmaları ve bu memurun gözetiminde artık eski ruhsatlara şart koşulduğu gibi antik eserlerin ikili birli toplanma sistemine itibar edilmeyerek çıkan eserlerin yarısı veya üçte biri veya hiç olmazsa dörtte birinin memur nezaretinde devlete alınması ve ruhsatsız antika kazılmasının yasaklanması şeklinde kurallar konması gerektiği yönünde kararlar almıştır.⁸⁵

Kazı yapan yabancıların yanına memur verilip eser bölüştürmesi yapmak için önce çıkan eserlerin değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Ancak çıkan eserler paha biçilmez görüldüğünden ve de paha biçmeye çalışabilecek kimseler yabancı antikacılar olacağından bu yöntemin getireceği yükler anlamsız olacaktır. Eserlerin, hepsi yabancı olan antikacıların eline verilmesi ve taksimi külfetindense padişah emriyle belgede tanımlandığı şekliyle “mükemmel bir müzehane” düzenlenmesi fikri ortaya çıkmıştır.

Önceki yıllarda Aya İrini’de açılmış olan sergiler için memleketin çeşitli yerlerinde bulunan antik eserlerin müzeye gönderilmesine yönelik çağrılar yollandığı bilinmektedir. Bu defterdeki Aydın Vilayeti tarafından gönderilen belgelerde ilk defa antika çıkması muhtemel arazilerde devlet adına keşif ve kazı yapılması kararı alınmış bunun için şimdilik hazineden yüz bin kuruş ayrılması önerilmiştir. Eski eser bulunduğu konusunda istihbarat alınan vilayetlerden bu eserlerin kazılması için ne kadar para gerekeceğine dair raporlar hazırlanıp Maliye Nezareti’ne bildirmelerinin istenmesi düşünülmüştür.

⁸⁵ Nafia Dairesi’ne iletilen bu görüş belgede şu şekilde değerlendirilmektedir: Bundan önce iki eş antik eserden bir adetinin hükümete teslim edilmesi şartıyla ruhsat verilmektedir. Ancak hem bunların sayıca çok az olması hem de bulunanların zaten bulanlar tarafından saklanıp teslim edilmemesi sonucu bu uygulama anlamsızlaşmıştır. Müze antika eserlerle ilgilendiğini açıkladıktan sonra alınan istihbaratlara göre pek çok yerin gömülü eserler açısından oldukça zengin olduğu öğrenilmiştir. Yabancılar yaptıkları kazılarda bulduklarını hep ülkelerine aktarmaktadır. Avrupa müzelerinin neredeyse tamamen Osmanlı topraklarından götürülen antika eşyalarla süslü ve dolu olduğu dikkat çekmektedir. Avrupa devletleri uzunca zamandır müzehaneler açmakta eksik eserleri buralardan toplayıp götürmektedir. Böyle bir halde belgede söylendiği şekliyle “bizde henüz bir müzehane bulunmaması layık olamayacağı” ve yabancıların bu hareketlerine bir süre daha izin verilirse henüz kazılmamış yerlerin de kazılıp ne kadar kıymetli ve nadir eser varsa boşaltılıp Avrupa’ya nakledileceğinden korkulmaktadır.

Bahsi geçen bir başka öneri ise bundan sonra antik eser kazısı yapmak isteyenlere ruhsat verilmemesi ve bunun Bab-ı Ali üzerinden gerekli makamlara bildirilmesidir.

Belge Şura-yı Devlet azalarının mühürleri ile sonlanmaktadır.

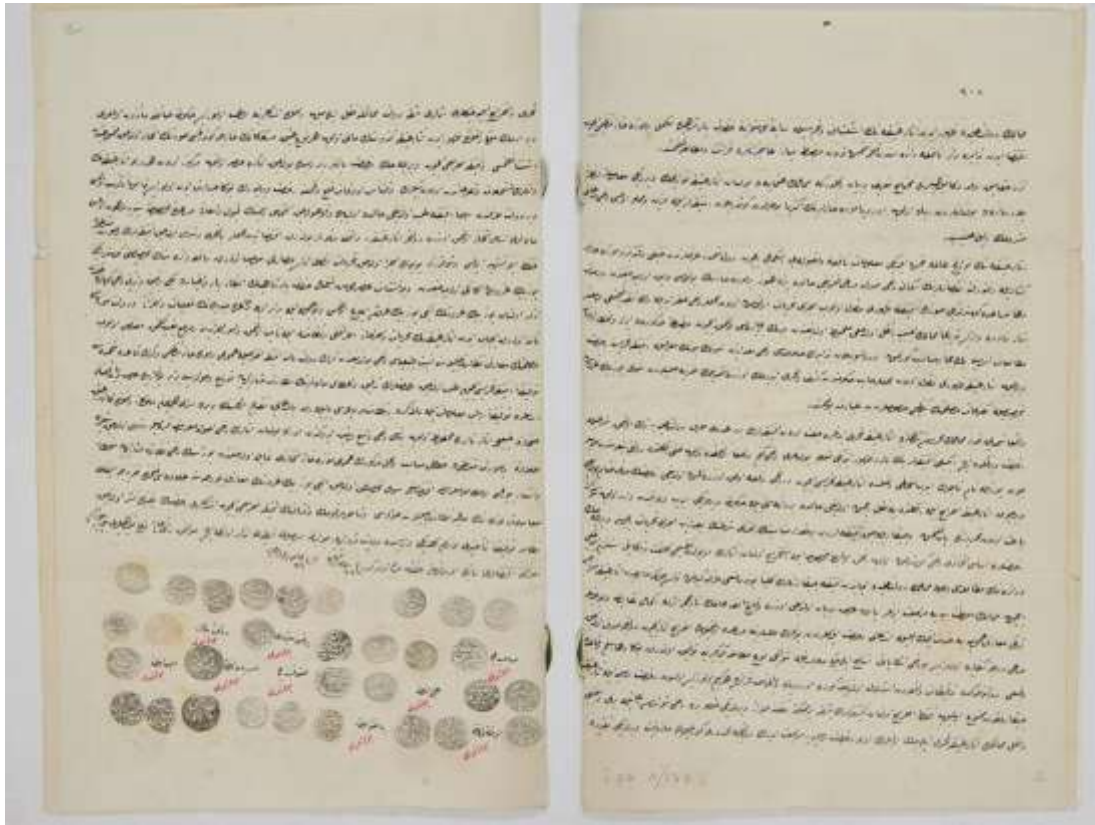
Şekil 7.16’da görülen belgede önceki belge ve görüşlerin değerlendirmeleri yapılarak daha kapsamlı fikirler üretilmektedir. Öncelikle Osmanlı topraklarında ortaya çıkan antik eserlerin araştırılması ve mükemmel bir müze oluşturulması için gerekli tedbirlere dair Nafia Dairesi’nde kaleme alınmış olan tutanak okunup görüşülmüştür.

Osmanlı Devleti sınırlarında bulunan eski eserlerin diğer yerlerden çok daha eski dönemlere dair bilgiler verdiği gerçeği ve Avrupa müzelerinin bunlarla doldurulmuş olması bu iddianın apaçık delili olarak sunulmaktadır.

Eski eserlerin tarih dünyasına bahsettiği bilgilere medeni devletler tarafından uzun zamandan beri önem verilmiş, yeni müzeler açılmış, bunların eksiklerinin tamamlanmasına çalışılmıştır. Belge yine Osmanlı imparatorluğunun bir müzesinin olmamasından yakınmakta aynı uygulamalara izin verilirse mevcut eserlerin de yurt dışına aktarılıp tükeneyeceği korkusunu yinelemektedir. Bunu durdurmak amacıyla önlem alınmasına yönelik öneriler yerinde görülmüştür.⁸⁶

⁸⁶ Belgede yine şimdiye kadar ikili eserlerin birinin devlete teslim edilmesine yönelik kuralın varlığı vurgulanmış ve Wood’un uygulaması ve Nafia Dairesi’nce oluşturulan görüş tekrarlanmıştır. Kararlar özetle şu şekildedir: Aydın Sancağı’nda kazı yapan “Mösyö Con Portla” nam tacirin ruhsatının dördüncü senesi bitmesine ve İngiltere’ye pek çok eser göndermiş olmasına rağmen hükümete hiç birşey teslim etmediği Aydın Vilayeti’nden bildirilmiştir. Osmanlı topraklarında çıkarılan antikanın uygun bir miktarının devletçe tutulması şarttır. Kazı için verilecek ruhsatlara böyle bir madde konması düşünülse de özel aletler kullanılarak çıkarılan eserlerin bölüştürülmesi işinin büyük bir yük olduğuna karar verilmiştir. Bu durumda tüm yabancıların kazı izinlerine son verilmesi ve kazıların devletçe yürütülmesi gerektiği düşünülmüştür. Yabancıların amacı dünyanın eski olaylarına dair müzelerdeki eserleri tamamlamak olduğundan bunlara ruhsat verilmesi uygun değildir. Ancak hem bu yabancılara ruhsat vermeyip hem de devletin bu işe harcayacağı mesai bu eserleri açığa çıkarmak için yeterli olmazsa o zaman çeşitli şikayetler doğacaktır. Belgede bunun geçmesi bilimin engellenmesine dair gelecek şikayetlerden çekinildiğini göstermektedir.

Son karar ise şu şekildedir: Yabancıların kazı yapmasına engel olunmayacaktır. Ancak yerli veya yabancı her kim kazı yapmak isterse ruhsat için başvuracaktır. Ayrıca çıkarılan eserlerin yurt dışına taşınması tıpkı Fransa ve diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi yasaklanacaktır. Kazı yapanlar yurt içinde bu eserleri satabilecekler, eğer eserlere hükümet talip olursa satış hükümete yapılacaktır. Özel arazide çıkan eserler arazi sahibinin mülkü sayılacak ve bunlar yurtdışı nakil yasağından muaf tutulacaktır. Ruhsat verilmesi işlemi sadece toprak altındaki eserler için geçerlidir. Ruhsatsız kazı yapılması kesinlikle yasaklanacak ve bunu yapanlar kanunen cezalandırılacaktır. Devlet bazı yerler için ruhsat vermeyip buraları kazma hakkını kendinde saklı tutabilir. Bu alanlarda yapılacak kazılar için devlet bazı uzmanlar bulup görevlendirecektir. Ancak Nafia Dairesince belirlenen yüz bin kuruş bu iş için yeterli olmayacağından bunun iki yüz bin kuruşa çıkarılmasına karar verilmiştir. Hem bu yeni kuralların icrası hem de devlet müzesi adına gerçekleştirilecek kazıları düzenlemek için kapsamlı bir nizamname hazırlanması gerekli görülmüştür.

Şekil 7.16 : 1869 tarihli ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi (BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.)).

Belge ayrıca halka açık bir müze düzenlenmesi gerektiğini söylemektedir. Belgede “umumi bir müzehane” şeklinde yer alan bu ibarenin Türk müzecilik tarihi açısından önemi büyüktür. Nitekim Fethi Ahmed Paşa’nın sergilerinden beri Osmanlı Arşiv Belgelerinde Aya İrini’deki düzenlemelerden sıkça “müze” kelimesi kullanılarak bahsedilmiş olmasına rağmen 1869 tarihli bu defterdeki belgeler ısrarla Osmanlı’nın bir müzesinin bulunmadığını belirtmektedirler. Sergilerin resmi ismi de zaten “mecmua”dır. Ayrıca düzenlenmesi istenen yeni müzenin “umumi” olarak tanımlanması da Aya İrini’deki sergilerin niteliği açısından önemli bir adımdır. Çünkü kamuya açılmalarıyla birlikte şimdiye dek tek izleyicisi padişah olarak belirlenmiş ve klasifikasyondan yoksun olduklarından “müze” tanımının gereklerini yerine getirmeyen ve modern tanımını içinde bu isimle anılması mümkün olmayan koleksiyonların, “müze” tanımını kazanması konusunda belirgin bir aşamayı ifade etmektedir.

Belgede nizamname raporunun Bab-ı Ali’ye teslim edileceği belirtildikten sonra Aya İrini’de (“Sarayı Hümayun-ı mülukane dahilinde kain atik cebahane” olarak

geçiyor) pek çok nadir eserin hali hazırda bulunduğundan bahsedilmiş ayrıca bina “geniş ve sağlam” olarak tanımlanmıştır. Bu özellikleriyle kamuya açık müzahanenin yeni çıkan eserler de yerleştirilerek burada düzenlenmesinin uygun bulunduğu yazılmaktadır.⁸⁷

⁸⁷ Defterde yukarıda nizamnamenin başlıca kararlarını ve temelini oluşturan ve Şura-yı Devlet azalarının mühürleriyle onaylanmış belgelerin yanında, Aydın Vilayeti tarafından gönderilmiş ve yukarıda değerlendirilmiş önlem önerileri ile Wood’un kazıları ve İngiltere’ye aktardığı tarihi eserlere dair bir takım tutanaklar ek olarak verilmektedir. Bunlardan birincisi (Şekil C.19) tüm bu sürecin başlamasına ivme kazandıran Wood’un dördüncü defa olarak bir senelik kazı izni almasına yönelik başvuruya dair bir değerlendirmedir. Wood’un yapacağı kazı için ruhsat yenileme başvurusu bizzat İngiliz konsolosu tarafından 28 Mart 1867 (21 Za 1283 h.) tarih ve 383 numaralı bir emirname ile gönderilmiştir. Ancak Aydın Vilayeti bu defa izni yenilemek yerine uzatmanın hemen yapılmaması, önce Wood’un kazısı ile ilgili daha önceki yıllara dair tahkikat yapılması gerektiğine dair bir karar almıştır. Bu karara göre Aydın demiryolu komiserliğine Wood tarafından nakledilmiş olan eser miktarının sorulmasına kadar verilmiştir. Bu istenen belge de defterin eklerinde verilmiştir. Buna göre 1868’e kadar sayı ve miktarı bilinmeyenlerden başka yukarıdaki belgelerde de tekrarlandığı üzere 51 taş ve 6 şimendifer arabasıyla iki sandık dolusu eski eser sıralanmaktadır. İnceleme beyana hacet olmadığı üzere bunların içinden Devlet-i Aliye müzesi için ayrılacak antikalarından bulunmuş olacağının kesin olduğunu ancak hiç bir şey teslim edilmediğini söylemektedir. Yabancıların bu vilayette pek çok kazı yaptığından bahsedilmiş, ikili birli eser toplama sistemine itibar etmeyip yanlarında masraflarını kendilerinin ödediği memurlar bulundurup çıkan eserlerin belirlenen bir miktarını müzeye bırakmakla yükümlü olmalarına dair ibare ilk kez bu belgede yer almaktadır. Ayrıca yabancıların ruhsatsız olarak köylüleri zor durumda bırakacak şekilde arazilerinde rast geldikleri alanları kazmalarının da yasaklanması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Defterde yer alan bir başka ek belge (Şekil C.20) Wood’a daha önceki yıllarda verilmiş bir iznin kopyasını içermektedir. Belge 1864 Haziran ayı sonuna kadar Aydın’a bağlı Ayasluğ ve Kavurköy civarında Eskikale olarak adlandırılan mevkiideki harabelerde kazı ve keşif çalışmaları yapmak istendiğinin beyan edildiği söylenerek başlamaktadır. Ruhsat verilmesi için iki şart koşulmaktadır: Birincisi yukarıda da bahsi geçen ikili eserlerden birinin devlete teslim edilmesi. İkincisi ise kazı yapılacak alan devlet arazisi değilse arsa sahiplerinin kendi rızaları alınarak kazılması. Bu şekilde izin verilmesi uygun bulunmuştur.

Şekil C.21’de yer alan belge de üçüncü defa alınan iznin kopyasıdır. Bunda şartlar bile sıralanmamış, önceki iznin ahkam ve düzenine uygun olarak Wood’un eski eser araştırmasına engel olunmayacağı kararı beyan edilerek kolayca izin verilmiştir.

Şekil C.22, Aydın demiryolu komiseri –belgede geçtiği şekliyle- Mösyö Edvars tarafından sunulan 1 Ağustos 1868 tarihli önerenin çevirisidir.

Mösyö Edvars Aydın demiryolu komiseri Nihad Efendi’ye gönderilen emirnameyi aldığını söyleyerek başlamış, Ayasluğ’dan “Mösyö Dod” tarafından çıkarılan ve demiryolu ile nakledilmiş olan antika eserleri beyan etmiştir. 1867 ve 1868 yıllarına ait nakliyatları ayrı ayrı sıralamaktadır. Eserlerin İzmir limanına getirildiğini ve son partinin İngiltere Sefayin-i Harbiyesinden “Terbil” adlı gemiye yüklendiğini söylemektedir. Yüklenen eserlerin çoğunun Rumca yazılı bir kısmı da işlenmiş taşlar olduğunu söylemektedir. 1863 yılından beri gerçekleşen nakilleri beyan edemese de gayri resmi olarak aldığı istihbarata göre pek çok değerli parçanın İzmir üzerinden İngiltere’ye gönderildiğini eklemektedir.

Şekil C.23’te yer alan defterdeki ilk iki belgede temelleri atılan nizamname hazır olduğunda sefaretlere gönderilmesine dair kararı içermektedir.

Şekil C.24’de yer alan defterdeki son belgede tüm yukarıdaki görüş ve eklerin değerlendirmesi yapılmaktadır. Belge, yukarıdaki tespit ve hükümlerin pek çoğunu aynen içermekte olsa da aşağıda verilen özeti toparlayıcı etkisi göze alınarak ve tekrarlara göz yumularak sunulmuştur. Ülke sınırları içinde bulunan antika eserlerin keşfedilip kazılması ve mükemmel bir müze düzenlenmesi ile ilgili

önlemlere dair Şura-yı Devlet Nafia Dairesi tarafından kaleme alınan tutanak heyet-i umumiyyede tartışılarak şu şekilde değerlendirilmiştir:

Durumun tanımında yeni bir yaklaşım yazıya dökülmüştür. Değerlendirmede yer aldığı şekilde “Osmanlı topraklarında bulunan eski eserler diğer memleketlerde bulunan örneklerine kıyasla daha eski tarihlidir ve daha erken dönemlerle ilgili bilgiler vermektedir. Bu durum Avrupalıların dikkatini çekmiş, özellikle İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa müzeleri Osmanlı topraklarından götürülen antik eserlerle doldurulmuş ve zenginleşmiştir”.

Böyle bir sahne yabancılara verilen kazı izinleri ve memleket içinde bu alanda yapılacak çalışmalarla ilgili bir takım kararlar alınması gereğini doğurmuştur. Buna yol açan sebeplerden birincisi Avrupa başkentlerindeki müzeler buradan götürülen eserlerle zenginleşirken Osmanlı’nın böyle bir müzesinin bulunmamasının layık görülmemesi olarak tanımlanmıştır. Bir diğer husus ise daha önce verilen ruhsatlardaki hükümlerin yabancılar tarafından ihlal edilmiş olmasıdır. Önceki belgelerde de belirtildiği gibi ikili eserlerden birinin müzeye teslim edilmesi şartı böyle eser fazla olmadığından fazla fayda sağlamayacağı gibi bulunduğu takdirde de kazı yapan yabancılar zaten bu eserleri gizleyip Osmanlı müzesine bırakmamaktadır.

Bu konudaki uyanış Wood’un çalışmaları vesilesiyle gerçekleşmiştir. Nitekim diğer belgelerin de değerlendirmesini içeren bu belge Wood’u tüccar olarak nitelemekte, o yıllarda dört defa ruhsatını yenileyerek İngiltere’ye pek çok eser nakletmesine rağmen müzeye bu süre boyunca tek bir eser bile teslim etmediğine dikkat çekmektedir.

İlgili kurul muhtemelen bu değerlendirmeleri yaparken Osmanlı devleti içinde kazı yapabilecek, arkeoloji eğitimi almış uzmanların bulunmadığını göz önünde bulundurarak önceki belgelerde yer alan ilk öneride görüldüğü üzere tüm yabancılara kazı yapmaktan men etme yolunda bir karar almamıştır. Ancak eserlerin yurt dışına çıkarılmasına engel olacak bir takım hükümler içermektedir.

Bu durumda yurt dışındaki uygulamalar örnek alınmış Avrupa ve özellikle Fransa’da olduğu gibi memleket dahilinde eski eser kazısı yapacak olanların öncelikle resmi ruhsat almak üzere başvurmasına, bir engel görülmediği halde bunlara ruhsat verilmesine ancak bu kimselerin çıkardıkları tarihi eserleri yurt dışına nakledemeyip yurt içinde istediklerini yapabilmelerine karar verilmiştir. Burada o dönemde Osmanlı hükümetinin, kazıyı yapan kimselerin çıkardıkları eserlerin mülkiyet hakkına da sahip olduklarını düşündüğü görülmektedir. Kazı yapanlar çıkardıkları eserleri yurt içinde istedikleri kimselere ve talip olursa hükümete satmak durumunda olacaktırlar.

Kazarak çıkarılan eserler haricinde toprak üstünde bulunan tarihi eserlerle ilgili başka bir kural konmuştur: “Bir adamın mülkü içinde ortaya çıkan eserler arazi sahibinin malı olmakta, kazılardan çıkan eserlere yönelik, bunların yurt dışına nakli hususundaki yasaklar geçerli olmaktadır”.

Toprak altından eser çıkarmak bundan böyle kesinlikle ruhsata tabi olacaktır. Devlet zaman zaman bazı yerler için veya bazı kişilere ruhsat vermeyebilecektir. Ruhsatsız kazı yapan kişiler kanunen cezalandırılacaktır. Seçilen yerlerde devlet kendi memurlarını görevlendirip keşif ve kazı çalışmaları yaptıracaktır.

İncelenen Nafia Dairesi belgelerinde bu iş için yıllık yüz bin kuruş ayrılması önerilmektedir. Ancak değerlendirme sırasında bunun yeterli olmayacağına kesin olarak karar verilmiş ve bu meblağ iki yüz bin kuruşa çıkarılmıştır.

Bu hükümlerin kapsamlı bir nizamname ile güvenceye alınması uygun görülmüştür. Gerek devlet namına antik eser çıkarılacak “umumi bir müzehane” düzenlenmesi ve gerek kaidelere uygun olarak antika çıkarılması için talep edilecek ruhsatların inceleme ve verilmeleri ile ilgili maddelerin Maarif Nezareti’ne verilmesine ve buradan bir rapor hazırlanarak Bab-ı Ali’ye teslim edilmesine karar verilmiştir.

Ayrıca müze için seçilen Aya İrini’nin adı geçen nezarete bildirilmesine ve bahsi geçen iki yüz bin kuruşun maarif bütçesine eklenmesine karar verilmiştir.

Son olarak belgeye göre Wood (“adı geçen tacir” olarak tanımlanmış) ve benzerlerinin ruhsat istekleri yakında çıkacak nizamnameye göre hazırlanacaktır.

Bu dönemde Avrupa devletleri Osmanlı topraklarında yaptıkları kazılar ve kendi ülkelerine naklettikleri eserleri meşrulaştırmak konusunda savlarını Osmanlı hükümetinin bu eserlerin değerini bilmediğini ve eserlerin kendileri tarafından kurtarılıp korunduğunu söylemek suretiyle

O dönem antik eserlerin kazı yapan kimselerce kendi kurumlarına ihraç edilmesi o kurumun arkeolojik çalışmalar yürütmesi ile eşanlamı olduğuundan kazı izni verilse bile eserler yurt dışına çıkarılamadıktan sonra bu çalışmalar anlamsız masraf olarak görölmektedir (Donkow, 2004, s. 113). Wood’un Efes kazıları 1874 yılında son bulmuştur. Kazının sonlarına yaklaşırken izin sürecinde büyük zorluklar yaşanmış 1873’te bir sonraki sene kazı izni alınması zor göröndüğünden kazının son ayları kargaşa içinde geçmiştir. Değerli görölen herşeyin British Museum’a taşınması amacı güdüldüğünden tüm kazı dönemleri boyunca toplamda otuz kişiyi geçmeyen kazı ekibi üç yüz kişiye çıkarılmış ve çok hızlı bir çalışmayla son partide ortaya çıkanlar İngiltere’ye nakledilmiştir. 1874 yılı ruhsatı Wood’a yine kazıyı istediği gibi yürütme izni vermekle birlikte eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklamıştır. Bunun üzerine British Museum eserlerin sahibi olup kuruma aktaramayacağı bir kazıyı anlamsız bularak çalışmayı finanse etmekten vazgeçmiş Efes kazılarını yürütme işini sonlandırmıştır (Donkow, 2004, s. 113).

7.3.2 İlk yıllar

Osmanlı müzeciliğinin temelleri Aya İrini’de düzenlenmiş koleksiyonlarla atılmıştır. Sadrazam Ali Paşa arkeolojik eserlerin yer aldığı Mecmua-i Asar-ı Atika’nın 1869 yılında adını Müze-i Hümayun olarak değiştirmiştir. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu’nun gerçek anlamda ilk müzesi kurulmuş, “müze” ibaresi ilk defa resmi olarak kurumun adında kullanılmıştır. Bu hem kurumun örgütlenişi hem de

geliştirmektedirler. Yabancıların kazı yapmalarına ve eserleri yurt dışına çıkarmalarına karşı çıkan yeni kanunlara tepkiler gecikmemiştir. 18 Aralık 1869 tarihli Pall Mall Gazette adlı İngiliz gazetesi özel veya resmi tüm yabancıların Osmanlı topraklarında kazı ve antika eser çıkarma başvurularının reddedildiğini söylemekte ve buna karşı çıkmaktadır. Kararın sebebinin tüm eserlerin Sultan’ın Konstantinopolis’teki müzesine ayrılmış olması olduğunu söyleyen gazete bu müzedeki koleksiyonun değerini sorgulamaktadır. “İnançlıların başı” olarak sarkastik bir tavırla tanımladığı Sultan’ın yeni sarayının yapımında Assos’taki surların sökülüp yapı taşı olarak kullanıldığını iddia eden haber Osmanlı devletinde bu gibi daha kimbilir nasıl uygulamalar olduğu kuşkusunu ortaya atmaktadır. Osmanlı hükümetinin bu alandaki ilgisi tarihi anıtları modern saraylar inşa etmede kullanmaktan ibaretse İngiliz Dış İlişkiler Ofisi’nin hükümete İngiliz vatandaşların kazı yaparak eserleri kurtarıp daha iyi amaçlarda kullanmalarına engel mantıklı bir sebep olmadığını söylemesi önerilmektedir.

Birkaç gün sonra gazetenin 23 Aralık 1869 tarihli sayısında yakın zamanda müzeyi ziyaret etmiş J. D. Crace isimli bir okuyucunun, haberi Osmanlıların tarihi eserlerin değerini bilmediği konusunda destekleyen mektubu yayınlanmıştır. Crace’in mektubunda harbiye anbarı olan Aya İrini Kilisesi’nin bazı dış binalarında (atriumdan bahsediyor) kurulmuş küçük sergi bir müze başlangıcı olarak nitelenmektedir. Görevlinin bir uzman olmayıp sadece Türkçe ve bir miktar da Fransızca bilmesinden dolayı yazıtların pek çoğunun tepe üstü yerleştirilmiş olduğunu bildirmektedir. Crace daha sonra sultanın antik eserlere ilgisinin yetersizliğini kanıtlamak için annesine şehir surlarını armağan ettiğini örnek olarak vermekte, annesinin de hediyenin değerini “anladığını”, bunları şehrin müteahhitleri arasında satışa çıkararak gösterdiğini söylemektedir.

içine yerleştirilecek eserlerle ilgili hukuki düzenlemeleri etkileyecek, Aya İrini'yi gerçek bir müzeye dönüştürecek belirleyici bir adım olmuştur. Ancak Cezar, “Sanatta Batıya Açılış” adlı eserinde bu ara dönemde rastladığı bir belgeyle farklı bir girişimi ortaya çıkarmıştır: “...Fakat Türk Tarih Encümeni Mecmuası’nın 1926’da çıkan onaltıncı sene 17 (94) numaralı nüshasında yayınlanmış olan Lütî Tarihi’nin o yıllarda henüz basılmamış olan ciltlerinden derlenmiş bir yazıda⁸⁸, bunlara uymayan iki değişik husus göze çarpar. Bunlardan birisi, müze için Sultan Mahmud Türbesi’nin karşısında bir yer tahsis edildiğine, diğeri de müzenin 1283 (1866/1867) yılında kurulduğuna dair noktadır.” (Cezar, 1995, s. 231).

Cezar (1995, s. 231) bu duruma şöyle de bir yorum getirmektedir: “Sent İren’deki eski eserlerin Çinili Köşk’ten başka yere nakledilmediğine dair bilginiz kesin olduğuna göre, Lütî Tarihi’nde sözü edilen yerde, ya kısa bir süre müze deposu gibi bir yer kurulmuş, ya da Sultan Mahmud Türbesi karşısında müze kurulması meselesi, gerçekleşmeyen bir karardan ibaret kalmıştır.”

Shaw (2004, s. 103) Müze-i Hümayun isminin kurumun tanımında yaptığı değişiklikleri şu şekilde tanımlamaktadır: Öncelikle isimde bulunan “hümayun” kavramı kurumun tüm imparatorluğu temsil ettiği anlamını taşımaktadır. “Müze” kelimesinin kullanılmasıyla da kurum Avrupa müzelerine benzer yeni bir kültürel işlev üstlenmektedir. Shaw (2004, s. 103) evrensel kabul edilen arkeoloji biliminin kurum tarafından benimsenmesini Osmanlı Devleti’nin uluslararası bir elit kültürü paylaştığına işaret olarak yorumlamaktadır. “Müze” kelimesi içinde aynı zamanda eğitim işlevinin de bulunduğu ayrıca vurgulanmaktadır.

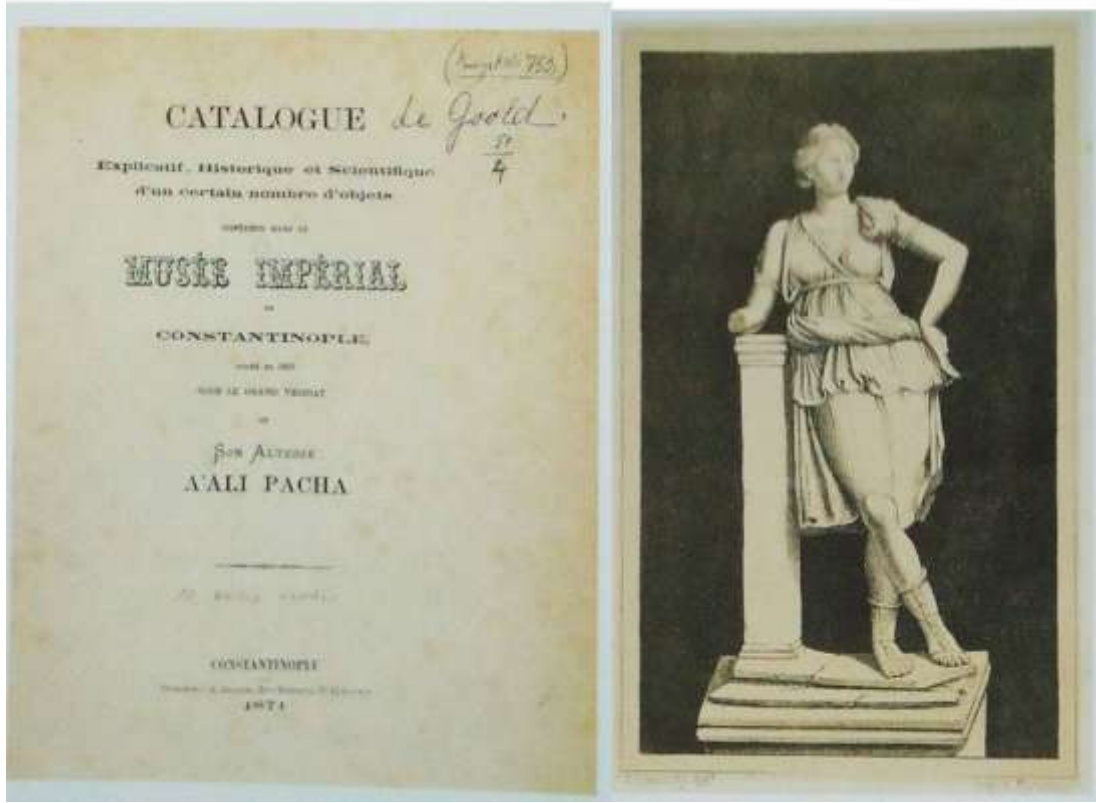
⁸⁸ Burada Cezar’ın dipnotu: “Tanzimattan Sonra Türkiye’de Maarif Teşkilatı başlığını taşıyan bu yazıdan, müzeciliğe dair ciddi incelemeler yapan Aziz Ogan ve Kamil Su’nun faydalanmadıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu yazının müzeyi ilgilendiren kısmı bugünün diliyle şöyledir: İstanbul ve Osmanlı ülkesinin bazı taraflarında bir takımı toprak altında yıllarca kapalı ve terk edilmiş halde kalan eski eserleri, yabancılar gelip gözümüzün önünde çıkarıp memleketlerine aşırıdıkları ve bu eski eserlerden tarih ve sanat yönünden bir çok faydalar sağladıkları gibi, müzelerini süsleyip doldurmakta oldukları da bilinmekteydi. Bilgi noksanlığı sebebiyle eski eserlerin elde edilmesi yolunda bir hareketimiz olmadığı gibi ele geçen antikalara bozup kırdığımız dahi meydanda idi. Hatta yakın zamanlara kadar Anadolu’nun bazı taraflarında eski zamanlardan kalma tiyatro harabeleri, yekpare mermer ve somakiden oyulup yapılmış sütun başlıkları, kırılmış aslan kaplan gibi bazı hayvanların resimleri çeşme başlarında ve duvar köşelerinde ve aralarında görüldü. Devrin heykeltıraşlarının hayretini mucip olan şeyler adı taş parçaları gibi kullanılırdı. Avrupalılar ile ilişkilerin artması üzerine Sultan II. Mahmut’un türbesinin karşısında ‘Müzehane’ namıyla bir yer tahsis olundu. – Lütî Tarihi’nin bu cildi 1989’da yayınlanmıştır. Bkz. Vak’anüvis Ahmet Lütî Efendi Tarihi, c.XI. s. 90.” (Cezar, 1995, s. 231).

Müze kurulmasının ardındaki anlamlar da çok çeşitli olmalıdır: Avrupa’da sömürge bölgeleriyle birlikte gelişen imparatorluklar, müzelerinde sömürgelerinden getirdikleri pek çok eseri sergileyerek bir anlamda buralar üzerinde kurdukları hakimiyeti de ortaya koymaktadır. Osmanlı hükümeti de olasılıkla böyle bir yaklaşımı benimseyerek imparatorluğun çeşitli yerlerindeki tarihi eserleri bulundukları yerlerde sergilemek veya başka yapılarda kullanarak göstermek yerine başkentte kurulan imparatorluk müzesinde sergileyerek hakimiyet alanlarının bir simgesi gibi görmek istemektedir.

Aya İrini müze ilan edildikten hemen sonra Galatasaray Sultanisi öğretmenlerinden İngiliz Edward Goold 8 Temmuz 1869’da kurumun müdürlüğüne atanmıştır. Goold, Cezar’ın da belirttiği üzere müze müdürü olarak görevinin bir koruma işinden ileri gidemediği yönünde eleştiriler olsa da, dönemi, Maarif Nazırı Safvet Paşa’nın müze konusuyla bizzat ilgilenmesi açısından önemlidir. Onun girişimi yeni kurumun amaçları arasında eğitimin de bulunduğunu göstermektedir. Safvet Paşa müzeye eser kazandırmak amacıyla valilere bir genelge göndererek illerin sınırları içinde bulunan eski eserlere dikkatlerini çekmiş ve bunların kırılıp hasara uğramayacak şekilde ambalajlanıp müzeye yollanmasını emretmiştir (BOA, C.MF. No.221).⁸⁹ Bu çağrıya cevap veren önde gelen valiler arasında Trablusgarp Valisi Ali Paşa, Selanik Valisi Sabri Paşa, Konya Valisi Abdurrahman Paşa, Girit’te Laşit Mutasarrıfı Kostaki Adosidi Paşa görülmektedir (Cezar, 1995, s. 233). Goold eski eserlerin bulunup İstanbul’a getirilmesi sürecinde az da olsa rol oynamakla birlikte müzedeki eserlerin kataloglanmasına yönelik çalışmaları o dönem koleksiyon mevcudunun öğrenilmesi açısından önemlidir.⁹⁰ Şekil 7.17 Goold’un müzedeki eserler için hazırladığı envanter çalışmasından özetlenerek yayınlanmış, Sadrazam Ali Paşa’ya adanmış 1871 tarihli kataloğun girişini göstermektedir.

⁸⁹Valilere gönderilen uzun genelgeyi meydana getiren üç parçalı bir belgedir. Eski eserlerin nelerden ibaret olduğunu, bunların değerlerine işaret edilmesini, devlete ait olduklarının ortaya konmasını belirtip müzeye konmak üzere İstanbul’a yollanmalarını istemektedir (Cezar, 1995, s.233).

⁹⁰ Goold, 1871, Fransızca, 10 kadar taş basması resim bulunan katalog. (Goold’un eserinin çevirisi Takvim-i Vekayi’nin 28 Safer 1288 tarih ve 1359 numaralı nüshasından başlayarak tefrika şeklinde yayınlanmıştır.)

Şekil 7.17 : Goold tarafından hazırlanmış 1871 tarihli müze kataloğu (Pasinli, 2003).

Kazı izinleri ve tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılması ile ilgili konulardaki hoşnutsuzluklar üzerinden Osmanlıları tarihi eserlerin değerini bilmemekle suçlayıp arkeolojik eserlerin bulunduğu yeni müzeyi küçümseyen, tezin önceki kısmında verilmiş 1869 tarihli gazete haberinin benzerleri, müzenin açılmasından iki yıl sonra, en azından yeni müzenin gelişimi ile ilgili fikirler açısından biraz yumuşamaya başlamıştır. Pall Mall Gazette'in 21 Ağustos 1871 tarihli sayısı müzeyi önce olumsuz ifadelerle anlatmakta, ancak açıldığından beri geçen iki yıl içinde gelişip Avrupalı arkeologlar arasında ilgi uyandırmaya başladığını dile getirmektedir. Haber müzenin “tüm diğer doğulu kurumlar” gibi bahşiş adı altında para koparma amacı güden bir kurum olduğunu, gezginlerin mağdur edildiğini de eklemektedir. Zavallı ve fakir tabir edilen “bulucuların” (kazı ve tarihi eser araştırması yapanlardan bahsediliyor) satın alamadığı ve Osmanlı devlet memurlarının sessizce elden çıkaramadığı tarihi eserlerin Sultan'ın hala karmakarışık olan koleksiyonunu oluşturduğu iddia edilmektedir. Müzenin Aya İrini cephaneliğinde saklanan bir takım merak uyandırıcı silah ve zırh koleksiyonuna eklenen, silahla alakası olmayan birkaç heykel, kabartma, keramik, Mısır'dan gelme birkaç nesne ve benzerlerinin eklenmesinden oluştuğu söylenmektedir. Bu parçaların hükümetin elinde şans eseri kalabildiği iddia

edilmektedir. Başlarda bu şekilde küçük ve yetersiz olmakla birlikte arkeologların burada iyi bir müzenin çekirdeğini oluşturan potansiyeli gördükleri de belirtilmektedir. Müzenin yetkinliğinin artması için hükümetin biraz ödenek ayırıp yeterli bir müze müdürü atamasının şart olduğu söylenmektedir. Bununla ilgili İstanbul'da yaşayan Henry Bulwer isimli bir şahsın girişiminden bahsedilmekte, bu kişinin Fuat Paşa ile konuştuğu ancak sonuç alamadığı söylenmektedir. İsmail Paşa ve Suphi Bey gibi arkeolojik çalışmalara önem veren bazı yüksek yetkili kimseler vasıtasıyla olumlu gelişmelerin sağlandığı ifade edilmektedir. Bu yetkililerin müzenin, başkanının eskiden cephaneliğin de başı olduğu Eğitim Bakanlığı'na (Maarif Nezareti) bağlanmasını sağladıkları yazılmıştır. Haber tarihi eserlerin yurt dışına ihracını yasaklayan yasanın sadece yazıdan ibaret olduğunu söylemekte ancak her an Avrupalı arkeologlara keskin bir şekilde dayatılma ihtimali olduğunu da eklemektedir. Tüm olumsuzluklara rağmen koleksiyonun geliştiğinden bahsedilmektedir. Haber müze müdürü Goold'dan da bahsetmekte, hazırladığı kataloğu iyi gelişmeleri müjdeleyen bir adım olarak nitelemektedir. Pek çok eksiği olmakla birlikte bu tür yayınlara ilginç bir katkı yaptığı söylenmektedir.

Goold iki buçuk yıl müze müdürlüğünde bulunduktan sonra Ali Paşa'nın 1871'deki ölümünün ardından Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olmasıyla ve Müze-i Hümayun müdürlüğünün kaldırılması sebebiyle bu görevden alınmıştır. Shaw (2004, s. 109), bu aşamada müzenin kapatılmasının tanzimat reformları bağlamında müzenin kazandığı önemi gösterdiği şeklinde yorumlamaktadır. Bu dönemde Avusturya Büyükelçisi Kont Prokesh-Osten'in arkeoloji alanındaki gelişmeler ve müze ile ilgilendiği görülmektedir. Mahmut Nedim Paşa'nın döneminde 21 Kasım 1871'de Kont Prokesh-Osten'in önerdiği Teranzio (Trentzio) adında bir ressam, müdürlük yerine geçen müze muhafızlığı görevine getirilmiş ve bir sene kadar bu görevi yürütmüştür (Mehmed Vahit, 1911, s. 5). Prokesh-Osten'in Viyana'ya dönüş haberini veren Levant Herald gazetesinin 27 Aralık 1871 tarihli sayısı kontun mobilyalarının ve bazı eşyalarının konsoloslukta satışa sunulduğunu duyurmanın yanında, Konstantinopolis'te geçirdiği uzun yılların hatırası olarak topladığı "Doğu'da bulunmuş tarihi eserlerden" (Eastern antiquities olarak geçiyor) oluşan kişisel koleksiyonunu Aya İrini'deki Müze-i Hümayun'a bağışladığını iletmektedir. Kemal Paşa'nın bu hususta resmi olarak teşekkürlerini sunduğu da haberde belirtilmiştir (Morning Post, 05.01.1872).

Ahmet Vefik Paşa'nın sadrazam olmasıyla 1872 yılında Müze-i Hümayun müdürlüğü yeniden tesis edilmiş, aynı sene 1869 tarihli nizamname yeniden yayınlanmıştır (Donkow, 2004, s. 112). Müze müdürlüğü görevine Berlin Üniversitesi'nde klasik arkeoloji, filoloji ve sanat tarihi eğitimi almış olan Philip Anton Dethier (1803-1881) getirilmiştir.⁹¹ Dethier'in müze müdürlüğüne getirilişi Avrupa gazetelerinde de duyurulmuştur (Sheffield Daily Telegraph, 23.09.1872)⁹². Dethier'nin yayınlanmış pek çok kitap, çeviri ve makalesi bulunmaktadır. Bunlardan Constantinople adlı kitabında Aya İrini'yi de kapsayan açıklamaları şu şekildedir:

“Bab-ı Hümayun kapısından Saray'ın yeniçerilere ayrılmış bulunan birinci avlusuna girerken solda eski Aya İrini Kilisesi ile Darphane görülür. Kilisenin önünde bir parmaklığın arkasında birkaç devasa eser sergilenmektedir. Bu eserler arasında, Konstantinus Forumu'ndan getirilmiş bir Medusa başı, Bukoleon'un iki aslanı, zengin arabesklerle süslü Helene ve Konstantinus lahiti, Iulianus'un silindirik lahiti ile Konstantinus ailesine ait iki lahit yer alır. Bir zamanlar Patrikhane olarak kullanılan ve Ayasofya ile de bağlantısı bulunan Aya İrini Kilisesi bir kubbe ve oval formundan dolayı neredeyse sivri kemere benzeyen bir çatı ile örtülmüştür. Kiliseyi Konstantinus inşa ettirmiştir. Çatı Leon IV döneminde çökmüştür. Ortodoks tarih geleneği kilisenin, kendisini yeniden yaptıran Kopronymos'un adını sakladığına inanır. Türkler kiliseyi silah deposu olarak kullanmaktadırlar. Ancak bu, binadaki şekli bozulmuş haçın onarılmasına engel olmamıştır. Bu silah deposu, içinde barındırdığı eserlerin zenginliği ve düzenlenişindeki zevkle, Doğu'da örnek alınabilecek hoş bir düzenin bulunabileceğini kanıtlayacaktır. Apsisin arkasındaki, galeriye çevrilmiş bölümde; Muhammed'in (Mehmed) kılıcı, Timurlenk'in kol zırhı, yine İskender Bey'in kol zırhı ve fethedilen kentlerin kapı anahtarları olmak üzere tarihi silahların bulunduğu küçük bir sergi yer alır⁹³. Hemen yanındaki avluda ve bu avluya bitişik bulunan iki salonda Aya İrini'nin bir uzantısı olarak geçici bir süreyle bir Eski Eserler Müzesi'nin çekirdek binası oluşturulmuştur. Kentin Belediye Meclisi'nde bu müze için uygun bir bina yapılmasına karar verilmiştir. Avluda, görülmeye değer eserler arasından Marcianus ve Pulcheria'ya ait iki erguvani lahit, orta bölümde, hipodromdan getirilmiş olan bir anıt sayılabilir. Bu anıtın üzerindeki yazılar için antolojilere bakılmalıdır. Sağ taraftaki salon Ortaçağ silahlarını barındırır, soldaki, artık ağzına kadar dolmuş bulunan salon ise gelen eserlerle giderek zenginleşmektedir. Selanik'ten getirilen, üzerinde Hippolyt'in tasvirleri bulunan mermer lahit koruma amacıyla bu salona alınmıştır. Ayrıca Girit'teki Deros'tan gelme dört yazıtı, Fenike tanrıçası Astarte'nin Lampsacus'tan getirilmiş

⁹¹ Dethier ile ilgili detaylı bilgi: Cezar, 1995, s.235.

⁹² Haber: “Dr. Dethier, a well known Oriental antiquarian has been appointed Director of the Imperial Museum at Constantinople.” şeklinde bir duyuru.

⁹³ Gautier'in tarif ettiği eski emanetler kısmından bahsediyor.

büyük bronz diskini, Mausaleum'un Amazonları tasvir eden bir yarı kabartma parçasını içeren önemli bölümün altını çizelim. Aynı bölümde Mithat Paşa'nın Bağdat'tan gönderdiği çivi yazılı bir dizi yazıt, Sabri Paşa'nın bir armağanı olarak Hama'dan getirilmiş, üzerinde Mısır hiyeroglifleri olmadığı anlaşılan bir resim yazısı bulunan dört taş, bronzdan bir Herkül heykeli, Tarsus kökenli, parçalar halinde bulunmuş büyük bir bronz heykel ve aralarında Bizans muhafız alayının Got ve Bauvacier kökenli prensleri bulunan yazıtları da sergilenmektedir. Borsa'nın köşesinde, yerde dağılmış bulunan sütun parçalarının karşısında ünlü yeniçeri çınarları görülür. Bu ünlü çınarlar, suç işlemiş vezirlerin kafalarını uçurmak için kullanılıyordu. Darphane'nin yanından küçük bir kapıdan geçerek aşağıya doğru yürünürse Çinili Köşk'ün süslediği bir terasa gelinir. Çinili Köşke sebepsiz yere Konstantinus Köşkü adı yakıştırılmıştır. Eskiden bu köşk yeniçerilerin balmumu figürleri ile eski giysilerin sergilendiği bir müze idi. Sonra bu eserler, Aya İrini Kilisesi'ne ve buradan da Hipodrom'un sphendonesi üzerinde kurulmuş olan Ticaret ve Sanat Okulu'na götürüldü." (Dethier, 1993).

Müze içeriği ile ilgili tasvirlerinin yanı sıra Dethier'nin Aya İrini'nin apsisinde yer alan haç figürünün Osmanlı döneminde restore edilmiş olduğuna dair verdiği bilgi dikkat çekicidir. İstanbul'a 1874'te yirmisekiz yaşındayken gelen bir 19. yüzyıl gezgini olarak Edmondo de Amicis'in de "Costantinopoli" adlı eserinde birinci avluya değindiği görülmektedir. Aya İrini'nin içinde bulunduğu ortamın aynı senede tanımlanması açısından burayla ilgili söylediklerine değinilebilir:

"Bab-ı Hümayun'dan Saray'ın ilk avlusu olan ve yeniçeriler avlusu denen avluya giriliyordu. Bu büyük ve upuzun avlu, birbirine uymayan binalarla çevrilmiş ve aralarında gövdesini on kişinin kucaklayamayacağı, yeniçeriler çınarı denen koca çınarın da bulunduğu ağaç kümeleriyle gölgelenmiş olarak bugün de mevcuttur. Ziyaretçinin solunda, büyük Konstantinus tarafından kurulmuş Türklerin mühimmat deposu olarak kullandıkları Aya İrini kilisesi vardır. Daha ileride ve çepeçevre Saray hastanesi, hazine dairesi, limonluk, ıstabl-ı amire, mutfaklar, kapıcı koğuşları, defterdar dairesi ve sarayın büyük rütbeli askerlerinin daireleri bulunuyordu. Büyük çınarın altında, üzerinde kellelerin uçurulduğu iki taş sütun hala duruyor. Divana gidecek veya huzur-u hümayuna çıkacak herkes buradan geçiyormuş..." (Amicis, 1993).

Amicis'nin notlarından Aya İrini çevresinde yer alan işlevlerle ilgili bir takım değişiklikler olmakla birlikte koğuşlar, hastane ve fırınlar ve ahırlar gibi başlıca yapı gruplarında bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Ancak erken dönemde ortadaki geniş teşrifat alanını çevreleyen işliklerin yerlerini daha çok defterdar dairesi, yüksek rütbeli askerlerin daireleri gibi bir takım ofislere bıraktıkları da anlaşılmaktadır. Artık sarayın ihtiyaçlarını gidermek için ihtiyaç duyulmayan üretim atölyeleri yerine daha ziyade idari işlevler Aya İrini çevresinde yerlerini almaktadır.

7.4 Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e Nakledilmesi

Aya İrini'nin bir kısmının müze olarak kullanılması, bağlı bulunduğu askeriye kurumunu rahatsız etmektedir. Bu sorunu gidermek amacıyla askeriyeden gelen çeşitli girişimler olmuştur. Osmanlı Arşivlerinde 26 Aralık 1873 tarihinde buna yönelik yinelenen bir talebi içeren dilekçenin ilgili makamlarca karara bağlandığı bir belge (BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11) yer almaktadır (Şekil C.25, Şekil C.26, Şekil C.27, Şekil C.28). Fethi Ahmed Paşa'nın Tophane Müşiri olarak hizmette bulunduğu dönemlerde, Aya İrini'nin bir kısmı sergilere ayrılırken 1850 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Çinili Köşk de harbiye deposu işleviyle askeriyeyle bağlanmıştır. Ancak yapı kısa süre sonra işlevsiz kalmış olmalı ki, Dâr-ı Şûra-yı Askeri Topçu Dairesi tarafından hazırlanan dilekçede Müze-i Hümayun'daki arkeolojik eserlerin taşınabileceği bir yer olarak önerilmektedir. Aya İrini'deki müzenin kesinlikle taşınmasını isteyen askeriye çözümü yine kendisine tahsis edilen bir yapıyı, yani Çinili Köşk'ü önermekte bulmuş olmalıdır. Harbiye Anbarı'nın bir dairesinin müze olarak kullanılmasındaki başlıca sakınca, müze işleviyle birlikte Bâb-ı Ali'den aldıkları izinle yabancıların burayı gezebiliyor ve geziler sırasında askeri silah ve mühimmatı görüp tetkik edebiliyor olmasıdır. Yabancıların askeri deponun muhteviyatına rahatça ulaşip inceleyebilmeleri uygunsuz görülmektedir. Bir diğer sakınca ise Harbiye Anbarı'nda eşya depolanabilecek alanın bu işlevsel bölünme dolayısıyla daralmış olmasıdır. Bu sebeple orduya ait tüfeklerin bir kısmı geçici olarak başka yerlere nakledilmiş, Avrupa'dan yeni alınan tüfekler için de yer bulunamamıştır. Bu rahatsızlıklara dair Seraskerlikten alınan görüş yazıları değerlendirilirken, müstakil bir müze binasına ihtiyaç duyulduğu zaten dile getirilmektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda önerilen Çinili Köşk'ün uygun olduğu ve saray dahilinde müze kurulması için başka bir uygun binanın bulunmadığı belirtilmiştir. Sonuç olarak 1873 yılı içinde padişah izni de alınarak Çinili Köşk'ün boşaltılıp nakledilecek eserlerin sergilenmesi için bir müze olarak düzenlenmesine karar verilmiştir.

Çinili Köşk'ün hazır edilmesi iki sene kadar sürmüştür. 1875 yılında nakil işlemlerine başlanması için hamalların işe alındığı yine belgelerden (BOA, MF.MKT, d. 46, g. 9) öğrenilmektedir (Şekil C.29). Arkeolojik eserlerin taşınırken güvenliğinin sağlanması nakil işlemleri sırasında başlıca sorun olmuş, işlemlerin kısa sürede tamamlanamaması nedeniyle bununla ilgili pek çok yazışma ve karar metni

hazırlanmıştır. Nihayet 1876 yılında en azından Harbiye Anbarı'nın iç mekanındaki koleksiyonun büyük çoğunluğunun taşınma işlemi tamamlanmıştır.

Müzenin taşınması haberi Avrupa gazetelerinde de yer almış, örneğin Manchester Evening News adlı İngiliz gazetesinin 2 Aralık 1876 tarihli sayısında sanat dünyası haberleri arasında müzenin taşınması da “İmparatorluk Antik Eser Müzesi saray içindeki küçük Aya İrini Kilisesi'nden, hazırlanmakta olan daha geniş bir binaya taşınıyor” şeklinde duyurulmuştur. Ancak taşınma işlemleri tamamlandıktan sonra da müze açılmamış bu defa da yeni müzedeki sergi düzeni ile ilgili bir takım sorular ortaya çıkmaya başlamıştır. Koleksiyonun Aya İrini'de sergilendiği yıllarda ciddi bir klasifikasyondan yoksun olduğu bilinmektedir. Yeni müzenin Avrupa müzelerine benzer bir anlayışla düzenlenmesini isteyen Osmanlı hükümeti bu alanda incelemeler başlatmıştır. Osmanlı arşivlerinde yer alan 11 Temmuz 1876 tarihli bir belge Viyana ve Londra sefaretlerine gönderilen bir talep mektubunu içermektedir. Mektupta yakın zamanda açılmasına karar verilmiş olan müzenin iç düzenlemesinin müzakere edilmekte olduğu, bu amaçla İngiltere Devleti'nin müzehanesinin düzenine benzer bir düzen oluşturulmasının uygun görüldüğü söylenmekte bu uygulama için de bu müzenin düzenlemesinin bir örneğinin gönderilmesi talep edilmektedir.

Aya İrini'nin iç mekanındaki koleksiyonlar taşınmış olmakla birlikte kuzey cephesinin önünde yer alan bazı arslan heykelleri ve lahitler gibi antika eşyanın 1880'de hala aynı yerde olduğu görülmektedir (Şekil 7.19). Bunların taşınma işlemleri Çinili Köşk'teki yeni müzenin açılışından da sonra uzun bir sürece yayılmaktadır.

Çinili Köşk'teki yeni arkeoloji müzesinde düzenlemeler yapıp müzenin açılması 1880 yılını bulmuştur. 16 Ağustos 1880'de yapılan açılış konuşmalarında dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa ve eğitimci Aristokles Efendi İstanbul gibi bir kentte müzenin açılmasının önemini vurgulamışlardır. Münif Paşa Yunanistan'da bulunan antik eserlerin ancak Atina'da korunup sergilendiğini belirterek “bizim eserlerimizin çoğu ise, ne yazık ki bugün Avrupa ve Amerika'daki müzeleri süslüyor” sözleriyle üzüntüsünü belirtmiş, yeni açılan müzenin Osmanlı topraklarında ortaya çıkacak eski

eserlerin İstanbul'da sergilenmesine olanak sağlaması açısından önem taşıdığını vurgulamıştır (Akın, 1993, s. 235)⁹⁴.

7.5 Aya İrini'nin Ziyaretlere Kapanması ve 1894 Depremi

Sultan II. Abdülhamid döneminde Aya İrini hala Harbiye Anbarı olarak da anılmaktadır (Alus, 1920, s. 32-33). Müze 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında kapatılmış, gazete haberlerinde de askeri malzeme deposu olarak geçmeye başlamıştır. O sıralarda İstanbul'da bulunan bir Avusturya askeri ataşesinin görüşlerine yer verilen Western Daily Press adlı İngiliz gazetesinin 19 Nisan 1878 tarihli bir yazısı Türk ordusunun Ayastefanos Antlaşması sonrasındaki durumunu anlatmaktadır. Ataşe ordunun ne kadar büyük bir hızla değişip toparlanabildiği konusundaki hayretlerini dile getirmektedir. Yenilgi sırasında geri çekilirken büyük miktarda askeri malzemeyi bırakmak zorunda kalan ordu çok zor duruma düşmüş, generallere güven tamamen kaybolmuş, bir karmaşa ve güvensizlik ortamı oluşmuştur. Ancak ataşenin söylediğine göre antlaşmadan çok kısa süre sonra İstanbul'daki ordu tamamen yeni üniforma, silah ve diğer askeri teçhizat ile donatılıp moral ve disiplinini yeniden kazanarak adeta tamamen ayağa kalkmıştır. Orduyu toparlamak için gereken malzeme bundan önce oldukça yıpranmış ve boşalmış olması gereken Tophane ve Aya İrini'den tedarik edilmiştir. Ataşe bunca büyük bir malzeme tedarikine dayanabildiklerine göre bu depoların savaş öncesindeki yıllarda ciddi anlamda doldurulmuş, donatılmış olması gerektiğini söylemekte, ordunun yeni haliyle İstanbul'u Osman Paşa'nın Plevne'deki savunması kadar kuvvetli biçimde savunabileceğini öne sürmektedir. Sonra da Konstantinopolis civarında toplanmış ordunun büyüklüğünü anlatacak bir döküm verilmektedir. Aya İrini cephaneliğinin mevcudu bu tedariklerden sonra muhtemelen oldukça azalmıştır. Ancak ataşenin açıklamalarından, savaşın yaklaştığı yıllarda Aya İrini'nin iç kısmının çok yüklü miktarda silah ve askeri mühimmatla dolu olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıllarda Aya İrini'nin görünümüne ait bir çizim Şekil 7.18'de görülmektedir. Çizimde taş ve tuğla sıralarını belli eden çizgilere dayanarak bu dönemde dış yüzeyin sıvasız olduğunu söylemek mümkündür. 1740'larda eklenen giriş revakının sol yanında iki oda ve iki kapı görülmektedir. Sonraki tarihlere ait görsel dökümanların aksine apsisin önünde

⁹⁴ Akın, (1993, s. 239) her iki konuşmanın da tam metin çevirilerinin yabancı dildeki gazetelerde de aynen yayınlandığını söyleyerek La Turquie gazetesinin 18 ve 19 Ağustos 1880 tarihli sayılarını kaynak vermektedir.

hiçbir şey bulunmamakta, burası birinci avluya açık durmaktadır. (Sonraki dönemlerde buraya hem topların yerleştirildiği hem de ağaçlar dikildiği görülecektir.)

Şekil 7.18 : Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle kapatılmadan kısa bir süre önce Aya İrini'ye ait bir çizim (Paspates, 1877).

Yapının Paspates'in yayınından sadece üç yıl sonra yaklaşık aynı açıdan çekilmiş bir fotoğrafı Şekil 7.19'da yer almaktadır. 1860ların sonlarında İstanbul'a yerleşmiş ve bir fotoğraf stüdyosu açmış olan Guillaume Berggren (1835-1920) tarafından çekilmiş 1880 tarihli fotoğraf Paspates'te yer alan çizimin ne kadar kesin bilgiler verdiğini de doğrulamaktadır. Fotoğrafta yapının doğu cephesinin önü boştur. Apsisin güney tarafındaki kemerli açıklığın önüne, buranın kapalı bir mekan olarak kullanılabilmesi için bir oda eklendiği görülmektedir. Yapının güneyindeki işlevlere ait alanlar doğu cephesinin yanından sura doğru uzanan bir duvar ile birinci avludan ayrılmaktadır. Duvar güneydoğu köşede Aya İrini'ye dayanmaktadır. Yapının kuzeydoğusu ve Osmanlı eki olan odalara kadar kuzey cephesi bir parmaklık ile birinci avludan ayrılmıştır. Arkasında, sergilenmek üzere yerleştirilmiş, bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan arslan heykelleri, lahit gibi eserler ve bir takım yapı parçaları dizilmiştir. Şekil 7.18'de giriş revakının doğusunda bulunan Osmanlı eki odanın haricinde üzeri sarmaşıklarla kaplı bir başka odanın iliştirildiği görülmektedirken Şekil 7.19'da buranın aslında asma yapraklarıyla bezeli bir çardak olduğu anlaşılmaktadır. Bunun haricinde iki resim narteks örtüsüne çıkan ahşap merdivene kadar birçok benzer detay içermektedir.

Şekil 7.19 : Guillaume Berggren tarafından çekilmiş 1880 tarihli Aya İrini’ye kuzey doğu yönünden bakan fotoğraf (Musée des beaux-arts du Canada, no 20088).

Müzenin kapalı olduğu dönemde sergilerin yerinde bırakıldığı gözlemcilerin notlarından anlaşılmaktadır. Genç bir asker olan yazar Ahmet Mithat silah kuşanmak için Aya İrini’ye gittiğinde tarihi silah yığınları ile askerlere verilen Henry Martini tüfeklerini bir arada gördüğünü belirtmektedir (Ahmet Midhat, 1910, s. 1). Bu dönemde ayrıca II. Abdülhamid tarafından hazırlatılıp Amerika Kütüphanesi’ne (National Library of the United States of America – bugün Library of Congress) hediye edilen albümlere Aya İrini de dahil edilmiştir. Bulundukları arşivlerde⁹⁵ Aya İrini ile ilgili fotoğrafların pek çoğu tarihi albümdeki diğer fotoğraflar gibi 1880-1893 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu fotoğrafların bir kısmı bazı yerlerden toplanmış olmakla birlikte büyük çoğunluğu Abdullah Biraderlerin stüdyosu tarafından hazırlanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer alan 15 Kasım 1891 tarihli bir belge (BOA, Y.MTV, d. 56, g. 34) (Şekil C.31) Abdullah Biraderler’in Aya İrini ile ilgili fotoğraf çekimlerine ilişkin ilk iznin 1889 yılında çıktığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla fotoğrafları 1889-1893 yılları arasına tarihlemek mümkün

⁹⁵ Library of Congress – Prints and Photographs Division – Washington

olmaktadır. Daha önceden aldıkları izinle çekim yaptıkları Harbiye Anbarı'na bazı eksik fotoğrafları tamamlamak üzere yeniden gelmiş olan Abdullah Biraderler kapıdaki memurun izin vermemesi sebebiyle çalışmalarına nasıl devam etmeleri gerektiğine dair resmi bir başvuruda bulunmuşlardır. İlgili belge de bu başvuruyu ilgili makamlara iletmek üzere hazırlanmış dilekçedir.⁹⁶ Abdülhamid Albümleri'nde yer alan Aya İrini'ye dair fotoğraflar EK. E'de verilmiştir. Fotoğraflardan Abdullah Biraderler'in stüdyosuna ait olanlar belirtilmiş, bunlar haricinde Abdullah Biraderler'e ait olması muhtemel olanlar ile kaynağı bilinmeyenler mümkün olduğunca muhtemel kaynakları verilmeye çalışılarak listelenmiştir. Fotoğraflar arasında Edwin Grosvenor'un kitabında yer alan bazı imajların da bulunduğu fark edilmektedir.

Abdülhamid Albümleri'ndeki fotoğraflardan özellikle naostaki sergilerin durumuna (Şekil E.2, Şekil E.3, Şekil E.4, Şekil E.7, Şekil E.8) ve kuzey yan nefe (Şekil E.13) bakarak 1889-1893 yılları arasında Aya İrini'nin ana mekanındaki sergilerin büyük bir kısmının buradan çıkarılmış olduğunu söylemek mümkündür. Orta nefte tüfeklerin dizilmesi için hazırlanmış sıralar düzenli bir silah deposu görünümünde tüfeklerle doludur. Ancak eserlerin sergilenmesi için duvarlara iliştirilen ahşap panolar, önceki dönemlerde silahlar ve çeşitli eski askeri eşya ile dolu olan, sütunlar üzerine yerleştirilmiş çubuklar tamamen boşaltılmıştır (Şekil E.4). Kuzey yan nefte yer alan bir takım ahşap raf ve sıralar da tamamen boşalmıştır (Şekil E.13). Aya

⁹⁶ Belge metni şu şekildedir:

Taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden Amerika Kütübhanesi ne yadigar olarak bazı hedâyâ-yı nefise-i mülûkâne irsâli mukarrer olmasına mebnî dâhilen ve hâricen Tophane-i âmire fabrikalarıyla mevcut bulunan top ve tüfenklerin her cinsinden birer tanesinin ve Baruthânenin ve Tophane musıkası yanında ümerâ ve zâbitânı hazır olduğu halde bir batarya topun ve Tophane dairesiyle merbûtâtından sair münasib mahallerin fotoğrafçı Abdullah biraderler marifetiyle biri kütübhane-i hümayunda kalarak diğer biri Amerika'ya irsal ve ikişer kıtası dahi Tophane'de hıfz olunmak üzere dört kıta fotoğraflarının aldırılması muktezâ-yı emr u ferman-ı hümayun-ı hazret-i hilâfet-penahiden bulunduğu 28 Cumadelâhir sene [1]307 ve 27 Kanun-ı sâni sene [1]306 tarihli tezkire-i hususiye-i devletlerinde işar buyurulması üzerine ber mantûk-ı irade-i seniyye-i mulukane icrâ-yı icâbına ibtidar olduğu sırada Maçka esliha anbarı ile Harbiye anbarının resimleri muma-ileyh Abdullah biraderler marifetiyle alınmış ise de ol vakit alınan resimlerin şimdi def'a-i sâniye olarak bazı nevakısı ikmal etmek üzere muma-ileyh biraderler tekrar anbar-ı mezkure müracaat eylemiş ise de def'a-i saniye için kendisine bir emr verilmemiş olduğundan müsâade etmediğini beyan ile ne yolda hareket etmesi lazım geleceğini mezkur anbar memuru ba-takrîr savb-ı âcizânemden istifsar [sormakla] etmekle bu babda emr u ferman-ı hümayun-ı cenab-ı padişahi her ne vechle şeref ârâ-yı sudur buyurulur ise hükm-i celiline tevfiğ muamele olunmak üzere arz ve istizânına ibtidar olundu ol babda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

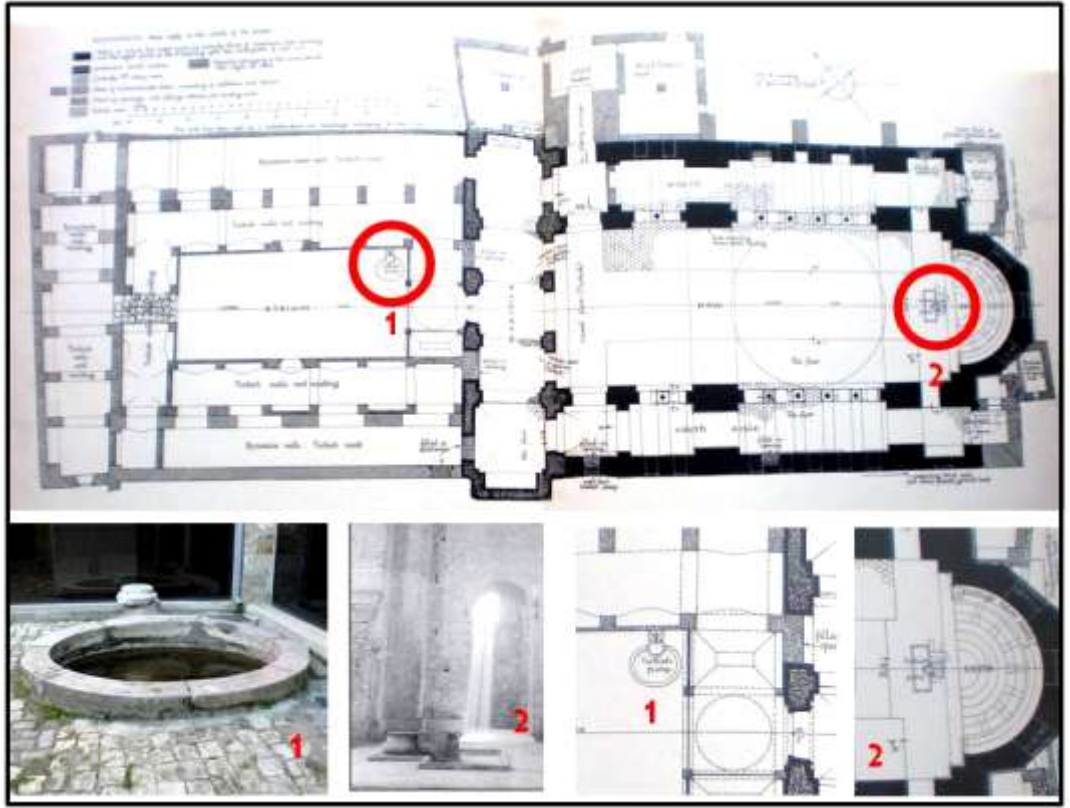
Fî 13 Rebiülahir sene [1]309 ve fi 3 Teşrin-i sani sene [1]307.

Yaveran-ı Hazret-i şehriyariden Tophane-i Amire Müşiri ve Umum Mekatib-i Askeriye-i şahane Nazırı Zeki. (BOA, Y.MTV, d. 56, g. 34, 13 R 1309 h.)

İrini'den taşınmış pek çok silah Abdülhamid Albümleri hazırlandığı sırada halen Maçka'da, Silahhane'de bulunmaktadır ve buradaki sergi düzeni ile fotoğraflanmıştır. Albümlerde Maçka'ya taşınarak burada sergilenen silahlar da yer almaktadır (Şekil E.19).

Bugün etrafındaki ufak havuzcuk ve su haznesi, mevcut ahşap sahnenin altında kalmış olan, apsis önündeki tulumba, albümde metal gövdesi de sağlam ve kullanıma hazır olarak Şekil E.1'de görüldüğü şekilde yer almaktadır.⁹⁷ Apsis önünde orta nefin diğer kısımlarından yaklaşık 20 cm. daha yüksek olan ve Osmanlı dönemine ait daha erken tarihli düzenlemeyi tekrarlayan bir döşeme yer almaktadır. George'un "modern" olarak tanımladığı tulumba bu yükseltilmiş döşemenin ortasında durmakta, etrafında da mermer bir kurna bulunmaktadır. George bu tulumbanın oldukça yakın zamanda (muhtemelen albümlerin hazırlanmasından birkaç yıl önce) yapıya eklendiğini belirtmektedir. Bir silah deposu olan Aya İrini yangın tehlikesi barındırdığından bunun dışında bir de avluda bir tulumbanın bulunduğu görülmektedir. Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan bu tulumba günümüze ulaşmamakla birlikte bunun döküldüğü genişçe havuz hala yerindedir (Şekil 7.20). George (1912, s. 16) bu tulumbanın da fazla derin olmayan bir sarnıçtan beslendiğini söylemektedir. Bahsi geçen sarnıcı cümle kapısının arkasındaki Osmanlı eki odalar ile darphane tarafında yüksek bir kotta yağmur suyu biriktiren bir sarnıç olarak tanımlamaktadır. George (1912, s. 16) yapının güneydoğusundaki L planlı sarnıcı görmemekle birlikte bundan haberdardır. Bu tulumbayı besleyecek, kilisede veya atriumda yakınlarda bu gibi herhangi bir yer altı sarnıcının izine rastlanmadığını belirtmektedir. Şekil 7.20 bu iki tulumbanın yerini plan üzerinde göstermektedir.

⁹⁷ Walter George'a (1912, s. 28) göre bu tulumbanın altında bir kuyu veya sarnıç bulunma ihtimali olsa bile, suyu tamamen olmasa da çoğunlukla apsisin dışındaki zemin hizasında küçük bir yağmur suyu sarnıcından gelmektedir. Peschlow (1977, s. 26) inceleme yaptığı dönemde kaybolmuş olan bu tulumbanın kalıntılarından bema açıklığının tam ortasında Osmanlı dönemine ait bir çeşmenin kalıntıları olarak bahsetmekte, beslendiği su kaynağını mermer gövdesi ve dikdörtgen planlı mermer sınırı hala yerinde olan derin ve durgun su içeren bir kuyu olarak vermektedir. Şekil 7.21 apsis önündeki bu tulumbadan kalan kısımları göstermektedir.

Şekil 7.20 : Tulumbalar - soldan sağa doğru sırasıyla avludaki tulumbanın havuzunun bugünkü durumu, apsis önündeki tulumbanın 1955'teki durumu ve iki tulumbanın George tarafından çizilmiş planları.

Şekil 7.21 : Apsis önündeki tulumbadan kalan gövde ve alçak mermer havuz (Courtauld Institute of Art, Conway Collections, A74/1292).

Sintranon (Şekil F.48, Şekil F.49) sıralarında dizilmiş bir takım zırhlar ile silahlar yerinde bırakılmıştır (Şekil E.1). Atriumdaki odalara giriş, narteksin ortasında, taht odasının önündeki kubbeye açılan kapıdan yapılmaktadır (Şekil E.2 ve Şekil E.3). Şekil E.3, Şekil E.7 ve naosa ait genel görünümüleri içeren diğer fotoğraflardan, kemer ve tonozların konturlarının büyük beyaz bantlarla vurgulandığı ayrıca enine beyaz bantların da boyanmış duvar ve tonoz yüzeylerine eklendiği bir düzen okunmaktadır. Ebersolt ve Thiers'in 1913 tarihli kuzey cephesi çiziminde beyaz bantlı bezemenin giriş revakında da uygulandığı görülmektedir (Şekil G.5). Şekil E.6 atriumun iç kuzey, güney ve doğu cephelerinin o dönemki durumunu ortaya koymaktadır. Atriumda Fethi Ahmed Paşa döneminde eklenmiş kapılar haricinde kuzey ve güney cephelerindeki revakların penceresiz sağır duvarlar şeklinde ilerlediği görülmektedir (Şekil G.7'de atrium kuzey koridorunun güney cephesi bu haliyle görülüyor). Revak kemerlerinde pencereler bırakılarak içerideki koridorların ışık alması sağlanmıştır. Atriuma giriş için nartekse bitişik olan koridorun ortasındaki kapı ana kapı olarak kullanılmakta bunun bir tarafında taht odasının kapısının bulunduğu cephesi, diğer tarafındaki revak açıklığı içinde ise kemerli iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklık da kuzey ve güney cepheler gibi bölümlenmiş, revak kemeri ışık almak amacıyla camlı şekilde tutulmuştur. Atriuma giriş yapılan kemerli, çift kanatlı, geniş ana kapının iki yanında aynı revak açıklığı içinde yine iki adet kemerli pencere açıklığı yer almaktadır. Taht odasının cephesinde revak açıklığı daha farklı bir bölümlenmeye sahiptir. Basık kemerli ahşap kapı açıklığının tamamını kaplamakta olan kapının üzerinde kalan kemer içi alanı da ortasında ışınsal olarak bölünmüş oval bir pencere bırakılarak kapatılmıştır. Avluda ortada porphirios anıtı, güney duvarına yaslanmış künkler ve kuzey duvarına paralel olarak dizilmiş iki lahit göze çarpmaktadır. Taht odasının ahşap kanatlı kapısı avlu zemininden yüksekte kalmaktadır (Şekil E.11). Şekil G.8'de taht odasının kesitinde bu yükselme açıkça ifade edilmektedir. Kapı önünde taş bir hazne ile bahsi geçen çeşitli boylarda künkler parke döşeme üzerinde görülmektedir. Şekil E.5 avlunun batı cephesi ile ortadaki anıtın arkasında sergilenen diğer nesneleri göstermektedir. Anıtın ardında yeniçerilere ait kösler arkada da Haliç'i kapatan zincir ile ilgili fotoğraflarda da yer alan lahit görülmektedir. Bu fotoğraf Abdülhamid Albümleri'ne Grosvenor'dan alınmış olabilir. Fotoğraf aşağıda Grosvenor'un notları arasında tartışılacaktır. Şekil E.15, Şekil E.16 ve Şekil E.10 atrium koridorlarında sergilenen çanlar, tüfekler ve davullar gibi bazı nesneleri göstermektedir. Şekil E.10 ve Şekil E.16'daki eserlerin

atriumda sergilendiğine dair bilgi resim altında bunların bahçede bulunduğunu belirten notta anlaşılmaktadır. Her ne kadar naos alanında duvarlarda yer alan panolar boşalmış görünse de Aya İrini'nin girişine, atrium ve apsiste sergilenen nesnelere ait fotoğraflar koleksiyonun büyük kısmının da hala burada barındırıldığını göstermektedir. Zırhların, miğferlerin, kılıçların, ışınsal şekilde duvarlardaki ahşap sergi panolarına iliştilirilmiş silahların buradan kaldırılmadığı anlaşılmaktadır (Şekil E.17). Bu fotoğrafta görülen mekandan sonra, kapıdan içeriye bakılmakta buranın da sergi nesneleri ile dolu olduğu görülmektedir (Şekil E.9). İçeriye doğru devam eden koridorun yanında zırhlar ve kalkanlar sıralanmış durumdadır.

Bu dönemde yapıya girmek oldukça zordur. Topkapı muhafızlığı yapmakta olan, sadakat nişanına sahip kişiler bile içeriye girememektedir. Avrupa sefirlerinden Dersaadet'e gelen yabancılardan en önemlileri ancak Harbiye Nezareti'nden, üstünde "İç Cebehane'nin ziyaretine mahsus duhuliye varakasıdır" yazılı zor edinilen bir belgeyi ellerinde bulundurarak içeriye girebilmektedirler. Yapı, içindeki bazı kıymetli ve eski silah ve eşyanın yanı sıra önemsiz denebilecek pek çok askeri mühimmat ile de tıka basa doludur. Artık kullanılmayan çok sayıda kapsüllü ve çakmaklı tüfek, el baltalarından oluşan yığınlar, sandıklar dolusu tüfek, alet, edavat, mızrak, yüzlerce boş tüfek sandığı, fişek imaline mahsus malzeme ve benzeri işe yaramayan pek çok şeyi barındırmaktadır. Burada çalışan kişiler bu eşyaların tamir ve yağlanmalarıyla görevli iki hademe ile bir mülazım, bir yüzbaşı ve kapı önündeki bir kulübede nöbet tutan bir anbar muhafızından ibarettir. Bu kişilerden başka hiç kimsenin binaya girmesine izin verilmemektedir. Gerektiğinde birşeylerin tamiri için ihtiyaç duyulan ustaların bile yapıya girmesi kolay değildir. Alus (1920) durumu anlatmak için binanın içine "ışık ve havanın bile zor girdiğini" söylemektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde Aya İrini adeta korku uyandırmakta, herkesten gizli ve uzak kalmaktadır. Bir gün halkın buraya hücum edip içindeki binlerce süngülü tüfek ve yatağan gibi silahları elde ederek İstanbul'da bir ihtilal çıkarmasından endişe edilmektedir. Bu şekilde esrarengiz bir hal alan Harbiye Anbarı'nı bir şekilde girip görebilmiş olan kişi sayısı çok azdır (Alus, 1920, s. 32-33).

Kilise Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonraki tarihlerde otuz yıl kadar kapalı kalsa da belirtildiği üzere özel izinle ziyaret edilebilmektedir. Alus, Askeri Müze Rehberi'nin yayınlandığı 1920 yılında hala Askeri Müze müdürü olan babası Ahmed Muhtar Paşa'nın da gençliğinde merakla bu konudaki pek çok yeri ve eseri gezmesine

rağmen Aya İrini'ye girmeye imkan bulamadığını, bir gün penceresinden içeriği şöyle bir seyretmeye çalışırken orta kapı tarafından bir memurun hızla kendisine doğru geldiğini görüp hemen oradan “sıvışmaya” mecbur kaldığını anlatmaktadır (Alus, 1920, s. 34).

Hala imparatorluğun önemli misafirlerine buradaki bazı nesnelerin gösterildiği görülmektedir. İngiliz gazetesi Nottingham Evening Post'un 12 Kasım 1889 tarihli sayısı II. Abdülhamid'in İmparator II. Wilhelm'e aslen 14. yüzyılın başlarında hükmetmiş Habsburg hükümdarı Friedrich'e ait olan IV. Murad'ın kılıcını gösterdiğini haber yapmıştır. Haberde detaylı olarak tasvir edilen, Habsburg Hanedanı'nın ata yadigarları arasında yer alan kılıcın⁹⁸ 16. yüzyılda İmparator Matthias tarafından Kont Hunyadi'ye verildiğini, kontun Türklerle yapılan savaşta öldüğünü ve kılıcın Türklere bu şekilde geçtiğini anlatmakta, bundan sonraki üç yüz yıl boyunca da Konstantinopolis'teki İmparatorluk Cephaneliği'nde göze çarpan bir nesne olarak saklanmakta olduğunu aktarmaktadır.

1890 yılında bazı Amerikan gazetelerinde⁹⁹ Sultan'ın hazinelerinin bir kısmını, nakit ihtiyacını karşılamak üzere dünyaya satışa sunduğuna dair haberler yer almakta, bu eserlerin Aya İrini'de bulunanlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara değer biçilmesi için bir mücevher uzmanının görevlendirilmiş olmasından yola çıkılarak Sultan'ın eşyalar üzerindeki değerli taşlara öncelik verdiği yorumu çıkarılmıştır. Koleksiyonun büyüklüğünü anlatmak için haberde değer biçme görevi teklif edilen Londralı bir mücevher uzmanının bu işi reddettiği, zaten bir düzine yetkin uzmanın bile bu işin altından kalkamayacağı söylenmiştir. Haber ayrıca hiç kimsenin bu muhteşem koleksiyonun ne kadar edeceğine dair bir tahmin yürütemeyeceğini ifade etmektedir. Değerli taşlara ilişkin “Avrupa'daki kraliyet koleksiyonlarının tümü toplansa bu koleksiyona eşit olamaz” şeklinde de bir açıklama yapılmıştır. Ancak birkaç imtiyazlı ziyaretçi haricinde kapıları sıkı sıkı kapalı olan Aya İrini'de çalışan memurların da diğer devlet memurlarından daha fazla para almadıkları düşünülerek bir takım yolsuzlukların çoktan yapılmış olması şüphesi ortaya atılmıştır. Ancak haberdeki açıklamalar, bu gibi müzeler elden geçirildiğinde çoğu zaman altın veya mücevherlerden çok daha değerli binlerce nesnenin açığa çıktığını söyleyerek

⁹⁸ Kabzası haç şeklinde çok uzun bir kılıç. Kabzası ve kını gümüş işlemeli. Şam işi bıçağında Almanca yazılar var. Tutma yerinde de imparatorluk kartalı işlenmiş.

⁹⁹ London Standard adlı İngiliz gazetesinden alıntılanmış haber

sürdürmektedir. Örnek olarak da kapılar kapanmadan evvel buradan çaldığı üç miğferden birini bin Pound'dan fazla bir paraya elden çıkaracak olan Pera'daki bir İngiliz'e, yüz Frank'tan az bir paraya satan kişinin hikayesi anlatılmaktadır. (The News Herald, 06.03.1890, Roanoke Daily Times, 16.01.1890, St. Paul Daily Globe, 16.01.1890)

Aya İrini'de bulunan Haçlı ordularına ait zırhlar ile ilgili haberler Avrupa basınında büyük ilgi görmektedir. Aya İrini'nin kapalı olduğu dönemde de İstanbul'da yeni ortaya çıkan bir takım Haçlı zırhlarının Aya İrini'ye yerleştirilmesinin gündemi tekrar bu yöne çektiği görülmektedir. Zırhların ortaya çıkması üzerine İngiliz gazetesi Pall Mall Gazette, (29 Aralık 1896) İngiliz yazar ve gazeteci Frederick Boyle tarafından yazılmış, Avrupa ve dünyanın çeşitli yerlerindeki antika zırhlar ile Aya İrini'deki koleksiyonu karşılaştıran "Crusaders' Armour" (Haçlı zırhları) başlıklı makaleyi yayınlamıştır. Boyle'un yazısı Aya İrini'deki koleksiyonun neden bu kadar heyecan uyandırdığına da ışık tutmaktadır. Boyle zaman zaman Haçlılar döneminden kalma zırhların bulunduğu dair haberler çıksa da bulunanların pek çoğunun çok da eski tarihlere dayanmadığını anlatarak başladığı yazısına, tüm Avrupa'da 15. yüzyıl öncesi zırhlardan sadece birkaç örnek bulunabilmesinin ne kadar şarşırtıcı olduğunu anlatarak devam etmektedir. Bu alandaki kamuya açık büyük koleksiyonların çoğunu görmüş olan Boyle erken dönem zırhlarına dair tam bir resim çizmek için yeterli malzemenin bulunmadığını söylemekte, dini sebeplerle pek çok eski eşyanın saklanmış olduğu Rusya'da bile sadece son Haçlı seferinden kalma yarım düzine eşyadan fazla bir şey bulunmadığına dikkat çekmektedir. Kopenhag, Christiania gibi yerlere gidildiğinde çok sayıda miğfer ve kılıç bulunmakla birlikte zırh konusunda İskandinavya'nın da diğer Avrupa ülkelerinden daha zengin olmadığı görülmektedir.¹⁰⁰ Bunun sebebi, bu malzemelerin pahalılığı ve her yeni stil döneminde eski metal eşyanın dövülerek yeni şeyler üretilmesi olarak verilmiştir. Eski zırhların malzemeleri yeniden kullanılmaktadır. Dolayısıyla bugün Avrupa'da Haçlı zırh ve silahlarından kalanların tamamen şans eseri günümüze ulaştığı söylenmektedir. Boyle daha sonra İngiltere'de bulunan bu alandaki malzeme stokunu değerlendirip ne kadar az sayıda nesne bulunduğunu ortaya koymuştur. Bazı

¹⁰⁰ Boyle (Pall Mall Gazette, 29.12.1896) Vikinglere ait savaş eşyalarının bataklıklarda gömülü kalma, mezarlara konulma ve kahramanlara mezar olarak kullanılan gemilerle gömülmelerinden dolayı daha iyi korunduklarını söyleyip Haçlı zırh ve savaş gereçlerinden ayrı tutmaktadır.

önemli parçaları tarihlerini de anlatarak listelemektedir. Bundan sonra da Konstantinopolis'te inanılmaz miktarda bozulmamış Haçlı zırhı bulunduğunu söyleyerek Aya İrini'deki koleksiyonu anlatmaya başlamıştır. Bu koleksiyonu “Avrupa'nın tüm uzmanlarını titretecek büyüklükte” ifadesiyle tarif etmektedir. Boyle, bir gün İstanbul'da uzun yıllar Osmanlı sınırları içinde görev alan ve 1872'den itibaren İstanbul'da konsolos yardımcısı olan (viskonsül) William Wrench'in (Berridge, 2009, s. 91) çalışma odasında beklerken, orada toplanmış nadir ve çok değerli bazı eserler arasında Ortaçağ resimlerinden tanıdık gelen ancak daha önce hiçbir koleksiyonda karşılaşmadığı tipte iki adet miğfer dikkatini çekmiştir. İkisi de yoğun işleme izleri olan miğferler çok iyi durumdadır. Boyle neşe ve heyecan ile bunları incelerken Wrench'e yakalanmış ve Wrench kendisine parçaların hikayesini şu şekilde anlatmıştır: Parçalar kendisine birkaç sene evvel bulundukları yeri söylememekte ısrarcı olan bir Yahudi tarafından satılmış, rakip koleksiyoncular böyle değerli parçaların ortalıkta gezindiğinden haberdar olmasınlar diye bunları bir süre saklamış, tüm parçalar ortaya çıktıktan sonra da artık saklamak gerekmediğinden ilgili elit gruba sergilenmesinde sakınca görmemiştir. “Yahudi” zaman zaman aynı döneme ait benzer parçalar ve görülmemiş silahlar getirmeye devam etmiş, ancak fiyat konusunda anlaşamayınca alışveriş kesilmiştir. Bir süre sonra Mr. Wrench Fransız ve Alman ajanların İstanbul'a gelip ısrarla eski zırhları soruşturduğunu duymuş, daha sonra da Haçlı dönemine ait iki miğferin Paris'te inanılmaz yüksek bir fiyata satıldığını haber almıştır. Ajanların “Yahudi”yi bulup tartıştıkları düşünülmektedir. Polis de bir şekilde olaydan haberdar olmuş “Yahudi”yi tutuklamış, sorgulama sırasında bu kişi bu değerli eserleri sur duvarında bir girintide bulduğunu itiraf etmiştir. Ertesi gün askerlerin denetimindeki araçlara küreklerle yüklenen eserler Boyle'un boş olduğunu söylediği Aya İrini Kilisesi'nin zeminine boşaltılmıştır. Boyle burada koleksiyonun ayrıştırılmadan durduğunu söylemektedir. Hükümetin bu eserleri neden elden çıkarmadığını anlayamamakta, bunun bir takım batıl inançlara bağlı olabileceğini iddia etmektedir. O dönemlerde hazineye ait pek çok değerli eşyanın satışa çıkarılmış olması ve özellikle 1890 yılında Aya İrini'den çıkarılmış eserleri kapsayan büyük satışa dair haberler göz önünde bulundurulursa Boyle'un şaşkınlığı yadırganamaz. Bu dönemde Aya İrini'ye girişin oldukça zor olduğu bilinmektedir. Boyle da ısrarlı başvurularına rağmen giriş izni alamamıştır. Ancak kendisi bunu, eserlere olan ilgisi konusunda fazlaca dikkat çekmiş olmasına bağlamaktadır.

1897 yılında bazı Amerikan gazetelerinde İstanbul'da Haçlılar zamanına ait olağandışı bir takım Fransız ve İngiliz zırhlarının bulunduğu haberi yer almakta, tamamen şans eseri şehir surlarında ortaya çıktığı söylenen bu zırhların sultanın emriyle Aya İrini'ye yerleştirildiği söylenmektedir. Gazetelerin Wrench'in yaklaşık bir yıl önceden haberdar olduğu koleksiyondan bahsettikleri aşıkardır (The Independent, 07.04.1897).

1839 yılındaki boşaltım ile birlikte Aya İrini'de saklanan pek çok eski zırh ve silahın yapıdan ayrılıp bir kısmının Cenova üzerinden Avrupa'ya ulaştığı anlatılmıştı. Bu tarihten ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek koleksiyoncular, gerek açık arttırma şirketleri gerekse bu alana artan ilgi ile müzelerde kurulan ortaçağ silah ve zırhlarına ayrılan yeni koleksiyonlarla ilgili haberlerin hızla arttığı görülmektedir. Pek çok bu gibi eser geldiği yer Aya İrini olarak sunulmak suretiyle satışa veya sergiye çıkmaktadır. Gerçekten de bu ve sonraki dönemlerde ve hatta günümüzde bile bazı açık arttırma sitelerinde vaktiyle Aya İrini'de muhafaza edildiği iddia edilen pek çok esere rastlanmaktadır. Bunlar sadece Avrupa merkezli eserleri değil Osmanlı, İran ve Memlük savaş aletleri gibi bir kısmı ganimet olarak bir kısmı ise diplomatik hediyeler arasında Osmanlı cebehanesine gelmiş olan nesneleri de kapsamaktadır. 1839'da Aya İrini'den dağılan eserler arasında bunlar da bulunmaktadır. David Alexander Osmanlı ve Memlük hazinelerinden çıkma kılıçları incelediği yazısında Avrupa'da çeşitli müze, sergi ve özel koleksiyonda bulunup cebehane arması taşıyan askeri silah ve zırhların büyük çoğunluğunun 1839 yılındaki olaylar sırasında dağılan eşya olduğunu belirtmektedir (Alexander, 2006, s. 16). Avrupadaki koleksiyonlara ve bu yüzyılın ilerleyen vakitlerinde Amerika'da bu tip eserlere özellikle artan ilgi sonucu yoğunlukla da buraya gitmek suretiyle tüm dünyaya yayılan bu eserlerin vaktiyle Aya İrini'de yer almış olduklarını belirlemek üzerlerindeki bir damga sayesinde mümkün olmaktadır. Bu amblem ortaçağ zırh ve silah araştırmacıları arasında "Türk cebehanesi damgası" olarak bilinmektedir (Şekil I.25). Helmut Nickel (1968, s. 63), Metropolitan Sanat Müzesinde bulunan Bohemya törensel okuçları (Şekil I.14) ile ilgili yazısında bu okuçlarının üzerinde de bulunan damga ile ilgili o dönem Topkapı Sarayı kuratör asistanı olma Ünsal Yücel'den aldığı bilgileri aktarmaktadır. Buna göre bu damga 12. yüzyılda Oğuz Türklerinin Kayı boyuna ait işareten türetilmiştir. Eserlerin damgalanması haricinde çadır ve bayraklarda kullanıldığı görülmekte Orhan Bey zamanında (1326-1327) paraların

üzerine basıldığı görülmektedir (Nickel, 1968, s. 63). R. Elgood (1995, s. 48) II. Murad döneminde de paraların üzerinde bu işaretin bulunduğunu söylemektedir. 15 ve 16. yüzyıllarda kullanımı çok artmakla birlikte 17. yüzyıldan sonra terk edilmiştir. Aya İrini’de muhafaza edilen her türlü silah ve zırh üzerine işlenebildiği görülmektedir. 1522 tarihli bir top dışında ateşli silahlarda kullanılmamıştır (Nickel, 1968, s. 63). Nickel bu damga ile ilgili Edward von Lenz’in akla yatkın görünen bir başka yorumunu da aktarmaktadır. Avrupalı araştırmacıların gözünde “cebehane damgası” olarak bilinen bu işaretin sadece Aya İrini’de kullanılmadığı açıktır. Aya İrini’deki kullanımında da buraya ait her parçanın damgalandığı görülmemektedir. Eserlerin pek çoğu işaretlenmiş olsa da bir grup parçada bu damgaya rastlanmamaktadır. Lenz bu damgayı taşıyan nesnelerin pek çoğunda ayrıca bir takım onarımlar da fark edildiğinden bunun bir kontrol/sağlamlık/kullanılabilirlik işareti olduğunu öne sürmektedir. Lenz’in araştırmasını yayınladığı damganın Kayı boyu ile ilişkilerine henüz değinilmediği 1912-14 yılları arasında yazar 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı ateşli silahlarına kontrollerden sonra basılan Osmanlıca “imtihan” damgasının (Şekil I.26) basitleştirilmiş versiyonu olduğu sonucuna varmaktadır (Nickel, 1968, s. 63). Damganın Kayı boyunu sembolize eden işaret olduğu bilinen bir gerçek olduğundan bu sonucun doğru olmadığı anlaşılsa da Aya İrini’de kullanımı ile ilgili yorumları aydınlatıcıdır.

Kapalı olduğu dönemde Aya İrini’yi ziyaret edebilen kişilerden biri de Robert Kolej’de tarih hocalığı yapmış ve Konstantinopolis, Hellenic Philologic Syllogos (Helenik – Filolojik Topluluk) üyesi Edwin Grosvenor’dur¹⁰¹. Yapıya ait en eski tarihli fotoğrafların bazıları Grosvenor’un “Constantinople” adlı iki ciltlik kitabında yer almaktadır. Bunlardan Aya İrini’nin kuzey cephesini, birinci avlunun bir kısmını ve arkada Topkapı Sarayı surları ile Ayasofya’nın minarelerini gösteren bir fotoğraf Şekil 7.22’de verilmiştir. Fotoğrafta Aya İrini’nin kuzey cephesi önünde bazı lahitlerin sergilendiği görülebilmektedir. Şekil 7.23 Aya İrini’nin kapalı kaldığı dönemin daha sonraki yıllarına ait 1903 tarihli bir fotoğrafa yer vermektedir. Grosvenor’un fotoğrafındaki sahneden on üç yıl kadar sonrasını gösteren bu fotoğraftan bu yıllar içinde yapının en azından kuzey cephesinde ve önünde sergilenen objelerle ilgili herhangi bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece

¹⁰¹ Amerikan eski genel temsilcisi.

yapının kuzey cephesi önündeki küçük ağaçların boylarının neredeyse iki katına çıktığı doğu cephesinin önüne de yeni bir grup genç ağacın dikildiği fark edilebilmektedir.

Şekil 7.22 : Aya İrini'nin kuzey cephesini gösteren yaklaşık 1890 tarihli fotoğraf (Grosvenor, 1900, cilt II, s. 475).

Şekil 7.23 : Aya İrini'nin kuzey cephesini gösteren 1903 tarihli fotoğraf (Brooklyn Muzesi Arşivi, Goodyear Archival Collection, S03-06-01-003image1710).

Grosvenor, 1900 yılında yayınlanan eserinde Aya İrini ile ilgili şunları söylemektedir:

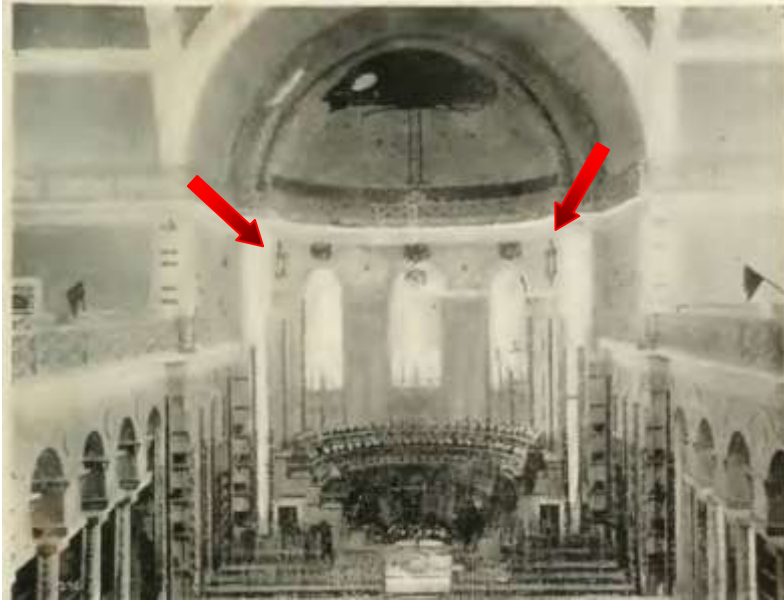
“Aya İrini parçalı restorasyonlar geçirmiş ve bugün orijinal formunu korumaktadır... Birden fazla detayıyla bir Roma bazilikasını hatırlatmaktadır. Geniş ve etkileyici

kubbesi üstünde pencere açıklıkları olan bir silindir üzerinde yükselmektedir. Ancak içerisi karanlık ve kasvetlidir. Pencelerin çoğu tuğla ve sıva ile muhtemelen yaklaşık oniki yüzyıl önce Isaurialı III. Leo tarafından kapatılmıştır. Çok sayıda fresk ve mozaik dokunulmamış olarak kalmıştır. Altarın üzerinde büyük ve bozulmamış bir haç vardır. Şehirdeki diğer önemli binalara göre çok daha sıkı korunmaktadır ve giriş çok zor hatta neredeyse imkansızdır. Kapıda gece gündüz bekleyen askerler sürekli tetiktedir. Nadiren devlet giriş izni vermektedir. İronik bir şekilde barışa adanan bu mabed Osmanlılar tarafından silah ambarına dönüştürülmüştür. Geniş duvarlar sıkça yerleştirilmiş ortaçağa ait ve modern her türden zırhları barındırmaktadır. Göğüslükler, miğferler, zincirli zırhlar, el baltaları... simetrik bir düzenle yerleştirilmiş olmalarının yanı sıra yerde gruplanmış Amerika'dan gelmiş çok sayıda tüfekle bir karışıklık içindedir. Ancak içindekilerin çoğu artık kullanılmayan eski ve antik silahlar olduğundan buranın cephanelikten çok bir müze olduğu söylenebilir. Çok zengin katkıları olan pek çok obje yakın zamanlarda buradan kaldırılmıştır. Ancak pek çok şey de burada kalmıştır. Haçlıların şövalye eşyalarıyla 1118'de ölen Alexios I. Komnenos'un savaş makinaları yanyana görülmektedir. Timurlenk'e ait bir kolçağın yanında II. Mehmet'in kılıcı ve bunun yanında Arnavutluk tarihinin en kanlı günlerini hatırlatırcasına bugün paslı olan İskender Bey'in kılıcı bulunmaktadır. Girişte eşit sessizlikle Ayasofya'nın çanı ve yeniçeri davulları yanyana durmaktadır. Köşeye itilmiş bir lahitte bir imparator veya imparatoriçe yatmış olabilir. Bunun yakınında yerde ise Haliç'ten Galata'ya uzanan zincirin bir kısmı bulunmaktadır....ve şehirlerin anahtarları.... Aya İrini'nin kuzeyinde dar çimenli bir alan sokaktan yüksek demir korkuluklarla ayrılmaktadır. Burada yedi büyük obje bulunur... En önemsizi Medusa başıdır....(bu objelerin tarif ve hikayeleri)” (Grosvenor, 1900, cilt II, s. 474-484).

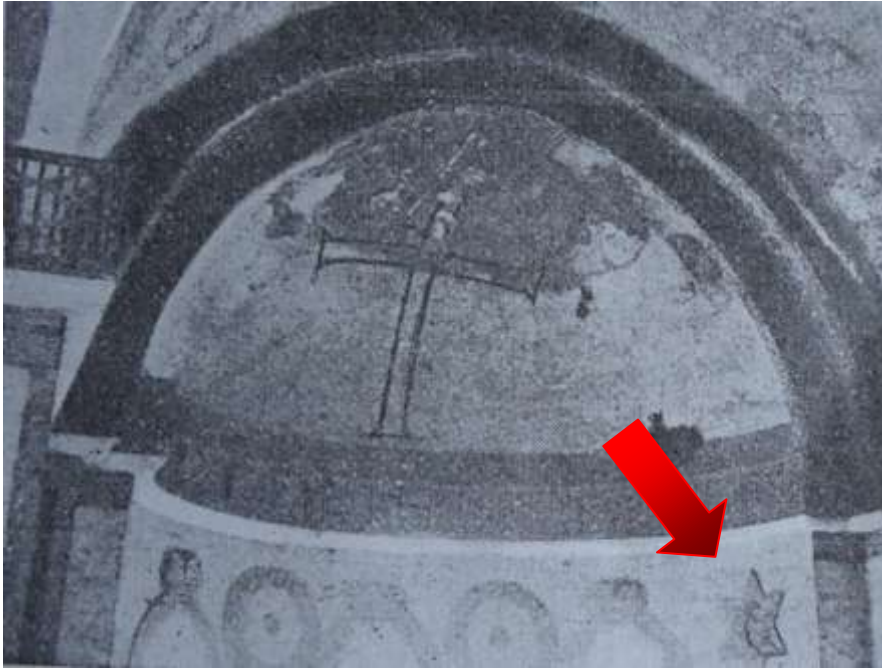
Grosvenor'un tariflerinin Gautier ve Flauchat'ın anlattıklarıyla benzediği görülmektedir. Buradan da müzenin kapalı kaldığı dönemde sergi düzeninin pek değişmemiş olduğu sonucuna varılabilir. Sergi düzeni ile ilgili Grosvenor'un yayınına kadar sadece yazılı tasvirlerden faydalanılabilmıştır. Anlattıklarının önceki tasvirlerle benzeşiyor olmasından varılan sonuçla Grosvenor'un yayınladığı iç mekan ve atriumda çekilmiş fotoğrafların (Şekil 7.24 ve Şekil 7.28) Mecnua-i Eslaha-i Atika'nın sergi düzenini gösteren değerli görsel dökümanlar olduğu söylenebilir. Orta nefi yan neflerden ayıran arkadlar arasında ve bunların yukarısındaki yüzeylerde bazı sergi objelerini asmak için kullanılmak üzere iştirilmiş ahşap plakalar görülmektedir (Şekil 7.24). Sergi çok yoğun değil, belli boşluklar bırakılarak düzenlenmiştir. Apsis mozaığının bu yıllarda kısmen harap olduğu görülmektedir. Apsiste yarım kubbenin oturduğu yarım silindir yüzeyin iki yanında bugün yerinde olmayan iki adet altı köşeli yıldız motifi bulunmaktadır. Bu yıldızlardan biri ve

apsisteki pencere kemerleri üzerinde bulunan yerleştirmeler ile aralarında sergi nesnelerinin yerleştirilmesi için iliştirilmiş dairesel ahşap panolar Şekil E.14'te görülmektedir. Şekil 7.25 apsis yarım kubbesinin 1940larda yapının Cumhuriyet dönemi boyunca geçirdiği çeşitli restorasyonlar öncesine ait halini göstermektedir. Burada yıldızlardan biri, üzerinde hilal kabartması olan ahşap bir pano iliştirilmiş olarak görünse de, bunun altında orijinal düzende boya ile çizilmiş bir yıldız bulunmaktadır (Şekil E.14). Apsis yanındaki yıldızın çerçevesiz altı köşeli olduğu ve ortasında dairesel bir boşluk bulunduğu bu fotoğraftan anlaşılmaktadır. Buralarda bulunan yıldız motifleri büyük kubbelerin pendentiflerinde bugüne de ulaşmış olan yıldız figürleri (Şekil 7.26) ile ortak bir bezeme düzenine aittir. Cumhuriyet döneminde yapılan restorasyonlarda boya ile yapılmış bu düzenleme ve sıvalar kaldırılmış olmakla birlikte pendentifteki yıldızın çevresi kazınarak bırakılmıştır. 1955 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında çekilmiş fotoğraflar pendentifler ve çevre örtüdeki boyaların hala korunduğunu göstermektedir¹⁰². Ancak apsisteki yıldızlar ve kemerler üzerinde ve aralarındaki ekler bu restorasyonlar sırasında kaldırılmıştır. Şekil 7.27 pendentif ve apsisteki yıldızların restorasyondan önceki ve sonraki durumunu göstermektedir. Pendentiflerde sarı bir daire içinde beyaz olarak boyanmış ve içinde yine döndürülerek yerleştirilmiş sekiz köşeli birer yıldız bulunmaktadır. Apsiste ise yıldız motifleri serbest haldedir, herhangi bir çerçeve içine alınmamıştır. Buralara yerleştirilmiş yıldızların da ilk olarak daha sonra Askeri Müze'nin açılacağı tarih olan 1910'dan çok önce Aya İrini'nin bezeme planına eklendiği düşünülebilir. 1910 açılışı için yapılan restorasyonlar sırasında eklenmesi halinde bile yapının daha önceki bezemelerinden esinlenilerek eklenmiş olmaları muhtemeldir. Bu yıldız motiflerinin eklenme tarihi için yapıya yeni bir bezeme düzeninin getirildiği en yakın zaman olarak Fethi Ahmed Paşa'nın düzenlediği sergilerin tarihi, 1846 yılı düşünülebilir. Yani bu bezemeler 1846 yılında veya daha öncesinde eklenmiş olabilir. Yapının 1869'da Müze-i Hümayun olarak ilan edilmesiyle iç bezeme düzeninde böyle bir değişiklik yapılmış olabileceği de akla gelmektedir ancak buna yönelik bir kanıt bulunmamaktadır.

¹⁰² Peschlow 1973 yılında yapılan çalışmalarda bu sıvaların kaldırıldığını belirtmektedir.

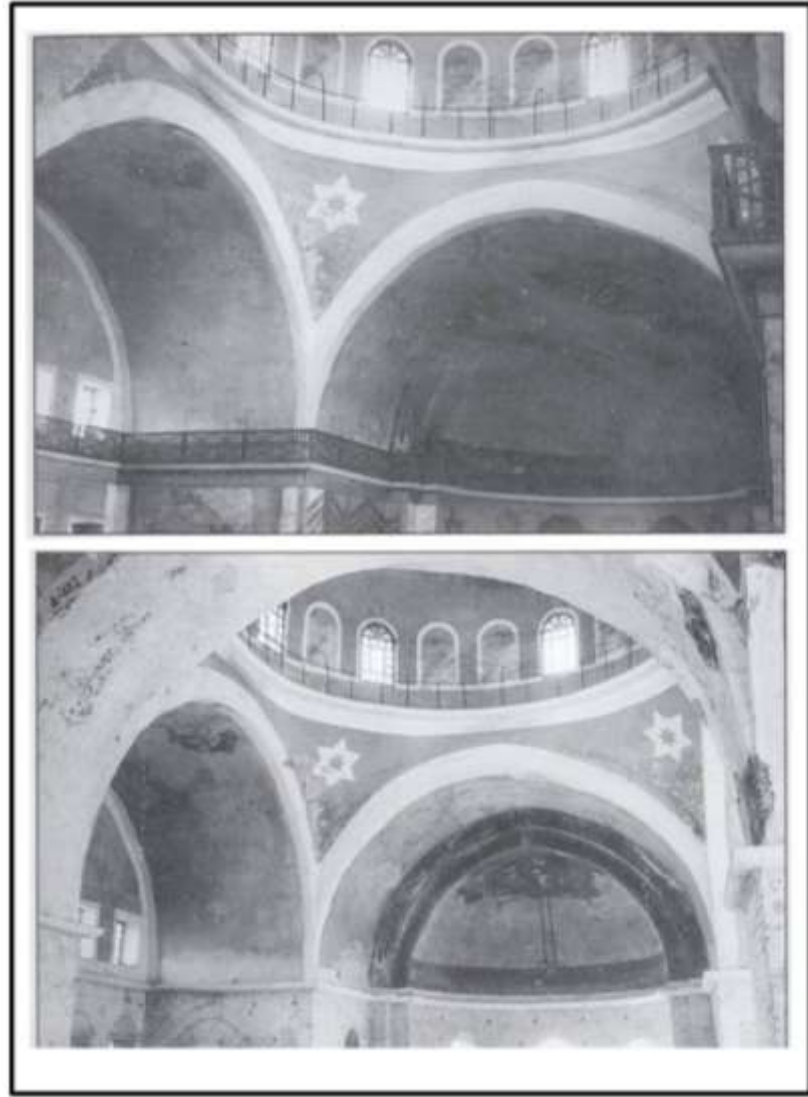
Şekil 7.24 : Yaklaşık 1890 tarihli Aya İrini'nin iç mekanını gösteren fotoğraf (Grosvenor, 1900, cilt 2, s. 477).

Şekil 7.25 : Apsis yarım kubbesinin ve pencere kemerleri üzerindeki eklerin 1946 yılına ait bir fotoğrafı (Ogan, 1946, s. 12).

Şekil 7.26 : Aya İrini'nin iki büyük kubbesinin geçiş elemanı olan pandantiflerdeki yıldız figürü.

Şekil 7.27 : 1955 yılı onarımları öncesi ve sonrasında dekorasyondaki yıldızların durumunu gösteren fotoğraflar (Tamer, 2003, s. 200).

Aya İrini'nin atriumunda bu tarihlerde zaten burada sergilendikleri bilinen imparator lahitleri haricinde yeniçeri kös ve davullarının da bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 7.28). Atriumu gösteren yaklaşık 1890 tarihli bu fotoğrafta atrium bahçesinin karşılıklı iki cephesindeki revak açıklıklarına 1846-47 yıllarında örülmüş ve sıvanmış duvarlar görülmektedir. Arkada görülen lahit (Şekil 6.1 ve Şekil 6.2), lahdin önünde de Haliç'i kapatan zincir olarak sergilenen zincir yer almaktadır. Avlunun tam ortasına yerleştirilmiş porphirios anıtının iki yanında yeniçeri kös ve davulları birer taş kaide üzerinde tek sıra halinde sergilenmektedir. Fotoğrafta bir de Aya İrini'nin bekçiliğinden veya bakımından sorumlu olması muhtemel bir devlet görevlisinin poz verdiği görülmektedir.

Şekil 7.28 : Yaklaşık 1890 tarihli Aya İrini'nin atriumunu gösteren fotoğraf (Grosvenor, 1900, cilt II, s. 482).

Grosvenor atriumun öteki tarafında İmparator Konstantinus ve Theodosius'a ait olduğu düşünülen lahitlerin bulunduğunu belirtmektedir (Şekil 7.29).

Şekil 7.29 : Yaklaşık 1890 tarihli Aya İrini'nin atriumundaki lahitleri gösteren fotoğraf (Grosvenor, 1900, cilt II, s. 484).

Şekil 7.30 : Yaklaşık 1890 tarihli bir fotoğrafta Aya İrini'nin duvarlarında asılarak sergilenen ortaçağ zırh ve silahlarından örnekler (Grosvenor, 1900, cilt II, s. 479-481).

Grosvenor yapı ve işlevi ile ilgili tanımlamalarının yanı sıra sergilenen bazı objelerin tanımlarına ve duvarlarda asılıp sergilenen Ortaçağ zırh ve silahlarının fotoğraflarına da yer vermektedir (Şekil 7.30). Grosvenor'un Aya İrini'deki sergiler içinde ele aldığı silah sergi düzenleri Abdülhamid albümlerinde Maçka'da, Silahhane'de yer alan silah sergi düzenlerini andırmaktadır (Şekil E.19). Yakın senelerde çekilmiş

olan bu fotoğraflardan, bu sergi kompozisyonlarının bir kısmının Maçka'ya taşınmış olmakla birlikte bir kısmının Aya İrini'de bırakıldığı anlaşılmaktadır.

1894 depremi ile ilgili Feriha Öztin tarafından hazırlanmış olan kapsamlı raporda, bu depremde hasar görmüş olan yapılar ile bunların bugünkü yerleri ve işlevleri ile ilgili bir tablo yer almaktadır. Burada ayrıca yapılarda oluşan hasarın da bir özeti verilmektedir. Raporda Aya İrini için şu ifadeler yer verilmektedir: “İstanbul’da Ayasofya’dan sonra tanınmış yapılardan bir zamanların Aya İrini Kilisesi ağır hasar görmüş, kubbesi öyle yarılmış ki, emniyet açısından bu en önemli sanat yapısının kesin yıkılma kararının verilmesine neden olmuştur” (Öztin, 1994, s. 99 ve Mihailoviç, 1927, s.220). İfadeler J. Mihailovic tarafından hazırlanmış 1927 tarihli “Memoire – Sur Les Grands Tremblements de Terre de la Mer de Marmara” kaynağından direkt olarak aktarılmış gibi görünmektedir. Bu kaynağa ulaşamamış olmakla birlikte konu ile ilgili İTÜ, Maden Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Cenk Yaltırak ile yapılmış olan kişisel görüşme sonucunda bu yayının aslında 1912 depremini konu aldığı ortaya çıkmıştır. Ancak D. Bjeljaev’in (1894) yazısına dayanarak Öztin’in 1894 depreminde Aya İrini’nin hasar gördüğü konusundaki iddiasının yine de doğru olduğu görülmektedir. Bjeljaev 1894 yılında Aya İrini ziyareti/incelemeleri sırasında deprem olmasıyla birlikte bu yıl evvela “The Church of S. Irene and the Earthquake in Constantinople 28 June 1894” başlıklı bir makale yayınlamış, bir sene sonra da Aya İrini Kilisesi incelemelerini “Interior and Exterior Views of S. Irene” başlıklı bir başka makalede toplamıştır. Yapıya girmenin normal şartlarda imkansız olduğunu belirten Bjeljaev, İstanbul’daki Rus büyükelçisi Aleksandr İvanoviç Nelidoff’un gayretleri sayesinde bu ziyareti gerçekleştirebilmiştir. Aya İrini’nin atriumunun Ayasofya’nın atriumu ile benzer olduğunu ve atriumun ortasındaki porphirios anıtının bulunduğu yerde bir çeşme olmasının muhtemel olduğunu iddia eden Bjeljaev ve beraberindeki ekip deprem olduğu sırada atriumda bulunmaktadır. Zeminin altında bir su haznesi bulunduğunu düşündüklerinden depremin şiddeti ile bastıkları yerin çöküp bu boşluğa düşeceklerine dair büyük bir korkuya kapıldıklarını anlatmaktadır.

Öztin’in alıntıladığı hasar yapının yıkımını gerektirecek kadar büyük tasvir edilmekle birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bu dönemde, Aya İrini ile ilgili bir tamir belgesine rastlanmaması dikkat çekicidir. Yapının 1894 depreminde ciddi hasar gördüğünü belirten bir başka nota da Demetrius Coufopoulos tarafından hazırlanmış

bir Konstantinopolis rehber kitabında rastlanmaktadır. 1910 yılında, yani 1912 depreminden önce yayınlanmış olan bu kitapta Aya İrini yapısının hali hazırda iyi durumda olmakla birlikte 1894 depreminde ciddi hasar gördüğü söylenmektedir (Coufopoulos, 1910, s. 68). Öztin'in Mihailovic'ten yaptığı alıntı kubbeyi de etkileyen büyük hasarın 1912'de gerçekleşmiş olabileceğini akla getirir de Coufopoulos depremden onaltı yıl kadar sonra basılmış yayınında bu dönemde yapının depremde hasar gördüğünün söylenmekte olduğunu göstermektedir. İngiliz gazetesi Pall Mall Gazette (16 Temmuz 1894) depremi haber yaparken Aya İrini'den de bahsetmektedir. Ancak gazete haberi büyük bir hasardan söz etmemektedir. Aksine şehrin daha eski yapılarının şaşırtıcı bir şekilde çok az hasar aldığını söylemektedir. Haberde Ayasofya'da sözü edilecek bir hasar görülmediği Aya İrini'ninse sadece çok hafif hasar gördüğü yazmaktadır. Depremin Bjeljaev'in ziyareti sırasında gerçekleştiği yukarıda yazılmıştı. Haber de bu durumu doğrulamakta, Rus büyükelçisi M. Nelidoff, onun çalışanları ve birkaç diğer katılımcıdan oluşan gezi grubunun depreme cephanelik olarak kullanılan Aya İrini'de yakalandığını yazmaktadır.

7.6 Askeri Müze

Antik eserler koleksiyonunun 1875'i takip eden yıllarda Çinili Köşk'e taşınıp buranın yeni Müze-i Hümayun olarak tahsis edilmesinden sonra askeri koleksiyonlar Aya İrini'de depolanmış halde kalmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere II. Abdülhamid döneminde içerdiği askeri silahlara halkın erişiminden de korkularak kapatılan ve Müze-i Hümayun sıfatını kaybeden Aya İrini'de bulunan bu eserler bir süre sergilenmekten uzak kalmıştır. Shaw (2004, s. 259) yine de padişahın askeri bir müze aracılığıyla Osmanlı kimliğini koruduğunu söylemekte ve saltanatın daha sonraki yıllarında askeri bir müzenin kurulmasının planlandığını belirtmektedir. Bu müze açılmamış olsa da Yıldız Sarayı'nda bunun kurulması yolunda bir model müze açıldığı bilinmektedir. Model müze önceki müzeden farklı olarak bir Osmanlı askeri müzesinin etkisi ile ilgili yeni bir anlayışa yol açmıştır.

Kaynaklarda Askeri Müze'nin ikinci kurucusu olarak geçen Ahmed Muhtar Paşa'nın (1861-1926) kuşkusuz ki Aya İrini'nin Askeri Müze olarak tarihinde önemli yeri

vardır.¹⁰³ Meşrutiyet'in ilanından birkaç sene önce II. Abdülhamid tarafından silah alımı için Avrupa'ya gönderilen Ahmed Muhtar Paşa, Avusturya, Almanya ve Fransa'da gördüğü silah ve ordu müzeleri tarzında milli ve askeri bir müzenin tesisinin gereğine dair o dönemin Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa'ya bir mektup yazmıştır (Alus, 1920, s. 34 - ..., 1993, cilt 1, s. 127). Evvelce Frankfurt'ta hususi bir saraya gönderilen bir takım eski Osmanlı eserleri ile bazı topların burada çok önemsendiğini Tophane-i Amire meclisine bildirdikten sonra Zeki Paşa vasıtasıyla konu Sultan Abdülhamid'e ulaştırılmış, padişah da böyle bir müze kurulması hakkında bir tahkikatın yapılıp kendisine sunulmasını emretmiştir (Alus, 1920, s. 34). Tahkikatın ardından padişah Maçka'daki Silahhane'nin yanında yeni bir askeri müze binası inşa edilmesi için talimat vermiştir (Shaw, 2004, s. 260). Bunun için “tedkikat ve mekan tayini ile ilgili gerekli resim ve planların tanziminde Ahmed Muhtar Paşa ile Almanyalı topçu ferik Gromkov Paşa ve Mülkiye Mühendis Mektebi muallimlerinden Almanyalı Jasmund¹⁰⁴ memur edilmiştir” (Alus, 1920, s. 34).

Bu kişiler uzun süre çalışarak gerekli resim, plan ve bir takım atlasları toplamışlardır. Padişahın Yıldız Sarayı içinde bir köşkte model olarak bir küçük silah müzesinin tesis edilmesini istemesi üzerine bu iş ferik Mahmut Şevket Paşa'nın kontrolünde ünlü Osmanlı ressamı ve sanayi zabitanından oluşan bir komisyona havale edilmiştir (Alus, 1920, s. 34-35). İmparatorluktaki yerel yöneticilerden eski silahları yeni müzeye göndermelerinin istendiği de görülmektedir¹⁰⁵. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yer alan ve Harbiye Anbarı'ndaki silahların sınıflandırılması için bir talimata yer veren 21 Mart 1904 tarihli bir belgeye (BOA, Y.MTV., d. 258, g. 32) göre eski müzeden farklı olarak yeni müzede çağdaş silahların o dönem Harbiye Anbarı olan Aya İrini'deki eski silahlardan ayrılması düşünülmüştür (Shaw, 2004, s. 260). Bu komisyon uzunca bir süre çalıştıktan sonra büyük masraflara girerek II. Abdülhamid'in ikamet ettiği Yıldız Sarayı'ndaki Acem Kasrı'nın ikinci katında

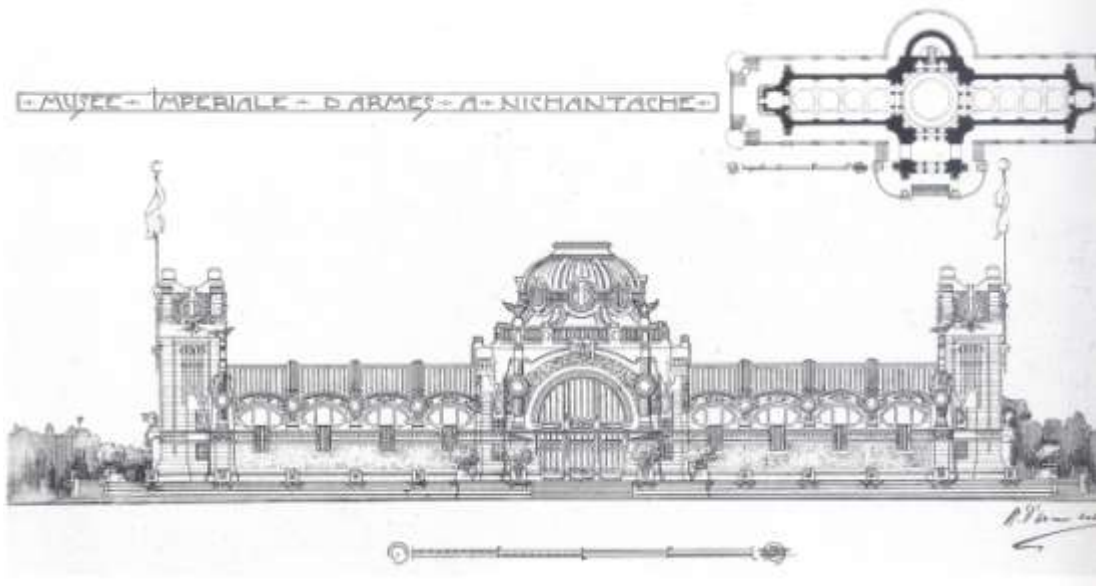
¹⁰³ Davutpaşa'da Kolağası Hasan Efendi'nin oğlu olarak doğan Ahmed Muhtar Paşa Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'u bitirmiş, 1881'de Erkan-ı Harp (kurmay) yüzbaşısı olmuş, 1885-1894 yılları arasında Mekteb-i Hayriye'de hocalık yapmış, 1895'te miralay rütbesiyle Umum Topçu ve İstihkam Komisyonu azalığına tayin edilmiş, 1902'de mirliva, 1906'da ferik rütbesine yükselmiştir (... , 1993, cilt 1, s. 127).

¹⁰⁴ Sirkeci garının mimarı olan August C. F. Jasmund'dan bahsediliyor.

¹⁰⁵ Shaw bu sonuca 9 Eylül 1903 (1321 17 C h.) tarihli, Cidde'deki eski silahların impartorluğun top fabrikasına taşınması talimatını içeren bir Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesine dayanarak ulaşmıştır (Shaw, 2004, s. 260).

(Shaw, 2004, s. 260) model şeklinde küçük bir askeri müze oluşturmuştur. Bu küçük müzeyi gezen padişah sonuçtan memnun kalarak Maçka Silahhanesi önünde büyük bir Askeri Silahlar Müzesi'nin inşasını ve tesisini emretmiş ve idaresini “Ešliha-i Askeriyye Müzesi” Nazırı sıfatıyla ferik Mahmut Şevket Paşa'ya vermiştir. Mühendisler vasıtasıyla resim ve planlar hazırlanıp Maçka Silahhanesi civarında bir yer tayin edilerek işe başlanmak üzereyken nedeni belirsiz bir şekilde Yıldız'daki müzede çalışan komisyon tatil edilerek üyeleri memuriyet yerlerine geri gönderilmiş, bir müddet sonra da adı geçen model müze tatil edilmiştir. Yıldız model silah müzesinde bulunan başta Aya İrini olmak üzere Tophane gibi pek çok yerden hibe edilmiş bulunan silahlar, arma takımları ve benzeri eşya Meşrutiyet'in ilanından sonra Yıldız'daki bir çok eşya gibi dışarıya nakledilmiş ve arabalarla Maçka Silahhanesi'ne götürülmüştür (Alus, 1920, s. 34-35). Shaw (2004, s. 260) model müzenin kamuya kapalı özel bir koleksiyon olarak kurulduğunu ve yalnızca padişah ve yaverleri tarafından gezilebildiğini belirtmektedir. Ancak Alus'un da belirttiği gibi yeni ve daha büyük bir müze binasının planlama çalışmalarına da başlanmış durumdadır.

Nişantaşı'nda yeni inşa edilecek askeri müze İmparatorluk Silah Müzesi olarak mimar Raimondo D'Aronco tarafından tasarlanmaktadır. Şekil 7.31 bu proje için yapılan 1901-1902 tarihli ana cephe çizimini Şekil 7.32 de proje ile ilgili bir çeşitleme çizimini göstermektedir. Projedeki yuvarlak pencereci kubbe (Şekil 7.31) barok örtülere atıf yapmakta, tasarım Wagner ile Olbrich'in de daha önce sergi pavyonlarında denediği bir şemaya göre, uzun iki yan kanat halinde genişlemektedir. Şekil 7.32'de yer alan çeşitlemede ise kubbe küresinin alçaltıldığı, projenin üslupsal kaygıdan arındırıldığı görülmektedir (Barillari & Godoli, 1997, s. 90).

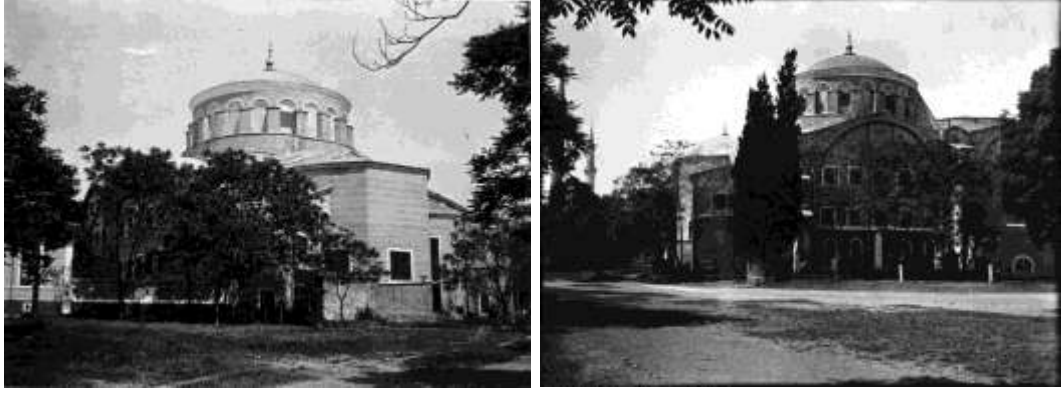

Şekil 7.31 : Raimondo D'Aronco'nun tasarladığı İmparatorluk Silah Müzesi projesi, ana cephesi (Barillari & Godoli, 1997, s. 89).

Şekil 7.32 : Raimondo D'Aronco'nun tasarladığı İmparatorluk Silah Müzesi projesi için çeşitleme (Barillari & Godoli, 1997, s. 89).

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte Avrupa'daki ordu müzelerini esas alan bir Osmanlı Askeri Müzesi oluşturulmasına dair karar da askıya alınmıştır. Bir askeri müze tesisi fikri ve dağıtılan müze tesis komisyonunun varlığı adeta unutulmuştur (Alus, 1920, s. 35-36). Ancak 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanından sonra askeri müzenin planlarını hazırlamakla görevli komisyonda yer alan Ahmed Muhtar Paşa, müzenin, eski mekanı olan Aya İrini'de yeniden kurulmasını sağlamıştır. Şekil 7.33'te yer alan Mayıs 1905 tarihli iki fotoğraf Aya İrini'nin bu yıllardaki dış görünümünü ortaya koymaktadır.

Şekil 7.33 : Aya İrini'nin güney doğu ve kuzey cephelerini gösteren Mayıs 1905 tarihli iki fotoğraf¹⁰⁶ (Gertrude Bell Archive, D244 ve D245).

Şekil 7.34 : Beyaz bantlar eklenmeden önce Aya İrini'nin dış cephesinin durumu – 1905'ten önce (Sebah Joaillier).

Fotoğraflarda Aya İrini'nin iç mekanında ve giriş revakında bulunduğundan daha önceki bölümlerde bahsedilen beyaz bantlı bezeme düzeninin bu yıllarda yapının dış cephelerine de yansıtıldığı, pencere ve kapı açıklıkları ile büyük kubbe pencerelerinin kemerlerinin bu bantlarla çevrelendiği görülmektedir. Bundan kısa bir

¹⁰⁶ Fotoğraflar bugün Newcastle Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan Gertrude Bell Arşivinde bulunmakta, Oxford Üniversitesi Modern Tarih bölümü mezunu Gertrude Margaret Lowthian Bell'in (1868-1926) gezi fotoğrafları arasında yer almaktadırlar.

süre önce Şekil 7.34'te yer alan Sébah Joaillier stüdyosu tarafından çekilmiş fotoğraf Aya İrini'nin cephesini biraz da bakımsız haliyle beyaz bantları ile göstermektedir. 1903 tarihli Şekil 7.23'te bahsi geçen bantların henüz bulunmadığı görüldüğünden bu uygulamanın 1903-1905 tarihleri arasındaki iki sene içinde yapıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Aya İrini'nin güneydoğu ucundan sura doğru giden duvar oldukça bakımsızken (Şekil 7.34) yanbaşında yeni inşa edilen Askeri Müze İdare Heyeti binası ile birlikte tasarlanmış çok daha muntazam ve yapının beyaz bantlı bezeme düzenine uygun boyanmış yeni bir duvar görülmektedir (Şekil 7.35).

Aynı yıl çekilmiş Şekil 7.36'da görülen iç mekan fotoğrafında orta nefin iki yanındaki arkadlardaki sergi alanlarının dolmaya başladığı görülmekte orta nef zemini boyunca hala Fethi Ahmed Paşa tarafından yaptırılmış olan armalı silahlıklar dizili durmaktadır. İkisi de Cornelius Gurlitt tarafından yayınlanmış olan bu fotoğrafların çekimi için Topkapı Sarayı dahilindeki yapılarda çalışma yapmak amacıyla alınan izin (BOA, İ.MBH, 54) Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde 28 Nisan 1910 tarihiyle yer almaktadır. Buna göre fotoğrafları 1910 yılına tarihlemek mümkün olmaktadır.

Şekil 7.35 : Güneydoğudan bakış (Gurlitt, 1912).

Şekil 7.36 : Orta nefte silah dizileri (Gurlitt, 1912).

Ahmed Muhtar Paşa'nın müzenin yeniden kurulması konusunda Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın yardımlarını aldığı görülmektedir. Mahmut Şevket Paşa Avrupa seyahatlerinde Berlin ve Paris'teki ordu müzelerini ziyaretle askeri müzelere Avrupalıların verdiği büyük önemi görmüş ve bunların “vatan ve millete ne kadar büyük hizmetler ettiğini” daha iyi anlamıştır. Mahmut Şevket Paşa müzeler hakkındaki bilgisini artırarak İstanbul'a döndüğünde, milli tarih ile askeriye ihtisası olan Ahmed Muhtar Paşa'yı askeri müze müdürlüğüne getirmiştir. Ahmed Muhtar Paşa işe burada eskiden beri görevli bulunan iki alaylı memur ve bir bekçibaşıyla başlamıştır. Muhtelif mahallerden ve taşradan önemli bulunan her türlü silah ve askeri eşyayı müzenin tahsisatı olmamasına rağmen getirmeye çalışmıştır (Alus, 1920, s. 35-36). Daha önce Mecnua-i Esliha-i Atika'da sergilenen nesnelerin pek çoğu da yeni müzeye yerleştirilmiştir. 1910 yılında açıldığında yine Esliha-i Askeriyye Müzesi adını alan müze Ahmed Muhtar Paşa'nın 1923'e kadar süren müdürlüğü sırasında Müze-i Askerî-i Osmani olarak değişmiştir (... , 1923, cilt 1, s. 127).

Sultan Abdülmecid için Fethi Ahmet Paşa tarafından düzenlenmiş olan padişah odası, bu dönemde her tarafı kapalı ve içi raflarla dolu bir dolap halindedir. Derme çatma tahtalardan yapılmış raflara muhafazalarıyla birlikte Avrupa miğferleri

yerleştirilmiş, hücrenin köşelerine bile eşyalar yığılmış durumdadır. İçeriye ışık girmesinin mümkün olmamasından dolayı bu eşyalar küflenip çürümektedir. Ahmed Muhtar Paşa hemen hücrenin pencere kenarlarını açtırmış, rafları kaldırmış ve burayı düzenleyerek umuma açmıştır (Alus, 1920, s. 36). Shaw (2004, s. 273) 1913 tarihli müzedeki eserlerle ilgili bilgi etiketlerinden birine göre bu odada III. Selim'e ait iki tahtın sergilendiğini bildirmektedir. Yıldız'daki model müzeden Maçka Silahhanesine götürülmüş olan eserler de buraya nakledilmiş ancak bu eşyanın bazıları muhtelif yerlere atılmış olduğundan koleksiyonun bütününe buraya nakli mümkün olmamıştır (Alus, 1920, s. 36). Alus, silahlara çok meraklı olan II. Abdülhamid'in Yıldız'da kurduğu model müze ve ardından açılan askeri müzenin bugünkü müze teşkilatına büyük etkisi olduğunu söylemektedir (Alus, 1920, s. 37).

Askeri Müze açılırken ayrıca atriumun güney batı ucundaki odun ambarı tarafına açılan eski kapının da yeniden açıldığı görülmektedir. Ebersolt ve Thiers'in 1913'te yayınlanan planı ile George'un 1909'da yaptığı araştırmalar sırasında örülerek kapatılmış halde görülmekte olan bu kapının açıldığı tarafa inen merdivenin 1910larda çekilmiş fotoğraflarda bir korkuluk ile alanın yüksek zemininden ayrılıp tekrar kullanıma açıldığı görülmektedir (Şekil 6.5). Yüzyıl başında bu kapının önü toprak altındadır (Şekil 7.37). Askeri Müze'ye verilen önemin arttığı takip eden yıllarda yeniden önü açılmış olan, bu kapının (Şekil F.47) üzerindeki açıklığa Askeri Müze'nin dekorasyonuna uygun olarak metal bir ay yıldız eklenmiş olduğu görülmektedir.

Şekil 7.37 : 1909 yılında güney cephe (George, 1912, pl. 20).

Shaw (2004, s. 265) müze 1910'da açıldığında bütün teşhirlerin yerlerine yerleştirilmemiş olması dolayısıyla açılış konusunda acele edildiğini iddia etmekte, bunun nedeni olarak da hükümetin müzenin propaganda potansiyelini kavrayıp mesajını halka iletme konusunda çok hevesli olmasını vermektedir. Daha önceki müzelerden farklı olarak Aya İrini'de bir askeri müzenin açılacağı gazeteler ve dergiler aracılığıyla halka duyurulmuştur. Shaw (2004, s. 266) serginin bir ticari fuardaki kadar karmaşık olarak nitelendirdiği düzenini anlatırken birinci kat ile galeri arasına asılan portrelerin büyük bölümünün yeni padişah Mehmet Reşad'ın (1909-1919) armağanı olmasından yola çıkarak yeni müzedeki sergilerin ideolojik olarak şekillenmesinde padişahın da rolü olduğunu öne sürmektedir.¹⁰⁷

Askeri müze sergilerinin bu döneme ait bir fotoğrafı Sébah ve Joaillier stüdyosunca çekilmiştir (Şekil 7.38). Abdülhamid albümlerindeki iç mekan düzeninden farklı

¹⁰⁷ Sergi düzeninde yer alan çoğu müze için özel olarak yapılmış padişah portreleriyle ilgili Shaw'ın (2004, s. 267) ekleyip yorumladığı ayrıca ilginç bir bilgi şu şekildedir: "Serginin en çok özen gösterilen portresi, kılıçlar ve sancaklarla süslenmiş madalyon şeklindeki bir çerçeveye yerleştirilen Fatih Sultan Mehmet portresidir; bu sergideki silahlar da rozet çerçevelerin içine yerleştirilmiştir. Açıklayıcı yazıda, Fatih'in İstanbul'u fethederek Ortaçağ'ı sona erdirdiği belirtilir. Bu yazı şunu gösterir: Müze, Avrupa tarihi konusunda o dönemde söz konusu olan dönemleştirme yaklaşımının bilincindedir; yazarı –muhtemelen, Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu ve müzenin 1920 tarihli kataloğunu kaleme alan Sermet Muhtar – Ortaçağ'ın sonunu Bizans İmparatorluğu'nun sonuyla özdeşleştirir. Buradaki ironi şudur: Yazı, Avrupalı tarihçilerin genellikle olumsuz olarak niteledikleri bir olaya, yani İstanbul'un fethine olumlu bir anlam yükler; böylece Avrupalıların dönemleştirme tarzını Osmanlı kisvesi altında yeni bir çerçeveye oturtur."

olarak buradan tüfeklerin dizildiği sıraların kaldırıldığı ve orta nefin bir tüfek deposu görünümünden çıktığı görülmektedir. Bunun yerine orta nefe tüfeklerin dizildiği sıra sıra masalar konmuŗ, bazı masaların üzerinde bir takım eserler ayrıca hazırlanmıŗ cam muhafazalara yerleŗtirilmiŗtir. Nefin tam ortasına konan bir sıra masanın iki yanında y r y ŗ yolunu belirleyerek ziyaretçileri yönlendirmeyi sağlayan yolluklar görülmektedir. Apsiste ve orta nefi yan neflerden ayıran arkadlar ile bunların üzerlerindeki yüzeylerde sergi nesnelerini iliŗtirme amaçlı ahŗap panoların tamamen dolu olduğu görülmektedir. Abdülhamid albümlerinde yer alan fotoğraflarda ise bunların büyük  l de boŗalmıŗ olduğu g r lm ŗt . Yanlardaki sütunların alt kısımlarında kılıç, kalkan ve zırhlardan kompozisyonlar yapıldığı görülmekte, galeriden  eŗitli milletlere ait bayraklar ile ay yıldızlı bayraklar aynı anda sarkıtılmaktadır. Apsisteki haçın önünü kapatan bir bayrağın eteği de fotoğrafa girmiŗtir. Apsis pencerelerinin kemerleri savaŗ baltalarıyla  evrelenmiŗ, pencerelerin arasında ve kemerlerin tepe noktalarında ıŗınsal öğeler yerleŗtirilmiŗtir.

1912-13 yıllarında Balkan savaŗlarının sonucu olarak ŗehri dolduran yaralı ve hasta askerler için pek çok alan Kızılay'a tahsis edilmiŗtir. Askerlerin kötü durumda ŗehre giriŗine ek olarak baŗ gösteren tifo salgını da hasta sayısını oldukça arttırmıŗtır. Bu durum içindeki hastane ve bazı ek yapıları Kızılay'a devredilen birinci avlunun çehresini de oldukça deđiŗtirmiŗtir. Dönemin tanığı olan İngiliz y zbaŗı Bernard Granville Baker tüm hastanelerde ve sağlık hizmetlerine ayrılan geçici yapıların önünde uzun kuyruklar olduğunu sarayın birinci avlusunda da pek çok Kızılay bayrağı dalgalandığını, sıra bekleyen bazı hastalar ile hasta yakınlarının Aya  rini'nin duvarlarına ve önünde sergilenen bazı eserleri çevreleyen parmaklıklara yaslanarak beklediklerini söyleyerek bu tabloyu tasvir etmektedir. Bu tablo içinde üstlendiği yeni misyonlar ve yeni düzenlemesi ile yapı da yeni açılmakta olan Askeri Müze iŗlevini sürdürmektedir (Baker, 1913, s. 57).

Şekil 7.38 : Sébah ve Joallier stüdyosunca çekilmiş Aya İrini'nin apsisine doğru sergilerin dizilişine dair fotoğraf (AKND Alb_00087-02_030).

Artık dirilip bir tehdit oluşturma ihtimalleri olmayan Yeniçeriler imajı yeni müzeye canlılık getirmek üzere kullanılmış, Mahmut Şevket Paşa'nın 1902 tarihli Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askerisi adlı çalışmasından yararlanılarak hazırlanmış zırhlar ve kostümlerin giydirildiği bir takım canlı mankenler müze ziyaret saatlerinde müzede dolaştırılmaya başlanmıştır (Shaw, 2004, s. 272).

1914'te müzeye bağlı olarak bir mehter takımı kurulmuştur (... , 1923, cilt 1, s. 127). Yeni mehter takımı Müze-i Askerî-i Osmani'nin giriş kapısı önünde düzenli gösteriler yapmaktadır (Şekil 7.39). Müzeye bugün kullanılan revaklı cümle kapısından değil, yandaki odanın kapısından girildiği anlaşılmaktadır. Müzenin giriş tabelası bu kapının ve yanındaki bezemeli bekçi kulübesinin üzerinde Osmanlıca olarak yer almaktadır. [Bugün buradan girilen oda Aya İrini'nin güvenliğinden sorumlu memurların dinlenme odası olarak hizmet görmektedir (Şekil 7.30).] Cumhuriyet'in ilanından sonra da Askeri Müze'nin giriş kapısı olarak yine bu kapının kullanıldığı görülmektedir. Dumbarton Oaks Arşivlerinde Robert L. Van Nice Koleksiyonunda yer alan 1938 tarihli bir fotoğrafta eski tabelanın yerinde Latin

harfli Askeri Müze tabelasının bulunması halen bu kapının ana giriş olarak kullanıldığını göstermektedir (Şekil 7.40 - Şekil 7.41).

Şekil 7.39 : 1914 yılında Müze-i Askerî-i Osmani'ye bağlı olarak kurulan mehter takımı, 1914-1923 arası (AKND, Krt_010764).

Şekil 7.40 : 1938 tarihli Aya İrini fotoğrafı (Robert L. Van Nice Collections and Fieldwork Archives, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2012.0013.0049).

Şekil 7.41 : 1938 tarihli Aya İrini fotoğrafından detay.

Shaw'ın geç Osmanlı döneminden Türkiye Cumhuriyeti dönemine müzeleri ve diğer sergi yöntemlerini ele aldığı makalesi için hazırladığı bir tablonun Osmanlı dönemini ele alan kısmı Çizelge 7.1'de görülmektedir. Shaw Çizelge 7.1'de burada yeniden bir müze teşkil edildiği tarih olarak 1913'ü vermektedir.

Çizelge 7.1 : Wendy Shaw tarafından hazırlanmış müze ve sergi listesinden Osmanlı dönemini içerir detay (Shaw, 2007, s. 277).

Aya İrini Kilisesi	Dar-ü'l Eslîha	1726-1846
	Mecmua-i Asar-ı Atika ve Mecmua-i Eslîha-i Atika	1846-1869
	Müze-i Hümayun	1869-1877
	Askerî Müze	1913-1930
Çinili Köşk	Müze-i Hümayun	1877-1891
	Müze-i Hümayun Yakın Doğu Eserleri bölümü	1891-1908
	Müze-i Hümayun İslam Sanatları bölümü (1891'den beri ana binadadır)	1908-1914
	Fatih Sultan Mehmed Müzesi	1953
Arkeoloji Müzesi Binası (1891'de inşa edilir, 1903 ve 1908'de ekler yapılır)	Lahit müzesi	1891-1893?
	Müze-i Hümayun	1893-1923
	İstanbul Arkeoloji Müzeleri	1923
Sanayi-i Nefise Mektebi binası (1885'de inşa edilir)	Sanayi-i Nefise Mektebi (1881'de kurulur, 1883'te açılır) adı 1924'te Güzel Sanatlar Okulu olarak değiştirilmiştir.	1883-1916
	Eski Şark Eserleri Müzesi	1917
Topkapı Sarayı Müzesi	Hazine / Çin Porselenleri Koleksiyonu	1910
	Topkapı Sarayı Müzesi	1924
	Topkapı Sarayı Müzesi, kutsal emanetler bölümü (1924'te kapatılmıştır)	1962

Çizelge 7.1 (devam) : Wendy Shaw tarafından hazırlanmış müze ve sergi listesinden Osmanlı dönemini içerir detay (Shaw, 2007, s. 277).

Hipodromdaki bina	Elbise-i Atika sergisi (1846'da Aya İrini'deki silahlar kısmında kurulup 1916'da tekrar Aya İrini'ye, Askeri Müze'ye taşınmıştır)	1852-1916
-------------------	---	-----------

Ancak Abdurrahman Şeref'in 1910 tarihli makalesinde de Aya İrini'nin güncel olarak askeri müze şeklinde işlev gördüğü belirtilmektedir. Şeref, 1910 tarihli makalesinde Aya İrini'den şu şekilde bahsetmektedir: “Bâb-ı Hümâyûn'dan girildikte sol tarafta en ziyade göze çarpan bina Aya İrini kilisedir ki edvar-ı sabıkada cebehane ve esliha anbarı olarak istimal olunub elyevm askeri müzesidir. Bizans'tan kalan bu yüksek ve rasin bina granit taşından yapılmış olmak ve bervecih-i beyan daima istimal edilmiş bulunmak hasebiyle zamanın dest-i tahribinden kurtulmuştur.” (Şeref, 1910, makale 5, s. 276). Bu durumda Aya İrini'nin 1910'da veya daha erken bir tarihte resmi olarak bu işlevi aldığı anlaşılmaktadır. İstanbul Ansiklopedisi'ndeki ilgili madde Ahmed Muhtar Paşa'nın müdürlük dönemini 1908-1923 olarak belirtmektedir. 1908'de müze açılmamış olsa da çalışmalara başlanma tarihini esas almış olmalıdır (... , 1923, cilt 1, s. 127).

Bu yıllarda Aya İrini'nin ve çevresinin detaylı olarak resmedildiği bir plan ise Şekil 7.42'de görülmektedir.

Şekil 7.42 : 1913-1914 Alman Mavileri Haritalarında Aya İrini.

1913-1914 Alman Mavileri Haritalarında Aya İrini “Zarbhané”, kilise, darphane ve Bâb-ı Hümâyûn’dan Orta Kapı’ya giden yolun sınırlarını çizdiği meydan da “Zarbhané Meïdani” olarak işaretlenmiştir (Şekil 7.42)¹⁰⁸.

Şekil 7.43 : 1918 tarihli Necip Bey haritasından Aya İrini ve çevresini gösteren detay.

Haritada Topkapı Sarayı dış karakol binası da Fatih Redif Taburu olarak işaretlenmiştir. Surlarla Aya İrini Kilisesi arasında yer alan bu tek katlı bina Aya İrini, Askeri Müze olarak hizmet verirken idare binası olarak yapılmıştır. Aya İrini’nin 1903-1905 yılları arasındaki dış cephe düzenlemesi bu yapının buraya eklendiği sırada yapılmış olmalıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra kapısında “Askeri Müze İdare Heyeti” tabelası asılı olduğu bilinmektedir. Şekil 7.43’te görülen 1918 tarihli Necip Bey haritasından alınan detayda buranın üzerinde “Müze-i Askeri İdaresi” yazdığı okunabilmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Harita hazırlanırken o yıllarda Askeri Müze olarak hizmet veren kilisenin Darphane arazisi içinde bulunduğu düşünülmüş olmalıdır. “Darphane” yerine “Zarbhané” kelimesinin kullanılmasının sebebi ise Osmanlıca yazıdaki bir okuma karışıklığından kaynaklanmış olmalıdır. “Darphane”nin Osmanlıca harflerle yazımında kullanılan “dat” veya “dad” isimli ilk harf kelimenin gidişatına göre “z” olarak da okunabilmektedir.

ضربخانه

Darphane kelimesinin Osmanlıca yazımı:

¹⁰⁹ Sakaoğlu (2002, s. 63) mutfak revaklarındaki taşlar arasında “Karakol” adını içeren bir taş kitabe bulunduğunu söylemektedir. 19. yüzyılın sonuna doğru yapılan binanın geniş sofasının iki yanındaki büyük odalar bir dönem lojman olarak kullanılmıştır. Necdet Sakaoğlu ilgili yayınında ayrıca binanın önünde etrafı tuğla ile örülmüş sarnıç menfesinden ve yan tarafında da ziyaretçilerin sarnıcı görebilmeleri için yapılmış ve hali hazırda kapalı olan girişten bahsetmektedir. Iustinianus dönemine tarihlendiği ve tezin Aya İrini çevresindeki sarnıçları ele alan bölümünde değinilmiş olan sarnıcı

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun da zor durumda olduğu yıllarda Askeri Müze önemli bir rol üstlenmiştir. 1916 yılı ile birlikte müze yeniden düzenlenmiş ve geniş bir ziyaretçi kitlesini çekmek üzere pek çok etkinlik gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Shaw (2004, s. 274) yeni müzenin ziyaretçi çekme yönündeki çabalarının eşi görülmemiş boyutlara ulaştığını belirtmekte, çeşitli performansların sahnelendiğinden, izleyici katılımına önem verildiğinden, tüm eserlerle birlikte bol miktarda tanıtım metni sunulduğundan bahsetmektedir. Apsis önündeki büyük kubbenin içindeki, ortadaki bir davulun arkasından çıkan çok sayıda silah ve savaş mühimmatına yer veren kompozisyon askeri müzeyi temsil etmek üzere bu dönemde çizilmiştir (Şekil 7.44).

Şekil 7.44 : Büyük kubbede yer alan ve Askeri Müze'yi temsil eden resim.

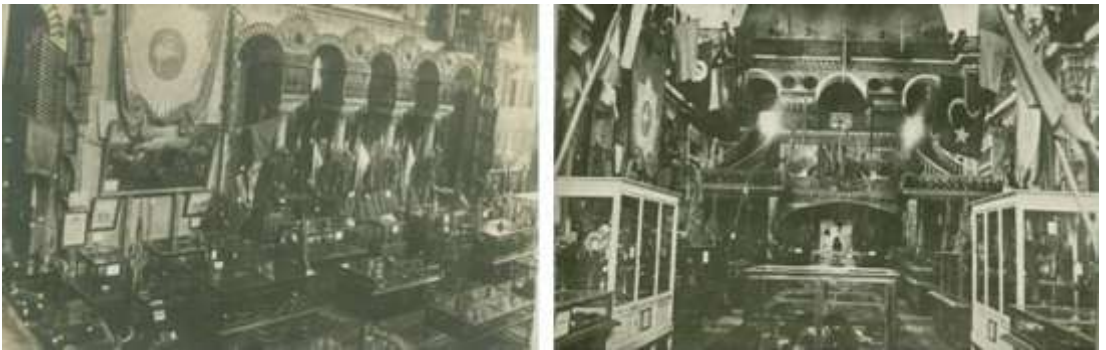
Bu yıllara yaklaşırken orta nefteki ana sergi alanının düzeni Şekil 7.38'de görülenden biraz daha farklılaşmıştır. Üzerinde A. Faik isminin okunduğu bu döneme ait bir fotoğrafta (Şekil 7.45) burada üzerlerinde tüfeklerin ve bazı cam muhafazaların serbestçe serildiği üstü açık masaların yerini özel olarak cam vitrin şeklinde

“muazzam” olarak nitelemekte ve avlunun altında geniş bir yer kapladığını belirtmektedir (Sakaoğlu, 2002, s. 63).

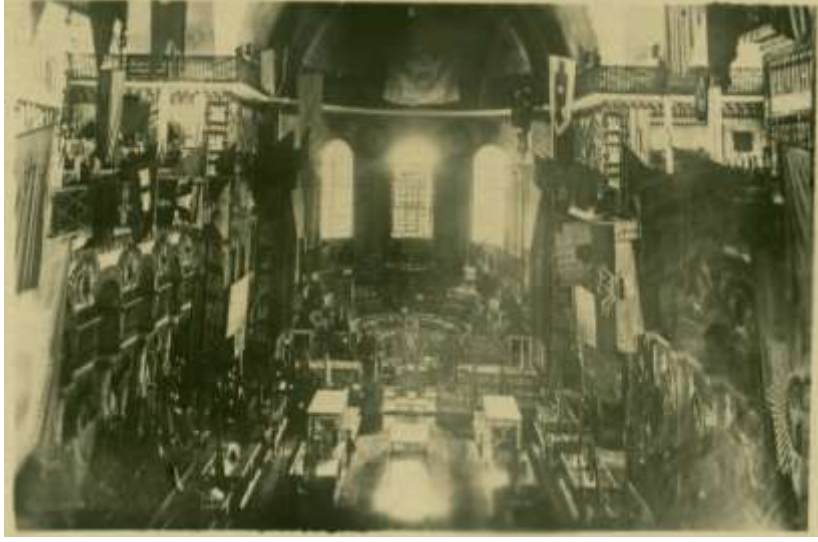
tasarlanmış masalara bıraktığı, yukarıda bahsi geçen tabloların da sergiye eklendiği görülmektedir. Büyük kemerleri taşıyan ayaklardan birinin altında tablolardan ayrıca bir kompozisyon yapıldığı görülmektedir. Fotoğrafta görülen güney galerinin (Şekil 7.45) karşı yönünde de benzer bir kompozisyon takip edilmiştir (Şekil 7.46 soldaki fotoğraf). Aynı yıllarda çekilmiş orta nefi genel olarak gösteren sahnelerde (Şekil 7.47 ve Şekil 7.48) apsis yarım kubbesindeki haçın, armalı bir bayrakla kapatıldığı görülmektedir. Şekil 7.38'deki karmaşık görünümün aksine burada orta nef zeminindeki vitrinli masaların çok daha düzenli olduğu ve artık bir pazar yeri görünümünden kurtulduğu görülmektedir. Orta nefteki sergilerin galeriye çıkan merdivenler yönündeki düzenlemesi de Şekil 7.46'da sağdaki fotoğrafta görülebilmektedir.

Şekil 7.45 : Orta nefte sergiler (Krt_006640).

Şekil 7.46 : Orta nefte sergiler (Krt_011085 ve Krt_011086).

Şekil 7.47 : Orta neften apsise doğru sergiler (Krt_006804).

Şekil 7.48 : Orta neften apsise doğru sergiler (Krt_006618).

Yine A. Faik isminin okunduğu bir başka fotoğraf (Şekil 7.49) atırumun kuzey dış koridorundaki sergi düzenini göstermektedir. Burada koridor üzerinde çeşitli dönemlerden topların sıralandığı, duvarlarda çeşitli bayrak, zırh, miğfer, tüfek ve kılıçlarla kompozisyonlar yapıldığı ayrıca kompozisyonların bazılarının ortasında tabloların yer aldığı görülmektedir.

Şekil 7.49 : Atriumun kuzey dış koridorunda sergi düzeni (Krt_006712).

At Meydanı'ndaki Yeniçeri mankenleri sergisi de 1916 yılında Aya İrini'ye geri getirilmiştir (Shaw, 2004, s. 274). Bu serginin Aya İrini'nin galerisinde yer aldığı 1916-1923 yılları arasındaki fotoğrafları EK.D'de verilmektedir. Tarihi birlik bu dönemde mehter takımı ile yer değiştirmiştir. Müzede gerçekleştirilen mehter takımının etkinlikleri, sihirbazlık ve müzik performansları gibi gösteriler, mehter müziği eşliğinde izlenen popüler filmler, halkın ek ücret ödeyerek katıldığı eğlenceler ve benzeri çabalar ve bunların yorumları için Shaw'ın ilgili kitabına başvurmak yerinde olacaktır. Shaw (2004, s. 279), bu girişimler vesilesiyle müzenin gereken her yola başvurarak ziyaretçi çekmek üzere tasarlanmış bir mekan haline geldiği yorumunu yapmakta, ziyaretçilerini görsel ve işitsel yollarla etkileyerek devlete bağlılık ve milliyetçilik duyguları uyandırdığını söylemektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Kurtuluş Savaşı sürerken İstanbul da İngiliz, Fransız ve İtalyan ordularının işgali altındadır. Shaw (2004, s. 287) bu dönemde de müzedeki eserlerin etiketlerinde Osmanlıca uzun ve milli duyguları kuvvetlendirmek üzere yazılmış açıklamalar bulunduğunu yazmaktadır. Etiketler aynı zamanda Fransızca olarak da eklenmiştir ancak Fransızca eklerde sadece çok kısa bilgiler verilmekle yetinilmektedir. Shaw (2004, s. 287) ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla kurulan ittifaka rağmen müze sergilerinde Almanlara hiç gönderme yapılmamasını tuhaf olarak nitelendirmektedir. İşgal dönemi sırasında

yayınlanmış bir takım yabancı gazetelerde Askeri Müze'nin üstlendiği milliyetçilik misyonunun tam aksi yönünde bir takım icraatlarının olduğu söylenmektedir. 1919-1921 yılları arasındaki bazı haberler artık halkın özel izin gerekmeden ziyaret edebildiği söylenen Aya İrini cephaneliğinde (haberlerde müze değil “armory” olarak geçiyor) görünen bir yerde İtilaf devletlerine ait bayrakların kopyalarının işlenmiş olduğu bir örtünün asıldığını söylemektedir. Bu örtünün yine müzeye konmuş olan Lloyd George, M. Clemenceau, Marshal Foch ve Başkan Wilson'a ait portreler için bir arka plan oluşturduğu iddia edilmektedir. Gazeteler bu durumu yenilmiş bir İngiltere'nin Tower of London'da Hindenburg, Ludendorft, Bethmenn – Hollweg veya Rantzau gibi liderlerin portrelerinin sergilenmesi ile kıyaslayarak küçümsemektedir (Graham Guardian, 21.01.1921, The Tomahawk, 18.12.1919, Iron Country Record, 26.12.1919). Bu haberi yayınlayan Amerikan gazetelerinin aynı metni kopyaladığı görülmektedir ve haberi olumlayacak herhangi bir bilgiye ulaşılamadığından doğruluğu şüphelidir.

Ernest Mamboury'nin (1925, s. 241) turistik İstanbul rehberinde Aya İrini'den kırmızıya boyanmış bir yapı olarak bahsedilmektedir. 1910ların başlarında Aya İrini'nin dışardan çekilmiş fotoğraflarında yüzey açık renkli ve taş sıraları çıplak olarak görülmektedir. Bu durumda 1925'te yapının kırmızı boyanmış olduğunu söyleyen bu kaynağa dayanarak Cumhuriyet öncesine ait tarihi belli olmayan Şekil 7.50'de yer alan fotoğrafı imparatorluğun son yıllarına tarihlemek uygun olacaktır. İstanbul'da 1919 tarihli başka çizimleri de bulunan Vaisseau Doillard tarafından Paris'te yayınlanmış resimler arasında olan kırmızı cepheli Aya İrini tasvirli tablo (Şekil 7.51) da bu tarihlemeyi doğrulamaktadır. Kırmızı cepheli Aya İrini'nin tüm açıklıklarının ve kubbe pencerelerinin kemerlerinin beyaz bantlarla çevrelendiği boyama sistemi iç mekandaki düzeni andırmaktadır. Aynı yıllara tarihlenebilecek bir başka fotoğraf (Şekil 7.52) Aya İrini'yi beyaz bantlarla çevrelenmiş açıklıklarıyla birinci avluyu da içine alan bir çerçeve içinde göstermektedir. Aya İrini'nin önünden Bab-ı Hümayûn'u Orta Kapı'ya bağlayan kaldırımın ve yanındaki genç ağaçların uzandığı görülmektedir.

Aya İrini 1923'te Cumhuriyet ilan edildikten sonra da Askeri Müze olarak hizmet etmeye devam etmiştir.

Şekil 7.50 : Aya İrini'nin kırmızı boyalı cephesini gösteren fotoğraf (Krt_006535).

Şekil 7.51 : Vaisseau Doillard tarafından yapılmış Aya İrini'yi ve önünde Yeniçeri çınarını içeren resim (Krt_011076).

Şekil 7.52 : Birinci avluda Aya İrini (Krt_011762).

8. YAPIYA YÜKLENEN ANLAMLAR

Tüm Osmanlı dönemi hayatı boyunca Aya İrini'nin hep bir tarafta da değerli eşya muhafaza yeri şeklinde bir işlevi vardır. Önceki bölümlerde cephanelik işlevinin getirdiği askeri mühimmatı barındırmanın yanı sıra Konstantinopolis'in fethinden elde edilen savaş hatıralarının ve sonra diğer Osmanlı fetihlerinde toplanan silahların ve değerli savaş ganimetlerinin Aya İrini'de toplanmaya başladığından bahsedilmişti. Toplananlar arasında fetihle birlikte artık kaybolan büyük Roma İmparatorluğu'nun son hatıralarından olan Bizans savaş makinaları, Haçlı ordularından ve diğer seferlerden elde edilen Avrupa zırhları, miğferleri ve silahları, topuzlar, kılıçlar gibi gereçler, Osmanlı ordularının kendisine ait değerli silahlar ve askeri mühimmat ile savaşlarda ele geçirilmiş sancaklar gibi eşya bulunmaktadır. Yapının muhafaza ettiği değerli nesneler askeri malzeme ile sınırlı değildir. Bir zamanlar Konstantinopolis'in katedrali olarak bile hizmet etmiş, inşasından sonra Ayasofya ile birlikte hizmet vermiş Aya İrini, kilise olarak da tüm Bizans hayatı boyunca büyük önem taşımış, dini simgeselliği kuvvetli bir yapı olmuştur. Bazı çok değerli Hristiyan rölikleri Bizans döneminde burada muhafaza edilmiş Osmanlılar şehri ele geçirdikten sonra da yerlerinden çıkarılmayıp yeni kurulan cephanelikte muhafaza edilmeye devam edilmiştir. Bizans dönemi boyunca taşıdığı ruhani anlamlar Ayasofya'ninkiler gibi tartışılmaz. Ancak Osmanlı hayatına gelince birlikte ortak bir mabedin parçası olduğu Ayasofya ile taşıdıkları anlamsal önem açısından yolları ayrılmaktadır. Yeniden şehrin başta gelen dini mabedi haline gelen Ayasofya'nın durumu bu açıdan pek de değişmemiştir. Aya İrini'ye gelince şehrin Rum nüfusu üzerindeki dinsel etkisi devam etmekle birlikte ibadet yapılarına dönüştürülmüş olan pek çok Bizans kilisesinin aksine o seküler bir işleve atanmıştır. Sözde benzer bir akıbete maruz kalan, depoya dönüştürülen diğer Bizans kiliselerinin aksine izleyicilerinin gözlerinde kuvvetini tümünden kaybetmek yerine yeni anlamlar yüklenerek tekrar anlamsal bir güce kavuşmuştur. Bu bölümde bunun gerek yapının konumu, işlevi ve barındırdıkları üzerinden kendiliğinden gelişen sonuçları gerekse yapının gücünün fark edilerek bilinçli bir şekilde kuvvetlendirilmesine yönelik çabalar tartışılmaktadır.

Osmanlı devleti fethi takip eden yüzyıllarda kazandığı zaferleri simgeleyecek bayrakları, kale ve şehir anahtarlarını ve yenilen ülkelerden alınmış diğer savaş ganimetlerini de yukarıda bahsi geçen değerli nesnelere ekleyerek buraya yerleştirmiştir. Saraydaki hazineden ayrı olarak cephanelik olarak anılan Aya İrini de kendi başına bir hazineyi içerir olmuştur.

Fetih sonrasında Aya İrini Yeni Saray'a ait bir hizmet yapısı olarak tahsis edilmiş olmakla birlikte kendisi gibi birinci avluda, saray bahçelerinde ve At Meydanı çevresinde yer alan diğer hizmet yapılarından çok daha özel bir yer teşkil etmektedir. İşlevi gereği sıkı sıkıya korunmakta, Osmanlı ordusunun kendi mensupları bile yapıya özel izinlerle girebilmektedir. Yapı farklı açılardan bakıldığında hem erişilebilir hem de erişilemez olarak tanımlanabilir. II. Bayezid döneminden itibaren halkın serbestçe girebildiği sarayın birinci avlusunda yer alması açısından özellikle sarayın daha özelleşmiş olan iç avlularında yer alan binalarıyla kıyaslandığında fazlasıyla göz önündedir. Ancak kapıları yapıyı dıştan tetkik etmelerine mani olunmayan yerli ve yabancı bu kimselere sıkı sıkıya kapalıdır. Kapısında koğuşları da hemen yapının yanbaşıda olan askerler daimi olarak nöbet beklemektedir. Yabancı elçi heyetlerinin ziyareti veya çeşitli sebeplerle düzenlenen kutlama ve törenler sırasında ise apsis cephesinin önüne yine komşusu olan arslanhaneden getirilen arslanların zincirlenmesiyle yapı açık olarak Osmanlı hükümeti tarafından heybet, korku ve üstünlük unsuru olarak kullanılmaktadır. Erken yüzyıllarda yeni çıkılacak seferlerin haberinin Aya İrini'nin önüne dikilen padişah tuğları ile duyurulması da yapının imparatorluğun zaferlerini temsil eden yönünü iyice açığa çıkarmaktadır.

Aya İrini'nin saray sınırları içindeki konumu ve muhteviyatı dolayısıyla edindiği bu simgeselliğin iyice anlaşılabilmesi için II. Mehmed'in Yeni Saray'ını kurduğu alanın seçimi ve bunu gerektiren bir durum olmamakla birlikte saray bahçelerinin sur duvarları ile çevrilip iç avlulara erişimin ciddi bir şekilde engellendiği saray düzenlemesinin ardındaki prensipleri anlamak gerekmektedir. Yeni Saray'ın bu kurulum prensipleri bu anlayışın geliştirilebilmesi için önceki bölümlerde ilgili açılarıyla açıklanmıştı. Akropoldeki eski Byzantion kenti kalıntıları üzerinde kurulması sarayın bu kültürün üzerinde sağladığı üstünlüğü göstermekte, Bizans'ın Büyük Sarayı'nın üzerine yerleşmeyip buranın çok zaman sonra Sultan Ahmet Camisi inşa edilene kadar yıkıntı halinde bırakılması da Roma İmparatorluğu'nun

düşüşünü akıllarda tutmaktadır. Düşen imparatorluğun son ganimetleri ile Müslümanlara yenilen Hıristiyanlara ait rölükleri saklayan Aya İrini ise Yeni Sarayın imparatorluklar ölçeğinde simgelediği sahipliğin yeni imparatorluğa aktarımını tek yapı ölçeğinde gerçekleştirmektedir.

Savaş ganimetleri Bizans rölükleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kazandığı zaferleri simgelemek üzere saklanmış ve ilerleyen yüzyıllarda zaman zaman bazı imtiyazlı izleyicilere sergilendikleri görülmeye başlanmıştır¹¹⁰. Erken dönemlerde Aya İrini'de bulunan bu eserlerin sergilendiklerine dair hiçbir ipucu bulunmamaktadır. Bunların yegane izleyicisi zaten hepsinin sahibi olan padişaktır. Her padişah yeni tahta çıktığı zamanlarda cebehaneyi ziyaret edip cebecibaşından burada saklanan eski silahlar ve özellikleri ile ilgili bilgi almaktadır. Yapıya giriş izin verilmemekle birlikte 17. yüzyıl başından itibaren özel günlerde geçit törenlerinde çeşitli vesilelerle bazı eserlerin çıkarılıp halka teşhir edildikleri görülmektedir. Bunlar içinde Bizans savaş aletlerinin atlara yüklenip halkın arasında dolaştırılmaları haricinde, imparatorluğun parlak savaş geçmişini hatırlatmak üzere askerlere Aya İrini'de saklanan önceki yüzyıllara ait hükmü kalmamış askeri giysi ve silahlar kuşandırılarak at üstünde halk arasında geçit yaptırıldığı da görülmektedir. Şehre törensel bir giriş yapılması hedeflendiğinde tarihi giysi ve silahların seferden dönen padişahı karşılamaya giden askeri birliklere iş bitince cephaneliğe iade edilmek üzere verildiği de görülmektedir. Eserlerin bu yapının içinde saklanmakta olduklarının sezdirilmesinin Osmanlı'nın eskiden önde gelen bir Hıristiyan şehri olan Konstantinopolis üzerindeki hakimiyetinin sürekli fiziksel bir hatırlatması olduğu düşünülebilir.

Aya İrini'nin Osmanlı hayatının erken yüzyıllarının tanımlandığı bölümlerde çizimlerine yer verilen İngiliz gezgin George Sandys 1610 tarihli ilgili yayınında Aya İrini Kilisesi'ni ziyaretiyle ilgili izlenimleri arasında “1453'te yenilen Bizanslıların silahlarının burada barındırıldığını” söylemiştir (Harris, 2009, s. 190-191). Ziyaretçi notları arasında Bizans askerlerine ait savaş malzemelerinin muhafazası ile ilgili günümüze ulaşan en erken tarihli izlenimlerden biri Sandys'inkidir.

¹¹⁰ Necipoğlu, 2007, s. 74'te bu konu ile ilgili verilen referanslardan bazıları:

Sandys, George, A Relation of journey begun An. Dom: 1610, Samuel Purchas'ta, Purchas His Pilgrimes, Cilt 8. Glasgow, 1905, s. 110-71. / Courmenin, Louis Deshayes de, Voyage de Levant fait par la Commandement du Roy en l'année 1621. Paris 1632. s.130.

III. Ahmed, kendi döneminde batı fikirlerine duyulan ilginin de artmasıyla Aya İrini’de sahip olduğu savaş hazinelerinin bir sergi haline getirilmesine yönelik bir girişimde bulunmuştur. Buna yol açan nedenler ve süreç tez çalışmasının Dar-ül Esliha dönemini ele alan kısmında incelenmiştir. 1726’da yapının içinde bir silah sergisi oluşturulmuş, iç cebehane şeklindeki isminin yanı sıra Dar-ül Esliha olarak da anılmaya başlanmıştır. 1726’da sergi nesnelerinin padişah ve saray erkânı dışındaki kimseler tarafından görülmesine olanak verecek bir takım yeni düzenlemelerden sonra Aya İrini’yi gezebilme imtiyazına sahip olmuş gezginlerin notları burada saklanan Bizans röliklerini ve bir takım ün kazanmış savaş eşyasını tanımlamakta ve burada bulunduklarını doğrulamaktadır. Burada depo işlevi haricinde bir silah sergisinin düzenlenmesi ile birlikte Aya İrini’nin içine de girebilen ziyaretçi sayısında bir artış gözlemlenebilmektedir.

Şehirde yaşayan Rumlar için gerek anıtsal dini mimarisi gerekse barındırdığı rölikler açısından dini önemini sürdürmekte olan yapıyı 18. yüzyıl ortalarında ziyaret eden gezgin Jean Claude Flachet gezi defterinde, Rumlardan defalarca burada vaftizci Yahya’ya ait kol kemiğinin altın bir muhafaza içinde tutulduğunu duymuş olduğunu anlatmakta, ziyareti sırasında diğer pek çok objenin arasında bu kutsal emaneti görememiş olmaktan yakınmaktadır (Flachat, 1766, s. 16).

İnciciyan 18. yüzyılda Aya İrini’de girişteki Osmanlı eki odalardan birinde miğferler, baltalar, gürzler, harplerde alınmış diğer silahlar ve kırmızı kadife kaplı bir zırh ile aynı kumaştan ve sırmalı taca benzeyen bir başlık gördüğünü söylemekte, mevcut çeşitli bayraklar arasında etrafı yeşil saçaklı ortasında İsa’nın adı sırma ile yazılmış kırmızı bir bayrak da bulunduğunu eklemektedir (İnciciyan, 1956, s. 45-46).

18. yüzyıl sonlarında Aya İrini’den bahseden bir başka kişi 1789’da “Society of Antiquities” tarafından akademi üyesi atanması sonucu Norfolk dükünün dikkatini çeken ve Oxford’da tıp eğitimi alarak dük tarafından İstanbul’a İngiliz elçiliği hekimi olarak gönderilip burada on sekiz ay geçiren James Dallaway’dır. Dallaway’in Aya İrini’de sergilendiğini duyduğu nesneler içinde ilgi alanları doğrultusunda dikkatini çeken eşyalar hep savaş nesneleri olmuştur. Yayınında büyük cephanelik olarak işlev gören Aya İrini’yi ziyaretini Konstantinopolis’ten ayrılışı ayarlanana kadar ertelediğini ve zaman geldiğinde birkaç aydır her tarafa yayılmış olan veba salgını nedeniyle bu ziyaretten çekinmiş ve sergi nesneleri konusunda ancak duyduklarını aktarabilmiş olduğunu söylemektedir. Kitabında buradaki sergi nesneleri olarak

1097'deki İznik kuşatmasında Alexius'un ordularınca kullanılan Roma dönemi askeri makinaları, Bouillonlu Godfrey önderliğinde Konstantinopolis'i hakimiyeti altına alan Haçlı ordusunun zırh ve silahları ve "Osmanlı zaferlerinden sayısız ganimetler" listelenmiştir. (Dallaway, 1797, s. 21)

Babası Edward Clarke gibi bir gezgin olan ve 19. yüzyılın başında İstanbul'da bulunan yazar Edward Daniel Clarke, sergilenen dini eşyaları bir kenara bırakıp Türklerin şehri fethetmelerinin ganimetleri olarak tuttukları, kendi deyimiyle, tıpkı antik madalyonlar ve kabartmalardaki resimleri andıran silahları, kalkanları ve Yunan¹¹¹ imparatorlarının savaş makinalarını görmekten duyduğu "büyük hazı" dile getirmektedir (Clarke, 1817, s. 11). Clarke büyük bir ilgiyle devam ettikleri Aya İrini ziyaretlerinin bir bostancının kabileyi durdurup çıkmaya zorlaması sonucu erken bittiğini anlatırken, yaptıkları bu kısa görüşten sonra içinde imparatorun¹¹² sarayına ait ilginç kalıntıların da aynı şekilde burada saklanmış olabileceğine dair heyecan verici bir inanç uyandığını söylemektedir (Clarke, 1817, s. 11). Cephanelik olarak Aya İrini bağlı bulunduğu askeriye kurumunun da eşyalarını saklamakta kurum bu eserlerin önüne gelen yabancı kimse tarafından incelenebiliyor olmasını tercih etmemektedir. Dolayısıyla gerek burada Dar-ül Ešliha'nın uzantısı olan resmi olmayan sergi ziyaret edildiği zamanlarda gerekse daha sonra yapının bir kısmının müze olarak tahsis edilmesiyle birlikte artan ziyaretçilerin özel izinle gelip müzeyi gezdiği yıllarda askeriye bundan rahatsız olmaktadır. Buna göre Clarke ve grubuna bostancıbaşının muamelesi son derece doğaldır. Grup eserlere şöyle bir göz gezdirdikten sonra daha fazla inceleme yapamadan ve istenmedikleri yerlere girmeye başlamadan dışarıya çıkarılmış olmalıdır. İlk olarak Aya İrini'de kurulan İmparatorluk Müzesi'nin Çinili Köşk'e taşınmasının da (yer darlığının yanı sıra) başlıca sebebi bu olmuştur. Clarke gibi sadece savaş teknolojisi ürünleriyle ilgili notlar sunan Robert Burford burada savaş makinaları ile çok çeşitli silahlar olduğunu söylemektedir. Ancak panorama resimleri toplamasından oluşan yayınındaki açıklamalarda Clarke'nin sözlerini benzer terimler kullanarak tekrar ediyor olması yapıyı ziyaret etmemiş olabileceğini akla getirmekte Burford'u bu alandaki görüşlere katkıda bulunacak bir kaynak olmaktan çıkarmaktadır (Burford, 1830, s. 6).

¹¹¹ Yazar "Greek emperors" diyor, fetih ganimetlerinden bahsettiğine göre Bizans'ı kastetmiş olmalı. Antik madalyon ve kabartmalar ile de yine Roma dönemine referans veriyor olmalı.

¹¹² Yazar "Caesars" diyor.

Shaw, ilgi alanlarına göre gezginlerde hayranlık uyandıran nesnelerin seçiminin bu kişilerin profillerindeki farklılıklara göre şekillendiğine dikkat çekmektedir. Örneğin Flachet'in yorumundan, Müslüman bir ülkede gezmekte olan bir Hristiyan olarak buradaki Rum nüfusla yakınlaştığı ve görmek istediği şeylerin de böylece şekil aldığı anlaşılmaktadır. Gezin ve yazarların görmek ve anlatmak istedikleri şeylerin nasıl birbirinden farklılaştığını göstermek üzere dini eşyalardan hiç bahsetmeyen Clarke'ın sözlerinde açık olan teknoloji ilgisinden bahsetmektedir (Shaw, 2003, s. 33-34).

Aya İrini'nin, içinde bulunan veya bulunduğu düşünülen zafer timsalleri silahlar ve hapsedilmiş Bizans röliklerinin yanı sıra halk tarafından muhafazası buraya atfedilen toplumun belleğindeki anlamı yüksek nesneler sebebiyle de simgesel gücü artmaktadır. Dallaway'ın yapıyı "merak uyandıran şeyler için bir muhafaza" (it is certainly a repository of many curiosities) olarak nitelemesi (Dallaway, 1797, s. 21) bu algıyı ortaya koyan güzel bir örnek sayılabilir. Burada muhafaza edilen değerli nesneler halkın gözünde ve de dilinde büyümekte, gezginlerin ilgi alanlarına göre ziyaretleri esnasındaki beklentilerini şekillendirmektedir. Schedel'in 1493 yılında yayınlanmış Liber Chronicarum adlı eserinde Güngörmez Kilisesi'nin 1490'da yıldırım ile tahribiyle Atmeydanı ve Ayasofya bitişiğindeki Topkapı Sarayı'nın bir bölümünü betimleyen (Necipoğlu, 2007, s. 74) tahta baskı resimde Ayasofya'nın sağında, Bab-ı Hümayûn'dan sonra Aya İrini Kilisesi görülmektedir (Şekil 4.2). Necipoğlu resimde Aya İrini'nin adını "S. Johannes Chrysostomo" olarak okumaktadır. Halk arasında Ioannis Chrisostomos'un burada gömülü olduğuna dair yaygın olan inanç bu yanlışlığa sebep olmuştur (Necipoğlu, 2007, s. 74)¹¹³.

Fırat Düzgüner ise bu ismi "S. Balica (Basilica?) Chrysoflorna" şeklinde okumakta Aya İrini için "bunun sağında kubbesi üzerinde yer alan bir kürenin üstünde haçı bulunan" yapı olarak aynı yapıyı belirlemektedir (Düzgüner, 2004, s. 59). Resimde yapının üzerindeki yazı her ne kadar Düzgüner'in yazdığına biraz daha benziyor olsa da yapının tarihinde böyle bir isimle anıldığına dair hiçbir kanıt olmaması sebebiyle Necipoğlu'nun açıklaması akla daha yatkın görünmektedir. Yapının Ioannis

¹¹³ Necipoğlu, Ioannis Krisostomos'un Aya İrini'de gömülü olduğuna dair halk inancı ile ilgili 1424-53 yılına ait bir ziyaretçinin bildirisini: Majesca, George P., haz. Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, Washington, 1984, s. 227 ve İnciciyan'ı kaynak vermektedir.

Chrisostomos’la ilişkilendirilmesine dair Osmanlı dönemi belgelerinde pek çok ipucu bulunmaktadır.

Eremya Çelebi 17. yüzyılda yapının Chrisostomos olarak adlandırılmasına bağlı olarak Aya İrini’den bahsederken “Gregorios Theologos ile Ioannis Krisostomos gibi aziz ve nurlu insanların bakıyeleri burada ihtiramla gömülmüştü. Şimal ve Müslümanların dua ciheti olan kible yani cenup taraflarında bulunan bu iki mezarın üstünde işaret olarak eğri taş konulmuştur” sözlerini sarfetmektedir (Kömürçiyen, 1988, s. 12). İnciciyan da bu durumdan şöyle bahsetmektedir:

“Kilisenin bir yanında acı su ile dolu bir sarnıç, bunun yanında da kitabsız büyük bir taş vardır. İoannes Krisostomos’un bu taşın altında medfun olduğu rivayet edilirse de, müverrihler mezkur patriğe ait mezarın Havariler kilisesinde olduğunu söylerler. Binaenaleyh, bu mezar, İstanbul patriklerinden Pavlos’a ait olsa gerektir. Mezkur patrik, Büyük Theodosius zamanında, 351 senesinde, ariuscular tarafından öldürüldükten sonra cenazesi Kykison’dan İstanbul’a nakledilerek, inşasına bizzat nezaret ettiği kiliseye defnedilmiştir. Kilisenin galerisinde de başka bir mezar taşı vardır” (İnciciyan, 1956, s. 45).

Eremya Çelebi’nin yazdıkları ile ilgili Pamukciyan şu düzeltmeleri not düşmektedir: Ortodoks kilisesinin bahsi geçen iki önemli ismi Aya İrini’ye değil başka yerlere gömülmüştür. Pamukciyan da Eremya Çelebi’nin halk arasında mevcut rivayetleri yansıttığına kanaat getirmiştir. İoannis Chrisostomos öldükten sonra İstanbul’a nakledilip bugün Fatih Külliyesinin altında kalan Havariler kilisesinde gömülmüştür. Gregorios Teologos ise Kapadokya’da defnedilmiştir. Chrisostomos’un mezarının Aya İrini’de olduğunun düşünülmesine sebep olan taş konusunda da Pamukciyan şunları not düşmektedir: “Bununla beraber, Aya İrini kilisesinde, İoannes Krisostomos’un adına bağlı bir taş vardı. İmparatoriçe Evdokya’nın gümüş heykelinin somaki kaidesi, Bizans imparatorluğunun yıkılışından sonra, mezkur kilisenin avlusuna nakledilmişti. İmparatoriçe, bu heykelinden dolayı İoannes Krisostomos’un şiddetli hücumlarına uğramış ve bu münakaşa, patriğin sürgününe sebep olmuştur.” (Kömürçiyen, 1988, s. 141-142, not 22).

18. yüzyılın sonlarında hala Aya İrini Kilisesi içinde bulunan büyük mermer bir bloğun altında Chrysostom’un mezarının bulunduğu Konstantinopolisliler arasında yaygın bir inançtır (Kömürçiyen, 1974, s. 28-29). 1766 depremi ile ilgili bölümde bununla ilgili deprem sonrasında bu azizin mezarının açılıp kolunun gizlice

alındığını iddia eden bir nota rastlandığından bahsedilmişti (Kömürciyan, 1988, s. 141-142, not 22'ye ait dipnot).

Aya İrini'de saklanan erken dönemlerde koleksiyon olarak bile adlandırılmayacak askeri ve kutsal emanet olarak iki kategoriye ayrılabilen eserlere bir müzenin sahip olması gereken başlıca özellikler olan sergilenme ve klasifikasyondan yoksun oldukları için 19. yüzyılın ortalarına kadar müze denemeyecek olmakla birlikte üstlerine atanmış olan değerler yine de Osmanlı müzeciliğinin oluşmasını mümkün kılacak tohumları atabilecek kadar kuvvetlidir. Ek B'de yer alan icmal cetvelinde verilen listenin de gösterdiği üzere Aya İrini'de değerli yapı malzemesi toplamak gibi bambaşka bir amaçla da olsa çok eski tarihlerden beri antik sahalardan parçaların toplandığı görülmektedir.

Durum kutsal emanetler açısından ele alınırsa Avrupa'nın diğer hac merkezlerinde de olduğu gibi kutsal emanetlerin anlamsal gücü halka açık görüşe sunulmalarına gerek olmaksızın kuvvetli bir şekilde var olmaya devam etmektedir. Hatta bu gibi objelerin gözlerden uzak tutulması bunların toplumun imgelemiyi büyüterek daha güçlü bir hal almalarına bile sebebiyet verebilir (Shaw, 2003, s. 32). Yukarıda bahsedildiği üzere II. Bayezid döneminden sonra avlunun girilebilirliğinin artması, buradaki hizmet yapılarının çoğalması ve avlunun içinde yer alan etkinliklerin çeşitlenmesi sonucu olarak Aya İrini'nin izleyicisi de artmış, yapı halkın da istediği zaman girip görebileceği bir konuma kavuşmuştur. Kutsal emanetleri, bina bir bütün olarak bunların bir kapalı kutusuymuş gibi barındıran Aya İrini'nin Osmanlı mal sahipliğini simgelercesine saray sınırları içinde yer alması ve saray içinde bulunduğu yerin de bu değerli şeyleri barındıran kutunun içini açmadan tüm halk tarafından yaklaşıp görülebileceği birinci avluda bulunması yapının fetih ile ilgili göndermelerini kuvvetlendirmektedir. Yapı sadece Hristiyan röliklerini değil bir süre Müslümanlar için de oldukça önemli olan bir takım dini emanetleri barındırmış, Mısır'ın fethinden sonra el değiştiren dini eserler bir süre buraya konmuş, yapının Hristiyan halk üzerinde çoktandır var olan ruhani etkisi Müslüman halk üzerinde de etkili olmuştur.

Aya İrini'deki sergi işlevinin kuvvetlendiği ve müze sürecine girildiği yıllarda Avrupa gazetelerindeki görüş notlarından anlaşıldığı kadarıyla Aya İrini de Sultanın sarayının yabancılar arasındaki esrarengiz, mistik, ulaşılamayan yer algısına ortak olmuştur. Aya İrini'deki koleksiyonlar da Sultanın boyutları tahmin edilemez, sonsuz

hazineleri içinde hayal edilmektedir. Tez çalışmasında daha önceki bölümlerde paylaşılan New York Times’da 30 Eylül 1851’de yayınlanmış bir gezi yazısında Aya İrini’nin “böyle merak uyandırıcı yerlerin sahip olduğu şeylerden daha fazla merak uyandıran şeyler barındıran” bir yer olarak tanımlamış olması, İngiliz gazetesi Pall Mall Gazette’in 29 Aralık 1896 tarihli sayısında Haçlı zırhları ile ilgili yazıda yazar Aya İrini’deki koleksiyonun boyutlarını hayal ederken Avrupa’da bununla ilgilnen tüm uzmanları titretecek büyüklükte olarak tanımlaması, 1890 yılında Aya İrini’den satışa çıkarılacak eserlere değer biçmek amacıyla göreve çağrılan Londra’lı mücevhercinin bu işi kabul etmeyip ilgili haberin zaten bir düzine yetkin uzmanın bile bu işin altından kalkamayacağını söylemesi gibi haberler bu algıyı tarif edebilmektedir.

Aya İrini’nin özellikle I. Dünya Savaşı ve ardından gelen işgal yıllarında Askeri Müze olarak üstlendiği anlam ve işlevler önceki dönemlerden çok farklılaşmış ayrı bir inceleme konusudur. Bu konuda Shaw’ın yaptığı araştırma yapının bu dönem hikayesini oldukça bütüncül bir şekilde anlatmaktadır.

9. SONUÇLAR

Bu tez çalışması Aya İrini'nin Osmanlı döneminin bütüncül ve sürekli bir hikayesini anlatmayı hedeflediğinden çalışma sonunda edinilecek sonuç yapının bu imparatorluğun hakimiyetindeki hayatını kapsayan sürecin tamamını içerecektir. Yapılan araştırma sırasında İstanbul'un Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından şehirde yaşanan kentsel dönüşüm, kentin yeniden canlandırılması ile ilgili politikalar ve mevcut Bizans yapı stokunun Osmanlı başkentinde yeniden kullanımını içeren düzenlemelere dair prensiplerin Aya İrini'nin yeniden işlevlendirilmesi sürecini de belirlediği görülmüştür. Ayrıca Yeni Saray inşa edildikten sonra bunun sınırları içinde kalan yapının Sarayın konumlandırılma ve inşa prensipleri ile doğrudan ilişkili olduğu belirlenmiştir. Tüm Osmanlı hayatı boyunca değişik yan işlevlerin yanı sıra cephanelik ve depo işlevini daima sürdürmüş olan yapının bu görevi üstlenmesinin daha Yeni Saray'ın yeri ile ilgili tartışmalar başlamadan önce fethin hemen sonrasında içine Bizanslılardan alınan savaş ganimetlerinin yerleştirilmesi ile başladığı anlaşılmıştır. Ayrıca burada barındırılmakta olan Hristiyan kutsal emanetlerinin Osmanlı döneminde de başka yere nakledilmemesiyle fetih ganimetlerine eklenen bu değerli içerikle deponun yanı sıra bir değerli eşya muhafazası haline gelmiştir. İçeriğinin yüksek askeri gizlilik gerektirmesi sebebiyle çok iyi korunmasının da etkisiyle izleyicilerinin gözünde kazandığı kuvvet Osmanlı hükümeti tarafından fark edilerek bir güç unsuru olarak kullanılmıştır. Yapının depo olarak kullanılması çevredeki içinde kiliselerin de bulunduğu Bizans yapı stokunun II. Mehmed döneminde gereken işlevlere göre yeni görevlerle tahsis edilmeleri süreci incelendiğinde olağan bir durumdur. Bizans kiliselerinin sistematik olarak camiye dönüştürülmelerine yönelik bir politika olmadığı görülmüş, buna yaklaşık bir süreçten II. Bayezid döneminde bahsetmek mümkün olsa da Aya İrini böyle bir dönüşümden etkilenmeyecek şekilde yeni görevi ile kullanılmayı sürdürmüştür.

Sarayın birinci avlusu 16. yüzyılda hizmet yapıları ile dolmuş ve sonraki yüzyıllarda fazla değişmeyecek şeklini almış, dolayısıyla Aya İrini'nin komşuları da

belirlenmiştir. Bir hizmet yapısı olarak Aya İrini'nin de fazla itibar görmediği hatta Süleymaniye İmareti'nin yapımı sırasında yapı malzemesi olarak kullanılmasına bile teşebbüs edildiği belgelerden öğrenilmektedir. Deichmann ve Peschlow gibi araştırmacılar orta nefin iki yanında galerileri taşıyan sütun dizilerinin değiştirildiğini söylemekte ancak bu müdahaleyi tarihleyememektedirler. Sadece Osmanlı döneminde herhangi bir zaman olarak tarihledikleri bu değişikliğin Süleymaniye imaretinin yapımı sırasında gerçekleştiği ulaşılan belgeler aracılığıyla anlaşılmıştır. Yine bu inşa süreci sırasında cebehanenin muhteviyatı ile ilgili 1552-53 yıllarında hazırlanmış bir listeden Aya İrini'de 16. yüzyılın ortalarından itibaren eski eser biriktirmeye başlandığı da anlaşılmaktadır. Söz konusu belge bu alanda işlenmiş yapı malzemesi olarak buraya getirilmiş döşeme taşı, sütun ve benzeri yapı elemanlarını sıralamaktadır.

Nartekse bitişik olan atriumun doğu koridorunun Aya İrini'ye sonradan eklendiği bilinmektedir ancak tarihlemesi önceki araştırmacılar tarafından yapılmamıştır. Tez çalışması sırasında atriumun bu kolunun 16. yüzyılın ortalarında buraya inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu bölümdeki Türk üçgenli sütun başlıkları ve 1584 tarihli Hünernâme minyatüründe bu cepheyi gösteren tasvir tarihlemeyi doğrular niteliktedir.

Yapının, çevresi ve döneminin politik ve askeri gelişmeleri ile üslup özellikleri de gözetilerek incelenmesi şeklinde belirlenen yöntem sayesinde Aya İrini'de gerçekleşen yapısal ve işlevsel değişikliklerin aslında etrafında olan bitenle ne denli içiçe olduğu ve de yapıdaki bu hareketlerin Osmanlı hükümetinin çeşitli alanlardaki tutumlarını yansıtan bir ayna gibi hareket ettiği fark edilmiştir. Bu yöntem sayesinde örneğin Dar-ül Esliha döneminde bu değişikliğin ardında yatan sebepler ortaya çıkarılabilmektedir. III. Ahmed'in hakimiyet yıllarında başlayan Batılılaşma olarak adlandırılan dönemde gelen anlayış değişiklikleri Aya İrini'de saklanan eski silahlara bu dönem yapılan askeri ıslahatlarla tedavülde kalkan diğer askeri malzemenin eklenmesi ile bir silah sergisinin düzenlenmesine önayak olmuştur. Araştırma sırasında bu uygulamanın aslında Avrupa'da tam da o dönem yaygınlaşmakta olan "merak odaları" ile hem tarihsel hem de içerik ve düzenleme olarak paralellik içerdiği ortaya çıkmıştır. Bu da bu ilk serginin ardında yatan prensiplerin anlaşılmasında büyük katkı sağlamıştır. Aya İrini'ye Dar-ül Esliha düzenlemesi ile ilk defa sergi işlevi kazandırılmış ve bunun gerçekleştiği 1726 yılında kapısının

üzerine bir kitabe yerleştirilmiştir. Atriumda bugüne de ilerleyen yüzyıllarda değişiklikler geçirerek ulaşmış olan taht odasının ilk defa bu yıllarda eklendiği anlaşılmaktadır. Taht odasının bu eski halinin görünümüne dair bilgi günümüze ulaşmamıştır. 1744 yılında, I. Mahmud döneminde yapı yine kapsamlı bir onarımdan geçmiş bu onarım sırasında yapıdaki en göze çarpan Osmanlı dönemi eklerinden biri olan giriş revakı eklenmiştir. Bugüne kadarki araştırmalarda tarihlemesi yapılmayan bu revak eklenmeden önce kapının önünde bir giriş elemanı bulunup bulunmadığı bilinmemekte, varsa bile kitabede yer alan bazı ipuçlarına dayanarak bunun ahşap olarak inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Giriş revakının bezeme özellikleri de tez çalışması sırasında yapılan tarihlemeyi doğrulamaktadır.

Tez çalışmasının yönteminin anlatıldığı kısımda arşiv çalışmalarının ağırlıklı bir yer tuttuğu belirtilmişti. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde yapılan çalışmalarda elde edilen belgeler pek çok konuya ışık tutmaktadır. Aya İrini’de yer alan cephaneliğe Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri kayıtlarında pek çok farklı isimle rastlanabilmektedir. Bunlar içinde saray sınırları içerisinde kaldığından “Enderun Cebhanesi” ya da “Enderun-ı Hümayun Cebhanesi” olarak anıldığı örnekler daha çoktur. Ancak “Cebhane-i Amire” olarak da anıldığı görülebilmekte aradaki ayrım belge içeriklerine bakılarak malzeme ve onarım gereksinimlerindeki farklılıklar sayesinde yapılabilmektedir. Belgeler gerek onarım gerekse yapının içindeki işlev dağılımları, farklı alanların nasıl kullanıldığı, hangi işlevin ne zaman getirildiği gibi konularda değerli bilgiler vermektedir.

1760 – 1790 yılları arasında çok sayıda belge Aya İrini’nin büyük kubbesini de içeren geniş çaplı tamiratları içermektedir. 1766 depremi dışında yapıda yıkılma tehlikesi yaratacak yapısal sorunlar gözlemlenmemekle birlikte kubbe ve örtü sisteminin diğer öğelerinde bu tehlikelere yol açacak bir takım hasarlar meydana geldiği, bunların onarımlarının da tasarruf sebebiyle yer yer geciktirilerek veya kademelendirilerek düzenli sayılabilecek aralıklarla gerçekleştirildiği göze çarpmaktadır. 1766 depreminde yapının ağır hasar gördüğü önceki kaynaklarda belirtilmiş olmakla birlikte tez çalışması kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan bir belge değerlendirilerek ilk defa onarım kalemleri detaylı olarak bir çizelge içinde verilebilmiştir.

Örtü sistemindeki sorunlar daha çok kaplama ve bakımsızlık sonucu giderlerin tıkanmasıyla ilgili görülmektedir. Birkaç senelik aralıklarla çöp ve yaprak birikmesi

sonucu tahliye sistemlerinde ortaya çıkan tıkanıklıklar ve daha sıklıkla kaplama kurşunlarının eskimesi ve rüzgarla uçuşması sonucu içeriye yağmur suyu sızmasına yönelik sorunlar belgelerde tekrar tekrar yer almaktadır. Büyük kubbe içinde hasarlı bölgelerin doldurulması, horasan harcıyla derz yenilemesi gibi daha ciddi onarımların yanı sıra kubbe ve duvarlarda aralıklı olarak sıva ve badana yapılmak suretiyle bakım işlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. 1805 yılında Aya İrini yakınına tamiratlarda kullanılacak kurşunların imali için döküm ocakları inşa edildiği ortaya çıkmıştır. Tamiratlar içinde 1806 Mart ayına tarihlenen bir belge odun ambarı tarafındaki kargir duvarın yıkılma tehlikesi altında olduğundan bahsetmektedir.

Büyük kubbeye dair onarımlar dışında incelenen belgeler içinde (yeni ekler hariç) en büyük yapısal onarımın bu duvarın harap haldeki yerlerinin tuğla ve horasan harcı kullanılarak yeniden inşa edilmesi olduğu söylenebilir. Bu tamiratların ve keşiflerin yapılması sırasında sermimarlar Ahmed Ağa, Ebubekir Ağa, Mehmed Emin, İbrahim Kamil Efendi ve Mehmed Tahir Ağa sorumlu kişiler olarak ortaya çıkmaktadır. Yapı ustaları içinde de başta Krikor Kalfa olmak üzere Mustafa Kamil Efendi, Bağcıoğlu Nikoli, Senakir Kalfa, Seyyid Hayrullah ve Ali Ağa isimlerine rastlanmaktadır. Aya İrini'ye yüklenen işlevlerle ilintili olarak sonradan inşa edilen tüfekhane, dikimhane ve kürek mahzeni gibi ek hizmet binalarının da kullanımda olmalarına rağmen ana yapı gibi bakımsızlık nedeniyle yer yer harap olduğu gözlemlenmektedir. Daha hafif sistemlerle inşa edilmiş olan bu yapıların zamanla bazı yerlerinin yıkıldığı, 1808 tarihli belgelerde ise artık hacim olarak yetersiz bulunan tüfekhanenin yıkılıp yeniden yapıldığı belirtilmektedir. Ek hizmet yapılarıyla birlikte bir bahçe duvarıyla ayrılan Aya İrini'nin bahçesinin parmaklıklı kapısında bir demir mahzeni bulunduğu da 1810 yılı Aralık ayı tarihli bu mahzenin penceresinin tamirini anlatan belgeden anlaşılmaktadır. Belge aynı zamanda tüm iç mekan duvarlarının ve kubbenin badanalandığını ve iç mekanda bulunan padişah tahtı, kurşun mahzeni ve kahve odası gibi mahallerin bakıma alındığını belirtmektedir. Tamiratlar, incelenen belgeler arasında sayıca en çok değinilen konuyu teşkil etmektedir. Yapılan her tamiratla ilgili kullanılan malzeme miktarı, çalıştırılan ustalar ve bunların masrafları detaylı olarak verilmektedir.

Belgelerde bahsi geçen tüfekhane, odun ambarı, çadır odası, demir mahzeni, kurşun mahzeni, padişah tahtı, kahve odası gibi mahallerin yapı içinde ve çevresindeki

yerleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu bulgular yapı içindeki işlevlere göre bölümlenme ile ilgili yegane detaylı bilgiyi sunmaktadır.

1808 - 1816 tarihli belgelerin bir kısmı Aya İrini'nin iç mekanında inşa edilen padişah tahtını, kasrı ve korumalar ile hademeler için oluşturulan odaları anlatmaktadır. Bu belgeler inşa edilen padişah tahtını ve odasını altın yaldızlı, ayna camlı sürme çerçeveli, sütunlu ve kemerli olarak tanımlamaktadır. Dar-ül Esliha düzenlemesi sırasında atriumun nartekse bitişik koridoruna eklenen taht odasının bu yıllarda bezeme düzenini tamamen değiştiren bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Belgeler bugüne ulaşan taht odasının duvar ve tavan bezemelerinin II. Mahmud döneminde bu haline geldiğini göstermekte, kesin tarihlemesinin 1816 olarak yapılmasını sağlamaktadır. Ahşap oyma ve kalem işlerinin detaylı tanımının verildiği belgeler kullanılan mobilyalardan da bahsetmektedir ancak bu mobilyalar uzun süre yerinde korunamamış 1846 düzenlemeleri sırasında değiştirilmiştir. Belgelerde tahtın ahşaptan oyma olduğu ve büyük kubbeye dönük şekilde yerleştirildiği belirtilmektedir. Yapının iç dekorasyonunda yapılacak değişiklikler için Krikor Kalfa'nın (Krikor Amira Balyan) yönetici olarak görevlendirilmiş, yeni odaya oymacı tarafından kabartmalar yapılmış, mermer tozlu sıva ile sıvanan kubbe duvarlar üzerine kalemişi bezeme uygulanmıştır. Yapının kapıları da benzer şekilde sıvandıktan sonra resimlendirilmiştir.

Orduya ait bir yapı olan Aya İrini savaş, askeri reform ve değişikliklerden doğrudan etkilenmektedir. Vaka-i Hayriye'yi takip eden yıllarda artık kullanılmayan Yeniçeri eşyalarının da buraya getirilmesiyle kubbelerine kadar eşya ile dolduğu rivayet edilmektedir. 1839 yılında sultanın emriyle burada depolanan eski askeri eşyadan büyük bir miktar çıkarılıp hurda demir fiyatına Cenova'ya gidecek bir gemiye satılmıştır. Cenova'dan Avrupa'nın çeşitli yerlerine dağılan bu zırh ve silahlar Avrupa'da yapıda saklanan askeri koleksiyona büyük ilgi doğmasına vesile olmuştur. Bu tarihten sonra Avrupa basınında Aya İrini'deki askeri koleksiyonların sıkça konu olmaya başladığı görülmektedir.

Yapının müzeye dönüşüm sürecinde de neden ve nasıl bu yapının seçildiği dönem ile ilgili yapılan bütüncül araştırma sonucunda ortaya konabilmiştir. Müzelik işlevine yaklaştığı dönemlerde en önemli isim olarak ortaya çıkan Fethi Ahmed Paşa'nın geçmişi ve karakteri araştırılarak bu girişimi yapabilecek kişinin profili anlaşılmış Paşa'nın resmi ilişkileri, yüksek rütbeli kimselerle yakın ilişkileri, padişahla dostluğu

ve kendi yükseldiği rütbe incelenerek bu konudaki tasarılarını hayata geçirme gücünü nereden aldığı görülmüştür. Yapıdaki sergilerin kaderi 1845 yılında Fethi Ahmed Paşa'nın Tophane-i Amire Müşiri olarak atanmasıyla değişmiştir. Paşa görevleri dolayısıyla Moskova ve Avrupa'nın Viyana, Paris ve Londra gibi büyük merkezlerinde bulunmuş, buralardaki gelişmeleri görmüştür. Bu yolculuklar sırasında Avrupa'da eski eserlere verilen önemi fark etmiş ve bunların toplanıp sergilenmesine yönelik anlayışa tanık olmuştur. Döndüğünde yeni görevi ile birlikte Aya İrini'de zaten var olan askeri koleksiyonun yanı sıra antik eserleri de burada toplayarak 1846 yılında atriumda karşılıklı olarak düzenlediği iki koleksiyon sergiye açılmıştır. Bunlardan biri "Mecmua-i Asar-ı Atika" adı altında antik eserlere diğeri ise "Mecmua-i Esliha-i Atika" adı ile antika silahlara ayrılmıştır. Paşa'nın girişimiyle düzenlenen bu koleksiyonlar bugün Osmanlı müzeciliğinin kuruluşu olarak kabul görmektedir.

Henüz resmi bir isim olmasa da Fethi Ahmed Paşa tarafından düzenlenen sergilerin Osmanlı belgelerinde müze olarak adlandırıldığı görülmektedir. Müzehaneye dönüştürülmek üzere uygun bir yer olmadığı belirtilirken bir başka belge hem başka yer bulunmadığından hem de hali hazırda içinde eski eser toplanmaya başlamış olduğu halde boşaltılması gereksiz görüldüğünden cephane ambarı olarak kullanılan Aya İrini'nin müze olarak düzenlenmesinin uygun olduğunu söylemektedir. Geniş ve sağlam bir yapı olduğundan Aya İrini'nin en uygun yapı olduğuna kanaat getirilmiştir. 1846 yılının Şubat ayına ait bir belge Avrupa devletlerindeki gibi bir müze kurulması için Aya İrini'nin arka tarafındaki mekanın (belgede 'vera tarafına kain' olarak geçiyor - atriumdan bahsediliyor) düzenlenmesinde Tophane-i Amire müşirinin görevlendirilmesini konu almaktadır. Bahsi geçen kimse Fethi Ahmed Paşa'dır. Bu belge sayesinde devşirme malzeme gibi değil ama bildiğimiz anlamda değer verilerek bir takım arkeolojik eserlerin Aya İrini'de Fethi Paşa'nın girişimlerinden önce toplanmaya başladığının öğrenilmesinin yanı sıra Fethi Paşa'nın sergileri düzenleyebilmesi için neden Aya İrini'nin seçildiği anlaşılmaktadır.

Fethi Ahmed Paşa'nın düzenlediği sergiler açıldığı sırada taht odasının bir kez daha elden geçirilip dekorasyonunda değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Önceki araştırmalarda bugüne ulaşan taht odasının tarihlemesinin sıkça bu döneme yapıldığı görülmektedir. Ancak tez çalışması sırasında ortaya çıkarıldığı üzere taht odası

kabaca son halini 1816 yılında almış, Fethi Ahmed Paşa'nın döneminde bezeme düzeninde fazla bir değişiklik yapılmadığından bu şekilde de günümüze ulaşmıştır.

Aya İrini'nin tarihinde iki uzun süreç bilinmeyenlerle doludur. Bunlardan biri Dar-ül Esliha ilan edilmesinden sonra Fethi Ahmed Paşa'nın icraatlarına kadar geçen süreç, diğeri ise Aya İrini'deki iki sergiden arkeolojik eserleri içeren ve sonraları "Müze-i Hümayun" ilan edilen serginin Çinili Köşk'e taşınmasının ardından Askeri Müze'nin resmen açılışına kadar geçen süreçtir. Tez çalışması bu yıllarda da yapının başından geçen olayları, yapısal değişiklikleri ve aktörleri ile ilgili hikayeleri mümkün olduğunca aydınlatmaktadır.

Sergilerin düzenlenmesini takip eden dönemde savaşlar sebebiyle yine Avrupa'dan alınan silah ve eşyanın Aya İrini'ye getirilip buradan dağıtılması söz konusu olmuş bu durum sergi işlevlerini zayıflatmıştır. Ancak Sultan Abdülaziz döneminin ilerleyen yıllarında antik eserler ile ilgili anlayış değişikliklerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak da 1869 yılında Aya İrini "Müze-i Hümayûn" adını alarak Osmanlı İmparatorluğunun ilk resmi imparatorluk müzesi olmuştur. Bu gelişmenin gerçekleşmesinde üç temel sebebin etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan biri Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında gerçekleşen Avrupa seyahatidir. Bu seyahat sırasında Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde müzeler de gezilmiştir. Bu gezi durakları arasında Viyana'daki Ambras Galerisi sergisi ayrı bir önem taşır. Bir "merak odası"ndan türemiş olan bu sergi de tıpkı Aya İrini gibi hem askeri hem de antik eserler koleksiyonlarına yer vermektedir. Sultanın bu örnekten etkilenmiş olabileceği oldukça akla yatkındır. Bir diğer etken Tanzimat reformları ile kanunlarda yapılan değişikliklerden doğmuştur. Bu dönemde yabancı kanunların bazılarının doğrudan çevrilerek ithal edildiği görülmektedir. Bunlar arasında kazılar, eski eser mülkiyeti ve eski eserlerin yurt dışına nakilleri gibi konuları kapsayan kanunlar da bulunmaktadır. Üçüncü sebep olarak da Osmanlı imparatorluğu sınırları dahilinde yabancılar tarafından yapılan kazılardaki artış ve Avrupa'daki müzelerin Osmanlı topraklarından götürülmüş pek çok eserle donatıldığının fark edilmesi sayılabilir. Abdülaziz ve birlikte seyahat ettiği heyet Avrupa müzelerindeki pek çok etikette "ön Asya, Anadolu, Mezopotamya" gibi ibarelere rastlamış ve bundan rahatsızlık duymuşlardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki belgeler bu konuda değişmekte olan tutumu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Aya İrini'de resmi bir müzenin kurulması

kararının ilk ne zaman alındığı belgelerden kesin olarak anlaşılabilmektedir. İmparatorluk adına uygun bir müze inşasını konu alan 1869 tarihli belgeler eski eserlere (asar-ı atika) sahip çıkma açısından bir bilinçlenmenin oluşumunu da ortaya koymaktadır. Belgeler Aydın çevresinde devletten ruhsat alarak kazı yapmakta olan İngiliz asıllı bir şahsın (belgelerde Con Portla Vödök olarak geçen John Turtle Wood) ruhsat verilirken yapılan anlaşmanın gereklerini yerine getirmemesi üzerine benzer durumlar da anılarak artık bu konuda başka uygulamalar yapılması gereği üzerinden yola çıkmaktadır. Yabancıların yaptığı kazılarla tüm eserler tükenmeden padişah sayesinde mükemmel bir müze düzenlenmesi –özellikle Fransa’dakiler gibi– kararı ortaya konmuş ve bundan sonra “şunun bunun” antika araştırma yapmasına ruhsat verilmeyip antika çıkması muhtemel bölgelerin hükümet tarafından keşfedilip kazılması önerilmiştir. Bunun için hazineden para ayrılacağı da kararlara eklenmiştir. Belgedeki açıklamalar Aya İrini’deki arkeolojik eserler sergisinin Osmanlı devletinin ilk imparatorluk müzesi “Müze-i Hümayun” olarak açılmasını tetikleyecek olayları belgelemesi açısından ciddi bir dönüm noktasını ortaya çıkarmaktadır.

1873 – 1876 tarihleri arasındaki çok sayıda belge Aya İrini’nin bir depo olarak silahları ve eski silah sergisini de barındırmasından dolayı artık yetersiz olduğunu belirtmekte ve antik eserler müzesinin (Müze-i Hümayun) tamir edilmekte olan Çinili Köşk’e naklini anlatmaktadır. Müze mahali ile ilgili 1873 tarihli belge yabancı uyruklu pek çok kişinin Babıalı’dan izin alarak Aya İrini’yi ziyaret edebilmesini, buranın ayrıca imparatorluğun silah depolarından biri olması dolayısıyla sorunlu bir durum olarak ele almaktadır. Yabancı ziyaretçilerin silahları da tetkik edebilmesinin sakıncalarına değinen bu belge ayrıca sergilerin depo alanını daraltması sebebiyle uygun konumlanmadığını belirtmektedir. Müzenin yeni bir yere taşınma önerisine ilk defa bu belgede rastlanmaktadır. 1876 yılının Temmuz ayında yeni mekanda müze düzenlenebilmesi ile ilgili Viyana ve Londra elçilerinden İngiltere devlet müzesinin düzenine dair rapor göndermeleri istendiği belgelerde görülmektedir.

Eski eserler müzesi Çinili Köşk’e taşınmakla birlikte eski silahlar hala Aya İrini’de barındırılmaktadır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Aya İrini’nin kapıları ziyarete tamamen kapanmış 1910’da burada Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk askeri müzesi açılana kadar da kapalı kalmıştır. Bu süre içinde içerideki sergilerde fazla bir değişiklik olmadığı bazı imtiyazlı gezginlerin notlarından, bunların az sayıdaki fotoğraflarından ve Abdülhamid Albümlerinde yer alan fotoğraflardan

anlaşılmaktadır. Ahmed Muhtar Paşa'nın girişimleriyle 1908 yılı itibariyle Askeri Müze olarak düzenlenen Aya İrini bu işlevini Cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir.

KAYNAKLAR

£4600 for a Suit of Armour. (1920, 11 Kasım). *Western Daily Press*.

..., (1845). *Takvim-i Vakayi*, sayı: 292, yıl: 1261 h.

..., (1845). *Takvim-i Vakayi*, sayı: 294, yıl: 1261 h.

..., (1910, 1 Nisan). *Servet-i Fünun*, c.38, sayı 984, 1326 h., s.347.

..., (1913). A Persian Art Exhibit, *American Art News*, Cilt 11, sayı 13, 4 Ocak, s. 1-12.

..., (1993). Ahmed Muhtar Paşa, *İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, cilt 1, s. 127.

..., (t.y.). *Guide de Constantinople avec une introduction historique de A. D. Mordtmann Dr. Phil*, Constantinople: Librairie Internationale Lorenz & Keil, 457 Grand Rue de Pera.

.... (1848, 1 Ocak). *Reading Mercury*.

.... (1848, 7 Ocak). *Lincolnshire Chronicle*.

.... (1871). *Takvim-i Vakayi*, sayı: 1359, yıl: 1288 h.

.... (1872, 23 Eylül). *Sheffield Daily Telegraph*.

.... (1890, 16 Ocak). *Roanoke Daily Times*.

.... (1890, 6 Mart). *The News Herald*.

.... (1919, 18 Aralık). *The Tomahawk*.

.... (1919, 26 Aralık). *Iron Country Record*.

.... (1921, 21 Ocak). *Graham Guardian*.

A Turkish Armoury. (1860, 28 Aralık). *Hull Packet*.

Ad Annum, *Chronicon Paschale*. (284-628 AD). Aktaran: Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, their History and Architecture*, London, s. 88, 89.

Ådahl, K. (2006). *Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Râlab'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*. (A. Özdamar, ed., Çev.) İstanbul: İsveç Araştırma Enstitüsü.

Affairs of the East – Constantinople, Sept.15. (1853, 1 Ekim). *Hampshire Telegraph*.

Ahmed Midhat. (1910, 2 Mayıs). Askeri Müzesine Ziyaret, *Sabah*.

Akın, N. (1993). Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, Sempozyum 17-18 Aralık 1992, (Z. Rona yay.haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Alexander, D.** (2006). Swords from Ottoman Mamluk Treasures, *Atribus Asiae*, Vol. 66, No 2, Pearls from Water. Rubies from Stone. Studies in Islamic Art in Honor of Priscilla Soucek. Part I, s. 13-34.
- Alus, S. M.** (1920). *Müze-i Askeriye-i Osmani Züvvarına Mahsus Rehber*. 1336 h. İstanbul: Necm-i Istikbal Matbaası.
- Amicis, de E.** (1993). *İstanbul 1874*. (B. Akyavaş Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ancient Armour.** (1842, 20 Haziran). *Morning Chronicle*.
- And, M.** (1994). *Istanbul in the 16th Century, the City, the Palace, Daily Life*. İstanbul: Akbank Culture and Art Publication.
- Angiolello, G. M.** (1881). *Di Gio, Maria Angiolello e di suo inedito manoscritto*, (A. Caparozzo haz.). Vicenza.
- Ar, B.** (2010). Osmanlı Dönemi Suyolları Haritalarında Roma ve Bizans Yapıları. *Sanat Tarihi Defterleri – Filiz Özer’e Armağan*. Sayı 13-14. İstanbul: Ege Yayınları. s. 15-38.
- Archaeological Museum at Constantinople.** (1847, 31 Aralık). *Morning Post*.
- Arel, A.** (1975). *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Art, Science and Literature.** (1876, 2 Aralık). *Manchester Evening News*.
- Ata, Tayyarezade Ahmet.** (1825). *Enderun Tarihi*, 1293 h. İstanbul.
- Atalay, B.** (2003) *Batılıların Gözüyle Topkapı Sarayı*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler Koleksiyonu**, Krt_000719 - Krt_005002 - Krt_005003 - Krt_005004 - Krt_005286 - Krt_005286 - Krt_005287 - Krt_005288 - Krt_005289 - Krt_005291 - Krt_005292 - Krt_005293 - Krt_006888 - Krt_011084 - Krt_010764 - Alb_00087-02_030 - Krt_006640 - Krt_006804 - Krt_006712 - Krt_006618 - Krt_011085 - Krt_011086 - Krt_006535 - Krt_011076 - Krt_011762 - Krt_011093
- Atıl, E.** (1987), *The Age of Suleyman the Magificent*. exh. Cat., National Gallery of Art, Washington D.C.
- Baker, B. G.** (1913). *The Passing of the Turkish Empire in Europe*, London.
- Banduri, ii**, s. 52. Aktaran: Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, their History and Architecture*, London, s. 85-88.
- Barillari, D., E. Godoli.** (1997). *İstanbul 1900 – “Art Nouveau” Mimarisi ve İç Mekânları*, (A. Ataöv, Çev.). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Barkan, Ö. L.** (1972). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*. Cilt I ve II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Barkan, Ö.L.** (1979). *İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri*. İstanbul.

- Batur, A.** (1993). Balyan Ailesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, cilt 2, s. 35-41.
- Baudier, M.** (1632). *Michel, Histoire générale du Serrail et de la Cour du Grand Seigneur des Turcs*, Paris.
- Bazaars of Constantinople.** (1852, 13 Mart). *Sunbury American*.
- Berger, A.** (2000). Streets and Public Spaces in Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*. Vol.54, s. 161-172.
- Berridge, G. R.** (2009). *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*, Leiden: Martinus Nijhoff Publications.
- Beydilli, K.** (2010). XV. Yüzyılda Bir İtalyan Hûmanistin Gözüyle İstanbul ve Ege Adaları. *Erken ve Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa – Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*. (Seyfi Kenan, ed.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).
- Bjeljaev, D.** (1894). The Church of S. Irene and the Earthquake in C. P. 28 June 1894, *Vizantisky Vreinennik*, St. Petersburg, parts I,II, section i, s. 177-183.
- Bjeljaev, D.** (1895). Interior and Exterior View of S. Irene, *Vizantisky Vreinennik*, i, St. Petersburg, parts III-IV, section iii, s. 769-798.
- BOA**, (1762). C.SM., d. 100, g. 5033 (22 Ş 1175 h.)
- BOA**, (1763). İ.DH.. 8256
- BOA**, (1764). C.SM..g. 6781 (1177 h.)
- BOA**, (1766). D.BŞM, d. 4990, g. 100, (25 Z 1179 h.)
- BOA**, (1783). C.SM., d. 178, g. 8937 (17 Ş 1197 h.)
- BOA**, (1784). C.SM., d. 77, g. 3852 (16 S 1199 h.)
- BOA**, (1787). C.SM., d.94, g. 4743 (22 S 1202 h.)
- BOA**, (1790). C.SM., d.4, g.198 (19 Ra 1205 h.)
- BOA**, (1800). C.SM., d. 150, g. 7518 (03 Za 1214 h.)
- BOA**, (1806). C.SM., d. 80, g. 4033 (29 Z 1220 h.)
- BOA**, (1808). C.As., d. 519, g. 21667 (17 S 1223 h.)
- BOA**, (1808). C.SM., d. 140, g. 7049, (29 Z 1222 h.)
- BOA**, (1810). C.SM., d. 50, g. 2537, (6 Za 1225 h.)
- BOA**, (1816). C.As., d. 387, g. 15976 (21 Z 1231 h.).
- BOA**, (1816). C.SM., d. 38, g. 1901 (23 Z 1231 h.).
- BOA**, (1816). C.SM., d. 51, g. 1231 (29 S 1231 h.).
- BOA**, (1846). A.}MKT, d. 51, g. 75 (17 L 1262 h.).
- BOA**, (1846). İ. DH.. 6662, (27 Za 1262 h.)
- BOA**, (1846). İ.MSM, d. 17, g. 387 (18 S 1262 h.).

- BOA**, (1850). C.As., d. 936, g. 40558 (12 M 1267 h.).
- BOA**, (1857). MVL, d. 353, g. 41 (25 B 1273 h.).
- BOA**, (1869). İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.).
- BOA**, (1873). A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.).
- BOA**, (1875). MF.MKT, d. 46, g. 9 (12 M 1292 h.).
- BOA**, (1876). MF.MKT, d. 39, g. 97 (12 M 1293 h.).
- BOA**, (1891). Y.MTV, d.56, g.34 (13 R 1309 h.).
- BOA**, (1904). Y.MTV., d. 258, g. 32 (04 M 1322 h.).
- BOA**, (1910). İ.MBH, 54, (16 R 1328 h.).
- BOA**, (t.y.). C.MF. No. 221.
- Bobovius, A.** (2002). *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, (Ali Berktaş, Çev.) sunan ve notlayan Stephanos Yerasimos, Annie Berthier, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bon, O.** (1865). *Il Seraglio del Gran Signore Descritto a Constantinopoli nel 1608*, Venedik.
- Bowen, H.** (1960). Ahmad III. *Encyclopedia of Islam*. yeni basım, cilt I, s. 269.
- Boyle, F.** (1896, 29 Aralık). Crusaders' Armor, *Pall Mall Gazette*.
- British Museum**, Greek & Roman Antiquities Koleksiyonu AN22944001/1915,0114.1 – Arşivler CE32/9, AN3152001 – CE32/9, AN32280001 – CE32/9, AN31521001.
- Brooklyn Museum Archives**, Goodyear Archival Collection, S03-06-01-003image1710.
- Burford, R.** (1830). *Description of a View of the City of Constantinople with its European and Asiatic Suburbs*, London.
- Carbognano, C. C. de.** (1974), *Descrizione topografica dello stato presente di Constantinopoli*, Bessano. Aktaran: Majesca, G. P. haz. (1984). *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington, s. 3, not 90.
- Casson, S.** (1928). *Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927*, London.
- Cezar, M.** (1995). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul.
- Clarke, E. D.** (1817). *Travels Various Countries of Europe, Asia, Africa, 1820-1824*, Vol.3, London: T. Cadell and W. Davies.
- Constantinople-The Sultan-Seraglio, &c..** (1851, 30 Eylül). *New York Times*.
- Correspondence – The Sultan's Museum.** (1869, 23 Aralık). *Pall Mall Gazette*.
- Coufopoulos, D.** (1910). *A Guide to Constantinople*, 4th edition, Adam and Charles Black.
- Coulson, N. J.** (1964). *A History of Islamic Law*. Edinburg.

- Courmenin, L. D. De.** (1632). *Voiage de Levant fait par la Commandement du Roy en l'année 1621*. Paris.
- Crane, H.** (2000). *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth Century Texts*, Leiden, NLD.: Brill Academic Publishers.
- Çağman, F.** (1989). Saray Nakkāşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler. *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya, Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*. İstanbul.
- Çeçen, K., C. Kolay.** (1997). *Topkapı Sarayı'na Su Sağlayan İsale Hatları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İSKİ.
- Dallaway, J.** (1797). *Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and the Troad*. London: T. Bensley.
- Deichmann, F. W.** (1956). *Studien zur Architektur Konstantinopels*. München.
- Deichmann, F. W.** (1972). *Byzantinische Zeitschrift*. München.
- Dethier, A. P.** (1993). *Boğaziçi ve İstanbul (19. yüzyıl sonu)*. (Ü. Öztürk. Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Dilich, W.** (1606). *Eigentliche kurtze beschreibung und Abrisz dero weitt bekümter Keyserlichen stadt Constantinopel nach itziger ihrer gelegenheit deren gleich vormahls in druck nie ausgangen nunmehr aber verfertigt durch Wilhelm Dilich*. Kassel. Aktaran: Necipoğlu, G. (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dirimtekin, F.** (1956). L'Eglise Ste-Irene. *Corsi Ravenna 2*, Ravenna, s. 41-45.
- Dirimtekin, F.** (1962). Les Fouilles faites en 1946-1947 et en 1958-1960 entre Sainte Sophie et Sainte Irene a Constantinople, *Cahiers Archéologiques*, Paris, 13, s. 161-185.
- Discovery of Old Armour.** (1897, 7 Nisan). *The Independent*.
- Donkow, I.** (2004). The Ephesus Excavations 1863-1874, in the Light of the Ottoman Legislation on Antiquities, *Anatolian Studies*, cilt 54, s. 109-117.
- Dorez, L.** (1902), *Itineraire de Gerome Maurand a'Antibes a Constantinople*, Paris.
- DuCange, Ch. Du F.** (1964). *Constantinopolis Christiana seu descripti urbis Constantinopolitanae qualis exstitit sub imperatoribus Christianis ex varis scriptoribus contexta et adornata libri quantuor*. Paris, 1680. Brüssel. IV 7, 20.
- Düzgüner, F.** (2004). *Iustinianus Dönemi'nde İstanbul'da Yapılar – Procopius – Birinci Kitap (Analiz)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dwight, H. G.** (1915). *Constantinople: Old and New*, New York.
- Ebersolt, J.** (1921). *Mission Archéologique de Constantinople*. Paris: Editions Ernest Leroux.
- Ebersolt, J.** (1934). *Monuments d'Architecture Byzantine*, Paris.

- Ebersolt, J.** (1999). *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, (İ. Arda. Çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Ebersolt, J., A. Thiers.** (1913). *Les Eglises de Constantinople*. Paris.
- Eldem, S.H., F. Akozan.** (1981). *Topkapı Sarayı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Eldem, S.H., F. Akozan.** (1982). *Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma*. İstanbul.
- Elgood, R.** (1995). *Firearms of the Islamic World: In the Tared Rajab Museum Kuwait*, London.
- Erden, A.** (1960). St. İren'in Güney Doğusundaki Bizans Sarnıcı, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, İstanbul, 2.
- Flachat, J. C.** (1766). *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, et même des Indes Orientales (1740-1758)*. 2 cilt. Lyon.
- Flaubert, G.** (1948). *Ouevres completes: Voyages, Société des Belles Lettres*, Paris.
- Fossati, G., L. Haghe.** (1852). *Ayasofya Constantinople as Recently Restored by the Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid*. Londra: Conalghi & Co.
- Gautier, T.** (1990). *Constantinople Istanbul en 1852*, (ed. J. Huré). İstanbul: Editions Isis.
- George, W. S.** (1912). *The Church of Saint Eirene at Constantinople*. Oxford.
- Gerlach, S.** (1674). *Tage-buch...*, Frankfurt am Main.
- Gerlach, S.** (2010). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*. (ed. K. Beydilli, çev. T. Noyan). cilt 1. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Goold, M.** (1871). *Catalogue, Musée Imperial de Constantinople*, İstanbul. Aktaran: Cezar, M. (1995). *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul.
- Grelot, G. J.** (1680). *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*. Paris.
- Grossmann, P.** (1965). Zum Atrium der Irenenkirche in Istanbul. *Istanbuler Mitteilungen*. 15. s. 186-207.
- Grosvenor, E. A.** (1900). *Constantinople*. (2 Cilt) Boston: Little, Brown.
- Gurlitt, C.** (1907). *Die Baukunst Konstantinopels* (2 Cilt), Berlin.
- Harris, J.** (2009) *Constantinople: Capital of Byzantium*. Londra: Continuum International Publishing.
- Hasluck, F. W.** (1923). Constantinopolitana. *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 43, Part 2, 1923, s.163, 165.
- Heubsch, H.** (1866). *Die alt-christlichen Kirchen*, Carlsruhe : Veith.
- Hewitt, J.** (1859). *Official Catalogue of the Tower of Armouries*, Londra.
- Hisar, A. Ş.** (1933). Bizde Müzeciliğin Başlangıçları, *Ülkü*, Eylül 1933, c. II, nr. 8, s. 132-137.
- Hisar, A. Ş.** (1956). Müzelerimizin İlk Zamanları, *Türk Yurdu*, Ekim 1956, nr. 261, s. 279-287.

- Hisar, A. Ş.** (2010). *Türk Müzeciliği – Yazılar*, (yay. haz. N. Turinay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnal, M. K.** (1940). *Son Sadrazamlar Cüz I*. İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Aktaran: Öz, T.** (1948). *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 4.
- İnalcık, H.** (1960). Mehmed the Conqueror (1432-1481) and His Time. *Speculum*. Vol. 35, No. 3, Medieval Academy of America, 1960, s.408-427.
- İnalcık, H.** (1969). The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University. 1969/1970, s. 229-249.
- İnciciyan, P.G.** (1956) *XVIII. Asırda İstanbul*, (yay. haz. H. D. Andreasyan). İstanbul: İstanbul'un Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Kafesçioğlu, Ç.** (2009). *Constantinopolis/İstanbul – Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Kahraman, S. A., Y. Dağlı.** yay.haz. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. cilt 1, 2 kitap. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaduman, H.** (2004). Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt XXV, Aralık 2004.
- Kırımtayfı, S.** (1990). *Byzantine Churches in Istanbul Converted into Mosques*, (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konyalı, İ. H.** (1951). Arslan ve Türkler. *Tarih Hazinesi*, 5, 5 Ocak 1951, s. 256-258.
- Koral, E. Z.** (1978). Ahmed III. *İslam Ansiklopedisi*. İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugatı. cilt 1, s. 167. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Kömürciyan, E. Ç.** (1988). *İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul*. (H. D. Andreasyan, Çev.), Kevork Pamukciyan'ın notlarıyla. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti.
- Krautheimer, R.** (1965). *Early Christian and Byzantine Architecture*, Pelican History of Art, Z 24, Penguin Books, s. 180-181.
- Kritovoulos.** (1954). *History of Mehmed the Conqueror*, (C. T. Riggs, Çev.). Princeton and New Jersey: Princeton University Press.
- Kuran, A.** (1986). *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Lacroix, F.** (1839). *Guide du Voyageur a Constantinople et dans ses environs*. Paris: Bellizard, Dufour, etc. Éditeurs.
- Library of Congress**, Prints and Photographs Division, Washington, Abdulhamid II Koleksiyonu: LC-USZ62-82263 - LC-USZ62-82264 - LC-USZ62-82265 - LC-USZ62-82266 - LC-USZ62-82267 - LC-USZ62-82268 - LC-USZ62-82269 - LC-USZ62-82270 - LC-USZ62-82271 - LC-

USZ62-82272 - LC-USZ62-82273 - LC-USZ62-82274 - LC-USZ62-82275 - LC-USZ62-82276 - LC-USZ62-82277 - LC-USZ62-82278 - LC-USZ62-82279 - LC-USZ62-82280

- Lokman**, (1582). *Şehinşehnâme*, İstanbul Üniversitesi, F.1404, fol. 58a.
- Lokman**, (1584). *Hünernâme*, 1:fol. 15a-b; 2:fol. 25a / Hünernâme I, TSMK, No H, 1523, 231 b/a.
- London Gossip**. (1889, 12 Kasım). *Nottingham Evening Post*.
- MacFarlane, C.** (1850). *Turkey and Its Destiny: the Result of Journees Made in 1847 and 1848 to Examine Into the State of that Country*, 2 Cilt, London: Murray.
- Mahir, B.** (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Majesca, G. P.** haz. (1984). *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington.
- Malo, G.** (1902). Vieilles armures et vieux manuscrits, *Intermédiaire des chercheurs et curieux* 46, no.974, 20 Temmuz 1902, col. 64.
- Mamboury, E.** (1925). *Constantinople Guide Touristique*. Constantinople: Editions Rizzo & Son, Roman Han, Galata.
- Mamboury, E.** (1951). *Byzantium*, Paris.
- Mango, C. A.** (1951). The Byzantine Inscriptions of Constantinople: A Bibliographical Survey, *American Journal of Archaeology*, Vol. 55, No 1 (Jan, 1951), s. 52-66.
- Mango, C. A.** (2007). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Manners, I.** (2007). *European Cartographers and the Ottoman World 1500-1750*. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Matrakçı Nasuh**, (1537). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, İstanbul Üniversitesi, T. 5964, fol. 8b.
- Mazlum, D.** (2011). *1766 İstanbul Depremi – Belgeler Işığında Yapı Onarımları*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Mehmed Raif Bey**, (2010). *Bir Osmanlı Subayının Kaleminden Topkapı Sarayı ve Çevresi – Topkapı Sarây-ı Hümayûnû ve Parkının Târîhi*, İstanbul. – Mehmed Ra'îf, *Topkapı Sarây-ı Hümayûnû ve Parkının Târîhi*. 1332. İstanbul: Matba'a-i Hayriyye ve Şükerâsı.
- Mehmed Reshid.** (1926). *Concise Guide to the Palace of Topcapou (Old Seraglio) and Other Palaces, head guide of the American Express Co, Soc. An. De Pap. Et d'Imp.* Constantinople: Fratelli Haim.
- Mehmed Vahit.** (1911). Müze-i Hümayûn'un Tarihçesi, *Müze-i Hümayûn-Rehnuîma (Müze-i Hümayûn'a Mahsus Rehnüma)*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1330.
- Melikoff, I.** (1986). Lale Devri, *Encyclopedia of Islam*, yeni basım, cilt V, s. 641.
- Metropolitan Museum of Art kataloğu**, Eser Katalog No: 29.153.1 - 50.87 - 04.3.211 - 04.3.457 - 04.3.460 - 04.3.461 - 36.25.125 - 36.25.107 -

04.3.208 - 29.156.45 - 36.25.362 - 36.25.457 - 36.25.510 - 66.199 - 1985.17 - 1988.170

- Mihailovic, J.** (1927) *Memoire- Sur Les Grands Tremblements de Terre de la Mer de Marmara*, Beograd.
- Millingen, A. V.** (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, their History and Architecture*, London.
- Mordtmann, A. D.** (1858). *Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453*, Stuttgart: Cotta.
- Museum of Ancient Turkish Costumes-Janissary Militia-Philosopphy of Clothes &c..** (1853, 7 Mayıs). *New York Times*.
- Müller-Wiener, W.** (1988). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, (Ü. Sayın. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Ticaret ve Sanayi A.Ş.
- Naima Mustafa Efendi.** (1967). *Naima Tarihi*, (Z. Danışman, Çev.). İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası.
- Necipoğlu, G.** (1993). The Life of and Imperial Monument: Hagia Sophia after Byzantium, *Hagia Sophia From the Age of Justinian to the Present*, (yay. haz. Mark, R., A. Ş. Çakmak). New York: Cambridge University Press. s. 195-225.
- Necipoğlu, G.** (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, Mimari, Tören ve İktidar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Newton, C. T.** (1865). *Travels & Discoveries In the Levant*. cilt I. Londra: Day&Son Limited.
- Nickel, H.** (1968). Ceremonial Arrowheads from Bohemia, *Metropolitan Museum Journal*, Vol. 1, s. 61-93.
- Nicol, D. M.** çev.ed. (1997). *Theodore Spandounes, On the Origin of the Ottoman Emperors*. Cambridge: Cambridge Univesity Press.
- Occasional Notes.** (1869, 18 Aralık). *Pall Mall Gazette*.
- Ogan, A.** (1946). Aya İrini Kilisesi, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, No. 55-56, s. 6-14.
- Ogan, A.** (1947). Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıldönümü, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Şubat-Mart 1947, No.61-62.
- Ogan, A.** (1958-1974). Aya İrini, *Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi*, I-IX, A. Gökçınar, İstanbul, cilt III, s. 1363-1369.
- Olin, S.** (1854). *Greece and the Golden Horn, with an introduction by M'Clintock, J., J. Derby*, New York.
- Öz, T.** (1948). *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öztin, F.** (1994). *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*. Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi.
- Pamukciyan, K.** (1966) 200. Yıldönümünün Elemlı Hatıraları içinde 1766 Büyük İstanbul Zelzelesi. *Tarih Konuşuyor*, no.28, Mayıs 1966, s.2335-2338.

- Pamukciyan, K.** (1987) Sarkis Sarraf Hovhannesyan'a göre İstanbul'un 1766 Büyük Depremi, *Tarih ve Toplum*, no.47, Kasım 1987, s.12-16.
- Pamukciyan, K.** (2002), *İstanbul Yazıları, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar – I*, (yay.haz. O. Köker). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Pasinli, A.** (2003). *İstanbul Arkeoloji Müzesi*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınları.
- Paspates, A. G.** (1877). *Konstantinopel / Βυζαντινὰ Μελέται Τοπογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ, Etc.* Kōnstantinoupolei: ek tou typographeiou A. Koromēla.
- Peschlow, U.** (1977). *Die Irenenkirche in Istanbul Untersuchungen zur Architektur*, Tübingen: Wasmuth.
- Philadelphia Museum of Art Koleksiyonu**, Eser Katalog No: 1977-167-107 - 1977-167-953 - 1977-167-1a
- Phyrr, S.** (1989). European Armor from the Imperial Ottoman Arsenal. *Metropolitan Museum Journal*. Vol.24. s. 85-116.
- Polonyalı Simeon**, (1964). *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*. (H. D. Andreasyan, Çev.). İstanbul.
- Procopius**, (1940). *Buildings, (de Aedificiis)*. (H. B. Dewing, G. Downey, Çev.). VII, Mass., i.2.13. London & Cambridge: Loeb Classical Library.
- Procopius**, (1994). *İstanbul'da Iustinianus Dönemi'nde Yapılar, Birinci Kitap*. (E. Özbayoğlu, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Raby, J.** (1982). A Sultan of Paradox: Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts, *Oxford Art Journal*, Vol. 5, No. 1, Patronage, Oxford University Press, Oxford, s. 3-8.
- Rålamb, C.** (1968). *N. Diarium eller resebok... (1657-1658)*. Stockholm. Aktaran: Ådahl, K. (2006). *Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Rålamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*. (ed., çev.A. Özdamar), İstanbul: İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü.
- Ramazanoğlu M.** (1947). Ayasofya ve Aya İrini'deYapılan Kazılar, *Örnek*, 1, 1 Mart 1947.
- Ramazanoğlu, M.** (1946). *Sent İren ve Ayasofyalar Manzumesi*, İstanbul.
- Ramazanoğlu, M.** (1951). *Neu Forschungen zur Architectur geschichte der Irenen – Kirche und des Komplexes der Sophien – Kirche*, Actes du VIe Cong. Int. D'études byz. Paris, 1948 , II, say. 347-357.
- Ramazanoğlu, M.** (1953) *Neu Forschungen zur Architectur geschichte der Irenen – Kirche und des Komplexes der Sophien – Kirche*, in: Atti d. VIII. Cong. Int. di Studi biz., Palermo, 1951, II, s. 232-235.
- Reindl, H. (Kiel).** (1974) Zu Einigen Miniaturen und Karten aus Handschriften Matraqci Nasuh's. *Islamkundliche Abhandlungen, Beiträge zur Kenntnis Südoosteuropas und des Nahen Orient*. S.XVIII, München, s. 146-171.

- Robert L. Van. Nice Collection**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection:
2012.0013.0049 - 2012.0011.0002 - 2012.0013.0026 -
2012.0013.0029 - ICFA.NA.0535
- Sakaoğlu, N.** (1993a). Ahmed III, *İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, cilt 1, s. 112.
- Sakaoğlu, N.** (1993b). Lale Devri, *İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, cilt 5, s. 184.
- Sakaoğlu, N.** (1993c). Ahmed Paşa (Humbaracı), *İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, cilt 1, s. 129-130.
- Sakaoğlu, N.** (2002). *Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıtları ile Saray-ı Hümayun – Topkapı Sarayı*. İstanbul: DenizBank Yayınları.
- Sandys, G.** (1615). *A Relation of a Journey begun An Dom ... 1610*, Londra.
- Schacht, J.** (1966). *An Introduction to Islamic Law*. Oxford.
- Shaw, W.** (2003). *M. K., Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire*. California: University of California Press.
- Shaw, W.** (2004). *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, (E. Soğancılar Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shaw, W.** (2007). Museums and Narratives of Display From the Late Ottoman Empire to the Turkish Republic, *Muqarnas: An Annual on the Visual Culture of the Islamic World, History and Ideology: Architectural Heritage of the "Lands of Rum"*, (ed. Gülru Necipoğlu), Leiden; Boston: Brill, s. 253-279.
- Socrates.** (1864). *Historia Ecclesiastica*, ed. J.P. Migne, Patrologia Graeca-Latina, LXVII, Paris. ii, c. 16. Aktaran: Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, their History and Architecture*, London, s. 84-86.
- Strube, C.** (1973). *Die westliche Eingangsseite der Kirchen von Konstantinopel in justinianischer Zeit*, Schriften z. Geistesgesch. östl, Europa 6, Wiesbaden.
- Su, K.** (1965). *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, ICOM Türkiye Milli Kongresi, İstanbul.
- Süreyya, M.** (1996). *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şeref, A.** (1910). Topkapı Sarây-ı Hümayûnı, *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmû'ası*, 5-12, 1326-27/1910-11. (Abdurrahman Şeref Bey)
- Tamer, C.** (2003). *İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları*. İstanbul: Turing Yayınları.
- Tavernier, J, B.** (1984). *Topkapı Sarayında Yaşam*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Tavernier, J.B.** (1675). *Nouvelle Relation de l'Interieur du serail du Grand Seigneur*, Paris.
- Tezcan, H.** (1989). *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul.

- The Constantinople Museum.** (1871, 21 Ağustos). *Pall Mall Gazette*.
- The Crisis – The Turkish Army.** (1878, 19 Nisan). *Western Daily Press*.
- The Earthquake in Constantinople.** (1894, 16 Temmuz). *Pall Mall Gazette*.
- The Serpents of the Atmeidan.** (1863, 23 Ekim). *The Sydney Morning Herald*.
- The Sultan's Curiosities – Some of the Treasures Which Will be Given to the World for Cash.** (1890, 16 Ocak). *St. Paul Daily Globe*.
- Theodore Lector**, ed. Valesius (1748), s. 533. Aktaran: Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, their History and Architecture*, London, s. 88.
- Theophanes**, (1883). *Chronographia*, I (ed. C. de Boor), Leipzig.
- Thevenot, J.** (1978). *1655-1656'da Türkiye, Tercüman 1001 Temel Eser 120*. (N. Yıldız, Çev.). İstanbul.
- Thornbury, W.** (1860). *Turkish Life and Character*. Cilt 2. Londra: Smith, Elder & Co.
- Timoni, A.** (1841). *Petit Guide du Voyageur dans L'Intérieur de Constantinople Yeni-keuiu sur le Bosphore*. Constantinople: Typographie d'Emmanuel Libanius.
- Topkapı Sarayı Kütüphanesi** H. 899, fol. 4. - H. 1523, fol. 15b.
- Tott, F. baron de.** (2007). *1733-1793, Memoires de baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*. New York: Kessinger Publishing.
- Turkey.** (1872, 5 Ocak). *Morning Post*.
- Uzunçarşılı, İ. H.** (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Vasiliev, A. A.** (1948). Imperial Porphyry Sarcophagi in Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, vol 4, s. 1+3-26.
- Vita S. Stephani Junioris, Migne, P.G.,** 100, col. 1144. Aktaran: Millingen, A. V. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, their History and Architecture*, London, s. 88.
- Webster, J.** (1830). *Travels Through the Crimea, Turkey and Egypt; Performed During the Years 1825-1828*. Cilt 1. Londra: Henry Colburn and Richard Bentley.
- Withers, R.** (1996). *Büyük Efendi'nin Sarayı*. (C. Kayra, Çev.). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Wood, J. T.** (1877). *Discoveries at Ephesus: Including the Site and Remains of the Great Temple of Diana*. Londra: Longmans, Green.
- Wulff, O.** (1918). *Altchristliche und byzantinische Kunst I/II (Handbuch d. Kunstwissenschaft)*, Berlin: Neubabelsberg.
- Yaltrak, C. Doç. Dr.** (2012). Kişisel görüşme. 10 Ekim. İstanbul.
- Yerasimos, S.** (1993). MacFarlane, Charles, *İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, cilt 5, s. 233-234.

- Yerasimos, S.** (2000). *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Zarinebaf, F.** (2010). *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*. California: University of California Press.
- Ahmet Fethi Paşa** (imaj) Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, erişim tarihi: 18.02.2011. erişim adresi: http://www.tsk.tr/2_genel_bilgiler/2_6_askeri_muze/tarihce/ahmet_fethi_pasa_bilgi.htm
- Ahmet Muhtar Paşa** (imaj) Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, erişim tarihi: 18.02.2011. erişim adresi: http://www.tsk.tr/2_genel_bilgiler/2_6_askeri_muze/tarihce/ahmet_muhtar_pasa_bilgi.htm
- Askeri Müze.** Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, erişim tarihi: 18.02.2011. erişim adresi: http://www.tsk.tr/2_genel_bilgiler/2_6_askeri_muze/askeri_muze.htm
- Biblioteca Nazionale Marciana Venezia Arşivi.** Erişim tarihi: 12.07.2011. Erişim adresi: <http://geoweb.venezia.sbn.it/cgi-win/geoweb/archiweb.dll?service=direct&lang=1&uid=000004&fld=S&value=01ISTANBUL>
- Bonhams Kataloğu**, 17283.lot.296 - 8950.lot.177. erişim tarihi: 10.12.2012. Erişim adresi: www.bonhams.com.
- Courtauld Institute of Art, Conway Collections**, fotoğraflar: A74/1287 - A74/1285 - A74/1292 - 726/51(24) - 726/51(23) - 726/51(22) - 726/50 (20) - A74/1278 - A74/1300 - 726/53 (31) - 789/57 (19). Erişim tarihi: 30.11.2012. Erişim adresi: www.artandarchitecture.org.uk.
- Eyice, S.** (t.y.). Fetihten Sonra İstanbul'daki Kiliseler, *Derin Tarih Dergisi*, , Erişim tarihi: 20.11.2012, erişim adresi: <http://www.haber7.com/haber/20120505/Fetihten-sonra-Istanbuldaki-kiliseler.php>.
- Gertrude Bell Archive**, Newcastle University Library, fotoğraf no: D244 ve D 245. Erişim tarihi: 30.11.2012, Erişim adresi: www.gerty.ncl.ac.uk.
- Musée des beaux arts du Canada arşivi** fotoğraf no: 20088, erişim tarihi: 15.11.2012. Erişim adresi: www.gallery.ca.
- Snyder, H.** (2002). *Stephen Olin and John Wesley Redfield: A Study in Early 19th Century American Methodism*. Erişim tarihi: 20.12.2012, erişim adresi: www.wineskins.net/pdf/olin.pdf
- Sotheby Kataloğu**. 2012-lot.128 - 2012-lot.105 - 2008-lot.231. Erişim tarihi: 10.12.2012. Erişim adresi: www.sothebys.com
- The Hebrew University of Jerusalem Arşivi.** Erişim tarihi: 12.07.2011. Erişim adresi: <http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/istanbul/istanbul.html>
- Trocadero Kataloğu**. No.168681 – 168679. Erişim tarihi: 10.12.2012. Erişim adresi: www.trocadero.com.

EKLER

EK A: Osmanlı Dönemi Boyunca Farklı İşlevlerle Kullanılmış Bizans Dönemi Yapıları Listesi

EK B: İcmal defteri – Topkapı Sarayı Arşivinde 43 numarada kayıtlı bulunan Mufassal Muhasebe Defterleri’nden 168incisi.

EK C: Başbakanlık Devlet Osmanlı Arşivleri’ndeki konu ile ilgili el yazmaları

EK D: Aya İrini’nin galerisinde düzenlenen Yeniçeri Sergisi’ne ait fotoğraflar

EK E: Abdülhamid Albümlerinde yer alan Aya İrini’yi ve içindeki sergileri gösteren fotoğraflar

EK F: Aya İrini için güncel fotoğraf albümü

EK G: Önceki araştırmalarda yer alan bazı plan, kesit ve görünüşler

EK H: Çalışma kapsamında Osmanlı dönemi eklerine dair hazırlanan bazı çizimler

EK I: Aya İrini’den dünyanın çeşitli müze ve koleksiyonlarına dağılmış parçalar

EK A : OSMANLI DÖNEMİ BOYUNCA FARKLI İŞLEVLERLE KULLANILMIŞ BİZANS DÖNEMİ YAPILARI LİSTESİ

Osmanlı döneminde işlevi değiştirilen Bizans yapı stoğunun bilinen listesi, yapıların eski ve yeni isim ve işlevleri ile dönüştüren kişi ve tarihin verildiği tablolar.

Yapı No	1
OSMANLI İSMİ	Acem Ağa Mescidi / Hayreddin Ağa / Lala Hayreddin
BİZANS İSMİ	Chalkoprateia Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1484
İŞLEV BİZANS	Kilise
İŞLEV OSMANLI	Mescid-Cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Arpa Emini Lala Hayreddin
NOTLAR	

Yapı No	2
OSMANLI İSMİ	Arap Cami
BİZANS İSMİ	S. Paolo e S. Domenico Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1475-1478 arası
İŞLEV BİZANS	Kilise
İŞLEV OSMANLI	Cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Mehmed (?)
NOTLAR	

Yapı No	3
OSMANLI İSMİ	Arslanhane
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	15. yüzyıl sonu
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Arslanhane ve üst katta nakkaşhane
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	
NOTLAR –bugün var mı	Terk edilmiş kilise Dihippion’daki İoannes Kilisesi gibi arslanhane olarak kullanılmaya başlanmıştır

Yapı No	4
OSMANLI İSMİ	Atik (Koca) Mustafa Paşa Cami
BİZANS İSMİ	bilinmiyor
DÖNÜŞME TARİHİ	16. yüzyıl başı
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Koca Mustafa Paşa – II. Beyazıt’ın baş veziri
NOTLAR	Balat’ta Blakhernai Kilisesi’nin 100-150 m kadar doğusunda. Koca Mustafa Paşa’nın bu kiliseden birkaç sene önce de Aziz Andreas “en krisei” kilisesini camiye çevirdiği bilinmektedir.

Yapı No	5
OSMANLI İSMİ	İç Cebehane / Enderun Cebehanesi / Cebehane-i Amire / Dar-ül Esliha/Harbiye Anbarı / Müze-i Hümayun / Askeri Müze..
BİZANS İSMİ	Aya İrini Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	Fethi takip eden yıllar
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Cephanelik, silahlar evi, harbiye anbarı, imparatorluk müzesi, arkeoloji müzesi, askeri müze
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Mehmed (?)
NOTLAR	

Yapı No	6
OSMANLI İSMİ	Ayasofya
BİZANS İSMİ	Ayasofya
DÖNÜŞME TARİHİ	1453
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Mehmed
NOTLAR	

Yapı No	7
OSMANLI İSMİ	Balaban Ağa Mescidi
BİZANS İSMİ	bilinmiyor
DÖNÜŞME TARİHİ	1483
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Balabanağa bin Abdullah
NOTLAR	Bazı sanat tarihçileri Bizans döneminde aslen bir kütüphane olabileceğini iddia etmişlerse de yıkılırken görüldüğü üzere altında mezarlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesinin 14. yüzyılı işaret ettiği görülmüştür.

Yapı No	8
OSMANLI İSMİ	Binbirdirek Sarnıcı
BİZANS İSMİ	Filoksenus sarnıcı
DÖNÜŞME TARİHİ	16. yüzyıl
İŞLEV BİZANS	sarnıç
İŞLEV OSMANLI	İpek işleyenlerin iş yeri
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	-
NOTLAR	16. yüzyılda ipek işleyenlerin işyeri haline gelmiş, sonra halatçılar buraya yerleşmiştir. 19. yüzyıl başlarında yine ipek işleyenlerin işyeri olarak kullanıldıktan sonra 20. yüzyıl başlarından itibaren yerel bir pazarın ambarı olarak kullanılmaya başlanmıştır

Yapı No	9
OSMANLI İSMİ	Bodrum Cami
BİZANS İSMİ	Myrelaion Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1501'den önce (Mesih Ali Paşa'nın ölümü)
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Sadrazam Mesih Ali Paşa
NOTLAR	Adı değişmesine rağmen 16. yüzyıl ortalarına kadar eski adıyla anılmıştır.

Yapı No	10
OSMANLI İSMİ	-
BİZANS İSMİ	Büyük Saray
DÖNÜŞME TARİHİ	Fetih sonrası bir yerleşim bölgesi ortasında kalır, bazı kısımları yeni inşaatlar yapılırken bunlara eklenip kullanılır
İŞLEV BİZANS	Saray
İŞLEV OSMANLI	Harabe- bazı parçaları inşaatlara katılıyor
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	-
NOTLAR	Türklerin kenti almalarının ardından burada pek çok küçük camilerle (Akbiyık Mescidi, Cankurtaran Mescidi, İshak Paşa Cami, Kanlı Mescid, Nalband Mescidi) bir yerleşim bölgesi oluşmuştur. Yeni inşaatlar yapılırken bazı var olan yapı bölümleri kullanılmaya devam edilmiş, başkaları ise yapı malzemesi edinmek için yıkılmıştır. 1490 (ya da 1489 yılında) güçlü bir fırtına saray bölgesinde yer alan ve barut deposu olarak kullanılan Güngörmez Kilisesi'ne yıldırım düşmüş ve bu patlamanın sonucu civardaki 800 ev (ve sarayın kalıntıları) harap olmuştur

Yapı No	11
OSMANLI İSMİ	Ese Kapı Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	1562/3'ten önce (Hadım İbrahim Paşa'nın ölümünden önce)
İŞLEV BİZANS	Kilise
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Vezir Hadım İbrahim Paşa
NOTLAR	1509 yılı depreminde büyük hasar gören kilise yapısı İbrahim Paşa Camisini hibe eden Vezir Hadım İbrahim Paşa (ö. 1562/3) tarafından camiye çevrilmiştir. Kilisenin bitişiğindeki medresenin Mimar Sinan tarafından yapıldığı iddia edilir

Yapı No	12
OSMANLI İSMİ	Eski İmaret Cami
BİZANS İSMİ	Pantepoptes Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1463
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Önce imaret sonra cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Mehmed
NOTLAR	Fethe kadar işlevini sürdüren manastır II. Mehmed tarafından 1463 yılından itibaren yakınında inşa edilen vakıf külliyesinin imareti olarak tahsis edilmiş ve bir süre bu işlevi görmüştür. Daha sonra camiye çevrilmiştir

Yapı No	13
OSMANLI İSMİ	Fenari İsa Cami
BİZANS İSMİ	Theotokos Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1460-1480
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Mescid, cami, tekke
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Molla Şemseddin Fenari'nin yeğeni Rumeli kazaskeri Alaeddin Ali bin Yusuf Fenari (ö. 1497)
NOTLAR	1453'ten sonra mezar kilisesi olarak kullanılmaya devam edilmiştir. 1460-1480 arasında Molla Şemseddin Fenari'nin yeğeni Rumeli kazaskeri Alaeddin Ali bin Yusuf Fenari'nin (ö. 1497) vakfı olarak güney kilise mescite çevrilmiştir. Bu arada dış narteksin güneydoğu köşesine bir minare ve güney kiliseye bir mihrap eklenmiştir. 1633 yangınından büyük zarar gördükten sonra 1636'da Sadrazam Bayram Paşa tarafından onartılmıştır. O zamana kadar mescit olarak hizmet görürken bu tarihten sonra cami olmuştur. Kuzey kilise de tekke olarak kullanılmaktadır

Yapı No	14
OSMANLI İSMİ	Fethiye Cami
BİZANS İSMİ	Pammakaristos Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1587 sonu – 1588 ortası arası
İŞLEV BİZANS	Manastır, kilise
İŞLEV OSMANLI	Patriklik makamı, cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	III. Murad
NOTLAR	Türklerin kenti almasından sonra rahibeler tarafından kullanılan manastır Patrik II. Gennadios tarafından patriklik makamı seçilmiştir. Türk komşular ve yapının durumu nedeniyle Havariyun artık kullanılamaz halde bulunmaktadır. Yeni patrikhanenin teraslarla çevrili olması bir güven unsuru olarak kabul edilmiştir. 1587 sonu ile 1588 ortası arasında manastır boşaltılmış ve burası III. Murad tarafından camiye çevrilmiştir

Yapı No	15
OSMANLI İSMİ	Gül Cami
BİZANS İSMİ	Theodosia Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1490 veya II. Selim dönemi (1566-1574)
İŞLEV BİZANS	
İŞLEV OSMANLI	Donanma deposu, cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	
NOTLAR	Belki de daha önceleri zarar görmüş kilise, kentin Türkler tarafından alınmasından sonra, özellikle altındaki tonozlu mahzen donanma deposu olarak kullanılmıştır. Kilisenin hemen bitişiğine de Şeyhülislam Molla Hüsrev Mehmed Efendi'nin vakfı olarak Molla Hacı Hüsrev Mescidi (bugünkü adıyla Küçük Mustafa Paşa Mescidi) yapılmıştır. Bunu 16. Yüzyılın başında hemen yanına yapılan Küçük Mustafa Paşa Hamamı izmektedir. Kısa bir süre sonra 1490 yılında vakıf belgelerinin de gösterdiği üzere kilise camiye çevrilmiştir. Hadîka'ya göre kilisenin camiye çevrilmesi ancak II. Selim (1566-1574) döneminde olmuştur. Bu iddia minarelerden birinin o dönemde yapılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir

Yapı No	16
OSMANLI İSMİ	Değişiklik yok
BİZANS İSMİ	Hagios Georgios Manganai
DÖNÜŞME TARİHİ	1453 sonrası
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Dervişlerin yönetimi, taş ocağı, bahçe, ata binme alanı
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	
NOTLAR	1453 sonrası manastırın yönetimi dervişlerin eline geçmiştir. Sonraları Yeni Saray'ın alanına dahil olmuş ve Topkapı Sarayı civarındaki yeni yapılar için taş ocağı olarak kullanılmıştır. Bölge sonraları bahçe, kısmen de oyun ve ata binme alanı olarak kullanılmıştır

Yapı No	17
OSMANLI İSMİ	Hırami Ahmed Paşa Mescidi
BİZANS İSMİ	İoannis Trullo
DÖNÜŞME TARİHİ	1587-1588
İŞLEV BİZANS	manastır
İŞLEV OSMANLI	cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Yeniçeri Ağası Hırami Ahmed Paşa
NOTLAR	Bitişindeki Pammakaristos Manastırı (1587-1588) ile birlikte kilise Yeniçeri Ağası Hırami Ahmed Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Küçük manastırda o dönemde Yunan rahibeler bulunmaktadır

Yapı No	18
OSMANLI İSMİ	İmrahor Cami
BİZANS İSMİ	Stüdyos Manastırı
DÖNÜŞME TARİHİ	16. yüzyılın başları
İŞLEV BİZANS	manastır
İŞLEV OSMANLI	Taş ocağı, cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Bayezid'in imrahoru İlyas bin Abdullah
NOTLAR	Türklerin kenti fethinden sonra manastır kapatılmış ve 16. Yüzyılın başlarında Topkapı Sarayı'ndaki bir köşkün yapımı için taş ocağı olarak işlev görmüştür. Yine bu dönemde kilise Sultan II. Bayezid'in imrahoru İlyas Bey bin Abdullah tarafından camiye çevrilmiştir. Vakfa gelir sağlayan pek çok dükkanın yanında Langa Mahllesi'nde bir çift hamam vardır. Eski iç süslemeleri olan resimler ve mozaiklerin kalıntıları 16. Yüzyılda henüz kaybolmamıştır.(Stephan Gerlach)

Yapı No	19
OSMANLI İSMİ	Kalenderhane Cami
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	15. yüzyıl üçüncü çeyreği
İŞLEV BİZANS	Kilise, manastır
İŞLEV OSMANLI	İmaret, cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Mehmed
NOTLAR	Sultan II. Mehmed tarafından dervişler ve ulema için imareti olan bir camiye çevrilmiştir. Trakya'daki pek çok köy, Konstantinopolis ve Galata'daki bazı hamamlar vakfa aittir. Vakıf ise sultanın emrindedir. Arpa Emini Mustafa Efendi tarafından vakfa mektep ve medrese bağışlanmıştır

Yapı No	20
OSMANLI İSMİ	Kariye Cami
BİZANS İSMİ	Chora manastır kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	II. Bayezid dönemi
İŞLEV BİZANS	Manastır kilisesi
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Bayezid'in büyük veziri Hadım (Atik) Ali Paşa
NOTLAR	1453 yılında yağmalanan kilise II. Bayezid'in büyük veziri Hadım (Atik) Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Bu sırada bazı mozaikler yok edilmiş, bazılarının da üzeri sıvanmıştır

Yapı No	21
OSMANLI İSMİ	Kasım Ağa Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	1506
İŞLEV BİZANS	
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Sekbanbaşı Kasım Bey bin Abdullah'ın vakfi
NOTLAR	Karagümrük'te 1894'ten beri yıkık duran Kasım Ağa Mescidi'nin de banisi bilinmemektedir. Bölgede daha çok Hristiyanlar otursa da, Bizans yapı kalıntıları, Sekbanbaşı Kasım Bey bin Abdullah'ın vakfi tarafından cami yapmak için kullanılmıştır. Ön hol, mihrab duvarı ve minare sonradan yapılmıştır. Caminin bakımı, civarındaki pek çok dükkan ve vakfa tahsis edilen araziyle sağlanmıştır. Bunlar arasında bir de sarnıç bulunmaktadır

Yapı No	22
OSMANLI İSMİ	Kefeli Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	1475 / 1629-1631
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Kilise, cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	
NOTLAR	O zamanki üç nefli yapı kuzeyde yer alan apsisi ile birlikte Kefe'den (Feodosia) İstanbul'a göç eden Ermeni ve Latinlere verilir. O dönemlerde burası oturulmayan bir bölgedir, ama sonradan aldığı "Kefe Mahallesi" adı, buraya yerleşenlerin kökenlerini açıklar. Yaklaşık 1629-1631 – Bölgede çıkan olaylar sonucu kilise camiye çevrilir. Ermenilere, Kharpert'li Riskades'in çabaları sonucu, Recep Paşa'nın kararıyla Balat'ta eski bir Yunan kilisesi tahsis edilir

Yapı No	23
OSMANLI İSMİ	Kilise Cami / Molla Gürani / Vefa Kilise Cami
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	1488'den önce (dönüştürenin ölümünden önce)
İŞLEV BİZANS	Kilise
İŞLEV OSMANLI	Cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Şeyhülislam Molla Gürani Şemseddin Ahmed Efendi
NOTLAR	

Yapı No	24
OSMANLI İSMİ	Koca Mustafa Paşa Cami
BİZANS İSMİ	(?) Kızlar kenisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1486-1491
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Cami, halveti tarikatı tekkesi
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	O dönemki kapıcıbaşı ve sonraki büyük vezir Koca Mustafa Paşa (ö. 1512)
NOTLAR	1453'te hala ayakta kalmış olan eski Türk kaynaklarında "Kızlar Kenisesi" diye adlandırılan kilise, o dönemki Kapıcıbaşı ve sonraki büyük vezir Koca Mustafa Paşa (ö.1512) tarafından, eldeki belgelere göre 1486-1491 yılında camiye çevrilmiştir. Uzun yıllar süren tadilat çalışmalarında yapı, İstanbul'a yerleşmiş Halveti tarikatından Şeyh Çelebi Efendi'ye verilmiştir. Çelebi Efendi burasını bir tekke olarak düzenlemiş ayrıca bir de türbe yaptırmıştır

Yapı No	25
OSMANLI İSMİ	Küçük Ayasofya Cami
BİZANS İSMİ	Sergius ve Bakkhus Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	1506-1513
İŞLEV BİZANS	Kilise
İŞLEV OSMANLI	Cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Bayezid'in Babüssaade Ağası, Küçük Hüseyin Ağa bin Abdülhak
NOTLAR	Küçük Hüseyin Ağa bin Abdülhak tarafından camiye çevrilerek genişletilmiş (ön hol,iç dekor); kilisenin önünde bir zaviye ve yanında da bir vakıf türbesi yapılmıştır. Yaklaşık aynı zamanlarda Çardaklı Hamamı'nın biraz kuzeyinde bir çift hamam inşa edilmiştir. Vakıf mülkiyetide İstanbul, Galata, Edirne ve İznik'teki çok kapsamlı yapılar da dahildir

Yapı No	26
OSMANLI İSMİ	
BİZANS İSMİ	Lausos sarayı
DÖNÜŞME TARİHİ	-
İŞLEV BİZANS	Saray
İŞLEV OSMANLI	Sarnıç
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	-
NOTLAR	Belirsiz bir dönemde bir kısmı sarnıç olarak kullanılmaya başlanmış 18. yüzyıla kadar bu işlevi sürmüştür

Yapı No	27
OSMANLI İSMİ	Manastır Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	II. Mehmed dönemi
İŞLEV BİZANS	manastır
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Mustafa Çavuş
NOTLAR	Topkapı'da eski Otobüs Garı kenarında kalan Manastır Mescidi denilen küçük kilisenin vakfi olarak da bilinen Mustafa Çavuş, yine Fatih devrine ait tanınmayan bir simadır

Yapı No	28
OSMANLI İSMİ	Odalar Cami
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	1640
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	Kilise, cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Vezir Kemankeş Kara Mustafa Paşa
NOTLAR	1475 yılında kilise, bitişiğindeki Kefeli Mescidi gibi Kefe'den gelen Latinlere tahsis edilmiş ve Sainte Marie de Constantinople olarak, kilisenin yanında bir manastırı bulunan Dominikenler tarafından yönetilmiştir. Bu bölgedeki çatışmaların ardından kilise 1636 yılında nihai olarak kapatılmıştır. 1640 yılında, Büyük Vezir Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın (ö.1644) vakfı olarak camiye çevrilmiştir. Yeniçeri odalarının bulunduğu yerleşim bölgesinin yanında yer aldığından cami de "Odalar" adını almıştır

Yapı No	29
OSMANLI İSMİ	Pur Kuyu Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	
İŞLEV BİZANS	
İŞLEV OSMANLI	
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Katib Hüsrev Halil
NOTLAR	

Yapı No	30
OSMANLI İSMİ	Sancaktar Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	15. yüzyılın ikinci yarısı
İŞLEV BİZANS	Bizans döneminde kiliseye dönüştürülmüş Geç Roma binası
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Sancaktar Hayreddin Efendi
NOTLAR	Samatya'da 1894 depreminden beri harap halde bulunan Sancaktar Mescidi, Fatih'in alemdarı adına yapılmıştır. Sadece ana duvarları kalmış olan bu küçük yapı, Vakıflar idaresi İstanbul şube başmimarı Fikret Çuhadaroğlu tarafından 1973-1975 yıllarında restore edilmiştir

Yapı No	31
OSMANLI İSMİ	Sekbanbaşı Ferhad Ağa Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	
İŞLEV BİZANS	
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Sekbanbaşı Ferhad Ağa
NOTLAR	Bulvarı kenarında bulunduğu bilinen ve hakkında Bizans yapısından döndürüldüğüne dair bilgi olan Sekbanbaşı Ferhad Ağa Mescidi tamamen ortadan kalkmıştır

Yapı No	32
OSMANLI İSMİ	Sekbanbaşı Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	1496'dan önce
İŞLEV BİZANS	
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Sekbanbaşı İbrahim Ağa
NOTLAR	Sekbanbaşı İbrahim Ağa (ö.1496) burayı camiye dönüştürmüş ve sonra kendisi de buraya gömülmüştür. Caminin vakıf belgelerine göre Kırkçeşme ve Azebler Hamamı çevresinde mülkleri bulunmaktadır. Atatürk Bulvarı kenarındaki arazi, 1942'de büyük apartman ve iş hanlarının yapılması için açılırken yıktırılan Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mescidi, bir yangından sonra 19. yüzyılda Pertevniyal Valide Sultan tarafından ihya edilmiştir

Yapı No	33
OSMANLI İSMİ	Sinan Paşa Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	16. yüzyılın ortaları
İŞLEV BİZANS	
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşi Kapudanpaşa Sinan Paşa (ö.1553)
NOTLAR	Beşiktaş'taki aynı adlı cami de Kapudanpaşa Sinan Paşa tarafından inşa ettirilmiştir

Yapı No	34
OSMANLI İSMİ	Şeyh Süleyman Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	1491'den önce
İŞLEV BİZANS	Kütüphane? Kilise?
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	Şeyh Süleyman Halife
NOTLAR	Zeyrek'te bulunan küçük yapı Şeyh Süleyman Halife (ö.1491) tarafından mescide çevrilmiştir. Fatih ile Zeyrek Camii arasında, sekizgen planlı bir yapı olup aslında yanındaki Pantokrator Manastırı'nın kütüphanesi olduğu ortaya atılmışsa da bu iddianın yanlışlığı yapılan bir araştırmada bir mezar odasına rastlanmasıyla ortaya çıkmıştır

Yapı No	35
OSMANLI İSMİ	Tekfur sarayı
BİZANS İSMİ	Blachernai saray kompleksi
DÖNÜŞME TARİHİ	15. yüzyıl ikinci yarısı – 16. yüzyıl
İŞLEV BİZANS	Saray – civarında sarnıç
İŞLEV OSMANLI	Konut – sarnıç hayvanların barındırılması için kullanılıyor
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	
NOTLAR	Saray bölgesine Selanik civarından Yahudi aileler yerleştirilmiştir. 16. yüzyılda kısmen yanmış olan saray ve civarındaki eski sarnıç bir dönem sultanın hayvanlarını barındırmak için kullanılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren sık sık “Tekfur Sarayı” adıyla anılan yapıya seyahatnamelerde ayrıntılarıyla değinilmektedir

Yapı No	36
OSMANLI İSMİ	Toklu Dede Mescidi
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	
İŞLEV BİZANS	
İŞLEV OSMANLI	camii
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	
NOTLAR	Ebû Şeybetü'l-Hudrî'nin mezarında bekçilik yapan Toklu İbrahim Dede tarafından camiye çevrilmiş olmalıdır. Ayvansaray surlarının içi tarafında olan ve 1928'de yıktırıldığı için uzun yıllar ayakta duran tek duvarı da bugün tamamen yıkılmış bulunan Toklu İbrahim Dede Mescidi, bu devrin iki velisinin hatıralarına yaptırılmıştır

Yapı No	37
OSMANLI İSMİ	Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan kilise
BİZANS İSMİ	
DÖNÜŞME TARİHİ	15. yüzyıl ikinci yarısı
İŞLEV BİZANS	kilise
İŞLEV OSMANLI	cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	
NOTLAR	Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda A. Ogan ve H. Th. Bossert tarafından 1937'de yapılan kazı sırasında 5. yüzyılın ilk yarısı veya ortalarına tarihlenen bir kiliseye ait kalıntılar bulunmuştur. 10. veya 11. yüzyıllarda büyütüldüğü bilinmektedir. Müller Wiener'in A. M. Schneider'dan yaptığı alıntıya göre 15. yüzyılın ilk yarısında kentin alınmasından sonra kilise tahrip edilmiş ve bir süre cami olarak kullanılmış olmalıdır. Günümüzde Topkapı Sarayı'nın ikinci avluda kalıntılarına rastlanan bu kilisenin büyük olasılıkla saray yapılırken yıkıldığı tahmin edilmektedir

Yapı No	38
OSMANLI İSMİ	Zeyrek Kilise Camii
BİZANS İSMİ	Pantokrator Manastır Kilisesi
DÖNÜŞME TARİHİ	Fethin hemen sonrası
İŞLEV BİZANS	Kilise, manastır
İŞLEV OSMANLI	Medrese, cami
DÖNÜŞTÜREN KİŞİ	II. Mehmed
NOTLAR	Yeni patrik II. Gennadios bu manastır kökenli olduğu halde, 1453 yılında kent düştükten sonra manastır kapanmıştır. Sultan II. Mehmed burada bir medrese kurmuştur. İlk müderris Zeyrek Molla Efendi'dir. Kilise camiye çevrildikten sonra adını Zeyrek Molla Efendi'den almıştır. Fatih Camii'ndeki medreselerin yapımı bittikten sonra, buradaki medrese kapanmıştır. Kilisenin donanımı bu değişim sırasında kısmen yıkılmış, kısmen de camide kullanılmaya devam edilmiştir. İçindeki mozaiklerin 18. yüzyıla kadar görüldüğü bilinmektedir

EK B : İCMAL DEFTERİ

Barkan, 1972, c.1, s.33-35’de yer alan defter. Defter Topkapı Sarayı Arşivinde 43 numarada kayıtlı bulunan Mufassal Muhasebe Defterleri’nden 168incisidir.

DEFTER OLDUR Kİ EMİN-İ SÂBIK HÜSEYİN ÇELEBİ ZAMANINDAN BİNA-İ ŞERİF ANBARINDA MEVCUT BULUNAN ESBÂBLARINDAN Kİ ZİKROLUNUR, KABZ OLUNUB BİNAYA SARF OLUNDU¹¹⁴

- 1) Çûb-ı kabza-i külüng, 4710 ‘aded
- 2) Çûb-ı kabza-i keser-i hurde, 135 ‘aded
- 3) Resen-i isparçine, 7 kangal, 43 kantar 84 lodra
- 4) Resen-i büzürk-i cedîd, 29 kangal, 49 kantar 82 lodra
- 5) Resen-i yedek-i ‘atîk, 1 kît‘a, 2 kantar
- 6) Resen-i hammal-ı cedîd, 80 kît‘a, 14 kantar 27 lodra
- 7) Resen-i hammal-ı hurde, 354 ‘aded
- 8) Resen-i sicim, 16 aded
- 9) Fuç-ı kûçek, berây-ı keşîden-i âb 22 ‘aded
- 10) Varil-i âb, 10 ‘aded
- 11) Kerder-i âb, 77 ‘aded
- 12) Âhen-i pencerehâ-i cami‘-i şerîf, *bâ-eğ*e 3 kît‘a, 17 kantar 82 lodra
- 13) Kûşkühâ-i mütenevvi‘a, 155 ‘aded, 7 kantar
- 14) Mismâr-ı şımar-ı (?) vakiyye-i, büzürk, 240745 ‘aded
- 15) Mismâr-ı şımar-ı vasat, 573750 ‘aded
- 16) Mismâr-ı şımar-ı hurde, 101000 ‘aded
- 17) Mismâr-ı hatıl, 314 kantar
- 18) Mismâr-ı tahta, 786000 ‘aded
- 19) Mismâr-ı mertek, 190 kantar
- 20) Mismâr-ı şayka, 368500 ‘aded
- 21) Mismâr-ı na ‘l, 12300 ‘aded
- 22) Mismâr-ı sürb-i hurde, 769048 ‘aded
- 23) Zıvanai-âhen, berây-i pençerehâ, 3 kantar
- 24) Çûb-ı sırık-ı hammalân-ı puşt 220 ‘aded
- 25) Na ‘l-ı esb 1965 ‘aded
- 26) Mismâr-ı baskı, 32000 ‘aded
- 27) Mismâr-ı çıbık-ı hurde, 276500 ‘aded
- 28) Mismâr-ı pedevra, 283000 ‘aded
- 29) Sürb, 4379 kantar 39 lodra
- 30) Pârui-âhen-i cedîd, 98 ‘aded
- 31) Nuhas-ı mirî, 180 kît ‘a, 31 kantar 29 lodra
- 32) Revgan-ı şem ‘-i pîh, 2 kantar 5 lodra

¹¹⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde 43 numara’da kayıtlı bulunan Mufassal Muhasebe Defterleri arasında 168’inciye teşkil eden bu defter, bahis mevzuu 165 defterin ihtiva ettiği hesaplardan sonraki devrede ve sâbık bina emîni Hüseyin Çelebi zamanında anbarda mevcut olup binaya sarfolunan ve aynen verilmiş olan malzemeyi ihtiva etmektedir.

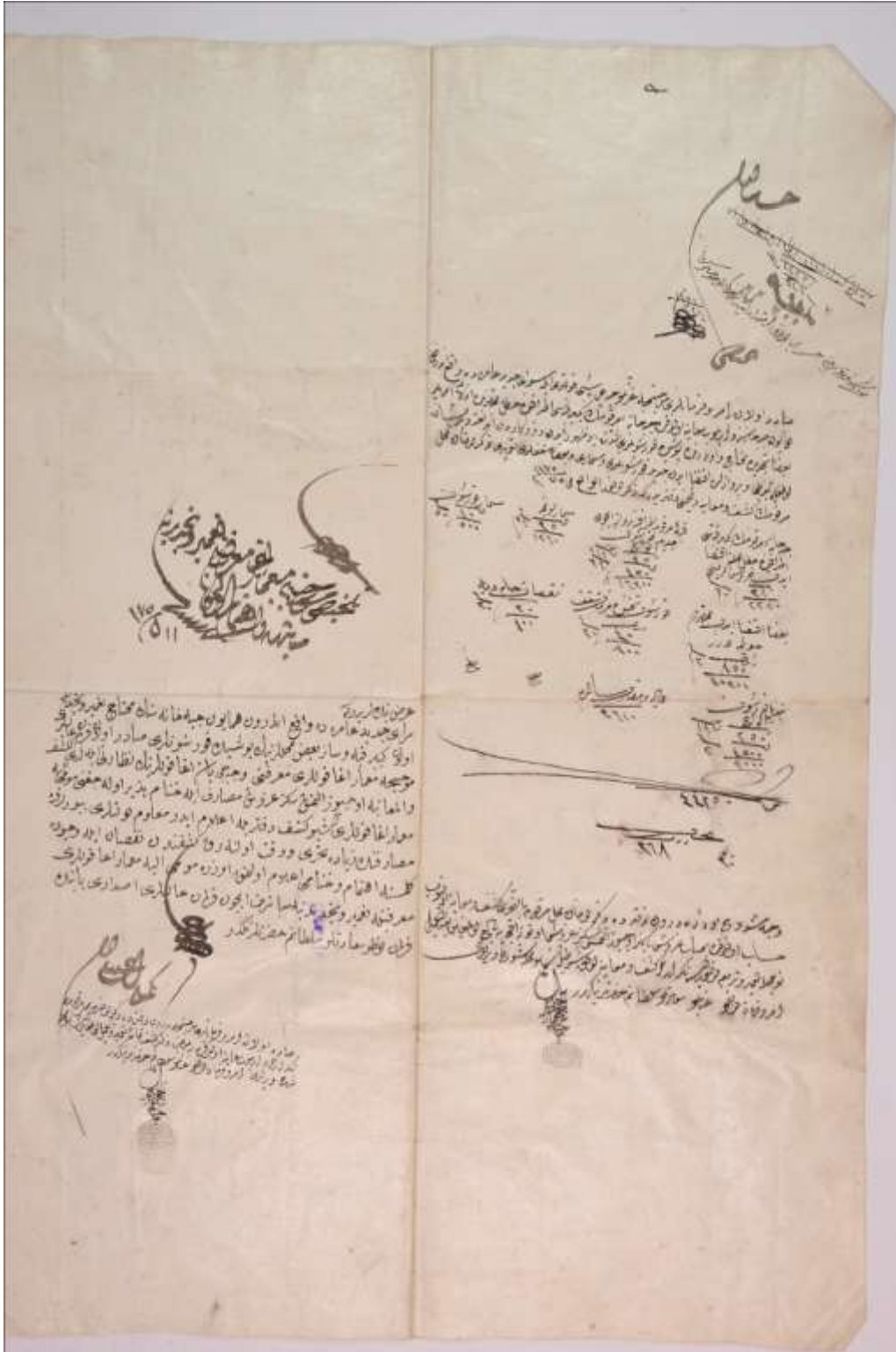
- 33) Şem ‘-i ‘asel, 68 vakıyye
- 34) Kenedhâ-i âhen, 160 kantar 27 lodra
- 35) Âhen-i çibık-ı ham, 457 kantar 86 lodra
- 36) Zencir-i nuhas, berây-i kanâdil-i cami ‘-i şerîf, 6 kantar 47 lodra, be-hisâb-ı zira ‘2039
- 37) Kürek-i âhen, 15 ‘aded
- 38) Kazma-i lağımger, 49 ‘aded
- 39) Parazvanehâ-i mütenevvi ‘a:
- a) ‘an tuç, 16 kıt’a, 1 kantar
- b) ‘an nuhas, kûçek, 4 ‘aded, 7,5 vakıyye
- c) Çar-köşe-i âhen, 24 ‘aded
- 40) Kirişhâ-i mütenevvi ‘a, 278 kıt ‘a, 592 kantar 12 lodra
- 41) Revgan-ı nef, 200 vakıyye
- 42) Horasânî ve kirec-i Rumeli, ber-veçh-i tahmîn:
- Horasânî, ber-veçh-i tahmîn 2340 müdden
- Kirec-i palûze 760 kantar
- Kirec-i Rumeli 13608 kantar
- 43) Çubhâ-i mütenevvi ‘a:
- Çibuk-ı verdinar-ı Bahr-ı Siyah 500 ‘aded
- Sütun-ı verdinar 100 ‘aded
- Orta-i (?) Bahr-ı Siyah 160 ‘aded
- Sütûn-ı Bahr-ı Siyah, beher kıt ‘a fî 6 zira’ 265‘aded
- Mertek-i Samanlı 207 ‘aded
- Hîyme-i çeki 350 ‘aded
- Tahta-i varil 1200 ‘aded
- Mertek-i gürten, berây-i mühim-i sırık-ı hamal-ı puşt 500 ‘aded
- 44) Esbâbhâ-i mütenevvi ‘a-i arabacıyân:
- İpsit-i hurde 300 ‘aded
- İpsit-i büzürk 366 ‘aded
- Yasuk 62 ‘aded
- Dingil-i gürgen 150 ‘aded
- Parmaklık 70 ‘aded
- Gönlek 6 ‘aded
- Tomruk, ber-veçh-i tahmin 4 gönlek (?) 1 kıt ‘a
- ‘Araba-i top, parmaklık mükemmel 8 ‘aded
- ‘Araba-i top, kûçek 3 ‘aded
- ‘Araba-i top, büzürk 1 ‘aded
- ‘Araba-i parmaklı, berây-i gâv-ı siyah 7 ‘aded
- ‘Araba-i dest 100 ‘aded
- 45) Seng-i mermerhâ-i mütenevvi ‘a ve sütunhâ ve seng-i küfeke ve gayruhû
- Seng-i kemer, ‘an mermer-i Aydıncık:
- a) Büzürk 70 kıt’a
- b) Kûçek 210 kıt’a
- Seng-i kemer, ‘an mermer-i Mihaliç 240 kıt’a
- Seng-i mermerhâ-i mütenevvi ‘a-i büzürk 101 kıt’a
- Sütun-ı serçegözü, ‘an karye-i Kadı âmedend 2 kıt’a
- Sütun-ı büzürk, ‘an cebehâne âmed 2 kıt’a

- Kürsi-i sûtûn 2 kıt‘a
Sûtûn-ı beyaz 2 kıt‘a
Ser-i sûtun 3 kıt‘a
Ser-i sûtun kûçek 1 kıt‘a
Seng-i âteş, beher kıt‘a fî 2 zira‘, 2,5 zira‘ ve üç zira‘ 261 kıt‘a
Seng-i zira‘ 5272 zira‘
Seng-i çab 280 zira‘
Seng-i kapak 483 zira‘
Seng-i harpüşte 55,5 zira‘
Seng-i (?)hurde 300 zira‘
Seng-i süve, fî 2 zira‘, 31 zira‘
Seng-i pehlu, 208 zira‘
Pârehâ-i seng-i beyaz, berây-ı temel 66 zira‘
Seng-i siyah 58 zira‘
46) Tuğlahâ-i mütenevvi ‘a:
Tuğlahâ-i topaç 78423 ‘aded
Tuğlahâ-i kubbe 93910 ‘aded
Tuğlahâ-i çarşu 135082 ‘aded
Nîme-i mezbûr 31936 ‘aded
Tuğlahâ-i Gelibolu
a) Kubbe 39730 ‘aded
b) Çarşu 49040 ‘aded
Tuğlahâ-i harcî-i nîme 2940 ‘aded

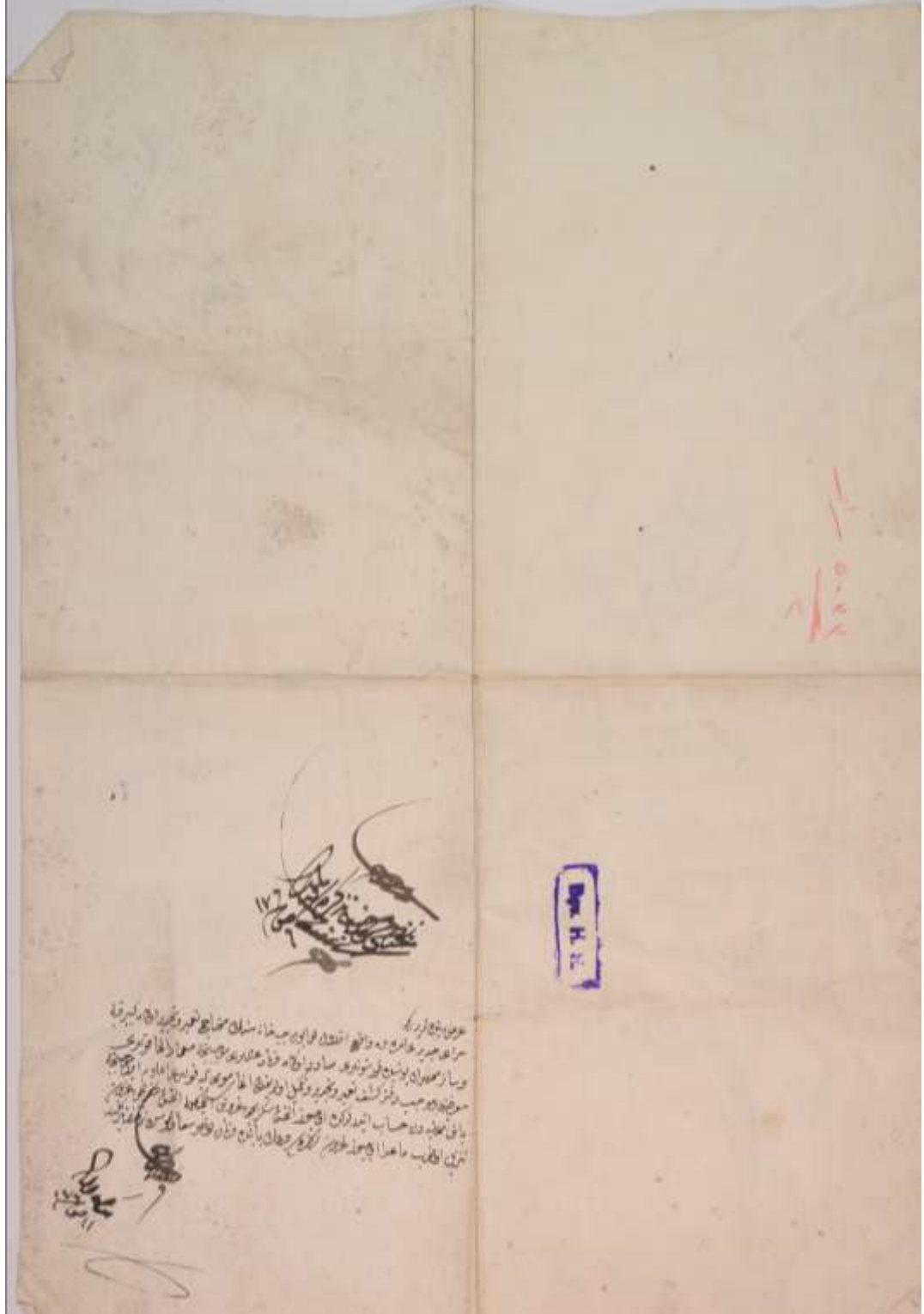
EK C : BAŞBAKALIK DEVLET OSMANLI ARŞİVLERİ'NDEKİ KONU İLE İLGİLİ EL YAZMALARI

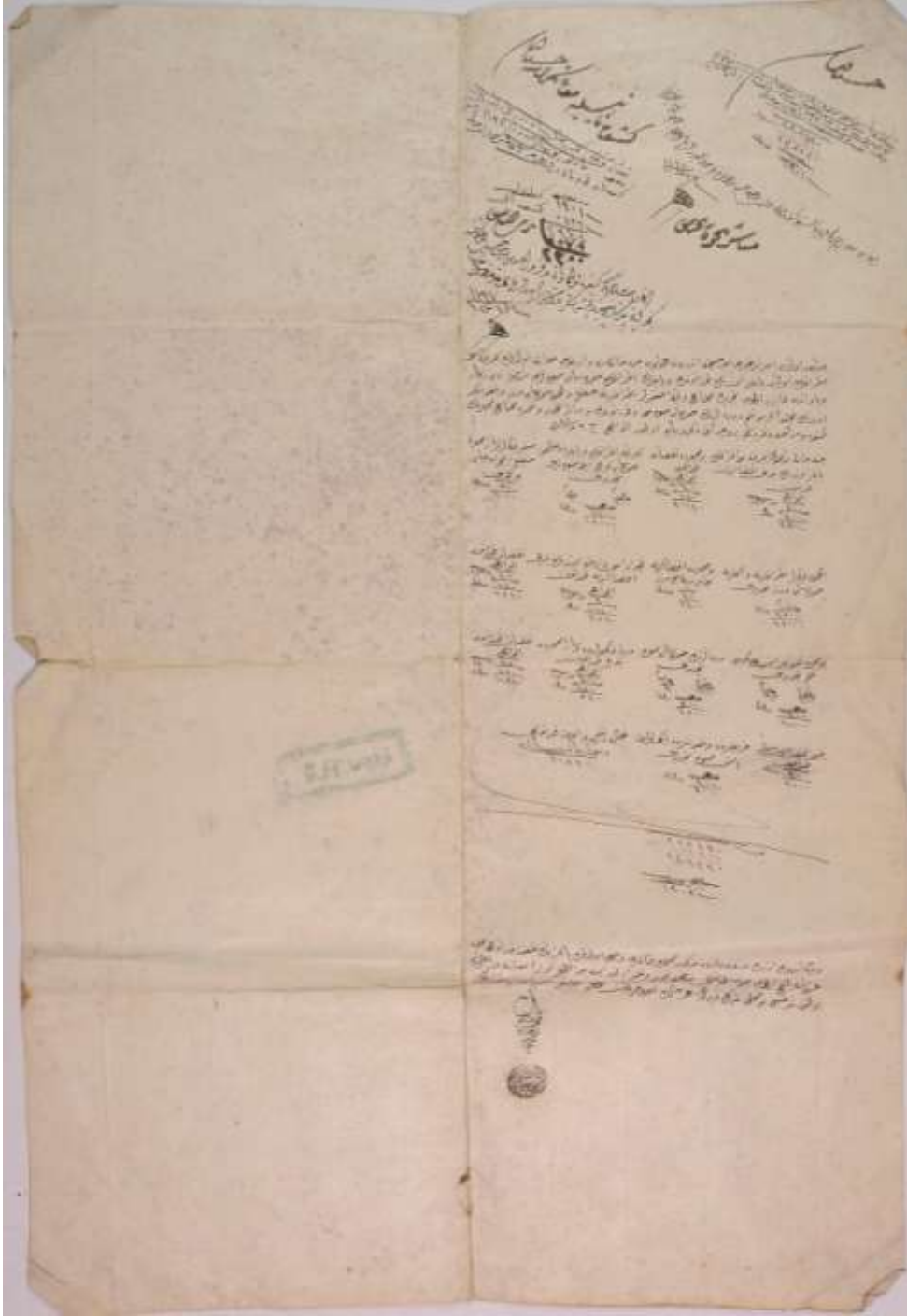
Şekil C.1 : BOA, C.SM., d. 100, g. 5033 (22 Ş 1175 h.) sayfa 1.

Şekil C.2 : BOA, C.SM., d. 100, g. 5033 (22 Ş 1175 h.) sayfa 2.

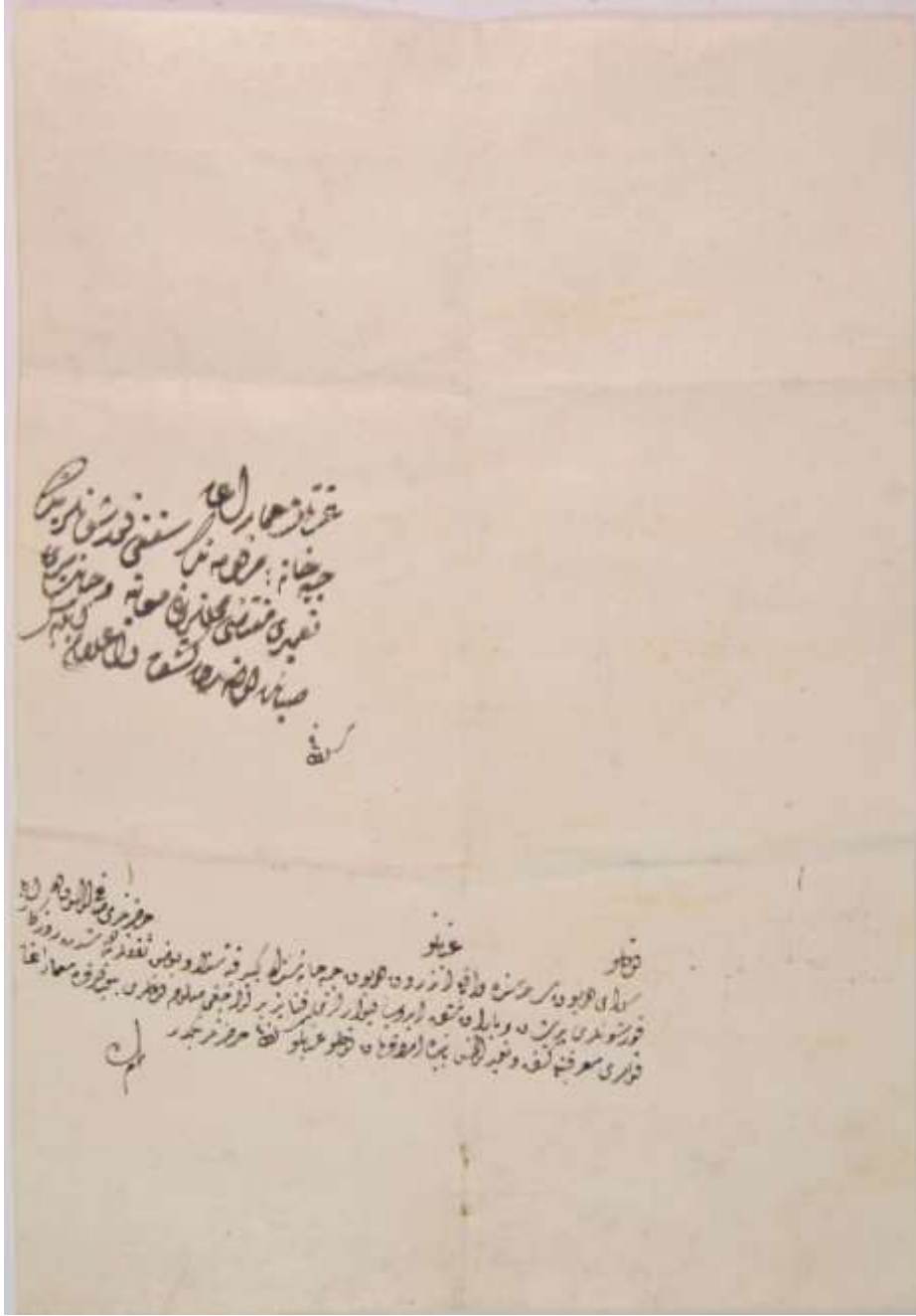
Şekil C.3 : BOA, C.SM., d. 100, g. 5033 (22 Ş 1175 h.) sayfa 3.

Şekil C.4 : BOA, C.SM., d. 178, g. 8937 (17 Ş 1197 h.) sayfa 1.

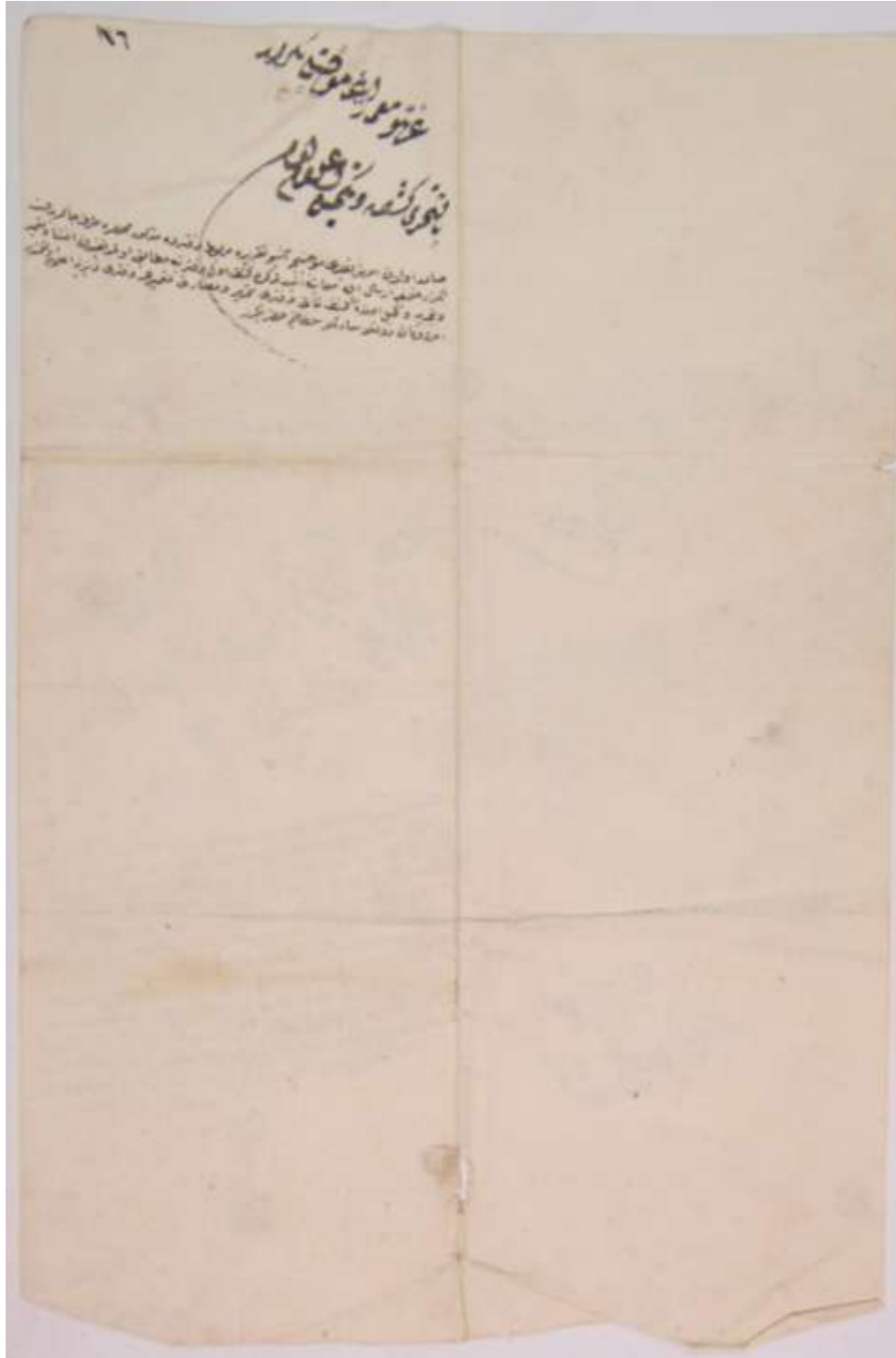
Şekil C.5 : BOA, C.SM., d. 178, g. 8937 (17 Ş 1197 h.) sayfa 2.

Şekil C.6 : BOA, C.SM., d. 178, g. 8937 (17 Ş 1197 h.) sayfa 3.

Şekil C.7 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 1.

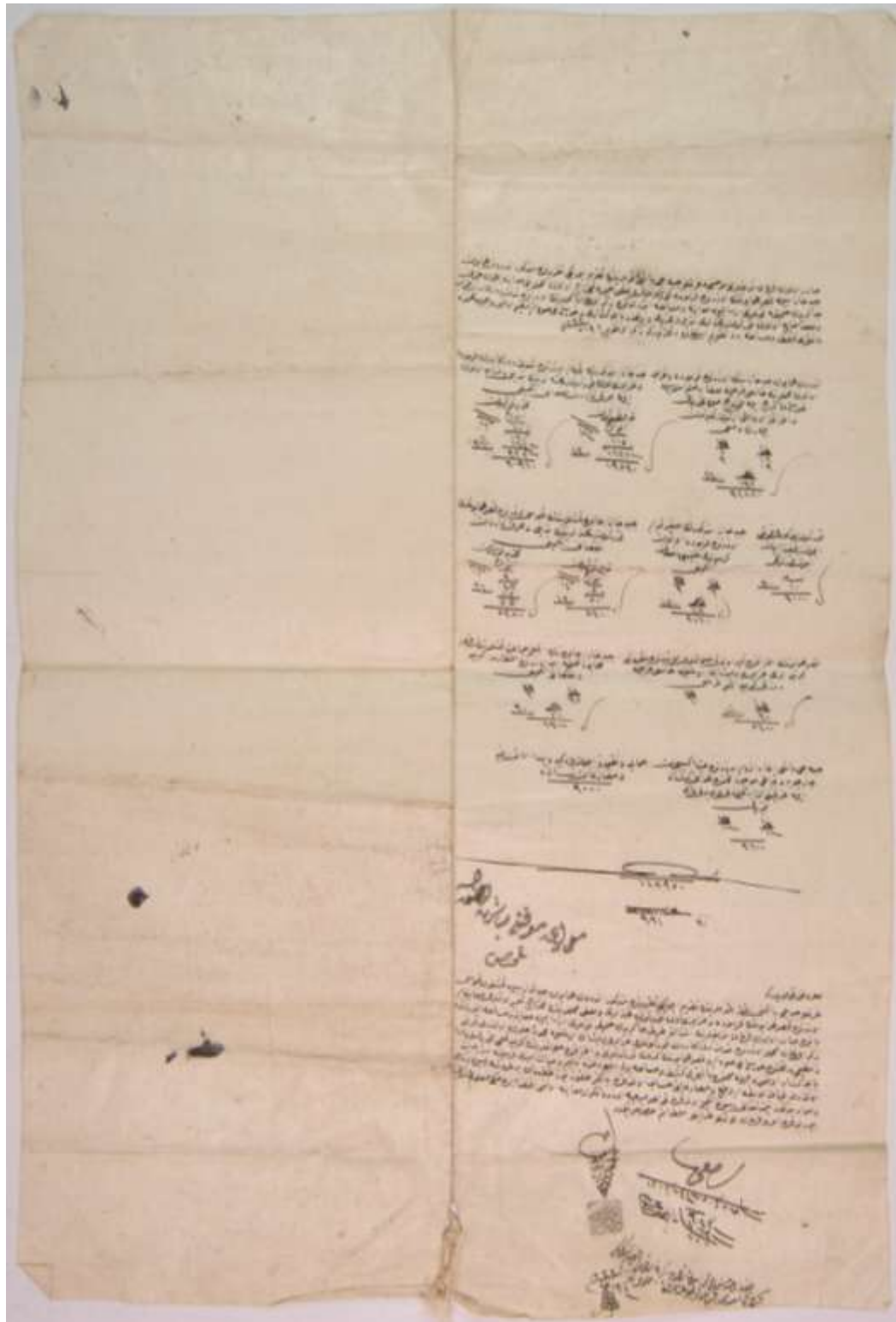
Şekil C.8 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 2.

Şekil C.9 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 3.

Şekil C.10 : BOA, C.SM., d. 4, g. 198 (19 Ra 1205 h.) sayfa 4.

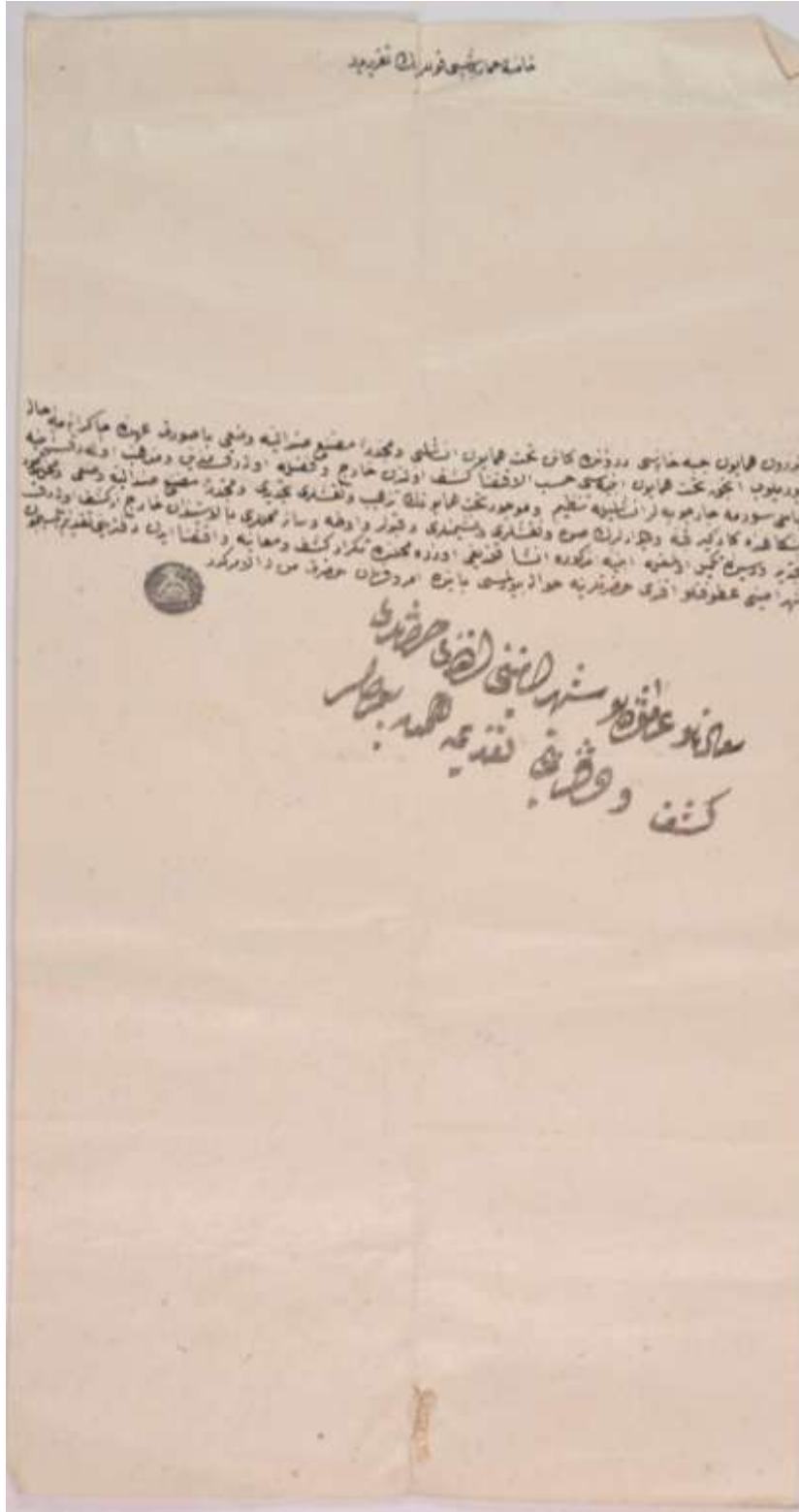
Şekil C.11 : BOA, C.SM., d. 140, g. 7049 (29 Z 1222).

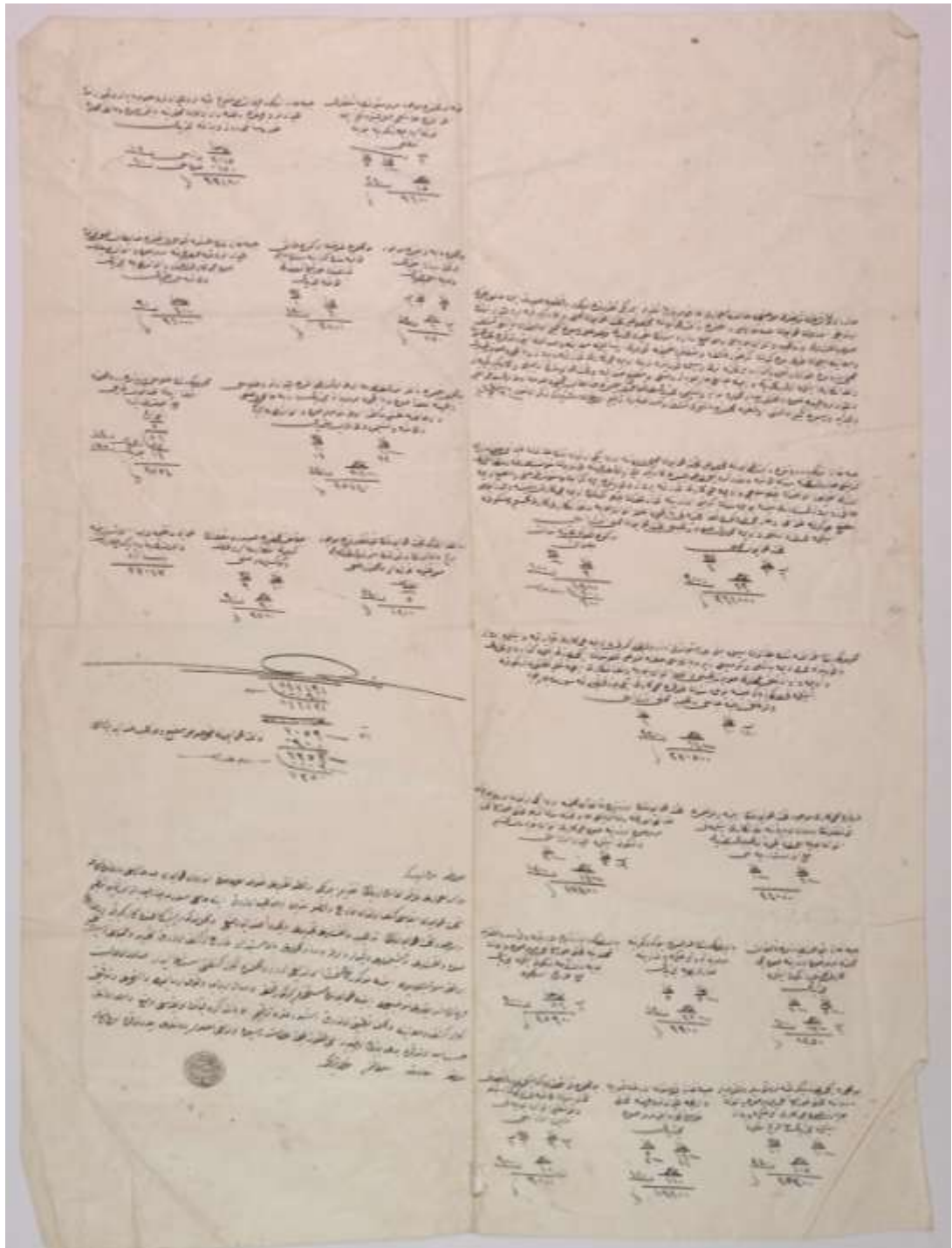
Şekil C.12 : BOA, C.As., d. 519, g. 21667 (17 S 1223) sayfa 1.

Şekil C.13 : BOA, C.As., d. 519, g. 21667 (17 S 1223) sayfa 2.

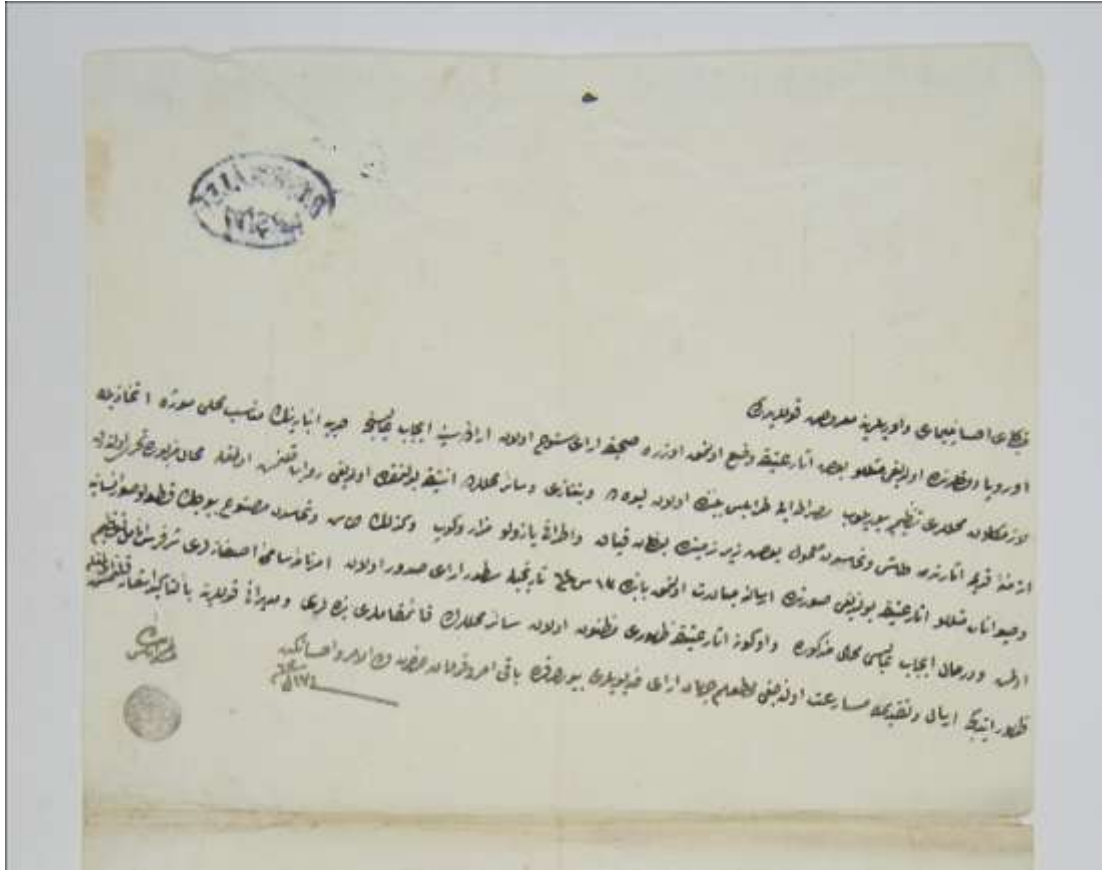
Şekil C.14 : BOA, C.SM., d. 51, g. 2595 (29 S 1231) sayfa 1.

Şekil C.15 : BOA, C.SM., d. 51, g. 2595 (29 S 1231) sayfa 2.

Şekil C.16 : BOA, C.SM., d. 51, g. 2595 (29 S 1231) sayfa 3.

Şekil C.17 : BOA, A.}MKT, d. 51, g. 75, (17 L 1262 h.).

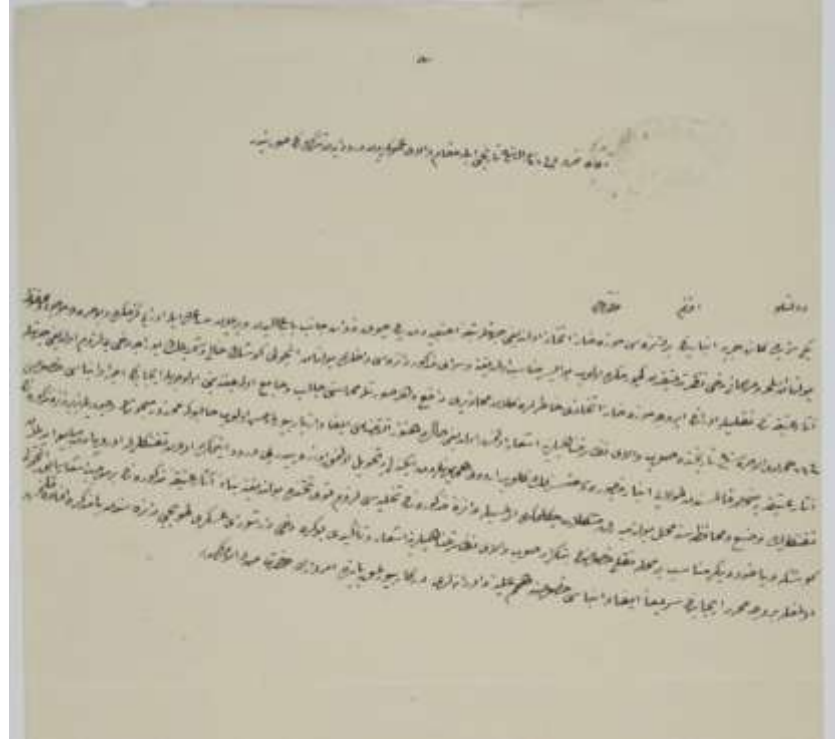
Şekil C.18 : BOA, C.As., d. 936, g. 40558, (12 M 1267 h.).

[illegible]

Şekil C.19 : BOA, İ.Ş.D., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 3.

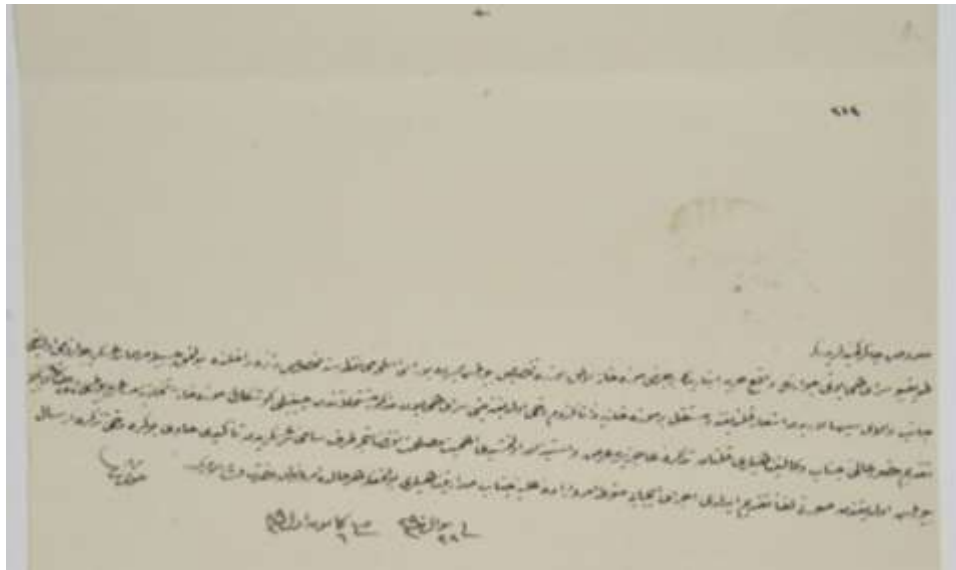
Şekil C.24 : BOA, İ.ŞD., d.11, g.547 (04 L 1285 h.) belge 8.

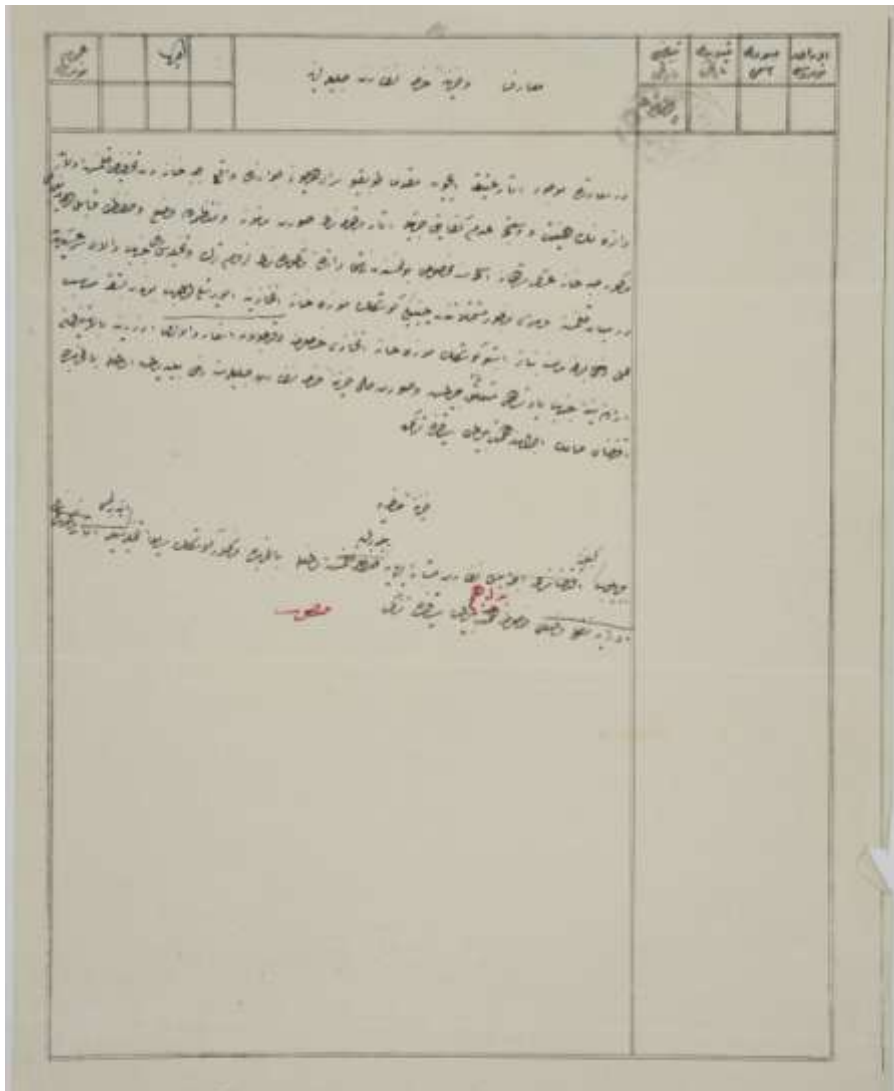
Şekil C.25 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.). belge 1.

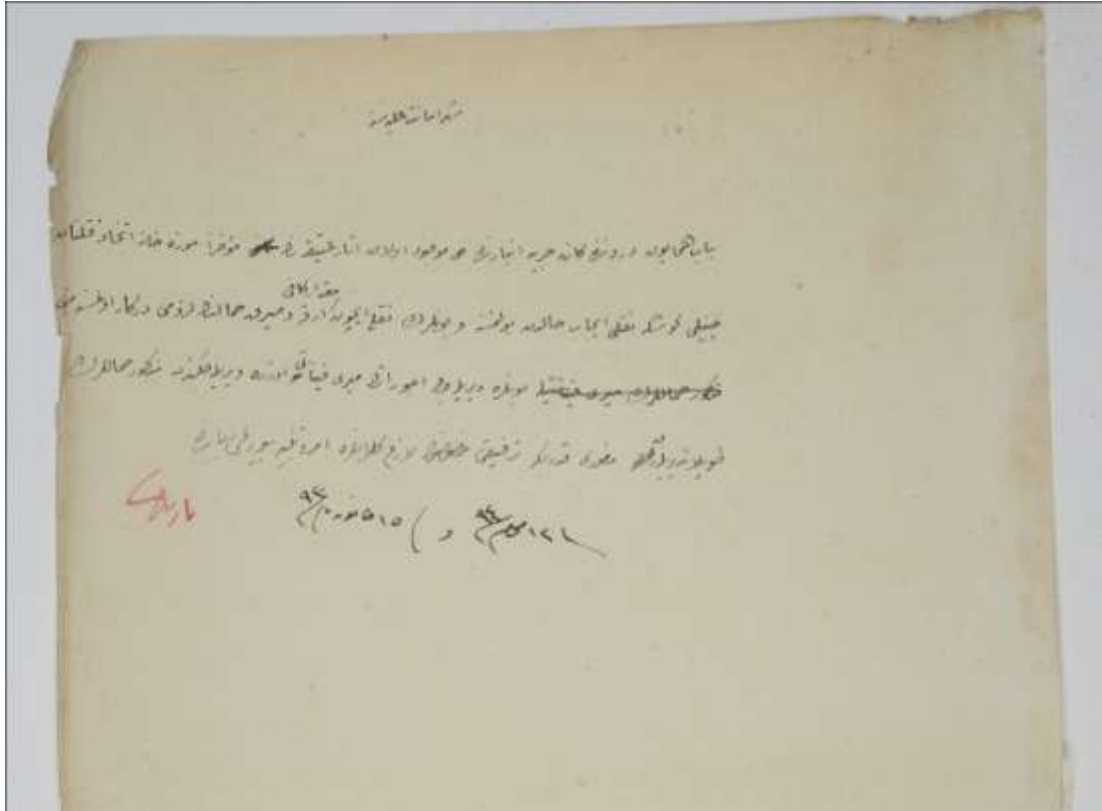
Şekil C.26 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.). belge 2.

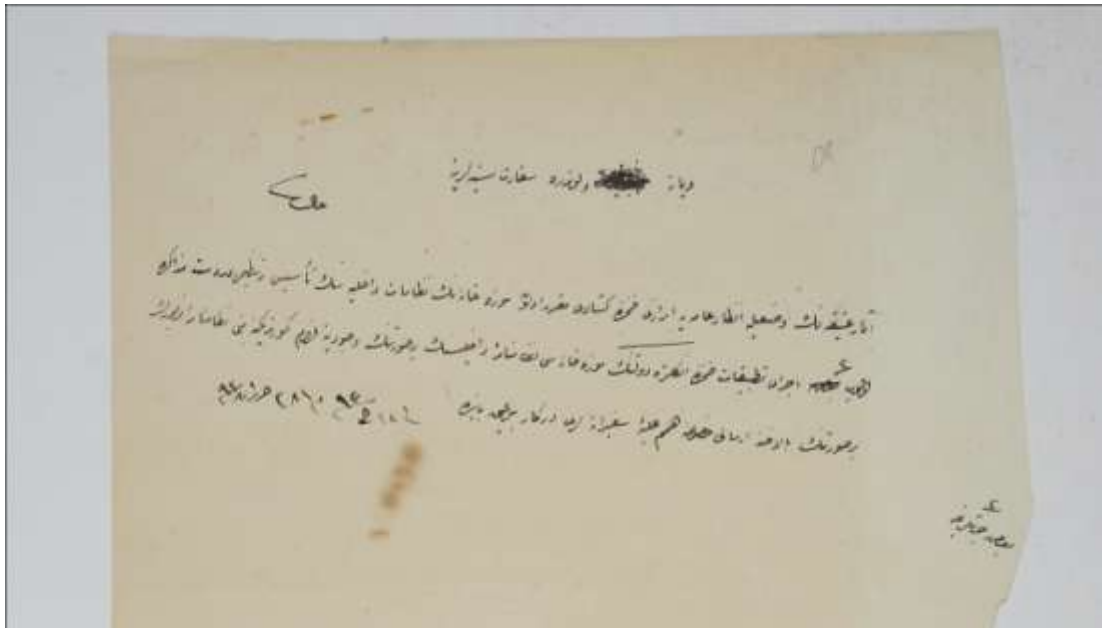
Şekil C.27 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.). belge 3.

Şekil C.28 : BOA, A.}MKT.MHM, d. 471, g. 11 (5 Za 1290 h.). belge 4.

Şekil C.29 : BOA, MF.MKT, d. 46, g. 9 (12 M 1292 h.).

Şekil C.30 : BOA, MF.MKT, d. 39, g. 97 (12 M 1293 h.).

طحاوی در فضیلت

بخش ششم

طرف ارف حضرت بادشاه به امیر قبا کجاست بادکار اول در قه بعضه هدایای نفیس مملوکان اراغ مقدر
اوله منی داخله و خارجا طوخیانغره فایز بقدر بله موجود بولنا به طوب و تفکدول هر جنس نه
بر رانه سنگ و بار و تخانه ملک و طوخیانغره موسیقی بیانه امرا و ضابطان جواهر اولی فی حاله در بطری
طوخیانغره دانه سبله مربوطه تانه سار مناب محللن فطوخیانغره عباد به برادر مرعیه
ری کجاست اهل یوننه قالدیه دیگر ری امیر قبا ازل و ابکیسر قطعه سبخی طوخیانغره ده حفظ الموزره
درت قطعه فطوخیانغره ملک الدلیس مقضای امرو زمانه همایونه حضرت خلد قبا هبه نه بولنه فی
۸ محادی در کجاست ۷۷ کلمه یانغره تاریخچه تذکره خصوصیه دوله نده استعاره بوطی اوزریم فطوخی
اراده سینه مملوکان اجرای ایجابیه ابتداء اولی فی صوره ده ماحقه ایچ انباری ایله حریبه انبارینک بکری
موی الیه عباد به برادر مرعیه آنسده بیه اولوقت النانه یسملن سمدی دفعه ثانیه اول در قه بعضه نوا
اکمال ایتمک اوزره موی الیه برادر بکری انبار فکوره مرجعت ایسمه بیه ده دفعه ثانیه ایچونه کنه و سمر برادر مرعیه
اولی فی نه ماحقه ایچونه بیانه ایله نه بولنه حرکت ایتمی لازم کلمه جینی مذکور انبار موی یانغره
صوبه عجزانه مده استعاره ایچونه بوبابه امرو زمانه همایونه جناب بادشاهی هده وجهه سرف آرای
صده در بویور بیه حکم جیبینه توفیق مقامه اولموز اوزره عرصه دانسته ابتداء اولی اربابه
امرو زمانه حضرت مده لایق کلمه (۷۷) سیم در کجاست (۷۷) سیم یانغره

با وانه حضرت سرمارده
طوخیانغره موی عجم و کلام
عسکر مملوکان طری

کلمه

Şekil C.31 : BOA, Y.MTV, d. 56, g. 34 (13 R 1309 h.).

EK D : AYA İRİNİ’NİN GALERİSİNDE DÜZENLENEN YENİÇERİ SERGİSİ’NE AİT FOTOĞRAFLAR

Şekil D.1 : Aya İrini’den taşınmış olan Yeniçeri sergisine ait 1880-1916 arasında çekilmiş fotoğraf (AKND, Krt_000719).

Şekil D.2 : Aya İrini’nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005002).

Şekil D.3 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005004).

Şekil D.4 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005003).

Şekil D.5 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_011084).

Şekil D.6 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005286).

Şekil D.7 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005287).

Şekil D.8 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005288).

Şekil D.9 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005289).

Şekil D.10 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005291).

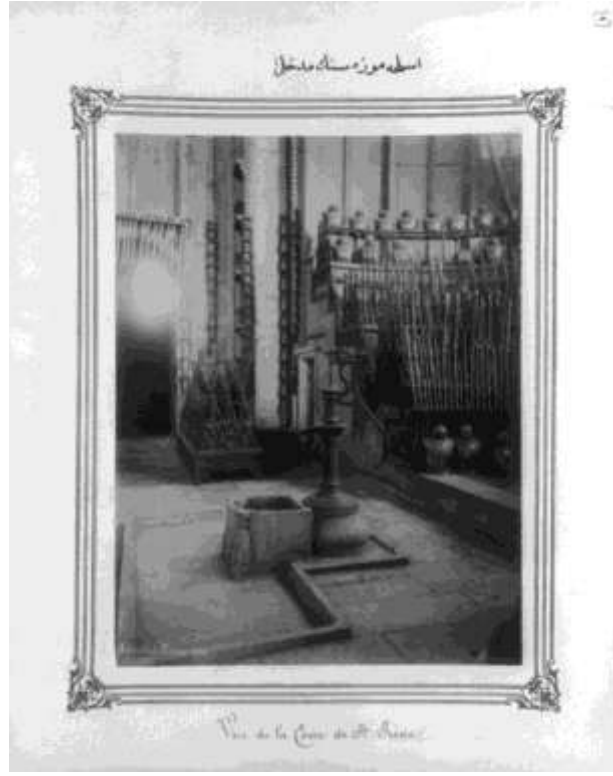

Şekil D.11 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005292).

Şekil D.12 : Aya İrini'nin galerisinde Yeniçeri Sergisi (AKND, Krt_005293).

EK E : ABDÜLHAMİD ALBÜMLERİNDE YER ALAN AYA İRİNİ'Yİ VE İÇİNDEKİ SERGİLERİ GÖSTEREN FOTOĞRAFLAR

Şekil E.1 : Apsis önündeki tulumba (Abdullah Biraderler).

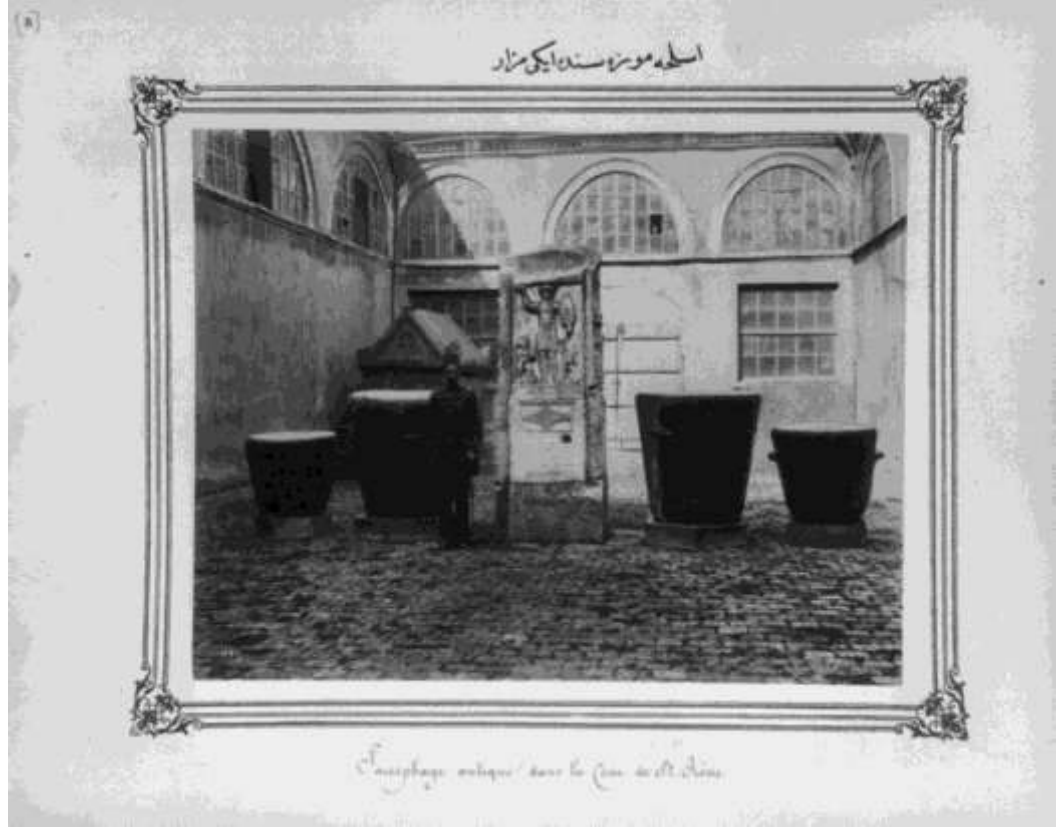
Şekil E.2 : Orta neften batı yönüne bakan fotoğraf (Abdullah Biraderler).

Şekil E.3 : Orta neften batı yönüne bakan fotoğraf (Abdullah Biraderler).

Şekil E.4 : Orta neften kuzey yan nef yönüne bakan fotoğraf (Abdullah Biraderler).

Şekil E.5 : Edwin Grosvenor'un kitabında da yer alan atriumun doğu cephesini gösteren fotoğraf.

Şekil E.6 : Şekil E.5'teki açıdan Abdullah Biraderler stüdyosu tarafından çekilmiş fotoğraf.

Şekil E.7 : Abdullah Biraderlerin stüdyosunca çekildiği tahmin edilen apsis yönüne bakan fotoğraf.

Şekil E.8 : Abdullah Biraderlerin stüdyosunca çekildiği tahmin edilen orta nefte kuzey doğu yönüne bakan fotoğraf.

Şekil E.9 : Girişteki eğimli koridor.

Şekil E.10 : Sergideki çan (Abdullah Biraderler).

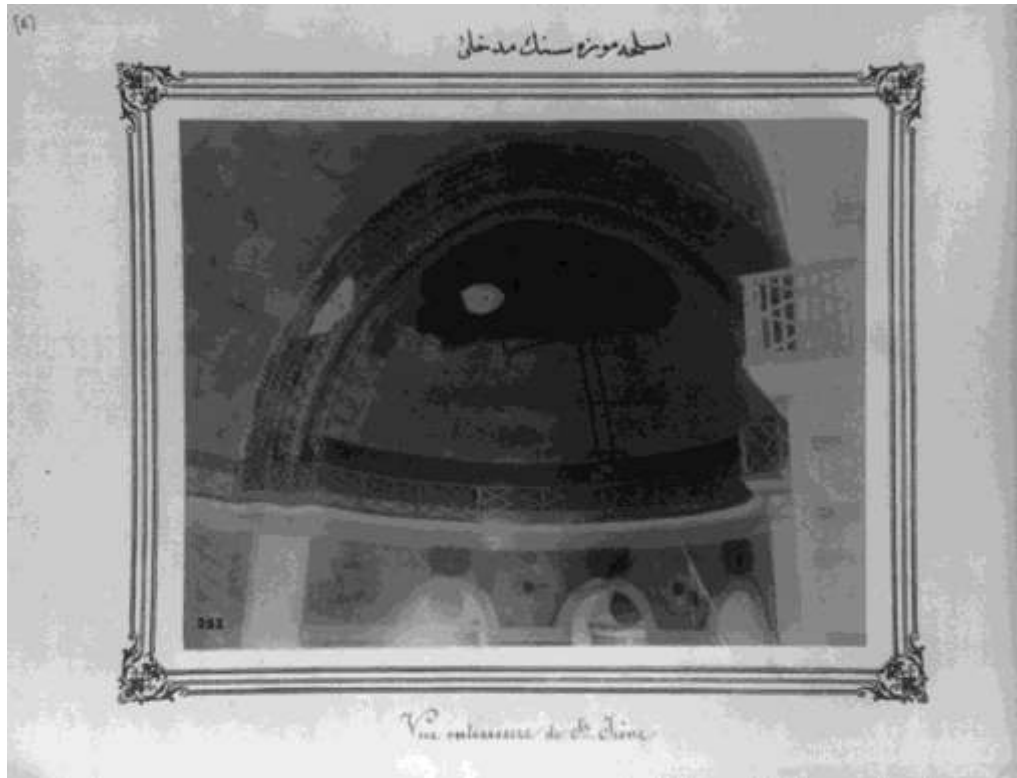
Şekil E.11 : Atrium (Abdullah Biraderler).

Şekil E.12 : Aya İrini'nin kuzey cephesinin görünüşü (Abdullah Biraderler).

Şekil E.13 : Kuzey yan nefi gösteren fotoğraf (Abdullah Biraderler).

Şekil E.14 : Apsis yarım kubbesi ve apisteki pencerelerin üst kemerleri ile aradaki dekorasyon ve sergi öğeleri.

Şekil E.15 : Sergideki davullar (Abdullah Biraderler).

Şekil E.16 : Çanlar ve eski silahlar (Abdullah Biraderler).

Şekil E.17 : Abdullah Biraderlerin stüdyosunca çekildiği tahmin edilen Aya İrini'ye girişi gösteren fotoğraf.

Şekil E.18 : Avludaki lahit ve zincir (Abdullah Biraderler).

Şekil E.19 : Aya İrini’den alınıp Maçka’ya taşınmış ve Abdülhamid Albümleri hazırlanırken burada sergilenen silahlar.

EK F : AYA İRİNİ İÇİN GÜNCEL FOTOĞRAF ALBÜMÜ

Bu ekteki fotoğraflar Aya İrini'nin Osmanlı dönemi ekleri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Atrium doğu koridoru ve taht odası

Şekil F.1 : Ana yapıdan atrium doğu koridoruna geçiş yapılan kuzey kapı önündeki dekoratif mermer su ögesi.

Şekil F.2 : Atrium doğu koridorunda taht odasına doğru bakış. Sağdaki ok aynalı tonoz örtüyü soldaki ok taht odası önündeki kubbe örtüyü göstermektedir.

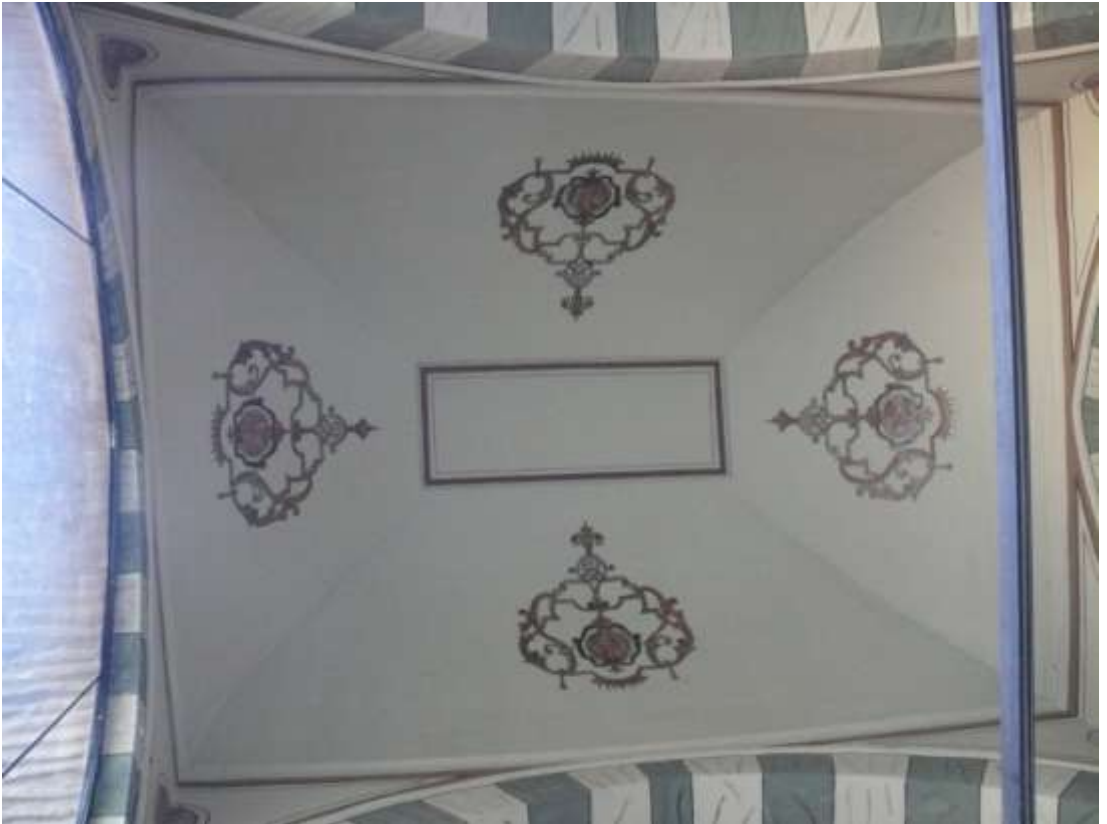
Şekil F.3 : Taht odası giriş cephesi.

Şekil F.4 : Nartekse açılan orta kapının taht odasının önünde ve kubbenin altındaki konumu.

Şekil F.5 : Atriumun doğu koridorunda taht odasının önündeki birimi örten kubbe.

Şekil F.6 : Kubbenin kuzeyindeki birimi örten aynalı tonoz.

Şekil F.7 : Taht odasının giriş kapısı üzerindeki kalemişi bezeme (fotoğraf: Elif Tepekaya).

Şekil F.8 : Taht odasının iç mekanından avluya bakış.

Şekil F.9 : Taht odası iç mekanından bahçeye ve giriş kapısına doğru bakış.

Şekil F.10 : Taht odası iç mekandan ana yapıya ve giriş kapısına doğru bakış.

Şekil F.11 : Taht odasının tavan bezemeleri.

Şekil F.12 : Taht odasında bulunan iki adet alem.

Şekil F.13 : Taht odası iç mekan ahşap duvar detayı.

Şekil F.14 : Taht odası iç mekan ahşap duvar, bezeme ve kapı detayları.

Şekil F.15 : Taht odası iç mekan ahşap duvar ve bezeme detayları.

Şekil F.16 : Taht odası iç mekan bezeme detayları.

Şekil F.17 : Taht odası giriş bezeme detayları.

Şekil F.18 : Taht odasından atrium doğu koridoruna bakış. Kırmızı ok Şekil F.1’de görülen dekoratif su öğesinin yerini gösteriyor.

Şekil F.19 : Atrium doğu koridorunun zemini, bahçe ile kot farkı ve sütun kaidesi ile birleşim detayı.

Şekil F.20 : Taht odasının ve atrium doğu koridorunun avludan görünümü.

Şekil F.21 : Taht odasının avluya bakan cephesi.

Giriş revakı bezemeleri

Şekil F.22 : Giriş revakında sütun başlığı.

Şekil F.23 : Giriş revakında pilastr başlığı.

Şekil F.24 : Giriş revakını örten aynalı tonozlardan birinin iç bezemesi.

Şekil F.25 : Giriş revakında duvarlarda yer alan kalemişi bezemeler.

Şekil F.26 : Şekil F.25’te yer alan kalemişi bezemeden detay.

Şekil F.27 : Giriş revakında kapının önündeki birimi örten kubbenin iç bezemesi.

Şekil F.28 : Giriş revakında pilastrlar, duvarda kalemişi bezeme ve kemerlerin boyama düzeni.

Şekil F.29 : Şekil F.28'den duvardaki kalemişi bezeme detayı.

Cümle kapısı girişinin arkasındaki Osmanlı eki odalar

Şekil F.30 : Girişteki Osmanlı eki oda 1.

Şekil F.31 : Girişteki Osmanlı eki oda 2.

Şekil F.32 : Cümle kapısı arkasındaki giriş holü.

Şekil F.33 : Girişteki eğimli koridor, örtüsü ve cepheleri.

Şekil F.34 : Girişteki eğimli koridorun iki yanındaki duvarlarda nişler, farklı duvar örgüleri, ekler ve değişiklikler.

Şekil F.35 : Girişteki eğimli koridor, giriş kapısına doğru bakış.

Şekil F.36 : Girişteki eğimli koridorun zemin kaplaması.

Şekil F.37 : Girişteki eğimli koridorun naos ve nartekse açılan kapılar ile kuzey yan nefle birleştiği açıklık.

Orta nefi yan neflerden ayıran arkadlar

Şekil F.38 : Apsisten batıya bakışta orta nefte karşılıklı arkadlar.

Şekil F.39 : Solda orta neften görünen güney, sağda kuzey yan neften görülen kuzey arkad.

Şekil F.40 : Sütun başlığı ve arkada büyük kubbe.

Şekil F.41 : Orta nefteki kuzey arkadın genel görünümü.

Şekil F.42 : Sütun başlıkları.

Şekil F.43 : Kuzey yan nefi orta neften ayıran arkadın en batı sütunu ve başlığı.

Şekil F.44 : Sütun kaidesi olarak kullanılan devşirme ögeleri.

Atriumun güney batısında odun ambarı tarafına açılan kapı

Şekil F.45 : Güney cephe, sol altta atriuma girilen alt kottaki kapı.

Şekil F.46 : Atriumdan güneye açılan güney batı köşedeki kapı, dışarıdan.

Şekil F.47 : Atriumdan güneye açılan güney batı köşedeki kapı, içerden.

Sintronon

Şekil F.48 : Üst sıra: Oturma sıraları, altındaki koridor ve buraya açılan kapıların içten görünümü. Alt sıra: oturma sıraları.

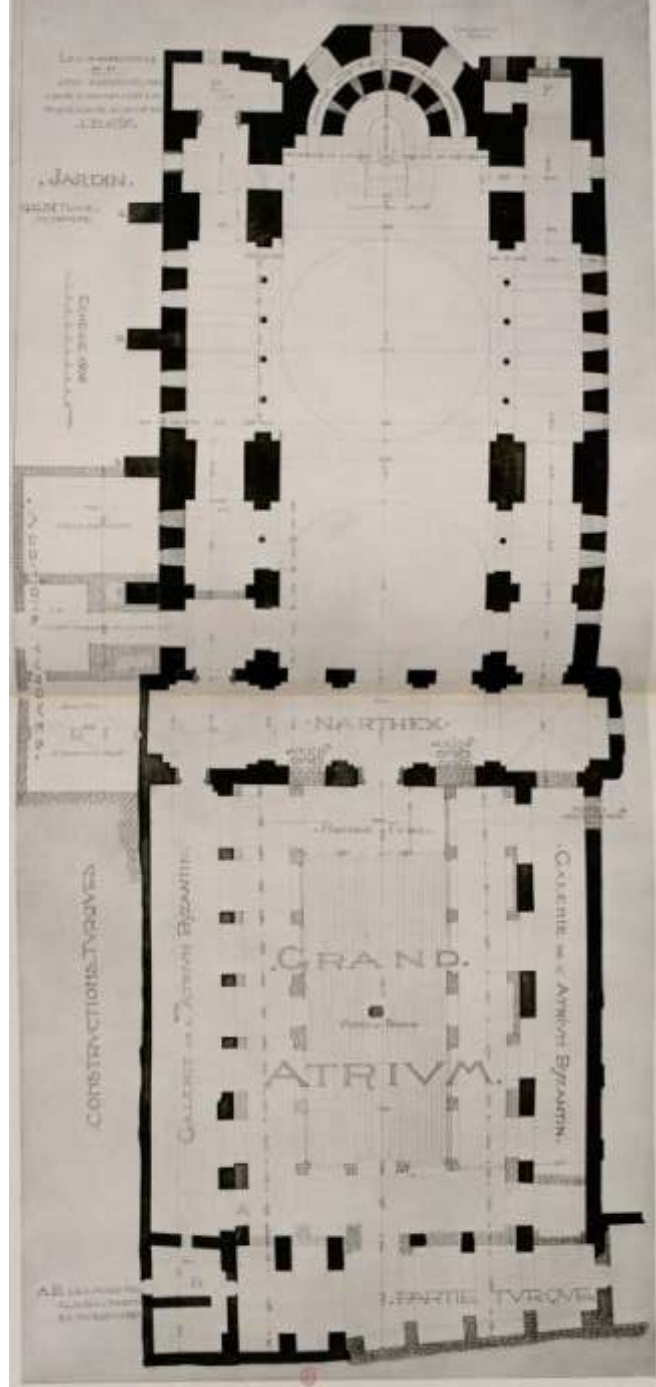

Şekil F.49 : Sintrononun altındaki koridorlara açılan yarısı ahşap sahne yüzünden kapanmış girişler.

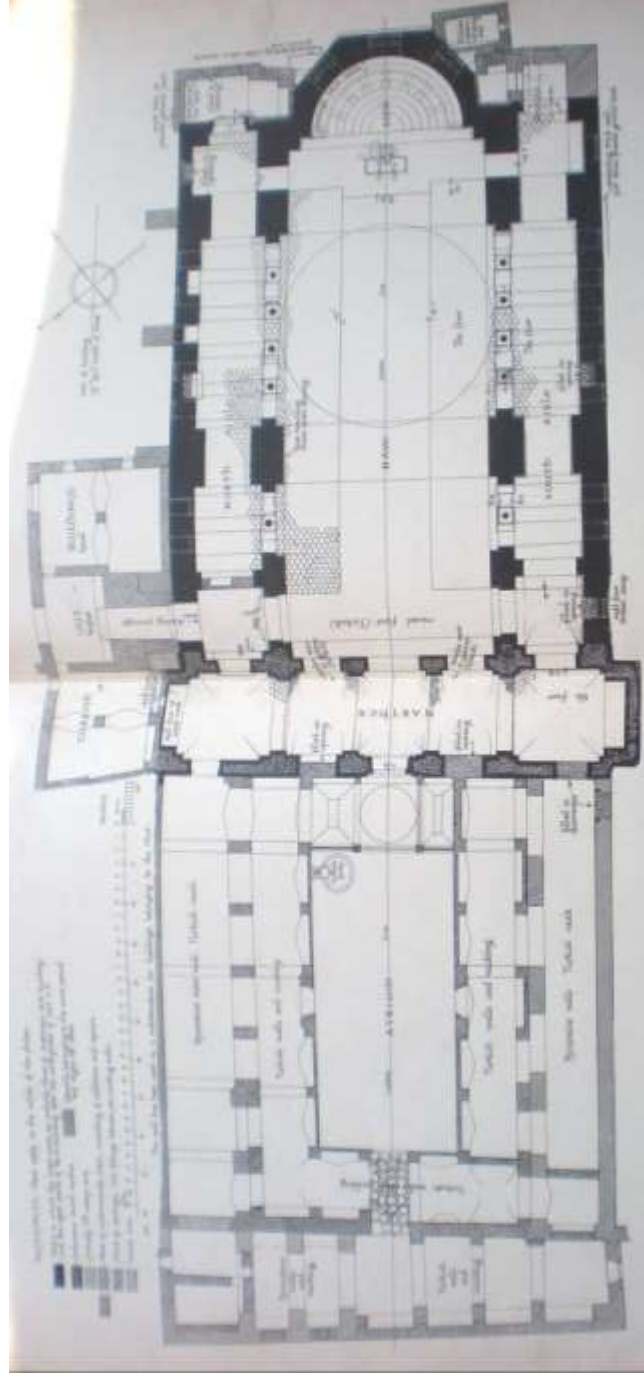

Şekil F.50 : Narteksin batı duvarındaki kuzey kapısının atriumdan görünüşü.

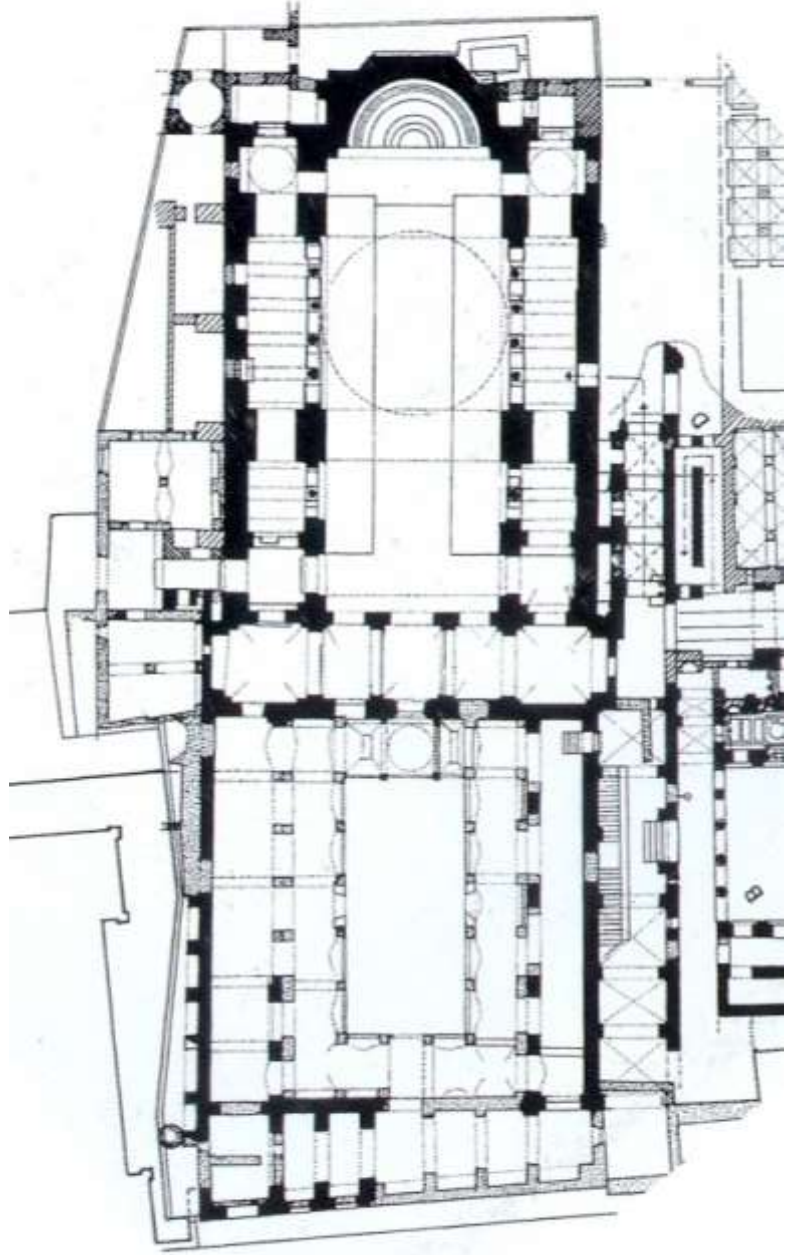
EK G : ÖNCEKİ ARAŞTIRMALARDA YER ALAN BAZI PLAN, KESİT VE GÖRÜNÜŞLER

Şekil G.1 : Ebersolt ve Thiers'in Aya İrini planı (Ebersolt & Thiers, 1913, Pl. XII).

Şekil G.2 : Walter George'un Aya İrini planı (George, 1913, Pl. 1).

Şekil G.3 : Müller Wiener’de yer alan Aya İrini planından detay (Müller-Wiener, 1998, s. 113).

Şekil G.4 : Kuzey cephesi (George, 1913, Pl. 11).

Şekil G.5 : Kuzey cephesi çizimi (Ebersolt & Thiers, 1913, Pl.XV).

Şekil G.6 : Kesilmiş perspektifle restitüsyon çizimi (Ebersolt & Thiers, 1913, Pl.XVIII).

Şekil G.7 : Atriumu da kapsayan kesit (Ebersolt & Thiers, 1913, Pl.XIII).

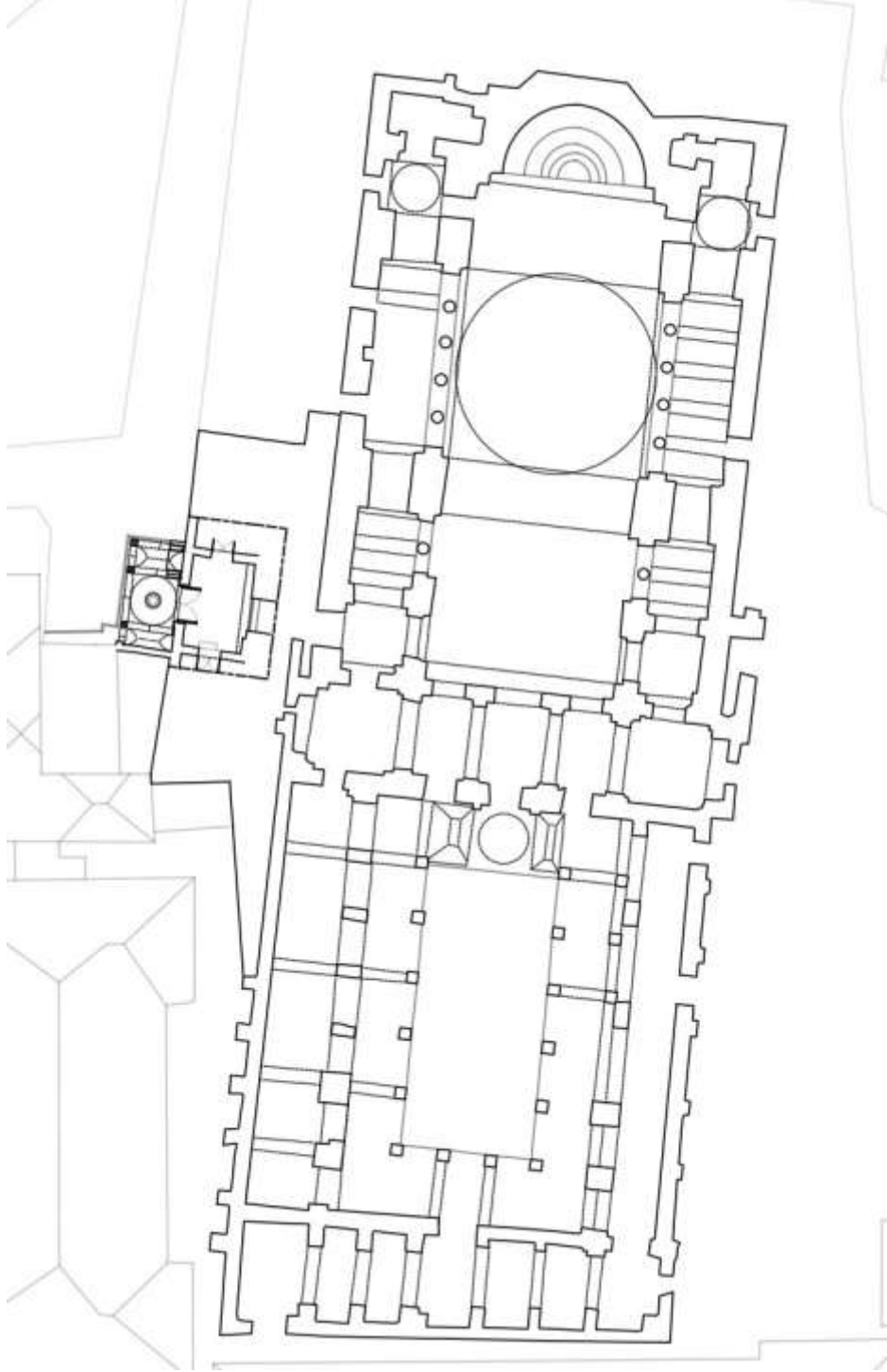
Şekil G.8 : Batı cephesi (George, 1913, Pl. 8).

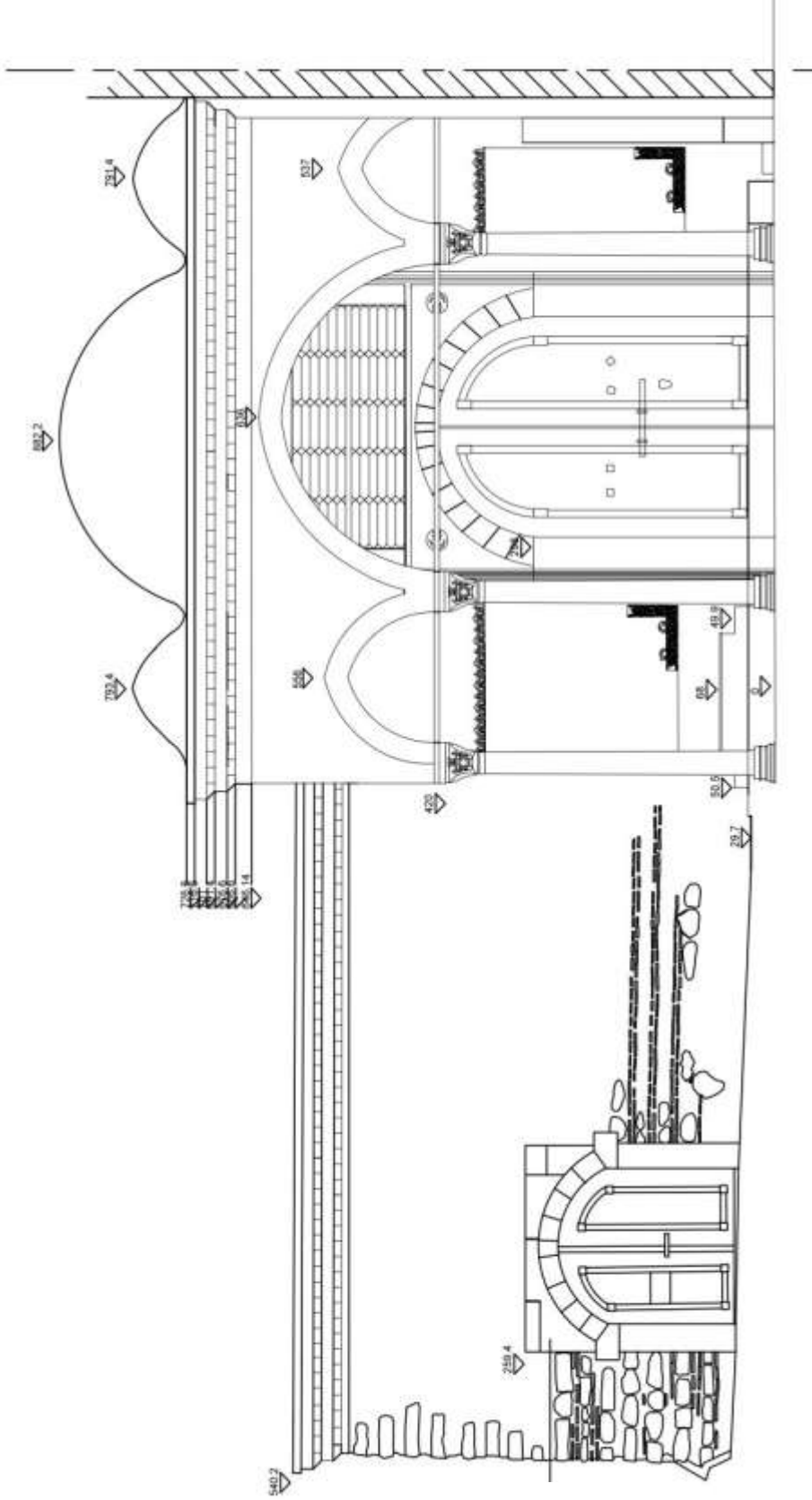
Şekil G.9 : Batı cephesi (Ebersolt & Thiers, 1913, Pl.XVI).

EK H : ÇALIŞMA KAPSAMINDA OSMANLI DÖNEMİ EKLERİNE DAİR HAZIRLANAN BAZI ÇİZİMLER

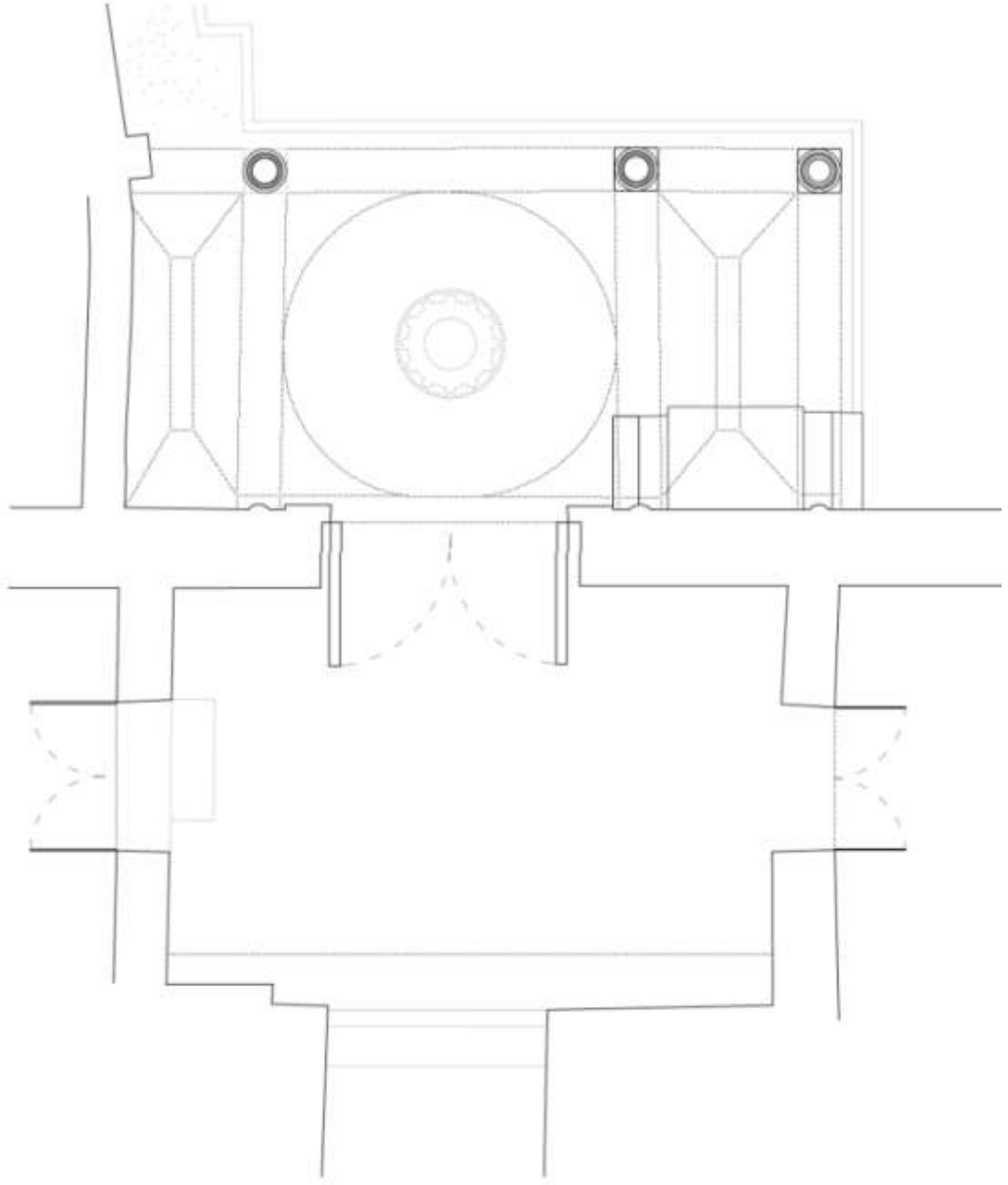
Bu ek, çalışma kapsamında hazırlanmış Aya İrini’de yer alan Osmanlı eklerine dair çizimlere yer vermektedir. Ölçüm ve çizim çalışmalarında İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü öğrencilerinden Berhan UZEL, Elif Gökçen TEPEKAYA, Figen İNAM, Ayşegül ÖZARMUT ve Barış ARMAN’dan oluşan ekiple birlikte çalışılmıştır.

Şekil H.1 : Osmanlı eki giriş revakı ve taht odası yerleştirilmiş olarak Aya İrini planı.

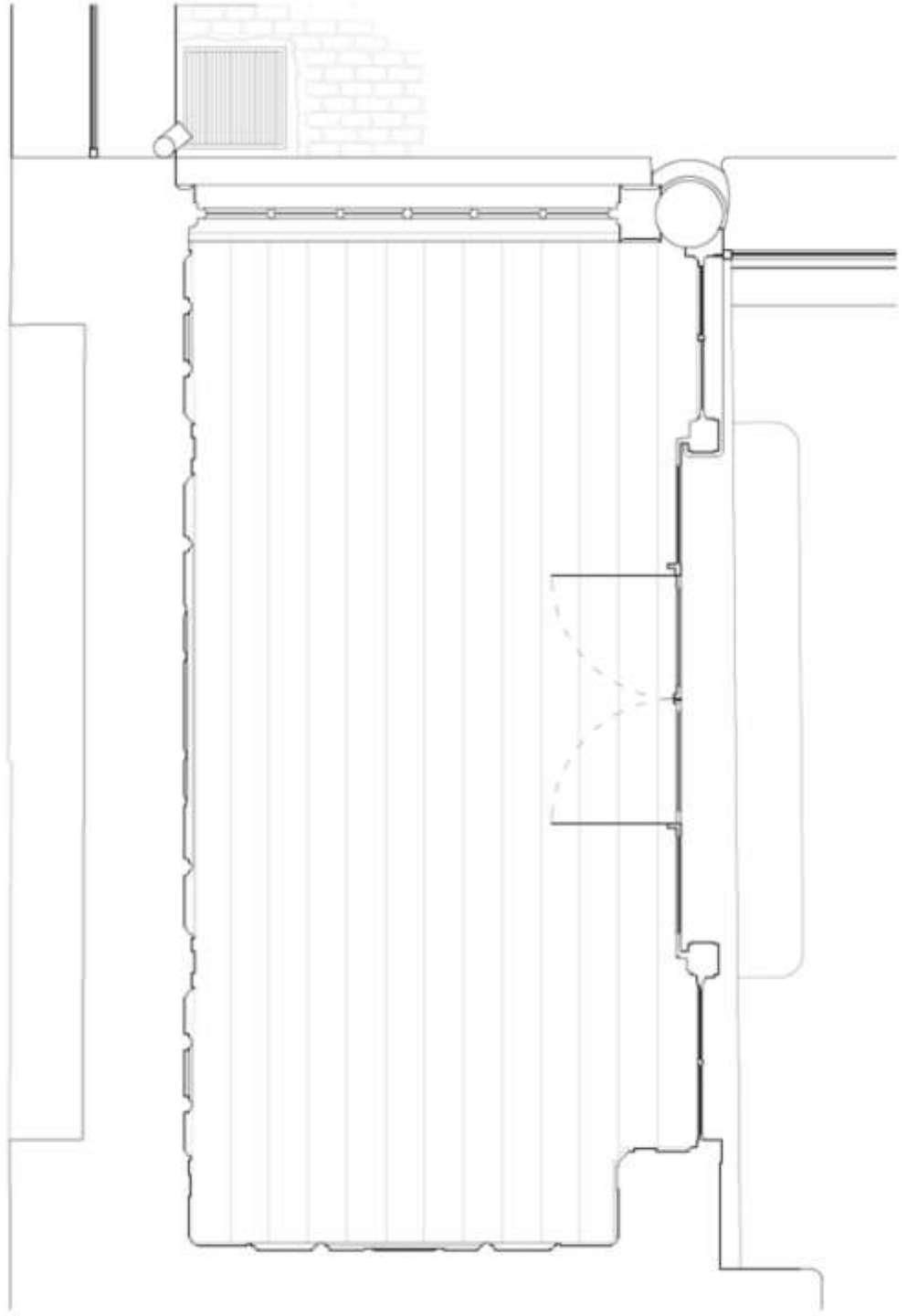
Şekil H.2 : Giriş revakı ve arkasında Osmanlı eki oda – kuzey cephe.

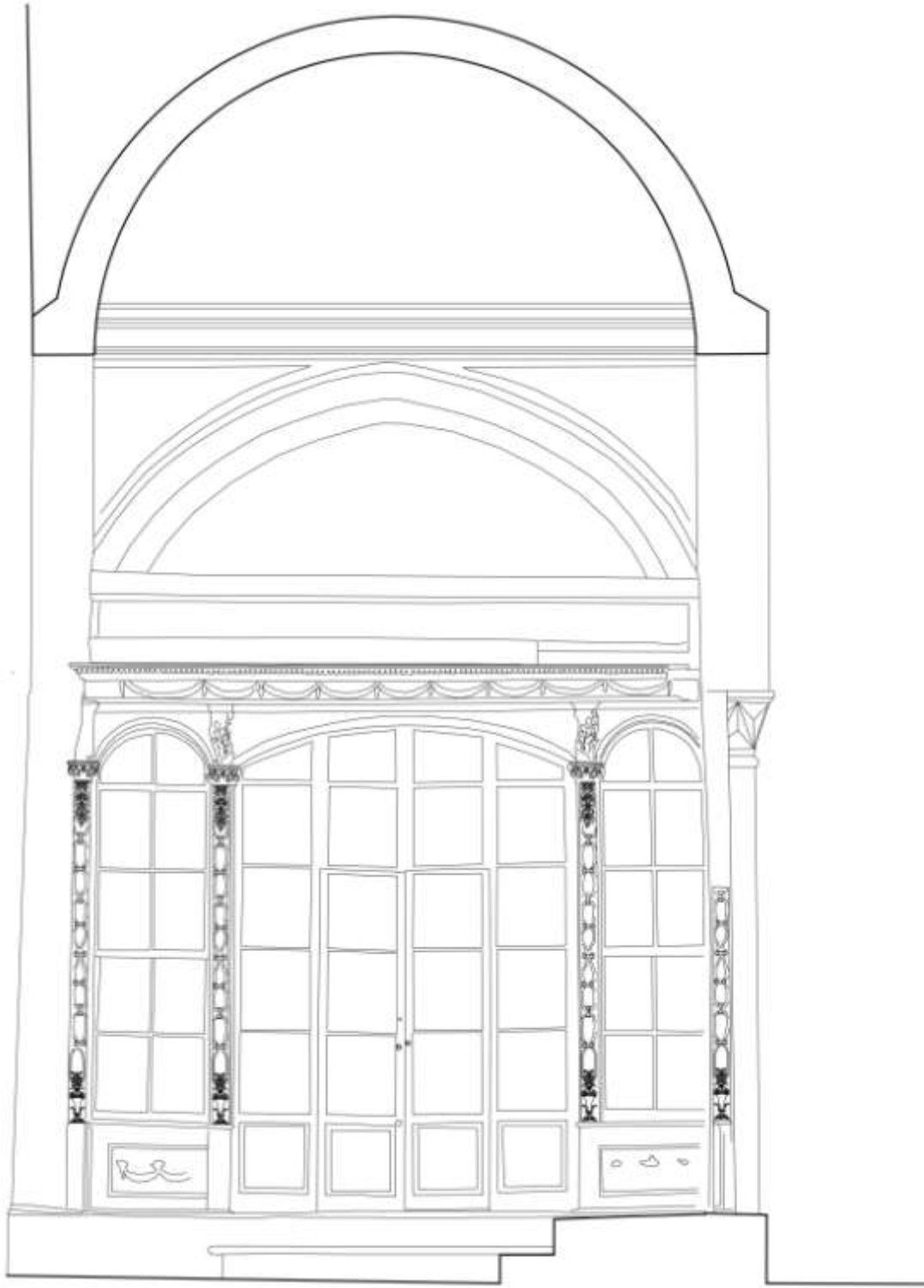
Şekil H.3 : Giriş revakı ve giriş holu planı.

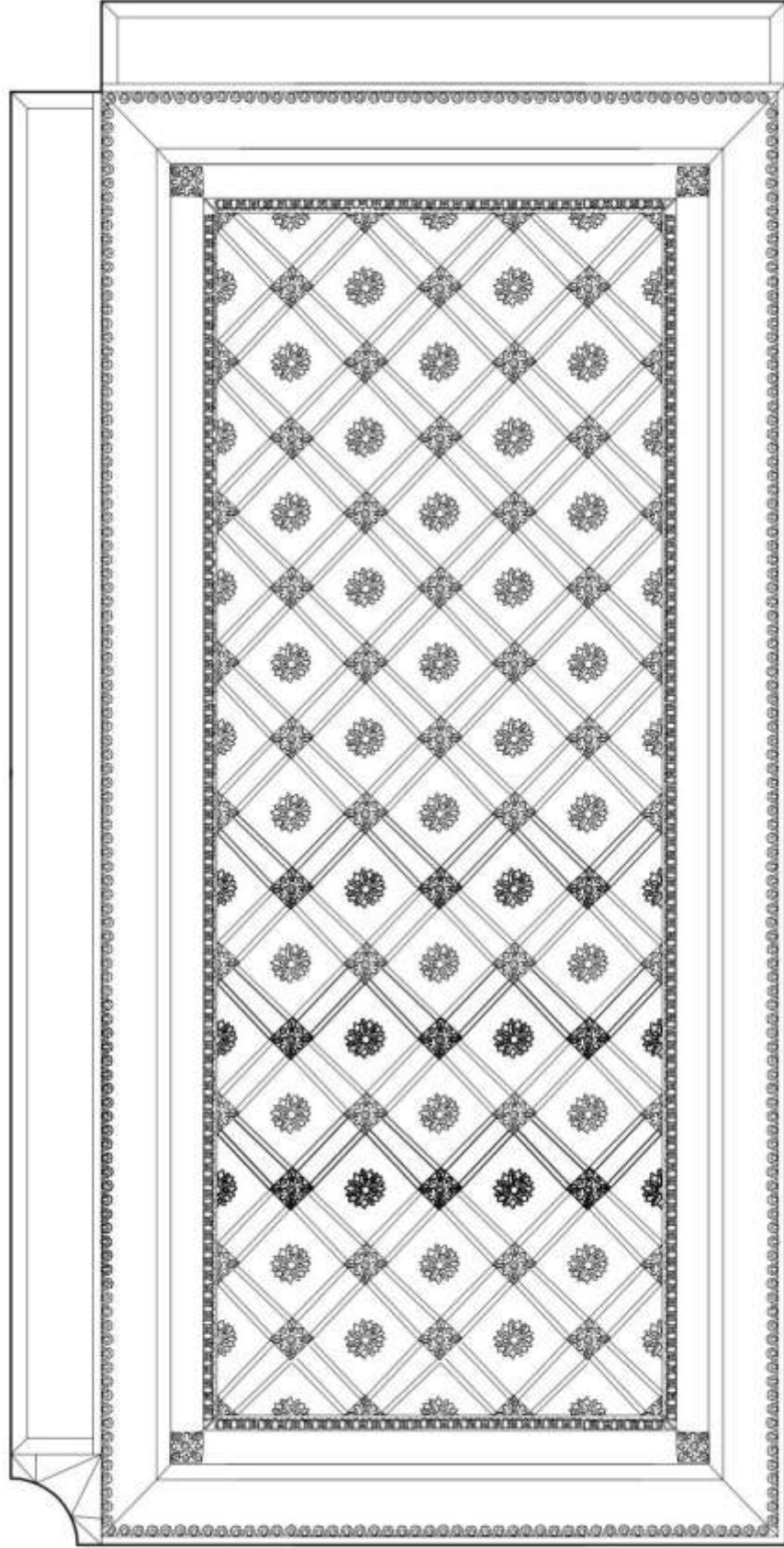
Şekil H.4 : Taht odasının bulunduğu atrium doğu koridoru planı.

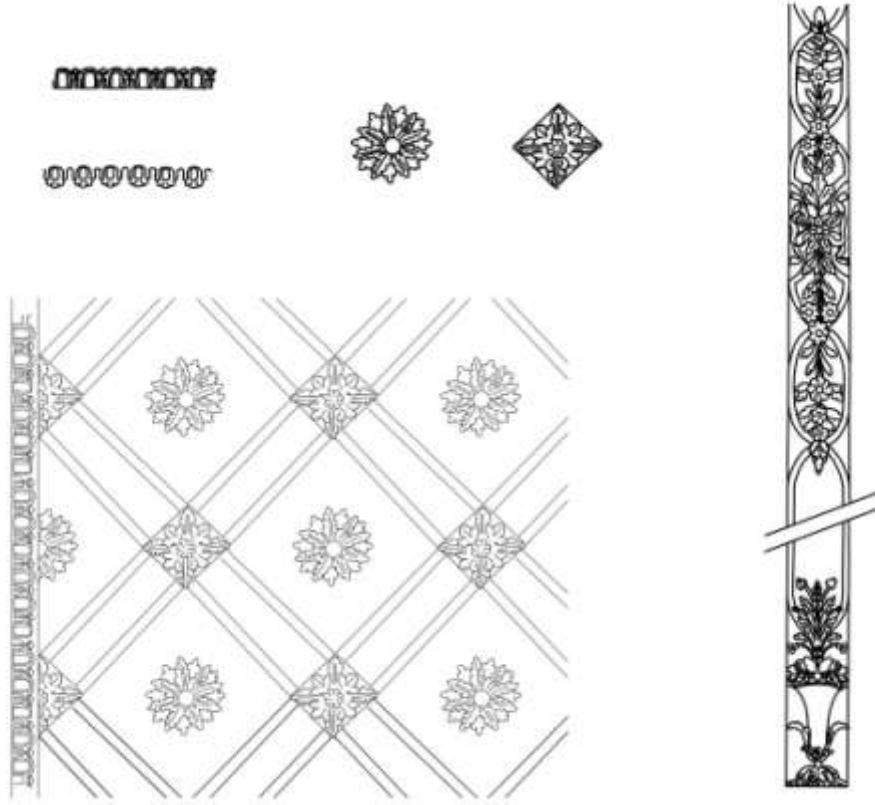
Şekil H.5 : Taht odası planı.

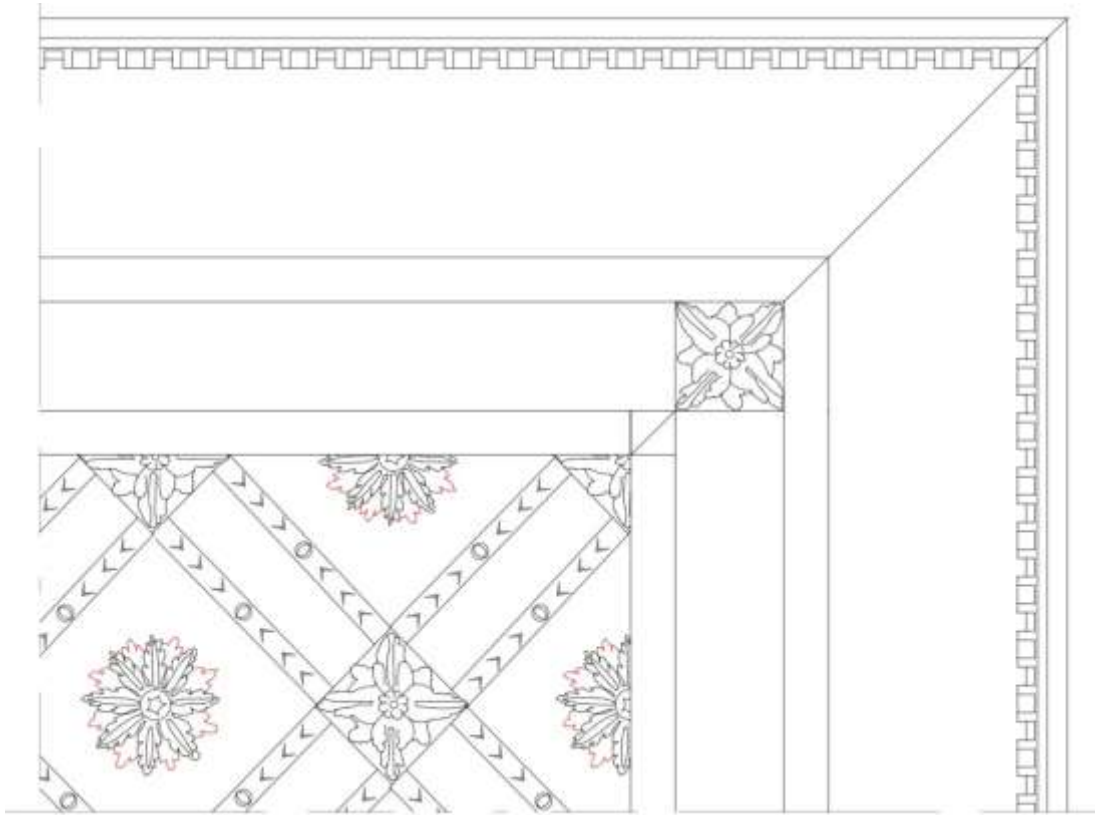
Şekil H.6 : Taht odası giriş (kuzey) cephesi.

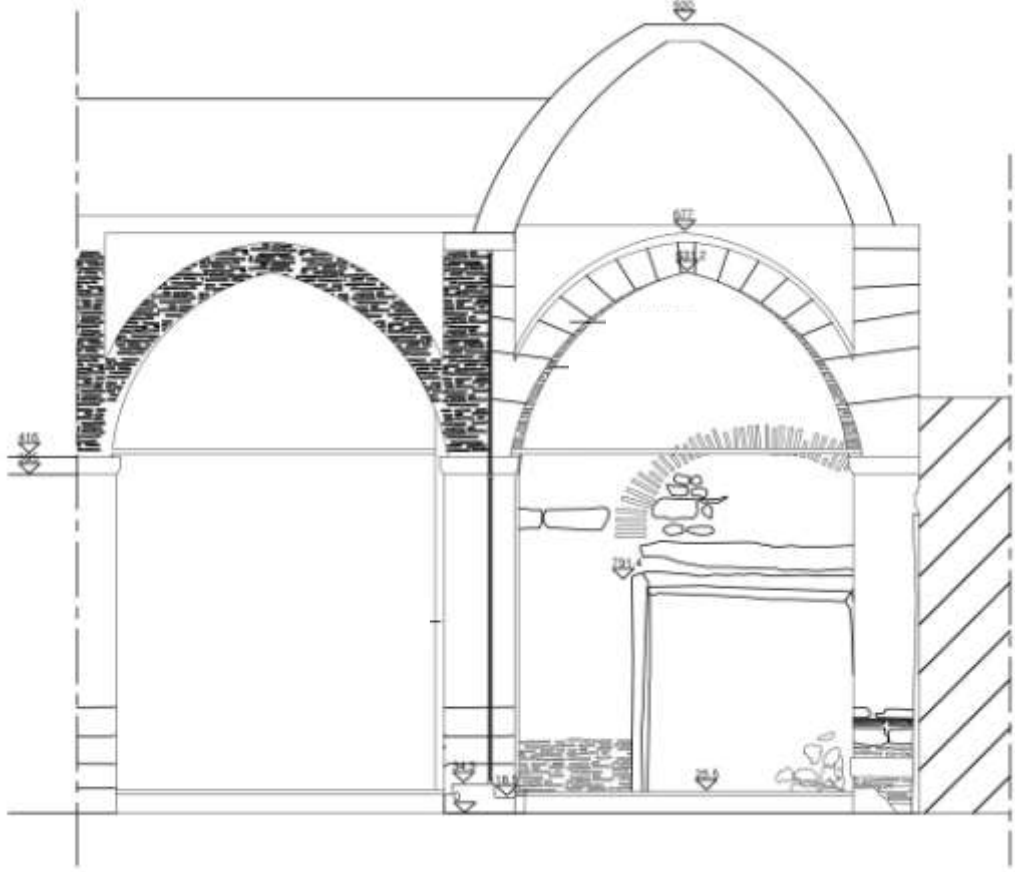
Şekil H.7 : Taht odası tavan planı.

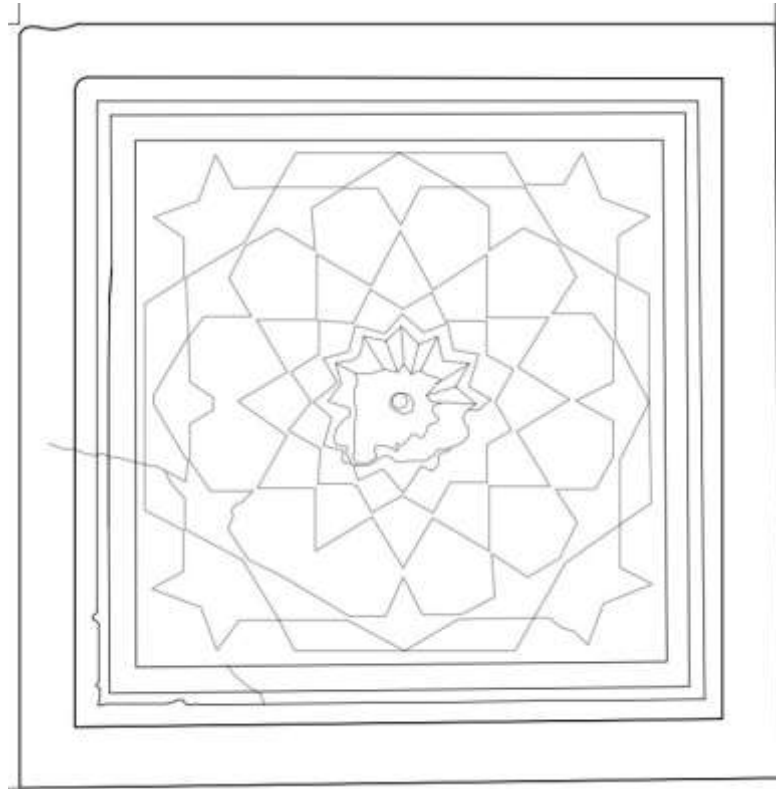
Şekil H.8 : Taht odası bezeme detayları.

Şekil H.9 : Taht odası bezeme detayı.

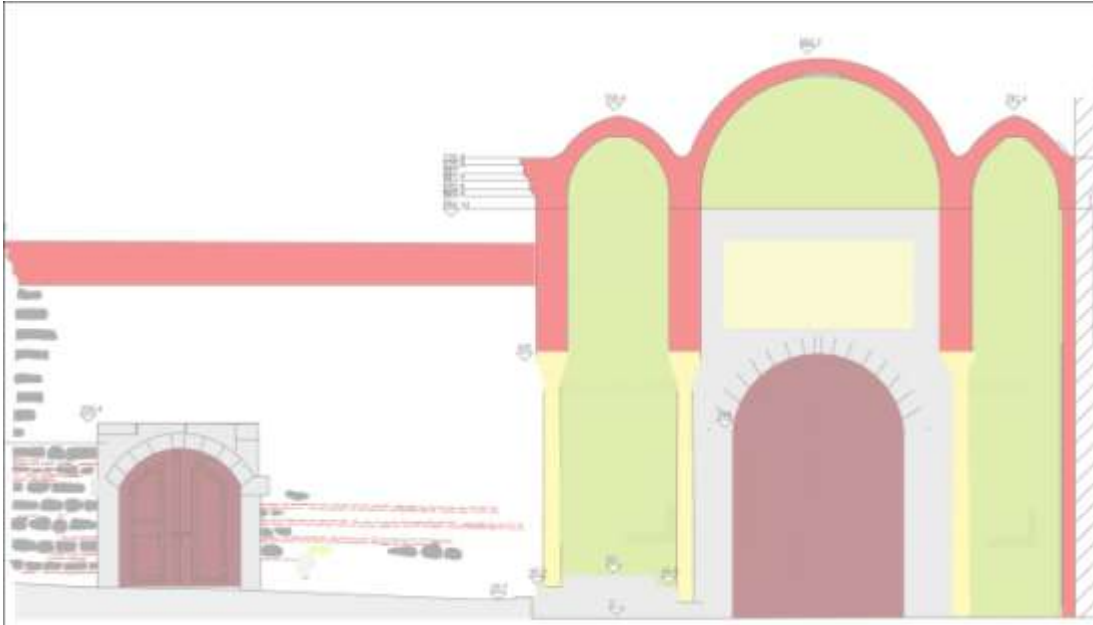
Şekil H.10 : Taht odasından kuzeye atrium duvarına bakış.

Şekil H.11 : Atrium doğu koridorunda taht odasının karşısında su ögesi planı.

Şekil H.12 : Giriş revakı ve giriş holü kesiti.

Şekil H.13 : Giriş revakı kesiti ve görünüşte Osmanlı eki oda.

EK I : AYA İRİNİ'DEN DÜNYANIN ÇEŞİTLİ MÜZE VE KOLEKSİYONLARINA DAĞILMIŞ PARÇALAR

Bu ekte Aya İrini'den çıkıp dünyanın çeşitli müzelerine dağılan ve çeşitli açık arttırma sitelerinde karşılaşılan antika zırh ve silahlara örnekler yer almaktadır.

METROPOLITAN MUSEUM OF ART

Şekil I.1 : Macaristan ve Bohemya kralı II. Louis (1506-1526) için tahminen 1525'te yapılmış turnuva miğferi. Yapımcılığı Kolman Helmschmid'e (Almanya, Hapsburg 1471-1532) atfedilmekte. Bashford Dean tarafından Aya İrini'deki askeri depodan alınmış eserler arasında. Aya İrini'ye gelişinin II. Louis'in de öldüğü 29 Ağustos 1526 tarihli Mohaç savaşında olduğu düşünülmektedir (Metmüze: 29.153.1).

Şekil I.2 : Cebehane damgasına sahip geç 15. yüzyıl tarihli İran miğferi. Osmanlıların eline İran ve Kafkasya'ya yapılan seferlerin ardından ganimet olarak geçtiği düşünülmektedir. Bir benzeri Kafkasya'da Şirvan'ın yöneticisi Ferruh Şiar'ın (1464-1501) adını taşıdığından Şirvan yapımı olduğu tahmin edilmektedir (Metmüze: 50.87).

Şekil I.3 : Cebahane damgasına sahip geç 15. yüzyıla ait Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un (1478-1490) asını taşıyan İran miğferi (Metmüze: 04.3.211).

Şekil I.4 : Cebahane damgasına sahip geç 15. Yüzyıla ait Akkoyunlu miğferi (Metmüze: 04.3.457).

Şekil I.5 : Cebahane damgasına sahip geç 15. Yüzyıla ait Akkoyunlu miğferi (Metmüze: 04.3.460).

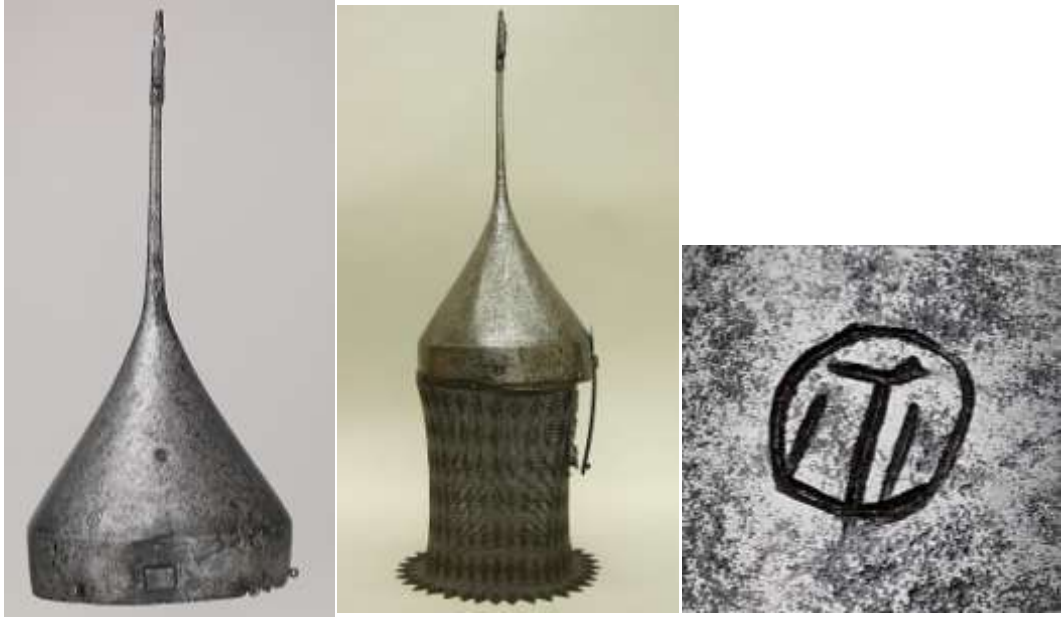
Şekil I.6 : Cebahane damgasına sahip geç 15. Yüzyıla ait Akkoyunlu miğferi (Metmüze: 04.3.461).

Şekil I.7 : Cebahane damgasına sahip 17. yüzyıla ait Türk miğferi (Metmüze: 36.25.125).

Şekil I.8 : Cebahane damgasına sahip 16. yüzyıla ait Türk miğferi (Metmüze: 36.25.107).

Şekil I.9 : Cebehane damgasına sahip erken 16. yüzyıla ait Rus veya İran miğferi (Metmüze: 04.3.208).

Şekil I.10 : Cebehane damgasına sahip İmparator I. Maximilian için Lorenz Helmschmid (Alman, Hapsburg yaklaşık 1445-1516) tarafından yapılmış 1490-95 yıllarına tarihlenebilen miğfer (Metmüze: 29.156.45).

Şekil I.11 : Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl tarihli İran veya Anadolu zırhı (Metmüze: 36.25.362).

Şekil I.12 : Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl tarihli Türk zırhından dizlik (Metmüze: 36.25.457).

Şekil I.13 : Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl tarihli Türk, at kafası için zırh (Metmüze: 36.25.510).

Şekil I.14 : Cebehane damgasına sahip 1437-39'a tarihlenebilen Bohemya, muhtemelen Prag merkezli üç adet ok ucu. Üçü de Aya İrini'den çıkan bazı eserlerin satıldığı Sotheby's açıkarttırmalarından satın alınarak müze koleksiyonuna eklenmiştir. (Metmüze: 66.199; 1985.17; 1988.170).

AÇIK ARTTIRMA SİTESİ TROCADERO

Şekil I.15 : Cebehane damgasına sahip 16.yüzyıl Osmanlı zırhına ait göğüslük (trocadero: 168679).

Şekil I.16 : Cebehane damgasına sahip yaklaşık 1500 tarihli Osmanlı miğferi (trocadero: 168681).

PHILADEPHIA MUSEUM OF ART

Şekil I.17 : Cebehane damgasına sahip yaklaşık 1550 tarihli Almanya Nürnberg yapımı miğfer (philmüze: 1977-167-107).

Şekil I.18 : Cebahane damgasına sahip 1450-1508 tarihli Akkoyunlu miğferi (philmüze: 1977-167-953).

Şekil I.19 : Cebahane damgasına sahip yaklaşık 1460 tarihli Avrupa'da Almanca konuşulan bir bölgede yapılmış vizörlü miğfer (philmüze: 1977-167-1a).

Şekil I.20 : Cebahane damgasına sahip geç 16. yüzyıl Osmanlı, at alin zırhı (sothebys: 2012-lot.128).

Şekil I.21 : Cebahane damgasına sahip geç 15. yüzyıl Akkoyunlu miğferi (sothebys: 2012-lot.105).

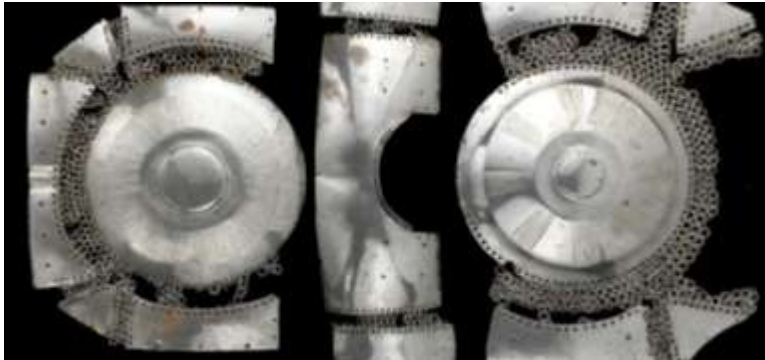

Şekil I.22 : Cebehane damgasına sahip 15. yüzyıl Memlük diz koruması (sothebys: 2008-lot.231).

BONHAMS AÇIK ARTTIRMA KATALOGLARINDAN

Şekil I.23 : Cebehane damgasına sahip iki adet 16. yüzyıl Türk göğüslük (bonhams: 17283.lot.296).

Şekil I.24 : Cebehane damgasına sahip bir grup 16. yüzyıl Türk zırhı (bonhams: 8950.lot.177).

Şekil I.25 : Avrupalılarca “Cebehane damgası” olarak da bilinen, Aya İrini’deki eski silah ve zırhların pek çoğunda bulunan Kayı boyuna ait işareten türemiş damga.

Şekil I.26 : 18 ve 19. yüzyılda Osmanlı ateşli silahlarında kullanılan “imtihan” yazılı, silahın kontrolden geçtiğini belirten damga.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Bilge Ar
Doğum Yeri ve Tarihi: İstanbul / 20.03.1981
Adres: İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Taşkışla, Taksim, 34437, İstanbul
E-Posta: bilge_ar@yahoo.com
Lisans: İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
Yüksek Lisans: İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Programı

Mesleki Deneyim ve Ödüller:

2005'ten itibaren İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nda araştırma görevlisi olarak görev alma.

2011-2012 Oxford Üniversitesi, Doğu Araştırmaları Fakültesinde (Faculty of Oriental Studies) doktora çalışmaları kapsamında akademik ziyaretçi olarak görev alınan 6 ay boyunca İTÜ Vakfı Bursu

2009 American Research Institute in Turkey – ARIT- Doktora çalışmalarını destekleme bursu

2009 Turkish Swedish Coop - İsveç Konsolosluğu, İsveç'te İTÜ (İstanbul), MARCHI (Moskova), Kazan State University (Kazan) ve KTH (Stockholm) üniversiteleri tarafından ortak gerçekleştirilen “Traditional Wooden Architecture Workshop Part II” başlıklı çalıştayda, yürütücü olarak görev almak için teknik gezi bursu

2004 DAAD bursu: Kahire’de gerçekleşen “Parameter of Urban Rehabilitation of Islamic Cities” başlıklı çalıştayın masraflarını karşılamak üzere.

Yayın Listesi:

Ar, B. (2013) İşgal İstanbul’unda Yangınların Kente Etkisi, Ortaya Çıkan Konut Sıkıntısı ve Buna Yönelik Çözümler, *Mimari ve Kentsel Koruma - Nur Akin’a Armağan*, (Eyüpgiller K., Z. Eres, yay. haz), İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

Ar, B. (2010). Osmanlı Su Yolları Haritalarında Roma ve Bizans Yapıları, *Sanat Tarihi Defterleri 13-14, Filiz Özer'e Armağan*, (ed. Ögel, S., T. Saner), Ege Yayınları, İstanbul.

Ar, B. (2010), Polyeuktos Kilisesi, *Hayal-et Yapılar*, ed. T. Saner, İstanbul, s. 28-38.

Ar, B. (2009). Urban and Architectural Environment in Istanbul under Allied Forces, *Istanbul Mitteilungen*’da yayınlanmak üzere teslim edilen sunum metni. Sunum: 2010 workshop: “Byzanz-Konstantinopel-Istanbul: Städtische Räume von der Antike bis zur Gegenwart” Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul.

Ar, B. (2006). İşgal Altındaki İstanbul’da Kentsel ve Mimari Ortam, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi.

Çeviri Yayın:

İpek, G. ed. (2008). Bahçenizin Ustası Olun. Çev: Bilge Ar, Meltem Erdem. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYINLAR/SUNUMLAR

▪ **Ar, B.** (2011 Ekim): Reconsidering Hagia Eirene Through Ottoman Era Documents. (seminer sunumu). *Recontres Internationales Des Doctorants en études Byzantines*. Paris.

▪ **Ar, B. , T. Saner.** (2012). Aya İrini Kilisesi’nin Dar-ül Esliha Olarak Tahsis Edilişi (Tez çalışması ile birlikte Fen Bilimleri Enstitüsü’ne teslim edilmiştir.)